הוסיאטין

ספר זכרון

הוסיאטין
והסביבה

ספר זכרון

הוסיאטין

והסביבה

בעברית
העברעיש

וביידיש
און יידיש

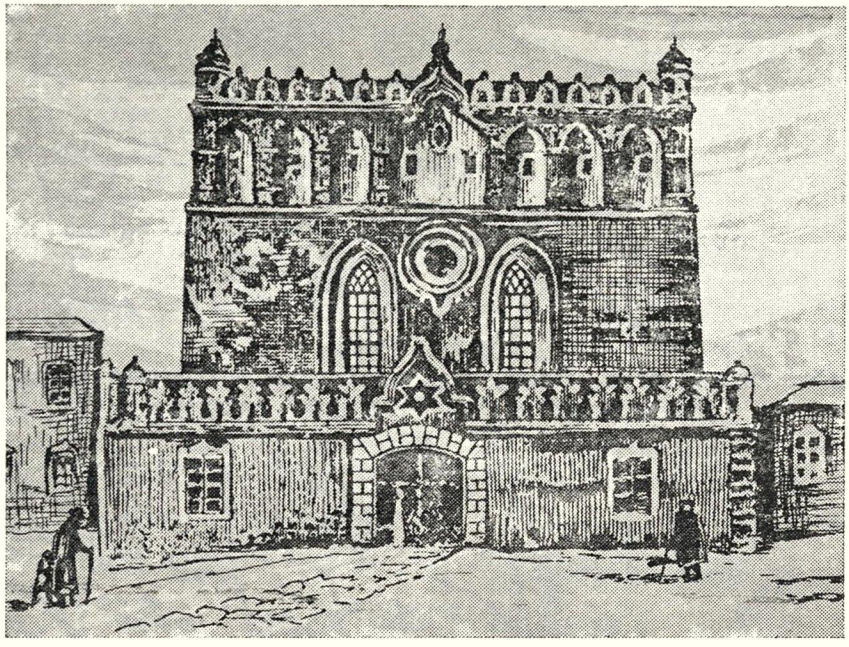

בית־כנסת מבצרי בהוסיאטין

הוצא לאור ע"י ארגון יוצאי הוסיאטין הגליציאנית בישראל

תל־אביב — תשל"ו—1976

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

העורך :
אברהם בקר

עורך־שותף לחלק העברי : **אברהם יצחק אביטוב**

ועד־הספר :
אביטוב אברהם יצחק, בקר אברהם, ורדי (שינדלר) יהודית, לינצ'יץ מרים,
קורנשטיין שלום, שינדלר אברהם, שפירא אלעזר

©
כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל, 1976
דפוס „מופת", טל. 824193, ת"א

TARNOPOL
SKAŁAT
TREMBOWLA
CZORTKÓW
HUSIATYN
BORSZCZÓW
ZALESZCZYKI
HORODENKA
CHOCIM
Dniestr
Seret
Zbrucz
Strypa
Trajanowa Granica
RUSSIA
Rys. w czerwcu 1926r. Ziołowski Z.
Fotolitografja Drukarni św. Wojciecha w Poznaniu
0 5 10 15 20 25 30 35 km

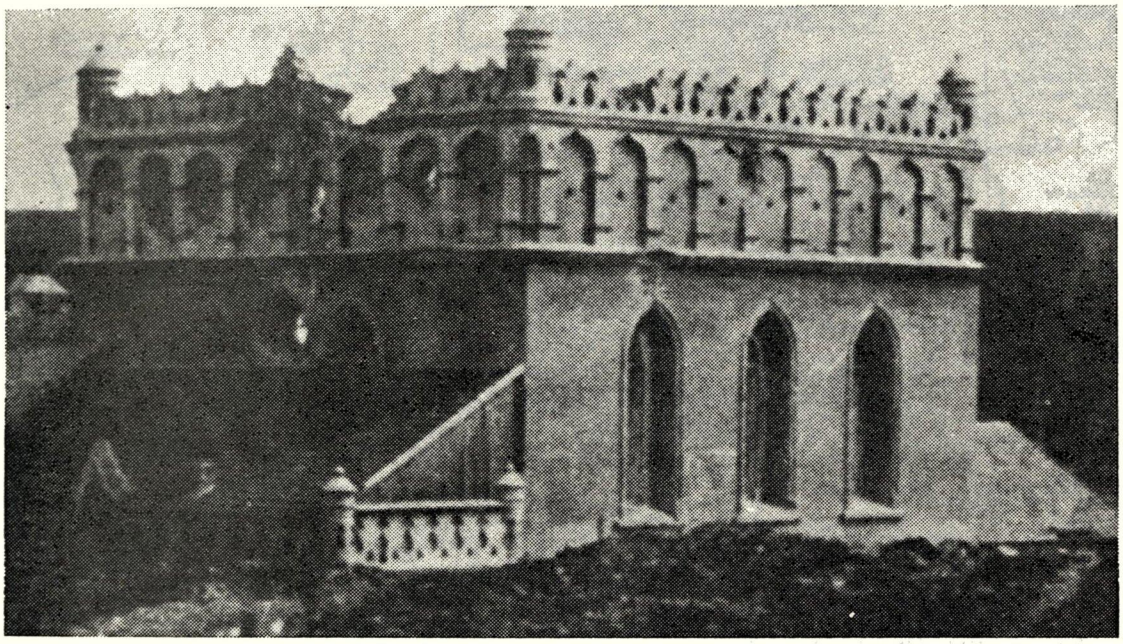

בית־הכנסת „מבצר" העתיק בהוסיאטין. צילם אלתר קציזנה *
די אלטע „פעסטונג"־שול אין הוסיאטין. פאטאגראפירט : אלטער קאציזנע

---

* מחשובי סופרי אידיש בוורשא, עסק גם בצילום אמנותי. נרצח ע"י שוטר אוקראיני נאצי בטארנופול.

מצבת זכרון

אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה...

לבנו שותת דם, כאשר אנו עומדים להעלות את זכרון עיירתנו החביבה הוסיאטין, המפורסמת בכל רחבי פולין ורוסיה, שנמחקה מעלי אדמות, ואיננה עוד...

נזכור את העבר המפואר של העיירה, תולדותיה וקורותיה מימי התהוותה לישוב יהודי עד חורבנה והשמדתה ע"י הגרמנים הנאצים.

נעלה את זכרון הדמויות היקרות והאצילות, את הרבנים ולומדי התורה, לרבות את חצר הרביים, האדמו"רים, הצדיקים משושלת רוזין, המפורסמים ומהוללים בכל בית־ישראל.

לא נשכח את אחינו ששלחו ידם במסחר ובתעשיה בצדק וביושר־לבב, וגם את בעלי־המלאכה, אלה העמלים, השקטים והענווים, אשר בזיעת אפים אכלו לחם, אך בדרכי היושר הלכו.

נציין את המוסדות הדתיים והציבוריים, את עסקניהם ופועליהם במסירות ונאמנות.

נבכה מר את הורינו, אחינו ואחיותינו, את קרובינו ושכנינו, את העוללים והילדים היקרים, שנספו על קידוש השם ולא הובאו לקבר ישראל, ומצבה לא הוקמה להם.

נזכור את בני הנעורים, המסורים והנלהבים, שפעלו בנאמנות ובאהבה למען ציון, שחלמו ולחמו למען תחית העם בארץ האבות על יסודות החרות, הצדק והיושר, אך לא זכו לראות בהתגשמות מאוויי נפשם ותקוותם לעלות לארץ, לבנותה ולהבנות בה.

נעלה את זכרון כל תושבי הוסיאטין וסביבתה, שנהרגו, נשרפו ונשחטו הן בו במקום ובגיטאות פרובוז'נה וקופיטשינצה, שם הוגלו וגורשו, והן במחנות העבודה ותאי הגז, ובכל אתר ואתר, ע"י הצורר הגרמני ועוזריו האוקראינים ימ"ש.

על אלה אני בוכיה, עיני, עיני ירדה מים, כי רחק ממני מנחם משיב נפשי, היו בני שוממים, כי גבר אויב (איכה, א, ט"ז).

ישמש הספר הזה מצבת נצח צנועה לדורות הבאים, ואנו תפילה, שבנינו ונכדינו יקראו בו וישאבו ממנו תודעה על צור מחצבתם.

אנו חרדים, שלא הצלחנו להעלות על הדפים האלה את כל הערכים הנעלים והנשגבים, את כל יפיה ואופיה של עיירתנו, שהייתה עיר ושם בישראל. לכן, על הליקויים ועל הפגמים, שלא עלה לנו למנוע ובוודאי לא מעטים הם, אתכם, קוראים נכבדים, הסליחה.

העורך

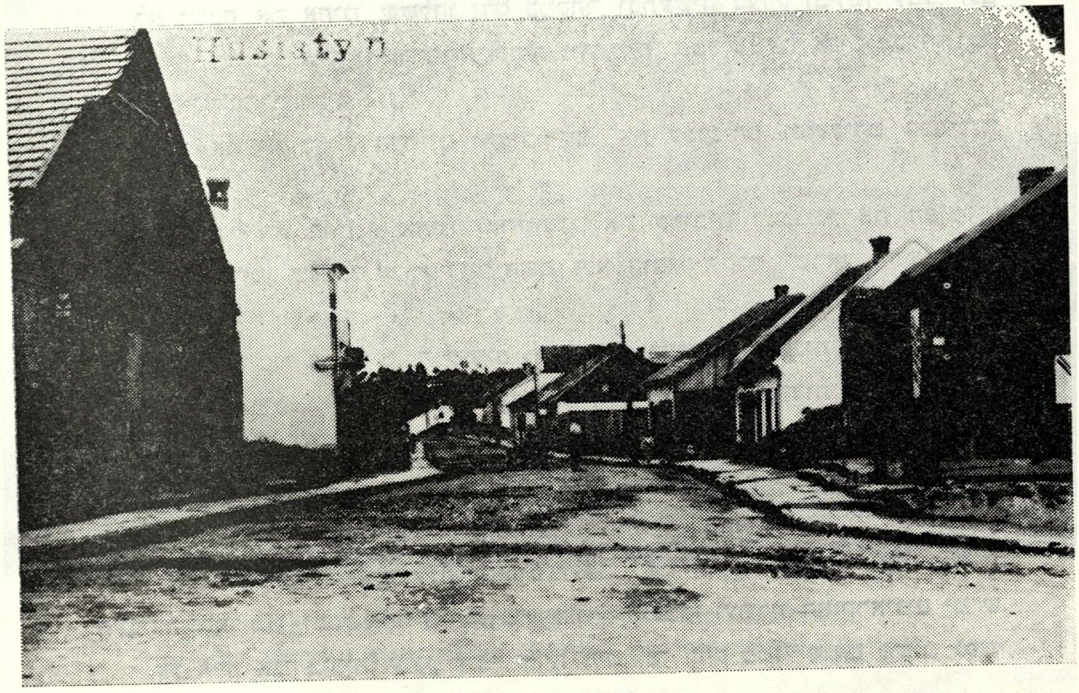

רחוב בהוסיאטין

א גאס אין הוסיאטין

תולדות הוסיאטין

ש. אנ־סקי

על הוסיאטין

(קטע מן הספר „חורבן היהודים בפולין, גליציה ובוקובינה" חלק ד', עמ' 382 וכו', הוצאת שטיבל, ת"א)

ר' ליפא שוואגר, מקורב גדול אל הרבי מהוסיאטין, ספר לי מעשיה מופלאה שיש לה אופי של אגדת מסתורין, אגדה זו כבר היתה ליצירה שנכנסה לקבוצת אגדות החסידים וספורי המופתים שלהם. בשעה שפרצה המלחמה שהה הרבי בהומבורג שבגרמניה, מקום רפוי. אתו בהומבורג נמצאו כל בני ביתו וגם ליפא שוואגר. כשהתחילו הרוסים כובשים את גליציה, קרא אליו הרבי את שוואגר ואמר לו: ידוע תדע כי נמצאים אצלי שני מכתבים כתובים בעצם ידו של הבעש"ט הקדוש. עתה בימי המלחמה הם עלולים לרדת לטמיון חלילה, לפיכך מהר וסע להוסיאטין והצל את המכתבים, אם לא תוכל לשוב, אז תצפין אותם במקום בטוח, דע לך כי בדרך נכונו לך סכנות רבות, עלול אתה להרג ע"י כדור, אפשר שימיתוך בגלל עלילת דבר, רחמנא לצלן, אבל אין הסכנה צריכה לעכב בעדך מלמלא את המלאכה הקדושה ומלהציל את המכתבים. שוואגר הסכים מיד לצאת לדרך, וישאל את הרבי, רבי מה יהיה לרכושך, לכסף ולזהב לחפצים היקרים הנמצאים בחדרך? והרכוש שנמצא בחדרו של הרבי עלה לפי דברי רבים ל„שני מיליון קרונות" (מטבע אוסטרי בערך של רובל רוסי) הילכו כל אלה לאבדון? — ענה הרבי במנוחה — אבל מכתבי הבעש"ט צריכים להנצל על כל פנים.

שוואגר נסע מהומבורג ויבוא להוסיאטין שתי שעות קודם לכניסת הרוסים אל העיר, כמובן לא יכל היה לשוב להומבורג, אבל את המכתבים הציל ויצפינם. הוא שם אותם בתיבת רקועי פחים, ואת התיבה תקע בתוך חור בעומק 2 מטר שנקב בקיר המרתף (הערת המעתיק: מבצר מימי שלטון הטורקים) אשר בחצר הרבי. באותו המרתף הצפין באדמה גם חלק מן הכסף והזהב של הרבי. אחרי כן לא היתה לו במשך שלושה ארבעה חדשים שום יכולת להגיע אל המרתף. במשך העת הזאת היה כמה פעמים כפשע בינו ובין המות. וגם נאסר והושם בכלא בגלל חשד של ריגול, לבסוף כאשר כבר היתה לו האפשרות לבוא אל המרתף, לא מצא שם אף שריד מן החפצים היקרים אשר טמן בו, הכל הוצא מתוך האדמה ושודד, גם בקיר שהיו צפונים בו התיבה עם המכתבים נהרס והתיבה נעלמה:

(הערת המעתיק: החשוד היה גנן החצר, פולני נאמן הבית אשר שוואגר השתמש בו לעזרה בחפירה), אפשר לשער את הרושם שעשה הדבר על שוואגר. כמעט שמת מצער, אבל כעבור יומיים כששב לחפור ולחפש בקיר מצא פתאם את התיבה שלמה ויד איש לא נגעה בה, אבל בפתחו את התיבה ראה לגודל תמהונו כי מן המכתב שהיה כתוב בידו של הבעש"ט (על המכתב השני נמצאה רק חתימת ידו) נעלמו כל האותיות ולא נשאר בלתי אם נייר חלק. את האמת אגיד, כי לזו האמנתי במעשיה זו, חשבתי כי אין זו אלא אחת האגדות המצויות והנבראות בנקל בשעת מהומה כזו, לפיכך בקשתי מאת שוואגר, כי יראה לי את המכתבים, המכתבים נמצאו בקופיצ'יניץ צפונים חדר לפנים מחדר, ושוואגר לא חפץ להראותם, אבל כעבור שבועיים נזדמנתי אתו בקופיצ'יניץ ושם הפצרתי בו כי יראה לי את המכתבים, והוא מלא את בקשתי אם כי בלי חמדה, הוא הביא את המכתבים אל בית הכנסת, הם היו צרורים בכמה ניירות. שוואגר הוציא אותם מתוך הצרור ביראת הכבוד ובלי לגעת בהם בידו. ראיתי שני גליונות קטנים של נייר עתיקים מאד, האחד היה כתוב מכל עבריו בכתב דק וצפוף, ולפי דברי שוואגר היה זה כתב ידו של ר' גרשון קיטובר ובצדו השני בשולי הנייר, אפשר היה לקרוא בכבדות את החתימה הכתובה באותיות ארוכות וכל אחת לבדה: „ישראל בעל שם" המכתב השני שהיה רקוב חציו (שני המכתבים נכתבו בשנת תקי"ג — 1753) עם כתמים דקים של רוטב או של דמעות, היה חלק בלי שום סימן של אותיות, שוואגר הביט בי ואל המכתבים הבטה מיסטית ויאמר בקול נמוך: אומרים כי נעלמו האותיות מליחה, ובאמצעים כימיים אפשר לחדשן, אבל אנחנו החסידים חושבים אחרת, אחרת לגמרי...

כאשר התבוננתי על המכתב עם „האותיות שנעלמו" נזכרתי בפלא הלוחות השבורים, שנמצאו בבית הכנסת החרב והמנופץ בדמביץ. על אותו לוח נשארו רק המילים ... תרצח ... תנאף — שתי העובדות הסימבוליות האלה נזדווגו לפני במאמר „שברי לוחות ואותיות פורחות" וכנמשל לשני הסמלים האלה נראתה לי כל תמונת חיי היהודית בגליציה.

(הערה: ראיתי את המכתבים בבית האדמו"ר מהוסיאטין — מעבדת הצלום של משטרת ישראל פיאנחה את הכתוב ואפשר לקרא בהם בזכוכית מגדלת, בספר שיצא ע"י מוסד הרב קוק יצולמו המכתבים ויפורשו, הספר יוצא לזכרו של הרב ראובן מרגלית ז"ל. — המעתיק).

המעתיק: א.י.

אברהם בקר

לתולדות הוסיאטין

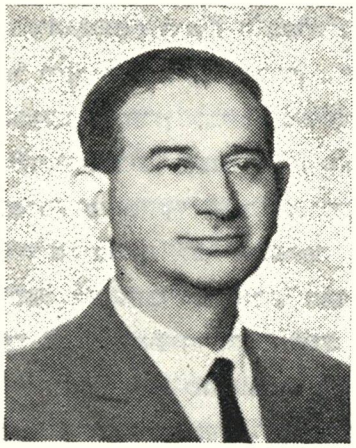

לזכר אבי מורי יוסף אריה־לייב בקר הכהן.
ואמי מורתי לאה־מתיל לבית כ"ץ־אופפר,
שהלכו לעולמם טרם עת במקום מגוריהם
טרטקוב, מחוז סוקל, גליל לבוב.

פרק ראשון

מהימים הקדומים עד שנת 1772

הוסיאטין הוא השם המשותף לשני ישובים עירוניים, המופרדים ע"י הנהר זברוץ, שהיה הגבול הטבעי והחוקי בין המונרכיה האוסטרית ובין רוסיה הצארית, ואחרי מלחמת העולם השניה, בין הרפובליקה הפולנית וברית־המועצות. ישוב אחד השתייך לגליציה או, לפי כינויו הפולני הרשמי, „פולניה הקטנה המזרחית", ולפי השם הסוביטי — „אוקראינה המערבית", ואילו הישוב השני היה חלק אינטגרלי של פודוליה הרוסית ולאחר המהפכה הבולשביסטית (1917) — של „הרפובליקה הסוביטית המזרח־אוקראינית".

ואף שאותה ה„אוקראינה המערבית" סופחה רשמית בשעת הכיבוש הסוביטי (1940) ל„אוקראינה הסוביטית המזרחית" ואוחדה אתה לרפובליקה אחת כשקיוב היא הבירה, היה הנהר זברוץ גם לאחר מכן (לפחות עד מלחמת רוסיה—גרמניה (1941) קו מפריד בין אותן שתי הערים. מעבר הנהר ללא רשיון היה אסור בתכלית האיסור כשם שהיה לפני כן, ודינו היה כדין חצייית גבול למדינה זרה.

יש לציין שמבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכה הוסיאטין הפולנית לפלך קופיצ׳ינצה (ביידיש: קופיצ׳ינץ), מחוז צ׳ורטקוב, גליל טרנופול.

— — —

הוסיאטין היא עיר בעלת־עבר עשיר. בתחילה היתה הוסיאטין כפר, שהשתרע על שתי גדותיו של הזברוץ׳ והשתייך לאחוזות המלך הפולני זיגמונט II אוגוסט, הצאצא האחרון לבית יגיאללו (1548—1572), אגב אורחא, הוא היה סובלני כלפי היהודים. בשנת 1559 הוא הרשה ליאן סוויארשץ׳ מאולכוביץ להפוך את כפרו „וסיאטהין" לעיר, העניק לו את הסמכויות הנחוצות וכן את הרשות לקיים ירידים. הודות לכך התפתחה העיר יפה ועוררה את קנאת שכנותיה שהשתדלו לבטל את הזכויות האלה. הדבר הגיע לידיעת המלך שבפסק־דינו משנת 1567 חזר ואישר את הדקרט הקודם שלו לטובת הוסיאטין.

כעבור זמן מה עברה הוסיאטין לבעלותה של המשפחה האצילה קלינובסקי. בימי שלטונו של מרצין קלינובסקי, הוא הוויבודה מברצלב ומפקד צבאות פולניים על הוסיאטין, ארעו שני מאורעות טרגיים ליהודי עיר זו.

למעלה מחמישים שנה לפני הפרעות והפוגרומים על היהודים של חמילניצקי, נודע לשמצה, (גזירות ת״ח ות״ט), יש לציין הסתערות קוזקים על הוסיאטין. בסיכסוך בין תושב הוסיאטין, פרוון אוקראיני, ובין „הפריץ" קלינובסקי, הוכה האוקראיני ע״י עבדיו של בעל־האחוזות עד מוות. בנו **סמן נאליבֿיקו**, אשר ברבות הימים נעשה למפקד גדוד־הקוזקים, ושאף לנקום את מות אביו, התנפל בשנת 1594 על עיר הולדתו, הוסיאטין, שרף את הטירה, הרג את מגיניה והפקיר את העיר לשוד ולביזה.[1]

המקורות הקיימים (שנכתבו ע״י נוצרים) אמנם אינם מצביעים במיוחד על רשומה של התנפלות זו על היהודים בהוסיאטין, ולמרות זאת, מכיוון שידוע היטב טיבן של הפרעות הקוזקים בזמנים ובמקומות אחרים, אפשר להניח שגם התושבים היהודים סבלו אז סבל רב.

לפי שמספרת האגדה, ישבו בהוסיאטין יהודים כבר במאה ה־15 וידוע בוודאות כי בשנת 1577 שולם בהוסיאטין מס־גולגולת בסך 5 זהובים[2], שבשנת

---

1) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowianskich, Tom III, str. 222, Warszawa, 1882.

2) פרופ. מאיר באלבן — „לתולדות התנועה הפראנקית", ח׳ א׳, עמ׳ 20, הוצאת „דביר", תל־אביב.

1578 גרו שם ארבע משפחות יהודיות ובמאה ה־16 אף הוקם בית־כנסת,[3] כלומר, מספר היהודים היה גדול יותר.

בימי שלטון המלך זיגמונט III, הראשון לבית־המלוכה השוודית ואזה (1588—1632), כאשר גברה מאוד השפעת השליאכטה הקלריקלית בפולין, גאה גל ההשמצות וההסתות נגד היהודים והמשפטים על עלילת־דם התרבו.[4] בימים ההם טעמה גם הוסיאטין טעם מר זה.

מפנקסי העיריה שבלבוב (Castrensia Leopoliensia) משנת 1623 מסתבר, שבעלי הוסיאטין הלשקה קלינובסקה ובנה מרצין, האשימו את שלושת האחים ניסן, שמואל ומרקו, בניו של שלמה מדונאיגרוד, חוכרי אחוזותיהם, בשחיטת ילדים נוצרים. היהודים הללו נאסרו בטירה בהוסיאטין ועונו קשות. בשרם נשרף בגפרית ובאבק־שריפה והם הוכו בפסי־ברזל לוהטים, ולמרות זאת הם לא הודו בכל אשמה שהיא. חרף בקשתם הנמרצת של היהודים למסור את דינם לבית־המשפט הרשמי בקמיניץ, נשפטו ע"י שופטים שמינתה בעלת־האחוזה. האומללים הורשעו ללא משפט כהלכה, ללא חקירת עדים ואפשרות הגנה, נידונו למוות והועלו עוד בעצם יום המשפט על המוקד.[5]

יש לציין, כי במקרה הזה ניצלו הקלינובסקים לרעה חוק של המלך הקודם זיגמונט II אוגוסט מ־1549, לפיו שוחררו היהודים מיוריסדיקציה של בתי המשפט העירוניים, רובם עויינים לגבי היהודים, והועמדו תחת שיפוט המושלים הממלכתיים, היינו, תחת חסותו של המלך עצמו. אולם זכות זו הוענקה רק ליהודים שגרו באחוזות המלך, ואילו היהודים שישבו על אדמות השליאבטה נשארו תחת „חסותם" של ה„פריצים" המקומיים וכפופים לבתי משפט שלהם.[6]

ב־1645 ביצר קלינובסקי את הגדה הימנית של הנהר זברוץ', הקים את מנזר הברנרדינים בהוסיאטין, הקיף את העיר חומה וחיזק את טירתו־ארמונו.

באביב שנת 1648 (ת"ח), בימי שלטון המלך ולדיסלב IV (1632—1648), שהיה אף הוא בדרך כלל סובלני כלפי היהודים, ארגן בוגדן חמילניצקי את „האחים האוקראינים", כדי להלחם למען הדת הפרבוסלבית, למען חרות הקוזקים, נגד

---

3) פרופ. מאיר באלבן — „יידן אין פוילן" (היהודים בפולין), עמ' 263—264, וילנא 1930.

4) ש. דובנוב — „וועלטגעשיכטע פון יידישן פאָלק" (דברי ימי עם עולם), כרך 6, עמ' 315 וכו', הוצאת אלוועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס, בואנוס איירס.

5) M. Bałaban — "Żydzi łwowscy na przełomie XVI i XVII wieku", str 506—507, Lwów, 1906.

6) ש. דובנוב — כנ"ל, עמ' 308.

ה„פריצים" והיהודים. הוא הקים גדודים צבאיים וכרת ברית עם החאן מקרים, שהתחייב לשלוח לו לעזרה מחנות גדולים של טטרים.

באותה שנה מת פתאום המלך ולדיסלב IV ובארץ שררה מהומה ואנדרולוּמוסיה עד שנבחר כעבור חצי שנה המלך החדש. בינתיים אחזה להבת המרד של הקוזקים את כל אוקראינה המערבית, וולין ופודוליה. כנופיות קוזקים ואוקראינים הסתערו על פני ערים וכפרים ורצחו יהודים ופולנים.[7]

באמצע חודש מאי 1648, בקרב ע"י קורסון, הוכו הצבאות הפולניים של קלינובסקי ופוטוצקי ע"י קוזקים וטטרים. ההטמן מרצין קלינובסקי עצמו נפצע קשה ונשבה בידי הטטרים. טירתו נשדדה ומגיניה נהרגו. יש להניח שגם היהודים בהוסיאטין נפגעו אז לא מעט.

ב־1651 התגוננה הוסיאטין מפני התקפה חדשה של הקוזקים וב־1653 החזיקה מעמד במשך מספר שבועות נגד מצור משותף של הקוזקים והטטרים. שנה לפני כן נפלו מרצין קלינובסקי ובנו סמואל חלל בקרב ע"י בטוהי.

ב־1655 בימי מלחמת מוסקוביטית—פולנית, כאשר על כסא המלוכה ברוסיה ישב הצאר אלקסיי מיכאלוביץ' ובפולין — המלך יאן קזימיר (1648—1668), בלמה הוסיאטין, ואף הדפה בגבורה, את התקפת המחץ של המוסקוביטים.

— — —

בשנת 1672 הוכו הפולנים ע"י התורכים ששטח מלכותם הגיע אז עד העיר חוטין שבפודוליה, (כשני מילין מקאמיניץ פודולסקי) מכה עזה. על פי שלום בוצ'אץ' מאותה שנה, ויתרה פולין על פודוליה ואוקראינה לטובת יריבה. הוסיאטין נכבשה ע"י התורכים לראשונה ב־1672, שנית — ב־1675 ולבסוף ב־1680 (בהפסקות ביניים שוחררה ע"י החיילות הפולנים) ובמצב זה נשארה עד 1699, שנה בה הועברה חזרה, לפי שלום קרלוביץ, תחת השלטון הפולני.[8]

בזמן מלחמות הקוזקים והטטרים, ובימי קרבות של התורכים בשטחי פודוליה, שהה בהוסיאטין המלך ולדיסלב IV ולאחר מותו אחיו ויורשו, המלך יאן קזימיר. יש לציין, שבשעתו עבר דרך הוסיאטין הצאר הרוסי פיוטר I (1682—1725). השלטון התורכי היה, כנראה, נוח ליהודי הוסיאטין, כי באותה עת הוקם

---

7) ש. דובנוב — כנ"ל, כרך 7, עמ' 26—24.
בסיפור "Ogniem i mieczem" (באש ובחרב) מאת הסופר הפולני המפורסם, הנריק סינקיביץ', בו מתוארים מאורעות הדמים באותם ימים, נזכרת גם הוסיאטין.

8) Janusz i Czołowski — Przeszłość i Zabytki Województwa Tarnopolskiego str. 76, 1926.

שם בית־הכנסת המפואר, הנדיר והמפורסם, שנבנה בצורת מבצר, דומה לאלה שבערים לוצק, טרנופול, לובומיל, שרוגרוד, ברודי, לשנוב, זׂולקוב וכו׳, אולם בכל זאת נבדל במידה מסוימת מהם, מכיוון שהיו בו אלמנטים מזרחיים, שאינם מצויים היו בבתי־כנסיות אחרים בפולין.

בשאלת היסוד של בית־הכנסת הזה נחלקו הדעות ואף פרץ סיכסוך קשה. הפרופ. באלבן קבע שבית־הכנסת לא הוקם על גבי ההריסות של בית־מרזח או בית־עלמין, כפי שטען הבישוף שארקובסי מקמינץ שבפודוליה, אלא שנבנה מיסודו כבית־תפילה.[9]

הגמון זה התעלם מהעובדה ההיסטורית, וכאשר בא להוסיאטין בראשית המאה ה־18, תבע את היהודים למשפט, מינה צירים משלו ולאחר שקיבל את חוות־דעתם, ציווה לסגור את בית־הכנסת, להרוס את החומה סביב לבית־הקברות ואף הטיל על הקהילה קנס בסך אלף דוקטים.

אך הפעם האיר המזל ליהודי־הוסיאטין. הם היו כבר תחת חסותה של משפחת פוטוצקי. כלומר, בתו של קלינובסקי, הצאצא האחרון למשפחה זו, היתה עקרה ולפני מותה ציוותה את כל רכושה לקרובה סטניסלב פוטוצקי, הוויבודה מבלז. כך עברו האחוזות הגדולות של הקלינובסקים למשפחת הפוטוצקים, האצילים והעשירים (1729).[10]

המושל על הוסיאטין באותם ימים, הוויבודה של פודוליה, הנסיך מיכאל פוטוצקי, הגן על היהודים שהיו תחת חסותו מפני נגישות הביסקופ. הוא ציווה לחזור ולפתוח את בית־הכנסת ושיחרר את הקהילה מתשלום הקנס. כתוצאה מכך, פרץ, דרך התכתבות, ויכוח חריף בין הנסיך ובין ההגמון. בסופו של דבר הגיע הסיכסוך עד הטריבונל (מעין בית־משפט עליון) שבלובלין (1741). פוטוצקי אמנם הפסיד בדין, אך בית־הכנסת נשאר למרות הכל בידי היהודים, משום שבינתיים הועבר הבישוף שארקובסקי לפשמישל. ואמנם, גם שם הוא גרם ליהודים צרות רבות.[11]

— — —

באותם ימים התחילו יהודים רבים לנדוד ממדינת רייסין (Rus׳, לבוב, גליציה) למדינת פודוליה ולהשתקע שם, כי היה להם קל יותר להשתכר שם מאשר בערים המאוכלסות ביהודים. „רוזני מדינת לבוב״ (מנהיגי ועד המדינה)

9) מ. באלבן — „יידן אין פוילן״ (היהודים בפולין), כנ״ל.
10) Słownik geograficzny..., כנ״ל.
11) M. Schorr — "Żydzi w Przemyślu", Lwów, 1903.

התלוננו בפני המלך שאין ביכולתם לשלם את מס־הגולגולת מחמת התמעטות יהודים במדינתם. משום זה הוציא המלך אוגוסט השני (29 לנובמבר 1703) פקודה להכניס את יהודי פודוליה לרשימת המס של יהודי רייסין. כעבור עשר שנים, ביוני 1713 הוצאה פקודה להשוות את זכויות יהודי פודוליה לאלו של יהודי לבוב, כדי שלא יאלצו לנסוע עד לבוב בעניני ההנהגה ובעניני משפטים, אלא שתהיה להם מנהיגות מיוחדת וגם את המסים ישלמו בנפרד. בשנת 1717 שלמו יהודי רייסין מס־גולגולת בסך 33857 זהובים ויהודי פודוליה — 8000. מדינת רייסין עלתה במספר היהודים שלה על פודוליה ארבע פעמים ויותר.[12]

על מספר היהודים בהוסיאטין בימים ההם אין לנו מידע מפורש, ידוע רק שבשנת 1721 שולם ע"י הוסיאטין מס־גולגולת בסך 856 זלוטי (זהובים). מס זה הוטל כבר בשנת 1549 ע"י המלך זיגמונט השני אוגוסט[13] על כל היהודים (כמו על הטאטארים והצוענים) בשיעור של זהוב אחד על כל נפש ללא הבדל מין וגיל החל בשנה השניה לחיים. הנימוקים היו: היהודים פטורים משרות בצבא, לכן עליהם לתרום לאוצר המלוכה כדי לכסות את הוצאות־המלחמה המוגברות, ושנית, היהודים מקפחים את פרנסותיהם של הנוצרים, על כן עליהם לשאת בעול לטובת הממלכה. וגם בפירוש נאמר שבכל זאת לא יבוטלו מס־הרכוש ומס־ההכנסה. פטורים היו מתשלום מס זה רק העניים והיונקים עד גיל שנה.

בתחילה לא חל מס־גולגולת על היהודים שישבו על אדמות השליאכטה (האצילים), אך כבר בשנת 1552 החליט הסיים (בית־הנבחרים) לגבות מס זה גם מיהודים אלה.

כדי לקבוע את גובה מס־הגולגולת היו עורכים ספירות היהודים מדי שנה בשנה, אך משנת 1579 נקבע סכום כולל של מס זה ו„ועד ארבע־ארצות" שנוסד באותו זמן, היה מחלק את הסכום הכולל למדינות, כגון מדינת רייסין, מדינת פודוליה וכו', ועדי־המדינות היו מחלקים את סכומם בין הגלילות, והגלילות בין הקהילות והללו בין היחידים.

בשנת 1765 נערכה ספירת היהודים בקשר למס־הגולגולת שהיהודים היו חייבים לשלם באותו זמן לפי מספר הנפשות בכל קהילה ולא סכום כולל כמו קודם לכן. אז נרשמו בהוסיאטין 1144 נפשות משנה ומעלה, ו־64 יונקים בגיל פחות משנה, בס"ה 1208,[14] וביחד עם הסביבה — 1435.

---

12) מ. באלבן — „לתולדות התנועה הפראנקית", כנ"ל, עמ' 24.

13) ש. דובנוב — כנ"ל, כרך 6, עמ' 309.

14) ד"ר רפאל מאהלר — „תולדות היהודים בפולין", עמ' 157 וכו', הוצאת הקיבוץ הארצי, 1946.

בידי היהודים בהוסיאטין היו אז 160 בתים, מהם 54 על כיכר הרינק (השוק) בלבד.

— — —

באמצע המאה ה־18 עם הופעתו של יעקב פראנק שרכש לו חסידים כמעט בכל פודוליה ודרום־גליציה, הצטרפו לתנועה זו רבים גם מבני הוסיאטין וקופיצ׳ינצה השכנה. כשחזר מתורכיה לפולין ב־1755, שהה פראנק בקופיצינץ. משם בא גם חיים בן־משה שמופיע ברשימת הפראנקיסטים ליכוח המתואר להלן והוא שליווה את פראנק בכל דרכיו וגלגוליו.[15]

הוא גם מופיע ברשימת הפראנקיסטים, לכנס מיום 20 ליוני 1757 בקמינץ, המזומן על ידי הבישוף, שונא־ישראל, דמבובסקי, שדרש ויכוח בין רבנים וראשי קהילות מכאן, וחסידי שבתאי צבי ויעקב פראנק מכאן.

בכנס זה השתתפה הוסיאטין יחד עם ערים אחרות שבפודוליה. כנציג הוסיאטין הוזמן בראשונה הרב ר׳ יהושע בר׳ מרדכי, אולם על פי עצתו של „ועד ארבע ארצות״ הוא וחבריו לא התייצבו. אך הבישוף עמד בתוקף על יוזמתו ודרש שנית לקיים את האסיפה. ברשימה השניה נמנה כנציג הוסיאטין ר׳ משה בר׳ שלמה, אך, כנראה, הוא לא לקח חלק בוויכוח.

לא נתעכב על עצם הוויכוח הממושך ומצער למדי, בו היה על היהודים החרדים לדחות ולפסול את עקרי־אמונתם, סילופיהם ושקריהם של הפורשים, שנהנו מחסותו וחסדיו של הבישוף ועוזריו. לבסוף הוצא על ידו פסק־הדין, שהיה קשה מאוד: על האשמים בהסתערות על הפורשים בעיר לנצקורון להענש במלקות, על הקהילה הזו לשלם קנס בסך 5000 זל. לטובת „הנפגעים״ ועל הפראנקיסטים הוטל התפקיד לאסוף את ספרי „התלמוד״ מכל ערי פודוליה ולשרוף אותם בפומבי על המוקד.[16]

פרק שני

הוסיאטין תחת השלטון האוסטרי (1772—1918)

עד לחלוקה הראשונה של מלכות פולין (1772)[17] היתה הוסיאטין כפופה

---

15) מ. באלבן — „לתולדות התנועה הפראנקית״, כנ״ל, עמ׳ 137.
בספרו של א. ש. שטיין „והאש השאירה אפר״, ת״א, תשי״ז, מסופר שפראנק שהה לילה אחד בקופיצ׳ינץ עם כתו . בביתו של וולף לובין עמ׳ 95—97), ו„חיים מקופיצ׳ינץ״. אחרי המירו את דתו, הפך ל„מטוושבסקי״ (עמ׳ 281).

16) ש. דובנוב — כנ״ל, כרך 7, עמ׳ 390.

17) באותה שנה נולד נינו של בעש״ט, הצדיק הגדול בעל הנשמה הפיוטית, ר׳נחמן

מבחינה אדמיניסטראטיבית לפלך צ׳רנוגרודק, מבחינה משפטית — ליוריסדיקציה של קאמינץ פודולסקי, והקהילה היתה חברה בועד המדינה שבפודוליה.

עם חלוקת פולין נחלקה הוסיאטין לשני חלקים. העיירה על הגדה השמאלית של הזברוץ׳ סופחה לאימפריה הרוסית, ואילו העיר על הגדה הימנית של אותו הנהר צורפה, בדומה לגליציה כולה, למונרכיה האוסטרית, ומאז נעשתה למרכז־סחר בין גליציה ופודוליה, דהיינו, בין אוסטריה ובין רוסיה.

יש לציין שאפילו מתורכיה ובעיקר מסלוניקי, היו באים יהודים ל„ירידים״ (שווקים) בהוסיאטין.[18]

בערך בשנת 1870, כאשר כבר חלפה מגיפת חולירע בחורוסטקוב, והיא פרצה בהוסיאטין, נמלטו רבים מתושביה לשם. ביניהם היה גם האדמו״ר, הרבי ר׳ מרדכי (מוטילי), שישב בחורוסטקוב שבועות אחדים, בביתו הגדול של החסיד העשיר קלאר, ונהג „שולחנו״ ביד רחבה לפני המוני חסידים ומעריצים.[19]

עם פתיחת הרכבת מטרנופול לפודוולוצ׳יסק, גם היא עיר־ספר עם רוסיה, ב־1872, פתחה חשיבותה של הוסיאטין כמרכז־סחר בדרך מפודוליה הגליצאית

מברצלב. היסטוריונים מצביעים על מאורע בחייו הקשור במקום בשם הוסיאטין. ברם, מי שחושב שמדובר בעיר הוסיאטין, נושאו של מאמר זה, אינו אלא טועה. ולהלן ראיה:

ד״ר י. צינברג („די געשיכטע פון ליטעראטור ביי יידן״, כרך 8, עמ׳ 134) כותב: „בן 13 שנה השיאו את הצעיר נחמן והוא עבר לחותנו העשיר בכפר הוסיאטין, לא רחוק מעיירה מדבדובקה״.

ד״ר ש. א. הורודצקי („החסידות והחסידים״, ספר שלישי, עמ׳ י״ט) בהקשר לפרט זה, מספר: „בן י״ב נשא בת־עשיר אחד ויקבע את דירתו בבית חותנו בכפר הוסאטין״.

ב„אנציקלופדיה העברית״, כרך כ״ה, עמ׳ 39, אנו קוראים בהקשר לכך: „בהיותו צעיר היה סמוך על שולחן חותנו העשיר בכפר הוסיאטין. אח״כ עבר למדבדובקה שבפלך קיוב״. המילה מדבדובקה כתובה ברוסית.

ש. דובנוב („תולדות החסידות״, עמ׳ 291) בהתייחסו לענין זה, כותב: „כשהגיע נחמן לשנת הארבע־עשרה, השיאו לו אשה מעירה קטנה מדבדובקה הקרובה לאומן (בפלך קיוב)״.

ובסוף נצטט גם את אליעזר שטיינמן („כתבי רבי נחמן״, עמ׳ 5). בספרו על המאורע הזה בחייו של הצדיק המפורסם, כותב: „...בכפר הוסטין... לימים העתיק את מושבו לעיירה מדבדובקה״.

מכל זה אנו למדים, שאין מדובר בעיר הוסיאטין שבגליציה ואף לא בשכנתה, העיירה הרוסית, אלא בכפר הנושא גם את השם הוסיאטין או הוסטין והנמצא סמוך לעיירה מדבדובקה, קרוב לאומן בפלך קיוב.

18) ד״ר י. צינברג — „די געשיכטע פון ליטעראטור ביי יידן״ (תולדות הספרות של היהודים), כרך 8, עמ׳ 14, הוצאת אלוועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס, בואנוס איירס.

19) פנחס שרלג — „בעיר מצער״, מאמר ב„ספר חורוסטקוב״, עמ׳ 32, תל־אביב, 1968.

לרוסיה, אך ב־1882, כאשר התחילה סלילת הרכבת שקשרה את הוסיאטין עם סטניסלב, חזר המסחר בהוסיאטין והתפתח שוב.

בשנה זו חיו בהוסיאטין 3780 יהודים מתוך 5514 תושבים (מהם 736 פולנים, 698 אוקראינים).[20]

כפי שאנו למדים מהמקורות הנמצאים, היו בהוסיאטין בשנת 1900 מתוך 5373 תושבים 3658 יהודים בלבד, ובשנת 1921 (לאחר המלחמה והחורבן?) נותרו במקום מתוך 2104 תושבים, רק 368 יהודים. אך בכל הפלך, לרבות קופיצ׳ינצה, היו אז 7738 יהודים מתוך 8599 תושבים.

לעומת זאת ישבו בהוסיאטין הרוסית בשנת 1847 — 229 יהודים, בשנת 1897 — מתוך 2831 תושבים 1153 יהודים בלבד, וב־1923 — 546 יהודים.[21]

— — —

הסופר והמחזאי הנודע ש. אנ־סקי,[22] שביקר בשעת שליחות מטעם הועד לעזרה בערי גליציה, אשר נכבשו על ידי הרוסים, מספר:

בעת ביקורו בחורוסטקוב ב־1915, נפגש עם שני יהודים נכבדים, ר׳ דוד פרנקל ור׳ ליפא שוואגר מהוסיאטין. השניים, בעלי בית המסחר הגדול ביותר בגליציה לספרים ובייחוד ספרים עתיקים וכתבי־יד „יקרי מציאות״, ספרו לו, שבשעת הפוגרום והדליקה שפרצו במקום נהרס ונשרף בית־המסחר כמעט לחלוטין, ורק מעט מאד מכל האוצר היקר הזה נותר לפליטה. ואנ־סקי מוסיף, שחלק מזה לקח והעביר למוזיאון בפטרבורג.

והסופר, בהמשך תיאורו מוסר, שבקופיצ׳ינצה מצא הרבה מאוד פליטים מהוסיאטין, עקב חורבנה, שלא היה כדוגמתו בגליציה כולה. וכן, שהוסיאטין האוסטרית, בעלת אוכלוסיה של קרוב לאלף משפחות, היתה עיר מסחר עשירה ופורחת, בעלת בתים יפים, תאורה חשמלית ורשת ביוב, ופעלו בה 11 בנקים ורשת של מוסדות תרבות, בתי־ספר עממי ותיכוני וכו׳.

אנ־סקי ממשיך: אך פרצה המלחמה ב־7 לאוגוסט 1914, עברו האוסטרים את הגבול וכבשו את הוסיאטין הרוסית. ביום השני לאחר הקרב על יד

---

20) Janusz i Czołowski — Przeszłość..., כנ״ל.

21) אנציקלופדיה יודאיקה, כרך 8, עמ׳ 293, הוצאת „אשכול״, ברלין, 1931 (בגרמנית).
אנציקלופדיה יעברייסקיה, כרך 6, עמ׳ 853, פטרבורג, (ברוסית).

22) ש. אנ־סקי (שלמה זנויל רפפורט) — „חורבן היהודים בפולין, גליציה ובוקובינה״. ח׳ ד׳, עמ׳ 382, 387 וכו׳, הוצאת „שטיבל״, תל־אביב (תרגום מיידיש).

הורודוק, במרחק 15 ויורסטאות (כ־15 ק״מ) מהוסיאטין, הם נסוגו, וב־9 לאוגוסט פרצו הרוסים להוסיאטין האוסטרית. מיד חוללו פוגרום, הרגו כמה יהודים. האיכרים בזזו את החנויות היהודיות, והעלו הכל באש. מתוך 700 בתים נשארו רק 29 בתים לא פגועים.

קרוב ל־400 משפחות אמידות הצליחו לעזוב את העיר בעוד מועד ולנסוע לאוסטריה. 600 המשפחות הנשארות נמלטו לכפרים וליערות, ואחרי כך לערים השכנות. אף לצ׳ורטקוב היותר רחוקה הגיעו 120 משפחות, אולם הרוב — לקופיצ׳ינצה.

כאשר הפליטים החלו אט אט לשוב לבתיהם ההרוסים, הושיט להם יד לעזרה הרוטמייסטר (מעין מפקד) של הז׳נדרמריה בהוסיאטין הרוסית, בשם יאַביצקי. איש ישר זה ערך חיפושים בבתי ,,הגויים״ ששלחו ידם בביזה, לקח מהם בחזרה את החפצים השדודים והשיבם ליהודים, ואת השודדים כלא בבית־סוהר.

יאַביצקי הקים גם ועד לעזרה, אסף כסף מהנוצרים, בעלי־אחוזות השכנים, וקיבל תמיכה מועדי העזרה בפטרבורג וקיוב.

בהוודע דבר יסוד הועד ופעולת העזרה, שבו כמעט כל התושבים הנמלטים להוסיאטין, והיות ובתים לא היו להם, התיישבו במרתפים ובחורבות ולאט לאט החלו לבנות מחדש את ההריסות.

אולם עקב המצוקה והצפיפות, כאשר 50—40 איש ישבו בחדר אחד, פרצה מגיפת־טיפוס ומחלות נוספות. כתוצאה מכך הוצאה בתחילת אפריל 1915 פקודה, לפיה נאסרו כל קשר ותנועה בין שתי הערים הוסיאטין, הופסקה גם פעולת הועד לטובת תושבי העיר האוסטרית, וזמן קצר לאחר מכן, ב־13 ליוני, הוצאה פקודה, לפיה היה על כל היהודים לעזוב את הוסיאטין עד למחרת בשעה 12. מספרם היה למעלה מ־1500 נפש, כולם גורשו. חלק מהם באו לצ׳ורטקוב, שם נתקבלו בסבר פנים יפות, אך רובם הגיעו לעיר היותר קרובה, קופיצ׳ינץ. כאן על אף העזרה מטעם ה,,ועדים״ השונים, סבלו רעב ועוני.

באותו זמן חרבה הוסיאטין עוד יותר. כל מה שנותר בבתי־היהודים נשדד, והבתים ששוקמו על ידיהם במאמצים רבים נתפסו בידי הנוצרים.

בתחילת 1916 נתקבלה ידיעה, שלא אושרה, כי התושבים המגורשים רשאים לשוב למקומם. אך טרם הספיקו כמה עשרות משפחות לבצע את החזרה וכבר חודש האיסור. אבל בכל זאת יצאו לשם בחשאי כמאה משפחות יהודים. הם התישבו שנית במרתפים הריקים וסבלו רבות מהנוצרים שתפסו בינתיים את כל ענפי המסחר, והתנגדו בתוקף לשיבתם והתישבותם של היהודים מחדש. ברם

חרף כל המניעות האלה, התכוננו עוד 250 משפחות (כאלף איש) לשוב לבתיהם ההרוסים. הישוב הלך וגדל אט אט והנה שוב נפלה עליהם גזירה חדשה:

המפקד הראשי על הצבא הרוסי, הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאיביץ וראש המטה הכללי שלו, צורר היהודים הנודע לשמצה, הגנרל יאנושקיביץ, החליטו כבר בתחילת המלחמה נגד אוסטריה וגרמניה, כי המפקדים המיוחדים של הצבאות רשאים לגרש את כל היהודים ממקומות סמוכים לשטח־הגבול.[23]

כאשר הרוסים נחלו תבוסה גדולה (1916) ונאלצו לסגת מגליציה, בהסתמך על החלטה זו גזר המפקד הראשי על צבא הרוסי, הנסיך הגדול מיכאל אלקסנדרוביץ, אחיו של הצאר ניקולאי השני, (ששהה באותו זמן בערך עם פמליתו בקופיצ׳ינצה), להגלות את כל יהודי־ספר לסיביר.

יהודי הוסיאטין שהיו כה מנוסים בגירושים ונדודים, גורשו הפעם אפילו מחורבותיהם והוגלו בתנאים נוראים עד ליפוביץ שבפלך קיוב. ורק כאשר מטה הצבא הועבר לידי הגנרל ברוסילוב, איש ליברלי במקצת, והודות להשתדלות הנמרצת מצד חוגים רבי־השפעה, שוחררו הגולים האלה.[24]

לאחר גירוש זה נחרבה העיר הוסיאטין עד היסוד.

באותה שנה, 1916, החלו הרוסים לשלוח בחזרה את היהודים הגולים מגליציה. אך ההוסיאטינאים לא הוחזרו ישר לעיר מולדתם, אלא נשלחו למקומות אחרים, כגון סקאלט וקופיצ׳ינצה. מספרם, לרבות מספר גולי פודוולוצ׳יסק, עלה ל־4000. מצבם היה בכי רע. הקהילה בסקאלט, אף היותה בעצמה עניה, דאגה להעניק להם לפחות קורת־גג, 5—4 משפחות הושבו בחדר אחד. לא רק בבתים פרטיים, אלא בכל מקום פנוי: בבתי־מדרש, במחסנים ואפילו באורוות.[25]

— — —

ד״ר גרשון לוין, הסופר ורופא הנודע מוורשה, מקדיש בספרו על מסעו בתפקיד סניטארי בצבא הרוסי, להוסיאטין פרק מיוחד בשם „העיר המתה״. הוא הגיע לשם ב־3 לאפריל 1916 על מנת לקבל ממטה הארמיה השביעית שחנה שם, מידע על בית־החולים שבו היה עליו להתייצב לשרות. והוא כותב:

„העיר איננה עוד, נשארו רק חורבות, מהן אפשר לראות כי פעם פעמו שם חיים תוססים... מהעיר כולה נותרו רק חורבות ללא גגות, ללא חלונות, ללא

---

23) ש. דובנוב — כנ״ל, כרך 10, עמ׳ 420.
24) בקי (בנז׳מין) דיימונד — מאמר בספר־יזכור „הוסיאטין״, ניו־יורק, 1968.
25) אנ־סקי — כנ״ל, עמ׳ 355—354.

רצפות... רק שברי קירות, כלומר רק מה שלא ניתן לגנוב, אפילו הפנסים ברחובות היו חצי־שרופים, חצי־הרוסים. אפילו לאחר רעידת־אדמה ודאי היו נשארים יותר סימנים על חיי אדם במקום הזה. ברם בנין אחד, היחידי שלא נחרב, היה זה של הכנסיה הקתולית.

הלכתי בגפי, באופן אוטומטי, מרחוב לרחוב ולא פגשתי אף נפש חיה אחת. לא נראה אף חתול, אף כלב, אף קן־ציפורים.

הקלויז בהוסיאטין
די הוסיאטינער קלויז

היתה זו פינה שקללת המוות כאילו רובצת עליה.

והנה אני רואה חורבה גדולה בין חומות די גבוהות. בחוץ נותר „מגן־דוד" שבור מלבנים. נכנסתי פנימה. ודאי היה פה בית־כנסת. על הקיר המזרחי עוד נראה כתם מרובע. ודאי עמד שם ארון הקודש. הסתכלתי וצמרמורת עברה בגופי מרוב התרגשות. המקום הזה נהפך לבית־כסא.

מסביב לבית־הכנסת היו ודאי בתי־מדרש. עוד נשארו כתבות אחדות בעברית,

אך הכל הרוס וטמא. מוכרח אני להודות, שרק אז הבינותי את משמעותו של „חורבן ירושלים" שחוללו הרומאים לפני אלפיים שנה".[26]

כך התהלך ד"ר לוין בין עיי המפולת שעות אחדות עד שהגיע לגשר אשר על הנהר זברוץ'. רק בגדה השניה ראה בתים מכוסים בגגות ירוקים וגם כנסיות. אולם גם שם הבחין בחורבות אחדות. הובהר לו שהקוזקים בהיותם מוכנים אשתקד לנסיגה מהעיירה, הציתו קודם כל את הבתים היהודיים וגזלו את הכל.

במקום הזה מביא הסופר גם שיחה שהיתה לו עם יהודי עני ונכה שנזדמן לו, המוסיפה פרטים אחדים על המאורעות המתוארים:

„באותו יום שפרצה המלחמה, פלשו הקוזקים להוסיאטין האוסטרית... הציתו את העיר מכל ארבע הפינות, רצחו את התושבים, שדדו וגזלו, אנסו נשים ונערות... גם הפכו את הקברים בבית־העלמין, כסף חיפשו שם... אף על קברו של הצדיק הקדוש, הרבי מהוסיאטין ז"ל לא חסו."

בלב שבור יצא הסופר והרופא ד"ר לוין מהוסיאטין לקופיצ'ינצה, שם נמצא בית־החולים הצבאי הגדול, בו היה מיועד לתפקיד.

— — —

הוסיאטין, בהיותה עיר־ספר, מילאה תפקיד חשוב כנקודת־מעבר ומקום מקלט לאלפי יהודים, שברחו מרוסיה מפני רדיפות ופוגרומים בזמנים שונים, דהיינו, בימי הצאר אלכסנדר השלישי בשנים 1881/2, בעת מלחמת יפן—רוסיה ואחריה (1904/5) ובשנים 1917—1923, כלומר, מזמן מהפכת אוקטובר עד הזמן בו נקבע סופית הגבול בחוזה שנחתם בין ברית המועצות ובין פולין, ושנחסם מאז באופן הרמטי.

בדרך זו הועברו לאוסטריה, היותר ליברלית, לאו דווקא נרדפים מבני עמנו אלא גם לא־יהודים רבים, מהפכנים ועוקרים מסיביר ומכאן היו מעבירים לרוסיה ספרות בלתי־לגלית, עתונים, חומר הסברה וכיוצא באלה.

הוסיאטין זכתה לפרסום ויצא לה מוניטין בעולם; היא רכשה לה מעמד חומרי יציב ונוח ואף חשיבות רוחנית, הודות לעובדה שבה התיישב בשנת 1861 הרבי הצדיק, ר' מרדכי (מוטיל'ה) שרגא פייביש פרידמן, בן ר' ישראל הריז'ינאי[27]

---

26) ד"ר גרשון לוין — „אין וועלט־קריג" (במלחמת־העולם), הוצאת „„יהודיה", עמ' 71 ואילך, ורשה, 1923.

27) ר' ישראל, נכדו לדור החמישי של הרבי המפורסם, ר' דוב בער „המגיד" ממזריץ', תלמידו של הבעש"ט ויורשו המוכר, נתפרסם כצדיק וקדוש עוד בגילו הצעיר,

ואחריו ב־1894 גם בנו ויורשו, הוא הרבי, ר׳ ישראל פרידמן.[28] הם נהלו את חצרותיהם בנוסח מלכות ריז׳ין, והשפעתם היתה רבה לא רק על עשרות אלפי חסידים באוסטריה ורוסיה, אלא גם על בעלי־האחוזות השכנים הפולנים, ובמיוחד היו מקיימים יחסים טובים וידידותיים עם עתיר־נכסים בהוסיאטין וסביבתה, הגראף אדם גולוכובסקי. הרשויות האדמיניסטרטיביות התחשבו מאוד בחצר הרבי בהוסיאטין ובעיקר, כאשר היו מעוניינים בתמיכתם של היהודים במועמד הרצוי לממשלה בבחירות לפרלמנט או לעיריות.

לא כדרכי הרבנים האחרים, היו דרכי האדמו״רים ההוסיאטינאים. התנהגותם היתה כשל בני־מלכים ממש, היות ומוצאם היה מגזע ריז׳ין.

הטירה ההיסטורית ההרוסה כבר למחצה, שעברה מידי הקלינובסקים, פוטוצקים, ורשצ׳ינסקים, וזביאלסקים לידי הראביא (נסיך) אדם גולוכובסקי, נרכשה ממנו ע״י הרבי מהוסיאטין ובמקומה נבנה לו מעון מפואר.[29]

„הקלויז״ (מעין בית־מדרש) נחשב לבנין המפואר ביותר בכל המחוז. החצר הגדולה הקיפה בתים רבים ויפים עם גנות מסודרות ומטופחות היטב, עם טרקלינים מרווחים, מעשי ידי־אמן. והרבי היה נוסע במרכבה גדולה ומפוארת משלו, משוכה ע״י ארבעה סוסים אבירים מגזע אציל, שנהג בהם רכב מיוחד, לבוש בגדי שרד.

ליד „חצר״ הרבי מצאו את פרנסתם עשרות משפחות של גבאים, חזנים, שמשים, משרתים ומשורתות, בעלי מלונות ואכסניות וכיוצא בהם. פרנסתם היתה מצויה בשפע.

בהיותו אדמו״ר בעיר מולדתו פוהורובישץ׳ (פרובישץ׳) ואחרי מכן בעיר ריז׳ין, גם היא בפלך קיוב, אשר על שמה הוא נקרא. הוא היה רבי לאלפים, חי חיי רווחה ופאר ונהג מנהגי מלכות. חשוד בעיני המשטרה הצארית שנחשב בעיני היהודים כמלך ומשיח, ונוסף לזה חשוד כמערוב במעשה רצח של מלשין יהודי, נאסר וישב 22 חודש בבית־הכלא בקמיניץ ובקיוב. אחרי שחרורו עבר הרבי לקישינוב ומשם נאלץ לברוח ליאסי ולבסוף לסדיגורה (בוקובינה, אוסטריה). פה המשיך לנהל את „חצרו״ בארמון נהדר משלו, במשכו אליו רבבות חסידים עשירים, שמילאו את ביתו כסף וזהב לרוב. גם הצדיקים, ביניהם „זקן הדור״ ר׳ אברהם יהושע מאפטה („דער אפטער״), נהגו וחילקו כבוד רב לאדמו״ר ר׳ ישראל, הקדוש והנערץ בעיני המונים.

לר׳ ישראל היו ששה בנים. אחד מהם הרבי ר׳ אברהם יעקב יסד את הענף הסדיגוראי של הגזע הריז׳ינאי, ואילו הרבי ר׳ דוד משה — את בית צ׳ורטקוב ; והצעיר שביניהם, הרבי ר׳ מרדכי שרגא־פייביש — את בית ההוסיאטינאי. (ל(פי ד״ר הורודצקי, כנ״ל, עמ׳ ק״א וכו׳).

28) האנציקלופדיה העברית, כרך י״ג, עמ׳ 895—894, הוצאת „מסדה״.

29) ...Janusz i Czołowski — Przeszłość, כנ״ל.

לימוד התורה, חסידות ומצב הרווחה הכללית עלו בקנה אחד בהוסיאטין.

אולם, אף על פי שהשפעת החסידות היתה כל כך מרובה והחיים התנהלו ברוח התורה והמסורת, התחילו להופיע עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הניצנים הראשונים של ההשכלה והציונות. במרוצת הזמן הוקמה הסתדרות ציונית חזקה, נוסדה גימנסיה פרטית פולנית עם לימודי היהדות, בית־ספר עברי וספריה עממית. התחילה והתפתחה פעילות ציבורית ותרבותית רחבה.

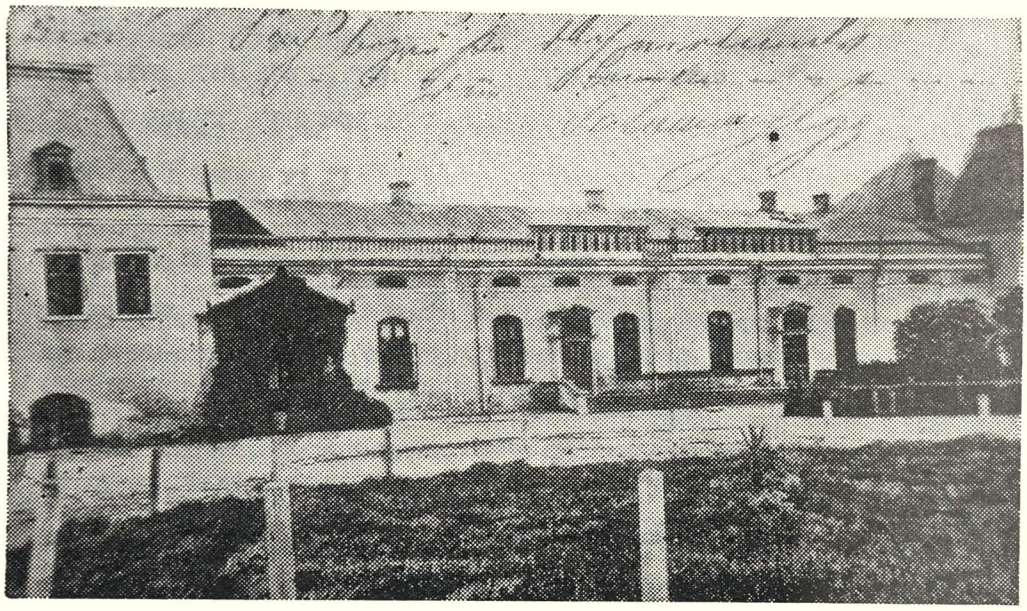

חצר האדמו״רים לפני החורבן שבמלחמת העולם הראשונה
דעם רבינס הויף פאר דעם חורבן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

כאמור, כבר בראשית המלחמה משנת 1914 נחרבה ונהרסה העיר הוסיאטין ע״י הרוסים, מ„חצר״ המפוארת והנהדרת של הרבי נשארו רק עיי חרבות.

הרבי ר׳ ישראל פרידמן, שהצטיין בשלוש „אהבות״ גדולות, היינו אהבת השם, אהבת ישראל ואהבת ארץ־ישראל, עקר בעוד מועד לווינה, בירת אוסטריה.[30]

---

30) אנו סבורים, שכדאי במקום הזה למסור מספר ידיעות על שושלת האדמו״רים מבית־הוסיאטין, צאצאיו של הרבי ר׳ ישראל הריזינאי.
בווינה נתלכדו סביבו של הרבי ר׳ ישראל פרידמן אלפי חסידים ואוהדים. הרבי תמך

האדמו"רים ההוסיאטינאים הרבו לפרסם את שמה של עיר־מוצאם בכל תפוצות־ישראל, אולם הם עצמם מעולם לא חזרו למקום־מולדתם על מנת להשתקע שם, אעפ"י שאחרי המלחמה הראשונה קם שוב לתחיה ישוב יהודי בהוסיאטין.

— — —

בתחילת נובמבר 1918 התמוטטה המונרכיה האוסטרו־הונגרית. וקמה בהוסיאטין רשות אוקראינית לאומית. על היהודים המעטים שישבו שם עברו פחד ואימה במיוחד בשעת פלישותיהן ונסיגותיהן של כנופיות אוקראינים וקוזקים שונות.

כעבור שנה בערך השתלטו על הוסיאטין הפולנים, אולם גם שלטונם לא ארך זמן רב. להוסיאטין פלשו הבולשביקים והקימו את משטרם.

בציונות החרדית והיה מקורב לתנועת „המזרחי". בשנה 1937 עלה לא"י והקים את „חצרו" בתל־אביב. כאן הוא בא במגע עם ישובי „הפועל המזרחי" ועם מוסדות חינוך והוראה חרדים. הוא נפטר בשנת 1949, בהיותו בן 91 שנה.

המנהיגות של „החצר ההוסיאטינאית" עברה לידי בן אחיו וחתנו, רבי ר' יעקב פרידמן, בן רבי יצחק מבוהוש. ביחס לציונות הדתית הלך בעקבותיו של חותנו ודודו הגדול. עוד בהיותו במחיצתו בווינה, למד ר' יעקב שפות אירופאיות, פילוסופיה ומתמטיקה. הוא נפטר בשנת 1957 בהיותו בגיל 80 שנה. (האנציקלופדיה העברית, כנ"ל).

בנו, רבי יצחק פרידמן שהצטיין כקודמיו באותן סגולות, היה האדמו"ר האחרון משושלת ההוסיאטינאית. הוא נפטר ב־1968 ונקבר בטבריה, שם נמצאים גם קבריהם של סבו ר' ישראל ואביו ר' יעקב (אביטוב — „לקט רשימות ומאמרים", ת"א, תש"ל).

היו עוד רבנים, צדיקים גדולים שמוצאם מהוסיאטין, כגון הרבי מנחם נחום (ר' נחומ'ניו), בנו של ר' שלום יוסף, אחיו הצעיר של ר' ישראל פרידמן וחתנו של האחרון. הוא היה כל הזמן במחיצתו בווינה, ואילו לאחר עליתו של דודו וחותנו לארץ־ישראל, התיישב ר' נחומ'ניו ב־1937 בלבוב, וב־1943 נספה באחד המחנות הנאציים.

הרבי ר' משה (משה'ניו), אחיו של ר' נחומ'ניו ותלמידו של דודו ר' ישראל מהוסיאטין, היה חתנו של הרבי מבויאן. לאחר פטירתו של הרבי מבויאן, כיהן בעיר הזו כרבי וצדיק. ב־1925 העביר את „חצרו" לקרקוב ובה נתפרסם. אחר פטירתו של הרבי מאיר שפירא, שימש כמנהיג רוחני ובוחן בישיבת „חכמי־לובלין". בשנת 1940 הועבר לטרנוב ומשם הוצא ע"י הנאצים ביום ב' אלול תש"ג (1943), יחד עם קהילתו, ברכבת עמוסה סיד וכל נוסעיה נחנקו. לפי מקור אחר, נספה הרבי בתא־הגזים בבלז'ץ (יצחק אלפסי — „החסידות").

ר' יצחק מאיר השיל, הרבי הראשון בקופיצ'ינצה, היה חתנו של הרבי הראשון של הוסיאטין, ר' מרדכי שרגא־פרידמן. עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה ב־1914, נמלט גם הוא לווינה ונפטר שם ב־1931.

בנו ויורשו, הרבי האחרון מקופיצ'ינצה, ר' אברהם יהושע השיל, המכונה ר' אברהמ'ניו, נולד גם הוא בהוסיאטין. בשנת 1938 נאסר ע"י הנאצים בווינה, ורק הודות למאמצים עצומים שוחרר והגר לניו־יורק. שם פעל עד 1967. באותה שנה נפטר והובא לקבורה בטבריה קרוב לקברו של דודו הדגול, הרבי ר' ירשאל פרידמן מהוסיאטין (מנשה אונגר — מאמר ב„טאָג־מאָרגן־זשורנאל", ניו־יורק, 19 לנובמבר 1967).

מצבם של היהודים מבחינה מדינית ובטחונית היה טוב יותר, אך לא כן מבחינה כלכלית מחמת חוסר מקורות־פרנסה. לכן עזבו כולם את הוסיאטין והגרו למקומות אחרים, בראש וראשונה לקופיצ׳ינצה.

פרק שלישי

הוסיאטין תחת השלטון הפולני (1920—1939)

בשנת 1920 גרשו הפולנים את הבולשביקים מהוסיאטין והקימו את שלטונם. הישוב היהודי קם לתחיה. תושביו לשעבר החלו לשוב מערי המקלט ומגולת־רוסיה. הגיעו משם פליטים שנמלטו מפני המשטר הבולשביסטי. נבנו בתים וחנויות, שוקמו החורבות, הוקם גרעין של חיים קהילתיים, אורגנו מפלגות ומוסדות ציוניים, נוסדה קבוצת־חלוצים איתנה; אחדים אף הצליחו לקבל סרטיפיקטים (תעודות) ולעלות לארץ־ישראל.

בעקבות המשבר הכלכלי שהלך וגדל, והגיע לשיאו ב־1929 בשעת המשבר הכלכלי העולמי, גבר העוני בקרב האוכלוסיה היהודית בפולין. בני אלפי משפחות נעשו עניים ואביונים, מחוסרי כל. ההשפעות ההרסניות של המשבר הכלכלי הזה לא היו רק תוצאה מהמבנה הסוציאלי־כלכלי הבלתי־נורמלי של העם היהודי בפולין („הפירמידה ההפוכה״ הידועה), אלא גם במידה רבה ממדיניות האפלייה של הממשלה הפולנית כלפי האוכלוסיה היהודית ושל התעמולה האנטישימית הכבירה מצד רוב הגורמים המדיניים בארץ הזו.

נוסף לזה, בערי־גליציה לרבות הוסיאטין, היה עוד גורם אחד רציני, היינו ההתחרות מצד ה„קואופרטיבים״ (ארגוני־מסחר) וה„סויוזים״ (איגודים) האוקראיניים, שהלכה וגברה.

וכדי להקל קצת על גורלו של החנווני ובעל־המלאכה היהודי, וכדי לחזק את מאבקם בעד הקיום, נוסדה בתמיכתה הכספית של ה„ג׳וינט״ (אמריקן ג׳ואיש דיסטריביושן קאמיטי) קופת גמילות־חסדים, שנתנה הלוואות בתנאים נוחים מאוד וכך יכלה לסייע לשקם את משקו ההרוס ולהציל את הנצרך מירידה מוחלטת.

יהודי הוסיאטין קיבלו בשעתם ממוסד אמריקאי זה, באמצעות „בנק הקואופרטיבים״ אשראי במשכנתא על מנת לשקם את הריסותיהם ולבנות את בתיהם. אולם בגלל מצבם הפיננסי הירוד לא יכלו לעמוד בהתחיבותיהם. על רקע זה פרץ סיכסוך קשה בינם לבין הבנק, שמרכזו בוורשה, שאיים בהכרזת מכירה פומבית של הבתים המשועבדים. רק הודות למאמציו הנמרצים של הציר לסיים (מעין

כנסת) העורך־דין צבי הלר, עלה בידם לבוא לידי הסכם עם הבנק, להשיג אי־אלו תנאי תשלום ובצורה זו למנוע את הסכנה להשלך לרחוב ולהשאר ללא קורת־גג.

לעסקנים המעולים למען קופת ג"ח נמנו: ר' אברהם סאמט, איש בן־טובים ו„יודע־ספר" (בעל חנות־אריגים, אמיד, מפעילי „המזרחי") ואלי רייס, איש מלומד ונבון, שכיהן גם כסגן־ראש־העיר ומנהיג סניף „ההתאחדות" בסוף שנות העשרים ובתחילת שנות השלושים.

למען התגוננות עצמאית נוסדו עוד ארגונים ואיגודים של עזרה הדדית וביניהם אירגון הסוחרים.

כאן יש להדגיש במיוחד את העזרה האדיבה הפוליטית והמוסרית שהושיט ליהודי הוסיאטין ד"ר הלר, שהיה מועמד לציר־הסיים, במחוז צ'ורטקוב. הוא היה מבקר בעיירה, נושא הרצאות, מקבל משלחות, מאזין לבקשות ומשתדל להעבירן לרשות המתאימה. צבי הלר היה המען, אליו יכלו בני־הוסיאטין לפנות בכל עת ובכל שעה בנוגע לכל בעיותיהם. הוא הקשיב לכולם בסבלנות, ענה לכל שואל, הציע את העצה הנכונה והשתדל בכל נפשו שבקשות למוסדות ומשרדים תענינה ותמלאנה כהלכה.

— — —

כאשר כותב טורים אלה התגורר ב־1936 בהוסיאטין, בה התמחה כעורך דין, היה הישוב היהודי קטן.[31] רב העיר, ר' יעקב רינגל, בן לבעל־הבית וסוחר נכבד בפברובוז'נה, היה איש אציל, אוהב בריאות ומתון. רעיתו, הרבנית חיה, בת הרב ר' אלימלך פוהורילה, רבה של הוסיאטין לשעבר, שהגר לאמריקה, היתה גם היא חביבה ובאופן יחסי אף מתקדמת.

המבנה החברתי היה אופייני לעיירה קטנה יהודית טפוסית. הרוב — חנוונים, בעלי־מלאכה, רוכלים, משמשי מוסדות דתיים („כלי־קודש") ושכבה קטנה של בעלי השכלה מקצועית, שכללה מספר עורכי־דין, שני רופאים, וטרינר, רוקח,

---

31) מספר תושביה המדויק אינו ידוע, אבל לפי רשימת הקדושים, שנערכה מהזיכרון ע"י קבוצת שרידים מהוסיאטין, יש להניח שמספר הנפשות היהודיות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה היה 500 בערך. המסקנה הזו מסתמכת גם על הנימוקים האלה: א) בשנת 1921, כאמור, מספר האוכלוסיה היהודית היה 368. ב) משנת 1922/3 פסק לגמרי הסחר ע"י הברחת סחורות דרך הגבול, כלומר מקור פרנסה ניכר מאוד. ג) ההגבלות החוקיות על התנועה וההתיישבות באזור, שהוכרז כ„תחום־הגבול", גרמו להגירתם של יהודים יותר מאשר לבואם של מהגרים חדשים. כל אלה השפיעו על כך, שההתפתחות הדמוגרפית תהיה קטנה יותר מאשר במקומות אחרים.

מרפא שיניים, בוגר פקולטה למתמטיקה ומספר מנהלי־חשבונות, שברובם לא היו פעילים בחיים הציבוריים וחלק מהם אפילו מתבוללים.

בראש הקהילה עמד ארטור רובינפלד, איש צבא, סמל בליגיונות־פילסודסקי ונכה מלחמה בפנסיה. הודות לתמיכה מצד השלטון עלה בחלקו לקבל ניהול מרשם האוכלוסין של היהודים ואף משרה בעיריה עבור דודנו. רובינפלד השתדל להראות עצמו כפטריוט פולני מובהק. אך עלה עליו בהרבה יהודי אחר: נאה וחשוב יותר היה ללא ספק, הווטרינר ד"ר לנדפיש, איש נכבד ומקובל על כולם. הופעתו בחגיגות הלאומיות (ב־3 למאי או ב־11 לנובמבר) במדי קצין פולני בדרגת מאיור, הרשימה מאד ואף זכתה לכבוד גדול.

כמעט כל הישוב היה ציוני. רובם — חברים או שוחררי המפלגה „אחוד" (התאחדות־פוע"צ). היתה קיימת תנועת הנוער „גורדוניה" * וכן פעלו ועדות ל„קרן קימת" ול„עזרה" (ל„החלוץ") „עזרת־נשים", „קופת גמילות חסדים", ובית־ספר עברי, וגם היו תורמים ל„קרן היסוד".

בכל השטחים ניכר היה מצב של ירידה ושפל. המאבק לפרנסה היה קשה. גבית תרומות למען מוסדות ציוניים או ציבוריים מקומיים לא היתה קלה כלל ועיקר. למינוי עתון אחד היו 2—3 משתתפים. שפיר יותר היה מצבם של כמה סוחרי תבואה ואריגים, של בעלי מסחר סיטונאיים ושל מספר בעלי מקצוע עצמאיים.

הוסיאטין עצמה היתה „עיר נידחת" במלוא מובן המלה. לא נשאר מאומה מתפארתה וזוהרה הקודם. ממשלת הרבי לא הוסיפה שוב להתקיים. במקרה זה מתאים מאמרו של רש"י: „יצא צדיק מן העיר, פנה הודה, פנה זיווה, פנה הדרה..."

ברחובות ובבתים לא היה מאור־חשמל. קולנוע לא היה קיים. אף מעטים היו בעלי מכשירי רדיו (גם בגלל חוסר האפשרות להטעין את הסוללות במקום והצורך לשלחן לטשורטקוב). צלם מקצועי גם כן לא היה במקום. לא נערכו הצגות תיאטרון ומופעי בידור וספורט.

פעם נערכה חגיגת חנוכה עם תכנית אמנותית וריקודים באולם ה„סוקול" [32]. בדרך כלל היו מציינים את חג האורים באסיפת עם חגיגית בבית הכנסת הקטן. (מלבד בית הכנסת הגדול המפורסם היה עוד בית תפילה צנוע). ב־כ' תמוז ובימי זיכרון לאומיים אחרים היו מתכנסים לנשפים מתאימים באולם המפלגה.

---

* ר' תצלום בעמ' 36.

32) סוקול — אירגון פטריוטי פולני.

— — —

אטרקציה יוצאת דופן ויחידה במינה היה הטקס „תשליך" על שפת נהר זברוץ', שחישמל וריתק את כל הציבור. ביום א' דראש השנה היו נוהרים כולם, אנשים, נשים וטף לגשר, לנקודה הרחוקה ביותר על אדמת פולין, על חוף נחל הגבול. באותו זמן היו באים גם היהודים מהעבר השני, מן „השטטל" (העיירה הסובייטית). רק הצעירים בהם עמדו מרחוק. מבטים אלמים נפגשו. משפחות שנפרדו לפני שנים, זיהו זו את זו, ברכו לשלום זו את זו ומסרו על מה שהתרחש בחייהם הפרטיים. לא היו אלה שיחות שקטות בין איש לרעהו, אלא קריאות וצעקות קולניות, האנשים העמידו פנים כאילו הם מדברים לבני־אדם, העומדים לצדם או לילדיהם, משום שאסור היה לדבר מצד זה אל זה.

במבט ראשון ניכר היה ההבדל ברמת־החיים. הנשים שלנו התלבשו בשש ומשי, אולם הרוסיות נראו בתלבושת זולה, למרות שהשתדלו ללבוש את מיטב בגדיהן.

מזעזע ונוגע ללב היה המחזה, שהיהודים משני עברי הנהר אמרו בת בבת ובקול רם פסוק אחרי פסוק: „מי אל כמוך... ותשליך במצולות ים כל חטאתם..." ויחד עם הפירורים מהכיסים זלגו דמעות מעיני כל הנאספים. דמעות שמחה ודמעות יגון. דמעות שמחה, באשר אחרי שנה שלמה של ציפיה שוב התראו, ומאידך, מיגון, כי הפגישה היא כה קצרה וממרחק כה רב. והלב מתכווץ מהמחשבה, אם תשוב הזדמנות כזאת.

זהו חיזיון בלתי נשכח: על שתי גדותיו של הנהר עומדים בנים לעם אחד, מאוחדים באמונה אחת ובעלי עקרונות משותפים, ובכל זאת נפרדים ע"י הגורל האכזרי של הגלות; גזרי גוף אחד, מפוזרים ומפורדים בין עמים נוכרים ועוינים.

— — —

הגבול עם רוסיה, כאמור, היה סגור ומסוגר. יומם ולילה שמרו עליו מלבד משמר הגבול (ק.או.פ.) גם שוטרים ובלשים.

משעה 9 בערב עד 5 בבוקר היתה אסורה התנועה בחוצות, וחיילי המשמר היו אוסרים כל אדם ללא רשיון שנמצא ברחוב ומחזיקים אותו בכלא במרתף הקסרקטין במשך כל הלילה.

על החלונות היה להיות מכוסים, בל יראה אף האור הכהה של עששית הנפט. הכניסה להוסיאטין וההתישבות בה היתה מותרת אך ורק על סמך רשיון מיוחד מטעם הסטרוסטה (המושל) בקופיטשינצה.

השווקים השבועיים בהוסיאטין לא היו בעלי־ערך רב. רק פעם אחת בשנה,

בחודש יולי או אוגוסט נערך „אודפוסט" (מין עלית רגל וחג לכבוד קדוש מטוים) שמשך והביא אלפי איכרים מהסביבה. באו גם רוכלים מן הערים הסמוכות והציעו את „המציאות" שלהם מכל המינים... הפדיון מיום אחד הקל במקצת על המצב הכלכלי הקשה של החנוונים המקומיים.

השוק בהוסיאטין. צילם אלתר קציזנה
דער מארק אין הוסיאטין. פאטאגראפירט: אלטער קאציזנע

בהוסיאטין היה קיים בית משפט עירוני, שסמכותו השתערה על הרבה כפרים שבסביבה והדיונים משכו לעיר אנשים רבים. באותה הזדמנות הם בצעו את קניותיהם ומכרו את מוצריהם במקום.

כשמזכירים בית המשפט כדאי לציין את עו"ד ד"ר גרבשייד, שהיה הזקן שבחבורה, המכובד ומקובל במיוחד על בעלי האחוזות שבסביבה. כפי שנמסר לי, הוא זכה לתואר „אזרח־כבוד" של העיר, וכאשר בא לביקור פקיד ממשלתי בכיר או הגמון הכנסיה, היה הוא, הנואם בחסד עליון, שנשא את נאום־הברכה בשם הועד למען קבלת־הפנים. לאחרונה, לפני המלחמה ישב ד"ר גרבשייד בוינה, שם התגוררו אשתו ושני בניהם, רופאים מפורסמים.

להצלחה רבה הגיע גם עו"ד אחר, ד"ר שמואל פלדמן. השופטים עצמם

נאלצו לעתים בעל כרחם להתייעץ עמו הודות לכשרונו, בקיאותו והידע הרב שלו בחוק ומשפט.

בהוסיאטין, עיר הספר, וכן בסביבתה מותר היה לקנות קרקע רק על פי רשיון מיוחד מטעם השלטון המחוזי (סטרוסטה) בקופיטשינצה. אך לא כל אדם זכה לזה, אלא הפולנים ובעיקר המאזורים (מאזור, מזובשה בפולין הצפונית־מערבית) שבאו הנה בהמוניהם להשתקע בהתאם למדיניות הממשלה, ששאפה להפוך את כל המצר לשטח פולני טהור. אגב, המתיישבים האלה הביאו אתם לא מעט משנאת־ישראל והפיצוה ברבים.

בעיר הוסיאטין עצמה גר מספר קטן של פולנים, שברובם היו עסוקים בבית־המשפט, במנהל האזרחי ובשרותים הציבוריים.

האוכלוסיה בכפרים שבסביבה היתה בעיקר אוקראינית. שם גרו רק מספר משפחות יהודיות, שעסקו בחקלאות או כבעלי משקים עצמאים או כחוכרי שדות. היו גם כאלה שסחרו בתוצרות הכפר ונהלו חנויות מכולת ואריגים. היו גם נפחים וחוכרי, או בעלי־טחנות־קמח.

אגב, בכפר ליטשקובצה היה בעל האחוזה הגדולה יהודי בשם קימלמן. הוא עצמו, כבר קשיש, התגורר לאחרונה בלבוב ומספר שנים לפני המלחמה המיר את דתו לפרוטסטנטית, כדי להיות פטור מתשלום מסים לטובת הקהילה היהודית. קרה פעם, שמנהלי נכסיו סרבו לקיים את צוואת אביו לספק מדי שנה בשנה כמות מסוימת של תפוחי־אדמה ותוצרות אחרות לוועד הקהילה למען עניי הוסיאטין. אך רק אחרי שהגשנו ממשרדו של ד"ר פלדמן תביעה לבית־המשפט בשם הקהילה, הסכים הצד שכנגד למלא את הלגט (הצוואה) והרים את תרומותיו כהלכה.

— — —

יחס האוכלוסיה העירונית הנוצרית ליהודים היה נסבל באופן רשמי, הפקידים הפולנים נהגו ברצון מהאשראי של החנווני או בעל־מלאכה היהודי. השופטים הרגישו את עצמם טוב ונוח, כאשר שתו כל ערב את בקבוק הבירה שלהם בחדר המיוחד בקונדיטוריה של ברנדס, למרות שלא היו חופשיים לחלוטין מדעות קדומות נגד היהודים.

הכפרים הושפעו ע"י האגודה התרבותית האוקראינית „פרושוויטה", שם הוקמו קואופרטיבים שהיו קונים את תוצרותיהם ישירות מהאיכרים וסיפקו להם את מצרכיהם. היתה בזה תחרות גדולה כלפי הרוכל והסוחר היהודי. העסקים עם „הגויים" הלכו והצטמקו מיום ליום.

בקשר ליחסים בין הנוצרים והיהודים בהוסיאטין, יש לציין שני מאורעות טרגיים מאוד: בקייץ 1929 עבדה קבוצת חלוצים בשדות הכפר קירניצ׳קי. עקב פגיעה והתעללות בחלוצה, התחולל ריב בין היהודים ובין הפועלים הנוצרים השכירים ואחד מהם נפצע, לרוע המזל, כה קשה עד שמת למחרת.

ברור שהחלוצים לא התכוונו להרוג את התוקף והאסון קרה בשגגה. אך ראש העיר ו. טרנבסקי רצה, מסיבות אישיות, לנצל את המאורע הטראגי ולערוך לוויה פומבית דווקא בהוסיאטין עם תזמורת ונאומי־הספד, כדי להסית את ההמון לפרעות ומעשי־נקמה באוכלוסיה היהודית בהוסיאטין.

הציבור היהודי נאחז בהלה. פחד ואימה נפלו על תושבי הוסיאטין וכמה משפחות אף יצאו את העיר מפני סכנת פוגרום.

אולם המשטרה התייחסה ברצינות למצב והתחשבה גם בהזהרות של הנוער היהודי על נכונותו לעמוד על נפשו, ואסרה את ההפגנה. אך בכל זאת האספסוף שהשתתף בהלוויה, בדרכו חזרה, השמיע צעקות־בוז נגד היהודים, ידו אבנים ונפצו שמשות רבות בבתיהם.

לאחר מעשה עגום זה הגיש הציבור היהודי בהוסיאטין קובלנה נגד טרנבסקי ודרש להדיחו ממשרתו. העצומה הנידונה נחתמה ע״י הקהילה, הרב ר׳ יעקב רינגל, הקואופרטיב להלוואות ועל ידי רוב יהודי העיר.

(אנו מביאים בנפרד קטע מן הכתב הזה עם החתימות. מלבד ארבעה אנשים, נספו כולם בשואה).

מקרה טראגי שני: בשנת 1937 (או 1938) בוצע שוד והרג בגופו של הסוחר היהודי האמיד שיעה׳לה וינקלר. בערב אחד כאשר הוא נמצא לבדו בחנותו, פרצו 3—2 גזלנים ודקרו אותו למוות. הרוצחים מעולם לא נתפסו. היתה סברה, שההרג הזה בוצע ע״י טרוריסטים אוקראיניים שברצונם היה לשדוד כסף למען אירגונם.

המדיניות האנטישימית מטעם הממשלה הפולנית הלכה וגברה והתקרבה לשלטון הנאצי, הנאומים האיומים והארסיים של היטלר ושריו ימ״ש, המעשים הנפשעים כלפי היהודים בגרמניה, ה„קריסטל־נכט״ (ליל־בדולח), גירוש זבונשין[33]

---

33) קריסטל־נכט (ליל־בדולח) — פרעות דמים ביהודים בגרמניה הנאצית בימים 9—10 בנובמבר 1938. בשעת מעשה נופצו זגוגיות רבות בבתים ובחנויות יהודיים. זבונשין — תחנת־גבול בסביבות פוזנן בין גרמניה לפולין. שם רוכזו כ־7000 יהודים, בעלי אזרחות פולנית, שגורשו מגרמניה זמן מה לפני ה„קריסטל־נכט״.

וכדומה השפיעו, כמו בכל מקום, רבות על חיי היהודים בהוסיאטין. מצב־הרוח היה מדוכא מאוד. היתה הרגשה שאכן ממשמשת ובאה הרעה הפטלית, אשר לנגדה עומדים חסרי־אונים וחסרי־ישע.

המתדרות הנוער „גורדוניה" עם חברת המרכז שולמית פינסטערבוש, בביקורה בהוסיאטין.
יונג־אַרנאניזאציע „גורדוניה" מיט דער מיטגלידערין פון מרכז שולמית פינסטערבוש בעת איר באזוך אין הוסיאטין.

הוויות וחוויות

א. י. אביטוב

העיירה לפני מלחמת העולם הראשונה

העיירה הוסיאטין היתה מן העיירות המפורסמות ביותר ושמעה הגיע למרחקים. שתי סיבות לכך, היסטורית וגיאוגרפית.

כעיר ספר בין גליציה לרוסיה ומקום מגורי האדמו"ר לבית רוזין ר' מרדכי שרגא צעיר בניו ואחריו בנו ר' ישראל זצוק"ל.

מאות ואלפים מיהודי רוסיה אשר ברחו מאימת הפוגרומים ומלחמת רוסיה—יאפאן מצאו בעיירתנו מקלט־בית וכן חופש ביטוי פוליטי, כנהוג בימים ההם בממלכת אוסטריה־אונגריה, בה נהנו היהודים באופן יחסי כלפי יהודי רוסיה משוויון זכויות פוליטיות ואזרחיות. זכורני בשנת 1904 קמתי בבוקר והנה מצאתי בית מלא אנשים זרים, לשאלתי השיבתני אמי, אלה הם דודים ודודות שבאו מעבר לגבול.

בשמחה רבה קיבלתי את הבשורה על הרחבת המשפחה של דודים ודודות אשר לא ידעתים, באתי ל„חדר" ובשורה בפי לחברי כי בביתנו נמצאים דודים ודודות שבאו מרוסיה. מה הופתעתי כי גם בפי חברי אותה בשורה, גם לבתיהם באו דודים ודודות. העיירה כולה הפכה למשפחה אחת של עזרה לפליטים, יהודים הזניחו פרנסותיהם ולכולם דאגה אחת ורצון אחד לעזור לפליטים ולנרדפים. מכאן פרשו דרכים מי לאמריקה הצפונית — ארצות הברית ודרומה לארגנטינה, מעטים גם לארץ ישראל. בארצות מגוריהם החדשות סיפרו על הבית הארעי שמצאו בעיירתנו, והעזרה שק בלו להגירה מעבר לים. רבים מהם עמדו שנים רבות בקשרי מכתבים ואף באו בקשרי חתון עם בנות ובנים מבני העיירה. יש ונשארו גם כתושבים קבועים ומכאן הכינוי יפונצ'יקים, כלומר פליטי מלחמת יפאן רוסיה. תודות לתנועת הפליטים אשר נמשכה זמן רב גם לאחר מלחמת רוסיה—יפאן, התפתחה פרנסה חדשה של מבריחי גבול, וכן סוכנויות נסיעות. אחת מאלה אשר קיבלה פרסומת כמעט עולמית היא סוכנות הנסיעות של פיני קפלר ובניו אשר היתה קשורה בקשרי מסחר עם כל חברות האניות המפליגות לימים וארצות רחוקות. העיירה היתה ידועה למרחקים גם תודות להתפתחות המסחר, תחנת מעבר לסחר רוסיה גליציה, ומכאן לשוקי העולם, לונדון, המבורג, ליפציג, קלן ואחרים. מאות קרונות תבואה הושמסו בתחנת הרכבת של הוסיאטין, אשר הובאו לשם דרך גשר הגבול במאות עגלות, שיירות שלמות של עגלות נמשכו לאורך כל הדרך מן הגבול עד לתחנה ללא הפסק של יום ולילה. כאן הקימו חברות, בעלות

פרסום עולמי בשטח סחר הביצים והתבואה, את מחסניהם וסוכנויותיהם, אשר תפסו עשרות ומאות קילומטרים — במיוחד התפתח כאן עסק סחר הביצים, כאן נארזו ונבחנו מחדש, וחלק גדול של הנוער העובד ראו בעבודה זאת דרך לחיים ומכאן לעולם הגדול, בעלי מקצוע באריזת או בבחינת טריות הביצים אשר יצאו מבית ספר של מחסני הוסיאטין — קיבלו בנקל עבודה בערי גרמניה ובמיוחד בערי הנמל המבורג, ברמן ואחרים.

חצר הרבי

כאן קבע למקום מגוריו בנו הצעיר של הצדיק מריזין ר׳ מוטילי ואחריו בנו ר׳ ישראל זצוק״ל, בסביבה זו קבע את מושבו גם בנו השני של הצדיק מריז׳ין בצ׳ורטקוב וכן חתנא דבי הוסיאטין הרבי מקופיצ׳ניץ. שלשתם ביחד היוו בימים ההם כעין מלוכה תוך מלוכה, והשפעתם רבתה לא רק על יהודי הסביבה, כי אם גם על האינטליגנציה הנוצרית בעלי האחוזות הגדולות ואנשי השררה הפולניים, — בחצרות אלה הוכרעו ענינים פוליטיים חשובים של בחירות, פוליטיקת המסים וכו׳.

ארמונו של הראביא (נסיך) אדם גולוכובסקי בהוסיאטין

האציל לבית גולוכובסקי, אדם גולוכובסקי עתיר נכסים והשפעה גדולה בפרלמנט ובבית הקיסר פרנץ יוסף, היה מבאי ביתו של הרבי מהוסיאטין וקשר ידידות שרר ביניהם. יהודי העיירה נעזרו בהרבה ע״י קשרי ידידות אלה. חצר

הרבי על הקלויז שתפס שטח רחב ובנוי לתפארת היה אחד הבנינים המפוארים בסביבה. — החצר הקיפה הרבה בנינים, מגורי הרבי ובני ביתו וכן דירות אנשי השרות. גנים ובמיוחד גן החורף שטופח במיוחד ע"י גנן מפורסם (אגב גנן זה השתתף עם חורבן העיר בשוד והרס של מפרנסו), אולם החתונות וכן מקום כנוסי החסידים אולם רחב ידיים בנוי בצורה גוטית על עמודים וקורות קשרו ביניהם. באולם זה שנקרא „שאַלאַס"[1] כונסו מאות ואלפים חסידים בימי חג ושבת כמעט מכל חלקי רוסיה ואוסטריה. ע"י חצר הרבי התקיימו עשרות משפחות חזנים שמשים ומשרתים, וכן בעלי אכסניות וגם בתי מלון, — מי שלא ראה שמחת ריקוד חסידים בימי חג לא ראה עליית נשמה של שמחה מתוך דבקות והתפשטות גשמית, לדעתי טרם מיצו את כל היופי של הנשמה החסידית אפילו מגדולי הסופרים בשטח זה הורדצקי, בובר, שניאורסון ושטינמן.

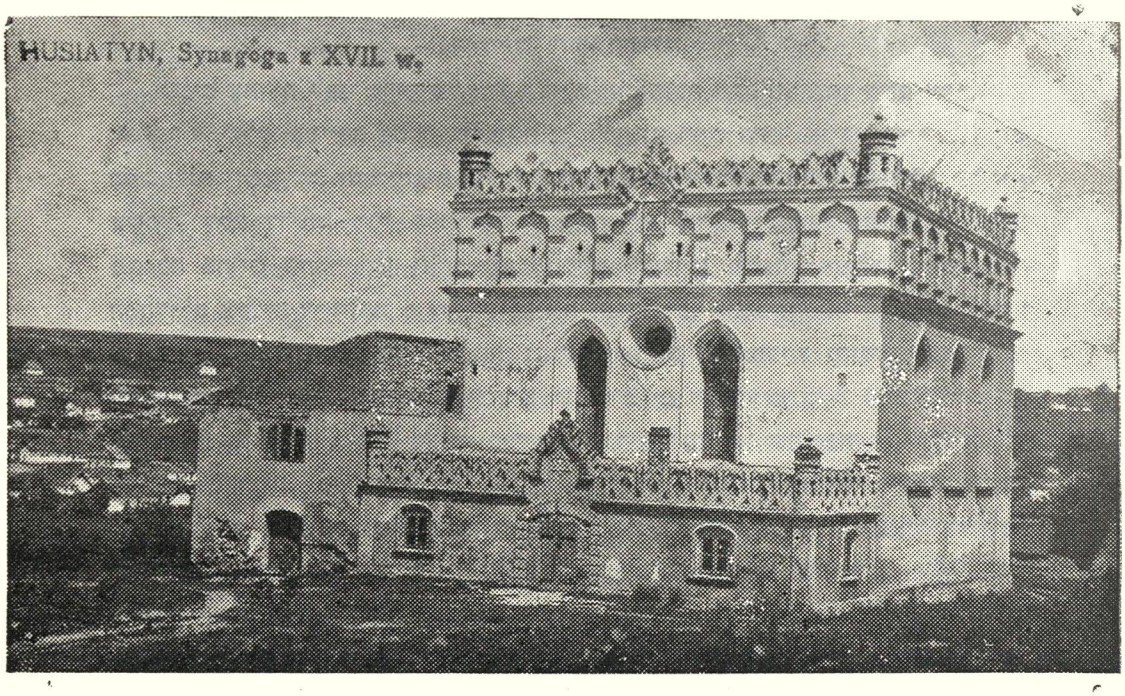

בית־הכנסת העתיק בהוסיאטין
די אלטע שול אין הוסיאטין

1) שאלאס בפולנית : סוכה.

בית הכנסת

בית הכנסת העתיק ביותר בגליציה ואולי בכל פולין לפי תעודות רשמיות קיים מן המאה ה־16 ויש מקדימים אותו למאה ה־15. זה בנין בנוי לתפארת אשר משך הרבה תיירים חוקרי עתיקות לראותו ולהתרשם, בימי ת״ח פרעות חמלניצקי שימש כמבצר ליהודיה. — תופס שטח רצוף של עשרות מטרים מרובעים, בעל כפה גדולה, בנוי אבנים ללא עמודים, טיח חוץ אמנותי אשר אין דוגמתו, בפנים תקרה עגולה מצויירת צבע שמן עתיק אשר אינו מתיישן עם הזמן, וחיטובי עץ ואבן. קרנות מיוחדות נשמרו לבדק הבנין ואף ממשלת אוסטריה ואח״כ ממשלת פולין השתתפו בהחזקת הבנין.

הסופר הנודע אלתר קציזנא השאיר בירושתו צילום נהדר של בית כנסת זה וכן צילום השוק בחורבנו.

החיים החברתיים

שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה התפתחו כאן חיים חברתיים, אם עד אז שלטו בעיירה מספר משפחות מי בכהונת ראש העיר או ראש הקהל, אחת המשפחות העשירות והמיוחסות בעיר, משפחת פוהורילס החזיקה בשלטון עשרות בשנים, ללא דריסת רגל לאחרים — קמה רוח חדשה, מספר משכילים הביאו מהפכה בחיים החברתיים ואחר מאבק קשה הצליחו לשנות פני הדברים. קמה הסתדרות ציונית די חזקה, אשר הקיפה את הנוער וכן אברכי קסט.[1] נוסדה גימנסיה אשר שפת הוראתה היתה פולנית וכללה הוראת היסטוריה יהודית. בית ספר עברי הראשון בסביבה, ספריה עירונית ועוד דברים הקשורים בחיי תרבות, הלהקה הדרמטית בהנהלת גימפל מצאה בעיירתנו כר נרחב וימי שהייתה בעיירה נמשכו לעתים שבועות. בבחירות לראשות העיר נבחר המשכיל בעל בית המרקחת אדולף לנדס, בתקופת כהונתו נבחרו כחברי מועצת העיר גם מחוגי בעלי המלאכה וחנוונים זעירים — הוא שנתן צורה לעיר, בנה כבישים ומדרכות, רשת ביוב כללית, תחנה לחשמל ומפעל מים. אחריו שימש בכהונה זו הציוני פיליפ קאוואלק, בעל דפוס גדול ובית מסחר למכשירי כתיבה וכן הוצאת ספרים, ביזמתו הוקם בית חרושת גדול לצפרני עט היחיד בגליציה, רשת טלפונים. הוא כיהן גם כראש הבנק העירוני ואח״כ ראש הבנק המחוזי, עסקן ציבורי אשר אין קופת שרצים אחריו, טהור־עיניים ונקי כפיים. מחיי תרבות העיר נהנו גם שכני העיירה מעבר

---

1) אברכי קסט — חתנים שהיו מספר שנים סמוכים על שלחן חותניהם.

הרוסי, דאַס שטעטל, כפי שהיינו רגילים לקרוא לעיירה השכנה. בניהם ביקרו בבתי ספר שלנו, בעיירה זו היתה קיימת הוצאת ספרים מפורסמת, שוגר את פרנקל ושמם יצא לתהילה. הרבה אוניברסיטאות עמדו אתם בקשרי מסחר וחלופי כתבי יד יקרי ערך, הרב ר׳ דוד פרנקל ז״ל היה הרוח החיה בהוצאה והוא גם ניהל בפועל את ההוצאה, אדם בעל השכלה תורנית גבוהה וזכרון פנומנלי, וכן בעל ידיעות של שפות לועז, וייזכר כאן לטובה יעקב רבר בן דודתי דבורה, אשר שימש שנים רבות כעוזר ספרן לר׳ דוד פרנקל ז״ל. אין פינה בעולם אשר ב״כ ההוצאה לא ביקר בה, כאן היה אוסף כתבי יד העשיר כמעט בעולם **ביודאיקה**, כתבי יד עתיקים אשר כאן קיבלו את ההגהה הנכונה והעתקים מהם נדפסו בבית דפוס לצרכי חקירה מדעית והיסטורית.

משפט ביליס

בשנת 1913 הביאו לבית הראי־נע סרט אשר מראה משפט ביליס, מאורע אשר העסיק כל יהודי באשר הוא יהודי וכמובן שהנוער הירבה להתווכח על המשפט ותוצאותיו. והנה קרה מקרה מוזר, בוויכוח התערב סגן מושל המחוז ובין השאר הביע דעה כי אמנם כן הוא מאמין שהיהודים משתמשים בדם נוצרים לצרכי אפיית מצות... קמה סערה, נקראה אספת נוער כללית והוגשו מחאות למושל המחוז בהם נדרש לסלק את סגנו, נאסף סכום כסף להגשת משפט לדוגמא נגד שונאי ישראל. המשפט העסיק טובי המשפטנים בסביבה ועבר כל דרגות המשפט בה חוייב סגן המושל ואף חוייב לתשלום סכום כסף גדול לצרכי צדקה. הוגש ע״י ערעור והמשפט לא נסתיים כי בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ובתשעה באב תרע״ד נשמעו היריות הראשונות בעיירה, התחילה בריחה כללית. הרוסים פרצו לגליציה והוסיאטין היתה הראשונה לחורבן גליציה והצורר הנ״ל השתתף בהסתת הרוסים להשמדה, הרס וחורבן.

תקופת אלול־תשרי

פרנסת תושביה היהודיים של עיירתי היא לפי תקופות השנה. וכוללן יחד; סחר־תבואה, ביצים, שומן אווזים, עסקי גבול, הברחת מכס, הערמה על חוקי העברה ממדינה למדינה וכו׳, שכבה שכבה ופרנסתה. מעמד הסוחרים והחנוונים; אנשי החצר, הווה אומר חוג אשר יסוד פרנסתו — הצדיק מהוסיאטין, שמקום מושבו בעיר זו וממנו זיווה והדרה של העיירה. ברצוני לאמץ את זכרוני ולתאר בעיקר את החוג האחרון הזה, את אנשי החצר. עסקים: בתי אכסניה, משכב ללינת

לילה להשכיר, וגם ביניהם חוגים ומעמדות: המקורבים יותר לחצר הם הגבאים והשמשים; נוסף למשכורתם הבאה מקופת החצר, הם עוסקים גם באכסנאות, כלומר, לא הם אלא נשותיהם ובנותיהם. יש גם הנותנים אש"ל שלם — מקבליהם הם בעיקר אנשים אמידים. את אלה, את „השמנה וסלתה", אנשי הכיס והמכובדים ביותר, כמו ליפא טירקל ובניו, עובדיה גינזברג, יוסף מילגרום וכו' מקבלים כמובן הגבאים הראשיים ר' יוסף שוגר ואחיו יודל אשר לו גם הזכות על ממכר היין. שניים במעלה — נחום כהן ויחיאל וולך, איצי מאיר מרדר ור' זלמן שרייבר (כינוייו „שרייבר" משום שהנו כתבא רבא וכותב פתקאות הבקשה — בהתקבל החסיד לפני הרבי, מגיש בצרוף הפדיון בכסף גם פתק בקשה לתפילה ורחמים עם פרוט השמות של המשפחה וכו'). דרגה ג' — אלה הן אכסניות השו"בים שמואל הירשל ור' אברהם־איצי שוחט.

בחודש אב לובשים הבתים רצינות, התכוננות לקראת קבלת האורחים הרבים. כאן עוסקים בסיוד הבתים, התקנת המזרונים, החלפת קש לכרים או שחת, הכל לפי המעמד, הוספת דרגשים למשכב אדם וכו'. הנשים הולכות רכיל אחת על השניה, נוצרת קלחת של ערוב־תבשילין, זו למשל הסיגה גבולה של זו בקניית הכפרות אשתקד, קניית אמורי האברים של הפרות השחוטות, אם זה בזכות אבות או בגלל קשרים אחרים, אמראת המחיר וכו'. וזאת לדעת: כל בעלת אכסניה עושה חשבונה על יסוד השגת שיירי־בשר אלה, רגלים, ראש, מעיים; ראשית, מפני הזול, ושנית, אפשר להרבות במנות רגל קרושה (חולודץ או פיצייי). אין סוף למריבה שקטה זו. ובעליהן של הללו כאילו כל זה לא נוגע להם, יושבים להם בצוותא ושותים לחיים ונהנים אחד ממשנהו, חיי עולם הזה ממש במימושו ומקצת מן המקצת — עולם הבא.

והנה ימי אלול באים וקרבים. הכל לובש קדרות, רצינות. בעלי מרה שחורה מוסיפים קמט על קמטיהם, דאגה וחשבון נפש.

התקיעה הראשונה נשמעת, תינוקות דבית רבן נרעדים ונפחדים, האם בבית מבהילה את בנה בחטא ועונש, בבית הכנסת של תהילים מתרבין „זאגערס" (אומרי תהילים). מתווספים מנינים, ובאמירה עצובה מתחילים „אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים". הניגון הולך ומתפשט ומקיף גם ילדי „חדרים" ובחורי הקלויז; הלומדים המתמידים מתלוצצים ע"ח יהודים יראי־חטא, כל שגיאת דפוס או אימרה נפלטת מיחסים לבעלי תשובה אלה, מבריחי מכס וגונבי נפשות.

ומענין לענין, על יד בתי האכסניה של אנשי החצר התקיימו גם בתי מלון ממש. אלה שימשו בעיקר לעוברי דרך, סוכני פירמות, אנשי חו״ל ובעיקר שימשו את הפריצים מעברו השני של הגבול. אלה נוהגים ברחבות. והשטן מקטרג דווקא בחדשי הרחמים והתפילה, אזי הם מופיעים בעיירה, מרכבותיהם רתומים ל־4—6 סוסים דוהרים. ימי האסיף הגיעו וטרנספורט התבואות מתחיל. הוסיאטין תחנת מעבר היא מרוסיה לגרמניה ואנגליה. — המלון הקבוע שלהם ,,הוטל שורץ״, הנודע לשמצה בין מבקשי־אל. על יד המלון סרסור לדבר עבירה, ומשה קפילי שמו, יהודי קטן קומה, רזה, בעל עיניים טרוטות וריח חתול באפו, זריז ככספית, ממלא תמיד רצון הפריץ, ובעיקר שהוא משיג עבורו תאוות־בשרים כרצונו; אם זו מינקת בעלת דדים או סתם שפחה של אחד מבעלי הבתים החשובים. הפריץ טופח על שכמו למשה קפילו כלומר, מוח יש לו בקדקדו ומבין ענין. צרה הבאה לעיר, מחלת ילדים, מלכה, אשת שמואל שוחט קוראת לעצרת את נשי החצר, ואת כל הכתוב בתוכחת מוסר שופכים על ראשו של משה קפילו; כי בגללו הרעה. פעם קרה מקרה אשר בעקבותיו יכול היה להתחולל פוגרום ממש, ומעשה שהיה כך היה. הימים ימי בחירות לפרלמנט האוסטרי, האוקראינים קמו לתחיה ומועמדם הוא פטריצקי, אכר בעל השכלה, אשר נאומיו אש להבות, והנה הגיע גם לעירנו לנאום את נאום הבחירות. נתאספו אכרים בהמוניהם מכל הסביבה, ופטריצקי — מקום משכנו בבית המלון הידוע, ,,הוטל ברקו שוורץ״, אשר משה קפילו משמשו. בלילה — ע״י הפצרות מתנגדי פטריצקי — גנב משה קפילו את נעליו ומכנסיו של פטריצקי וגם את רשימות הנאום. ובבוקר — סערה בעיר. המונים מתאספים לשמוע את פטריצקי והנה מופיע פטריצקי בתחתוניו ויחף ומתחיל בנאומו. העיירה כולה פחדה מפני נקמת ההמון, אולם פטריצקי, למרות חימתו, ידע ברוב פקחותו להשקיט את הרוחות והכל עבר בשלום.

נחזור נא לענייננו. הנה מופיעות הסנוניות הראשונות של אנשי החצר; אלה הם הפרושים ממשפחותיהם המבלים את מחצית זמנם בחצר הרבי, ולמען הרבי הם שוהים בהוסיאטין מחודש אלול שבת סליחות עד ל־ג׳ מר־חשון, יום פטירת הצדיק מריזין. ביניהם בולטים במיוחד ,,הנכדים״. הללו בני שושלות שונות של רבנים, אשר ירדו מדרגתם ומצטופפים בצילם של אחרים. אלה מקבלים ,,יאכל״ לאכסניתם ע״י מנהל משק החצר. על אחד מאלה יש סיפור מעניין. בהופיעו בפני מנהל המשק, הוא ביניש בעל הבית, הציג את עצמו ,,אני פלוני בן פלוני הצדיק״. ביניש עושה את עצמו כלא שומע ועונה לו בחטף: ,,אויכיט מיר א רבי״, כלומר: ,,גם זה הוא רבי ייקרא, את שמעו לא שמעתי״. משיב לו הנכד:

„וגם יהודי סתם תלמיד חכם חייבין במזונותיו" — „תלמיד חכם"! — שואל ביניש בפליאה ופונה לעוזרו: „הוציא נא מהר את ספר המהרש"א ונבחנהו. הנכד שמע על המהרש"א פרחה נשמתו ויצא כלעומת שבא. וזאת עלי לציין, כי ביניש זה, במחילה מכבודו, עם הארץ דאורייתא היה. בסופו של דבר, לאחר תחנונים ובקשות קיבל ע"י עוזרו של בעל המשק את „האוכל" המבוקש. ויהיה בסוף היום, בהחקר העוזר ע"י ביניש על מספר המנות, סיפר לו כי לא עמד בפני הפצרותיו של הנכד ונתן לו מתוך רחמנות. ע"כ השיב לו ביניש בגערה: „יהודי המשרת בחצרו של רבי ויש לו עוד זיק של רחמים לא יכירנו מקומו כאן".

ר' הירשל מרובה. — מרובה על שום מה? מפני שכרסו מרובה ואכילתו מרובה. יהודי שמח ומשמח בשמחת תורה, מנהל המקהלה של צאן קדשים, רוקד עמהם ומעורב ביניהם כאחד משלהם. קטן קומה ורעבתן מאין כמותו. הגזמות שונות ומשונות מייחסים לו על דרך אכילתו. הסופר ר' אשר ברש מרחיב עליו את הדיבור בסיפורו „תמונות מבית התבשיל". ברצוני לספר על מקרה אחד המיוחס אליו. ביומא דפגרא אחד, י"ט כסלו, בטוב לב החסידים ביין ובמאכלים שונים, י"ט מיני מאכל, הופיע ר' הירשל לסעודה רעב כמנהגו, שואל — מה אכילה כאן? משיבים לו במקהלה: בשר טבול ברוטב, ומיד ניתנה לו קערת בשר. נוטל את ידיו ושם עינו בקערה, ואינו רואה את הנעשה סביבו, כי כולו תאוות האכילה. והנה מרים עיניו ורואה — השאר אוכלים לביבות גבינה טבולות בשמנת, והוא אסור באכילה, משום בשר וחלב, מיד תפס הנעשה וכי הערימו עליו בכוונה. מרוב חימה קם ונטל מאחד השולחנות קערה מלאה לביבות, התיישב על כסא והמשיך לשבת 6 שעות רצופות, בהציצו מתוך תאווה לקערת הלביבות, עד אשר הותרה לו אכילתן.

דינה עקרת הבית של אכסניית המיוחסים הכריזה על יום פטירת אביה, הכינה סעודה כסעודת שלמה בשעתו, ור' הירשל מיסב לשולחן. דינה מכבדת את אורחיה ונפשה יוצאת לשמוע תהילת אביה. ר' הירשל תפס את הענין ובכל פעם שדינה עוברת הוא מרים עיניו מתוך הקערה ופונה לחברו: אביה גדול שבגדולים היה, מעשי צדקה שלו ידועים לכל, תלמיד חכם היה. והיא מדי פעם מוסיפה לקערתו עוד ועוד, כהנה וכהנה.

ר' טוביה (דער פוילישר) הפולני הוא טיפוס אחר. כולו רוחניות, לבושו נקי ואין רבב על בגדו, כולו אומר דרך ארץ. קנה־המקטורת תקוע בפיו וזקנו מסורק למשעי, כולו אומר חג וחיוך תמיד על שפתיו; בר־אורין מעיין תמיד בספר; אך בהיפתח פיו לספר סיפורי חסידים, הרי זה מעין מתגבר והכל שומעים

לו, זקן ונער. אינו שתיין, אולם אינו פותח בשיחה כל עוד כוס היין אינה עמו, שותה לחיים, שם ידו על כוסו וכך ממשיך שעות על גבי שעות. ותיתי לו לר׳ טוביה אשר בימי נעורי הלעיטני בסיפורים, מהם אני שואב עד היום.

ר׳ אהרלי יהודי תמים, אינו נחשב לבר־אוריין, אולם טוב לב, וכל חייו מקדיש לחסדים לטובת אחרים. עסקיו — בימים שבית המרחץ פתוח לקהל — לעמוד כולו דיומא בבית המרחץ ולהשאיל — למי אולר לנטילת צפרניים, למי חוט ומחט להדק כפתור הכתונת, למי מסרק וכו׳ (א מעסרל, א שערעלי, א נודל, א קעמאלי) כך עומד הוא ומכריז, ויהודים בני רחמנים עושים עמו חסד, ונעזרים על ידו. ועוד ענין לו להכריז בסיום החזן — בחללו של החצר ממפתן הקלויז: קדושה — במרכז — כתר; נותן גמ״ח ע״מ לא להחזיר: ידו פתוחה לכל.

נחזור נא רגע קט לאכסניות. נפתח באכסניה של יחיאלקה, אשה לא מוצלחת ביותר ובכ״ז ניהלה אכסניה. מספרים: בערבי חג צר הבית מהכיל את האורחים. והנה נדחק באמצע בעלה כאורח לא קרוא ומכנסיו נקרעו — והיא, עקרת הבית בחפזונה, קוראת אחריו עם החוט ומחט ביד: (גיב די פולקה, וועל דיר צינעהען), תן ברכך ואתקין לך הטעון תיקון. או בצאתו לעניניו והיא רוצה להפיח את הגחלים שבמיחם פונה אליו: הנך יוצא, המתן מעט ותן לי את מגפך להפחת הגחלים שבמיחם.

האכסניה של ר׳ יוסף. אשתו שולטת בכל, באכסניה זו מתארחים המכובדים ביותר, והאמידים הם — הנגידים אנשי סקלט ופודבולוצ׳יסק. בקפוטותיהם המברי־קות, אבנטי־משי שלהם הרחבים, השולחנות ערוכים מבוקר עד שעה מאוחרת בערב ומאכלי מעדנים על השולחנות.

בכלל היושבים בחצר הרבי היה אחד ר׳ קלמן שמו, והוא איש תמים וירא שמים, פרוש מהוויית העולם ולומד תמיד משניות בעל־פה. היה מעשה ועבר על יד בית יראתם ועמד לפני הפסל של אנטוני הקדוש שבמבואו והטיל מימיו, ראה זאת בעל הטרפיק (חנות לממכר טבק) ונתחלחל וגער בו, השיב לו ר׳ קלמן (כ׳האב גימיינט אז דער באק איז דיינער) חשבתי, כי שלך הוא זה.

ושוב מעשה בר׳ קלמן, שחבריו שלחוהו במוצאי שבת בליל סגריר להשיג תוספת י״ש. כשחזר שאלו אותו מה מזג האוויר, השיב כי אינו יודע (ווייל כ׳בין גיגאנגען אינטרעמירט) יען הלכתי בעקיפין — סביב סביב.

אחד היושבים, פישלי שמו, רגילות היתה בו לטפוח על גבו של כל עובר ולהחליק לו בחיבה ועניוות. מה עשו חובשי הקלויז? התחילו גם הם לטפוח על גבו ולהחליק לו, אלא שהחלקתם על דרך צביטה העושה רושם; וביותר הציקו לו

בניו של שמואל שו״ב. בא ר׳ פישלי להתאונן באזני אביהם לאמר (ווי קימט צי דיר שמואל אזוינע ממזרים, דו ביזט דאך אַ כשר׳ער יוד, א פנים אז זי איז אַ כלבתא) מהיכן לך שמואל ממזרים כאלה, הרי אתה יהודי כשר, כנראה היא מרשעת, כלבתא.

בראש השנה מת אחד היושבים. בא הרופא לבדוק אותו, כדי לקבוע סיבת מותו וליתן תעודת מוות. משנכנס אל החדרים הנקראים ,,חברת שטיב״ מצא את כולם מוטלים בשטריימליך (מצנפת שבת) ובמלבושיהם על דרגשיהם. פנה לגבאי ר׳ יוסף שוגר, שיאמר לו מי מהם המת, השיב לו: (נעם דיר וועלכען דו ווילסט) קח את מי שאתה רוצה.

מנדיל הבלן מבקש להודיע לרבי בהיותו במקוה, כי ר׳ שלום בעל השחרית הצטנן ולא יוכל בשבת לעבור לפני התיבה. אך כדי שלא לדבר בלשון הקודש בבית המרחץ הוא מודיע בזה הלשון: (פרידל וועט דעם זיבעטן טאג נישט געהען צים קעסטעל) פרידל לא ילך ביום השביעי אל הארגז.

מעשה באחד הגבאים שבנה לו בית חדש ושקע בחובות והנושים מציקים לו הרבה, בא אחד מהם ראה את סידורי הבית הנאים ואף בית הכבוד סמוך לו ואמר לו: באמת, אתה עשיר, שהרי נתקיים בך מאמר חז״ל: איזהו עשיר, כל שבית הכסא סמוך לשולחנו. השיב לו (אודאי אן עשירות — חתונה מאכן א טאכטער דערמיט קען מען ניט, אבער פערשטופען אַ בעל חוב דערמיט דעם פיסק איז כדאי) ודאי עשירות היא, להשיא בת אי אפשר, אך לסתום בה את פיו של בעל חוב כדאי וכדאי.

ימי אלול מתקרבים לקיצם. שבת סליחות. האכסניות מתמלאות. כל חסיד ואכסניתו הקבועה. בקלויז הכנות אחרונות לאמירת סליחות. החזן ר׳ אברהם מבאר חוזר עם מקהלתו על הפזמונים, פה ושם חוזר אחד במקובץ על ניגונים (איינחזרן א ניגון). רעש. הרבי ומקורביו החתנים ר׳ יענקניו ור׳ נחומניו מתקרבים, ומיד נוצרים שני טורים, והרבי הולך בינותם בשלווה נפשית ובשמחה עצורה: החזן פותח באמירת הסליחות ,,יתגדל ויתקדש״, ,,אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה״ והקהל אחריו, קהל מגוון מאנשי פודוליה, גליציה המערבית, אנשי קראקו וטרנו, מתי־מעט מפולניה הקונגרסאית, ביניהם אנשי הרובשוב, חלם וגם ורשה, וביניהם מתבלט ר׳ משה׳לי, אשר מנהל בעצמו עדה של חסידים בוורשה, לתפילות ,,ענגו״ ו,,מי שענה״ יוצא הרבי מחדר היחוד והוא בעצמו עובר לפני התיבה, בקלויז הגדול השלך הס והקהל עוקב בשקט אחר תפילת הרבי, דמעות יורדות בדבקות, יצאה הגשמיות ופנתה דרך לעולם הרוח והאצילות: ומיד לאחר אמירת

הסליחות פורץ הקהל הגדול בן מאות בריקוד כללי ובשירה מונוטונית אחת, „ועל ידי זה יושפע שפע רב" וחוזר חלילה על הפסוק. בפינה אחרת נשמע ניגון, „א פרייליכס" מלהיב ומשתלהב, שמחה ודיצה בכל. לאט לאט נשתתק הכל כאילו בפקודה מגבוה, והנה נראה הרבי דרך החלון של חדרו ושוב חוזר הריקוד למסלולו וביתר התלהבות, ואחרי הכל נהירה לבית היין של ר' יידל שוגר, ועד אור הבוקר נמשך הריקוד. עברה שבת סליחות, חלק חוזר לבתיהם ובאים אחרים, היותר אמידים; לימי ראש השנה באים רבנים, שוחטים מהמפורסמים. הרב מקמיניץ פודולסק, נימרוב, ויניצה, פרוסקורוב, רימלוב, טרמבובלה, סקלט ועוד ועוד. תופסים מקומותיהם ומתכוננים לחג.

בדרך כלל בימי ראש השנה התפילה נמשכת זמן רב, עד השעה 3—4, אין זמן לנוח ומיד — לשולחן של הרבי. צפיפות איומה, אנשים נאחזים בקורות התיקרה, בחבלים קושרים אחד את השני, לחזות בשולחנו של הרבי. אנחנו הדור הצעיר, משתוללים ומתלוצצים, שרים ורוקדים — ואין מפריע, כל הקפדנים נעלמו והפקרותא בכל. אפילו הגן הגדול הנקרא „אוגרוד" אשר כל ימות השנה נעול, וגנן שומר עליו — נפתח לכבוד החג ואנו פורעים בו כהוגן, אם בפרח או בציץ או בגבעול.

עשרת ימי תשובה שוב מטילים אימה ופחד, ערב יום כפורים מתקרב ובא, קהל החסידים מתרבה. יום כפורים הוא יומם של חסידים בעלי בתים. מתפללים מנחה, קערות הצדקה מסודרות בסדר צבאי ממש והון תועפות נכנס לקערות אלה. ר' יוסף שוגר המנצח על הקערות, ועל ידו עומד יוסילי שמש, יהודי תמים ובטלן גדול, והנה מתחיל יוסילי לדרוש את שכרו פעם ופעמיים ואין עונה. מתחנן יוסילי: הבה לי 10 ריניש, ואין שומע, והוא חוזר על הפזמון. נתמלא ר' יוסיל הגבאי חימה וסטר לו ליוסילי הקטן על לחיו — ומיד מתחרט, יוסילי הקטן יוצא את הקלויז והגבאי רץ אחריו בבהלה: יוסיל קח את אשר רצית, והוא אינו שומע, רץ. „הא לך כפליים"... בסופו של הדבר נתרצה ומחל לי בהתערבות אחרים. ערב „כל נדרי" יש למחול ולסלוח. לשנה הבאה חזר המחזה. יוסילי הקטן „מנדנד לו לגבאי על הנשמה". הבה כסף! כאן מתפרץ ר' יוסף שוגר: מה שקרה בשנה שעברה לא יחזור, מותר לך לעמוד כך אפילו עד לאחר נעילה, סטירה שוב לא תקבל.

והנה יהודי גברתן, „משכמו ומעלה", כורע ארצה ויוסילי הקטן הצנום במגלב בידו מונה אחת ושתיים; היהודי שוכב על הארץ ומכה על לבו „על חטא שחטאתי לפניך", ובסופו קם ומשלשל לידיו של יוסילי מנה הגונה של

פרוטות. חשבתי בלבי בתום נעורי: ערב יום כיפור הוא היום של החלש, וגם עלי לעשות כמעשהו של יוסילי שמש. קמתי ויצאתי לחצר וזימנתי את אויבי הנצחי, הוא שמואל האדמוני, בחור חצוף וגבור, מלך הילדים. „בוא ושכב" אמרתי לו „היום הוא יומי ובידי מקל אשר עקרתי מגנו של הרבי". אמרתי להשתלט עליו וצוויתי עליו: אמור על חטא שחטאתי לפניך, הוא לא חשב הרבה, לא ציית לפקודתי, אדרבא, טלטלני בזרועותיו ומיד הייתי מוטל על הארץ צבוט באגרופיו ורגליו, ללא נשימה, והוא צועק ומרים קולו: „על חטא". נחבלתי יפה ובקושי הגעתי למחרת לתפילת נעילה. יום כיפור זה נחרת יפה בזכרוני, ומאז לא נפגשתי יותר בשמואל האדמוני, הוא עקר את רגליו וברח לעיירה אחרת, להיות סטודנט בגימנסיה, ובזה תמו נעורי. לאחר שלוש שנים פרצה מלחמת העולם הראשונה, עיירתי היתה הראשונה לחורבן גליציה, נשרפה ונחרבה, תושביה הוגלו, מי לרוסיה ומי לעיירות הקרובות, אף לוינה הבירה הגיעו. עם חורבן העיר נשרף ונשדד גם חצר הרבי; הרבי בחר לו מקום מושב חדש, את וינה הבירה — ונדמה לי כי עם העקירה מהוסיאטין, מקור יניקתה של חסידות הוסיאטין נחרבה ונתמעטה גם השפעתה — הלכה וירדה, וכיום שרידיה פליטיה אשר הם הם זכרונות העבר.

פרקי הווי מחיי תושביה

חלק גדול מתושביה היהודיים אינם נקראים בשמות משפחה. ואת בן העיירה יכנו אם לפי העסק או לפי ענין אחר, כינוי אשר נדבק באדם מילדותו או כינוי אשר עבר אליו בירושה. מעטים מאוד הנקראים בשמות משפחה והם או בעלי עסק הקשורים במסחרם למרחקים או בעלי „קדמא ואזלא", כלומר בעלי שפם המסולסלים למעלה, אלה הם מעט המתבוללים, פקידי בית המשפט ושר המחוז.

אם תקרא לאדם בשמו הפרטי ולא ידעו להשיב לך דבר עליו, עליך לצרף כינויו, ואז תדע קורותיו, אם בעל דמיון הנך. אלה הם כינויים משונים מאוד, אשר מומחי הפולקלור עוד יצטרכו לשבת שבעה נקיים עליהם בכדי לפתור מקור מחצבתם. אם תקרא אדם בשם אברהם־איצי חזקאל־זלמן שרייברס, ברוך בירש זלמן־שימעס, יוסף משה חיים־הירשלס — וידעת כי המדובר באיש מושרש בעיירה זו, דור שלישי ורביעי. אם האדם נקרא בשם אשתו, למשל, חיים־נפתלי ביילה׳ס, שמחה בזיה׳ס משהנ׳י בסיס — הרי סימן מובהק הוא כי האשה היא עקרת הבית ממש, והבעל במחילה מכבודו לא־יוצלח, או שהוא חדש בעיירה, וצורף לבית אשתו, או ההיפך: ביילה הנזילס, ביילה יענקל פין

די פיש — הרי ברור כי הבעל הוא יענקל פין די פיש — ברור הרי כי הבעל הוא גבר בעמיו והוא שולט בביתו. כן יש גם סימני היכר לפי מוצאו של האדם למשל: לוי אדעסער, אלי שרוגרודר, אברהם בארר, פיביש בודזונובר, יוסי טרנופולר, חיים יוסל פראסקאראוועי וכו', היה ברור שהמדובר באדם שקנה שבות בהוסיאטין והוא גר ותושב, יש גם כינויים אשר בשום אופן קשה לזהותם והם דבוקים לאדם עוד מרחם אמו ונשארו לצאצאיהם. ויש כינויים לפי העסק: ביילה די נפטניטשקה, מאיר קופר, זלמן שרייבר, משה קויליטש, וולף בולקה, יענקל גונר, בעריש קאטשקע, משה פוך, בעריש טרוביטש, שרה פונם מעהל, יענקל טרעגער, מוטקעלא שכור, מיטה די קימפעטאַרן ועוד ועוד — אשר אין למנותם משום קוצר זיריעה.

אנשי העיירה התבלטו כלהוטים אחר אכילה טובה. ל„זוללי הוסיאטין" שם בכל הסביבה, וזה בא להם מתוך שפע של פרנסה. אולם היו גם משפחות אשר חיו חיי דחקות ועוני. — היו כאן משכילים ולומדים — חסידים ואנשי מעשה, כת של אפיקורסים־להכעיס, חרדים למצוות ד' — הלכה למעשה ועמי הארצים הראויים לחמלה ממש.

מנין השנים כאן היה לפי מאורעות שאירעו בעיירה. כך וכך שנים אחר החלירע, ואחר השרפה הגדולה. משום שהאוכלוסיה מגוונת נוצר גם פולקלור מגוון, לעתים נושא חותם מקומי ולעתים מקיף יותר.

והנה כמה סיפורי־מעשיות — דברים שהיו.

מעשה ברב אחד, אשר מציינים לשבחו, כי לא ידע צורת מטבע ולעולם לא עבר ברחובות העיר מחוץ לבית הכנסת. שבילו היחיד היה — מביתו לבית הכנסת. והנה קרהו מקרה וכפרי אהד אשר חפץ ביקרו הזמין את הרב לסנדקאות בברית מילה של נכדו. הרב הסכים בחפץ לב לקיים מצות הסנדקאות ולהשלים את המנין. באחד הימים הופיעה לפני בית הרב עגלת חורף והרב מוזמן להסיע את עצמו לכפר במרחק שתי שעות נסיעה. בדרך כי ארכה לו, שלג וכפור — והימים ימי חורף עזים — פונה הרב לכפרי: בקשה לי אליך ושאלה בצדה, האם גם ישוב זה ושדות אלה בשלטונו של קיר"ה (קיסר ירום הודו)? והכפרי מסביר, כי הלאה מכאן והרחק מזה, גם השדות ההם, בשלטון קיר"ה. אימץ הרב שעה קלה את עיניו ואמר בלשון של תמיהה ופליאה: מלך אדיר הוא קיר"ה שלנו, רב כוח הוא ואושר.

כאשר האדמו"ר קבע את מושבו בהוסיאטין קבע גם מנין של חסידים הקרויים „יושבים". והנה נפטר אחד מהם לעולמו ויצא השמש של חברה קדישא, כמנהג העיירה להכריז „מת מצוה". ובימים ההם עניני החסידות עוד היו זרים

למקצת מתושביה והיה כי שאלה האשה מפי השמש מי נפטר ? ואמר „א יושב׳ל״. לא הבינה תשובתו חזרה ושאלה לפרושו של זה. השיב לה בזה הלשון: דאָס איז א בריה וואָס פלוסקעט זיך אין מקוה און פרעסט יושקה (זו בריה המשתכשכת במקוה ואוכל מרק דליל).

משה פוך, אב לשבעה בנים, אחד שיצא לתרבות רעה לפי מושגי הזמן ההוא, גילח פאת זקנו ופאת ראשו. האיש חלה במחלה מסוכנת ועמד לצוות לבניו. הזמין מספר שכנים כעדים לצלילות דעתו ואת ר׳ זלמן שרייבער לכתוב ולרשום את הצוואה, והוא מתחיל לצוות: רכוש משלי אין לי אולם דר אני ברחוב אשר ב״ה בתים בה, ואצוה ע״כ את ביתו של משה־יוסיל לבני הבכור ראובן, את ביתו של ברוך מרדכי לבני השני... וכך הוא הולך ומונה בית אחר בית, עד אשר הגיע לביתו של אחד העדים. פורץ העד באנחה ובבקשת תחנונים: משה, משה׳ניו טאטע, את ביתי אנא אל תרשום, הוא עלול לעבור לבנך הצעיר הרשע, והוא ודאי טלטלנו על מטלטלי מביתי, ואנה אני בא עם אשתי ומשפחתי.

אידלי, אשה מרשעת ואשת חיל — לה בעל רביעי — לאחר שהספיקה להתגרש מהראשון והשני והשלישי סתם מת, ובעלה הרביעי לאחר צרות שסבל ממנה דורש פיטורין והיא ממאנת, ונימוקיה עמה: מסכימה להפרד ממנו, בתנאי שיחזירה למצב הקודם — והיא היתה אלמנה בקחתו אותה לאשה — אם כן מסכימה היא להשאר גם עתה אלמנה, ואז ישוחרר ממנה עולמית.

חזן הרבי רבים קנאו בו בשל שלום ביתו, הוא היה נוהג כבוד באשתו עד כדי כך שהיה פונה אליה — זוגתי, במחילה מכבודך, מזגי לי כוס חמין. חזן זה זכה להגיע לאדרת פרוה. אשתו עומדת בבית הכנסת בשבת שמברכין ומתפללת: רבונו של עולם, זכני ותן קצת שלג וכפור למען יוכל בעלי שיחיה ללבוש את אדרת הפרוה שלו, רחם נא למעני, בל ילעיגו לי שכני, כי לבעלי אין פרוה.

חג הסוכות בבית סבא

מיד לאחר ההבדלה במוצאי יום כפור, יוצא סבא משה בלוית נכדיו, לקבוע יתד להקמת הסוכה. עצם הבניה מתחילה רק למחרת היום. נוהג מקובל בעיירה, כי התזמורת המקומית המורכבת ממשפחת הלמפים ובראשם בריל כלי־זמר תנגן ותשמח קהל החסידים בחצר הרבי. אנחנו, הילדים, להוטים אחרי חצוצרת נחום אלי, מי שהיה מחצצר בצבא הקיסר קיר״ה והמתופף יוסי ברל. וזה בשעת הסעודה הגדולה של משפחת הרבי, מנגנים נגוני תפלה, מרשים וכו׳. הקהל הרב שומע, מקשיב ונהנה, והחסידים, אנשי מעשה, יוצאים בריקוד ומתוך התלהבות

הריקוד שוכחים עולם ומלואו, וגם מטרת בואם לחצר הרבי והיא — קבלת ברכת פרידה ולהתכונן לדרך הביתה — ומשום כך משתהים לעוד יום.

האכסנאים שמחים להזדמנות לכלכל ליום נוסף כמה עשרות אורחים ע״מ לקבל פרס נוסף — הרי זו הזדמנות שאינה חוזרת... בעלי בתים, אשר לבם טוב עליהם לאחר הצום והבטחון, כי אמנם זכו לחתימה טובה, גם הם מזמינים את כלי הזמר לביתם וכמובן שגם סבא משה מזמינם לביתו לשמח את המשפחה הענפה — בנים, בנות, חתנים וכלות וצאצאיהם, אשר דאגת פרנסתם על שכם הסבא. אלה מתאספים כדי לקבל את פני הסתיו הבא ואחריו החורף בדיצה, רינה וחדוה. למחרת, מתחילה התעוררות לבנין הסוכות. לפני הכל לאחר תפלת הבוקר ונטילת ידים לפת שחרית, יוצא סבא לסיור בעיר כדי לראות הנעשה בשטח הבניה הגדולה לסוכות. אברכים ובעלי בתים סוחבים קרשים, קורות וכו׳, כי מי זה בעל בית הגון ולא יקים סוכה לו ולבני ביתו. תוך כדי סיור מדריך סבא ומיעץ כיצד להקים סוכה לשם הידור מצוה, כי נוסף לעסקו במכירת נפט בסיטונאות וליחידים, הוא גם לעתים קבלן בנין.

לעת הצהרים חוזר סבא מסיורו שמח וטוב לב ואז הוא מתפנה לבנין סוכתו. לפני כן, מחלקת סבתא בילה שקיות ממתקים לנכדיה, וזה ביד רחבה, ומיד אחרי זה מתחילה בנית הסוכה. הסבא מפקד עליון, ואנחנו הקטנים פקודיו, ממלאים כל הוראה בקפדנות יוצאת מן הכלל. הסוכה כולה, על חלקיה מחוץ לסכך, מוכנה כמובן, בעלית הגג. היא שמורה משנת ימי בראשית. דפנות מוכנות, אשר יש לחברן בברגים, כל בורג ומקומו, ודרושה לזה מומחיות, למען לא להמיר בורג בבורג או להעביר דופן אשר נועד לו מקום אחר ממקומו.

במקרה וחלילה החלפת דופן בדופן, הרי מיד געירה: ,,גוי, הרי לא זה בקשתי״. ובמקרה ובכור נכדיו העיר להצדקתו ,,העברתי את הדופן ממקומו, למען הרחיב כוח הקליטה של הסוכה״; מיד פונה סבא לעוזרת כנגדו, הרי זו סבתא בילה: ,,גו? הוא אשר אמרתי: ממשומד זה לא יצא ירא שמים ותלמיד חכם. בודאי ובודאי שלא לקליטה של עמי ארצות, לי די והותר לי במספר העמי ארצות המתכנסים ואתה משומד בתוכם״. — הקירות עומדים על תלם והנה הרכבת הסוכך (שלאַג בלע״ז), זהו מין מעשה מחשבת שבא להגן על הסכך מפני גשם. במשיכת חבל אחד, הרי הסוכך מורם או מורד. לסוכך, כוח משיכה אצל הילדים. ובמקרה משיכה והסוכך יורד, זה קורה בשעת קידוש וסיומו בברכה לישב בסוכה — סטירת לחי מצלצלת היא מנת חלקו של המושך וזה מידי הסבא בעצמו, אשר רק בשעות הצהרים נעזר על ידינו. יש

לציין, כי סוכך זה הוא פטנט של הסבא אשר איש לא ההין לעשות כמוהו, ורבים הסקרנים שבאו לראות את הסוכה ההדורה, סוכה אשר ברצונך היא סוכה וברצונך בית.

בדחילו ורחימא מחכים לגמר תפלת מעריב ומיד לסוכה... מתוך מסירה מפה לפה ידענו כבר סוג בעלי־הבתים אשר יסבו בסוכתנו, ועי״ז ידענו גם את הכושלים בקידוש, ובמיוחד חכינו לכשלונו של ליזר גוי, וזה בחג שחל במוצש״ק עם הקידוש הארוך של יקנה״ז — יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן. זו היתה בשבילו בעיה חמורה מאד. מספרים עליו כי בשעת אמירת תהילים בליל הושענא רבה, היה מזיע מאד ומתקשה בפסוקי תהילים, היה חוזר ואומר: מוכן אני לנסוע לעשרות ירידים מאשר לחזור על כל תהילים. אולם, כאשר אני מגיע לפסוקי דזמרא כאן בעצם אני מתהלך כמו בבית... ביחוד התקשה בסדר האושפיזין ואמירת יהי רצון. מובן שנוצר חומר של הלצות על חשבונו. ועוד מספרים לגנותו מתוך צחוק בריא, שכאשר נעשה לבעל בית אמיד ונבחר לגבאי של ביהכ״נ לחברת תהילים, לאחר השרפה הגדולה, בה ניזוק גם ביהכ״נ, נחרכו בין שאר הנזקים שולי ש״ס עם כריכה מהודרת, דבר שגרם צער רב ללומדים, הרגיע אותם ליזר הגבאי בקול בס שלו: מילא, נחרכו שולי הדפים, עצה בפי: נתקין את הש״ס למשניות ע״י קצוץ מזה ומזה ויצא משניות מהודר. תלמדו בחורים משניות. איך אומרין הבריות — אם אין שקצות לרקוד נסתפק בבחורות סתם...

הסעודה נמשכת ללא סוף, כי כל עקרת בית רוצה להתהדר לפני השניה במיני מאכליה וצורת ההגשה של כל דבר במקומו וכו׳.

בימי החג של סוכות מתפלל הרבי ומקורביו בסוכתו ביחידות. עין זרה לא תחדור לתפלת שחרית, ובעיקר באמירת ההלל ותפלות הושענא — סוד הנענועים בארבעת המינים לפי מקורות הקבלה ומסורת אבות (נענועים חמורים). לאו כל אדם זוכה, ולכן גם מעטים החסידים הבאים לימי הסוכות. לעומת זאת מתגברת תנועת החסידים ליום הושענא רבה ושמחת תורה. עוד בליל הושענא־רבה מתכנסים חסידים ואנשי מעשה בסוכותיהם ללמוד תיקון משנה תורה ופשוטי עם לאמירת תהילים. בסוכה הגדולה של סבא משה, רבה התכונה. מסורת בידי סבתא בילה להכין בליל הושענא־רבה סעודה גדולה עם כל מיני לביבות — סעודת הודיה על הבראת סבא משה ביום זה, והוא יום פטירת הזקן מצ׳ורטקוב רבי דוד משה זצק״ל.

בליל זה מכבד את סבא משה הסבא השני שלמה זלמן. הוא מופיע כולו משי

מאובנט וידיו תקועות באבנטו מתוך רחבות נפשית והשטרימל בראשו כולו אומר כבוד. מפנים לו מקום בראש. הסבא שלמה זלמן המיוחס והלמדן של המשפחה פיו מפיק מרגליות בספוריו על חסידים, צדיקים ואנשי מעשה ובמיוחד על הצדיק מצ'ורטקוב שלזכרו מסבים לשולחן.

בין מנה למנה קולחת שיחה על דא ועל הא. הסבתא בילה עומדת מרחוק ונהנית מההמולה הרבה בסוכתה ומוסיפה מנה למנה חמיצה חמה וקערה גדולה של תפוחי אדמה צלויים, ועוד ועוד. סעודה כזאת אינה מסתיימת ללא ריקוד מצוה והמהדרים ממשיכים. עם עלית השחר מקדימים לקום לתפילת הושענא־רבה, נשים רצות להקדים בתפלה בבתי כנסת של בעלי מלאכה, הרי עליהן עול הבית להכין את סעודת הושענא־רבה בזמן, וגם להכין עצמן לקראת חג שמיני עצרת ושמחת תורה. החסידים משתדלים להדביק את התפילה בצותא עם הרבי וזמן התפילה נמשך עד אחר הצהרים.

ההכנות לתפילת הושענא־רבה רבות מאוד. מקדימים ללכת למקוה, כדי להספיק לזמן התפלה, וזה שמעתי מפי ותיקי חסידי הוסיאטין, כי מי שלא זכה להתפלל בצותא עם האדמו"ר הזקן בתפלות הושענא אינו יודע טעם תפלה מה היא, התיחדות עם הבורא מה היא. כאן הוסרה כל מחיצה וחציצה בין הקהל לכביכול, באה התפשטות הגשמיות וגלוי הרוחניות. חסידים ותיקים אינם מופיעים בהושענא־רבה בביהכ"נ עם ארבעת המינים ביד — סוד הנענועים חמור מאוד, וכיצד לא יראו את הרבי בעבודת הקודש הנמשכת זמן רב בנענועים של ארבעת המינים — מזרחה, דרומה, צפונה, מעלה מטה, ומערבה. מתחילה ההקפה. כל ספרי התורה מוצאים מן הארון. מקיפים את שולחן הקריאה (הבמה), החזן בראש ופניו מופנים לרבי. אחריו הולכים המקורבים והחסידים. הרבי יוצא מחדר התבודדותו ומצטרף לקהל המתפללים לתפילת הלל והושיעה־נא. מונים אחת אחת זכויות העם לקורותיו ולכל פסוק הושענא יורדת דמעה לכוס דמעה לכוס הדמעות של יגון העם. ומיד אחריה הושיעה־־נא, אל נא, הושע נא, סלח נא והצליחה נא והושיענו אל מעוזינו. והנה סיום התפילה: התפילה על ביאת הגואל — קול צמח, איש צמח, שמו הוא דוד בעצמו מבשר ואומר. קול רנת ישועות לעם כולם לדוד ולזרעו עד עולם מבשר ואומר.

כמו במקל קסמים מדבקות עמוקה ושמחה יוצאת מן הלב ונכנסת ללב, קול מבשר ואומר ונדמה לך, כי אמנם באה הגאולה, ומתברכים בגמר טוב.

לחיים לחיים לשנה הבאה בירושלים. יוצאים בריקוד קול רינה וישועה באהלי צדיקים, ועי"ז יושפע שפע רב אמן ואמן.

אברהם ברוך הסנדלר, שמריל הסבל, וינקיל נושא כליו ואם נצרף אליהם את מנדלי בור־ריק הרי זו קבוצה בעלת גוונים שונים ועם זאת קבוצה מושלמת, ביום שמחת תורה. אברהם ברוך הסנדלר מומחה מאין כמוהו לתפירת מגפיים, אך דא עקא נתאלמן מאשתו ומרוב געגועיו אליה התחיל לשתות לשכרה ואשרי הזוכה אחרי ריצות מרובות ומתן בסתר של כוסות יי"ש וחתיכת סוכר, לקבל זוג מגפיים תפורים כהלכה, ורבים המקנאים בזוכה. הוא תופר מגפיים לחצר האדמו"ר זצ"ל, בני הבית ומקורביו ולהבדיל הגרף גולוכובסקי גם הוא בין לקוחותיו וכן אנשי השלטון. הוא בעל המלאכה הראשון שהעיז להתיצב בראש קבוצת בעלי מלאכה ודרש שתופם בשלטון הקהלה כשווים בין שווים. גם אנחנו בני אברהם יצחק ויעקב בסיס כל נאומיו שיחותיו הצעקניות. אך לא תמיד ידע להשלים את המלאכה, כי בינתיים השתכר ושכח את אחיו לדעה והמרד בבעלי הבתים. השני שבחבורה שמריל הסבל, אינו שותה ובכלל נזיר, שקט ברוחו נושא את קבצנותו בגאווה, גם בנשאו על שכמו שק קמח בן 100 קילו אינו נכנע לו, הולך זקוף קומה והשק על גבו הדוק היטב בחבל אשר קשור למתניו. רזה כמקל ונמוך קומה הוא שמריל, אך ידיו — ידי ברזל ואוי לו למי שנפגע על ידו בסטירת לחי, היה בטוח שיזדקק בזמן מן הזמנים לשניים תותבות. מוניטין יצאו לו כסבל בעל מחשבה ובאמת מלאכת הסבלות אצלו היא מלאכת מחשבת, חבית נפט גדולה להעלות מן המרתף זה מין משחק ילדים, או להוריד חבית יין למרתפו של ר' יודל שוגר. ולעומת זאת ינקיל נושא כליו גם הוא סבל וחבל קשור למתניו, אך הוא למעשה סבל קטינא משמש כעוזר לשמריל. לינקיל יצא שם טוב וזה לא בגלל כנותו הוא, אלא בשל זוגתו הגיורת, אשר עד לעת זקנתו קרא לה מיין שקצה'לי, מחיה נפשות. ומעשה שהיה כך היה: ינקיל, ששימש בנעוריו מסיק תנור בבית מרחץ, אין לו דירת קבע, לינת הלילה שלו בבית המרחץ, כאן חי ומכאן יצא להיות בעל בית בעמיו. השקצה, גם היא עבדה בבית המרחץ ומיטיבה לדעת דיני טבילה, מדברת יידיש עסיסית, היות וכמעט נולדה בבית המרחץ. וכך התהווה ברית נשואין ביניהם, הביעה את רצונה להתגייר למען ינקיל שלה ואהבת ישראל. זכרתי את ינקיל הסבל והגיורת שלו כאשר היו כבר בגיל של זקנה מופלגת ותמיד הספור על התגיירותה כאילו אתמול קרה. הוא ינקיל נשען ע"י קיר אחת החנויות, החבל קשור למתניו ומחכה לעבודה, והיא הגיורת עוזרת כמבשלת באחד מבתי הגבירים ושומרת על כשרות למהדרין מן המהדרין ויום יום מביאה את

ארוחתה לינקיל שלה ע"י החנות בשוק וכך יושבים ואוכלים בצוותא. וכאשר ינקיל מקל בברכת המזון, היא מזכירה לו, אכלת ושבעת — תברך. היא ממונה בבית המרחץ על הטבילה והיה כי אשה לא תבוא למקווה, היא מוצאת את הדרך לבעלה ובסודי סודות מוסרת לו על הפיגור של אשתו. ואחרון מנדלי בור־ריק משלים את הקבוצה. הוא מנדלי וקורותיו עמו. בילדותו נתיתם מאביו ואמו וע"י רוב פנוק של בני העיר ומשפחה נשאר בור־ריק עזוב לנפשו, מילא כל שליחות בעיירה. ידע לצחצח נעלים, לשטוף כלים בכל שמחה של ברית או חתונה ועיקר פרנסתו סבל הדואר. כל טלגרמה שנתקבלה והיא דחופה היה הוא המביא, ומקבל תמורת זאת כוסית יי"ש ופרוסת לחם לעתים גם מרוחה בחמאה. מסתפק במועט, ועם זאת כוחו וגבורתו מלא עולם. עם התבגרותו הצטרף למבריחי־גבול בין רוסיה לגליציה. הוא יודע כל מבוא, הנהר החוצץ בין גליציה לרוסיה ומשמרות הגבול. קרה ומנדלי עובר את הגבול והשטן, הוא שומר הגבול עומד לו בדרך, מנדלי שלנו ללא שהיות יתרות מרים את הז'נדרם, שומר הגבול אחת ושתים, והז'נדרם איננו. טבל אותו בנהר לנצח, על נשקו וסמל מלכותו של קיסר ירום הודו. והוא, מנדלי שלנו, יצא שלם בגופו, ועמו הסחורה המובחרת. לאחר זמן וחקירה נמרצת של בולשת המחוז, נאסר מנדלי כאשם בטביעת הז'נדרם, ונשפט לו 10 שנות מאסר עם עבודת פרך בעיר המחוז, טרנופול. לאחר עשר שנות שבתו של מנדלי בבית הסוהר שוחרר והוא כבר לא מנדלי... אדם שבור יצא וקצת לקוי בשכלו אשר כל בריון מצא פורקן להתעלל בו, חזר על הסיפור של טביעת הז'נדרם בכל מסיבה של מושב ליצים, וכך נצטרף מנדלי לחבורת צאן קדשים של שמחת תורה. כאמור חבורת צאן קדשים אינם מן המכובדים ביותר, מקומם בבית הכנסת מאחורי התנור פרט לאברהם ברוך שאינו מוותר על ירושת אביו ויושב לו בצד צפון ומחכה לעליה בתורה בשבת שקוראין בה את התוכחה. הם הסכינו במלאכתם כל אחד כדרכו, אך ביום שמחת תורה נהפכים לאחרים. מחדשים נעוריהם, הולכים מבית לבית, ואחריהם קבוצת ילדים, בידי הנערים דגלים קטנים, ואילו הם הרביעיה נושאים דגל גדול ועליו חרותים באותיות גדולות „דגל מחנה יהודה" הם עוברים לפני התיבה כראשי צבא מרימים את הדגל. ליד אחד מבעלי הבתים המכובדים, קוראים בקול גדול „צאן קדשים" והילדים עונים בשובבות רבה מה מה. כך הולך ושונה המחזה ליד כל בית, עקרות הבית ועוזריהן מציאות ממיטב המאכלים שאוכלים בשמחת תורה, כרוב ממולא בשר, תופינים והעיקר יין תפוחים או שזיפים.

כך דרכם מדי שנה בשנה, וברוב ימי השנה מנת חלקם עצבות ולחם צר, ואילו בשמחת תורה מנערים חצנם מכל דאגות יום יום ומקיימים בכל מאודם ו„שמחת בחגיך והיית אך שמח" וכנגדם החסידים בקבוציהם יושבים בצוותא בבית רבי יודל שוגר, שרים בדבקות ניגוני חסידים ושותים מי דבש. ר' יודל מוזג מתוך חבית שאף פעם אינה מתרוקנת, ורעיתו שרה לאה מגישה מעדני מלאכים. להם השעה אינה דוחקת, בחצר הרבי והקלויז עושים ההכנות לקראת סידורי ההקפות, הגבאים עם ר' יוסל בראשם מפקדים, ומושיבים מכובדים שונים בהם ראשי המחוז, הבאים לחזות בהקפות ובעיקר בריקוד הדבקות של הרבי זצ"ל בנגנו את הניגון הידוע שבמסורת בני ריזין, — ואילו החסידים, צעירים ואברכי משי הסמוכים על שולחן הוריהם או חותניהם, ביניהם בחורים חובשי בית המדרש דרכם אצה להם, חסים על בני משפחותיהם שלא יאחרו שבת ויתנמנמו וע"י כך יושבת ח"ו חגם, ממהרים הם לבתי כנסת סמוכים ע"מ לצאת חובת ההקפות ותפילת מעריב של חג. בעיקר נוהרים לבית כנסת של חברת תהילים מתוך רצון לחזות כיצד עמי ארצות מסדרים הקפותיהם. וזאת לדעת — בית הכנסת חברת תהילים נמצא בבית שייע איציק מליין, עשיר כקורח ועם זאת קמצן גדול, נוהג בחייו נזירות מושלמת מיין ובשר, מגדל שערותיו כך שאין להבדיל בין שערות ראשו לזקנו, מין בריה משונה, לא טבילה ולא בית מרחץ. בתו, האלמנה, מטפלת בו בכל, היא סבלנית. היא המטפלת בשערותיו, סורקת ושומרת על נקיונו — הוא שייע איציק אינו יוצא מפתח ביתו פרט להצטרף עם נץ החמה לתפילת תיקון חצות. כאשר מת בזקנה מופלגת יש ואמרו ומנו שנות חייו 108 ויותר. לאחר זמן, נודע כי כל התנהגותו המוזרה היתה בשל הפרזה לטבעונות. ובבית התפילה רבה ההמולה, ההקפות נמכרות בפומבי. נחום חזן, גם מוהל העיר, עומד על דרגש מיוחד ועל ידו הגבאי הראשי פנחס הירש. פניהם לקהל ונחום חזן מכריז בקול בדיחות הדעת עד שקולו כמעט ניחר, „עוזר דלים" 3 כתרים, זאת הפעם הראשונה והפעם השנייה... והפעם — מי מוסיף על המחיר, שלושה כתרים ועשרה גרושים, מודיע אברך שטרם נגמל מחלב אמו, אשר זה עתה יצא מבית חמיו ע"מ לשלוח יד במסחר, חמשה כתרים קורא האיש העומד ע"י המכריז בקול גדול וללא שמץ של ענווה, „עוזר דלים" חמשה כתרים, זאת הפעם הראשונה והשניה, והפעם — מי יוסיף על המחיר, חמשה כתרים ועשרה גרושים מכריז בקול דק האברך הראשון, שמונה כתרים קורא מתחרהו בקול גדול אשר נאמרה בחוצפה יתרה — כל הקהל בבית התפילה מפנים את מבטם למתחרה הגדול המקפיץ בבת אחת

בכתרים רבים ואינו מדבר כלל על גרושים. והרי הוא הספיק כבר לקנות את „אתה הראית" במחיר שנים עשר כתר: קנה גם את הפסוק מלכותך עבור בנו ועוד ידו נטויה. והאיש אינו כלל מן האמידים, ס"ה לו דוכן קטן בשוק של כל מיני סדקית, אך רואים כי האיש אינו בעולם המציאות, כלו אש להבה להרבות בקניה, ואת ההקפה „עוזר דלים" הוא יקנה בכל מחיר, יש לו מין אמונה כי הודות לכך יצליח בדרכו, וההצלחה תאיר לו פנים, הרי ההתחלה כבר ישנה, זכה האיש בהגרלה המלכותית סך 500 כתר ואין איש יודע סודו פרט למספר ידידים אשר כבר היו שליחי המקום, בבחינת „עוף השמים יוליך את הקול ובעל הכנפיים יניד דבר". למחרת שמחת תורה נודע סודו ברבים, — מרוב טיפול בהקפות שכחתי את ידידנו החזן והמוהל רבי נחום חזן. הרבה מלאכות לו ומעט ברכות, בנות לו אשר מזמן ראויות לחופה והוא אין פרוטה לפרטה, — אך עם זאת פתגם בפיו. כל בת שאני משיא אם כי אין לי פרוטה ועם זאת אני מרויח קפוטה חדשה ולעתים גם מגבעת קטיפה חדשה. הוא היה אומר — האוכל בשר בקר זה מאכל ממש. בשר עוף כאילו אכלת מאכלי חלב, מאכלי חלב דומה לצום וצום זו מיתה, ורבי נחום שלנו צם לעתים קרובות, ועתה נחזור לזוכה בגורל. „יש עושר השמור לבעליו לרעתו" — נוסע לירידים האיש וסחורתו עמו בדרך ללאשקוביץ, מרכז הירידים, פרצה חבורת שודדים, שדדו ממנו הכל, גם הכסף וגם הסחורה והגיע עד לככר לחם, בברכת הגומל בבית הכנסת, הודה לאל על הצלת נפשו וכי יצא מן העסק בפצעים קלים. בשמחת תורה של השנה הבאה הצטרף גם הוא ליורדים ומקומו בבית הכנסת לא ניכר. כדי לא לסטות מן הסיפור שמחת תורה נמסור, כי אמנם ליזר זכה בהקפה של „עוזר דלים". כל הקהל ברך על המוגמר והשמחה במעונם של באי בית הכנסת, בכל הקפה. — וברגע זה הופיעו אנשי „צאן קדשים" בקריאה המורגלת בפיהם „צאן קדשים" והילדים אחריהם מה מה, השאון והרעש בבית הכנסת גדול. הרי בליל שמחת תורה הותרה הרצועה, נפל החייץ המבדיל בין גברים לנשים, בשעת חדווה מותר, והתערבו בין הגברים בבית הכנסת, הן עומדות דחוקות וצפופות על הספסל אשר לאורך הכותל, לצד צפון לראות במעמד ההקפות לשמוע אל הרינה ואל התפילה, הן מביטות, הן משגיחות, הן מתבוננות, הן רואות גם את הקלקלה. מאן דהוא מקדיח את התבשיל — העיקר הן רואות הכל, ואילו לנו אסור להביט בפניהן „היחתה איש גחלים בחיקו ורגליו לא תכוינה" ועם זאת יש ואחד הבחורים יורה מבט אל היפות, קורץ לה עין והיא מחזירה בקריצת עין, — המבטים נפגשים. קוי העינים מבריקות, וזרם חם ניצוק בכל הגוף, ורעדה נעימה תבוא בעצמותיו

של הבחור... ועם זאת כאילו כפאו שד נוזף בעצמו: אסור! — מוסיף להביט וחום נעים מתפשט בכל אברי גופו... והשטן כוחו גדול. נסתיימו ההקפות וקוראים לחשובי הבחורים להקפות נוספות, גם ידידנו נקרא, מחזיק הוא בספר תורה בידיו צמוד ללבו, מחבקו ומנשקו, מתקרב הוא עם המקיפים לצד צפון בו צמודות הנשים על הספסל, בהתקרבו אל המקום בו עמדה היפה בנשים, אינו יודע מה היה כי עמד במקומו רגע ועוד רגע, והנה יד שלוחה אל התורה אשר בידו לגעת בה, והיד יד רכה מאוד ולבנה מאוד, וגם נגעה בקצה אצבעותיה בלחיו הימנית, וקסם חם שפוך בכל עצמותיו ובאין רואים בהמולה כי רבה נשק בקצה אצבעותיה... הבחור ההולך מאחריו דוחפו והוא אינו מתקדם מכרכר כרכורים ועומד על עמדו אבדו עשתונותיו. והנה עוד הפעם שלוחה יד אל הספר שבידו לגעת בו, והיד יד צנומה מאוד ושזופה מאוד. הבחור ההולך מאחוריו חומד לו לצון ומלחש לאזנו, נדמה לי שאתה חוזר בשעת ההקפות על הפרק „כיצד מרקדין לפני הכלה" — זאת שאתה עומד לפניה היא כמדומה לי ארוסתך היעודה לך מימי קטנותך, בלי משים מרים עיניו לראותה ומה נדהם בראותו כי פניה ירוקים ועינים טרוטות לה והיא נמוכת קומה... אל תסתכל בפני אשה אפילו ארוסתך היא, מוכיחו הבחור ההולך אחריו, והוא מוכה תמהון והספר תורה נשמט מידיו... פחד וזעקת שבר אחז את הקהל, ריצה מבוהלת לכאן ולכאן, הבחור מנסה להרים את הספר ומתעלף, הקהל רועש, גועש סביב ספר התורה והבחור בעלפונו — היפה בנשים בהתבוננה במצב, קמה באומץ לב ופניה ישר לבחור להצילו וניצל... ובבית הכנסת הושבתה השמחה. אך צאן קדשים מרעישים בחוץ, אברהם ברוך מראש וקהל הילדים עמו צאן קדשים והילדים עונים בהמולה רבה מה מה.

למחרת שמחת תורה קבל כל הקהל דבית הכנסת חברת תהילים במצוות הרב הודעה לצום כללי כולל ילדים מגיל בר מצוה ונשים בכלל זה, ותפילת יום כיפור קטן בכל בתי הכנסת שבעיר.

כך הושבת החג בשל נשיקה חטופה בקצה האצבעות של אשה בעצם שמחת ההקפות.

זכרונות ט"ו בשבט

לאחר ימי סתיו גשומים ובוץ דביק החודרים לעצמות, בא חודש שבט המרובה בשלג וכפור. זוגות נאהבים לבושי פרוות מתנים אהבים בלילות הכפור והשלג, ואילו הגששים המומחים מתוכנו יודעים להבחין ולזהות את העקבות.

חודש שבט מעלה זכרונות של ערבי ליל חורף, עם הגלישה מזחלת במורדים משופעים ומסוכנים של הגבעות הנקראים „הייקי" בלוית בת גילי. יש ונכשלים ונופלים וחוזרים הביתה עם אף שסוע או במחילה מכבודכם במכנסים קרועים. מים גנובים אלה ימתקו, שכן הגלישה מזחלות ובמגלשים נעשית בחשאי ללא ידיעת הרבי ואף לא של ההורים. והיה אם יתפסוך — אין העונש מאחר לבוא מידי הרבי, משום שלא חזרת בזמן לחזרות משנה בלימודי הגמרא. הכנת המזחלות דורשת מומחיות מיוחדת ולא כל נער יודע את המלאכה. המומחים לכך באים על שכרם בתשלומים של ממש, כגון כפתורים מן המעיל, דברי מתיקה ועזרה בלחישה בשעת החזרות בתלמוד.

כתוב ולמלשינים אל תהי תקוה. אך למלשינים מבין חברי האירה ההצלחה תמיד פנים. אלה הצבועים הלא יוצלחים שאינם יודעים לגלוש בשלג בנעלי גלישה — אינם עומדים לצד חברם בצרתו כאשר נתפס בחטאו. נהפוך הוא: הם מוסיפים ללחוש באזני הרבי את סוד העלמנו בין מנחה למעריב ואף מוסרים לו עם מי היינו. אנו החוטאים מנסים להתכחש לכל הסיפור, ואולם רצועת מגלבו של הרבי מאלצנו לספר הכל.

חקירת הרבי מתחילה בצורה מסודרת: — „נו תכשיט היכן היית בעת שחזרנו על פרשת השבוע"? הנחקר מגמגם ומשיב: — „בבית, כאבה הבטן, אך חברי המלשין העומד ממולי מתגרה בי ומשיב במקומי: „לא, רבי, הוא לא היה בבית, הוא בריא בהחלט, פשוט השתמט מלימודי אור החיים, עסק בגלישה מעל הגבעות כל שעות אחר הצהרים". חורון פני מעידים בי כי נכשלתי ונלכדתי בפח. ומאז קיימת כעין מלחמה שקטה ביני לבין הרבי וממשיכים בלימודים.

ט"ו בשבט מתקרב והשלג נמס, כלומר סימני פיוס ביני לרבי. חיוך פייסני מופיע על פני הרבי המודיע בחגיגיות: — „היודעים אתם תלמידי, כי בעוד שבוע נחוג חג החמשה־עשר בשבט — ראש השנה לאילנות"? וכאן מסביר הרבי בנעימה טובה לתלמידיו מהות החג לכל פרטיו. ודש בשאלת החיים והמות, גן העדן והגהינום. כן מוסיף הוא שכל אלה הנועלים מגלשים ועוסקים בגלישה תחת אשר ילמדו תורה, עלולים ח"ו לרשת את הגהינום, וכי עלינו לחזור למוטב. ראש השנה לאילנות — ממשיך הרבי — בו נדון כל עץ, אם ללבלוב או לנוון ורקבון ובנידון זה דומה הוא לחי. השיחה נמשכת ועוברת לחיי העבר של עמנו עת ישב איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו, על „שבעת המינים" שנתברכה בהם ארץ ישראל: על הפירות שבהם: התאנה, הגפן, הרימון, הזית, להדגשה מיוחדת זוכה הרימון שיש בו תרי"ג גרעינים כתרי"ג מצוות. עם

תום הסיפור מציע הרבי שותפות של כל פירות ט״ו בשבט שהתלמידים יביאו מביתם. כל אלה יובאו לבית הרבי ומהם יכינו סעודת חג לכבוד ט״ו בשבט, לשם עשיית ברכה משותפת על פרי הארץ ותנובתה. ביום ט״ו בשבט, הביא כל תלמיד צרורו, והרבי מסב בראש השולחן. אין עוד סימן וזכר לרצועה ולמגלב. כל ישראל חברים, אף תינוקות של בית רבן. ערימה של פירות מפירות הגדלים בארץ נערמים על השולחן: הרבי ממיין כל פרי למינו, התאנה בראש ואחרון אחרון חביב — החרוב. הרי זה החרוב שאפילו העזים בארץ ישראל נהנות ממתקו. הרבי טועם ראשון ובדבקות רבה מברך: „ברוך אתה ד׳ אלהינו מלך העולם בורא פרי העץ״, כולנו עונים בצוותא — אמן! ומיד לאחר זה: „ברוך אתה ד׳ אלהינו מלך העולם שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה״. אחריו מברכים כולנו בצוותא וטועמים בדחילו ורחימו מפירות הארץ. חסידים ובני חסידים הולכים לחזות בעריכת השולחן של האדמו״ר, ואשרי הזוכה לקבל מידו הקדושה פלח רימון בצירוף מספר שקדים ותמרים, מפירות ארץ ישראל הבאים דרך הים ישר לחצר הרבי. הפירות נשלחו ע״י אחד בשם פודהורצר איש יליד סקלט, אשר קבע את מקום מגוריו בצפת עיר הקודש.

בשנים הראשונות למדינת ישראל כיהן כראש עירית צפת.

יש ומזדמן גם יהודי מארץ ישראל וכולנו מביטים בסקרנות על מלבושיו. מין כתונת פסים עם חגורה רחבה אשר אינו דומה כלל לאבנט שלנו. — מביטים בהערכה וצמאים לשמוע על הארץ וחמדותיה: קבר רחל, מערת המכפלה והכותל המערבי. והוא מעיין של ספורים, סיפור רודף סיפור. ואנו כולנו נערים וזקנים עומדים סביבו במעגל עד השעה המאוחרת, והנה נפתחה דלת החדר המיוחד של הרבי. היהודי נקרא לפנים ההיכל ואנחנו התפזרנו איש לביתו, מתוך כמיהה גדולה לחזות בעצם עינינו את הכותל — שריד בית מקדשנו.

ולמחרת שוב לחדר וחזרה ללימודי התורה. המגלב של הרבי חוזר לכהונתו. ואנו ממשיכים להערים בכל מיני צורות על מנת ליהנות במקצת מן הקצת מן האיסורים החמורים ביותר, כמו רחיצה בנהר בימי הקיץ הלוהטים וגלישה במגלשיים בימי החורף.

התכונה לפסח בבית סבא

מיד לאחר סוכות, מזג אויר סתוי, גשם וקור חודר לעצמות. עגלות האכרים מתקרבות לעיירה ובתוכן מכל טוב; אווזים וברווזים, תפוחי אדמה וכל תנובת שדה. סבתא יוצאת לשוק, שוהה חצי יום בחוץ ובשובה לפניה אכר עם עגלה מלאה

סלק להכנת חמיצה לפסח, תפוחי אדמה ובתוך השלל מספר אווזים, אשר השומן שלהם צריך לשמש לפסח, כמובן בתוספת גידול והשמנה. והשמחה בבית — תפוחי אדמה נשפחים מהשקים ואנחנו הזאטוטים אוספים אחד אחד לממגורות המרתף וכן הסלק, לעומת זאת האווזים זוכים בעליה לדרגה, לעלית הגג, שם מוכנים בשבילם לולים. ימי הגידול וההשמנה נמשכים חמשה, ששה שבועות וגזר דינם נחרץ. בשבוע של חנוכה מורידים מן העליה אחד אחד כבולים לשחיטה, בדרך לא רגילה מובלים האווזים לטבח. השוחט בעל קפוטת המשי מוזמן מבעוד יום לבית, שם מוכן כיבוד, שותים לחיים ויושבים בצוותא כשעה ויותר, ולאחר זאת ניגש השוחט למלאכה, מברך ושוחט. הסבתא בלויית אמא ולפעמים גם המשרתת ניגשות למלאכת המריטה — הנוצות היא מלאכה הטעונה בקיאות, כי הנוצות הלבנות צריכות לשמש לכרים וכסתות לבנים ולנכדים. חדר מוכן בכשרות למהדרין ובו כלים כשרים לפסח מוכן מבעוד יום לקבל את האווזים השחוטים נקיים מנוצות, ואז מתחילה המלאכה של פשיטת העור, אשר ממנו מטגנים את השומן לפסח. מתחיל הטיגון, ריח הפסח מורגש בבית, אנחנו מחכים לגלידי שומן אשר הסבתא הבטיחה לתת לנו במנות קצובות, אולם אנחנו לא מסתפקים בכך, סוחטים מכל הבא ליד, ונתפסים בגניבה. הסבתא מתרגזת ורצה אחרינו עם מגבת ביד. הסבא עומד מן הצד ומחייך, — „ביילה" — קורא הוא — „הניחי להם, ישמחו הילדים", והיא בשלה. „מי כאן עקרת הבית אני או אתה? בקשת סעודה לכבוד חנוכה והזמנת אנשים ומה יהיה כשהילדים יאכלו את גלידי השומן ויקלקלו את קיבותיהם, ובשביל הקנישס שאתה וחבריך כל כך להוטים אחריהם לא ישארו לי גלידי שומן למילוי". — „מילא" — עונה הסבא בסבר פנים יפות — „יהיו קנישס בפחות גלידי שומן, העיקר שהנכדים ישמחו". — „עוד מעט, לאחר תפילת מעריב אאסוף אותם ואחלק לכל אחד מהם דמי חנוכה". — „ומה דעתך בילשה" — אומר לה בנעימה של פיוס — „כמה לתת להם השנה?" הסבתא מתפייסת לאטה וחוזרת לעבודתה...

מתקרב היום המיוחל, יום בדיקת חמץ וההכנות לכך. אנו מפזרים פירורי לחם בפינות, וסבא הולך עם הנר ביד ולפי הוראותינו, אוסף את הפירורים לתוך כף העץ ואומר בדחילו ורחימו את ברכת בדיקת החמץ. ובבוקר השכם למחרת מתחילה עבודה קדחתנית. לפני הכל תפילה בצבור, אכילה כדי שובע, החמץ האחרון נאכל, מנקים את הבית מחדש, משפשפים וממרקים. זוהי כמובן, עבודת הנשים, אנחנו הגברים עובדים בהגעלת הכלים.

מיד לאחר החנוכה מתחילה הדאגה ללבוש חג לגברים, ובתוכם הנכדים.

הסבא עבר את גיל החמישים, ולדעתו נאה לו ללבוש קיטל לסדר כמנהג גבראין יהודאין. הסבתא מקמטת קצת את מצחה ובעיניה אפשר לקרוא דאגה של אשה במיטב התפתחותה הנשית לבעלה החש זקנה... אולם מיד מחליטה לקשט את הקיטל גם בקישוטי זהב מלאכת מחשבת. מעילים לנכדים גם זו פרשה הטעונה בירור, אם ארוכים או קצרים. וזאת לדעת, אבא כבר יצא מתחומי העיירה בקשרי מסחר, ביקר גם בערי גרמניה ולדעתו לא כדאי להאריך את המעילים עד לקרסולי הרגליים. את הפיאות אפשר לקצר ולסלסלן כדבעי, הכתונת אפשר גם לכפתר ולקשטה במין סרט, אשר אם תרצו תקראו לזה עניבה. פורצת מחלוקת בין הסבתא לחתנה והנצחון לצד החתן, אשר ריח ברלין נודף ממנו ולדברי הסבא אפשר גם למצוא בכיסיו את הביאור למשה מנדלסון, ויש אומרים שגם הולך יום יום לבית ממכר הטבק לשם קריאת העתון „נויע פרייע פרעסע". אוי לאזניים השומעות זאת. נגמרה פרשת בחירת הבדים ואז מתחילה הריצה לחייט, על מנת שהבגדים יהיו מוכנים לקראת החג. והחייט מערים, מבטיח ואינו מקיים. ולבסוף, בערב פסח, ספק גדול אם הבגד יהיה מוכן לפסח. בערב פסח כמעט עם חשכה מופיע החייט: המחט תקועה במעילו, בא למדוד מדידה אחרונה וכשעה לפני העליה לסדר, הבגד מוכן וכמובן תמיד יש תיקון, הבגד יצא צר מדי או רחב מדי, והתיקון מובטח לאיה"ש לאחר החג.

קדחת ההכנות לפסח מתחילות מיד לאחר פורים. יום יום יש מה להביא מן השוק. צלחות, כוסות, סירים וכו', כלים מובאים לטבילה לנהר, זו עבודת הסבא הנעשית בעזרתנו, טובלים כוס אחר כוס וצלחת אחר צלחת ובכל פעם יש לחזור ולאמר לכבוד פסח כשר לפסח. מן המרתף מעלים חביונית עץ בעלת נפח גדול בשביל סלק לכבישה, ממנה יעשו חמיצה לפסח. החביונית מתמלאת ומעמידים אותה על אדן החלון על מנת שכבישת הסלק תהיה כהלכה.

הלימודים בחדר נפסקים לשעה שעתיים ביום. מתחילה ברירת החיטה בל ימצא בה כל דבר מחמיץ, בצל וכו', החיטה נטחנת בריחיים של יד, וכך מקבלים קמח כשר למצה שמורה. בכליון עינים מחכים לאותו שבוע לפני פסח, בה מתחילים באפית המצות. בהשכמת הבוקר מעירים אותנו, נקבע התור לאפיה. הסבא בעצמו מגיש את המים שלנו לאפיית המצה שמורה. עבודת האפייה נעשית רק על ידי גברים, ולאחר כל לישה אומר הלש „מצות מצווה" ואנחנו חוזרים במקהלה אחריו. נגמרה האפיה, הסבתא מחלקת לחבר האופים מתנות ביד נדיבה ואנחנו נושאים בתוך סדין פתוח על שני מוטות את המצות על

מנת להכניסם לארגז השמור לדבר.

השבוע שלפני הפסח עובר בנדידה ממקום למקום. כאן אל תשב, כאן אל תעמוד, כיצד אתה אוכל ועוד. הסבא עייף מנדודים ופונה לסבתא ביילה: „נדמה לי כי הכל כבר כשר למהדרין". על כך משיבה סבתא כמעט ברוגזה: „נדמה לי כי אשתקד כבר אמרתי לך כי בנדון כשרות לפסח אין סומכין על הגברים" — ומיד פונה לאמר: „בריינה, נדמה לי כי הספסל אינו די ממורק, קחי נא את הסכין והמברשת, אולי יש שם חשש של חמץ". הכנת החרוסת, העברת החזרת דרך הפומפיה וכו'. אמא מכינה תפוחי אדמה לארוחת הצהרים ואופה גושי תפוחי אדמה מרוסקים, מהם מכינים קמח תפוחי אדמה לכל מיני מאכלי פסח. שעת הצהרים מתקרבת, אנחנו רצים בכיסים מלאים אגוזים לשחק ולזכות במנה נוספת ברמייה ודרכי משחק מזוייפים. אנחני מערימים על יותר קטנים ומריקים את כיסיהם. אחד פורץ בבכי, מקבל צביטה חזקה ומשתתק מיד, וכך חוזר המשחק.

קולו של הסבא נשמע מרחוק: „נו ילדים, ומה בדבר ארבע הקושיות, התדעו לשאול?" עוברים בחינה קצרה והכל בסדר. הסבא נותן הוראה אחרונה כי עלינו להתכונן ולהתלבש לכבוד החג וללכת לבית הכנסת — ובבית הכנסת נפגשים משי במשי, הילדים מודדים האחד את השני, בגדיו של מי נאים יותר. ההליכה הביתה בצוותא בנעימה של שמחה וחג, הולכים הסבא וחתניו ואחריהם הנכדים. פורצים הביתה בשמחה ובבית הכל מבריק, הנרות דולקים ואור בבית, רק הסבתא והאמא ניכרת בהן עייפות רבה, אולם הן כבר מוכנות ולבושות בגדי לבן והכל מוכן להסב לסדר.

הא לחמא עניא ועבדים היינו, יודע סבא לנהל את הסדר במשמעת רבה וללא הגה מיותר ובלילה השני של פסח, סדר שני, מיד לאחר גמר הסעודה וברכת המזון פונה סבא לצד מזרח ומתחיל בספירת העומר, אחריו גם אנחנו, ובדבקות אין למעלה הימנה נאמרת תפילת ריבונו של עולם והסיום ועל ידי זה יושפע שפע רב בכל העולמות. לאחר גמר הסדר השני, אם כי ימי החג עודם לפנינו, אנחנו מרגישים בכל זאת געגועים לחזור לסדר ולהסבה ולהסב בשלישית לו רק נתרצה הסבא לכך. ולשנה הבאה בירושלים נאמרת בנעימה של געגועים חזקים לירושלים עיר הקודש בה דוד חנה. והסבא מספר סיפור ארוך על שליח מארץ־ישראל שביקר אצלנו לפני שנים בסדר וכך נוצרת האוירה של געגועים וחיבה לציון, ואולי זכרונות ליל הסדר הביאו אותי וגם את משפחתי לארץ, אליה שאפו וחלמו דורות.

כוחו של נגון — שבועות

תכונה רבה בחצר האדמו"ר הזקן, חג השבועות קרב ובא, השנה היא שנת תרע"ג, שנה לאחר הפורענות הגדולה, שמיטת הכספים לפי חוק מיוחד מוראַטוריום. עשירים הפכו עניים, בן לילה.

הורגלנו מילדותנו לראות בחג השבועות חסידים יותר מן הרגיל בחגים אחרים, חג השבועות הוא נוח לכל, אפשר לאכל תבשילי חלב וגם בשר למעוטי יכולת, ובכל מקום שאתה רוצה. סוכות יש לאכול רק בסוכות, בפסח המהדרין אינם אוכלים מחוץ לביתם. לא כן שבועות. חג השבועות נועד מדרך הטבע לתפקיד של ושמחת בחגיך. אך שנת תרע"ג עלתה לשיאה במספר הבאים. באו קרובים ורחוקים, ובחצר רחבת הידים המולה רבה, הקלויז הגדול לא יכיל את באיו ומן ההכרח להעביר בעוד מועד את תפילת החג לאולם הגדול, המקום שנועד לחתונות ושמחת תורה. סל"ז * זה הוא בניין ענק בנוי עץ מעליו גג נע, במשיכת חבל הוא נפתח ומשמש סוכה למהדרין מן המהדרין, ומשיכת חבל חוזרת מניעה את הגג חזרה לתקנו ושני החצאים מתחברים כלא היה. זו מלאכת מחשבת מיוחדת במינה ובימי חורף וגשמים לא חדרה טפת מים פנימה. הממונה על שמירת המתקן של הגג והסל"ז בכללו מסור היה בידי גוי השבת של החצר הגוי מיכלקה, אשר מנעוריו שמש בחצר הרבי בבחינת כל בו. קרה מקרה ומיכלקה זה בהתקינו את הגג לתפקידו נפל מגבה רב ושבר את מפרקתו, והוא שוכב על ערש דוי וכפשע בינו למות. חוקרים מטעם המשטרה כיצד זה קרה, ובאם ננקטו פעולות זהירות וכו' והמשטרה העוינת לחצר הרבי מעונינת להוציא ממנו הודעה, כי אמנם נפל מתוך זדון, אך הוא באחת: הרבי אינו אשם ואף לא מקורביו, וכך נפח את נשמתו, ומספרים ממש כרבן גמליאל שספד בשעתו לעבדו טבו, גם הוא זצוק"ל אמר דברי שבח על נאמנותו של מיכל'קה. נחזור לענייננו. בחצר כאמור המולה רבה, ביניש בעל הבית הוא הממונה על המטבחים וכל היוצא מזה, מתהלך ברגלו הצולעת, שתי ידיו תחובות לכיסי החזיה, וכובע הסמט שמוט מעל ראשו. עליו להכין צידה לשני ימים להמון רב. בגן הגדול ומסביב הגן מצטופפים מעגלים מעגלים של חסידים המחכים לתורם להתקבל בחדר היחוד של הרבי ולהשיח את דאגותיהם, האחד עומד להשיא את בתו והשני בית החכירה נשמט מידיו ע"י מתחרו, השלישי ירד מנכסיו, והרביעי בריאות חסרה לו. כל אחד ודאגתו צרור צרותיו עמו. בהוסיאטין לא נדחקים, בכל שררה השלוה, כל אחד

---

* מלה פולנית משובשת: שאלאס = סוכה — הערת המערכת.

יודע את מקומו, יומו ותורו. רבנים, שוחטים, תלמידי חכמים, וסתם בעלי בתים, גם מלמדי תינוקות, כל אחד יזכה בבוא השעה להתקבל בחדר היחוד.

ובינתים משננים נגון — נגון חדש שזה עתה יצא מהיכל הנגינה, חוזרים ומשננים לאברכים הסמוכים על שלחן חותניהם ע"מ שילמדו וילמדו אחרים — (ובלשון חסידים: מ'חזר'ט א נגון) תוך כדי שנון הנגון חלה הסתבכות ולא ידעו לסיימו וכן להתחיל. נסו כל תחבולה, לא הועיל גם קמוט מצחים, הנגון פרח מהראש והזכרון ואיננו. תדהמה והשתוממות, מה קרה, כיצד זה קרה שהנגון נשמט וזכרונו נשכח בן רגע. כרמז מגבוה הניע את ידו אחד מזקני החסידים טוביה מהרובשוב (ברוך ינובר בספרו „אדם בעירו" מקדיש לו פרק מיוחד) והתחיל להסביר כחו של נגון. דבר על סגולתו של נגון וביחוד נגוני בית ריזין, נגון ההקפות בשמחת תורה, נגון ההקפות בהושענה רבא וכו'. דבר בעצב רב בהשתפכות נפש, וסביבו דומיה, שותים בצמא את דבריו, והוא, ר' טוביה בעצמו זיעה ניגרת ממצחו הרחב.

יש ואדם רוצה להזכר באיזה נגון אשר לכאורה היה ידוע לו, והנגון פורח עף מזכרונו. מאמץ את כחותיו להזכר בו ולא עולה בידו. ולעומת זאת יש ונגון מטריד אותך ולית אתר פנוי מיניה בקומך ובשבתך בתפלתך, ובשיחתך הזמזום אינו סר מפיך, הוא מולך בכל אשר תפנה, הוא מנקר את מוחך ממש כאותו יתוש של טיטוס, בשני המקרים הללו מעיד הדבר, כי הנגון עם כל ערכו אינו משורש נשמתך, אתה לחוד והנגון לחוד. אך יש והנגון נענה לך בכל שעת רצון, בשעת הרחבת הדעת והרגשתך היא נעימה, כולך אומר שירה וכל אבריך מתמזגים יחד ומהוים חטיבה אחת, הוא הדבר ביחוד וברבים בעת חסידים ובעגול של קבוצת חסידים — דין אחד לכלם.

ועתה דעו לכם, מסורת היא בידנו כי נגוני בית ריזין הם משרש נשמתם של חסידי ריזין הם, בניהם ובני בניהם. חסיד בית ריזין הרוצה להזכר בנגונו של הריזינאי או בניו הצדיקים, והנגון מתעלם ממנו והוא חותר אליו בכל מאמצי הזכרון ואינו נזכר בו, סימן ניכר בזה כי דרכיו נשתבשו ועליו לפשפש במעשיו שמא ח"ו סר מדרך הישר. נגון אינו סר ממנגנו ללא סיבה. — נגון צריך לצאת מן הלב ואם ההפך מזה הרי זו זמרה — חינגא ותו לא. נפשפש במעשינו, נשתה לחיים, נברך אחד את השני מעומק הלב וללא פניות והשי"ת ירחם עלינו — כי עת צרה לישראל.

ואכן היה זה החג האחרון לפני מלחמת העולם הראשונה...

(המאמרים האלה הועתקו מספרו של מחברם: „מבית אבא", תשכ"ה, ת"א).

„כלי־קודש" בהוסיאטין

שרותים דתיים ומוסדות צבוריים

בזמנו כהנו ברבנות 2 רבנים, ר׳ פנחסל ור׳ יחזקאל ז״ל, ולאחר פטירתם: ר׳ אלימלך פוהורילי ור׳ דוד פרנקל ז״ל. בין מלחמת העולם הראשונה והשניה ישב על כסא הרבנות חתנו של ר׳ אלימלך פוהורילי ר׳ יעקב רינגל הי״ד, שנרצח יחד עם קהלתו.

שוחטים: ר׳ שבח נפטר שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. ר׳ הרשלי נהרג על סף בית הכנסת ע״י אנשי פטלורה, הי״ד. הר׳ אברהם איצי נפטר בחורוסטקוב. ר׳ שמואל נרצח ע״י הנאצים. ר׳ מאירל נהרג ע״י הנאצים, (בתו אוד מוצל מאש נמצאת בארץ ובנתה משפחה בפתח־תקוה).

מוסדות קהלתיים: בית כנסת גדול מן המפורסמים בפולניה, בית מדרש ישן וחדש, בית כנסת, חברת תהילים וחברת נושאי מטה, בית כנסת של בעלי מלאכה חייטים וסנדלרים, ועל כל אלה הקלויז הגדול של האדמו״ר, בית מרחץ מודרני, בית חולים מרכזי, מושב זקנים, וחברות צדקה וחסד של אמת, בקור חולים, לינת צדק, בית ספר עברי וגימנסיה.

לזכרם של רבני העיר זצוק״ל

הרב ר׳ פנחסל ההי חתנו של ר׳ משה חנא, רבה היחיד של העיר, לאחר מכן נתמנה מטעם האדמו״ר ר׳ יחזקאל פרנקל, גדול בתורה ויוחסין, מקובל היה בעיר להדביק לר׳ יחזקאל תו של דן לקולא ואילו רבי פנחסל היה דן לחומרא, התהלכו ספורים מספורים שונים ביחסיהם לבאים עמהם במגע בשאלות ותשובות, — ר׳ יחזקאל, כל שעותיו נתונות ללמוד ומחקר, ואילו ר׳ פנחסל היה נחשב לרב הקהילה.

לר׳ פנחסל בן ובת וגם לר׳ יחזקאל בן ובת. בתו של ר׳ פנחסל נישאה לרבה של אוסטיטשקה רבי אלימלך פוהורילע. לאחר פטירתו של ר׳ פנחסל נתקבל רבי אלימלך פוהורילע כרבה של העיר, ר׳ אלימלך היה מעורב עם הבריות והיה משתף פעולה עם הציונים והמשכילים שבעיר — ואילו בנו של ר׳ פנחסל, ישראל, עלוי מנעוריו החמיץ ויצא לתרבות — של יפת, עם המהפכה הבולש־ביסטית נקלע לרוסיה וחזר למקורו, נשא אשה ונהל בית יהודי למהדרין, בימי סטאלין נעלם ואין לו זכר ושם.

ואלה תולדות הרב' ר' יחזקאל פראנקל ז"ל ובנו הרב ר' דוד פראנקל ז"ל

הרב רבי יחזקאל במוה"ר אברהם פראנקל נולד בשנת תר"א. בשנת תרכ"ט נתמנה לאב"ד בעיר נאוי־סאנץ ואח"כ למו"צ בעיר סאנוק. בשנת תרל"ט קבל את הרבנות בעיר הוסיאטין.

מחבוריו הרבים נתפרסמו בדפוס הספרים דלקמן, מהם במספר מהדורות:

א. דברי אברהם, חדושים ובאורים לספר דעת קדושים, על הלכות שחיטה והלכות טריפות מסומן מ' עד ס'.

ב. קונטרס תרתי לריעותא.

ג. קונטרס שמות לעניני גיטין.

בכתובים שלא התפרסמו:

א. אמרי יחזקאל, דברי אברהם, הלכות טריפות עד סימן מ'.

ב. שאלות ותשובות לארבעת חלקי שלחן ערוך, מו"מ עם גדולי הרבנים שהיו בדורו.

ג. ספר על שמות גיטין.

נפטר ביום ב' לפסח בשנת תרע"ב בהוסיאטין.

על מדותיו של ר' יחזקאל זצ"ל יסופר, כי בימי המגפה החולי־רע הלך לבית

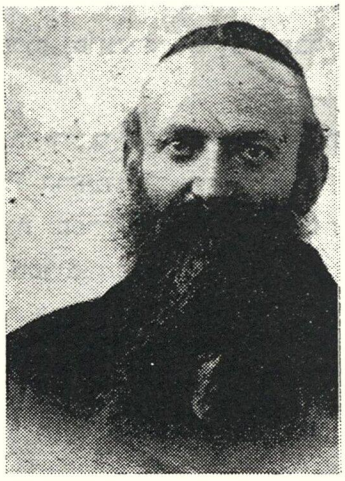

הרב דוד פראנקל ז"ל

הכנסת בתשעה־באב בצהרי יום והתיר את האכילה ביום צום, וזה על אף שר' פנחסל עמד בחומרתו, — כאשר באו אליו לשאול בשאלה כשרות — הדבר הראשון ששאל „בן מי אתה" והיה באם השואל היה מבית עניים, הקל ועשה

הכל בכדי להכשיר את העוף לכבוד שבת.

ומעשה שהיה:

אדם עני קנה פרה לשחיטה, בכסף שלוה ברבית עם עוד שני שותפים, נמצאה סרחה בריאה ועמדו לפסוק לטרפה, ר' יחזקאל לא היה נמהר להטריף, עיין, ועיין שוב בפוסקים ראשונים ואחרונים ולפנות בקר מאחר והיה ער כל הלילה, שלח לקרא לראש השוחטים ר' שמואל מיזלס ושניהם ירדו לבית המטבחיים לבדוק את הריאה ולבסוף פסקו לקולא כשרה למהדרין, וקנו יהודים בשר וקבלו את השבת כהלכתא והעיקר, בל ילך כסף של יהודים עניים לטמיון.

הרב ר' דוד פראנקל ז"ל במוה"רר יחזקאל זצ"ל נולד בשנת תרל"ו בעיר סאנוק לאביו הרב ר' יחזקאל ששמש בזמנו רבה של סאנוק. בשנת תרל"ט בהיותו ילד בן 3, כאשר ר' יחזקאל נתמנה רבה של הוסיאטין עבר עם אביו והמשפחה כולה להוסיאטין. מילדותו נכרו בו כשרונות בלתי רגילים והיה בעל זכרון להפליא. ספרא רבא. בשנת תרע"ב אחר פטירת אביו נתמנה לרבה של עירו הוסיאטין. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה לאחר חורבנה של העיר עבר לעיירה סמוכה לחורוסטקוב, בשנת תר"פ התישב בעיר לבוב ומשם עבר לוינה בירת אוסטריה. עסק בסחר ספרים ובמיוחד בכתבי יד עתיקים. לרגל מסחרו בקר בארצות שונות ונתידד עם גדולי הרבנים ותלמידי החכמים שבימים ההם. בין ידידיו נמנו פרופ. שור, פרופ. פוזננסקי, פרופ. בובר ופרופ. בלבן, שהיו מבאי ביתו בלבוב ואח"כ בוינה.

בהוסיאטין יסד חברת דובבי שפתי ישנים מתוך מטרה להוציא לאור כתבי יד נדירים של גדולי הראשונים מתקופת ספרד, העתקים נמצאים ברחבי העולם בספריות המלכותיות, ספרית אוקספורד. משנת תרס"ב עד תרע"ב זכה להדפיס ולהוציא לאור 7 ספרים ממיטב המחשבה של גאוני ספרד לפני הגרוש. בשנת תרצ"א הוציא לאור את הספר המיוחד לר' מנחם די לויזאנו שחי במאה הרביעית לאלף השישי. בשנת תרצ"ג תרצ"ד הוציא רבעון לביבליאוגרפיה בשם „עלים". בחוברות אלו השתתפו גדולי הביבליאוגרפים. ואף הוציא לאור ספר היובל לכבוד פרופסור אלכסנדר מרקס.

ערב מלחמת העולם השניה הגר לוינה ומשם הצליח להמלט ולהגיע יחד עם בני־ביתו לאמריקה. הוא נפטר בניו־יורק ביום כ' סיון תש"ח, ובניו ממשיכים בפועלו.

גם ר' אלימלך פוהורילע הגיע לאמריקה, שימש מספר שנים ברבנות ושם נפטר בשיבה טובה, שני בניו שמשו כרבנים באמריקה. לצערנו אין לנו תאריך

הפטירה של ר׳ אלימלך ז״ל וכן תמונה לציין דיוקנותו.

כאן עלינו לציין את הספרן המעולה ר׳ יעקב ראבר־בירנבאום, בן הרב ר׳ פנחס ונכדו של ר׳ זלמן שרייבר־בירנבאום, נספה בשואה עם הנרצחים בפרנקפורט.

בעת כתיבת ספר זה נתבשרנו על בואו של ר׳ יואל פרנקל, בנו של הרב ר׳ דוד פראנקל, שקבע מושב מגוריו בבני ברק.

הרב ר׳ אלישע כהן, רבה של ביהכ״נ לחסידי זאבנא בברוקלין התישב הוא ומשפחתו בירושלים. ברכותינו לשני האישים. עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו.

עד למלחמת העולם השניה, מאחר ושני רבניה הרב פרנקל והרב פוהורילע הגרו לאמריקה, כהן ברבנות העלוי מתלמידיו של הרב מפרוביזנה, ר׳ יעקב רינגל הי״ד שעלה על מוקד הנאצים ביום ההרג וההשמדה.

מלמדים

כל ילד, במלאת לו 3 שנים, מובל בלווית הוריו לבית אולפנא הנקרא חדר, ובמלאת לו חמש שנים עובר למלמד אחר, ללימוד המקרא — חומש, ושוב לדרגה גבוהה — התחלה בלימוד הגמרא, ומכאן ללימוד יותר גבוה — משנה וגמרא ומפרשיו, פירוש רש״י. לימוד הגמרא נמשך עד גיל הבר־מצווה ולמעלה מזה, ומכאן חובש בית מדרש ללימוד עצמאי או בחברותא.

מלמדי דרדקי בשמותיהם המשונים: א. מאיר הכט המכונה יוזף. ב. הירש קאלישע. ג. מוידל. כל אחד מהם לפי שיטתו. לכל אחד מהם עוזר קבוע, הייינו שומר סדר, מלווה את הילדים מבתיהם ולבתיהם. שעות הלימוד מהבוקר עד דמדומי ערב.

מלמדי חומש: שמעון פוצי ללו, יהודי רזה וגבוה. דירתו בת 2 חדרים. באחד — ה„חדר״ ובשני — אשתו עקרת הבית, והיא אשה גוצה. שאלוהו לרבי: איך זה שהוא גבוה והיא גוצה? השיב בהאי לישנא: מכמה טעמים לקחתי אותה לי והם: א) כלום מסידור קטן אין התפילה מסודרת? תראה, דירתי נקיה מסודרת, ב) גם מזוזה קטנה הדבוקה למשקוף הדלת מנשקים, וג) מטבע זה, מה שהוא קטן יותר, ערכו גדול יותר.

מרדכי, בנו של הירש בר, אינו יודע הרבה ועם זאת הנו מלמד. ומעשה שהיה. קיבל נדוניה, רצה להיות סוחר והפסיד את הנדוניה, ומה יעשה בן

טובים באין לו פרנסה, בעל כרחו נעשה למלמד. אצלו למדו חומש ורש"י. לעתים קרובות נרדם ע"י החומש וקונדסים עושים בחדר כרצונם. יש הבורח לטבילת בוקר ויש העושה מעשה קונדס ומדביק זקנו של הרבי לחומש במין דבק, וכאשר מתעורר הרבי מתרדמתו, ניתק בקושי בזקן ממורט. ר' שמריהו זקן ממורמר, מכה לצורך ושלא לצורך. אלעזר מסטאנוב־זיידברג: אצלו למדנו חומש ורש"י ולעתים קטע של „אור החיים". הוא היה ידוע בצביטותיו. ילד סרבן קבל צביטה בישבן, ואזי המשיך לשבת בשקט. איצי ליטוואק ופייביש מבודזנוב, 2 מלמדי גמרא. שניהם יש להם פרנסה נוספת, פטום אווזים ומריטת נוצות. לפעמים גם טגון שומן אווזים. שניהם מלמדים מעולים, לומדים אצלם גם בשעות הערב חומש ורש"י. בימי חמישי ערים אצלם עד שעה מאוחרת. אצלם לומדים בנוסף לחומש וגמרא גם מלאכת הכתיב, אידיש וכתובת למכתב. מלאכה זאת אהבנו ביותר באשר כל אחד עושה זאת ביחידות. כתבנים מומחים לא יצאנו אך ראשית הכתיבה ידענו. ובימים ההם יצא חוק חובת חנוך בבית־ספר ממלכתי, ורוב הילדים נשלחו לבית־ספר ממלכתי ושם למדו לימוד שיטתי. פרט למשפחות יחידות רוב הילדים ביקרו בבית־ספר ממלכתי, עקב זה ירד חנו של החדר, וזה מאימת הקנסות שחלו על הסרבנים. זכורני, אני הייתי בין אלה אשר הוריהם פסלו את בית־הספר הממלכתי, והנה הוטל קנס, והקנס לא שולם בזמנו. בערב שבת בא שוטר העיירה, יהודי בשם ינקיל פוליציניק ועיקל את השטרימל של סבי. והוא פועל בגזרת הוד מלכותו. והסבתא בילה הולכת אחריו לבית העיריה ובוכה. מה לי קנסטיטוציה והשטרימל בידי ינקיל פוליציניק. שכחתי להוסיף כי בשעות הפנאי בין מנחה ומעריב עזרו התלמידים בפטום האווזים. היינו מכים במוט ארוך על שקי התירס לקלוף הגרעינים.

העילית שבעילית של המלמדים היה ר' אליהו משרוגרוד ואשרי הילד שזכה להמנות בין תלמידיו. זה היה מורה בחסד עליון. במידה ואני זוכר, היה מלמדם של שלושה דורות. יהודי בזקנה מופלגת והממשיך בתלמודו. הוא היה טוען שאינו מקבל שכר לימוד, אלא שכר שמירה, שהילדים לא יתרוצצו ברחובות. בהיותו בן למעלה מ־90, הובל מאחורי דירתו ושם נהרג ע"י הנאצים וקבורתו גם היא בקבר אחים גדול מאחורי הקלויז.

האדמו"רים מהוסיאטין

אברהם יצחק בן־יחזקאל

האדמו"ר ר' ישראל פרידמן זצ"ל

האדמו"ר הי"ש מהוסיאטין ר' ישראל פרידמן, זקן אדמו"רי הדור, נפטר בגיל 92.

האדמו"ר היה בנו של האדמו"ר ר' מרדכי שרגא, בנו הצעיר של האדמו"ר המהולל ר' ישראל מריז'ין. נכד אחרון, בן אחרי בן, לריז'ינאי.

נסתלקה הדמות התמימה והמופלאה שבין אדמו"רי הדור. במידותיו הגדולות, בפשטותו הטבעית, בבקשת האמת לאין שיעור, באהבת השם, ישראל וארץ־ישראל, — כאחד התמימים הקדמונים. לפני עשרות שנים, בהיותו צעיר לימים, ראו בו אלפי חסידים, הממשיך הנאמן של מורשת תפארת־שבמלכות לבית־ריז'ין חכם ואציל. גינוני הוד בהליכותיו היומיומיות, ושואף למלכות בארץ־הקודש. ממריץ אלפי יהודים לעלות לארץ ושמח לכל בשורה טובה הבאה מארצנו. בהשפעתו נעשו חסידי ריז'ין, הפזורים בכל תפוצות הגולה, נאמנים לברית ציון ולבניינה.

עלה לארץ בשנת תרצ"ז מווינה העיר, שם עשה מראשית מלחמת־העולם הראשונה, ואל ביתו אשר בתל־אביב היו באים כל המבקשים את עצתו הצלולה וכל הרוצים ליהנות מזיוו של הצדיק התמים, היה ער מאוד לכל המתרחש בארץ בכלל וביהדות הנאמנה לתורה ולציון בפרט. הרבה להשפיע למען אחדות ישראל ולמען בניין הארץ. שמח שמחה גדולה ועמוקה עם הקמת המדינה. הודה לשם שזכה ליום נשגב זה. בנפלו למשכב וחש כאבים אמר למקורביו: „מכאובי אינם פוגעים בי — העיקר שיהיה טוב לישראל".

אלפי חסידיו ומעריציו בארץ ובגולה יבכו את הסתלקו של הנכד האחרון לבית ריז'ין.

כמה צהלה נפשו עם הבשורה על הקמת המדינה. ער היה לכל המתרחש ביישוב ולמרות זיקנתו המופלגת וחולשתו הגופנית ביקש לדעת את הכול ושמח בשמחת היישוב. הרי בשורת הגאולה חלה ביום הולדתו ממש. והנר דעך — ואין מרגוע לנפש. שוב אינו נראה כפוף על ספריו עד שעה מאוחרת בלילה. שוב אין זיו דיוקנו נראה בעד חלון חדרו.

אשרי תמימי דרך. פשטות — זו היתה דרכו. וידועה אימרתו של הצ'ורטקובי השני ביחס אליו:

— האיך מגיעים לפשטותו שלזה!... כמעט במשך ארבעה דורות התהלך

עלי אדמות: אבי־סבא, סבא, אב ובנו זכו לחזות מאור פניו ולקבל את ברכתו והדרכתו. רבים חסידיו ומעריציו בכל הארצות ואין זה שום סוד כי מעבר ל„מסך הברזל" רבים חסידיו גם כיום ובסכנת נפשות שומרים הם על הקשר החי לבל ינותק. עצתו — פרי הסתכלות נפשית — מרפא לנפש. כל היוצא מפתח חדרו מנוחם היה יוצא. כי כנים דבריו, מעומק הנפש ואהבת האדם יצאו. כך ראינוהו: חן וחסד לפניו, יראה מתוך אהבת נפש לאין קץ.

בני הדורות ראו בו סמל להתנהגות, כי זו הדרך: אהבה לא"י, לירושלים עיר הקודש. ולא מקרה הוא כי שנותיו האחרונות עשה בא"י: חלק כחלק — בירושלים עיה"ק ובתל־אביב עיר מגוריו.

וכמה מוכתר בנימוסין היה! מבטו חודר ונוח והבעת פניו עדינה, כובש אמרותיו, שקוע כל היום בחדרו ומתיחד עם ספריו, וכשם שלא נראה רבב על בגדו כך שמר על ספריו, בכריכות מהודרות, כל ספר במקומו. דרש סלחנות לכול ואפילו הטרידוהו סלח וחיוך על שפתיו. מורגל בפיו:

— לעולם אל ישכב אדם כל עוד לא עשה חשבון נפשו.

וסלח לכול וביקש מחילה מכול.

בימי מחלתו הקשה והאחרונה עם כל סבלו לא רצה להיות לטורח יתר על המידה באמרו כמעט ביומו האחרון לסועדיו:

— כ'בין דאך אַ פשוטער קראנקער ייד. זייט מיר מוחל (הלא אני יהודי חולה פשוט. סילחו לי!).

זו דרכו עד הסוף. לאור הנר החמישי של חנוכה תש"ט כבה נרו של הצדיק ומסר נשמתו במלמלו את הפסוק „מלכותך מלכות כל עולמים".

מתוך צוואתו: „אני מחזיק טובה לכם ואני נותן לכם את ברכתי בעבור שהייתם עימי בצוותא שנים רבות ומהונכם אצלתם לי ונתתם לי היכולת להתפרנס בכבוד אני ובני ביתי היקרים יחי' ואני מברך את כולכם על החסד שעשיתם עמדי והייתם כרוכים אלי בעבותות אהבה וב"ה לא הייתי חסר כלום ואני מכיר לכם טובה וה' הטוב ישלם לכם בפעלכם ותחי' חיים טובים של ברכה ושלום ותשבעו עונג ונחת עם כל יוצאי חלציכם לאורך ימים ושנים תראו במהרה בימינו בשוב ה' את שבות עמו ובביאת הגואל משיח צדקנו אמן".

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

ישראל כהן

ס פ י ח

לפני עשרה ימים נסתלק בתל־אביב האדמו"ר מהוסיאטין, ר' ישראל פרידמן, שהיה, כידוע, נכדו של ר' ישראל מרוז'ין. זקן מופלג היה, בן תשעים ושתים. ראשיתו בהיות עדיין החסידות בגבורתה וסופו בימי דעיכתה. שלושה דורות היה עונק את גלגלה של החסידות ושמר את משמרתה. ———

האדמו"ר ר' ישראל פרידמן בדרכו לכותל המערבי
דער הוסיאטינער רבי אויפן וועג צום כותל המערבי

ובקראי בבקרו של יום ששי את הידיעה על פטירתו, זע בי זכר מימי הילדות הרחוקים והתחיל להתנוצץ בצבעים שונים. הוא היה, אם הורשיתי לומר כך, רבה של המשפחה. בפעם הראשונה נגעץ בלבי שם־הקסמים „הרבי מהוסיאטין" בהיותי בן שבע, כשהביא לי אבא „שמירה" דמות כתר־כסף אוסטרי, שהרבי אצל את ברכתו עליו. אולם את ארמונו בהוסיאטין, שהיה לשעבר מבצרו של גראף פולני, ואת סדרי „חצרו", ראיתי זמן־מה אחר כך. רבבות מעריצים

היו נוהרים אליו לקחת את ברכתו והיו חוזרים לבתיהם שיכורים מהלך־נפש וממראה עינים. השפעה עצומה, שאין לתארה בדברים, היתה קורנת ויוצאת מהוסיאטין על פני קהילות ישראל בפולין עד מלחמת העולם הראשונה, ומביתה בוינה — אחרי אותה מלחמה. ר׳ ישראל פרידמן היה נאמן השושלת הרוז׳ינאית, ושאיפתו של סבו למלכות ישראל עברה אליו ויקדה בו והוא נתן לה, כדרכו, צורה מוחשית יותר. מכאן באה נטיתו „הציונית״, יחסו החיובי לשיבת ציון בימינו. סבורני, שיחס זה היה חם יותר משאפשר היה לו לבוא לידי ביטוי גלוי בתנאים ששררו בזמן ההוא. הגושפנקה של בית הוסיאטין היתה ממשות, הנשמת אורח־חיים. ההפשטה לא נגרסה כאן, אם כי רבים מחסידיו היו בעלי־עיון ובעלי־מוחין. כמדומה לי, ש„אמירת תורה״ לא היתה נהוגה על שולחנו, ועל כל פנים לא היתה עיקר. אבל הליכות הבית היו מסוגננות ומהודרות. פשטות והידור במקום אחד. הן ידועה תשובתו של הריז׳ינאי לאחד שנתפקר. הלה שאל אותו למה הוא מהדר בלבושו כמו ה„דייטשען״; והוא השיב לו: לאמיתו של דבר ההידור הוא מידה ישראלית, אלא שה„דייטשען״ גזלו אותה מאתנו...

מסיבה אחת של חסידים בביתנו נחרתה בזכרוני בכתב אשר לא יימחק.

אזכור: בשנת תרע״ד, היא השנה שבה פרצה מלחמת העולם הראשונה, ואני אז נער כבן תשע. לרגל „הילולא״ אחת נתכנסו בבית אבא חסידי הוסיאטין ועסקו בדברי תורה ובסיפורי נפלאות, כנהוג. פתח הזקן שבהם ואמר:

כשנפטר רבי מרדכי (מוטיל), הוא אביו של רבנו ר׳ ישראל, נתייתמו החסידים ונבוכו הלבבות וצריך היה למצוא רעיא מהימנא; אז הופנו כל העינים אל בנו, שהיה באמת ראוי לכך. ועוד בערכו „שולחן״ ראשון נתכנסו ובאו חסידים בעלי זקנים מכסיפים עם צעירים בלא חתימת זקן. והיו הללו בוכין והללו שמחין. ממש כפי שהיה בימי תחילת הבית השני. הזקנים המופלגים שבדור, שעדיין זכרו את הבית הראשון ואת עבודת הכוהנים והלויים והשכינה שהיתה שרויה בכותל המערבי, משעלו מבבל לארץ־ישראל הרגישו שהוסר הפאר ופנה הזיו, שהיו ממלאים כל פינות הבית הראשון — נשתקעו בעצבות גדולה והחרישו מחמת הכבוד. אולם הצעירים שבדור, שגדלו בין הקוצים של גלות בבל ובתוך הגזירות והרדיפות של מלכות הרשעה, כשבאו לירושלים וראו את העבודה ואת הקרבנות, נהגו מאוד מן החופש ומחידש בית המקדש ויצאו בתופים ובמחולות ולשמחתם לא היה שיעור. אותה שעה חשדו בהם בזקנים, שטעמם נמס ודעתם נפגמה...

ממש כך אירע כאן. הזקנים, שזכרו את ה„שולחן״ שלו ז״ל ואת התפארת

שבקדושה, שהיתה מרחפת על כל הליכותיו — נתמלאו יגון. אולם האברכים, שזה־עתה באו מן הפלפולים ומלימוד ההלכות היבשות בבית המדרש, משטעמו בקצה המזלג את המתיקות ואת הדבקות בצדיק ואת האמונה בו, מיד נצמדו איש אל רעהו ונשתלבו ידיהם ויצאו בריקוד משולהב עד כדי התפשטות הגשמיות, וחששו שמא עצבותם של הזקנים היא סימן לרפיון האמונה והדעת.

באותו מעמד היה חסיד נלהב, זקן מופלג, שחכמתו הבהיקה מעל מצחו והיה רגיל להתעמק בדברים. זה היה בסוכות, בשמחת בית השואבה. לאחר שה„עולם" נתבסם קצת מן היין האדום, פתח הזקן וסיפר:

הביטו וראו, המצוות המפוארות ביותר הן אלו, שלא הנשמה בלבד אלא אף הגוף מתלבש בהן. לפיכך גבוהה מצות טלית ממצות תפילין, שכן היא מעטפת את רובו של הגוף. הוא הדין בקיטל, העוטה את עיקר האיברים. אולם מצוות סוכה עולה על כולן, מפני שאל תוכה נכנס היהודי כולו, בכל גופו ונשמתו. הוא נושא, כביכול, את ריחה וצבעה של המצווה והיא מתדבקת בו לגמרי. וכך גם מעלתה של תפילה. לא המלים עיקר, הואיל ואלו אינן אלא כלים גשמיים, בחינת נרתיקים, אלא העיקר הן האנחות, הצעקות, היסורים, שכל מתפלל מכניס אל תוכן מדורי־דורות. אלה מקדשים את המלים הפשוטות ומעלים אותן למדרגת תפילה. האנחה מצמיחה כנפים לתפילה, משמשת לה תריס בפני הכוחות המקטרגים ומבקיעה לה דרך לכסא־הכבוד. מהאי טעמא עולה „כל נדרי", שמליה חילוניות ואינן חודרות לב וכליות, על תפילת „ידיד נפש", שהיא כולה התחטאות לפני הקדוש ברוך הוא והתרפקות על השכינה. היא כאילו חצובה מכסא הכבוד, טהורה כבדולח ורוטטת כמיתרי כינורו של דוד המלך, בעוד ש„כל נדרי" חשובה בזכות ניגונה המרעיד לבבות, שקליפה דקה של מלים ואותיות קורמת עליו. ובחכמה רבה עשו מאורי הגולה, שהקדישו ל„ידיד נפש" מקום מכובד פחות בתפילות מאשר ל„כל נדרי".

הוא הדבר ביחס לצדיקים ורביים. אין הם קרואים מבטן ומלידה להיות מליצי יושר בין ישראל וקודשא ברוך הוא; אולם החסידים מקדשים את ה' בנסיעותיהם, באמונתם, במסירות נפשם ובפתקאותיהם, שבהם הם מגלים את עצמם ומערטלים את עצמם עד הסוף, בדמעות בעיניהם, בהכנותיהם בפרישותם ובטהרת עצמם...

ואני הריני כבר למעלה מבן שמונים — הוסיף החסיד הישיש — הרבה נסעתי בחיי אל הרבי, שפע שמחות ראיתי בין חסידים ואנשי מעשה, אך מעודי לא הרגשתי מין שמחה שכזאת, התלהבות כזאת, אהבת־ישראל שכזאת, טהרת־לבבות שכזאת, כשם שהרגשתי היום. לפיכך אני אומר לכם — הרים הזקן את

קולו — התדבקו ברבי הקדוש, צעירים וקשישים, שכן הוא נתקדש בשמחתכם ובזוך התלהבותכם.

חלק גדול מן המסובים פרץ בבכי מתוך לב מלא גיל ורננה.

ואז קרא הזקן:

הרבי נתקדש גם בדמעות הזולגות מעיניכם!...

ואני, שהייתי כבן תשע, נער חרד וצמא רשמים, בלעתי לא רק את הדברים, אלא גם את להט האוירה שנשתררה ובלבי נקבע מדור מיוחד של הערצה לרבי מהוסיאטין. וכשראיתיו לעתים קרובות באחד מרחובות תל־אביב מטייל מעדנות ואפוף שלוה בלווית מקורב אחד או שנים, מביט הייתי אחריו עד העלמו מן העין. משהו ריתקני אליו. יפי תארו, אצילותו, תמימות אמונתו, אהבת ישראל ואהבת ציון נתמזגו בו מזיגה נאה.

חטיבה של הוי יהודי נסתלקה עמו.

„השולחן" בט״ז בשבט תרצ״ז, שנת עליתו של האדמו״ר לא״ר
דער הוסיאטינער רבי פירט „טיש", חמישה עשר בשבט 1937,

הרב מרדכי פוגלמן
(רבה של קטוביץ בשלזיה, לשעבר,
היום רבה של קרית־מוצקין)

אור מופלא

זכורני לפני כמה שנים, בזאת חנוכה, והצדיק יושב בראש השולחן נשען על ידו, מוקף עדת מקורביו, חסידים וסתם יהודים, שבאו להנות מאור פניו ולהסתופף במחיצתו שעה קלה. שרים „מזמור שיר חנוכה" בניגון מסורתי. הצדיק יושב כשפניו משולהבים ואישוני עיניו מאירים באור מזהיר. הפסוקים לובשים צורה מוחשית. הכל אומרים שירה לרבות כתלי הבית. וכשה„בעל מנגן" מגיע לפסוק „ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם" וחוזר בניגונו העצוב והמרטיט את נימי הלב: „ואני אמרתי בשלווי בל אמוט לעולם" — באותה שעה נדמה שהעולם לא יתמוטט לעולם.

זוכרני את העיירה הוסיאטין על הנהר זברוץ ואת „חצרו" המפואר של הרבי, כשהמוני חסידיו נוהרים אליו. חסידי הוסיאטין ידועים היו במסירותם לרבם. חסיד הוסיאטין רגלו לא תדרוך על מפתן של רבי אחר. לא איכפת להם שרבם אינו אומר „תורה" כדרך שאר הצדיקים, הוא בעצמו תורה. כי אין לך תנועה ודיבור שאינו מורה על יחוד שמו.

לכל חג ומועד היו באים חסידים ואנשי מעשה, רבנים ואדמו"רים מכל הסביבה הקרובה והרחוקה של גליציה המזרחית. כן באו הרבה חסידים מרוסיה — פודוליה ובסרביה שחרפו את נפשם ועברו את הגבול בלי רשיון בכדי לזכות ב„שלום עליכם". בכל פנה ישבו חבורות, בתוכן „בני עליה", שתו „לחיים" וספרו סיפורים החל „מהבעש"ט", המגיד זי"ע וגומר בתפארת ישראל מרוזין ו„הזקן" זי"ע. המילים היו ספורות, נאמרו בשם אומרם בלי חסיר ויתיר ואפילו בלי שנוי במבטא. זה היה בהוסיאטין שלפני מלחמת העולם הראשונה. בפרוץ המלחמה העתיק הרבי את מושבו לעבר עיר המלוכה, ווינה, ברחוב צדדי ושקט, בטורנגסה, שם קבע מושבו. בשבתות ויומא דפגרא נהרו אליו פליטי המלחמה חסידי הצדיק, ביניהם חסידים ותיקים, שישבו בצוותא אצל „הזקן" זי"ע. בסעודה שלישית שעת רעווה דרעוין, אפלולית שוררת בחדר. אינם רואים את הצדיק; רק שומעין כשהוא פוזם את נגונו הידוע של זקנו הריזיני. והניגון המלא דביקות וכיסופין מתפשט ומתמזג עם הצללים, צללי שבת המלכה ההולכים ונעלמים. וכאילו הוא מושך בניגונו ומתאמץ לספוג לתוכו ולהציל מה שאפשר

יותר מקדושת השבת. וכבר התפללת והבדלת ופנית לעסקיך והניגון הנפלא אינו מרפה ממך ואינו מש מזכרונך גם במשך ימי החול...

בית הוסיאטין השתתף תמיד באופן פעיל בעבודתה של תנועת המזרחי, הרבי זצ"ל בעצמו היה אוהד של תנועת המזרחי ועד לכל המתרחש סביב לישוב א"י ובנינה. בארץ המשיך בשיטה זו וזכה לראות בהקמת מדינת ישראל. זצוק"ל.

ארחות חיים

א. פשטות

בני עלייה מעטים הם שיש להם הבנה לפשוט ולפשטות, להבין את העומק ואת המרומם שבפשטות. המבין ומתבשם מן הפשטות סימן יפה לו: סימן הוא לו שהוא אדם לא פשוט.

מרן האדמו"ר ר' ישראל זצ"ל מהוסיאטין היה כולל פשטות במהותו. פשטות בארחות חייו, בהבעה שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו, בדיבור, בתפלה, בלימוד, בשיחה ובסיפור עם הנמלכים בו והשואלים בעצתו. וכך היתה באמת דרכו של אחד הגדולים ממשיכי ארחות חייו של הבעש"ט ז"ל.

מספרים על הר"ן מברסלב, נכדו של הבעש"ט ז"ל, ...„שהיה אוהב מאוד את העבודות הפשוטות של סתם בני אדם האנשים הפשוטים, הכשרים... והיה מקפיד וכועס מאוד על מי שהוא חכם בעיניו ואינו מתאמץ לזמר זמירות בשבת ובמוצאי שבת ושאר עבודות פשוטות, כי עיקר היהדות הוא בפשיטות ובתמימות גמורה, בלי חכמות"... (ליקוטי מהר"ן, תנינא, ס' ק"ד — דפוס ירושלים תרצ"ו).

ומתוך התבוננות לאורחות חייו של מרן הרה"צ ס"ק זצ"ל מבפנים ומבחוץ, לפשטותם ולהצנע לכתם, אנו מבינים את הדברים הדקים מן הדקים... לפעמים צדיק האמת איש פשוט ממש, שמתנהג עצמו בדרכי הפשטות ואינו מגלה שום תורה ועוסק בשיחת חולין וכיוצא בו... ומוכרח הצדיק הגדול לירד וליפול לתוך פשיטות ולהיות איש פשוט ממש איזה עת, כי על ידי זה הוא מחיה את כל הפשוטים"... (ליקוטי מהר"ן, תנינא, סימן ע"ח).

אבל הדבקים במרן אדמו"ר זצ"ל לא היו אנשים פשוטים כלל וכלל. חסידי הוסיאטין הם מן המובחרים של חסידי בית רוז'ין. דוקא בין חסידי הוסיאטין, שמעטו להגיד שם תורה בפומבי, היו הרבה גדולי תורה, בעלי מוחות ומדרגה, בקיאים גדולים שבצינעא עמלו ויגעו הרבה בהשתלמות בתורה ויראה, במדות

ומעשים. ובין ותיקי חסידי הוסיאטין היו לא מעטים שהיו בקיאים בעל פה בכל פירוש אור החיים על התורה, העמוק והרחב בנגלה ונסתר, בהלכה ואגדה.

הפשטות והצנע לכת של מרן הרה"צ זצ"ל שנחל מאביו האדמו"ר הזקן ר' מרדכי שרגא זצ"ל, לקחו את לבם של מלאים וגדושים בתורה ויראה, משכו גדולים בתורה ובמעשים. הן הביאו אותם להוסיאטין, עיירה שעל הגבול הקודם שבין אוסטריה ורוסיה, כדי ללמוד ולשאוב שם תורה ועבודת ה' תמימה ואורחות חיים צנועים ושלמים.

ב. השולחנות

מנהגו של מרן סבא קדישא זצ"ל, שנחל מאביו האדמו"ר הזקן זצ"ל, היה שלא לומר דברי תורה בשלחנות שערך לפני קהל עדתו שבאו להסתופף בצילו לחזות בנועם קדשו בשבתות, מועדים וימי הילולא. אך שתיקה וקול דממה יישמע.

את דברי ר' שמעון באבות פ"ג „שלשה שאכלו על שולחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משולחנו של מקום" קיימו שם על ידי שירה וזמרה בסעודה. וסמך לזה שהתורה נקראת זמירות יש למצוא בפסיקתא רבתי, פרשת החודש, פי"א: ...„עת הזמיר הגיע, הגיע זמנה של תורה שתיתן, עזי וזמרת יה, אמר רב ביבי זמירות היו לי חוקיך"...

מימות הבעש"ט ז"ל ותלמידיו ותלמידי תלמידיו בהנהגת עדת ה' נהגו לשיר ניגון בכל סעודה שסעדו עם הדבקים בהם. ועד היום נשתמרו כמה מן הניגונים של זמירות לשבת של המגיד הגדול ר' דובער ז"ל ממזריטש, בנו ר' אברהם המלאך ונכדו הרה"צ ר"י מרוזין ז"ל. את הניגון הזה נהגו לשיר בשולחן בנו אדמו"ר הזקן זצ"ל מהוסיאטין ואחריו בנו מרן אדמו"ר זצ"ל.

ג. בלשון המדוברת

מרן סבא קדישא אדמו"ר זצ"ל המעיט עד כמה שאפשר להשתמש בדבריו ושיחותיו בביטויים הלקוחים מלשון הקודש. ובזה הלך בעקבות אביו אדמו"ר הזקן זצ"ל. לכאורה יש לומר שמפני קדושת לשון הקודש המעיט להשתמש בפתגמיה ובביטוייה השזורים באידיש המדוברת. אולם אין הדבר מסתבר כך. הרי דברים של חול מותר לאמרן בלשון הקודש אפילו בבית המרחץ (ע' שבת מ'), ומלבד זה המדבר בלשון הקודש, ובזה כלולים פתגמים וביטויים עבריים

השזורים בלשונות אחרות, מובטח לו שהוא בן עולם הבא (ירושלמי שבת).

אלא גם הנוהג הזה מקורו בנימוק של פשטות והתחבאות אל הכלים. וכן אתה מוצא בליקוטי מהר"ן, סימן קי"ח, הוא מיעץ... „כשלומד איזה דבר טוב לפרש הדבר בלשון אשכנז שמבין". ... יתר על כן הוא אומר שם „עיקר התפילה היא דבקות להש"י והיה טוב יותר להתפלל בלשון לעז שמדברים בו, כי כשמתפללים בלשון שמדברים בו, אזי הלב סמוך ודבוק מאוד בדברי התפילה, ויכול לדבק עצמו ביותר להש"י, אך כבר תיקנו לנו אנשי כנסת הגדולה סדר התפילה, ע"כ אנו חייבים להתפלל בלשון הקודש"...

ר' לוי יצחק, רבה של ברדיטשב, ז"ל, סניגורן של ישראל לפני אבינו שבשמים, היה נוהג לשיר כמה שירים מופלאים באידיש. בהם הביע השתפכות נפשו והגות לבו. ידועים כמה משיריו של ר' לוי יצחק ז"ל ששר אותם באידיש כגון: ההקדמה שלו לקדיש לפני נעילה של יום הכיפורים המזעזעת את הלב ואת הנשמה „א דוד'לה" ועוד.

אפילו היודעים והלומדים בלשון הקודש הרגישו בכח ההבעה הנפשית בלשון אידיש הרגילה והשגורה בפיהם. הם הרגישו כי בה יוכלו לבטא את כל רגשות לבם, לשפוך שיח ולהביע לפני אבינו שבשמים את כל משאלותיהם ותחנוניהם; ומפני זה חיברו כמה תפלות ותחנונים באידיש. ויש יסוד ומקור לדבר בהלכה. אמרו כי תפלה נאמרת בכל לשון, דתפלה רחמי היא, כל היכא דבעי מצלו (סוטה ל"ג, ע"א וע' טוש"ע או"ח ס' ק"ב, ס"ד).

חמשים ושלש שנים ניהג מרן אדמו"ר זצ"ל את עדת צאן מרעיתו. נתקיים בו הכתוב: למען יאריכון ימיך על האדמה. כחצי שנה לפני הסתלקותו זכה לראות את הפלא הגדול של תקומת מלכות ישראל המחודשת. ימי חייו, המקפלים תקופה שלימה של תורה, יראה ומדות של חסידות הוסיאטין שיצרה גוון מיוחד בחסידות בית רוזין, עברו את גבול התשעים.

שי״ן
(ממערכת „הצופה״)

לבית ריז׳ין

במורד רחוב אלנבי, הפונה לעבר הים, היו רואים ישיש נמוך־קומה לבוש בפשטות ובנקיון רב, פוסע מעדנות לרוח היום. נותן עיניו בעוברים ושבים, מציץ בחלונות ראווה, וחוזר אל רחובו, כשאגב הליכה מוציא עיתון־ערב מכיסו וקורא בו קריאה מרפרפת. מועטים מבין המון הזורם בקטע־עיר סואן זה ידעו, שהיהודי המתנהג בנוהג כאחד האזרחים, ללא כל חיץ בינו לבין אחרים, הוא נסיך מפואר.

אלה שידעוהו היו מלווים אותו במבטי־חיבה, ובקורת־רוח רבה, שבתוכנו, בעיר ישראל הזוהרת, מתהלך שריד לפרק גדול בחסידות — פרק של רחבות, של המשכת שושלת־מלכות בגלות; מתהלך איש אשר באורח־חייו הטבעי ביטא את שאיפת השאיפות: קידוש היומיום על מעשיו השכיחים. הוא היה מדבר כאחד האנשים, ללא רמזים וסודות וייחודים; היה מתלבש כאחד האנשים, ללא הבלטה יתירה של האיצטלה, ורק הקפיד שלא יהיה רבב על כלי העטיפה; היה אוכל ושותה, ומתעניין בכל צרור העניינים שמעסיק אדם מהיישוב; בכל ארחותיו לא היה מהמיוחד בשטח החיצוני, ובאי־הבלטה זו גדולתו האישית. שכן חותם־האמת המוחלט, שהיה חתום על כל תנועה ותנועה משלו, היא שמרתו מפני אבק מלאכותיות, מפני כל מה שעלול להתפרש כפוזה. ואין קשה יותר מלחיות חיי־אמת. אם אדם מדבר דבר אמת אף בענייני חולין־שבחולין — הוא חי חיי־קדושה. אם אדם עושה מעשים גדולים וקטנים, מתוך כוונה תמה וישרה, ללא פנייה כלשהי, — הוא חי חיי־קדושה. אל מדרגה זו הגיע האדמו״ר מהוסיאטין, שנסתלק בשיבה עמוקה לפני ימים ספורים.

הוא היה מאותם האדמו״רים שלא אמרו תורה ולא כתבו תורה. בשעת עריכת השולחן שררה דממה. זו הדממה הטהורה־העמוקה, שעליה דרש סבו, ר׳ ישראל מריז׳ין, את הכתוב: „מזבח אדמה תעשה לי? — הקדוש ברוך הוא מבקש מזבח של דממה, מלשון „אדמה״; „ואם מזבח אדמה תעשה לי״ — הקדוש ברוך הוא מזבח מאותיות הנקראות אבנים, מדיבורים — „לא תבנה אותו גזית״: אל תיפה ותסתת ותקציע אותם, כי בדיבור יפה יש מהתהדרות והתנאות. דיבור אמת הוא טבעי, ללא דפוסים מלאכותיים. ולכן בשעת עריכת השולחן — הדממה, שבה משיחה את הנפש כמות שהיא, ללא חציצות עשויות בידי אדם. „מה הפירוש

אומרים תורה? חייב אדם לטרוח שכל מעשיו יהיו תורה", — מימרה זו של רבי מאפיינת את אלה שראו את נקודת הכובד בההנהגה היומיומית. בהליכות של האדמו"ר, הליכות רגילות ובו בזמן מזוקקות מכל העמדת פנים וזיוף וכדומה. אמירת תורה, כתיבת ספרים, — מוח טוב ושקידה עושים את המלאכה; ואילו לנשום, לחשוב, לדבר ולעשות על פי מידת האמת, — כל אלה דורשים מתיחות מוסרית בלתי פוסקת.

הוא השפיע בחייו היומיומיים הרגילים, בזה שלא עשה חייץ בינו לבין העולם, והגביה את מעשיו בטהרתם הפנימית והחיצונית. „הוא השפיע" — לסבר את האוזן, אך לא כיוון להשפיע, אלא עשה מה שעשה מתוך תמימות טבעית. וההשפעה באה מאליה. מסתבר שגדלות אישית מתוך דממה, ללא קול בדיבור ובכתב, אינה ניכרת להמונות־עם. ההמון רואה את הבליטה, את הצבעים הקורעים עין, ואינו רואה את הטוהר הנפשי הצנוע לפנים־ולפנים, בתוך מעשים רגילים שברגילים. אך המרגישים נדבקו בו, ישבו ליד שולחנו, הסתכלו בתנועותיו, שמעו את שתיקתו, וראו את דיבוריו המעטים והצלולים.

אהבת השם, אהבת ישראל וארץ ישראל — בגבורת בראשית. לא כאידיאולוגיה, לא כהתלקחות רגשית, אלא כמציאות יומיומית. כאוויר לנשימה. מכאן התביעה הבלתי פוסקת לאחדות ישראל ולבניין הארץ. ומכאן השאיפה לקוממיות ישראלית בארצנו. ספירת תפארת־שבמלכות — בה היתה שרוייה ריז'ין — קירבה ממילא את בניה לגאולת ישראל ולבניין ארץ הקודש. בכיפת הזהב שבמרכבת־הזהב של הריז'ינאי דלקו הכיסופים לחיים יהודיים ממלכתיים. בהדגשת שושלת היוחסין הרתוקה לכסא בן־ישי — אותה המגמה. בקבלת תעודת אזרח טורקית על ידי הריז'ינאי — כדי להיות אזרח ירושלים — החתירה לגאולה טבעית. מורשה זו עברה מדור לדור. והאדמו"רים לבית ריז'ין היו תמיד קרובים קירבה נפשית לארץ ישראל, ההוסיאטיני חי את הצמיחה הכללית של הארץ. התעניין בערנות במדיניות ובחקלאות ובתחומי־עשייה אחרים. ראה בארציות גילוי השם. ראה חתירה למלכות בכל מעשה טוב הנעשה בארץ־הקודש. וכל זה הביע בפשטות רבה, ללא טוויית רעיונות וללא התרגשות יתירה. כי הוא היה נתון למעשה כל הימים בספירה עילאה זו.

אדם ארוג מאריג משובח הוא יקר המציאות. ובתקופה של סטאנדארטיות, כשאדם אחד דומה למשנהו, וודאי שאישים אלה, בני־עלייה, מכניסים חגיגיות בחיינו. אינך חייב לשמוע מהם חיז'ושים. אינך חייב לקרוא דברים מבריקים מפרי עטם. דמויותיהם השלימות, ללא קרעים וללא אבק רחוב, כובשות ומרעננות.

הישיש הנפלא הזה היה מאותו סוג בני־עלייה, שקשה למצוא אותם בדורנו. אצלו הגיע צלם־אלוקים שבאדם לידי שליטה גמורה. ודווקא במעשים היומיומיים הרגילים ביותר.

ובליל ההסתלקות, כשגופו היה מוטל על הרצפה עטוף טלית, שמעת בביתו בכי חרישי של חסידים וותיקים, שהכירו את הישיש וחשו בתפארת האדם שנגנזה.

די מזרח־וואנט (פון דרויסן) פון רבינם קלויז אין הוסיאטין

אמרות האדמו"ר מהוסיאטין

(—) סיג לחכמה שתיקה — נשאלת השאלה: החכמה עצמה מה היא? — ס'זאַל גאָר נישט ארן. לקבל הכל מתוך אהבה. כל מה דעביד רחמנא לטב עביד.

(—) אַז ס'איז נישט ווי מ'וויל, דאַרף מען וועלן ווי ס'איז. אם אין הענין מסתדר בהתאם לרצונך, השלם עם העובדה.

(—) שירת הים כתובה אריח על גבי לבנה בריבוי החלק מן הכתוב, שכן אבותינו ז"ל ראו על הים יותר מן הנביאים, ככתוב: „זה אלי ואנוהו", שהראו עליו כביכול באצבע והגיעו להשגה גבוהה מאוד, כי המקומות החלקים עלו על הכתוב (זיי זענען גענומען צו אַזאַ השגה, אַז דאָס נישט דערזאָגטע איז געוועזען גרעסער ווי דאָס געזאָגטע).

(—) השיבנו אבינו לתורתך — לכלל כל התורה כולה ואיך? ובמה? וקרבנו מלכנו לעבודתך — עבודה זו תפלה, והכוונה, שנזכה להתפלל בכל כוחנו וכוונותינו ואז ממילא יתקיים — והחזירנו בתשובה שלימה לפניך — שלימות קיום כל התורה בכוח הבטחת המאמר „הבא ליטהר מסייעין אותו". ועתה נתיישבו כל הדקדוקים ונתאחדו שני הכתובים „שובה אלי אלי ואשובה אליכם" וגם „השיבנו ד' אליך ונשובה" — אב הרחמים יעזרנו על ידי כבוד שמו ותתברך לשוב אליו בלבב שלם.

(—) „קרח שפיקח היה מה ראה לשטות זו? עינו הטעתו". הרי יש לאדם שתי עינים ולמה כתוב עינו לשון יחיד? אלא עיקר הטעם שאדם נברא בשתי עינים, הוא כדי שיראה בעין אחת את גדלות הבורא ית' ובשניה יראה את שפלות עצמו, קרח שמנושאי הארון היה ורואה ברוח הקדש בודאי שאדם גדול היה, ועינו האחת היטיבה לראות גדלות הבורא ית' אלא שעינו השניה הטעתו, שמתוך שראה שלשלת גדולה יוצאת הימנו לא ראה שפלות בעצמו כלל. ולפי שהיתה רוחו גבוהה, מתיישב היטב לשון משה רבנו בתפילתו „אלקי הרוחות"...

(—) אהיה מרוצה, אם ביאת המשיח תחול בדור שכולו חייב. תימה: הייתכן? אלא בדרך משל: שני ידידים שלא נפגשו זה בזה עידן ועידנים, שואל אחד בשלום חברו. ובכן אם מצבו החמרי של אחד בטוב, הרי הוא עונה: ב"ה איני ראוי לניסיו של השי"ת. אבל אם חלילה להיפך, תשובתו היא: מה חטאי ומה פשעי שלוקיתי כל כך. הרי מי שטוב לו, מוצא את עצמו חייב וזה שרע לו, מוצא את עצמו זכאי. לכן רצוני שיהי זה דור שכולו חייב, שמצב כלל ישראל

יהיה בטוב, כי מצבנו כיום מחוסר פרנסה ודאגת הכלל הרי זה דור שכולו זכאי. מוטב איפוא שיהיה טוב בשפע רב לכלל ישראל הן בחומר והן ברוח.

(—) איתא בספרים שבימי חנוכה, מאיר בכל יום מידה אחת מן שלוש עשרה מדות הרחמים, כסדרן, עד שביום השמיני שנקרא זאת חנוכה מאיר מידת „נוצר חסד", שהוא השמינית. נוצר חסד משמע איתערותא דלעילא בחינת וחנותי את אשר אחון, אף על פי שאינו הוגן וכדאי בברכה זאת, וזהו נוצר חסד, נוצר בהיפוך האותיות רצון כדאיתא בספרים — סובל ומתייחד עם הסוררים ומעלים עין מחטאם ונותן בה רוח חיים ולב טהור לשוב אליו באמת. ובזה תיקנו בתפילה, וידע כל פעול כי אתה פעלתו וכו' ויאמר כל אשר נשמה באפו, ככתוב ויפח באפו נשמת חיים... ופירוש הרמב"ן ז"ל כל הנופח — מתוכו ומעצמותו נופח, שזהו ענין חלק אלוקי ממעל — ד' אלוקי ישראל מלך, ומלכותו בכל משלה. וזה כל תקוותנו שיתקיים במהרה בימינו, והיתה לד' המלוכה ויהיה ד' אחד ושמו אחד.

(לקוטים מתוך הספר „קבוצת כתבי אגדה")

הרב אלתר מאיר

מלכות בית ריז׳ין

רבי ישראל מריז׳ין, נכדו של המגיד ממזריטש, הוא אב שושלת מפוארת בחסידות, שהסתעפה לבתים הרבה וממשיכה עד היום את האצולה הרוחנית בישראל. בחוצות ירושלים ותל־אביב פוגשים את האדמו״רים לבית ריז׳ין, יהודים זיוותניים ומעודנים, שנקיון חיצוני־פנימי עולה מכל דיבור מדיבוריהם, פסיעה מפסיעותיהם ותנועה מתנועותיהם. עם שהותו בעיירה גלותית קטנה קומתו של ר׳ ישראל היתה זקופה כנסיך וראשו היה מורם לעטרת בית דוד. בין אם נכונה הגירסה להקים את הסמכות של נשיא וראש־גולה במזרח אירופה; בין אם נכונה הגירסה, שמשוכנע היה, שלביתו רב־היוחסין נועד הייעוד של „ויצא חוטר מגזע ישי״, — בטחון של נוצר לגדולה היה בו, הכרה בשליחות שמסרו לו אבותיו ונאמנות לה בארחות חיים. יחסן מהו? — הוא שאל והשיב: כשאדם מזכך את עצמו נדלקים בו כל האורות של אבותיו הסגוליים. הוא ראה את עצמו ממשיך גדולתו של סבו, המגיד ר׳ דב בר ממזריטש, ולמעלה בקודש עד מלכי בית דוד. בין האדמו״רים הראשונים היה הוא אולי היחיד שתפס בכל עמקו את המושג של מלך. שלב עליון, שהכל כפופים לו ואימתו על כולם. אם בגלות אינה קיימת מלכות ישראל, הרי סמכותה הטבעית לא חדלה מלהתקיים. הראוי לה בזכות יחוסו וסגולותיו הוא בחינת „מלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו״. מכאן גינוני־מלכות של הריז׳ינאי. מצנפת זהב ואבנט כסף משובץ אבני־חן וגלימת משי צחורה ומרכבה רתומה לארבעה סוסים ומקהלת כלי זמר בארמונו. גילויים חיצוניים לרחבות פנימית, שפורצת לה דרך משלה, בלתי מובנת כל כך, אך ביסודה רצופים כיסופים להחזיר עטרה ליושנה: מלכות ישראל, ירושלים עיר הקודש, בית הבחירה.

אביו, האדמו״ר, ר׳ שלום־שכנא, כבר החל לסלול דרך זו. נתן דעתו לדירה נאה, לכלים נאים ולשאר דברים המרחיבים את הדעת. כשאחד מרבותיו הזהירו ואמר: אתה צועד על חודה של חרב! — השיב במשל התרנגולת שדגרה ביצים של ברווזה והיא מסתכלת ברעדה איך אפרוחיה שטים במים, והם משיבים לקריאותיה: אל תבהלי, אמא, אנו במקום חיותנו. ברחבות זו ביטא שאיפותיו הטבעיות. ו„צדיק באמונתו יחיה״, — באמונתו בכוחותיו העצמיים. והוא האמין ביכולתו. הבן, ר׳ ישראל, הניף את השאיפה וקנה לה היקף ורום. על אדמת־נכר, ללא צל־שלטון, התחיל למלוך והטיל אימתו, אימת מלך, על יהודים פשוטים כעל

גדולי־הדור. כולם עמדו לפניו בכבוד רב ולא העיזו לערער על התנהגותו, בחינת: „כל המעיז פניו במלך כאילו מעיז פניו בשכינה". משנשאל על־שום־מה בחר בדרך של תפארת חיצונית, תשובתו היתה: חכמה וענווה תואמות הן, כידוע, ואם־כן נשאלת השאלה: מדוע נשתבח משה בעניוותו ולא בחכמתו ואילו שלמה נשתבח בחכמתו ולא בעניוותו? אלא מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, בעוד שרב שמחל על כבודו — כבודו מחול. משה, רבן־של־ישראל, רשאי למחול על כבודו; ואילו שלמה, מלך־של־ישראל, אינו רשאי למחול על כבודו. כבוד הבית המיוחס, החשוב כבית מלכות, מחייב הליכות של הוד והדר. הליכות מלך. מעשה וגזרו גזירות קשות על ישראל. ציווה הרבי מאפטא, בעל „אוהב ישראל", על יהודי דורו, שירבו בבכי ובצום כדי להעביר את רוע הגזירה. בו בזמן ציווה ר' ישראל למנגניו לנגן מדי ערב בערב מנגינות עריבות. ויהודים מדוכדכים, רועדים מפחד, היו מצטופפים לפני ביתו ומאזינים לנגינה ויוצאים בריקוד של שמחה. הגיע הדבר לאזני בעל „אוהב ישראל", אמר: הריז'ינאי מחייב פסוק מפורש בתורה: „וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני השם אלוקיכם". עיני שניהם היו מכוונות כלפי מעלה: אחד בצום והשני, בן־חורין אף בגלות, באמצעות מלחמה כנגד האויב בתרועת חצוצרה. וכשאדמו"ר נודע בא ואמר, שהוא נצר למלכות בית דוד ו„קמט" בראשו שבו מתיישב הכתר, העיר לו הריז'ינאי: כל המסוגל לשים את הספודיק למראשותיו ולישון על הספסל אינו מיוצאי בן ישי. תורשת מלכות ניכרת בתנועה הקלה ביותר.

ר' ששת סגי־נהור, מחכמי הגמרא, יצא להקביל פני מלך והכיר את בוראו לפני הדממה שהשתררה אחרי הרעש. כי לא ברעש־המלך, לא באש־המלך, בקול דממה דקה־המלך. ר' ישראל ביכר את הדממה על הדיבור. זו הדממה ליד ה„שולחן", המדברת בשפתה, שפת־אצילים, ודקי־האזנה מקשיבים לה בקשב רב. „מזבח אדמה תעשו לי" — המזבח הרצוי ביותר הוא מזבח דממה". מימרה ריז'ינאית זו אומרת, שדממה עמוקה המאפשרת פגישה פנימית בין הרבי לחסידיו ליד ה„שולחן", השפעתה רבה לאין שיעור מדיבור מלוא חריפות ובקיאות, שסותם לפעמים את צינורות־ההשפעה. משל לאדם שהוריד גרזן לבקע עץ והגרזן נתקע באדמה. הצדיק מכוון בדיבורו ללב ולנפש שומעיו ובסופו־של־דבר הם מקבלים את ברק החריפות בלבד ולא את המהות. לכן עדיפה הדממה, שעל ידה מתקשרים חסידים לרבם קשר של מהות. הוא הדין בתפילה. עבודה של אש־להבה־משדועכת האש הריהי משאירה אפר קר בלבד, בעוד שעבודה ללא התלהבות פורצת, ללא

צעקות ותנועות גוף, אלא שליווה, מלבר ולהוטה מלגוו, חומה משתמר כל הימים. אימת מלכות מטילה דממה. זהו היחס הנאצל בין אדם לקונו ובין אזרח למלכו.

אימת מלכות מחייבת הידור רב. בבגד, בתשמישי מצווה, בכלי־בית, בהליכות, בחינת „זה אלי ואנווהו". הריז׳ינאי היה מצווה על חסידיו לשלוח אליו את בניהם, שילמדו בחצרו איך להתלבש ואיך לדבר ואיך לפסוע ואיך להתייחס לעצמם ולזולת. רצה לראות דור נאה בהליכותיו ובנימוסיו. דור בני־מלכים.

אך מבעד הברק החיצוני, שהיה מכוון להרבות כבוד ישראל, להטה הקרבתו עד כלות־הנפש לעבודת השם. „אדם כי יקריב מכם קרבן", — פירש הריז׳ינאי: ראוי להקרא אדם רק ההוא המקריב עצמו כליל להשם. ההקרבה נעשתה על ידו בלא המהפכנות של קוצק, בלא „הפקרות של קדושה", אבל בתמצית דם הנפש, באצילות דקה שבדקה. השאיפה היתה זיכוך־אחרי־זיכוך, החדרת אור גם במחשך החומר. הוא המשיל עבודת השם מתוך מסירות נפש למהלך על פני חבל מתוח על פני תהום ומטה את גופו לכל עבר כדי לשמור על שיווי משקל. עטוף כלי עטיפה יקרים, מוקף עושר ופאר, משופע כלי זהב וכסף, ויוצא בדרך במרכבה הדורה, — לא פסק מלהתהלך על פני חבל מתוח על פני תהום. מחשבתו המבהיקה מגלה הסתכלותו המעמיקה בחיות הבריאה, כיסופיו להתפשט מגשמיות ולהיפך כולו רוח ונפש. הרב מאפטא, בעל „אוהב ישראל", הזקן בין צדיקי דורו, התכופף פעם אחת, הרים את אבנטו של הריז׳ינאי, חגרו למתניו ואמר: הנני מגולל ספר תורה חי. הוא ראה בהפכיו, בפאר החיצוני ובלהט הפנימי, חזון מושלם אחד: מסירות על כבוד השם וכבוד ישראל. מצנפת הזהב אינה סותרת עבודה בכל הישות, אלא משלימה אותה: ממלאית שליחותה לכבוד מלך הכבוד.

השואף למלכות מחובר ממילא לכנסת ישראל ולארץ ישראל. משטר־הצארים ברוסיה רדפו, חבשו בכלא, מפני שחש באי־השלמתו של הריז׳נאי עם גלות ושעבוד מלכויות, פניו היו מכוונת לנגד ירושלים. הקים בית כנסת מפואר בעיר שבין החומות וקיבל בשעתו תעודת אזרח טורקית, — להיות אזרח ירושלים. היה טוען שהגאולה קרובה, וככל שיתרבו יסורים היא תחיש את בואה. אף אמר: אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים והגאולה תבוא בעזרת ממלכות עולם. כאיש מלכות במהות כאב יסורי ישראל בגולה וצערה של שכינה בגולה וציפה יום יום לגאולה ולישועה.

מאה שנה ושנתיים עברו מיום פטירתו. מלכות ישראל קמה. ובה מתהלכים צאצאיו, האצילים לבית ריז׳ין, שמתוך דממתם בוקעת התפילה לגאולת ישראל השלימה.

הרב הזקן מהוסיאטין זצ״ל

האדמו״ר מהוסיאטין ר׳ ישראל פרידמן זצ״ל
דער הוסיאטינער רבי ר׳ ישראל פרידמאן

לפני חמש עשרה שנה בערך עלה לארץ האדמו״ר ר׳ ישראל מהוסיאטין, שאביו ר׳ מרדכי־שרגא היה בן זקוניו של הריז׳ינאי. תושבי תל־אביב היו רואים

לפרקים את הזקן המופלא פוסע מעדנות לרוח היום, מתערב בעוברים ושבים, וכולו שופע שמחה שזכה להתיישב בארץ הקודש. האדמו"ר, נכד ישיר, בן אחרי בן, לר' ישראל מריז'ין, ביטא באורח חייו את קידוש העשייה היומיומית. היה משוחח כאחד האנשים, ללא רמזים וסודות וייחודים; היה מתלבש כאחד האנשים, ללא הבלטה יתירה של האיצטלה, ורק הקפיד שלא יהיה רבב על בגדו; היה מתעניין בכל צרור הענינים שמעסיקים אדם מהיישוב. בפשטות זו היתה גנוזה גדולתו האישית. אמת מוחלטת, חתומה בכל תנועה מתנועותיו, היא שייחדה את מקומו בין תמימים קדמונים. אין קשה יותר מלחיות חיים של אמת. כשאדם נאמן לאמיתו אף בעסקי חולין — הוא חי חיי־קודש; כשאדם עושה מעשים גדולים וקטנים, מתוך כוונה תמה וישרה, ללא פנייה כלשהי, — הוא חי חיי־קודש. אל מדרגה זו הגיע האדמו"ר מהוסיאטין.

הוא לא היה מגיד תורה לפני „השולחן" ולא כתב חידושים בהלכה ובחסידות. דממה טהורה עמוקה בקעה ממנו בכל עוזה. היא היתה משיחה מנפש אל נפש, מלהיבה ומלמדת דרכי התנהגות. „מה הפירוש אומרים תורה? חייב אדם לטרוח שכל מעשיו יהיו תורה", — מימרה זו של רבי נודע מאפיינת את דעת אלה הרואים את העיקר בהליכותיו של האדמו"ר. לכאורה הליכות רגילות ובו בזמן בלתי רגילות כל עיקר. אמירת תורה, כתיבת ספרים, מוח חריף ושקידה עושים את המלאכה. ואילו לנשום, לחשוב, לדבר ולעשות במידת האמת, זוהי מדרגה שיחידי־סגולה בלבד זוכים לה. הרבי מהוסיאטין השפיע בחייו היומיומיים הרגילים, בהעלאת מעשיו לטוהר חיצוני פנימי גבוה. „הוא השפיע" — לסבר את האוזן, שהרי לא כיוון להשפיע, אלא עשה הכול בתמימות טבעית. ההשפעה באה מאליה. גדלות אישית טבולה בדממה, ללא קול בדיבור וללא אות בכתב, אינה נתפסת על ידי פשוטי־אדם. אך חסידים בעלי מדרגה דבקו בו, הסבו אל שולחנו, הסתכלו בהליכותיו, שמעו את שתיקתו וראו את דיבוריו המעטים, הברורים והעמוקים. התנהגותו היתה תורה: כל ניע־זיע בקמטי מצחו, הביעו הרגשה פנימית; עמידתו שעות שלימות ללא תנועה קלה בתפילת שמונה עשרה של ימים נוראים — עמידת הוד בפני מלכי־המלכים; ישיבתו בסוכה, היסבו בליל הסדר, כשכולו התפשטות־גשמיות מרוב שמחה ובו בזמן כבוש מלבר; אמירתו „סבא, זכרונו לברכה", היתה אמירה של דביקות רוח ברוח, של יניקה מהשרשים עד התום; ההידור והנקיון, בכול, מפני „שבנים למקום ראויים להיות נאים", כדברי קדמונים; הגשמה תמימה ושלימה של תורת אבותיו הקדושים, אבות לתנועת החסידות.

אהבת השם, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל בגבורת בראשית. לא כאידיאולוגיה, לא כהתלקחות רגשות, אלא כאוויר לנשימה. מכאן תביעתו התמידית לאחדות ישראל ולבניין הארץ; מכאן השאיפה לשיבת ישראל אל נווהו. „יעשה הקדוש ברוך הוא למען שמו; אין זה לכבוד המקום שישראל נמצאים בשפל המדרגה", — היה רגיל לומר מפעם לפעם. הוא חי בכל הווייתו את הצמיחה וההתפתחות של היישוב. התעניין במדיניות, בתעשייה ובחקלאות, בכל מעשה בניין. כל־שכן שחי את הגילויים הרוחניים וטרח לראות את האור בכל תופעה. והכול בפשטות שאין לה דוגמה. צלם־אלוקים באדם הגיע אצלו לידי הבעה מלאה, ובמעשים היומיומיים הרגילים ביותר. סמוך לפטירתו, כשגברו כאביו, אמר: „מכאובי אינם פוגעים בי, העיקר שיהיה טוב ליהודים". הלך לעולמו בכסליו תש"ט.

האדמו"ר ר' יעקב פרידמן

ר' ישראל מריז'ין שגור היה בפיו: משאעלה לארץ ישראל ישאלוני מדוע באת הנה בלי היהודים שלך. כין שלא איכשר דורו לעלייה אף הוא נשאר

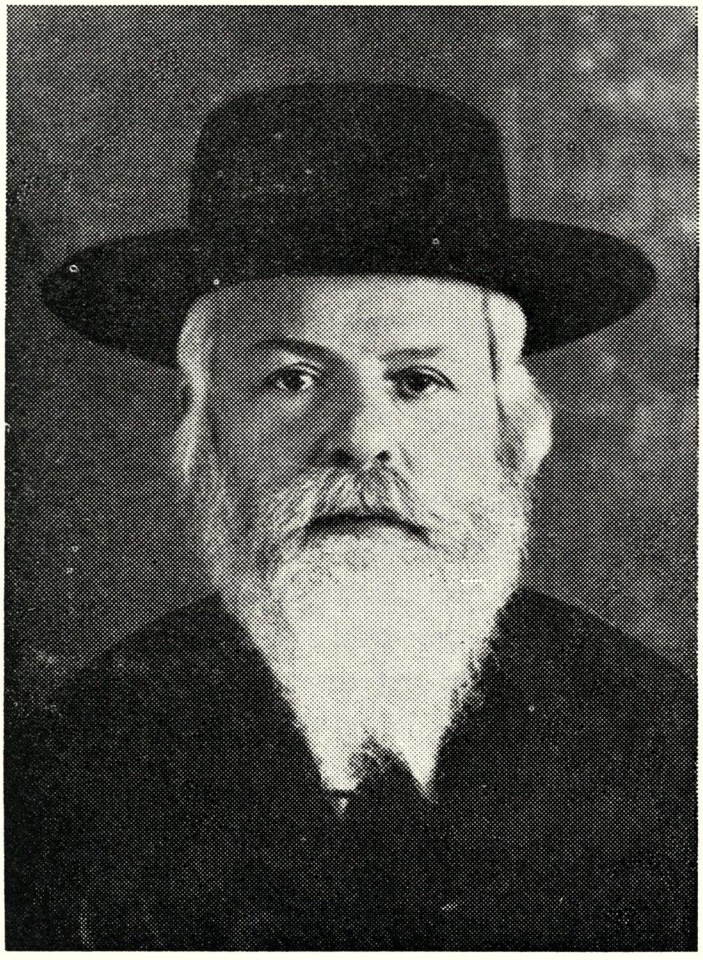

האדמו"ר ר' יעקב פרידמן מהוסיאטין זצ"ל

בגלות. אך מימרה זו היתה צוואה לבניו ולבני בניו להכשיר יהודים לעלות לארץ ולהתנחל בה. נכדו, ר' יצחק מבוהוש, השפיע על חסידיו לעלות ומהם שהקימו מושבות בגליל העליון. בנו ונינו של הריז'ינאי, ר' יעקב, האדמו"ר

מבוהוש והוסיאטין, היה כל ימיו צופה לישועה ומשתתף בפועל ממש בתנועת־ציון. בשבתו בגולה היה פעיל בהסתדרות המזרחי, השתתף באסיפות ופירסם מאמרים ומכתבים בשבחה של הציונות הדתית המגשימה. ומשהיהודים שלו עלו בהמוניהם אף הוא עלה עמהם, התיישב במרכז היישוב החדש ותמך תמיכה רבת ההשראה בכל עשייה של בניין הארץ וביסוס המדינה, כבוד השם ותורתו, כבודם ואחדותם של ישראל. הוא ראה במזרחי תנועה המעלה יהודים לארץ ומכשירה את הארץ לקליטתם. תנועה של תורה, ישראל וארץ ישראל. הילכך היה נאמן לה כל ימיו. בחברותו במזרחי קיים גדול אדמו״רי ריז׳ין בדור צוואת הסב. העלו יהודים ועלו עמהם יחד.

הריז׳ינאי אמר, שיחסן אמיתי הוא בשל אבותיו הקדושים ובשל בניו הקדושים. בו דולקים אורותיהם של אבות סגוליים והוא מוצא לו מחסה באור החוזר של בניו ובני־בניו. מכאן שנכדי ריז׳ין הם בו בזמן גם בחינת אבות. האדמו״ר מהוסיאטין היה שומר מורשת השליחות של הבית, פסע במסילת אבות, איתני עולם, ובו בפרק היה בעל חותם של אישיות עצמאית. גדול בתורה. בקי בכל חדרי תורת הנגלה והנסתר. ידע לשונות ונהירים היו לו שטחים נרחבים בהוויות העולם. לן בארבע אמות של הלכה, חסידות ועבודה ואופקו הרחב הקיף עניינים מרובים. למד מחותנו, הרבי הזקן מהוסיאטין, שבצילו חסה חמישים שנה ומעלה, דרכי עבודת השם והנהגת ישראל. הוסיף משלו בינה לעתים, הסתכלות בעומק מאורעות ההווה בישראל ועירנות לעולם ומלואו. מפעם לפעם אמרי ,,תורות״, גם כתב מאמרים ואגרות. הדברים מובעים בשלווה נפשית, במשפטים מהוקצעים, בהבאת מימרה בשם ,,הסבא מריז׳ין״, ותוכנם רצוף כיסופי גאולה ומעשי ישועה: יתגדל ויתקדש שמו של הקדוש־ברוך־הוא, יורם כבודם של ישראל וארצו ויהיו מחשבותינו ומעשינו תפארת למקום ולבריות.

אהבת השם, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל היו אצלו בחינת אוויר נשימה. לכן חי בכל מהותו עלילות הימים, ברוח ובחומר, של כלל ישראל ושל ר׳ ישראל. והכל באמונה ובתפיסה ענייינית, בתמימות וברוחב דעה. כחותנו וכאבותיו קידש מחשבתו מקודש העשייה היומיומית. היה משוחח שיחות ענייניות, צלולות ללא רמזים וסודות וייחודים; היה נותן דעתו לכל העניינים המעסיקים אדם מהיישוב: היה מייעץ בעניינים ברוב ידיעה וחכמה, כעומד בתוך החיים, ועם זה היה מיוחד במידת האמת שהיתה טבועה בכל דיבוריו ואורחותיו. מידת האמת במעשים היומיומיים הרגילים ביותר, אין קשה ממנה ואין גדולה ממנה. ביושר זה הנשקף מכל תנועת אצבע וקמט מצח, ניד עפעף וברק מבט,

כל שכן מכל דיבור והנהגה, הוא צלם־אלוקים באדם במלוא ארשתו.

כאבותיו הצדיקים לבית ריז׳ין אף צדקתו היתה מכונסת לפני ולפנים, כשמלבר מיעוט תנועה, מיעוט רעש, גם מיעוט דיבור והוא בחינת רק שפתיו נעות. כל מלה מדודה ושקולה. כל משפט כולל תוכן רב. בימי הילולא של אבותיו, בחגים ובהזדמנויות מיוחדות היה אומר תורה לפני השולחן. דברי הלכה וחסידות כרוכים יחד. בשיחותיו התגלתה בקיאותו המופלאה בתלמוד בבלי וירושלמי, זוהר וספרי קבלה וחסידות ומחקר. התגלו הגיוני והסברתו הצחה, כאחד מגדולי התורה והחסידות בדורנו. הוא ידע בעל פה ש״ס ופוסקים ואוצרות קבלה וחסידות. והדברים היו סדורים, ברורים ועמוקים. אך אורו העיקרי כשל מלכות בית ריז׳ין — הדוגמה האישית. מופת של הנהגה. הליכותיו של המגיד ממזריטש, ראש המשפחה, עוברות מדור דור לכל פרטיהן ודיקדוקיהן. זוהי החסידות החיה מהמבוע הראשון. האדמו״ר מהוסיאטין הגשים אותה במחשבתו, בדיבורו, בכל מעשה ממעשיו בקודש ובחול.

השלווה החיצונית נשתמרה בכל המצבים. שיווי המשקל בתכונה, מידת הבית, כיוון כל הליכותיו. בשעת שמחה כבשעת צער. ואילו מבפנים כולו דבקות בבורא עולם ובמידותיו, כולו הרה וקדושה שניבטו מדמות דיוקנו הקורנת, מנועם שיחו והילוכו, מההידור והפשטות, מהזדהותו המוחלטת עם המדינה והתפתחותה בחומר וברוח, מתפילותיו, שקידתו והנהגותיו בימות החול ובשבתות ומועדות. הוא היה ציוני במפורש, ברעיון ובמעשה. אמיתו שקנה אותה במחשבה טבולה בתמצית אהבת ישראל וארץ ישראל, אמרה לו ליתן את ידו לתנועת הציונות הדתית.

נסתלקה דמות סגולה יחידה במינה בתורתה וצדקתה, טוהרה וקדושתה, שכל חייה הגשמה של החסידות בשיאיה, החסידות באישיה המופלאים ביותר. בן מלכות בית ריז׳ין וגדולה של תורה וחסידות. תנצב״ה.

אברהם אביטוב

אדמו"רי הוסיאטין וחיבת ציון

ביום החמשה עשר בשבט תרצ"ו צהלה ושמחה עדת החסידים לכל גווניה, עת קבלו את פניו של הסבא קדישא ר' ישראל זצוק"ל מהוסיאטין וחתנו הגאון ר' יעקב, המסור לציון בכל לב ונפש, ראש המזרחי בווינה. שנים רבות התהלך ר' ישראל זצ"ל, בתל־אביב ונסך בטחון ואמונה בלב מעריציו וחסידיו, ואף הרחוקים מתנועת החסידות ראו בו נצר ושרש לגזע גדול ומיוחס בישראל. מי בתל־אביב לא ידע את מקום משכנם של השנים, הזקן וחתנו? שאחד מאציל מכבודו וזהרו למשנהו. תורת הנגלה והנסתר חברו יחד, 54 שנים היו השנים דבוקים ואף ליום אחד לא נפרדו. אחד משלים את השני.

ביום כ"ח כסלו תש"ט לאור הנר החמישי כבה האור ברחוב ביאליק 19 מקום משכן הרבי, עם הסתלקותו של זקן האדמו"רים בעולם ר' ישראל זצ"ל מהוסיאטין, ראש משפחת האדמו"רים לבית ריז'ין, אשר כולם היו כפופים לו מתוך רצון וכבוד לזקן המשפחה הדגול, הטוב והמיטיב, אשר דרכו פשטות ותמימות. המשפחה ועדת החסידים התאוששו עם הסכמת חתנו הגאון הגדול רבי יעקב להמשיך ולכהן כאדמו"ר לבית הוסיאטין. האיר האור מחדש, התורה חזרה לאכסניתה שלה, גדולי תורה הם מבאי ביתו, וחסידים אף לא מבית ריז'ין באו לשמוע תורותיו־הברקותיו, שבהן נתגלתה בקיאותו בש"ס ופוסקים על כל נושאי כליהם. מרכז שיחותיו נסב תמיד על חיבת ציון ונאמנות למדינה. הוא היה נאמן בית המזרחי לפי מקור נתינתו. הפרוגרמה שלו — בנין ארץ ישראל על יסוד מדיני ומעשי, ידיעת העברית, למוד התורה וקיומה, עבודת האדמה ויגיעת כפיים. אצלו היתה שלמות בכל ולא היה רבב על בגדו. כלפי חוץ נראה שלוו, אולם פעם התבטא: „גם עלי עברה כוס היגונים, הרבה נרדפתי על ידי המקנאים וחמתם שתיתי לרויה...".

עם ראשית השתקעותו בארץ הביע את רחשי לבו לאחר סיור קצר בארץ: „עינינו רואות כי במשך זמן קצר ולמרות כל הנסיונות הקשים עלה בידי אחינו היקרים, העובדים על הררי ציון ועמקיה להפוך ארץ ציה ושממה למטעי כרם ולגני עדנים, והדברים גלויים וידועים. רעיון ישוב ארץ ישראל הוא רעיון קדוש לנו ועל כל איש מישראל להשתדל בהרחבתו".

בכל ענין שנכנס בו היה כמעין המתגבר. מימיו לא מש מאהלה של תורה. עתותיו קבועות לכל ותמיד חס על זמנו שמא לא השלים פרק יומו, אף בין

מנחה למעריב היה משלים פרק למוד, מקדים לקום ומאחר לשכב.

בית הוסיאטין עם כל השלווה החיצונית, היתה ספוגת צער, אסונות על גבי אסונות פקדו את הבית הזה — במשך 43 השנים האחרונות. חורבן ביתם בהוסיאטין, העקירה לווינה בימי המלחמה, המעצר כנתין זר וצרות המשפחה לרוב; גם עם קבלת עול האדמו"רות עברו עליו לבטים קשים תוך שבעת ימי האבל, להיות למנהיגם של עדה גדולה. היו חששות שמא ינתק מאהלה של תורה אשר כל הגיגו בה. מותו של חתנו גדול התורה, הרב בוימגגר ז"ל שבר אותו לגמרי, והנה נתבקש גם הוא לישיבה של מעלה, לאחר מחלה קצרה אשר כלנו ציפינו והתפללנו להבראתו, נלקח ארון הקודש ביום מר ונמהר, י"ח בחשון תשי"ז. נשברנו ושוכלנו כולנו כל רואי פניו, חסידיו ומעריציו, עם הסתלקותו של אדמו"ר הרב הצדיק ר' יעקב פרידמן, בנו של האדמו"ר הצדיק רבי יצחק זצ"ל חובב ציון הנודע מבאהוש.

שלושה הם האדמו"רים המפורסמים לבית ריז'ין, אשר העלו את ציון בראש שמחתם ועשו זאת בריש גלי; האדמו"ר מדרוהוביץ אשר מקום מנוחתו בירושלים, רבנו הקדוש, הנפטר הגדול ויבדל לחיים ארוכים ר' שלמניו פרידמאן מסדיגורה. כולם נרדפו בשל ציוניותם וחבתם לישראל ולציון. וידועה אמרתו של ר' ישראלניו זצוק"ל מצ'ורטקוב: למה אתם רודפים אותם? ביחוסי אבות אינם נופלים מכם, בתורה ודאי עולים עליכם ונוסף לכך המה חובבים גדולים של ארץ הבחירה. הניחו להם, אדרבא יעשו ויפעלו למען ישוב ארץ ישראל! רבנו ידע גם להשיב מלחמה שערה בהגנה על ציון ובניה ואף לחם את מלחמת הציונות בשפות לועז, ידועים מאמריו הציוניים הנלהבים שפרסם ב„מורגן־צייטונג" הווינאי, בוועידת קרן היסוד הראשונה שנתקיימה בלונדון בשנת 1920 השתתף בה כציר המזרחי ובא במגע עם גדולי מנהיגי הציונות, בין השאר עם מקס נורדוי.

עם הסתלקותו נגדעה חסידות הוסיאטין. פאר־ענף לחסידי בית ריז'ין. מסורת תפארת של למעלה מ־105 שנה חסידות כזו, אשר גנזה בתוכה תמימות ואמונת אמת, דרך של הליכות נועם ופשטות. הרוצה לדעת ולהבין דרכו בחיים של אדמו"ר זצוק"ל יקרא בעיון רב פסקא אחת שבצוואתו:

„ולבני יצחק אני מיעץ לקרא את המשנה בעדויות פרק ה' משנה ו' — עקביא בן מהללאל".

ספרו „אהלי יעקב", המכיל חלק מתורותיו על פרשיות השבוע, הוצא לאור ע"י בנו האדמו"ר ר' יצחק פרידמן, נדפס בירושלים, תשכ"א.

גאולה נסית וגאולה טבעית

פסח, שנת תרפ"ד. ליל־„סדר" בקבוצת שותלי־הטאבאק של אנשי תורה ועבודה על הר כנען. מנורת־נפט מאירה בצניעות את הצריף. אמירת „זגדה" ושירה, סעודה וריקוד, ומימרות שונות וסיפור עלייתם לארץ ישראל. שנתיים ימים הם נמצאים בארץ, אבל בליל עמוק זה מן הראוי לתאר את מסעם מאוקריינה עקובת־הדמים עד מרומי הר כנען. קם אחד מהם ומתחיל לספר איך הם, פרחי חסידים, עמדו במוצאי מלחמת־עולם הראשונה בתוך הסערה שהתחוללה ברוסיה. סיסמאות קומוניסטיות כובשות המונות. הנוער היהודי חלקו נגרף בזרם הקומוניזם וחלקו כרת ברית עם חזון ציון. אלו ואלו פרשו מחיי תורה. הנאמנים המועטים נשארו הם, בנים לחסידי ריז׳ין, שקלטו בלבם את מאור התורה והחסידות והוא שהציל אותם מהזרמים החילוניים השוטפים־קוצפים ברחוב. אבל התסיסה העצומה לשינויים חברותיים עשתה את שלה. היא עוררה בקרבם את הרצון להגשים את הערכים הדתיים־חברותיים של היהדות ולעשותם יסוד לחייהם המשותפים בארץ ישראל. אחרי מסע גדוש־הרפתקאות הגיעו לחופי הארץ ועלו על רכס מרוכסי הר כנען אשר בגליל העליון.

חסידי ריז׳ין דרכם להעלות מימרות רבותיהם מעניין היום. חזר אחד מהם על דברי הריז׳ינאי בליל־ה„סדר", כשהגיע לכתוב בהגדה: „שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו": יבוא זמן ועמי־עולם, לרבות הטובים שבהם, ישטמו אותנו וירצו להפטר מישראל, ויגרשו אותם מארצותיהם. משונה הדבר, מפליא ומוזר, אמר הרבי: עם מפוזר ונדכה, ובכל זאת אינו רוצה להשתחרר מרצונו הטוב, אלא מוכרחים לגרשו מגלויותיו. אנו יושבים ומצפים לגאולה ניסית, לביאת משיח צדקנו, אבל גאולה טבעית עולה על גאולה ניסית. שבעת ימים היה מסרב משה לילך בשליחות המקום כדי לגאול את ישראל ממצרים, מה טעמו של דבר? משום שגאולת מצרים היתה עתידה להיות בדרך הנס, ומשה רצה בגאולה טבעית. אם מתרחשים אצלנו מעשי נסים מנכים לנו מזכויותינו; אם אנו נגאלים בכוחות עצמנו, בעליית גוף־ונשמה, שום תקלה אין בכוחה לעצור בעדנו. ישראל עם קדושים חייבים לגאול את עצמם ממעצורים פנימיים, להתקרב אל הגאולה, בחינת „קרבה אל נפשי גאלה"; יש לרצות במלוא הרצייה והגאולה בוא־תבוא.

משסיים החבר את המימרה, יד חיבקה כתף, זרוע נשתלבה בזרוע, עינים נעצמו וריקוד־דבקות של חלוצים הרעיד את אדמת הר כנען, כששירם חוזר ונשנה בקצב בלתי פוסק: „שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו... שלא אחד בלבד... אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם".

(מעתון „הצופה")

דונש
(ממערכת „הצופה")

השושלת נמשכת

הרב ר' יעקב־פרידמן, אדמו"ר בוהוש־הוסיאטין, ממלא מקום חותנו, הוא נכדו של ר' שלום יוסף, בנו הבכור של הריז'ינאי. אביו היה מגדולי האדמו"רים בדורו, הריהו ר' יצחק מבוהוש, שבהשפעתו עלו יהודים לארץ והקימו מושבות בגליל העליון. אהבת ארץ־ישראל, מורשת הבית, הגיעה לשיאה בדמותו של הרבי ר' יעקב, שכל ימיו צופה לישועת ישראל ומשתתף בפועל בתנועת ציון. בשבתו בגולת ווינה, בירת אוסטריה, היה פעיל בהסתדרות המזרחי, פירסם מכתבים למען הציונות הדתית והקרנות הציוניות; ומיום עלותו ארצה ממשיך את תמיכתו רבת ההשראה בכל עשייה של כבוד השם, כבודם ואחדותם של ישראל ובניין המדינה.

גדול בתורה, בנגלה ונסתר. עוסק כל ימיו בלימוד ובעבודת השם. בקי בהוויות־עולם ושומע כמה לשונות. חכם ויועץ. שומר מורשת השליחות של הבית, פוסע במסילתם של אבותיו. איתני־עולם, ובו בזמן הוא כולו עצמאי בדעה ובהנהגה, מתוך גדלות בתורה ובמידות. למד מחותנו, האדמו"ר ר' ישראל מהוסיאטין, שבצילו חסה חמישים שנה ומעלה, דרכי עבודת השם והנהגת ישראל. הוסיף משלו אמירת „תורות" מפרק לפרק, שבהן משתקפים טוהר המחשבה וזוך הניב. השיחות מובעות בשלווה, בחריזת משפטים מהוקצעים, בהבאת מימרה בשם „הסבא מריז'ין", ותוכנן רצוף כיסופים לתכלית הגאולה: יתגדל ויתקדש שמו של הקדוש ברוך הוא בעולם, יורם כבוד ישראל ויהיו מעשינו תפארת למקום ולאדם.

חותנו לא היה משמיע שיחות לפני ה„שולחן" — אורו הגנוז היה מתבטא בניד עפעף, בקמט צח, בתנועת אצבע, בגווני עור פנים, שחסידים ותיקים היו יורדים לעומק כוונותיהם וקובעים לפיהם את הנהגותיהם. ואילו הוא משמיע דברי חסידות, שצד נגלה בהם וצד נסתר בהם: חסידים ותיקים תופסים את הרמזים, שכוללים דעות והוראות בעסקי הפרט ועסקי הכלל. ההשפעה העיקרית היא הדוגמה. אחד מאבות החסידות אמר: הייתי נוסע אל הרבי לא לשמוע דברי תורה אלא לראות איך הוא מקשר שרוכי נעליו. ריז'ין היא בעיקרה מופת של הנהגה. הליכותיו של המגיד ממזריטש, ראש המשפחה, גדול תלמידיו של הבעש"ט ומפרשו, עוברות מדור לדור בכל פרטיהן ודיקדוקיהן. זוהי החסידות החיה

ממקורה הראשון. הרבי מגשים אותה במחשבתו, בדיבורו, בכל מעשה ממעשיו בקודש ובחול.

השלווה החיצונית, נחלת אישי־היחס, נשמרת בכל המצבים. שיווי־משקל המאוזן בתכונה הוא מידת הבית המפואר. כל תנועה שקולה ומדודה. איש המעלה שולט בעצמו, מכוון ומדריך כל רציותיו ומידותיו. בשעת שמחה כבשעת צער המסגרת נשארת במקומה. אך הבוחנים בהליכות רואים משהו מהדביקות הפנימית בבורא־עולם. זו המבוטאת במבט עין, בדרך הליכה וישיבה, בחגיגיות הנסוכה בכל שרטוטי הפנים. ההווייה היומיומית, בחינת חולין על טהרת הקודש; התפילות וההנהגות בשבתות ובמועדות; האור הקורן בפנים ביום ההילולא של הריז׳ינאי, כאילו נפגש עם הסבא החי ומשוחח עמו על דרכים בתורה ובחסידות; הגדולה הטבעית ותוך כדי כך הענווה הטבעית; הנימוסים המלוטשים, ההידור החיצוני ועם זה הפשטות הגדולה בהליכות, — כל אלו הן מידות הנקנות בזכות אבות, בהכרת הייעוד של הנהגה, בעבודה מתמדת בתורה וחסידות.

בליל הסדר הריהו מיסב הסבה של מלכות בראש שולחן. גלימת משי צחורה, שטריימל, כרי קטיפה מרפדים את כסאו, כס תפארת, פניו מאירים ומבטיו מפיקים כיסופי גאולה. בני־הבית, גם אורחים, מקיפים את השולחן, ומאזינים לאמירתו את ההגדה בניגון הריז׳ינאי, שהוא כולו כלות הנפש לגאולת הגוף והנפש של הפרט ושל כלל ישראל.

הרב אדמו"ר ר' שלמה פרידמן

ממדותיו של ר' יעקב פרידמן

כשאדם גדול נפטר והולך מאתנו עלינו לשאול את עצמנו: במה היה כוחו גדול, באיזו מידה מיוחדת הצטיין ומה עלינו לעשות כדי למלאות עד כמה שאפשר את אשר יחסר לנו בהעדרו. כי אם לא נעשה זאת הרי כל הבכיות וההספדים הם לשוא וללא תועלת והם רק כמין הדרן לסיום מסכתא, שאחריו עוברים לסדר היום מבלי התרשמות מיוחדת הדורשת מעשים מיוחדים.

לדובב שפתותיו של איש גדול בהלכו מאתנו הוא מתפקידם של הנשארים והפעולה התועלתית לזה היא לתרגם את אשר ראינו ואת אשר למדנו ממנו לשפת המעשים.

לא אספר על מעלותיו הטבעיות הגדולות והבלתי שכיחות שנתחונן בהן. נודע למכביר הזכרון הבלתי שכיח שלו, מה שקרא ולמד פעם אחת ידע כבר בעל פה. אבל זאת היא מתנת אלקים, שלא כל אחד ואחד זוכה לה. במה שכל אחד ואחד יכול לזכות הן המדות טובות והנעלות של הנפטר הגדול, שעל אחת מהן, כאמור, אשוחח קצת.

בתורת משה אנו מוצאים את הדרך איך להיות ליהודי תמים ושלם. בתהלים אנו מוצאים אותו כבר בשלימותו ותמימותו ובמידות מיוחדת שמצטיין בהן.

הנפטר הגדול התאים למתואר בפרק ק"א בתהלים.

במשך למעלה מארבעים שנה היינו קרובים גם קירבה נפשית והיו לי הזדמנויות רבות מאוד לראותו בהתקוממותו נגד השקר, הצביעות ועושה סטים ורמיה.

נפשו הזדעזעה בהרגישו ברגש דק מן הדק בתיאום בלתי מדוייק במקצת של הלב והפה. אם רצו לדעת הפירוש המדוייק של „עשה סטים שנאתי אותו" היו צריכים לראות אותו כשנדמה היה לו, שמי שהוא סוטה במקצת במעשיו מן הדרך הנכונה שהאמינו שהוא הולך בה.

בדרך הארוכה של למעלה מארבעים שנה, שהלכנו יחד בעבודה משותפת, מקודם בהסתדרות ישוב ארץ ישראל מיסודו של האדמו"ר מדרוהוביץ זצ"ל, שהתמזגה אחר כך במזרחי, היתה לי הזדמנות מספיקה להתבונן בו ולראותו בגדולתו ותפארתו, בטוהר נפשו וההתאמה המלאה של מחשבה, לב ופה.

„סור מרע ועשה טוב" — בהסרת הרע ראה תנאי מוקדם לעשיית הטוב. אין טוב ורע יכולים לשמש בערבוביה. כשם שאי אפשר לבנות בנין על יסוד

רעוע כך אי אפשר לעשות את הטוב בשלימותו שמתחתיו יסוד רעוע של צביעות ומחשבות מקולקלות.

כשם שמאכל רע ומקולקל מעורר בחילה וגועל נפש, כך עורר אצלו התנגדות ובחילה נפשית גבה עיניים, רחב לבב, עושה רמיה ודובר שקרים.

אישיותו הנהדרה התבטאה בשמירה מדוייקת על האמת, הצדק והיושר והשתוות המלאה של המחשבה, הדיבור והמעשה כשעל הכל מרחפת חכמה יתירה, השכל ודעת.

אישיות גדולה, רחבת האופקים, סורה באהלה של תורה וחודרת במבטה החד לתוך שאלות החיים השוטפים ומתמצא בהן עד כדי למצוא פתרון לרבות מהן.

אכן הלך ואיננו ואין לנו תמורתו.

זכר צדיק לברכה.

אברהם יצחק אביטוב

האדמו״ר ר׳ יצחק פרידמן זצ״ל

האדמו״ר רבי יצחק פרידמן מהוסיאטין ז״ל שימש באדמו״רות כמעט 12 שנה, מאז הסתלקותו של אביו הקדוש האדמו״ר ר׳ יעקב פרידמן ז״ל, ביום י״ח חשון תשי״ז. בצואתו של ר׳ יעקב פרידמן ז״ל כתוב: ,,ולבני יצחק אני מיעץ לקרוא את המשנה בעדויות, פרק ה׳ משנה ו׳. עקבא בן מהללאל, — מעשך יקרבוך ומעשיך ירחיקוך״. ואמנם מעשיו קירבוהו, במשך השנים ששימש וקיבל עליו את האדמו״רות, כמעט בעל כרחו הטרידוהו הרבה ספיקות אם ראוי הוא לנהל עדה כעדת חסידי הוסיאטין אשר לה מסורת של קרוב ל־116 שנה, מימי האדמו״ר הראשון ר׳ מרדכי שרגא ז״ל, שבתרי״ב עלה לאדמו״רות לאחר פטירתו של הריז׳ינאי ר׳ ישראל זצ״ל ר׳ מרדכי שרגא היה, כידוע, צעיר בניו של הריז׳ינאי

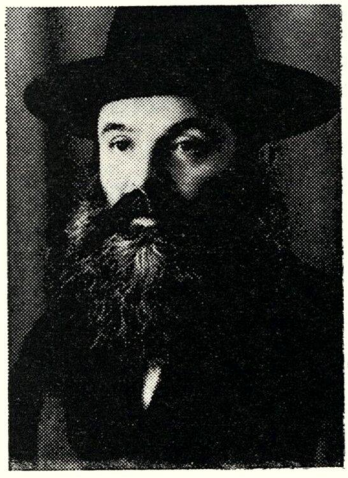

האדמו״ר ר׳ יצחק פרידמן זצ״ל

והלך בדרכי אחיו הקדושים. כל אחד בנה לו בית משלו ופתח ענף מיוחד — בית טשורטקוב, סדיגורה, בויאן, שטפינשט, לוה ובית הוסיאטין. בית זה היה יחיד במינו, במנהגיו וגינוניו, תפארת שבמלכות, ובה בית הוסיאטין והסבא קדישא ר׳ ישראל עלה ראשון מבית ריז׳ין לארץ ישראל. הרגיש בחזונו כי קץ הגלות בא ועת לעלות. אחריו באו שאר הענפים לבית ריז׳ין.

ר׳ יצחק פרידמן היה הנכד האהוב של הסבא קדישא, גדל והתחנך על ברכיו. אמר פעם הסבא קדישא: ,,אבטיחכם כי אם יצחק שלי ילבש את האצטלא

שלי — ידמה לי״. ואמנם, הלך בדרכי סבו בכל שנות האדמו״רות שלו, בפשטות, בצניעות ובענווה. במנהיגות ראה עבדות ולא שררה. הוא הוכיח את עצמו ובמשך 12 שנות אדמו״רותו עלה על עצמו משנה לשנה. רבים צבאו על דלתותיו, מהם רבנים גדולי תורה, כפפו את ראשם לפניו, בידעם כי צדיק גדול לפניהם. דן בכובד ראש בכל פניה ויודע להשיב תשובה כהלכה. שימש כאחד הנשיאים בישיבת ,,תפארת ישראל״ בירושלים וחבר הנשיאות בישיבת ,,תפארת ישראל״ בבני ברק.

אנו חסידי הוסיאטין ושרידיה ראינו אור גדול, יהודי חכם, המסור בלבו ובנפשו לאהבת ישראל וארץ ישראל. אנו בוכים מרה על האסון שהיכה אותנו ואין תנחומים. הלך אחרון הצדיקים לבית הוסיאטין. שורה של שלושה רועים שוכנים בבית הקברות בטבריה — הסבא קדישא ר׳ ישראל זצ״ל, ר׳ יעקב זצ״ל, ואחרון, שבא לשכון על ידם ביום ט׳ באלול, ערב יום הזכרון לסבו יצחק מבהוש, שחל בי״א אלול.

האחים הצדיקים

ר' נחומני' זצ"ל

נולד בהוסיאטין ביום ח"י טבת לשנת תר"מ לאביו הרה"צ מוה"ר שלום יוסף זצוק"ל, אחיו הצעיר של הסבא קדישא מהוסיאטין ר' ישראל זצוק"ל.

בשנת תרנ"ח נשא לאשה את בת דודו מרת חוה ע"ה בתו של הצדיק ר' ישראל מהוסיאטין.

בשנת תרצ"ז כאשר עלה חותנו האדמו"ר ר' ישראל מהוסיאטין לארץ ישראל נשאר הוא בוינה. ובאותה שנה בכ"ה אייר נפטרה עליו אשתו הרבנית מרת חוה ע"ה ולא הניחה לו שום זש"ק ונשאר לבדו גלמוד. ובכדי לחזק את רוחו החליטו מעריציו הרבים להעבירו למקור חיותו למברג. שם נשאר גם בימי שלטון הנאצים. הרופא הנודע ד"ר טריף, בנו של החסיד הנודע ר' הניך טריף מטרנופול, אשר היה במחנה אחד עם ר' נחומני' פרסם את הדברים הבאים על ימיו האחרונים של ר' נחומני'. כאשר נתפס בלמברג בפעולות ההשמדה ר' נחומני' חתנו של האדמו"ר מהוסיאטין זצוק"ל, ובימים ההם אפשר היה להצילו, אך הוא באחת: גורלי כגורל העדה כולה, אין אני רוצה להציל את עצמי, נראה אשר גזרה היא ואף זאת אמר: נשמח אחים במותנו, נכפר על אחינו הפזורים בכל העולם ויזכו הם בחיים ובאושר. אח"כ אמר הלל בקול זמרה ובתוך דומית הקבר אמר ר' נחומני' ודוי בקול רם ואחריו חזר כל הקהל בלחש.

היכן נעלמו עקבותיו, פעמיו ויום מותו טרם נודע.

(מתוך הספר „דעת משה")

ר' משה'ניו

מקום לידתו בהוסיאטין, פורים תרמ"א, לאביו הרה"צ שלום יוסף זצ"ל, אחיו הצעיר של האדמו"ר מהוסיאטין ר' ישראל זצק"ל.

בשנת תרמ"ג ביום ז' טבת נפטר עליו אביו והוא רק בן שנתיים, וחונך ע"י זקנו האדמו"ר ר' מרדכי שרגא זצוק"ל מהוסיאטין.

בחורף תרנ"ג בגיל 12 נאלץ מסבת מחלה להתרפא בקרקוי והתאכסן בבית ר' אהרן מרקוס, חוקר החסידות הידוע.

לחג הבר מצוה חזר להוסיאטין, למרות פקודת הרופא לא להניח את רפויו, היות ורצונו חזק שזקנו הקדוש יניח לו תפליו, נשאר בהוסיאטין עד לאחר חג הפסח ורק לאחר החגים חזר לקרקוי מקום שם נעשה לו נתוח, וביום ל"ז

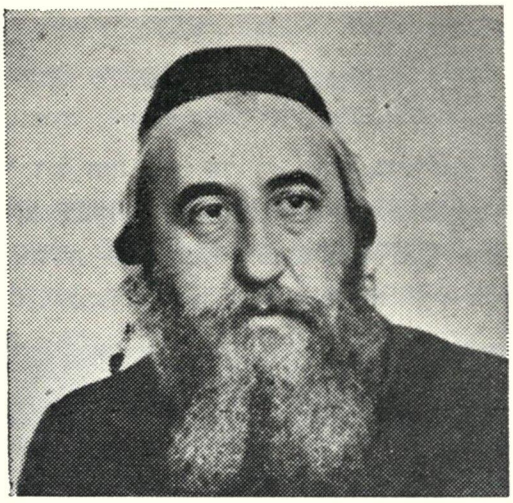

האדמו״ר ר׳ משה׳ניו זצ״ל
דער רבי ר׳ משה׳ניו

בעומר חזר לדאבונו רק להלויה של סבו זקנו זצוק״ל. נשאר בהוסיאטין עד יום חתונתו ע״י דודו הרבי מהוסיאטין.

בשנת תרס״ה נשא לאשה את נכדתו של האדמו״ר הראשון מבויאן, בתו של רבי מנחם נחום מטשרנוביץ מרת חוה הי״ד.

בשנת תרע״ז נפטר עליו חותנו הזקן הרבי מבויאן, והוא נערץ ע״י רבים הועמד ברשות עצמו.

בסוף קיץ תרפ״ה הועבר ע״י מעריציו לקראקוי וכאן נתפרסם שמו לתהלה וגדולה כגדול בתורת הנסתר והנגלה, ורבים מגדולי התורה שבקרקוי חוסים בצל קורתו ועסקו בפלפולא דאוריתא.

בשנת תרצ״ז אחר פטירת מיסד ישיבת לובלין ר׳ מאיר שפירא זצוק״ל נתמנה הוא ר׳ משהני׳ למנהיגה הרוחני ופעמים בשנה היה מבקר בישיבה לבחינת לומדיה ושוחריה.

בשנת ת״ש מחמת המצוק עבר מקראקוי לטארנאב ואנשי טארנא קבלוהו בכבוד גדול.

ביום ב׳ אלול תשי״ג נלקח בידי הפושעים י״ש יחד עם כל אנשי העיר למקום בלתי ידוע עד היום.

מקום קבורתו ויום הריגתו לא ידוע, אך חסידיו מעריציו קבעו את יום ט׳ אלול כיום ההילולא שלו.

(מתוך הספר „דעת משה״)

הרב בוימינגר

הרב בוימינגר ז״ל היה בנו של ר׳ יצחק בוימינגר, פרנס הצבור הידוע וראש הקהל בקראקא. בבית זה התרכזו תורה וגדולה במקום אחד, לאחר שנשא לאשה את בתו היחידה של הרה״צ מהוסיאטין מצא בבית חותנו שליט״א רוח של חיבת ציון. כמעורב בין הבריות וביחוד בין חסידי הוסיאטין עשה

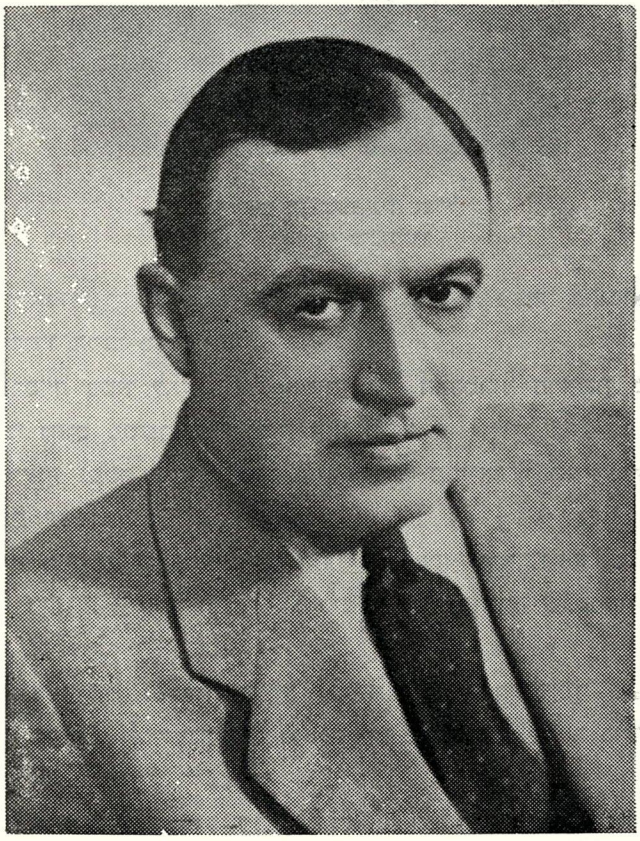

הרב בוימינגר ז״ל

רבות לקרבם לרעיון חיבת ציון והרבה מתלמידיו שומעי לקחו עלו לארץ. זכורה יפה סדרת הרצאותיו בבית הכנסת הגדול שבתל־אביב על משנת הרב קוק זצ״ל ובין שומעי לקחו, גדולי הרבנים וקהל צמא לדבר תורה. הרצאותיו

הצטיינו בלשונו העברית הצחה ובתוכן הדברים העשיר. במסירות יוצאת מהכלל צבר פרוטה לפרוטה ליסוד קופת גמילות חסדים לזכר האדמו״ר מריזי״ן ז״ל, ,,קרן ישראל״. היה מנהלה ומיסדה עד ליומו האחרון, והיא כיום אחת הקופות המסודרות והמבוססות ביותר.

היה מופת ודוגמה לעובדיה הרבים של הקהילה. מקדים לבוא ומאחר לצאת. דיקן בעבודה. ספרית הרמב״ם מצאה בו תומך נלהב וראשוני הספרים היו מתרומתו מאוצר הספרים הגדול אשר לו. ישיבת הרב עמיאל מצאה בו עוזר תורם לטובתה; מרן הגרי״א הרצוג ראש הרבנים לישראל, הביע בהזדמנויות שונות את הערצתו לכוח העבודה וההתמדה — הגנוז בהרב בוימינגר ז״ל.

ההופעה הפומבית האחרונה שלו בין חסידי הוסיאטין היתה בשבת פרשת וארא. לאחר מחלה של שבועיים שעשה בבית החולים, דבריו היו כאש להבה על נגע החזיר במדינה.

בלוויתו השתתפו האדמו״רים מתל־אביב והסביבה ובמיוחד האדמו״רים לבית ריזי״ן הם ובני ביתם ומקורביהם, כל רבני העיר ותלמידי חכמים. קהל חסידים נשא את ארונו על כפים מרחק רב עד לבית הקהלה.

לחותנו הרה״צ מהוסיאטין זצוק״ל אבד במותו רע נאמן ומסור, איש השיחה הערה והעומד על משמר המשפחה.

השוכן בציון ינחמו וינחמנו לאבדה הגדולה.

האדמו״ר מקופיצ׳ינץ ר׳ יצחק מאיר ובנו ר׳ אברהמניו

האדמו״ר מקופיצ׳ינץ ר׳ יצחק מאיר זצוק״ל היה דור רביעי לבעל אוהב ישראל ר׳ אברהם יהושע מאפטא וחתנו של האדמו״ר הראשון לבית הוסיאטין ר׳ מרדכי שרגא ז״ל בן הזקונים של ר׳ ישראל מריז׳ין, ר׳ יצחק מאיר היה סמוך לשלחנו של חותנו בהוסיאטין וכאן קבל הדרכה בנוסח ריזין בנגוד לנוסח זינקוב בית אביו, לאחר שנים קבע את מושבו בקופוצ׳ינץ ובנה לו עדה משלו, מעריציו באו מעמך בעלי מלאכה, בין חסידיו היו גם חכמים ושו״בים ורביים ופשוטי עם, והוא ר׳ יצחק מאיר ידע את צאן מרעיתו וקשר יחסים הדדיים עמהם, ומכאן

האדמור״ר מקופיצ׳ינץ ר׳ יצחק מאיר השל זצ״ל
דער קאָפּיטשינעצער רבי ר׳ יצחק מאיר העשעל

הערצתם אליו, חשבוהו לבעל מופת וקשור בעבותות אהבה לחסידיו ומבין לרוחם. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נמלט לוינה בירת אוסטריה ומצא גם

כאן כר נרחב לפעולתו האדמו"רית והחסידית. בנו ר' אברהמניו, מכונה כך בלשון חיבה, אברך בימים ההם, התמסר לעסקנות ציבורית בעיקר בין פליטי גליציה, גמילות חסדים וכו' וגם עסק בפדיון שבויים מן הצבא, אברהמניו היה אדם תמים ומסור בכל נפשו לזולת, לאחר פטירת אביו ר' יצחק מאיר ז"ל בוינה עברה נהול עדת החסידים לבית קופוציניץ לידיו, והוכתר כאדמו"ר מקופיציניץ אך ר' אברהמניו לא סר ממנהגו להושיט עזרה לכל נצרך, מספרים כי בצאתו התהוו שני תורים, נותני פדיונות ובקשות תור אחד, ותור שני של מקבלי צדקה, ותמיד נשאר התור של מקבלים ארוך מן התור הראשון — ר' אברהמניו לא בז לקטנות, היה מביא לבית הנצרך צרכי שבת ובעיקר לקראת חג הפסח לא ידע מנוחה, טרח ועמל שלא יחסר ח"ו מצרך לצרכי החג.

בימי הנאצים נאסר ועונה ורק הודות להשגחה עליונה שוחרר, עמו נאסרו מאות יהודים מתושבי וינה, ועם צאתו לחרות ידע להביא נחמה למשפחות, אחיו ר' משהניו, הי"ד גם הוא נאסר ואחר חדש קבלה המשפחה את אפרו, נשרף על קדוש השם באחד ממחנות המעצר, והמשפחה נאלצה לשלם דמי דואר עבור חבילה — האפר של בנם אחיהם. ר' אברהמניו נולד בהוסיאטין ביום ו' לחדש אייר תרמ"ח 1888, נפטר בניו־יורק והובא לקבורות בטבריה בסמוך לקבר דודו, ר' ישראל מהוסיאטין זצ'וקל בחדש תמוז תשכ"ג.

אברהם יצחק

הרב מרדכי שרגא העשל ז"ל

סמוך למותו ציוה לא להספידו. כמנהג בית ריז'ין אין מספידים. וכי אפשר לאמר את האמת ורק את האמת, וכל המוסיף גורע, ובית ריז'ין בנוי על האמת והצדק. וכיצד להעריך ולהספיד אדם אשר רגיל הייתי לראותו מלמטה למעלה. כל שאיפתו בחיים חן וחסד לפניו, לרדת לעם ובתוך העם, וכי פלא הדבר הרי זו הדרך עוד מבית זקן סבו בעל „אוהב ישראל" הרב מאפטא. מצד אביו הצדיק ר' יצחק מאיר מקופיצ'יניץ זצ"ל, ומצד אמו שלשלת של יוחסין עד הרמ"א ורש"י ר' ישראל מריזין ולמעלה בקדושים המגיד הגדול ממזריץ ונכד לזקן הראשון אשר בשמו נקרא, האדמו"ר מהוסיאטין. להערכה מיוחדת זכה בפשטותו ואש הקדש ומסירות לעבודתו, באשר היה בין היחידים לבית ריז'ין, פרט לבית האדמו"ר מדרוהוביץ, אשר קדשו את עצמם בעבודת כפיים (ראה זכרונותיו של הסופר והמשורר ש. שלום אף הוא מיוצאי משפחת בית ריז'ין). עם צעדיו הראשונים בארץ רצה בעבודה ורק בעבודה. וכך זכה לפרנס את עצמו מיגיע כפיו. קשים היו חבלי הלידה של בן הזקונים ואהוב המשפחה, חבלי כניסה לסוד הפקידות של מחלקת המסים בעת"א. בחשד הביטו על עבודותיו הראשונות שמא עשה זאת לא בלב שלם. עד מהרה נקלט בחברה והפך לאהוב העובדים כשם שהיה אהוב המשפחה. הרב השיל לא פונק בעבודתו, נדרש לתת תוצרת, ואמנם נתן תוצרת משובחת ע"י עבודה קשה ומפרכת, והוציא עבודה ללא פגם, שפע אהבה תמימה לזולתו ורצון לעזרה, אם בהדרכת פקיד צעיר או גם בגמ"ח אם כי חלקו לא שפר עליו. ככהן המשרת על גבי המזבח, כך הוא שרת את עבודתו, — כל אות כל תג בדיקנות מופלאה. מרדכי שרגא ז"ל או כפי שהורגלנו לקרוא לו בלשון פנוק טונאלי חרות על לוח לבי עוד מימי ילדותי, ילד פלא בהיותו בן 8 ידע קריאה בתורה בטעמים, ועד לימי זקנה קרא בכל יומא דפגרא קריאה בכל דקדוקי הטעמים בבית דודו האדמו"ר הזקן מהוסיאטין זצ"ל. כתיבה תמה ככתב סת"ם. ראיתי מגילה כתובה בבית זליג לבון מתנתו לאביהם ר' יוסי לוביאניקר, אשר היה מורו ומחנכו לתורה ולדעת — והיא כתובה בהיותו בן י"ג לבר מצוה.

בהיותו על ערש דוי והדבור אסור עליו דחף אותו כוח הזכרון לספר ולספר על בית אביו ועוד ועוד, דברים אשר טרם הגיעה השעה לגלתם בשער בת רבים.

בעת הלוויה ספר לי אחד קרוב, פקיד בעת״א, אמרה קצרה אשר כדאי לספר עליה. כאשר אמו הרבנית מקופיצ׳ניץ ראתה כי ימיה ספורים, קננה דאגה בלבה, הכיצד היא תשאיר את בן זקונה מוטילי ומי יטפל בו. על כך השיבה אחותו ריזילי, אשת הרבי מסדיגורה: אנכי אערבנו, דאגתו עלי, וכך היה.

וכאשר נסתלקה היא לפני שלושה חדשים אמר הוא: עם הסתלקותה של אחותי ריזילי נדמה לי כי אין לי כאן מה לעשות יותר. אמרת כנף אשר אומרה נדרש למלאה בדיקנות. שבעה שבועות שכב והתאבק עם מר המוות ונוצח. לבי לבי לך ידידי וריעי היקר מילדות עד זקנה. אחד, אחד הולכים ונעלמים. אהובים ונערצים ע״י המוני עם, משפחה רבת פאר, שלשלת של יוחסין אשר האירו בית ישראל בחשכת הגולה אוקראינה, גליציה ובוקובינה. בית ריז׳ין שרידים מתהלכים, קרני שמש עודם מאירים אי פה אי שם, אך השקיעה מטילה פחד פחדים. אימה לראות את המציאות, רק לפני דור דורותיים מלכות לבית ישראל ועתה... דועך כאותו נר המעלה להבה וחוזר לדעוך.

תוך מספר שנים ראה בית זה מספד על גבי מספד ועם זאת, וזו גדולת המשפחה הענפה לבית ריזין, כאשר הצר הגדול עמד להציף את בית ישראל קמו כולם כאחד ועלו לארץ, הפכו מחשבה למעשה; וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור; זכותה של המשפחה לבית ריז׳ין, עליתם וחבתם לארץ — עוד מימי ניסן בק בירושלים אשר הקים בכספם את בית הכנסת תפארת ישראל ע״י ר׳ ישראל מריז׳ין, בית הורנשטין, מחסידי בית ריז׳ין אשר הקימו שכונה לתפארת בירושלים, התישבות ראש פנה ויסוד המעלה וישוב צפת אשר קבלו עדוד ותמיכה מר׳ יצחק הצדיק מבוהוש נכד הריז׳נאי ואביו של ר׳ יעקב פרידמן חתנא דבי הוסיאטין, ששיפץ בנין בית הכנסת ע״י קברו של ר׳ שמעון בר יוחאי ועוד מעש״ט — זכותם של צדיקים גדולי הדור תעמוד לעד.

עו"ד יעקב שאנן

ר' שמעון פרידמן מהוסיאטין

אחת המשפחות הראשונות שעלתה ארצה מהוסיאטין היא משפחתו של ר' שמעון פרידמן, סבם של ר' יעקב פרידמן מצפת, 1901—1830, ושל ר' שמעון פרידמן מחיפה, 1920—1853.

ר' שמעון פרידמן מהוסיאטין היה חתנו של ר' יעקב מקטאראט אשר נמנה על קרוביו ותלמידיו של הבעש"ט. היה בן בית אצל ר' וועלוויל ברכה מצ'רניאוסטרי ונחשב לגביר מופלג בעירו.

בשנת 1827, בקירוב, לאחר שגידל ר' שמעון בנים ונכדים בהוסיאטין, החליט לזנוח את כל עסקיו ורוב עשרו וגדולתו ולעלות א"י. הוא חילק מכספו לבניו ונכדיו והכין עצמו לקראת עלייתו. אולם שני בניו, יוסף ומרדכי, ובתו פייגה, החליטו להצטרף אליו ועלו אף הם אתו.

ר' שמעון קבע את מקום מושב המשפחה בטבריה, וחיזק על ידי כך את הגרעין הקטן של יהודים יוצאי אירופה במקום. נמנה בין פרנסי העיר, וכל בני הקהילה, — ספרדים ואשכנזים כאחד, כבדוהו והוקירוהו. גם ערביי הסביבה התייחסו אליו בכבוד רב בשל יושרו והדר מידותיו.

כמה שנים לאחר שר' שמעון עלה ארצה אירע אסון במשפחה כאשר שיכל את בנו בכורו, יוסף פרידמן, במגיפת החולירע של 1830. באותם זמנים היו נוהגים לברוח מפני החולירע לכפרים הנידחים, והבן יוסף יחד עם אשתו היפיפיה חנה, מצאו להם מפלט בפקיעין.

ולמה דוקא בפקיעין? משום שבאותן שנים עדיין היה „מניין" יהודים בפקיעין, מה שאין כן בכפרים אחרים בא"י. ואולם המגפה השיגה אותו שם, בהיותו בן 26 שנה, סמוך לפני שנולד בנו יחידו, יעקב.

הקטין יעקב נתחנך על ברכי דודו מרדכי, בנו השני של ר' שמעון, ונשא לאשה את בת דודו, רייזל.

פייגה, בתו של ר' שמעון, נשאה לפנחס, — בנו של יצחק־משה מסלאויטה שכיהן כרב בעיר נובורטין במשך 40 שנה, וילדה לו שני בנים: שמעון ואליעזר ושתי בנות: אסתר וליבה.

מרכז המשפחה היה, כאמור, בטבריה, ושם גר ר' שמעון עם בניו ונכדיו. מטבריה נפוצו בני המשפחה לחיפה, לצפת, לראש־פינה, לפתח־תקוה, לתל־אביב ולשאר חלקי הארץ.

אחד מנכדיו, ר׳ יעקב פרידמן (יעקב בן־יוסף בן־שמעון), הקים משפחה ענפה שחלק מבניה, יוסף פרידמן ובניו, היו בין מייסדי ראש־פינה וחלק אחר, ישראל פרידמן, התיישב בצפת והקים שם משפחה ענפה.

נכד אחר של ר׳ שמעון פרידמן, ר׳ שמעון בן פייגה בן שמעון פרידמן, עבר מטבריה לחיפה בשנת תרנ״ה (1895) בקירוב, והיה בין מניחי היסוד לחיפה החדשה. יחד עם בניו יסד בחיפה את אחד היקבים הראשונים בארץ שהיה ידוע במשך שנים רבות בשם „כרמל אורגינל״ וידוע כיום בשם „יקבי פרידמן — תנובה״.

נכד אחר, ר׳ אליעזר בן פייגה בן שמעון פרידמן, עבר מטבריה לצפת בשנת תרמ״ו (1886) וכהן כשו״ב בעיר זו, הוא ובנו יעקב פנחס אחריו.

ר׳ שמעון פרידמן מהוסיאטין נפטר בשנת תר״ב (1842) ונטמן בטבריה.

בצפת טמונים זה בצד זה: בנו, יוסף פרידמן (שנפטר לפני אביו — תק״ץ 1830); בן בנו, יעקב פרידמן (נפטר תרס״א — 1901); ובן בן בנו, ישראל פרידמן (נפטר תש״ב — 1943).

על מצבתו של יוסף, בנו של ר׳ שמעון פרידמן, שנפטר כאמור בפקיעין בשנת 1830, ונטמן בצפת, חקוקות המלים דלהלן: „פ״נ ר׳ יוסף ב״ר שמעון פרידמן מהוסיאטין, מיקירי טבריה״.

הערת המערכת: פרט למאמרים על האדמו״ר ר׳ יצחק פרידמן, על האדמו״ר מקופיצ׳ינץ והאחרון, כל הכתבות במדור זה הועתקו מתוך הספר „מבית אבא״ הנ״ל, ברם לא בלי אי־אלו שינויים הכרחיים בעריכה.

התנועה הציונית בהוסיאטין

א. י. אביטוב

התאחדות בהוסיאטין

שנת תרע"ח היתה שנת מפנה בתנועה הציונית בגליציה, אנשי הוסיאטין ממשיכים חיי פליטים מיום פרוץ מלחמת העולם הראשונה, תשעה באב תרע"ד, משפחתנו התגוררה בקופיציניץ כתושבים ארעיים. עם סלוק המונרכיה והגלות הקיסר קרל וכתוצאה מכך הקמת מדינות רפובליקאיות של עמים אשר מקודם היו בשלטון אוסטריה הונגריה, קמה מדינת אוקראינה ופולניה — אשר כל

מפלגת „התאחדות פועלי־ציון" בהוסיאטין בשנת 1933/4

אחת מהן רצתה להתגבר על השניה ולשלוט בחלק המזרחי של גליציה. לא אפרט חלופי שלטון בין אוקראינה לפולניה — ומלחמות הבינים של צבאות הידמקים, פטלורה וכו' כל אלה גרמו לדלדול האוכלוסיה היהודית גם של התושבים המקומיים ובפרט של הפליטים ובמקרה זה אנשי הוסיאטין. כאשר

השלטון הפולני התבסס אחר התבוסה הגדולה של האוקראינים, הגיעו הדים שמספר משפחות שחזרו להוסיאטין מצאו שפע של פרנסה והתחיל שקום חלקי העיר, — גם אבי ע"ה החליט לחזור להוסיאטין ועמו המשפחה. וכך הפכנו מפליטים לתושבים מן הישוב. מתי מספר מהנוער שחזרו להוסיאטין היו מאורגנים ב„צעירי ציון" — („התאחדות") בקופיצינץ ובחורוסטקוב, וגם וח"מ וכך בשובנו להוסיאטין, הקימונו סניף ה„התאחדות", נבחר ועד מקומי. לא אזכור את כל שמות הועד, אך זכורים לי מינה ברנדס ז"ל ואחותה ויטה דרורי, כיום תושבת כפר ויתקין, יעקב יעגענדורף הי"ד, משה אשל אטלשולר ז"ל. אני נתמניתי מטעם המרכז כמיופה כח לרכז את הועד, במשך זמן קצר רכזנו את כל הנוער כחברים ל„התאחדות", וכל החיים הצבוריים היו בידינו, יסדנו בית ספר עברי, וכל הילדים בגיל ביה"ס נרשמו לביה"ס העברי. שעות הלמוד היו אחה"צ ובבקר למדו בביה"ס הממלכתי הפולני. יסדנו ועדי קרן הקיימת, קרן היסוד ולפני זה קרן הגאולה, ברבם היו חברי ה„התאחדות". בימים ההם הקים הג'וינט קרן להלואות לבנין ועזרה בהלואות לסוחרים. הבהלת

בית־הספר העברי בהוסיאטין, 1926
די העברעישע שול אין הוסיאטין, 1926

הקרן היתה בידי חברי ה„התאחדות", אשורים להלואות בנין נתנו ע"י המהנדס, ב"כ הג'וינט, יעקב רייזר שגם הוא היה חבר מרכז ה„התאחדות". מובן שהשפעתנו רבתה למתן הלואות וכך הצטרפו להתאחדות גם סוחרים זעירים וחנונים.

בבחירות לסיים ולסנט היינו פעילים מאד, ואנשי הוסיאטין היו למופת במסירות נפש לבחירתו של ציר הסיים, ד"ר צבי הלר. ד"ר צבי הלר כציר הסיים ידע לעמוד בפרץ כלפי צוררים וברוב המקרים הצליח לעזור, בימים ההם בא זרם של פליטים מעבר הגבול, מרוסיה לצד הפולני, ביניהם חלק ניכר של חלוצים לא"י. אנחנו נהלנו פעולה ענפה לקדם את עליתם. כל הנוער היה מאורגן לעזרה והראו במדה רבה מסירות ונאמנות לענין העליה; נהלנו גם פעולות תרבות. הקימונו ספריה ע"י ביה"ס והכל התנהל כשורה, — בבחירות לועד הקהילה העברנו מועמד שלנו לראש הקהל והקהלה היתה כולה כמעט על טהרת חברי ההתאחדות.

בסוף שנת תרפ"ד יצאתי מהעסקנות בהוסיאטין ועליתי ארצה. כיצד התפתחה הפעולה הארגונית בהעדרי לא הגיעו אלי הדים. נותק הקשר. בשנת תרפ"ט, אחר המאורעות בארץ, עלו ראשוני גורדוניה, קב' גורדוניה א' ופנחס לבון בראשם — ביניהם היה אחי ישראל וישעיהו לינציץ, היום אנשי חולדה. מהם שמעתי כי קרנה של ההתאחדות ירדה ומקומה ירשה הסתדרות גורדוניה. אלה הם רסיסי זכרונותי על ההתאחדות.

בימים ההם עם עלות גורדוניה א' שמעתי לראשונה על המקרה שקרה בקבוצת הכשרה שהתקיימה באחוזת הגרף גולוכובסקי, בקטטה של מה בכך בין אנשי ההכשרה נהרג גוי קטולי ע"י חבר הקבוצה. ישראל אחי וישעיהו לינציץ היו אחראים כלפי השלטון ליושרם ופעלם של חברי הקבוצה. יעצו להם לצאת את העיר באישון לילה, שמא יאסרו ואחת דינם במצב הטוב ביותר מאסר ממושך. עו"ד גרבשיד על אף היותו מתבולל הסכים להלין את השנים בביתו, ולמחרת השכם בבקר להעלם, ומכאן החפזון לעליתם של השנים ארצה. ישעיה לינציץ היה למעשה הראשון שפתח את עלית גורדוניה לא"י.

הנוצרים הקתולים בראשות הכומר מטוס הכינו לויה המונית לנרצח ועמדו להפכו לקדוש שנהרג ע"י יהודים. היו חששות רציניים ביותר לפרעות ופוגרום. הנוער עמד בפרץ והודיעו לשלטונות המחוז באם ישפך דם יהודים ישפך גם דם של נוצרים. השלטונות השקיטו את הרוחות. באה תגבורת חזקה של משטרה והסדר נשמר וכך נמנעו פרעות ביהודי הוסיאטין.

יהודית ורדי (שינדלר)

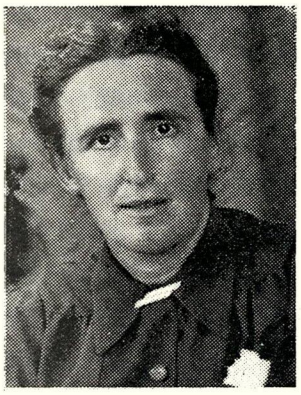

פרקי הסתדרות

„גורדוניה" בהוסיאטין

עיקרי התנועה

מה רבה הדרך ומה קשים הלבטים הנפשיים — מאז וכמעט הכל טמון בערפל, עשרות שנים עברו ואנחנו כמעט בסוף הדרך.

זכרונות מהימים ההם — אז קמה, התארגנה ההסתדרות „גורדוניה" בעירה.

מה קדם לה ומה היתה התסיסה לביצוע הרעיון הציוני הסוציאליסטי? הנוער בעירה היה מחוסר האחזות ומעמד כלכלי, היה במצב של חיפוש דרכים לביסוס והגשמה.

תנועות נוער למיניהם קסמו וצידו; בית הספר העברי, עם תכנו התרבותי העמוק, המורים המסורים לעברית, המגשימים הראשונים־החלוצים, „חוטבי העצים ושואבי המיים", הם, הם שמשו לסמל להתארגנות ולשאיפה להגשמה.

כך התארגנה הסתדרות „גורדוניה", הסתדרות עממית חלוצית מבוססת על תורתו של א. ד. גורדון ועיקריה הם: 1) חבר גורדוניה מתקרב לטבע וקשור בו; 2) מכניס לתוך חייו ולסביבתו פשטות והרמוניה של איש העבודה; 3) מתקומם נגד הרע והעול ונלחם בעד היושר והאמת; 4) הוגה בתורת גורדון ומדביק לעצמו את ערכי תורת העבודה.

ולא קלה היתה הדרך, המדריכים הראשונים היו מחברי ה„התאחדות", ישעיהו לינציץ, ישראל בירנבוים וחיה שינדלר.

מאוחר יותר קמו מדריכים מהחניכים עצמם, כגון יהודית שינדלר, שמואל ויסמן, הילדה ברנדס וברוך לינציץ.

בעיני השלטון הפולני היינו חשודים — הוסיאטין כעירת גבול רוסיה, הגבלות מיוחדות לה — כמגן עלינו מבחינה זו בחרנו את יוסף לינדר ז"ל (שמצא את מותו הטרגי כרבים מקרבנות הנאצים).

למרות המצב הכספי האפסי כמעט שכרנו חדר קטן למועדון, ששרת אותנו עד הרגע האחרון, בביתה של צ׳רנה שוורץ וקסם מיוחד היה בו.

מיטב הנוער היה מרוכז ב„גורדוניה״. הטיולים והפעולה התרבותית החינוכית שהתנהלו שם הוסיפו רבות לפתוח רעיונות וכן נתנו את הדחיפה ליציאה להכשרה

הסתדרות „גורדוניה״ בהוסיאטין עם ד״ר ישעיהו שפירא, שליח המרכז

ולהגשמה בחיי הקבוצה בארץ. בשנת 1929 ובשנות השלושים המוקדמות עלו החלוצים הראשונים ארצה, לחולדה ולכפר־החורש.

יש עוד לספר ולספר רבות, גלים, גלים עולים הזכרונות על ה„עץ הקדוש״ בקצה היער, מדרך הירדיקה — הוא בודאי עודנו בחיים ושומר סודות פגישותינו תחת צלו. ועל המסיבות ונשפי הפרידה לחברים העולים ארצה, ועל העיתון שיצא מדי פעם בשם „חבצלת השרון״. בקורי אנשי המרכז אף הם הוסיפו רעננות ורצון להמשיך בעבודה; הזמר שבקע באפלת הלילה, ההתקהלות סביב התנור בימי החורף הקשים בלווי שירה. „אויפן פריפיציקל ברענט א פייערל און אין הארץ איז קאלט, ווייל די אלטע זענען שוין געשטאַרבן און די יונגע אלט!״

אני חוזרת על הימים ההם בעיני רוחי. אני רואה ומעלה דמויות יקרות שהיו ולא ישובו עוד ונשארו רק זכרונות.

ישראל מצקר ז"ל — קוים לדמותו

מטלוסטה, עיר מולדתו הסמוכה להוסיאטין, הוא הגיע אלינו — עבד כעורך־דין בלתי מוסמך עדיין במשרדו של ד"ר פלדמן ז"ל.

גמוך קומה, תוסס, רענן, ושופע חיים, כזה היה „שרוליק"! בכל ישותו התמסר לעבודה תרבותית חינוכית ב„גורדוניה" והוא מנוסה ובקי בכל הנושאים הנוגעים בשטחים שונים.

מפלגת־העבודה הציונית „אחוד" (התאחדות־פוע"צ) בהוסיאטין
עם עוה"ד ישראל מצקר (השלישי משמאל בשורה השניה מלמטה)
די ציוניסטישע ארבעטס־פארטיי „אחוד" (התאחדות־פוע"צ) אין הוסיאטין מיטן אדוו. ישראל מעצקער (דער דריטער פון לינקס אין דער צווייטער ריי פון אונטן)

עברית רהוטה היתה שגורה בפיו ותמיד היה חוזר ואומר: עברית יודע זה, שגם בחלום הלילה מדבר עברית...

בפשטות לא רגילה הוא אהב לספר על תקופת למודיו בלבוב, על חיי החברה שלו ועל המאבקים הקשים היום יומיים — ותמיד עליז ושמח! ולכך גם דמות דיוקנו סיעה.

אהבנו לקרוא מאמרים מהעתונות הישראלית שהייתי מקבלת מפעם בפעם — לא פעם היינו מתעכבים על מאמרים ב„ניב הקבוצה" — „על בעיות יום יומיות של חיי הקבוצה" — ולנו במציאות הגלותית קשה היה להבינן.

— — —

החבר מצקר היה מאד ידידותי ולבבי לכולם — חלם ושאף לעליה ולחיי קבוצה בארץ במסגרת איחוד הקבוצות והקיבוצים.

השואה המרה שמה קץ לחייו הצעירים והוא עודנו מלא חלומות לעתיד!

יהי זכרו שמור לעד!

הפגישה הגלילית בקופיצ'ינצה — שנת 1932

עגלת חורף ארוכה, מרופדת בשקי קש ורתומה בשני סוסים לבנים עצרה ליד מועדון הסתדרות „גורדוניה" בשעות הבקר המוקדמות. כאן צפינו לה ולכל אחד מאיתנו פרוות חורף מעל למעיל הרגיל, היעד: להגיע לפגישה הגלילית בקופיצינצה בהשתתפותו של הד"ר ישעיהו שפירא מההנהגה הראשית בלבוב.

היה בוקר חורף יפה ונעים, והסוסים דהרו בשבילים הדרוכים. מזג האויר היה יציב וכמעט הבטיח שללא כל עיכוב נוכל אותו יום בשעות אחרי הצהרים לחזור הביתה. כמעט ואנחנו מגיעים לקופיצינצה התרבו הענגים ושלג התחיל לרדת ללא הפוגה, להפתעתנו. הרכבת גם היא פסקה לנסוע וברור היה שהשתתפותו של הד"ר ישעיהו שפירא היא לא בטוחה, היות והיה צריך לבוא מלבוב.

התכנסו כל הסניפים בשעות הבוקר וחברי קופיצינצה אירחו אותנו באחת הכיתות של בית־הספר העברי. יושבים, משוחחים וממתינים לבואו של בא כח ההנהגה הראשית שישמיע את דברו! ובינתיים שמואל ויסמן, הפיטן הידוע של הוסיאטין דאז, עולה על הדוכן ומקריא את השיר שחבר ושנחרט לי עד היום בזכרון:

התכנסה היום הפגישה,
פגישת גלילנו
וממקומות רק חמישה,
באו חברינו.

באו חברי הוסיאטין,
נסעו שלושה מילין
וממילניצה בא אחד (שיציע שורץ)
עם תרמיל ותפילין.

התכנסו מקומות אלה, עד מתי נשב ככה ?
מחכים למרכזניק מתי נושע ?
והד"ר שפירא יושב שם (בלבוב) בטח נשב עוד שבוע,
און פראווטע זיך א פראזניק. זאת איני יודע.

לעת ערב התאכסנו בבתיהם של חברינו במקום. אני והילדה ברנדס, נפל בגורלנו להיות אורחיהם של משפחת קליינר (ההורים של מישה קליינר־זעירי), עד היום לא אשכח את הכנסת האורחים האדיבה של רבקה אחותו, את הכסת החמה שנתנה לנו להתכסות בה בליל חורף וכפור.

למחרת זרחה השמש ונמס השלג, ואנחנו חזרנו בשלום הביתה.

בקור נציגת ההנהגה

בחורף 1934 מבקרת שולמית פינסטרבוש, חברת ההנהגה הראשית בלבוב וההנהגה העליונה בורשה, בסניף גורדוניה בהוסיאטין — ולהלן קטעים ממכתביה אחרי בקורה (מתוך המכתבים האישיים ליהודית).

הסתדרות הנוער העממית חלוצית „גורדוניה" בפולין הקטנה ושלזיה, ההנהגה הראשית.

לבוב, 24.10.1934

ברירובסקה 3.

שלום רב לך יהודית!

בהוסיאטין היה לי באמת נעים מאד, הרבה מאד למדתי, יותר מאשר את משערת. לכן אני מודה לכם מאד שהזמנתם אותי.

לחסיה (בירנבוים) תגידי שענין הפלוגה המקצועית הוא הרבה יותר בגדר של תוכניות מאשר המציאות. לכן אי אפשר כרגע לענות לה דבר ברור. את ענינו של ברוך לינציץ אני זוכרת ואברר אותו בקרוב.

תודיעי לי מתי הוא מוכן לצאת להכשרה, אם זה דחוף וכך הלאה.

דרישת שלום לבני ביתך, לישראל מצקר, באם הוא עוד בהוסיאטין, לכל ההסתדרות, למקהלה, לפנחס (בירנבוים), לחצר הרבי, לשומרי הגבול, לדבורה הגבורה (אדסקה) ולאספרנצה (צורנברג) ואחרון אחרון חביב — לך.

שולמית.

פעילות גלילית

סניף גורדוניה בהוסיאטין הוא אחד הסניפים הפעילים והמעשיים בהחלטות ובבצוע, ביוזמתו אירגנו מושבות קיץ ופגישות גליליות:

מושבת קיץ גלילית בליץ'קובצה: בקיץ 1928 יצאו ישעיהו לינץ'יץ, ישראל בירנבוים, אברהם שינדלר ומישה'לי ויסמן לכפר הסמוך ליץ'קובצה לעשות את ההכנות הדרושות להכין את הגורן השכור וכן את החצר והדירה על מנת לקיים בה את מושבת הקיץ. השתתפו הסניפים הוסיאטין, סקלט, זבורוב, קופיצינצה, טרנופול (עם מרים סלפטר ז"ל).

מטעם המרכז השתתפו: גדליהו גלר ז"ל, שהיה אז בשליחות מהארץ בהנהגה הראשית של גורדוניה בלבוב וכן דוד שפיגל ז"ל מסטניסלבוב.

הפגישה הגלילית בהוסיאטין בחול־המועד פסח, 1931, באולמנו עם ארוחת־צהרים חגיגית, (שבחלקה הרב הוכנה בבית הורים של הילדה ואטקה ברנדס) בהשתתפותו של דוד ברמן, שליח ההנהגה הראשית. השתתפו גם הסניפים קופיצ'ינצה, מילניצה וטלוסטה (בולט בתמונה מיכאל מסינג ז"ל, הקרבן הראשון למחלת הטיפוס בחולדה).

הפגישה הגלילית של תנועת „גורדוניה", שהתקיימה בהוסיאטין בחול המועד פסח, 1931
קרייז־קאָנפערענץ פון „גורדוניה" אין הוסיאטין, חול המועד פסח, 1931

ה„עץ הקדוש" בקצה היער

בקצה היער עומד העץ,
בלבו תקוע מעין חץ,
כי מי יזכרנו עוד,
אם לא אלה שחלמו חלומות ?

חלומות על ארץ רחוקה,
הרחק מאחורי הגבעה,
שם מעבר לים,
שם — עתיד העם !

ולספר יודע העץ,
והספור ארוך לאין־קץ,
על כל אלה שהיו ואינם,
על כל אלה שלא התגשם חלומם.

נפסקו חייהם הצעירים,
נפסקו חלומותיהם הנשגבים,
קולם הערב נדם,
צחוקם העליז דמם.

יד הרוצח רצחה אותם.
מי יקום וינקום נקמתם ?
כאן את זכרם אצרור
לשמור לדור ודור

ויודע לספר העץ,
לספר לאין־קץ,
בצלו הרענן להתייעץ
באה החבורה ביום־קייץ.

והשיחה מתנהלת שם
באויר חם ובקול רם
על „גורדוניה" ודרכיה,
הכשרה ועלית חבריה.

ומי לכאן לא הגיע ?
מי פה קולו לא השמיע,
אף בחורף לרגלי ההרים ?
מה רבו הימים היפים !

כל אחד על סף העליה
כאן דברי פרידה השמיע
והעץ העתיק כל זה ספג,
ספג, גדל ושתק.

עומד לו העץ ודומם,
עומד לו העץ וחולם
על עבר הימים היפה,
ואת הסוד מי יגלה ?

לא ישובו אותם הרבים,
לא ישובו אותם הימים,
קולם הערב נדם,
צחוקם העליז דמם.

עמוק, עמוק בנשמה
נשמרה מחשבה יפה :
לזכר אותם החברים
להקים מפעלים לאלפים !

אברהם יצחק

עלית החלוצים

בשנת תר"פ (1920) התארגנה קבוצת החלוץ בקופיצינץ. קבוצה מעורבת מפליטי הוסיאטין ובני קופיצינץ, ביניהם אברהם איצי בירנבוים, דוד הירש ליניאל, ברכה ולצר, שלמה כץ, חיים רסלר ומוניה שורצבך.

הכשרת העבודה לעליה היתה באחוזה רישקובצה ע"י קופוצינץ, ולעונה השניה קציר ודיש באחוזתם של רייך ורויזמן בקוציבינץ, שם עבד כחרש עצים ר' זאב ולפנהיט, פליט מהוסיאטין. ר' זאב, יהודי בשנות העמידה, שומר מצוות ונלהב לארץ האבות, עז רצונו להצטרף לקבוצה ולעלות עמהם. זליג לוביאניקר, ראש המשרד הא"י של המחוז, אשר את צרופו של ר' זאב לקבוצה, ובשנת תרפ"א דורכות רגלי חלוצים ראשונים בחופי הארץ ור' זאב ולפנהיט ביניהם. עלו מוניה שורצבך, חיים רסלר, שלמה כץ, ברכה ולצר. בארץ נפרדו הדרכים. ר' זאב ולפנהיט מוצא דרך לפתח־תקוה, שם שהה שנה ועבר לתל־אביב. כאן פגש באיש מקופיצינץ, צבי לוביאניקר שהגיע ארצה עם הלגיון והוא מארגן מועצת פועלי יפו ותל־אביב. בעזרתו קבל רשיון עליה לאשתו לובה, בתם קלרה וחתנם ברל אהרנקרנץ. הקימו אהל על שפת הים ואחר מכן בונים צריף מגורים ומשם לשכון על שפת הירקון והם מהמשתכנים הראשונים בצפון ת"א. מניחים יסוד לבנין בית כנסת ופעילים בארגון ההגנה. ר' זאב ולפנהיט וחתנו מצטרפים למחלקת התברואה של עירית תל־אביב והם מראשוני פועלי הנקיון. דב אהרנקרנץ התקדם ונתמנה למנהל עבודה.

מהקבוצה שעלתה נשאר בחיים אחד ויחידי — מוניה שורצבך, מותיקי „סולל בונה". שלמה כץ מת מהרעלת דם, חיים רסלר מת אחר מחלה קשה, ר' זאב ולפנהיט מת בזקנה מופלגת בן 97 ונקבר בקרית שאול. לובה ולפנהיט מתה שנים אחדות לפני בעלה ונקברה בירושלים.

דב אהרנקרנץ מת לפני שלוש שנים בהגיעו לגיל ה־70 ונטמן בקרית שאול. בנו יצחק, עלם חמד, מת ממחלה ממארת ונטמן בקרית שאול.

א. ב—ר

חתימות לזכרון

בקיץ 1929 עבדה קבוצת חלוצים בשדות הכפר קירניצ'קי. עקב פגיעה והתעללות בחלוצה, התחולל ריב בין היהודים ובין הפועלים הנוצרים השכירים, ואחד מהם נפצע, לרוע המזל, כך קשה, עד שמת למחרת. ברור שהחלוצים לא התכוונו להרוג את התוקף והאסון קרה בשגגה, אך ראש העיר טרנאווסקי רצה, מסיבות אישיות, לנצל את המאורע הטראגי ולערוך לוויה פומבית דווקא בהוסיאטין עם תזמורת ונאומי־הספד, כדי להסית את ההמון לפרעות ומעשי בקמה באוכלוסיה היהודית.

הציבור היהודי נאחז בהלה מובנת. פחד ואימה נפלו על תושבי הוסיאטין וכמה משפחות אף יצאו את העיר.

אולם המשטרה התיחסה ברצינות למצב והתחשבה גם בהזהרות של הנוער היהודי על נכונותו לעמוד על נפשם, ואסרה את ההפגנה, אך בכל זאת ההמון שהשתתף בהלוויה בדרכו חזרה השמיע צעקות בוז נגד היהודים, ידו אבנים ושברו שמשות רבות בבתיהם.

אחרי מעשה עגום זה הגיש הציבור היהודי בהוסיאטין קובלנה לשלטון האזרחי המתאים נגד ראש העיר הנזכר ודרש להדיחו מתפקידו.

העצומה הנידונה נחתמה ע"י הקהילה, הרב ר' יעקב רינגל, הקואופראטיב להלוואות ורוב תושביה של הוסיאטין. להלן אנו מביאים את החתימות מן המסמך המקורי הזה. מלבד ארבעה מהחותמים, היינו פיביש אלטשולר, ישראל בירנבוים, מנדל יגנדורף, ולייב כ"ץ, כל היתר אינם בחיים, הם נספו בשואה, ורק חתימות ידיהם נשארו למזכרת נצח.

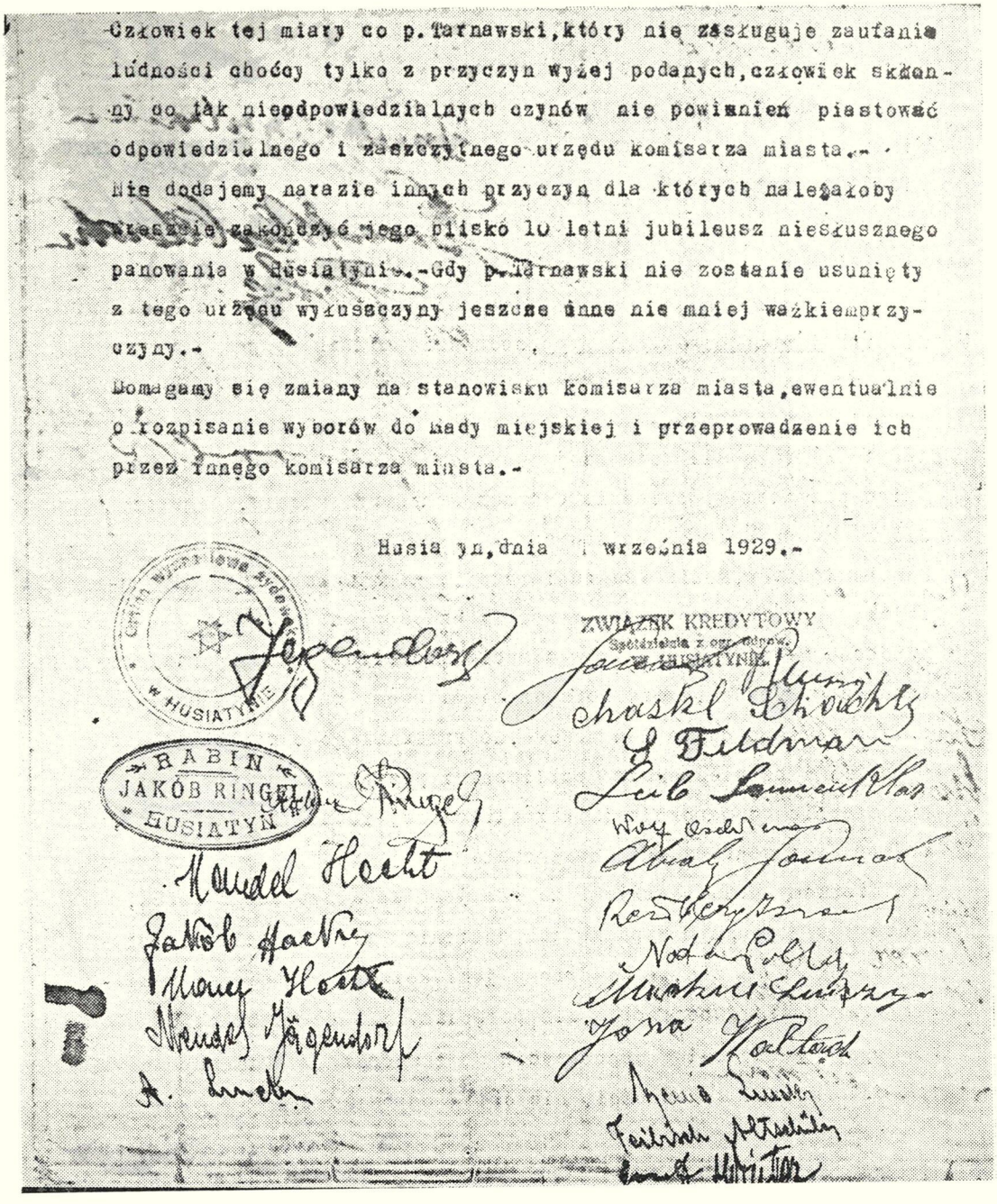

Człowiek tej miary co p.Tarnawski,który nie zasługuje zaufania ludności choćby tylko z przyczyn wyżej podanych,człowiek skłonny do tak niedopowiedzialnych czynów nie powinnien piastować odpowiedzialnego i zaszczytnego urzędu komisarza miasta.-

Nie dodajemy narazie innych przyczyn dla których należałoby wreszcie zakończyć jego blisko 10 letni jubileusz niesłusznego panowania w Husiatynie.-Gdy p.Tarnawski nie zostanie usunięty z tego urzędu wyrusczymy jeszcze inne nie mniej ważkie przyczyny.-

Domagamy się zmiany na stanowisku komisarza miasta,ewentualnie o rozpisanie wyborów do Rady miejskiej i przeprowadzenie ich przez innego komisarza miasta.-

Husiatyn,dnia 1 września 1929.-

חתימות יהודי הוסיאטין על העצומה להדחת ראש־העיר טרנבסקי מתפקידו
אונטערשריפטן פון הוסיאטינער יידן אויף א פעטיציע צו באזייטיקן דעם
בירגערמייסטער טארנאווסקי פון זיין פאסטן

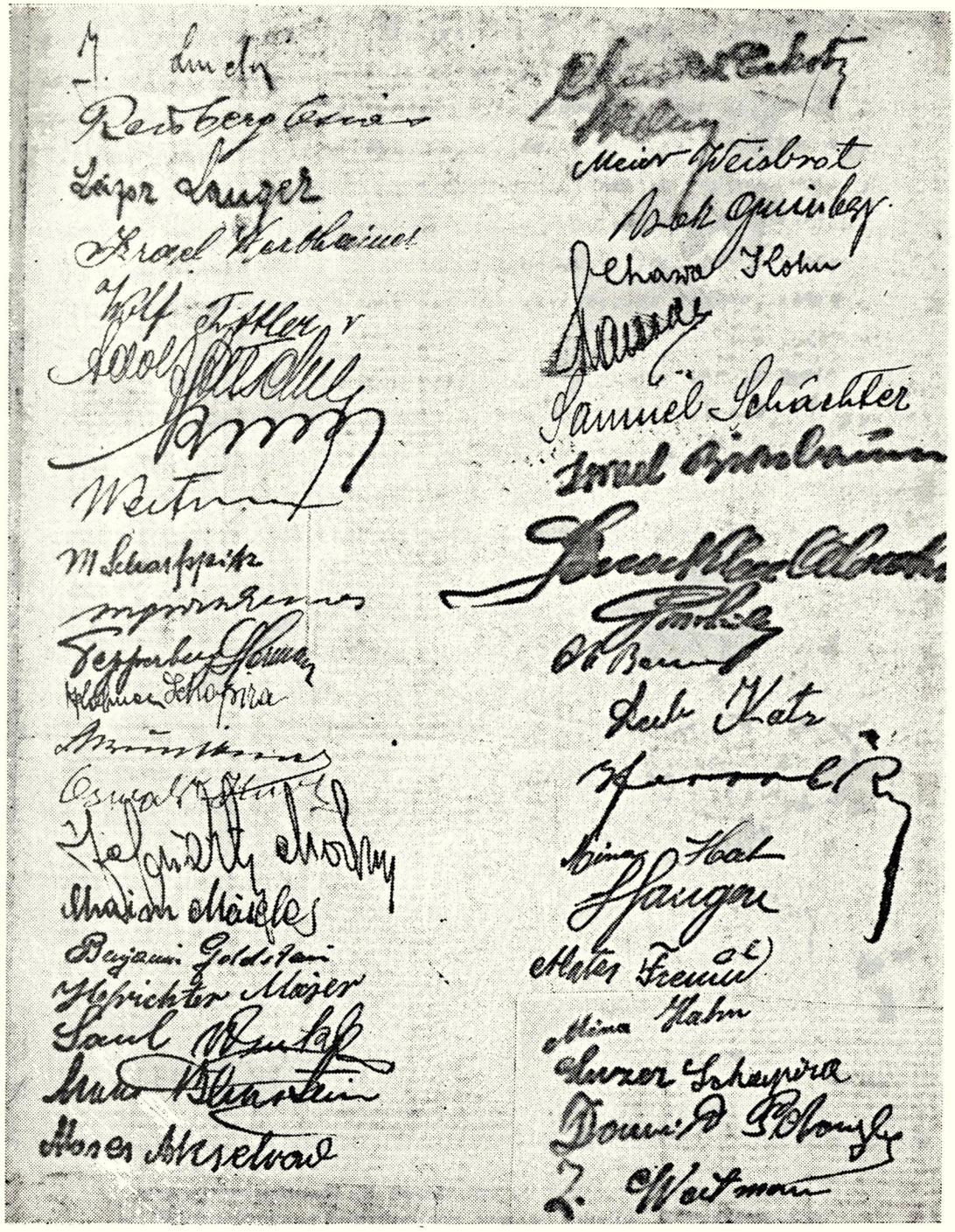

א. י. בירנבוים

במלאת 50 שנה לפריצת הדרך

בחודש טבת תר"פ—1920, לאחר שנות האימים והפרעות באוקראינה, נפרץ פתח לעליה, מעבר לגבול. בעיירות הספר נתקבצו יהודים וקבוצות פליטי חרב מחוסרי כל, ומטרה אחת בחייהם — להגיע למחוז חפצם, מי לאמריקה ומי לארץ ישראל. ביניהם קבוצות מאורגנות של החלוץ הבלתי ליגלי; הייבסקציה בולשת אחר כל זר הנכנס לעיירה, לוטשים עין ע"מ להרע, לאסור ואף יותר מזה... ואוי לו לזה שנתפס ונכלא. אחת דתו גירוש למרחקי סיביר, ועמו המות האיטי. כמקום מקלט ארעי שמשו העיירות הוסיאטין, סקאלא ופודבולוציסק. אך גם במקום מקלטם לא שפר חלקם של הניצולים. עין הבולשת הפולנית והז'נדרמריה ערה לבל ימלטו ח"ו יותר מדי יהודים. משמרות חזקים משני עברי הגבול שומרים על הנהר זברוץ, רווי הדמים מימים ימימה, עוד מימי חמלניצקי. — בעזרת שוחד ותחבולות מתחבולות שונות מתגברים גם על שומרי גבול נאמנים. אם כי רוב תושבי העיירה שיתפו פעולה למתן מחסה לרדופי חרב, הרי עיקר העול היה למעמסה על כתפי מתי מספר של חברים עסקנים מאגודת צעירי־ציון.

באחד מימי שבט תר"פ עבר את הגבול חבר מרכז החלוץ הבלתי ליגלי, הח' רזניק־ארז ז"ל, והוא אשר נתן תנופה לפעולה רחבה, במתן עזרה ומחסה לעלית חלוצים. בפעם הראשונה שמענו מפיו על זוועות הפרעות בעיירות אוקראינה, הרדיפה של הצ'קה בעזרת היבסקציה. הבינונו, שמן ההכרח להירתם לעזרה על אף הסכנה להאסר, ואף גרוע מזה.

בעזרת הג'וינט האמריקאי הוקמו ועדות עזרה, ובעיקר להשגת ויזות להגירה לאמריקה ולארץ־ישראל.

ד"ר צבי הלר, אשר שימש בימים ההם ציר בסיים הפולני הראשון, נרתם לפעולה זאת בכל חום לבו. השתמש בחסינותו הפרלמנטרית ועבר בכל מקומות התבערה, בכל מקום סכנה, ועזר. אנחנו היינו תחת חסותו היות והוא נבחר מטעם מחוזנו. כל אשר דרשנו ממנו נתן בחפץ לב, ואף למעלה מזה, לפי דרישתו הוקמה ועדת עליה מקומית, נבחרה ועדה מקומית בהרכב מצומצם של 3 חברים: הח' מינה ברנדס ז"ל, הח' ויטה ברנדס והחת"מ. הועדה לפי היקף פעולותיה היתה מצומצמת ונבחרו אליה חברים בעלי יזמה וחוש של שמירת קונספירציה. עם זאת צורפו אליה עוזרים אשר נשבעו למלא הוראות ללא שאלות, האחים יגנדורף, מרדכי הופריכטר, כץ, רייסברג, אשכנזי, כהן, הליצ'ר, פרידמן ואחרים, תפקידנו

נקבע ע״י הממונים עלינו מטעם מרכז צעירי ציון לארגן את ההברחה דרך הגבול והרחקת העוברים במהירות האפשרית ממקום הסכנה לעיירות הקרובות קופיצ׳ינצה, פרובוז׳נה, חורוסטקוב, ומשם לעיר המחוז צ׳ורטקוב ומכאן ללמברג.

העבודה אורגנה במיטב הכשרון ואהבת ישראל ומסירות נפש, ללא גבול ועמידה על המשמר יומם ולילה. כתחנת מצפה נקבעה דירת ר׳ נחמיה גינזברג ז״ל, משם יכלנו להשקיף על הנעשה ע״י הגבול ומעבר לגבול.

יש לציין, כי על אף הסכנה שבדבר, נרתמו לפעולה גם זקן המשפחה ר׳ נחמיה ועמו ארבעת בניו: נתן, שמעון, זאב ומרדכי. ביתם־קנם הפך לרשות הרבים יומם ולילה, וכך הצלחנו להעביר קבוצות שלמות של חלוצי פרוסקורוב, קמיניץ, ויניצה, זינקוב, באר ודינוביץ. ביניהם משפחת אהרונוביץ, משה קליינמן ואחרים.

אסטה קצת מן הדרך ואספר ספור אופיני על הדרך של הצלת נפשות. איתרע מזלה של משפחת בלינדר, ונתפסו ע״י הז׳נדרמריה, וגורלם נחרץ להישלח חזרה לעבר הגבול, ובינתיים הם נמצאו במעצר. ד״ר צבי הלר נמצא במסעותיו לארגון העזרה. הזעקנו אותו ומיד הופיע. טיכסנו עמו עצה מה לעשות, לא היתה ברירה אלא להשתמש בתחבולה וחסינותו הפרלמנטרית תעזור.

בנינו ארגז בעל נפח גדול ובו חורים לאורור ונשימה, שכרנו עגלה ובה עגלון בעל כוח ועוז, חיים לנגר ז״ל. בעזרת הטיפה המרה יצאה המשפחה לצרכיה ונכנסה ישר לארגז, בעגלה ישב ד״ר הלר ולצדו הח״מ והמטרה — צ׳ורטקוב. כך נצלה משפחה בישראל משמד בטוח.

משפחת יצחק הופריכטר בת 5 נפשות עברה את הגבול ע״מ להמשיך ולהגיע לעיר נמל כדי לחזור לאמריקה, פילדלפיה עיר מגוריהם.

תולדות משפחה זאת: בשנת 1905 הגרו מעיירתם הוסיאטין הרוסית לאמריקה, ולפני פרוץ המלחמה הראשונה באו לראות הורים ומשפחה. פרצה המלחמה והם נשארו תקועים בהוסיאטין הרוסית. עברו עליהם כל תלאות המלחמה, נדודים ורעב, ללא מוצא לשוב אי־פעם לאמריקה. והנה נפתחה הפרצה ועברו את הגבול. אך איתרע מזלם ונתפסו ע״י המשטרה ע״מ להשלח חזרה לרוסיה. כל העיירה היתה כמרקחה. הם גם קרובי משפחה לרבים מבני העיירה כולל משפחתנו. הסבא שלי ואביהם היו אחים.

נסו כל תחבולה ואין ישועה. וכאן נתאמתה האמרה, ישועת ה׳ כהרף עין. בין לקוחות חנות המכלת שלנו היה גם מפקח המשטרה. תוך כדי קניה מתוך רשימת המצרכים שבידי העוזרת, ספרה לתומה על יום הולדת לגברתה. נועצנו

מספר חברים, ביניהם מרדכי הופריכטר, כיום תושב עכו מניצולי ההשמדה, וכן שלמה כץ, אף הוא מן הניצולים, האחיות ברנדס ופולה רטהויזר ורייסברג, כי יש לנצל את המקרה, אולי יעזור ד' ונצליח לפדות משפחה ממות בטוח. וכך היה: קנינו מתנה יפה בצרוף משקאות ובאנו לברך את הגב' של שר המשטרה ליום הולדתה. והשתיה כדת. ובינתיים נשכרה עגלה רתומה לשני סוסים כאריות, שר המשטרה שותה, שמחה וחינגה בבית, ועמו חיל המשמר. בינתיים משפחת יצחק הופריכטר נעלמה מן האופק.

במקום זה ארשה לי להביא את דברי מינה ברנדס ז"ל על הפעולה הזאת:

ט"ו בשבט תרפ"א. השלג ירד כל היום ללא הפוגות, אך על אף הקור השורר התאספו ילדי בית הספר העברי לחגיגת ט"ו בשבט וקבלת פירות א"י אשר ועדת קרן הקיימת הכינה עבורם. לקראת הערב התכונן הנוער לנשף ט"ו בשבט. הייתי במצב רוח מרומם והתכוננתי לחגיגה. ופתאום באה דפיקה בדלת. אחד מעסקני ההברחה מסר לי פתק ובו שתי מלים בלבד: „חכי ב־9 בערב. השעה קרובה". חפזתי לדרך ולחברי הודעתי לחכות לשובי. החבריא הבינו את הרמיזה בהודעתי והיכו לי במקום המסומן כל אחד בתפקידו. הלכתי לדרכי, הערב היה קר, אבל שקט שרר בכל היקום. השמים היו מעוננים בחלקם והירח הסתתר והתגלה הליפות, כאילו משחק במחבואים. הדרך היתה קשה. השלג שירד כל היום כסה את כל השבילים ואני סללתי את הדרך עד הגבעה.

התקרבתי לבית קטן מכוסה גג קש, דלת הבית נפתחה והשליח חכה לי. בחדר בו נכנסתי, היה חם ומחניק. התישבתי על כסא ע"י החלון ושלחתי את מבטי לעבר הנחל שם נמצאו האנשים שנצטויתי לחכות להם. הירח האיר את השטח ובלבי קננה הדאגה כיצד יצליחו לעבור את הגבול לאור ירח כזה. הזמן זחל לאטו ולי נדמה שזה נצח. התיאשתי מהצלחת הפעולה, והנה החלה תנועת ענפי האילנות, רוח נשבה וענן כסה את השמים, אפלה. בנשימה עצורה עקבתי אחר הדמויות שהופיעו על יד האילנות העוטרים את הנחל הקפוא, צללי הדמויות התמזגו עם צללי האילנות, חשתי את התקרבותם יותר מאשר ראיתי. שריקת צופר בדומה לצריחת צפור לילה פלחה את האויר. היתה זו שריקתו של הח' אברהם איצי המודיע להמשיך ונתן אות לדמויות להסתדר בשרשרת בהפרשים של 2 מטר איש מרעהו. וכך התקרבו לבית. לאחר שהאחרון בשורה התקרב לבית, עשיתי תנועה ביד וכולם הסתדרו בשרשרת והלכו אחרי.

אברהם איצי פלס כאמור את הדרך בשריקותיו בהפסקות קטנות ושמש החלוץ העובר לפניהם. עברו סימטאות צדדיות עד לשורות הראשונות של בתים יהודים.

בחלון אחד הבתים עמד אחד מחברנו, משה אמריך ופנס בידו, סימן שאפשר להכנס. בבית זה חיכו לנו כל צוות העוזרים. ללא פקודות והוראות ידע כל אחד את תפקידו. כל אחד ידע את מספר החלוצים הנתונים לדאגתו לאיכסון, הזנה והלבשה, כל אחד לפי כתבתו. דפיקה קלה בדלת וזוג חלוצים נתקבל ע"י בעל הבית. הכל נעשה בשקט גמור ובחשכה: אף גפרור אסור להדליק. העבירו ילדים למטות הוריהם על מנת להשכיב במיטות ילדיהם של החלוצים. משפחה דומה לחברתה, כל אחת קימה את הצו של הצלת נפשות בדומיה והבנה. ערב זה, לילה זה, היה שיא של הצלחה. בגמר הפעולה בהתקרבי לביתנו הבחנתי דרך החלון בפני אמי צמודים לזגוגיות החלון, אשר הספיקה בחום נשימתה להפשיר את הקרח המכסה את השמשות. הדאגה לשלום בתה גרשו את התנומה מעיניה, כי טיולי לילה שלי ומטרתם לא היו בשבילה סוד.

אבי קם לעריכת חצות בלי להעלות אור, אמר פרקי תהילים בעל פה. מרוב עייפות לא יכולתי להרדם. חשבתי על האנשים, על עבודתם של העסקנים מעבר לגבול הנתונים בכל רגע להלשנה ולמאסר, אשר ביחס אליהם הסכנה שאנו נתונים בה היא אפסית. וכיצד ידענו כי המועברים הם חלוצים? סימן מוסכם היה ביניינו, כי העובר פותח את כותונתו ובו טלאי תפור עם סיסמה מסויימת, ובכל פעם החלפנו את הסימן. באחד מהטלאים הבחנתי ראשי תיבות של משפחתנו, התרגשתי ואמרתי לנפשי: במה זכיתי להנצחת שם משפחתי. כלום חברי בפעולה, פעולתם פחות מסוכנת מפעולותי? בלילה זה עברו 50 איש בקירוב, והצלחנו להרחיקם בשעות הבוקר הרחק מן הגבול.

הוחלט ע"י ועדת העליה להנציח את יום ט"ו בשבט תרפ"א ע"י ישיבה בצותא שכל אחד יספר בה על רשמיו.

ועתה נחזור לזכרונותי אני: באחד הימים ואני נמצא בבית ר' נחמיה גינזברג ז"ל, עומד על המצפה לראות את המתרחש בגבול וסביב הגבול, והנה תפסה משקפתי מעשה זוועה של חיל משמר פולני, אשר התאכזר לאשה ובמכות אכזריות רצה בכוח להחזירה לעבר הגבול הבולשביסטי. ללא מחשבות רבות לקחתי גורל האשה בידי, התגלגלתי מהגבעה שעמדתי בראשה, ובכוח רב התנפלתי על החיל והפלתיו, וכך נמלטה האשה ותינוקה ומצאה מפלט בטוח. פעולתי זאת הנמהרה הפסיקה לזמן מה את פעולתי הציבורית.

למחרת היום נאסרתי, מפקד המשמר, יהודי מומר, התאכזר אלי מאוד וקרא לי בשמות גנאי של אנטישמי מובהק, והרביץ מכות ללא סוף, ואף עוזריו הוסיפו לבעוט בי ולהכות. וכך טולטלתי מן האחד לשני, וכל אחד נותן בי את אותותיו,

פני היו נפוחים מרוב מכות וכל גופי היה פצע אחד. עמדתי להשלח במשמר כבד לבית סוהר מרכזי לחריצת דיני, וכאן שיחק לי מזלי. למפקד היה ידיד בשם ינקל קאנאריק, ספר העיירה. אמי ע"ה התחננה בפני הספר קאנאריק שיעשה מאמץ מיוחד להקלת מאסרי. הספר חיבל תחבולות כיצד לעשות זאת. הקדים

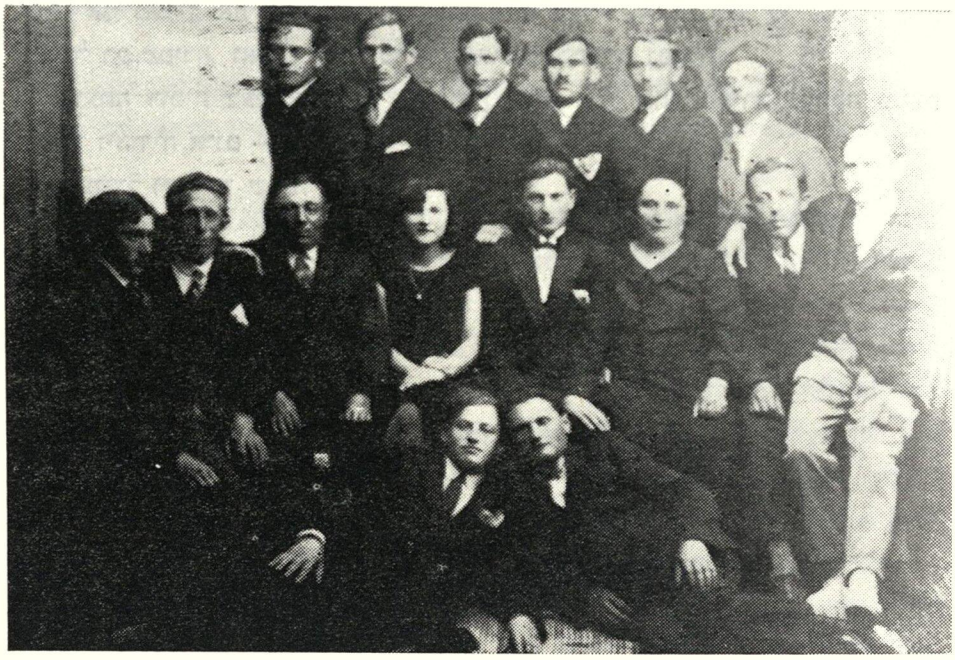

בני הוסיאטין בטקס האירוסין של ברוניה קנריק עם מוניו לבנר. משמאל לימין עומדים: לייב יגנדורף, יוסי לינדר, עזריאל האליצ'ר, מנדל ברוינשטיין, אברהם ברוינשטיין, מנדל יגנדורף. בין היושבים: גולדה קנריק, מוניו לבנר, ברוניה קנריק, יעקב קנריק, בני לינדר, עמנואל פרידמן. שוכבים: מוניו פישבך והירשה'לה וייטמן
א גרופע הוסיאטינער אויף דער פארלאָבונג פון בראָניע קאנארעק מיט מוניאָ לאוונער

מעשה למחשבה ובא לבית המפקד לעשות לו תספורת וגלוח בשעות המוקדמות של הבוקר. תוך כדי שיחה סיפר המפקד לידידו הספר על המקרה של פגיעה בחיל פולני ע"י יהודי, בחור צעיר, ועל המאסר שבו הוא נתון. קאנאריק עשה את עצמו לתמים, כאילו אינו יודע כלום על המקרה ושאל שאלות סביב המקרה ושם האסיר. וכאשר המפקד ביטא את שמי, פרץ קאנאריק בצחוק אדיר, ואמר:

את המשוגע הזה אתה מחזיק במאסר ? ואתה רוצה גם להעמידו לדין ? הרי יעשו אותך לצחוק. „מפקד פולני תפס בחור מטורף ומעמידו לדין בשל מעשה מטורף".

המפקד שמע לדברי קאנאריק בהקשבה רבה, ואולי נתעוררה בו איזו נימה יהודית, וציווה מיד לשחררני, בתנאי שלא יראה את פני יותר בעיירה. באותו יום יצאתי את העיירה, ולצערי לא יספתי לראותה עוד. עלי להוסיף כיום, לאחר 55 שנה, אני מעריך את דברי קאנאריק וקובע כי דבריו היו נכונים. כי למעשה כזה מסוגל רק מטורף, ואמנם היינו כולנו מטורפים להצלת נפשות.

ועתה דומיה בעיירתי באין קול ואין קשב, הכל מת, העיירה נמחקה ממפת הארץ ויהודיה אינם — אינם.

יתגדל ויתקדש שמיה רבה.

(מתוך הספר „מבית אבא", הנ"ל)

ויטיה דרורי (לבית ברנדס), כפר ויתקין

לחג חמישים שנה לעליה שלישית

כינוי זה הדביקו חברי סניפנו לחלוצים אשר הגיעו מרוסיה לפולין, החלוצים האלה לא היו מצויידים בפספורטים וחפצים שונים כמו החלוצים שלנו, אלה נרדפים על צווארם עקב היותם ציונים, עזבו את בית הוריהם בחשאי וכל ציודם היה שלהבת ההגשמה, מרץ נעורים ומקל נדודים.

מרכז החלוץ בחרקוב שאבד את מעמדו הלגיטימי ירד למחתרת, הקים רשת סניפים עד לגבולות של המדינות השכנות כדי לסייע לחלוצים לעבור את הגבול בעזרת מבריחים.

איש מרכז החלוץ מעבר לגבול נע בין מרכז החלוץ שבחרקוב לבין הסניף שבגבול, גייס פעילים בקרב החלוצים אשר חכו בתור לעליה לא״י. בעיירתנו הוסיאטין השוכנת על יד הגבול קיים זה איזה זמן וועד הצלה למען פליטי רוסיה תחת חסותו של הז׳וינט אשר נוסד ביוזמתו של מנהיג ציוני ד״ר צבי הלר (ציר הפרלמנט הפולני לשעבר) — איש מרכז החלוץ רזניק ז״ל היה איש דינמי, עבר את הגבול, בא במגע עם צוות ועד ההצלה ואירגן סניף בעיירה שלנו לעזרת החלוצים וחזר לעבודתו מעבר לגבול. אגב, חתנו הנו חבר הכנסת יצחק נבון.

שני הסניפים משני עברי הגבול עבדו בשתוף פעולה, התקשרו עם מבריחים ונוצר קשר חשאי בין פעילי שני צידי הגבול, ומטרותיהם היה למנוע מאסרים בידי השלטונות ובמקרה של מאסר עשו כל המאמצים לשחרר את האסירים בכל מחיר. „ועד ההצלה״, אשר קבל כסף מהז׳וינט, ממן את ההוצאות הקשורות בפעולות האלה.

והרי אפיזודה של אחד ההולכים לא״י.

היה זה יום חמישי רגיל, חלוץ אחד יצא את בית מגוריו מעבר לגבול לכוון כפר סמוך, מהלך שעה ברגל כדי להצטרף לקבוצת חלוצים אשר התאספו בבית של אחד המבריחים בכדי יחד אתם לעבור את הגבול.

מזג האויר היה אידיאלי בשביל מבריחים — כפור חזק וחושך מצרים. הצעיר כמעט והגיע למטרת חפצו, אך לפתע נשבה רוח חזקה, גבישי שלג קפוא הצליפו בפניו והוא היה נאלץ למשוך את כובע הפרוה על העיניים. ככה המשיך זמן מה, כשהרוח שקטה הוא שחרר את העיניים וראה לרוב צערו שסטה מהדרך, במקום בכפר מיושב, נמצא ברצועת מישור עטורה עצים בין שתי גבעות רמות, היה

זה הנחל הקפוא מכוסה שלג — שרק קפיצת כמה מטרים והוא יכול להיות בצד פולין, אבל המסכן לא ידע מזה, הוא המשיך ללכת, רגליו בוססו בשלג העמוק, זמן ממושך הלך. עייפות איומה תקפה אותו ומיואש כמעט נשען על גזע עץ ונשא את עיניו השמימה כאילו חפש שמה את הצלתו. באותו הרגע מעבר לגבול בעיירתי השכימה קום אישה לאפות חלות לכבוד שבת. חיש הסיקה אש בתנור ומיד בקע עשן מתוך הארובה. החלוץ אשר נמצא בחשכת הלילה, הבחין בניצוצות אשר עולות השמימה וכיוון צעדיו לצד זה, ובכוחות מחודשים טפס על הגבעה אשר לרגליה נראו בתים וביניהם אחד אשר משם ראה עשן שהיה מורה דרך שלו. עם דפיקה בדלת קבלה את פניו אשה בחמימות, טפלה בו במסירות אם (כך נהגו כל התושבים היהודיים בעירתנו עם כל חלוץ התועה בדרכים ומתדפק על דלתותיהם). מתוך דבריה של המארחת התבהר לו שהוא נמצא בפולין ולאשרו לא היה קץ.

למחרת נמסר הצעיר לועדה המטפלת בחלוצים ומפיהם שמעתי את הסיפור הזה לראשונה, ואלו כעבור 14 שנה בביקורי באחד הקבוצים, מפי אותו החלוץ אשר היה כבר אב לבת חמודה ומרכז משק. קרוב למאתיים חלוצים וחלוצות עברו את סניפנו, רובם עלו ארצה וחלק גדול נמצא בנקודות התישבות קבוצים ומושבים, אבל ישנו גם חלק אשר לא זכה להגיע ליובל זה, ומחובתי לציין שתי דמויות מרכזיות, איש המרכז והחלוץ שנקטף בדמי ימיו — ארז ז״ל, ואחת הפעילות החשובות בסניפנו מינה ברנדס (אברמוב) ז״ל שגם היא הלכה לעולמה טרם זמנה.

יהיה זכרם ברוך לעד.

אישים וזכרונות

א. י. אביטוב

דמויות מן העבר

ר' אליעזר ליפא שוגר

מהאחרונים למשפחת השוגרים הידועה בגליציה ובאוקראינה. סבו היה ר' דוד שוגר, שהיה ידוע בלמדנותו ובחריפותו. שימש גבאי ראשון אצל האדמו"ר הראשון מהוסיאטין והמשיך גם אצל הסבא־קדישא ר' ישראל זצוק"ל מהוסיאטין. ר' אליעזר ליפא ירש מסבו את חריפותו ולמדנותו ואף עלה עליו בבקיאותו בכל

הגבאים ר' יוסף ור' ליפא שוגר

מכמני הספרות העתיקה, תלמוד ופוסקים, נגלה ונסתר. זקן מופלג היה, אך זכרונו היה גדול ולכל דבר מוקשה שימש כתובת: „זה נמצא בספר פלוני שנדפס בהוצאה זאת בשנת כך ותשובתך תמצא בדף זה וזה"...

היה פינומן במלוא מובנה של המלה ובאי ביתו היו פרופסורים, שופטים, סופרים ומדענים. עם זאת תמים דרך ועניו היה, טוב לב, פורס מלחמו לעניים והצדקה היתה אצלו צו ראשון במצוות. אף עונה לזקן ולנער באותה מידה של סבלנות. היה איש האמת השלימה, וכשביקשו ממנו לעבור לפני התיבה ביום הזכרון לאביו, מיאן באמרו: „איני בעל קול ואיני ראוי להיות שליח ציבור. לאחר התפילה יצא אליו האדמו"ר ואמר לו: „אומרים עליך שהנך איש אמת, עתה נוכחתי שנכונים הדברים".

הוא ייסד עם גיסו הרב דוד פרנקל מהוסיאטין את הוצאת הספרים, אוצר שהיה מפורסם בעולם עוד לפני המלחמה הראשונה, ושניהם עמדו בקשרים עם כל האוניברסיטאות בעולם. כאשר הצורר היטלר השתלט על וינה נשדד אוצר ספרים זה אשר אין למדוד את ערכו בכסף ושבו היו ספרים עתיקים וכתבי יד יקרים.

מת בכ"ג שבט תשכ"א, רבים המבכים את מותו, כי היה ידיד וחבר לכל אדם. בימי חייו האחרונים, כאשר שכב על ערש דוי שאלוהו מה בקשתו, והוא השיב בתמימות: „שתו לחיים וזכרו את ליפא שוגר". ואמנם זכור נזכור את זה הטוב שבטובים.

ר׳ יחזקאל בירנבוים ז״ל

הרב מ. ש. באומינגר, נכדו של האדמו״ר מהוסיאטין, שלח למשפחת ר׳ יחזקאל בירנבוים, שנפטר בכ״ה מנחם אב, דברים אלה שאנו מביאים אותם כאן לזכרו של המנוח.

„הידיעה על פטירת אביכם ע״ה, השרתה עלי תוגה, הן עקב היותו מכרי

ר׳ יחזקאל בירנבוים ז״ל

וידידי במשך עשרות שנים, והן בגין העובדה שחסידיו הוותיקים של הבית ההוסיאטיני הולכים אט אט לעולמם ואין להם אנשים — על משקל — „בחר לנו אנשים" (שמות י"ז, ט') שיבואו במקומם, כך שמתהווה מציאות של „ויפן כה וכה וירא כי אין איש".

ואמנם ציינה את המנוח האמונה האבסלוטית בחסידות ללא פקפוק, ללא הרהור ללא פניה. כן ציינה אותו האהבה, המסירות, והנאמנות לשושלת ההוסיאטינית, ותכונות אלה היו בשבילו מובנות מאליהן, כפי שהיו מובנות מאליהן בשביל כל בני הדור ההוא, שקבלו את חינוכם וגדלו בסביבה שבה גדל.

נוסף לכך היו במנוח גילויים מסוימים שבאו לביטוי רק בחסידי רוז'ין, ויש להצטער ולדאוב על כך, שהתכונות והגילויים הללו הולכים ונעלמים, עם הליכתם לעולם של אדמו"רי הדורות הקודמים וחסידיהם. ולא רק הם הולכים, אלא גם המסורת הספציפית והאינדיבידואלית שייחדה אותם והבדילתם מאחרים — אף היא הולכת ונעלמת עמהם.

(מתוך „מבית אבא")

משה בר־יוסף שווגר ז"ל

משה שווגר, בנו של רבי יוסף שווגר, הגבאי הראשי ומזכירו הכללי של האדמו"ר זצוק"ל, חונן מנעוריו בכשרונות של המצאות מסחריות. כמנהג הימים ההם למד תורה וחסידות, ובביתו של ר' יוסף שווגר שהיה בכח עצמו עלוי

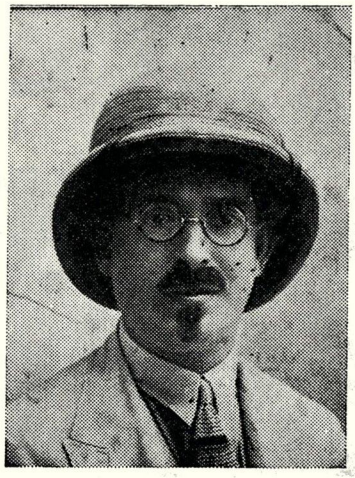

משה שווגר

מנעוריו ובעל כתבא רבא, קבלו בניו חנוך מושלם ולא הוזנחו גם למודי חול, לימוד השפה הגרמנית, מפיו של המורה המהולל הסגי־נהור ר׳ דוד בלום ז״ל ור׳ אליהו משרוגרד. עם התבגרותו התמחה בתורת הביטוח בביתו של בן־ציון הולנברג, סוכן ביטוח ידוע, ואגב, בנו או נכדו או ענבי, ממייסדי „יד ושם״, וכך הגיע לסוכנות של חברת „פניקס״, סוכן נוסע ועשה עסקים טובים. חברת „פניקס״ המרכזית אשר מושבה היה בוינה, מצאה במשה שווגר סוכן מעולה, הכרות רחבה וקודם כל בין חסידי הוסיאטין. מה שייך, האם אפשר לסרב לבנו של ר׳ יוסף שווגר ולא לסדר פוליסת ביטוח על ידו ?...

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נשאר תקוע בפודבולוציסק, נשא לאשה קרובת משפחה, אשה משכילה וגם יפה, הגיע בדרך לא דרך לוינה וקשר קשרים עם מרכז פניקס. לאחר זמן לא רב נתמנה לסוכן ראשי ואח״כ גם למנהלה.

משה שווגר ז״ל נתן פזר לאביונים, וקרב אליו ידידים וקרובים וכלם התפרנסו על ידו, ביחוד קרב אליו את חברו ידידו, חובש בית המדרש שהתמשכל, קלמן ליב פרידמן הי״ד והעסקים פרחו. כתוצאה מפרוק ממלכת אוסטריה, החברה פשטה את הרגל והעסקים התמעטו. משה ז״ל מנעוריו ציוני בעיקר מתמסר לקרן־הקיימת, נתן תרומות ניכרות ואף הפרשות לטובת קרן־הקיימת מכל עסקת ביטוח. היה מקורב מאד לאוסישקין.

עם עלית היטלר י״ש לשלטון, החליטו הוא ומשפחתו ועמו אחיו הצעיר שמואל שווגר, יבדל לחיים טובים, לעלות לארץ ישראל. גם כאן ניסה לבסס את עצמו ע״י עסקי ביטוח, עבד בחברת בטוח כללית שע״י בנק אשראי, אך האדם נעקר מקינו, השיטה בארץ ישראל אינה שיטת וינה. עם זאת לא אמר נואש, לבסוף הצטרף לבתו, חברת קבוצת דגניה ב׳. היה מספר שנים בקבוצה והיה מעורב עם הבריות, עשה כל עבודה פיזית בשדה ובבית, ובעיקר אהב לעבוד ברפת. מחלת סרטן הגרון הכריעתו — מת בבית החולים בלינסון ביום י׳ לתמוז תרצ״א ונטמן בטבריה, לא רחוק מקברות האדמו״רים לבית הוסיאטין ועדת החסידים הקבורים לידם.

ר׳ יצחק כהן ז״ל

ביום חמישי כ״ה לחשוון הובא לקבורה איש יפה טעם ונעים הליכות מוכתר במעלות רבות, שולט בים התלמוד הבבלי והירושלמי, בן־בית בספרות ההלכתית והחסידית ומקיים בפועל את הצו „והגית בה יומם ולילה״. מצאצאיו של ר׳

יצחק כהן

פנחס מקוריץ מצד אמו, סבו הרב מריזין ואביו העילוי הרב ר׳ נחום כהן, אשר שימש ברבנות במיקולינצה שע״י טרנופול וכן ממקורבם של האדמו״רים מהוסיאטין, משמש את בעל „אהל יעקב״ ר׳ יעקב פרידמן והאדמו״ר השלישי מהוסיאטין זצוק״ל, למדן מופלג ומבעלי הניגון המופלאים. ר׳ יצחק ז״ל עבר הרבה תלאות. היה אסור בדכאו, ובעלותו ארצה הוטבעה ספינתו והוא ומשפחתו ניצלו ממש בנס. בחופי הארץ הופרדה המשפחה בכוח מושלי המנדט הבריטי. אשתו נלקחה למחנה מעצר, והוא ובתו הקטנה עלו לחוף. לאחר זמן שוחררה האשה ממעצרה, וחיי המשפחה חזרו לתקנם. מתחילה הדאגה לפרנסה.

לאחר חוסר עבודה וחוסר לחם פשוטו כמשמעו, נתקבל כעובד במועצה הדתית, ועד הקהילה. התקדם ושימש נספח לבית דין רבני, עד לפרישתו מן העבודה. לפני שנתיים קיבל התקפת שיתוק חלקי. חלה זמן ממושך וכמעט הבריא, והנה פתאום הלך לעולמו בשם טוב ובשיבה טובה. יצירתו בבית הכנסת שעל יד מקום מגוריו, ברחוב דיזנגוף, קופת מתן בסתר, נתייתמה ממייסדה ומטפחה. וקהל החסידים התייתם מאהובו, שופע חן וחסד בכל דרכיו. שומעי שיעוריי בגמרא ומשנה מתאבלים מרה על אבדן המרגלית שאין לה תמורה. באהבה והערצה יזכרוהו כל רואיו ומכריו וידידיו הרבים. השאיר אחריו אשה, בן ובת ונכדים.

אחיו הבכור הרב אלישע כהן עלה ארצה מאמריקה, שם שימש כרב מכובד מאוד בעדתו, וקבע את מקום מושבו בירושלים.

ר׳ נחמיה גינזברג ז״ל ומשפחתו

ר׳ נחמיה גינזברג ומשפחתו הגיעו להוסיאטין כפליטים מצימירוביץ שע״י הוסיאטין הרוסית, מגורשים מרוסיה הצארית כאזרחי אוסטריה. ר׳ נחמיה יליד פודבולוציסק, גם היא עיר ספר בין אוסטריה ורוסיה.

אביו ר׳ שמעון גינזברג ז״ל מהעילית שבאוכלוסיה היהודית בפודבולוציסק,

ר׳ נחמיה גינזברג

שם ניהל עסקי יצוא של תבואה לגרמניה ואוסטריה, היה סוחר בגילדה הראשונה ועם זאת איש אדוק מאד. ביום ששי בשעה 12 סגר את משרדו וקבל את השבת וכאשר הגיע מכתב דחוף או מברק בעניני מסחר, לא עיין בהם עד מוצ״ש אחר ההבדלה. הוא היה מחסידי הוסיאטין המכובדים ביותר, וכן גם בניו ר׳ עובדיה ור׳ נחמיה. בני יוחסין וידועים כבקיאים ומתמידים בלימוד הגמרא ומפרשיה, יחוסם מגיע לבעל טורי זהב ותוספות יו״ט. במסחרם הם הצטיינו במידת היושר ומצפון ובנקית־כפים והיו מקיימים את מצוות „מוצא שפתיך תשמור״ הלכה למעשה.

ר׳ עובדיה בעל קורא מובהק, ומסורת ו„חזקה״ לו לקרוא את פרשת העקידה בימי ראש השנה. הוא גר כמה שנים בוינה והיה מתהלך במחיצתו של הרבי הנערץ שלו, הצדיק מהוסיאטין. אך כאשר הנאצים השתלטו על בירת אוסטריה, הוא נאלץ לשוב לפולין והתיישב בפשמישל. שם השיגה אותו היד האכזרית של הצורר הנאצי. הי״ד.

ר׳ נחמיה עבר אחר נשואיו לצימירוביץ, שם ניהל עסקי יצוא המשפחתיים.

מבין בניו של ר׳ נחמיה נפטרו טרם זמנם שלמה ז״ל (הראשון משמאל בשורה התחתונה) וזאב (וועלוול) ז״ל (הראשון מימין בשורה העליונה).
היושבים (מימין לשמאל) שמעון ונתן והעומד (משמאל) מרדכי (מוטיל) יבלח״א.

כאמור, הגיע ר׳ נחמיה בעצם ימי המלחמה להוסיאטין. עמו בני משפחתו, הבנים נתן, שלמה, שמעון, זאב ומרדכי והבנות גיטל ופיפה. המשפחה התבססה במסחר הבדים ועסקי־יצוא מעבר לגבול. נתן הבכור קבע את דירתו בקופיטשינצה, שם נשא לאשה את אהובת לבו, טונציה מבית גורדון. שתף פעולה בעסקנות ציונית. בשנות העשרים האחרונות עלה ארצה, התיישב בחיפה, עשה בכל עבודה „בחומר

ולבנים". כשל כוחו ונענה להפצרת המשפחה וירד לארצות הברית לאחיו שלומה וזאב, שהסתדרו יפה והצליחו להגיע למעמד חשוב במסחר ותעשיה שם.

שמעון היה פעיל בהנהלת ביה"ס העברי והקרנות קרן הקימת וקרן היסוד. היה מקובל כעסקן מצד הציונים הכלליים. אני זוכר יפה את שנות העשרים הראשונות, העליה החלוצית מאוקראינה, העבודה המסורה ועדוד והעזרה שקבלנו אנשי הקליטה מבית הגינזברגים. זו היתה חממה ביתית, אם כי ראש המשפחה, ר' נחמיה ז"ל, לא היה מעורב אישית בפעולה, אבל נתן לבניו תמיכה מוסרית ובמיוחד לשמעון, שהיו לו מהלכים בציבור והשפעה רבה.

ר' נחמיה מת בלמברג (לבוב) לפני המלחמה. חסד עשה עמו אלוהים שלקח אותו לפני השואה.

שמעון ומרדכי (מוטיל) הצליחו לעזוב את פולין, המקום המוכן לפורענויות, עוד טרם פרוץ המלחמה, היינו בשנת 1938 ולהגר לאמריקה, בה חיו כבר כל אחיהם. אך לרוע המזל, אמם שרה רחל ואחותם פיפה (נשואה לעו"ד אברהם בקר) לא הספיקו להצטרף אליהם. הן נשארו בהוסיאטין וטעמו את כוס התרעלה מידי הנאצים עד תומו, הסוף המר של חיסול היהודים.

יש לציין, שצוותו הבכירה של ר' נחמיה, מרת גיטל שהיתה נשואה לאיש מכובד וחסיד, מטובי הארץ בקלוזנבורג (רומניה), ר' מרדכי קורנבלום, נספתה בימי השואה יחד עם בעלה באושביץ. שם גם נהרגו בתם פרידה עם בנה הרך נחמיה, ובנם שמעון עם אשתו וילדתו. בת אחת של גיטל בשם טשארנה אף היא נוסתה בעינויים קשים באותו מחנה-המוות ומתה זמן קצר לאחר שחרורה. הי"ד.

למזלנו הטוב, שלוש בנות אחרות של גיטל: ביילה, אסתר, וטובה, שגם כן היו אסירות אוישביץ, נשארו בחיים, לאורך ימים, והקימו משפחות נאות בארצנו. צאצאיהן נמצאים כבר היום בין קציני צה"ל, בין לומדי וחוקרי מדע ובין מגיני ובוני המדינה. כן ירבו!

מרדכי יעקב מקס ריכטר־הופריכטר ז״ל

מרדכי יעקב־מקס ריכטר, אח אמי, עליה השלום, יצא את הוסיאטין בהיותו בן 17־18 ושם לו למטרה להגיע לאמריקה.

עוד בהיותו נער תלמיד בחדר של ר׳ אליהו משרוגרד הצטיין בחריצותו ושקידתו, למד גרמנית ולימודי חול אחרים באופן אקסטרני מפי המורה הסגי־נהור ר׳ דוד בלום. הצטיין במתמטיקה ואף נתקבל כפקיד בבנק צובן ושות׳. עם הופעת הרצל נצטרפו חבריו של מקס לאגודת ציון ואף הוא בתוכם ושימש כמזכיר האגודה. הדרך פתוחה לפניו להתקדמות, וסבא משה חיים ז״ל עושה כל אשר ביכולתו למען התקדמותו, אך מקס שואף לחיים חדשים בארץ אשר שעריה פתוחים להתקדמות ללא הפליה ושויון זכויות, הרי זו ארצות הברית.

כאמור, הגיע מקס לארצות הברית ובחר למקום מגוריו את ניו־יורק, התלבט בקשיי עבודה, הזיע ב„שו״, המקובל בימים ההם, ומכאן עבר להיות מחלק חלב לבתים, שלח את ידו לרוכלות בעתונים, רכש לו „סטנד״ — כעין קיוסק פתוח לממכר עתונים. אחר שהיה שם שנתיים בעיר ההומיה ניו־יורק, עובר לפרובידנס העיר, אשר מסביב לה בתי תעשיה לאריגים, ויהודים מוצאים פרנסתם ע״י קנית שאריות הבדים ועוסקים ברוכלות. התרמיל על הגב וכך עוברים מכפר לכפר ועושים ביזנס — מסחר ואף מתעשרים, ומקס ביניהם.

כאן נשא את זוגתו פני, ילידת וולוציסק, ובונים את ביתם. נולדו בן ובת, מקס פונה למקצוע קבלנות בנין, בונה רחובות שלמים, תורם תרומה נכבדה להתפתחות העיר פרובידנס. שמו הולך לפניו והבנקים פותחים את שעריהם לפניו במתן אשראי וכו׳. האיש מקובל מאד בעדה היהודית והוא עולה מעלה מעלה, ברכוש ובידע. זוכה, ושמו נקרא על אחד הרחובות הסואנים בפרובידנס, רחוב שכל בתיו נבנו על ידו.

עם כל האושר שברווחה הכלכלית, פגעו בו אסונות משפחתיים. אשת נעוריו מתה אחר מחלה ממושכת ולאחר זמן מת בנו יחידו, והוא דואג ליתומים. אך לא איש כמקס ריכטר יכנע לגורלו. הוא מתאושש וממשיך, בנה בית כנסת ושימש בו עשרות בשנים גבאי, בנה בית אבות לתפארת. מקס היה ציוני מנעוריו והמשיך לעשות למען ציון גם בארצות הברית. היה מקורב מאד לאיזיק המלין ז״ל ופעל במגבית הכללית וההסתדרותית. ביקר מספר פעמים בארץ וחשב בלבו: יבוא הזמן ואף ישתקע בה, וחבל שלא הסתייע הדבר בידו.

ביום י״ב אדר ב׳ תשל״ג 16.3.73, יום שישי בצהרים, שבק חיים לכל חי
ונקבר על יד אשת נעוריו בפפרובידנס והוא בן 87, זקן ושבע ימים.
יהא זכרו ברוך.

מכס ריכטר, בנו של משה הופריכטר, בן הוסיאטין

ויטיה דרורי

מבית אבי

יזכור

אין זו אמירת יזכור שיגרתית מסוגננת על ידי ספרי תפילות למיניהם, אלא שעם כתיבת השורות הבאות, אני מתיחדת עם זכרם של כל בני בית־אבי, אשר הלכו לעולמם טרם עת.

מקום הולדתי בעירה הוסיאטין על גדות נחל זברוטש. הנחל הזה הווה גבול טבעי בין רוסיה הצארית ובין אוסטריה.

עיירתי היתה אהובה עלי מאד בגלל הנוף המקסים שלה. בעיני רוחי רואה אני את הגבעות המוריקות באביב, ובקיץ היו מטיילים לרגליהן לפנות ערב. בחורף, בזמן שהשלג כיסה אותן, היינו גולשים במזחלות שלג קטנות להנאתנו.

אחרי הגבעות האלה השתרע יער מטופח. העצים גדלו גבוהה וענפיהם יצרו כעין סכך, דרכו חדרו קרני השמש. אהבתי להתבודד שם ולחלום על העתיד היפה. בשולי היער פרחו פרחי־בר, אשר מרחוק נראו כמו מרבד ססגוני. משלושת צידי העיירה זרם הנחל עטור עצים עבותים. אשר העניקו למימיו גוון ירוק.

בחודשי הקייץ רחצנו בנחל ובחורף כשהתכסה קרח היה תענוג חדש להחליק על פניו אל על. עוד סגולות היו לעיירה שלנו: בגלל קרבתה לגבול היתה לתושביה פרנסה בשפע, המסחר בין שתי הארצות פרח והביא הכנסות גדולות.

הגורם השני להתפתחותה של העיירה היתה חצר הרבי ר׳ ישראל פרידמן זצ״ל, נצר שושלת אדמו״רים מפורסמים בעולם.

בימי החג ובשבתות היו מאות חסידים באים בכדי לחוג במחיצתו של הרבי ולקבל את ברכתו.

מכאן אתרכז בזכרונות בית־אבי. תמונת אבי נראית לי כמו חלום יפה. את הורי אני זוכרת כזוג יפה תואר ועדיני נפש, אהבה הדדית ומסירות, נועם ורוך שררו בביתנו. באוירה זאת גדלו והתחנכו שבעת ילדיהם: שלוש בנות וארבעה בנים.

אבי היה תלמיד חכם ידוע בסביבה, ולמרות שהיה מוסמך לרב ולשוחט לא התפרנס מזה, כי עבודה כשוחט לא היתה לפי רוחו ולכסא רבנות לא הגיע. את פרנסתו בדוחק הוציא מעבודה בחצר הרבי.

הילדים קבלו חינוך מסורתי כדוגמת אבי, שהיה שומר מצוות בקפדנות. הבנים לא הלכו לביה״ס ממלכתי, כי שם ישבו בגילוי ראש, הם למדו תורה

בחדר, ואילו הבנות כן קבלו השכלה בבי"ס.

זכורים לי בעיקר השבתות כשהיתה אפשרות לשכב במיטות, היה אבי מגיש לנו תה עם חלב, לאחר שדאג לנטילת ידינו.

למרות הקשיים הכספיים השתדל אבי להקנות לבניו השכלה חילונית. וכדי לממן את ההוצאות קיבל עבודת לילה בבית־דפוס, שם היה מגיהה ספרי התפילה לפני שהובאו לדפוס.

ברצוני לציין שלמרות המחסור בכסף שררה בביתנו שמחת אמת. אבי ידע לספר סיפורים מבדחים וחסידיים שריתקו אותנו מאד, ואת זמירות ליל השבת יכולה לזכור כאילו שמעתים אתמול.

שם אמי היה מלכה, ואומנם מעמדה בבית היה כשל „מלכה". יחסינו אל אמא היה מאד חם ומתוך דרך ארץ. ידענו יפה להעריך את סגולתה של שומרת סוד, אשר אף פעם לא גילתה לאבא פרטים מתוך התנהגותנו „הלא טובה". היתה אשה מאד נבונה וטובת לב, בזמן שנאלצה להסתפק במעט, קבלה את הדין בהכנעה, היתה טרודה ביום בטיפול בתינוקות ובלילה היתה תופרת ומתקנת בגדים.

במרוץ הזמן השתנה מצבנו הכלכלי. הילדים הראשונים גדלו קצת ויכלו לשמור על התינוקות, ואילו אמא יכלה להתפנות, כדי לעזור לאבא בפרנסת המשפחה. היא פיתחה תעשית־בית, לימדה נערות מקצוע מכניס רווחים. העסק הזה התפתח מהר ואף הצריך כוח אדם נוסף, אז גם אחי הבכור נרתם לעבודה.

לאחר זמן אבי עזב את עבודתו בחצר הרבי ונתן יד למסחר. להפתעתנו הרבה התגלה אבי כסוחר מוכשר, ואנחנו הגענו לחיי רווחה. הורי החליפו את הדירה הישנה לדירה חדשה ומרווחת, קנו רהיטים ואף שכרו עוזרת. הרווחה הכלכלית אפשרה לילדים להתמסר יותר ללימודים.

פרט לעסקים התמסר אבא והיה פעיל בעניני ציבור ובענינים דתיים. הוא פעל להקמת בית־מרחץ ומקווה וגם קלוז (שהיה הרוס) וביזמתו הוקם מחדש.

חרות בזכרוני מאד השולחן בבית אבי. נוהג היה אצלנו, בעיקר בשבתות ובחגים לא להתחיל בסעודה עד אשר כל הילדים יתישבו לשולחן. אבי כמעט תמיד היה מביא אורח מבית־הכנסת, אשר סעד אתנו.

עם התחלת הסעודה „חילק" אבי מחמאות והתמוגג מהתבשילים הטובים של אמא, והיא היתה קורנת מרוב אושר. אבל אושר זה חלף עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עם התקרבות הצבא הרוסי לגבול ברחו היהודים מהעיירה לעיירות מרוחקות מהגבול. הקוזקים שרפו את כל הבתים, ובעזרת הגויים שדדו את רכושם.

לאחר שבועות מספר התקדם הצבא — אז חזר אבי לעיירתנו ולאושרנו מצאנו חלק מהרכוש שהחביא במרתף. במחבוא היתה סחורה יקרת־ערך, אותה אבא מכר, בכסף זה התקיימנו ואף הספיק לתשלום שכר הלימוד בבית הספר ובחדר.

דירה קשה מאד היה להשיג בגלל גודל המשפחה. אולם מאחר ונשארו לנו בניינים בחצר שלא נשרפו, התקין אותם אבא לדירה, ואמר: „זה יהיה ביתנו עד אשר ירווח".

מצבנו הכלכלי היה טוב, אבל הרוסים גרשו את היהודים מהעיירה, וחמש פעמים עברו עלינו התלאות האלה של גירוש או בריחה. נדדנו ממקום למקום עד גמר המלחמה. אחרי המלחמה אבי שוב עשה עסקים גדולים. כל הילדים גדלו, אחי הצעירים הלכו לביה"ס והיותר גדולים הצטרפו לתנועה ציונית והתארגנו לעליה ארצה. גם לעבודה ציבורית אחרת התנדבנו.

הפליטים היהודים שברחו מרוסיה זקוקים היו לעזרה. ד"ר צבי הלר יסד סניף להצלה תחת חסותו של הג'וינט, אני עבדתי במזכירות, ואילו אחותי מינה בועדת העליה ובקרן־הקיימת. מצבנו היה מצויין, אבינו שיקם את הבית השרוף, אחי הבכור התחתן, האח השני עלה ארצה, והנה בא מפנה — על הגבול ירד מסך הברזל, הקונים מעבר לגבול לא יכלו לבוא ונסתם מקור הפרנסה. העניינים התדרדרו, הכסף אזל, אחותי מינה הצליחה לקבל סרטיפיקט כדי לעלות ארצה.

האחים והאחיות החליטו לבנות את עתידם בלבוב עיר הבירה. אחי יצחק גילה כשרון למוסיקה ולמד בקונסרבטוריום, אחי יהודה למד טכנאי שיניים, אחותי ברכה למדה להיות גננת ואח"כ מורה לעברית, היא עלתה ארצה ומשמשת כמורה בחיפה.

בינתיים אמי חלתה במחלה קשה ואני נשארתי לטפל בה. אבי קבל סוכנות בחברת ביטוח „פניקס" ורוב הזמן היה מחוץ לבית, ומסיבה זאת אני לא יכולתי להגשים את שאיפתי ולעלות לארץ־ישראל.

הדרך היחידה היתה שכל המשפחה תעבור לעיר הבירה לבוב וכך גם עשינו. בלבוב כולנו עבדנו. אחי גמר את הקונסרבטוריום והתפרנס משעורים. אחי השני יהודה (בן הזקונים) קבל משכורת אצל המנהל שלו, ואילו אחותי ברכה ואני התפרנסנו ממתן שעורי עזר לילדים קשיי חינוך. בכל פעם שהתכוונתי לנסוע ארצה אמי בכתה, עד שאבי הבין את הסיבה וגם הבין לרוחי על כן הבטיח לאמי לדאוג לה לטיפול מסור כדי לאפשר את נסיעתי.

למרות הציפיה ליום המאושר, הרגשתי מין עצב של פרידה מן ההורים האהובים, ועדיין זכורים לי המילים האחרונות ששמעתי מפי אבי „בתי היקרה,

אם נגזר מהשמים שאתם האפיקורסים תביאו אותנו יהודים חרדים לארץ הקודש, תסעו בהצלחה ונתראה בקרוב בארץ". ואמנם הבטחתי לו והחלטתי היתה נחושה לעשות הכל בכדי לקיים את הבטחתי.

למדתי את חכמתו של אבי, שכבר אז הבין כי עתידה של ארצנו הוא בידי צעירים אשר הלכו לכבוש את הארץ, לישב אותה ולעבד את אדמתה — כי זו מצווה גדולה.

לכן קשרתי את גורלי עם חברי מושב כפר ויתקין ומיד עשיתי תכניות להביא את המשפחה ארצה. לצערי הרב, אבי לא זכה להגיע ארצה מפאת מחלה ממארת, אשר שמה קץ לחייו בצורה טרגית.

הרבי, שאהב מאד את אבי ונהג לבקרנו בהוסיאטין, הזמין את אבי לוינה שבאוסטריה ודאג לו לטובי הרופאים, אולם הוא לא החזיק מעמד ונפטר בבית חולים רחוק מבני משפחתו.

שאיפת בעלי ושלי להביא את אבי ארצה על כן לא התגשמה. אולם כעבור שנתיים הבאנו את אמי ואת אחותי ארצה.

שלושת האחים עם משפחותיהם נשארו בפולין ונרצחו בשואה. האח זאב, בגלל מחלה עזב את הארץ וירד לארגנטינה ושם נפטר לפני עשר שנים, גם אחותי מינה נפטרה לפני 12 שנה ממחלה ממארת.

זכרם שמור בלבי לנצח.

אברהם יצחק אביטוב

תולדות חיי

נולדתי להורי, בחודש חשון תרנ"ט, בעיירת הספר הוסיאטין, השוכנת על נהר זברוץ התוחם גבול טבעי בין פודוליה הרוסית וגליציה האוסטרית. הורי מתיחסים לצאצאי היהודי הקדוש ור' אייזיקל חריף מסטנוב. ביתנו שמש בית ועד לחסידים, עם יניקת שד אמי ינקתי חסידות עד לגיל הבחרות כמעט, ולא ידעתי את העיירה, מבואיה ורחובותיה, פרט לדרך מן הבית לחצר הרבי והקלויז. בני הבית, קרובי המשפחה, דודים ודודות, אבות הורי משני הצדדים כולם חסידי הוסיאטין, ודבקים לכל היוצא מפיו הקדוש, ואף מקורבים לרבי. כך שלא ידעתי מנעורי מלחמת דעות וויכוחים. בני המשפחה סוחרים מן המעמד

הבינוני, שו"ב ורבנים, — כל הויתם, השקפת עולמם אם אפשר לכנות זאת בשפתנו — עבודת אלהים, תפילה ולימוד בספרי חסידות ויראת שמים. הספר „מסלת ישרים", מורה דרך בחיים, „נעם אבימלך", „תולדות" וספרים חסידיים

אחרים — שנות ילדותי הראשונות, בהיותי בכור הנכדים ובכור להורי, עברו בפנוק רב מצד שני אבות הורי, התחרות על רכישת אהבתי, נטיתי, מי יזכה לחנוכי וקביעת אפיי. לבסוף החליטו הורי שאת חינוכי חייבים הם לקבוע עבורי, ואני אז בן 5, בחור אשר יש להכניסו לעול של למודים ממש. בן חמש למקרא. וכך נכנסתי לעולה של תורה, בבית המלמד אשר הנו במקצת בן משפחה, מרדכי בן הירש בר. אצלו למדתי שני זמנים דהיינו שנה אחת. תלמיד חכם לא יצאתי ממנו, אולם יש לציין, כי כל אשר היה ביכולתו להקנות לי, נקלט יפה במחי, ממנו עברתי לחדרו של איצי הליטבק, אם כי היה יליד טרנופול שבגליציה ועם זאת קראו לו ליטבק, אם משום שעשה את זקנו ופיאותיו בדרך סלסול, ואף מסרק עבר בין שערותיו — אם משום שהיה מקובל כבקי בתנ"ך ואף רננו כי יודע הוא גרמנית ופולנית ובקי בספרות יון. אצלו למדנו גם כתיבה תמה נוסח של מכתב, כמובן שלמוד הגמרא תפס את עיקרא דיומא וקריאת דף בפני עצמו (למוד זה נקרא ליינען) או בצותא עם בני גילו שבכתה, ובסוף היום היינו חוזרים בפני הרבי. אצל איצי ליטבק למדו גם פסוק תנ"ך, נביאים ראשונים וכתובים. לאחרונים אף פעם לא הגענו. ימי חמישי מוקדשים ללמוד הפרשה עם פירוש „אור החיים". יום חמישי נחשב ליומא אריכתא משום שהמשכנו לשבת ללא הפסקה כמעט עד השעה המאוחרת ויש גם שישבנו עד חצות (את הארוחה הביאו האמהות לחדר). צאו וחשבו, משעה 7 בבוקר עד חצות, ואנחנו ילדים בני 8—9. למורי איצי ליטבק גם פרנסה צדדית והיא גידול אווזים לשומן, ואנחנו התלמידים עזרנו ברצון בתלישת התירס אשר גרעיניו שמשו מאכל מזין לאווזים. יש גם והרבנית בקשה לשים עין על התינוקת שלא תפול מעריסתה התלויה בווים מן התקרה ולמטה. זו מין סלסלה עמוקה, נדנדה. מחדרו של איצי ליטבק עברתי לראש המלמדים אשר תלמידיו מיט גיטע קעפלעך, כלומר תלמידים בעלי תפיסה טובה, ובני טובים, כ־12 מספרם. מהם הורכבו 3 כתות — 4 תלמידים לכל כתה. ר' אליהו משרוגרד, והוא היה אומר, אני תורתי אינה קרדום לחפור בה — השכר שאני מקבל הנו תמורת שמירה. שתית מימי, העולים לי בדמים — תרתי משמע. — יהודי תלמיד חכם, חריף מוח ופדגוג מעולה. — המעט שנשאר לי מגירסא דינקותא ממנו רכשתי. אצלו המשכתי עד לגיל הבר מצוה.

עלי לציין מאורע משנות חיי ילדותי, והיא מלחמת יאפאן רוסיה. גל פליטי חרב עברו את גבול רוסיה־גאליציה על מנת להמלט מאימי המלחמה. רבים מהם עריקים של צבא ניקולאי הרשע. העיירה הוצפה בין יום בפליטים מהגרים. וגם

ביתנו נתמלא קרובים ובני קרובים מעבר ההוא. המצוקה היתה גדולה והדלות איומה. נדרשה עזרה מהירה. ואז הגיעה משלחת מלמברג מורכבת מפרופ׳ מרתין בובר וד״ר נתן בירנבוים, העילוי בימיו שהתפקר והפך לד״ר וחובב ציון. שניהם הופיעו בבית סבא ר׳ שלמה זלמן ע״מ להדבר עמו בקשר לצורת העזרה לפליטים. — איש מבני הבית לא האמין כי סבא יושיט ידו לשלום לשני הד״ר האפיקורסים וביחוד לד״ר נתן בירנבוים ש״ב הקרוב. וזו היתה לנו הפתעה נעימה והפכה לשיחת רבים, כאשר סבי הזמין אותם לארוחת צהרים, ואף כיבד את ד״ר בירנבוים בברכת המסובים, וכאשר נשאל אחר זמן השיב, מקובלני מהצדיק מריזין, כי התרחקות ממי שסר מדרך הישר רק מזיקה ויש לקרב, ואף לדבר עמו בשלום, — כידוע חזר ד״ר בירנבוים בתשובה ובסוף ימיו אף הצטרף לאגודת ישראל ונמנה לאחד ממנהיגיה.

פליטי רוסיה השפיעו בהרבה על חיי התרבות בעיירה, בהשפעתם נפתח ע״י קומץ משכילים חדר מתוקן ואף בית ספר עברי ממש. בשנת תרע״ד פרצה מלחמת העולם הראשונה ובזה נפסקה תקופת הילדות.

עלי לציין מאורע כניסתי לבית ספר עממי פולני. אבי בהשפעת סבי מיאן להכניסני לבית ספר, על אף העונש אשר חוקת אוסטריה מטילה על הורים אשר אינם מקנים לבניהם ראשית חינוך יסודי וידיעת שפת המדינה. דודתי אחות אמי לאה הי״ד נצלה חודש העדרות אבי מהבית לרגלי מסחרו, וכך נרשמתי בהיותי כבר כבן 8 לבית ספר פולני. חריצותי עברה את הרגיל, והייתי בין המצטיינים בכתה, ואף דלגתי שתי כתות בשנה אחת. אולם קרה לי מקרה אשר נחרת עמוק בנפשי עד עתה. בהיותי בכתה השלישית נפלתי לידי מחנך, בנו של חוטב עצים אוקראיני בשם מרק, דובר יידיש, ושונא ישראל מובהק. אני התקשיתי לבטא את האות הפולנית L ויהי כאשר קראתי את הניתן לקריאה, בפני הכתה, נתקלתי פעמים רבות באות זו ובטויי לא היה על טהרת המבטא הפולני. המורה ברב כעסו טלטלני טלטלה חזקה בפאותי אשר היו רחבות וארוכות, נפלתי לארץ ונשברו לי שתי שיניים קדמיות. הדבר נודע לעו״ד ד״ר גרבשייד, לוחם ותיק לזכויות יהודים! והוא הגיש קובלנא לבית משפט בשם אבי, ואם היום מדברים בארץ על סולחא כאילו מקור ערבי הנו, הרי כתוצאה מהגשת הקובלנא נערכה סולחה, אמנם לא על כבש ואורז, בין המורה למשפחה. ומאז ידעתי חיים טובים בבית הספר, איש לא נגע בי לרעה עד שגמרתי את בית הספר, והציונים הלואי לצאצאי...

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, תשעה באב תרע״ד, פרצו הרוסים לעבר גבול גליציה, ועיירת מולדתי היתה הראשונה לחורבן. קוזקים וצ׳רקסים בעזרת

הגויים המקומיים החריבו את העיר כליל — הצתה, השמדה ושוד. היו גם שני קרבנות מהיריות הראשונות של מלחמת העולם הראשונה, מיכל הבלן וטויבה המשותקת. קמה בהלה וריצה מבוהלת, נשים וטף ברחו מאימת הקוזקים, אשר אנסו והרגו. הבריחה היתה לעיירות הקרובות, קופיצינצה, חורוסטקוב, פרובוזנה. מעניין שתוך בהלת הריצה הופיעה אשה טרופת דעה וניסתה להרגיע את קהל הבורחים והכריזה בשפה גרמנית, יודען זייט רוהיג. ורשה גענאמען, כלומר יהודים הרגעו כבשנו את ורשה. מובן שאיש לא שמע לדבריה, וכל אשר נמצאה פרוטה בכיסו שכר עגלה והמשיך לנוד. הסופר אנסקי בספרו חורבן גליציה מתאר את הזוועה של הרס והרג, אשר הרוסים בעזרת האוקראינים המקומיים גרמו. הפכו ערים פורחות לחורבן, לאבק פורח. עשירים הפכו בן יום לחסרי אמצעים דלים וריקים מכל והפכו לפליטים מהגרים, ומקל הנדודים בידיהם. יש אשר הגיעו עד לצ׳כיה ווינה עיר הבירה. משפחתנו הגיעה בנדודיה עד לויזניץ שבבוקבינה, אבי החליט להישאר במקום, בקופיצינצה בקרבת הוסיאטין, לצפות לנס אולי נשאר לפליטה דבר מה מהרכוש אשר הוסתר במקום סתר, ואנחנו, אמנו ז״ל ו־5 ילדים ואני הבכור בתוכם, היה עלינו לכלכל את הבית, והימים ימי בריחה כללית ונסיגת הצבא האוסטרי, תוהו ובוהו בכל, במשטר ובסדר, וכל דאלים גבר. האוסטרים נסוגים והרוסים כובשים. העיר ויזניץ אליה נמלטנו נמצאת במצב של ערב נסיגה, הדרכים מלאות פליטים, פליטי חרב, מאימת הצ׳רקסים והקוזקים. לחם משיגים בקושי וכל עזרה ציבורית אינה. נשכרתי במקרה לחנות לעזרת בעל מכלת סיטונית, ע״מ להשקיט את הרעב במקצת, ואני רק בן 14 שנה, קטן קומה וצנום, לצערי ולצער המשפחה פוטרתי כעבור מספר ימים באשר כוחי לא סיפק את תאבונו של המנצל החנוני רע הלב. פרצתי לחיק אמי בבכי מר, מה נאכל ומה נשתה ? — אמי ע״ה כבשה בצער רב את בכיי ונחמה אותנו בימים יותר טובים — ואמנם לאמונתה היה על מה לסמוך, הגואל הופיע. ר׳ אליעזר, בנו הדגול של הרבי מויז׳ניץ וחתנו של הרבי מקופיצינצה זצ״ל, הוא שהביא תמורה בחיי. ר׳ אליעזר נרתם בכל מרצו וישותו לעזרת הפליטים וכמובן הגיע גם אלינו. אמי סיפרה לו כל אשר עבר עלינו, והוא ברחמיו כי רבים עשה כל שביכולתו להקל על סבלנו, ביחוד כאשר נודע לו, כי אבינו איננו עמנו, ועל אמי לכלכל את המשפחה לבדה. ר׳ אליעזר כידיד המשפחה וביחוד ידיד קרוב לסבי ואבי עשה למעננו במיוחד, ר׳ אליעזר היה לאבי פטרוני.

בראשית שנת תרע״ו חזרנו לגליציה וקבלנו דירה מרווחת בחצר הרבי מקופיצינץ, לאחר זמן עברנו להוסיאטין ונסינו לעשות לבדק הבית ולהתחיל

חיי קבע מחדש. הפרנסה היתה בשפע. המסחר בעיירה רחב וקשרנו קשרים עם העיירות הקרובות שבפודוליה. ירמיליניץ, צמרוביץ, סמוטריץ, ואף לפרוסקורוב וקמיניץ הגענו. המסחר היה מכל הבא ליד, קמח, מלח, טבק וסיגריות. אולם לצערנו לא ניתנה לנו מנוחה שלמה ומרגוע לזמן ממושך. עם מפלת הרוסים בחזית הרי הטטרים התחילה הנסיגה, וגזירה יצאה מאת מפקד החילות אחיו של הצאר לגרש את כל יהודי הספר לסיביריה. כרעם ביום בהיר נפלה המהלומה. יש וניסו להמלט, וללא הצלחה. כל המבואים נסתמו ע״י משמרות קוזקים ומגלבים בידיהם וצ׳רקסים צמאי דם יהודי. הועמסנו כצאן לטבח, נשים וטף בעגלות רתומות לשוורים, וגברים בשיירה גדולה צועדים ברגל לאחר העגלות. מסע ארוך של שלש ערים בגליציה: הוסיאטין, סקאלא ופודבולצ׳יסק. הגירוש החל לפי כל כללי האכזריות, משפחות נפרדו, צעקה ובהלה, ועיקר פחד ליום המחר. וכך הגענו עד לעיר ליפוביץ שבפלך קיוב. משך כל הדרך אשר נמשך לערך חדשיים, לא ראינו ישוב של בני אדם. השיירה נשארה לנוח ללינת לילה תמיד הרחק מן העיר — ביער, רעבנו ללחם וצמאנו למים. יהודי רוסיה בערים אשר עברנו בקרבתם, ניסו להקל על מצוקתנו, ובחרוף נפש המציאו מעט לחם ומים בעגלות מובלות ע״י סוסים. כמעט עם פרוץ הרבולוציה הגיעה משפחתנו לפרוסקורוב. קרובי המשפחה, ביניהם ר׳ לייבילי דיין שהנו דודו של אבי, אכסנו אותנו מספר שבועות בביתם עד אשר חזרנו לאיתננו. רבים מתו בדרך ויש גם אשר הצליחו להמלט מן המחנה והגיעו לישוב קרוב. בפרוסקורוב קמה אז תנועת „צעירי ציון״, לחשים הגיעו על הצהרה כאילו עומדים להכריז על מדינת יהודים בארץ ישראל, הצהרה אנגלית וגם הצהרה אוסטרית גרמנית, דבר ברור איש לא ידע. עם פרוץ המהפכה חזרתי לגליציה, מקום מגורנו קופיצ׳יניץ, כאן הצטרפתי לתנועת צעירי ציון ואני בן 16½ שנה. מאז אני קשור לתנועת ארץ־ישראל העובדת ופעיל בשטחי צבור שונים, מותר לי להצהיר כי משנת 1917 ועד עתה לא עבר עלי יום ללא עבודה ציבורית, הסתדרותית וציונית. בשנה זו נוסד החלוץ, הקבוצה הראשונה להכשרה לעליה. נבחרתי או יותר נכון נתמניתי לראש הקבוצה והפכתי בן יום למורה לעברית, נוסדו קורסים, העבריה הראשונה ואני הרוח החיה בשטח הקנית השפה למתעתדים לעליה והכשרה, שומעים הרצאות בגיאוגרפיה של ארץ ישראל והמזרח הקרוב בכללו. הקבוצה עסקה בחטיבת עצים ושואבי מים — מלאכת הגבעונים, אמון רב לא היה לעבודתנו, אולם עד מהרה כבשנו את השוק. נטשנו את בתינו ועברנו לחדר משותף לחיי קומונה, מנין בחורים ובת אחת, חברנו זליג לבון אשר הועמד בראש צעירי ציון קיבל על עצמו את הדאגה להכשרת ועלית הקבוצה הראשונה לא״י. נשכרנו לעבודה עונתית לבעל אחוזה

פולני ברישקוביץ היושבת על פרשת דרכים בין צ׳ורטקוב לקופיציניץ. קציר, זריעה ודישה, ואח״כ עברנו לעבודה בכפר קוציבינצה, אחוזה גדולה בבעלות אורי רייך והאלמנה ריזמן, אנשים נדיבים, אשר השתדלו כמיטב היכולת להקל על עבודתנו, עבודה ללא נוגשים. וזכורני פרט: מצאתי חן בעיני בנות החוכר, והן דרשו במפגיע מאת אביהם לסדר אותי בעבודה ע״י הבית בגנה ולא בשדה, עבודתי נכוש העשבים הרעים מהגנה, לקחתי כלי העבודה ביד, והתחלתי לבער את העשבים, וללא הבחנה נעקרה ע״י חלקה די ניכרת של הגינה, על הירק שבחלקות, הקרחת שבגנה נתגלתה מיד וכשלוני היה גדול — ועוד פרט אחד, למקום מגורנו נקבעה אורווה — אסם גדול, וסידרנו דרגשים לשינה, לא יכולתי להרדם אם מחמת הכשלון של עבודתי בגנה או עיפות, ירדתי ונתקלתי בדלת והנה אין מזוזה קבועה בה, סרבתי לישון בחדר שאין לו מזוזה... ואני נחשב בעיירה לבחור אשר הקדיח את התבשיל ויצא לתרבות רעה, — בכפר הנחשב כמעט לעיירה שלושה מניינים יהודיים ובעל אחוזה יהודי — אנחנו במרכז חיי הכפר, ערב ערב שירה בציבור ובלוי אחר, גם מן העיר באו אלינו מדי פעם בפעם אברכי משי אשר הציצו ונפגעו, לינוק חיי רוח על ידינו — כאן בכפר טעמתי טעם אהבתי הראשונה... וכשלוני הראשון, אציב בזה מצבת זכרון, לבחורה תמירה בעלת השכלה, קולה נעים ושירתה קוסמת, אידה שור. עליתנו נועדה לשנת תר״פ 1920, אולם כאן באה תקלה: מגפת הטיפוס פרצה ומשפחתנו כולה נדבקה במחלה ואני בתוכם. טפוס המעיים אשר נמשך כמעט למעלה מחצי שנה. בא התור של הקבוצה לעליה, ומאין ברירה נתתי הסכמתי לעלית חברי והוחלט שאני אצטרף אליהם אח״כ. הם עלו ואני נשארתי, נשאר חלל ברוחי, אכזבה אשר לא התגברתי עליה, ובינתיים עברו בני משפחתנו להוסיאטין, ע״מ לבנות את ביתנו מחדש. עפ״י הוראה מן המרכז של צעירי ציון הוטלה עלי כל הפעולה הציונית כמרכז המחוז, הומלצתי ע״כ במכתב מיוחד חתום ע״י ד״ר ליאון רייך, ראש הסתדרות ציוני גליציה, בימים ההם. לא היו נגודים גדולים בין צעירי ציון להסתדרות הציונית הכללית. וזה נוסח המכתב אשר נכתב אלי ע״י ד״ר ליאון רייך: בזה אני ממנה אותך, חבר יקר, כמרכז המחוז להוסיאטין ובנותיה, הנך מורשה לאסוף כספים למען המטרה הציונית וקבלתך־אשורך מחייב את ההסתדרות הציונית בגליציה. התעודה נמצאת אתי ונשמרה דרך כל נדודי. בימים ההם התמזגה תנועת צעירי ציון עם מפלגת הפועל הצעיר בא״י והתנועה בחו״ל קבלה את השם התאחדות הפועל הצעיר צעירי ציון. בועידת האחוד שימשתי כציר ואף נבחרתי למועצה הארצית. בועידה השנייה אשר התקיימה לאחר חצי שנה התפתח ויכוח חריף על הפרוגרמה מה עדיף בפעולות המפלגה, כבוש הקהלות ועבודות

ההווה (**געגענווארטם־ארבייט** בלע״ז) לעומת פלג צעירים חברי החלוץ אשר דרש כסעיף ראשון עבודה למען ארץ ישראל, הכשרה ועליה. הפרובינציה ובתוכם אני בשם אנשי הוסיאטין, ב״כ קופיצינצה וצ׳ורטקוב, בראשות חברנו זליג לבון־לוביאניקר. הויכוח נמשך כל הלילה ללא מוצא והוחלט לקרוא את צירי־הועידה למושב שני, ניגשו לסעיף בחירות. כל סיעה דרשה את חלקה, ובינתיים הסתכסכו אנשי המרכז כולם מן הצמרת של הנוער הציוני בלמברג מי ומי יכנס למרכז. כולם עייפים עד מות — ואז פרצתי לבמת הנואמים ללא נטילת רשות ואמרתי כהאי לישנא: תקבלו את הפרוגרמה שלנו האומרת עליה והכשרה בסעיף ראשון וחדלו לכם מויכוח סרק על מי ילך בראש. ולא — אנחנו נכריז על העברת המרכז מלמברג לאחת מערי הפרובינציה ויהא זה הוסיאטין. המהלומה פעלה ומיד הוקם השלום והורכב המרכז עם רוב גדול של הסיעה החלוצית. מתוך שטף הזכרונות עברתי על פרק חשוב בחיי והוא כבוש גליציה ע״י הבולשביקים. נוצר מצב שבחורים יהודים בני טובים חברים לחדר וגם למפלגה, הפכו תוך לילה את עורם והצטרפו לבולשביקים. כל מוסדות השלטון עברו לידיהם. וכמובן אלה שנשארו נאמנים לציון היו לצנינים בעיניהם. תוך אלה היו שניים, יוצאי דופן, אחד בן קופיציניץ, בנו של יודל קליין ונכדו של אבאלי מהורודניצה, האחרון משומד להכעיס, כמעט עלוי ובן גילי לחדר וקרוב משפחה, התנקש בי במיוחד ורדף אותי בחרוף נפש. לכל עבודה מאוסה הייתי מן הראשונים בתור. כאשר הפולנים התחילו בהתקפת נגד ונסיגת הבולשביקים החלה, תפס הוא, קלמן פרידמן, אותי וחבר נוסף, דבר אלינו אוקראינית, ואיים כל הדרך שכאן מאחורי בית הקברות ע״י הגדר יירה בגבינו וכאן תהא קבורתנו. אני מתחנן לפניו: קלמן, מה אתך, בשל מה ומדוע? הרי חברי אתה לחדר, בן בית בביתנו והורינו קרובים בדעה וידידים ותיקים. והוא שומע ואינו שומע. הידיעה הגיעה לאמי, ואבי בא במבוכה וצעקה כאחת — קלמן ההשתגעת? מה בדעתך לעשות לחברך אברהם איצ׳? קלמן זה נבוך כנראה ממבטו הזועם של אבי וכך שוחררתי. וכמובן שגם חברי השני ביחד אתי.

עם שיבת הפולנים לגליציה חזרו החיים לסדרם. הציונים הרימו ראש. בבחירות לסיים הפולני הראשון נבחרו מההתאחדות ד״ר קופל שורץ, ד״ר צבי הלר ובריסטיגר. אני השתתפתי בקלחת הבחירות וחלקי היה גדול בבחירתו של ד״ר צבי הלר. עברתי ערים ועיירות כתעמלן לטובת הרשימה הציונית. ובימים ההם הופיעה ב„למברגר טאגבלט״ רשימתי־כתבתי הראשונה על ההוי בעיירה, ומאז המשכתי מדי פעם בפעם בכתיבה על הנעשה בפרובינציה. בסוף שנת העשרים

נפתח פתח לנעשה מעבר לגבול הרוסי. בשם החלוץ הבלתי ליגלי עברו את הגבול לשם ארגון הברחה — עלית חלוצים — הח׳ רזניק־ארז ובידיו יפוי כח להתקשר עמנו בפעולה למען העליה. בראש הסניף נתמניתי אני לארגון פעולת ההברחה בעזרת האחיות מינה ברנדס־אברמוב ז״ל ואחותה ויטה דרורי. העבודה אורגנה במיטב הכשרון, אהבת ישראל ובמסירות נפש. מסירות ללא גבול ועמידה על המשמר יומם ולילה. כתחנת משמר נקבעה דירתו של ר׳ נחמיה גינזברג ז״ל. משם יכולנו להשקיף על הנעשה ע״י הגבול ומעבר לגבול. הגבול נתון למשמרות חזקים של ז׳נדרמים פולניים מעבר מזה, וחיילים סובייטיים מעבר ההוא, ועם זאת התחיל זרם הפליטים לזרום ובתוך זרם זה זרם יותר חזק של קבוצות חלוצים, עולים לארץ ישראל. כך הוברחו על ידינו משפחות שלמות. המשפחות טיבר, אהרונוביץ, משה קליינמן ואחרים. קבוצות חלוצים מיוצאי קמיניץ, פרוסקו־רוב, ויניצה, זינקוב, באר, דויאנוביץ ואחרים. העבודה נעשתה תוך סכנת נפשות ממש. על אף הרדיפות המשכנו בעבודה אם כי היינו נתונים למאסר בכל הזדמנות. ואמנם, בפעולה אחת, בה הפלתי ז׳נדרם, ע״מ למלט אשה מידיו, נאסרתי, ובכך נסתיימה למעשה עסקנותי בהוסיאטין. שחרורי בא לי הודות לידיד משפחה בעיירה, אשר השתדל בערמה אצל מפקד הז׳נדרמריה והוציאני לחופש.

חיש מהר הגיעה השמועה על שחרורי לאזני הורי ומרוב הפתעה התעלפו. ועוד באותו יום עברתי בעילום שם ללמברג. המפלגה דאגה לסדורי ועבדתי זמן מה במחיצתם של ד״ר ביקלס, האורולוג הידוע, ד״ר בריסטיגר ושפינדלר, בעזרה לחלוצים. בשנה זו הוחלט להקים סמינריון עברי להדרכת מורים לבתי ספר עבריים. כחות פדגוגיים מעולים הוזמנו כמורים למוסד בהנהלת ד״ר ליליאן, פרופ׳ איגרא פורמן והפרופסור הנודע לספרות פולין ביגלאייזן. נרשמתי לסמינר ועמדתי בבחינות הכניסה, וכתום שנתיים לימוד הוכתרתי כמורה מוסמך. קבלתי מיד משרה של מורה בבית ספר עממי בלמברג עם משכורת קבועה, אך למרות המשרה הטובה והמשכורת הטובה לא היה לי ספוק בעבודתי, באשר חששתי כי משרה זו תשים לאל את מחשבתי לעליה והצטרפותי לקבוצתי. עם חופש הפסח לא חזרתי לעבודה והתחלתי להתכונן לנסיעה.

בדרך עבודתי בעיירות למען מפלגתי שהיתי גם בפרובוזנה, עיירה קרובה להוסיאטין. שם הכרתי בעזרת ידידים את מי שעתידה היתה להיות רעיתי בחיים, שרה רינגל, בתם הצעירה של פיבל וחיה, אנשים אמידים ובעלי יכולת למימון תכניותי לבנין בית בארץ ישראל. כעבור זמן באנו בברית נשואין כדת וכדין בישראל בימים ההם, בתנאי שלאחר שלשת חדשי נשואין עולים לא״י. מחמת

תנאים כלכליים ומשפחתיים החלטנו כי עלי לנסות לעלות בגפי ואחר שאצליח להסתדר תעלה גם היא, רעיתי. החתונה נתקיימה ברוב פאר בעיירה פרובוזנה בהשתתפות ב"כ מרכז המפלגה, ביום כ' מנ"א תרפ"ד, ולאחר שלושה חדשים דרכו רגלי על אדמת ארץ ישראל מתוך תקוה כי במהרה תצטרף אלי גם רעיתי. מסיבות הזמן נדחתה עליתה. בינתיים מתה עליה אמה ז"ל וכך שהיתי בארץ שלוש שנים כרווק, והמשפחה נשלמה רק בשנת תרפ"ז.

כאמור הגעתי בסוף שנת תרפ"ד לארץ מתוך מטרה להשתקע בארץ כחקלאי. „רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום". ראשית דרכי היתה לירושלים. ומשם לתל־אביב, ע"מ להודיע למרכז המפלגה על בואי והצטרפותי הרשמית למפלגת „הפועל הצעיר". כאן קבלו את פני בראש וראשונה חברי זליג לוביאניקר אשר הקדים את בואו לארץ במספר חדשים ואף הצליח להסתדר כפועל בבית החרושת סיליקט, ד"ר מרדכי ויזל ואינז"ינר יעקב ריזר. לאחר התיעצות קצרה הוחלט שעלי לע"ע להשאר בתל־אביב ע"מ לעזור למפלגה בקליטת עולים חלוצים. לאחר חדש ימים התארגנה קבוצה לכבוש העבודה בהרצליה, אשר נוסדה בימים ההם ע"י חברת קהלת ציון, ואנחנו עומדים כבר בראשית שנת תרפ"ה. עם התארגנות הקבוצה באתי בדברים עם חיים ארלוזורוב, שהיה בימים ההם עורק החיים של המפלגה, אישיות רבת רשם המשפיעה על זולתה. לארלוזורוב נקשרתי מיד עם הכרתי הראשונה בעבותות אהבה ומסירות. כל דבריו קודש לי ממש כרבי לתלמידו. עפ"י בקשתו הצטרפתי לקבוצה ע"מ לעמוד בראשה. שני מנינים בחורים, רובם עולים, חלוצים גליצאים, ומעטים מיוצאי פודוליה, ופנינו להרצליה. שום ציוד לא ניתן לנו ואף לא צידה לדרך. הקבוצה קבלה את השם „בנתיב" ועליה היה להתחרות עם קבוצה יותר חזקה בשם „מסלול" שנוסדה ע"י „אחדות העבודה". עבודתנו הראשונה היתה עבודה קבלנית לנקוי מנהרה עתיקה מימי הרומאים ע"מ להעביר דרכה תעול שדה. העבודה נתקבלה במחירים מתחרים של כבוש עבודה, עבודה קשה ומפרכת. אדמת ברזל ממש. מצבה של חברת קהלת ציון היה קשה מאד מבחינה כספית, והם חדלו לשלם שכר עבודה. בקשיים רבים הוצאנו שטר חוב אשר תמורתו שלמנו לחנוני תמורת מספר ככרות לחם ע"מ להשתיק את הרעבון. הכוחות הפיזיים דלו וכמובן גם המורל. התחילה נשירה.

משני מנינים נשארנו מתי מספר. הלכתי לתל־אביב להתיעץ כיצד לעבור את המשבר. לצערי פרט לעצה לא קבלתי כל עזרה. והעצה — החזיקו מעמד עד יעבור זעם. לאחר שבועות של גסיסה התפזרנו כל אחד לעברו, ופרוטה בכיסי

אין והרעב מציק. המקום היחידי להשקטת הרעבון הוא מטבחה של חנה מיזל, אשר בתמורת חצי גרוש אפשר לקבל בו מרק חם, ולחם כדי ארוחה. מזה יש להתקיים יממה שלמה. היו בינינו גם כאלה אשר נתנו בכליהם מן הלחם הנמצא על השלחן כהכנה לארוחת ערב. אודה ולא אבוש — גם אני נתתי לפעמים את ידי לגנבת פרוסת לחם, אשר בעזרת ספל מים שמשה לארוחת ערב. ארוחת בקר לא אכלנו. עד השעה 12 התרחצנו בים ובשעה 12 הכינו כבר לארוחה הגואלת במטבחה של חנה מיזל. יש ומצאתי חן בעיני בחורה עובדת המטבח והיא נתנה מנה נוספת. תמורת זאת שלמתי לה בהזמנה ליום ששי בצריפי גדוד העבודה, או בטיול לחולות שפת הים ורקודי הורה משותפת... כנראה שהגוף לא עמד בחיי רווחה אלה וחליתי בדיזנטריה קשה אשר גם היא הוסיפה שמות בגופי. לאחר שעזבתי את בית החולים לא הייתי מוכשר לכל עבודה פיזית. באתי בדברים עם ידידי, ביניהם זליג, והוחלט לחפש עבורי משרה של מורה היות ואני מורה מוסמך. והימים ימי חוסר עבודה מוחלט, עד כדי כך שאחד ממורי הציונות, רוברט ולטש, עורך ה„יודישע רונדשאו", פרסם מספר מאמרים ליציאה מאורגנת של מחוסרי עבודה מן הארץ. וכאן עלי לספר קוריוז מעניין: בימים ההם בא פרופ' חיים וייצמן לארץ ישראל ע"מ לשית עצה כיצד להתגבר על חוסר העבודה. תוך זה בקר גם במועצת פועלי יפו, וחכינו מחוסרי עבודה לבואו. ביניהם גם קומוניסטים „מופסים" אשר לעגו לציונות, ואנחנו עמדנו איתנים ברוחנו. תוך כדי כוח הגיעה לווייצמן ידיעה על התקהלות של מחוסרי עבודה ורצה לשמוע ממקור ראשון על הנעשה. נבחרתי אני לבוא אתו בדברים וזו היתה בשבילי חויה בלתי נשכחת לדבר עם פרופסור וייצמן פה אל פה. ועם צאתי הושיט לי את ידו לשלום, ואמר משפט אשר לא נשכח מלבי עד עתה. על חלוצים כמוך אפשר לסמוך, ואני מקווה כי בעזרת השם נעבור את המשבר. אמרתו של וייצמן נפוצה והייתי גבור היום.

נשפחתי בחו"ל קבלה ידיעות מעציבות על מצבי, ואשתי דאגה מאד למצוא דרך ללבי ע"מ לחזור לחו"ל. גם במפלגה היתה אוזן קשבת להחזירנו לחו"ל ללמברג, ע"מ לעבוד במשרד הא"י. וכאשר אשוב לאיתני אחזור לארץ, ואולי עד אז יוטב המצב ויוקל על חוסר העבודה. אך אני לא נתתי את לבי לכל שכנוע. בדרך טלגרפית קבלתי כסף משני מקורות להוצאות הדרך: 1) מאשתי, 2) מדודי באמריקה. בכסף לא נגעתי. לאחר התיעצות עם חברי במפלגה החלטתי להקפיד את הסך 30 דולר בקופת האדמיניסטרציה של „הפועל הצעיר", ע"מ שיתנו לי שבוע שבוע כדי הוצאה מינימלית, ובינתיים קרה נס: לבית ספר מעורב אשר

נוסד אז, עמדו לקבל אדם לשרות והעבודה הוצעה לי עד יעבור זעם. קבלתי את ההצעה בשמחה ונכנסתי לעבודה בשנת תרפ"ז בשכר של 4.500 לא"י לחודש. שכרתי לי חדר וקניתי מטה, ולעתים קרובות ארחתי חברים לארוחה. הפכתי כמעט לעשיר, אדם בעל משרה. אם כי העבודה לא היתה מן הקלות נאחזתי בה בצפרניים ממש. והעזתי לחשוב על עלית אשתי. אולם כיצד עושים זאת? — להביא את אשתי, בת האמידים הענוגה, לחיים אלה. התיעצתי עם חברי ודעתם היתה כי יש לחכות, אולי אחליף את המשרה באחרת, מכניסה יותר, ואולי גם אקבל משרה של מורה. לפי חוסר העבודה בין המורים ובכלל, לא היה כל יסוד למחשבתם כי תוך זמן קצר ישונה המצב. מערכת „הפועל הצעיר" תחת הנהלתו של אהרן פולונסקי, עבדה מתוך גרעונות וכספי הונח על קרן הצבי. הגשתי בקשה להעלות את אשתי ותוך זמן קצר קבלתי את הסרטיפיקט, וכעבור זמן עלתה, בשנת תרפ"ז, בסופה של השנה. עם החלטה נחושה להשתקע, ויהי מה, נכנסה לעול של סדור הבית ולעתים גם עזרה לי בעבודתי, אם כי חברי נבאו כי לא תחזיק מעמד בתנאים אלה. יש לציין לשבחה, כי עמדה איתנה בכל המצבים והמצבים היו לעתים די קשים. עלי לציין כי רק הודות לאמץ לבנו שלי ושל רעיתי בנינו את ביתנו והעלינו קרובי משפחה, את הורי ואת אחי ואחיותי. לצערי לא עלה בידי להעלות גם את אבי אשתי ואת משפחתה ומצפוני בשטח זה לגמרי לא נקי...

עם כניסתי לעבודה בשרות בתי הספר הוטלה עלי משימה ארגונית יסודית של כל העובדים בבתי"ס וגני ילדים בכל הארץ. הארגון הועמד כמובן תחת השפעת „הפועל הצעיר". והימים ימים של האבקות קשים בין מפלגות הפועלים „אחדות העבודה" ו„הפועל הצעיר". מצד „אחדות העבודה" נעשו מאמצים כבירים ע"מ לזכות בהשפעת האגודה החזקה הזאת, ארגון ארצי שני אחר הסתדרות המורים בארץ. ואנוכי כמזכיר המרכז, שמרתי מאד שהשפעת מפלגתי לא תוחלש. פטרוני היו יעקב אפטר, מזכיר ההסתדרות בימים ההם, ואליעזר קפלן ז"ל. מובן שגם ארלוזורוב לא טמן ידו ע"מ לעזור בהשפעתו. אחר אחוד המפלגות באתי במגע מתמיד עם דוד בן־גוריון ודוד רמז ז"ל, מרדכי נמיר ואחרים. בשנת תרפ"ח הכרזנו שביתה ארצית בשרות בתי הספר. שביתה על קבלת שכר במועדה. הלנת שכר היתה מקובלת 6—8 חדשים. בעזרת ארלוזורוב שהיה אז בהנהלת הסוכנות נפסקה השביתה עם קבלת שטרות הסוכנות לגובינא. בקשר לשביתה זאת באתי במגע קרוב עם דיזנגוף ז"ל, שושנה פרסיץ, הנריטה סולד, ד"ר ברגסון והסופר מרדכי בן הלל הכהן אשר הציל את המצב באשר נתן לנו מעט כסף תמורת השטרות.

בימים ההם שמשתי כמקשר בהגנה. בחדרי ובחדר המורים הוטמן מעט הנשק שהיה בידי ההגנה ואשתי שמשה שומרת נאמנה לנשק. מעוני וביה"ס לבנות „נוה צדק" שמשו מרכז האמונים בנשק.

הקשרים ביני לצמרת המפלגה היו קרובים מאד, ודעתי נשמעה לעתים קרובות. נבחרתי לחבר הועד המקומי של „הפועל הצעיר" וחבר המועצה הארצית. לועידת האחוד עם „אחדות העבודה" נבחרתי כציר, והייתי בין המתנגדים לאיחוד.

בשנת תר"ץ נולדה בתי הבכורה שלומית, ונעשיתי לאדם בעמיו. קבלתי חדר מגורים בבנין ביה"ס המעורב „נוה צדק" ברח' שלוש. החדר ללא כל נוחיות, בנוי על באר ושמש בזמנו כחדר להנעת מכונות המים. עם זאת קבלנו אני ורעיתי את החדר כמציאה ממש — על מקלחת לא חשבנו ואמבטיה מאן דכר שמיה. בתנאים אלה גדלתי את בתי שלומית, והיא כבר בת 4 בהיוולד בתי השניה תחיה בשנת תרצ"ד. בשנת תרפ"ט, לאחר המאורעות, הגיע אחי ישראל עם קבוצת גורדוניה א'. בביתי, בחדרי, היתה ההתארגנות הראשונה של הקבוצה, בטרם עברו לחדרה. חדרי שמש להם לחברי הקבוצה אכסניה, מקום לינה. ועד עתה יש לי קשרים עם רבים מותיקי הקבוצה, היושבים עתה בחולדה והקימו קבוצה מבוססת במובן החברתי והחמרי. אולם יש לזכור את שנות הרעה והמחסור אשר עברו על הקבוצה עד להתבססותם, מחלות, מחסור ומאסרים, בשל נשק הגנה, משפט חברי חולדה בשנות המנדט הבריטי.

מיד לאחר הולדת בתי תחיה חליתי קשה בדלקת ריאות מסובכת אשר כתוצאה ממנה חליתי במחלת הקצרת, הפוקדת אותי גם עתה לעתים קרובות. המשכתי לסרוגין עוד כשנתיים בעבודת השרות ובשנת תרצ"ו, בימי המאורעות הקשים, הועברתי לעבודה בפקידות העיריה. גם כאן עברתי שלבים שלבים בהתקדמות ושום דבר לא קבלתי על טס של כסף. ונכון התבטא אחד מחברי הטובים: יש ואדם נוסע מרח' נוה צדק לרח' ריינס, בו הנני מתגורר כיום, מספר דקות, ויש מי שהולך ברגל ונושא על גבו שק כבד, טעון משא. אני הלכתי ברגל מנוה צדק לרח' ריינס ומשא כבד על שכמי...

תחילה עבדתי בגבית דמי חנוך ואח"כ בגבית מסים כלליים. שמשתי גם תקופה כמעריך לצרכי שומא של מסי העיריה, נכויים מעובדי העיריה, וכיום הנני משמש כמזכיר במחלקת הבצוע שע"י מחלקת ההנדסה.

היה נסיון על־ידי, בעזרת אשתי־רעיתי, לארגן חוג של עובדי העיריה לטיפוח אחוה ורעות בשם „רעות", ומשך קיום החוג הצליח לעמוד במרכז החיים החברתיים של עובדי העיריה, ע"י סדור מסיבות חג, מסיבות משפחה,

טיולים, הרצאות על נושאים שונים וכו׳. לצערי, עם מלחמת העצמאות והגיוסים הרבים, נתפזרה הקבוצה ושוב לא חזרה לתחיה, אם כי היו מספר נסיונות מצדי להחיות את החוג מחדש וללא הצלחה.

בשטח העבודה הצבורית וההסתדרותית, נדמה לי שלא עבר עלי יום מיום שדרכתי על אדמת ארץ ישראל ללא פעולה. בארגון עובדי העיריה אני פעיל בכל השטחים התרבותיים והארגוניים. אין כמעט ועדה שאינני חבר בה, החל מהמזכירות הפעילה, דרך מערכת „שערים", ועדת התרבות ופקידי הנדסה שהנני משמש כיו״ר הועדה שלהם.

ואם ברצוני לסכם את מאזן חיי כעסקן בחו״ל, ובעיקר שנות חיי בארץ, על סף שנת העשור למדינת ישראל ועל סף יובל הששים שלי, הרי הוא לדעתי חיובי ויש מקום להביט על עברי בשמינית שבשמינית של גאוה.

(מתוך „מבית אבא")

ישבר ריכטר־הופריכטר בביקורו בארץ בחברת בני־משפחתו

יהודית ורדי (שינדלר)

בית הורי

אמי הרבתה לספר — ואני אהבתי לשמוע מבלי לשים לב כלל שכל זה נחרט עמוק בנשמתי, וכיום כמעיין שופע מעלה זכרונות של עבר רחוק — מלפני עשרות שנים...

אוצר גנוז זה ברצוני להעלות ולתת ביטוי להנצחה לילדי ולכל השאר שיבואו אחרי.

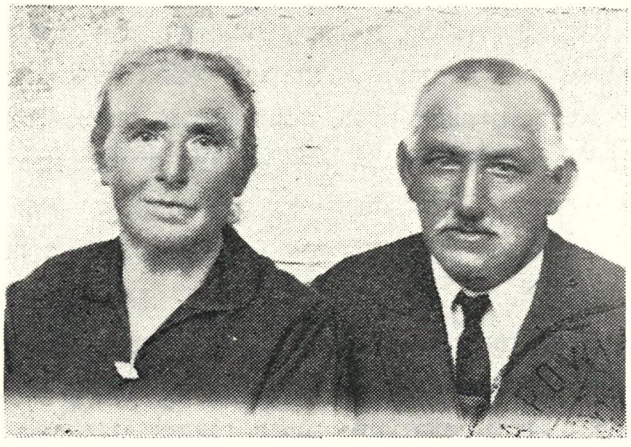

בנימין שינדלר ואשתו ברוינה

משפחתי, אחת המסונפות בעירה הוסיאטין — ושורשיה מתקופת החטופים של שלטון הצארים ברוסיה — עליהם מספר ברחבות הסופר יהודה שטיינברג.

סבי ישעיהו לינדר ז״ל, שמו האמיתי מקון, מוצאו מקונסטנטין הישן שברוסיה. בגיל 8 הוריו הבריחו אותו להוסיאטין ומשפחה אחת בשם לינדר אימצה אותו וע״י זה הציל את שלושת אחיו משרות של 25 שנה לצאר אלכסנדר. כך גדל הנער, למד תורה ודעת, מפי הוריו המאמצים, וגם את מלאכת הנגרות שברבות הימים שמשה לו כמקצוע על מנת לפרנס את משפחתו בבוא היום. זכור לי במיוחד מספוריה של אמי איך מדי פעם בפעם הוריו של סבי היו באים להוסיאטין, מלבישים את הילד בבגדי נער שוטט בכפרים עם שקית נעלים קרועות על הגב, כאילו בן סנדלר הוא המקבץ נעלים לתיקון וכך היו מבריחים אותו בלילה לעיר מולדתו לבית הוריו ואחיו שחבקוהו

ונשקוהו על שהצילם מעול השעבוד לצאר.

הוא גדל ולקח לו את רחל קימל מבנות העירה לאישה והקים את ביתו — בית לינדר, על בניו ובנותיו שאחר כך חלק מהם השתרשו בעירה וחלק נדדו כמנהג הימים ההם לארצות הברית.

כונתי להקים בהזדמנות זו נר ומצבת זכרון לכל המשפחה נצר מבית לינדר שמוצאם מהבית הישן של בית סבא, בית תרבותי, שמרבית דירי, שכני הבית היו מתאספים וקוראים את ה„רוסישע געהיימניסע" שהבנות ריבה לאה וזלאטה היו שולחות אותם מארצות הברית, זאת ועוד: מימי נעוריה אמי היתה מעלה זכרונות על התאטרון שהיה מגיע לעירה מידי פעם בפעם, במיוחד היתה מתעכבת על „כינור דוד" ועל „שולמית", בכשרון לא רגיל היתה מספרת קטעים בעל־פה כאילו אתמול קרה הדבר. (קרוב לודאי שממנה נחלתי את הכשרון גם אני). גם על קולנוע שהגיע בפעם הראשונה להציג היתה מספרת ועל תחנת הרכבת שבנויה ועל המשלוח הראשון של זכוכית שהגיע — ועד היום שמורים אצל יפה אחותי בין כלי הפסח דברים למזכרת מאותו המשלוח. קשה לספור את השנים בני כמה — עבר רחוק רובץ עליהם ועתיד הימים הפך את הספור לאגדה...

שביל לא שביל במשעול הצר דרכתי וכמעט לאם הדרך הגעתי, רציתי לתת דמות חיה במקצת הזכרונות לכל צאצאי משפחת בית ישעיהו לינדר, זלאטה וריבה לאה נדדו לארצות הברית ושם הקימו משפחות לתפארת, בניהם ובנותיהם מבקרים מידי פעם בפעם בארץ ותרומותיהם להוצאת הספר הן גם לא מבוטלות.

ואילו דודי אברהם, הדוד באר, הדודה חנה, ואמי נשארו בהוסיאטין והקימו את משפחותיהם, יש בחלקם הגיעו בשנות השלושים המוקדמות ארצה ובחלקם היו לקורבנות הצורר הנאצי.

וכאן אני לאם הדרך הגעתי ומפה שבילים מתפתלים לבית אבי.

בית הורי — בית בנימין וברינה שינדלר היה בית מבוסס מבחינה כלכלית, אבי אומן במקצוע הנגרות בסגנון הגוטי היה בעל מפעל עם פועלים, מפורסם בעירה ובסביבה, מקבל ומבצע עבודות גדולות בשטח זה. והפרנסה בבית לא חסרה.

הוא היה גם אחד הראשונים שנתן את דעתו להביא מורה לעברית לעירה, בחזרנו לכאן מהנדודים אחרי מלחמת העולם הראשונה.

אמי — בפשטות הליכותיה וצניעותה היתה אשת חייל בנהול הבית ובחינוך

וגדול ארבעת ילדיה ובראש דאגתה תמיד לשים בצד את התשלום החצי שנתי לבית־הספר העברי עבור הילדים ב„קרבלאך" כסף. כך גדלנו בבית ציוני, תרבותי, באהבה, ללא מצוקה ומחסור; אני, חיה, יפה ואברהם.

הבית ברוחו הציוני הלהיב רבים וההורים היו תמיד מוכנים ללכת בדרכי הילדים וכך קם הרעיון של חיסול הבית החם בעירה בגליציה ולנדוד לחופים הקוסמים של המולדת הרחוקה. ועל אף מצבנו הכלכלי הטוב הלכו ההורים איתנו ובחייהם ובמותם לא נפרדו לעד.

ועוד היא מספרת אמי, תם ספורה וקולה הערב, בגיל 89 לחייה, ואילו אבי הלך לעולמו 18 שנה לפניה. מצבה אחת מאחדת אותם בבית העלמין הישן בראשון לציון וזאת לזכר כי היו ואינם עוד.

אברהם שינדלר

ה„פלאגערס"

בדפדפי באלבום התמונות התעכבתי באחת מהן, ה„פלאגערס" (המתענים), קבוצת בחורים, ואני ביניהם, העומדים להתייצב בפני ועדת הגיוס לצבא הפולני.

ענין ה„פלאגערס" הוא נושא השייך לעבר היהודי בארצות הגולה שבמזרח־אירופה. בארצות האלה היו היהודים אזרחים נאמנים, אהבו את מקום־מולדתם

קבוצת נוער מפתגפים („פלאגערס") לפני גיוסם לצבא הפולני. יושבים מימין לשמאל: איזי (יצחק) ברנדס, אברהם שינדלר, דב הכט ושמשון ברנדס. שוכבים: ברוך לינצ'יץ ושמואל גולדמן

ולא פעם חרפו את נפשם בהגנת ארצם נגד האויב. היהודים העריצו את סופריה ומשורריה, את לוחמיה וגיבוריה. גם מתוך היהודים יצאו סופרים בולטים, הוגי־דעות מובהקים ומלומדים אנשי־שם, שהאצילו כבוד והכרה לארץ ולאומה, בה חיו ופעלו. היהודים תרמו רבות מכשרונותיהם וממרצם בכל שטחי־החיים

במדינה: הכלכליים, התרבתיים, החינוכיים וכו'.

אולם כבר בגילם הרך נתקלו ביחס אנטישמי, עוין מצד שכניהם הנוצרים. כבר בבית־הספר היסודי הרגיש הילד היהודי הפליה מצד המורים ונגישות מצד התלמידים ה„גויים". — „ז'ידקו", „מושקו" — היו הכינויים לכל ילד יהודי, ולא פעם בנוסף המלה „פארך" (שחין) או של זלזול אחר. תקיעת ציפורניים בפני תלמיד יהודי והעלבונות התכופות גרמו לא פעם להפסקת למודיו של ילד יהודי בבית־ספר זה.

היחס ליהודי בצבא היה עוד יותר גרוע. הקצינים, למשל בצבא הפולני, התעללו ביהודים, לעגו לאופן דבורם, לתנועותיהם ולשמותיהם. העיקו והציקו להם בעבודות מפרכות ומשימות הקשות ביותר, והיות היהודים לא היו רגילים ולא מסוגלים לבצע אותן, נתקלו בנזיפות ובעונשים, וכל מה שנרדפו, הרגישו את עצמם עוד יותר מושפלים ובמצב כזה עוד יותר קשה היה להם לעמוד במבחנים.

כל התנאים בצבא היו זרים ומנוגדים לאורח־חייו, הרגליו ולהלך־מחשבתו של היהודי, המחונך על יסודות התורה והמסורת. חוסר־האפשרות לקיים תפילה בציבור ולהנחת תפילין, מאכלי־טריפה, ביטול לימוד־התורה וקיום מצוות ואף אבדן הפרנסה למשפחתו — השלטון לא דאג לחלוטין למשפחתו של החייל — ונוסף לזה האוירה העויינת בכלל, כל אלה יצרו פחד נורא בלב הצעיר היהודי והכריחו אותו לחפש כל מיני תחבולות למנוע את העינויים האלה.

ואפילו צעירים מתקדמים נרתעו משרות בצבא ששנא אותם והם שנאו אותו, מפני שראו בו מכשיר של שלטון רודני והמדכא אותם כיהודים וכאנשים.

על רקע זה נוצר הנוהג לקיים סגופים במשך מספר שבועות לפני מועד הגיוס. והנוהג הזה עבר מדור לדור והפך למנהג אופייני בחיי היהודים בכל עיר ועיירה.

שבועות ללא תנומה בעפעפיים, מזון דל, לילות נדודים, כל זה גרם לירידת במשקל ולרופפות הבריאות.

היינו מסתובבים בכל פינות ורחובות העיר. השיעמום הלך וגבר, ולא פעם גבר גם מצב־הרוח. נזדמנה האפשרות לתת פורקן ליצרים, שעת־הכושר להפוך את „הסדר" בעשיית אי־סדר. למועמדים לגיוס „הותרה הרצועה". לנו מותר היה להשתולל ולהשתעשע. החלפנו שלטים בחנויות, מכולת לחנות בדים, אטליז לחומרי־בנין, טלטלנו עגלות משא מקצה אחד לקצה שני של העיר. טיפלנו בכל הבא ליד. העיקר שירגישו בני־העיירה שחיים וקיימים ה„פלאגערס". לא אחד אף שילם לנו „שוחד" שלא נסדר לו מעשי „קונדס".

רק בעיה אחת היתה לנו,, שלא יתפסו אותנו אנשי המשמר הפולני, היות והוסיאטין היתה עיירת־גבול ואיסור חמור חל על המסתובבים בלילות ומשתוללים.

לקראת בוקר היינו מתכנסים בבית מדרש קטן, המכונה ,,חברת נושאי המיטה", ששימש גם כבית־תפילה, וכאן עיינגנו בדף גמרא והתפללנו ב,,מנין" הראשון.

אמנם מעטים הצליחו בדרך זו להמנע משרות בצבא. המזל האיר רק לאלה שהיו ביחסים טובים עם ראש־העיר שדעתו והשתדלותו היו מכריעות בועדת־הגיוס.

עם חיילים יהודיים ששרתו במשמר־הגבול הפולני. ביניהם בולט בן־הוסיטין יוסף הורוביץ (המכונה הפילוסוף). בחבורתם : ישעיה לינדר (הקטן), עזריאל האליצ'ר, פייביש אלטשולר, בני לינדר, מוניו לבנר, ישראל ריינברג, קלמן שפל, מוניו פישבך.
התאריך : חוה"מ פסח, 19 באפריל 1928.

אלעזר שפירא (כפר בית־ינאי)

מ ז כ ר ו נ ו ת י

אני דור רביעי הנמנה בין בוני עיר הוסיאטין, סבי ר׳ הרץ אלטשולער, בנו של רבי פיביש דוד, הגיע להוסיאטין בין ילדי החטופים, מעבר לגבול, מרוסיה לצד האוסטרי, זה היה בזמנים של הצארים הרוסיים וילדי יהודים עניים נחטפו ע״י הבולשת בעזרת צוררים יהודים ע״מ לנצרם ולגיסם לצבא הרוסי, השרות בצבא היה למשך 30 שנה, לעתים קרובות השיאו ליהודי בעל כרחו אשה נוצריה פרבוסלבית, ונשאר לכל ימי חיו בנצריותו.

ואולי עם זכרון קלוש מילדותם היהודית מעטים מן החטופים נשארו ביהדותם,

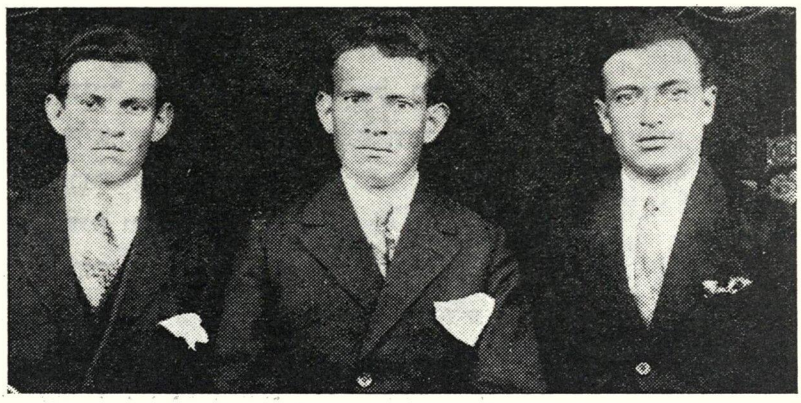

האחים קלמן, פייביש ואלעזר שפירא

וחלק קטן חזר ליהדות לעת זקנתם. בין האלפים אשר הועברו לאוסטריה היה גם אבי סבי ר׳ פיביש דוד. כאן הקרובים אמצו לו משפחה מבני העיר, שנו את שמו מפרידמן לאלטשולר — שם משפחת המאמצים. סבי ר׳ הרץ אלטשולר עסק בענף עצי בניה, והצליח במסחרו, מסחר העצים הפך לענף המשפחה. גם אחיו מוטי אלטשולר ובניו נחום ושלום עסקו במסחר העצים, וכן דודי גדליה ז״ל ואחיו אליעזר הי״ד. בית סבא הרץ היה מוקף חצר גדולה ובה בניינים לבני המשפחה, כולם מסובים סביבו, ולהם משפחות ענפות מרובי ילדים, עד כדי כך שפעם יצא סבא לחצרו וראה ילדים משחקים, לא ידע להבחין בין הילדים ונגש לאחד מהנכדים, ושאלו: תאמר לי בני, בן מי אתה? והילד משיב לו, סבא, הרי אני נכדך בן בתך מרים.

הדוד אליעזר אשר ביתו נשאר על כנו בהיותו בנוי בקצוי העיר נהרג עם פלישת הרוסים במלחמת העולם הראשונה, הוא ואשתו לא באו לקבר ישראל עד שוך הקרבות, רק אז נקבר בחלקת הקדושים שבבית הקברות. (משך 9 חדשים שהיו מונחים בביתם, גופותיהם נרקבו ורק עצמותיהם הובאו לקבר ישראל). אמי בילה ע"ה נישאה ליוסף שפירא מסקאלה. אבי מת בנעוריו, ואמי נשארה אלמנה עם 4 יתומים: 3 בנים ובת אחת. המלחמה פרצה ואמי על ארבעת יתומיה מחוסרי כל ועמהם הסבא הזקן ר' הרץ. גרנו בבית הדוד אליעזר, אך מקור מחיה לא היה, נאלצנו לעשות הכל עוד בהיותנו קטנים, יצאנו לכל עבודה שנזדמנה, רוכלות בסיגריות וכו' ואיכשהו התפרנסנו.

עלי לספר על מקרה אשר עלול היה להסתיים בפוגרום. בכפר ע"י הוסיאטין באחוזות הגרף גולוכובסקי התקיימה הכשרה של קבוץ „השומר הצעיר". בתגרה בינם לפועלי המקום נהרג העגלון הנוצרי, האכרים עמדו לערוך לוויה פומבית ובראשם הכומר הקטולי, צורר ישראל ידוע, מאטוס. במקרה זה הראה הנוער גבורה להפליא, עמדנו כחומה להגנה והודענו לשלטונות המחוז, כי תמורת כל פצוע או הרוג יהודי יהיו כאלה פי כמה מן הנוצרים — נעמוד על נפשנו. השלטון תפס את הענין ועשה הכל להרגעת הרוחות.

ועוד מזכרון הנעורים: הלכנו, קבוצה של 20 בחורים לטיול בשבת מחוץ לעיר. בדרך נפגשנו בקבוצה גדולה של „שקצים", שידו אבנים עלינו והתגרו בנו. חברי ברחו, ואני נשארתי לבדי. בחגורת־עור שבידי הברחתי את כולם עד האחרון. אמנם נפצעתי, אך גם גרמתי להם מכות קשות.

עלי להזכיר את המורים לעברית. הראשון מהם היה קטיגורוצקי, מפליטי רוסיה. לאחר עליתו ארצה שימש לנו כמורה חברנו ובן־עירנו, אברהם איצי, ואחריו המורה איידם. האחרון ששימש כמורה בזמננו היה אבנר הפנר (היום אבנרי), יליד זלשציקי, בן לרבנים, והיה חביב העיירה כולה ומקובל אף על החסידים. היום הוא מנהל בית ספר בהרצליה ועסקן ב„בני־ברית".

בשנת 1930 יצאתי להכשרה כהכנה לעליה, במות אמי נאלצתי לחזור הביתה. אמי מתה עלי בשנת 1934 ונקברה בבית העלמין בהוסיאטין בסמוך לקבר אבותיה. בשנת 1934 יצאתי שוב להכשרה והפעם בהחלטה להשאר שם עד עלותי ארצה.

בהכשרה הייתי ביחד עם חברי משה הליצר. בשנת 1939 עליתי ארצה, והצטרפתי לקבוצת משמרות, שם היו חברי להכשרה ושם מצאתי גם חברה אשר נישאה לי וגם נולדה לנו בת בקבוצה, באותה שנה החלה העליה הבלתי ליגלית. הייתי בין אלה שעזרו לעולים בעליה לחוף. 4 שנים הייתי בקבוצת משמרות,

אחרי צאתי את הקיבוץ מצאתי עבודה בכפר ויתקין, שם עבדתי בכל עבודה שנזדמנה לי, במחסן ובסבלות וכו׳.

בשנת 1949 ניתן לי ולעוד שבע משפחות לבנות משק, וכך קמה בית ינאי, מעבר לכביש כפר ויתקין. מאז אני נמצא בכפר ינאי, בניתי לי משק יפה עם חלקת פרדס ומתפרנס מיגיעת כפי, בעבודה עצמאית שלי ושל אשתי, בתנו התחתנה וקבעה את מגוריה במכמרות לא רחוק מבית ינאי.

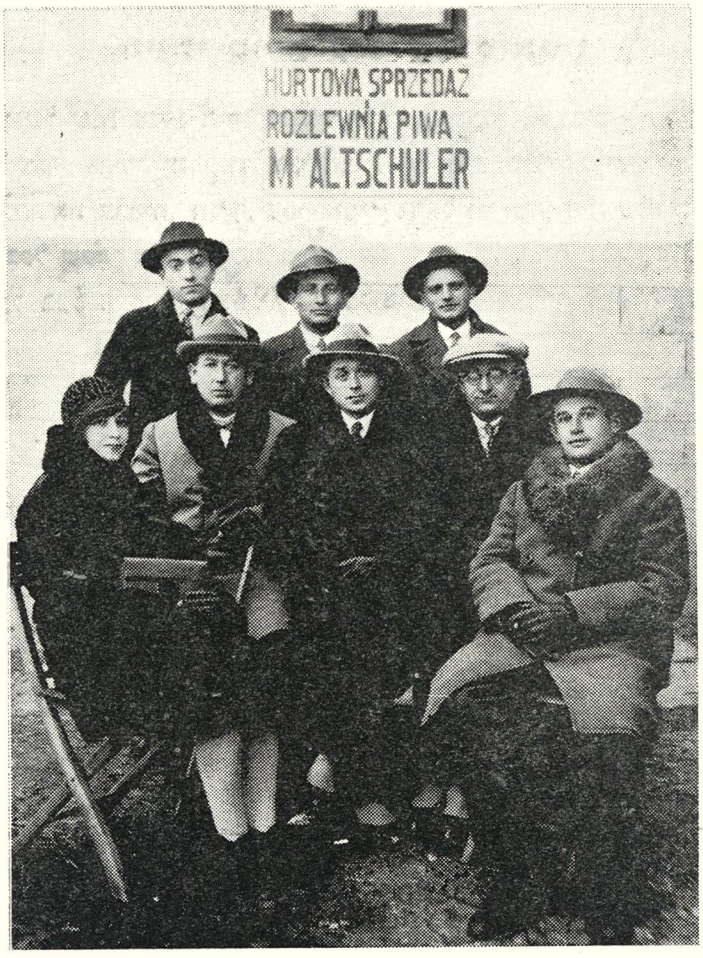

חברי ועד בית־הספר עם המורה אבנר הפנר־אבנרי

לזכר הורי הקדושים, אבי מורי ר׳ חיים־זיידע בן ר׳ פנחס הלוי האפנר ממילניצה ואמי מורתי מרת מרים בת הרה״ג ר׳ ארי׳ ליב בן ר׳ שמעון ברנפלד מזלישציק, שניהם נספו באקציה הראשונה בזלישציק, הי״ד.
ולזכר אחי הצעיר פנחס שקפץ מרכבת המות שהובילה לבלז׳ץ, הסתתר ביערות, זכה להלחם באויב הנאצי ובאחרון הקרבות נפל חלל. הי״ד.

הייתי מורה עברי בהוסיאטין

בסתיו של שנת 1928 הופניתי ע״י מרכז „תרבות״ בלבוב להוסיאטין לשמש בה מורה עברי יחידי. תפקידו של המורה העברי בערי גליציה המזרחית לא הצטמצם בהוראת עברית, תנ״ך, דברי ימי ישראל וכדומה, היה עליו להיות הפועל והמפעיל בכל שטחי הפעולה התרבותית־החינוכית הלאומית, וכן חייב היה להיות שותף פעיל בכל העבודה הציונית שבמקום. ואני — „רך ומשוח מלך״ הייתי,

בית־הספר העברי בהוסיאטין עם המורה אבנר הפנר־אבנרי

צעיר כבן 21. לכן מובן שאת הצעת מרכז „תרבות" קבלתי בשמחה מהולה בדאגה. אמנם, נראיתי מבוגר מגילי ואף היו לי כבר 2—3 שנות נסיון, ובכל זאת כרסמה הדאגה בלב.

למזלי הרב, התברר לי מיד עם בואי להוסיאטין, שלא אל צחיח סלע באתי. בעיר פעלו כבר קודם לכן מורים עבריים אחדים. היו מזכירים את המורים קטיגורודזקי ואיידם. בחיבה מיוחדת הוי מזכירים את בן העיר אברהם יצחק בירנבוים (כעת אביטוב) ששימש כמורה עברי בעיר ושבהזדמנות הראשונה עלה ארצה כחלוץ.

אני, כבר מצאתי בעיר מספר ניכר של בני נוער יודעי עברית, בעלי

המורה אבנר הפנר (אבנרי) בכיתה בבית־הספר העברי בהוסיאטין
דער לערער אבנר האפנער אין א קלאס פון דער העברעישער שול אין הוסיאטין

הכרה ציונית־חלוצית, שהיו מוכנים להטות שכם ולעזור. נשארו בזכרוני האחים והאחיות בירנבוים, לינצ'יץ ושינדלר.

מתוך רצון לארגן את יודעי העברית מחוץ למסגרת מפלגתית, כאשר המטרה העיקרית היא עיון בספרות עברית והפצת הדבור העברי בבית וברחוב,

חידשנו את קיומו של מועדון ה„עבריה". ביה"ס הועמד לרשות המועדון ובני הנוער יודעי עברית, היו מתכנסים פעם־פעמיים בשבוע להאזנה להרצאה בעברית, לקריאת מאמר בצוותא, לשיחה, לויכוח ובכלל ליצירת אוירה עברית.

בזמן הראשון עזרו לי הרבה בארגון ה„עבריה" ובניהולה ישראל בירנבוים וישעיהו לינציץ, שהיו מנהיגי „גורדוניה" במקום. אם זכרוני אינו מטעני הם היו הראשונים שזמן קצר אחרי בואי להוסיאטין זכו לעלות ארצה כחלוצים.

נראה לי היום שבשביל אלה מבני הנוער שלא היו מאורגנים ב„גורדוניה", היתה העברית בעלת חשיבות מיוחדת. לכל הפחות שתים מחברות המועדון הגיעו בהשפעת הפגישות ב„עבריה" לידי החלטה להקדיש את עצמן לחינוך עברי ויצאו ללבוב ללמוד בסמינר העברי. השתים הן רגינה קופפרברג הי"ד ותבל"א ברכה ברנדס.

גם בין המבוגרים היו יודעי עברית שהיו מוכנים להקדיש מזמנם לטובת הענין העברי־ציוני. מבין הרבים זכור לי משה'לה אלטשולר ז"ל.

בית עברי חם היה ביתה של משפחת זונגקלר. באותן שנים חיו בהוסיאטין שני אחים זונגקלר ושניהם באו מאחת העירות שבסביבה. האח המבוגר היה בעל חנות זעירה והצעיר היה בעל מקצוע שהתפרנס בקושי מעמל כפיו. הוא ואשתו, שהיתה בת העיר סקלה, שניהם היו אנשי תרבות, חובבי ספרות ויודעי ספר. בביתם בליתי הרבה שעות של קורת רוח והתעוררות רוחנית[1].

כאשר באתי להוסיאטין נוכחתי לשמחתי, שלא אצטרך לדאוג לאיזון תקציב ביה"ס.

בדרך כלל היה ביה"ס העברי בערי גליציה נישא על כתפי ועד ציבורי, שהיה מורכב מנציגי המפלגות הציוניות שבעיר. ועד זה היה אחראי לתקציב. שכר הלימוד ששילמו הורי התלמידים לא הספיק, בדרך כלל, ולכן היו חברי הועד דואגים למלא את החסר אם ע"י השגת תמיכות ממוסדות שונים ואם ע"י סידור הצגות חובבים או הצגות תלמידים, שהכנסתם היתה קודש לטובת ביה"ס העברי. בדרך כלל היה המורה העברי חייב גם הוא להקדיש מזמנו וממרצו למחשבה ולמעש בענין איזון התקציב. והנה מצאתי שבהוסיאטין ביה"ס העברי הוא של הקהילה. ועד הקהילה מממן את כל ההוצאות ואני פטור מדאגה

---

1) זונגקלאר הצעיר, לייבל, שימש בשנים האחרונות כמורה בבית־הספר העברי בקופיצ'ינצה ושם נספה בימי השואה. אחיו הבכור, אברהם, נהרג בהוסיאטין ביום הראשון לפלישת הנאצים שמה. כן גם נשמדו כל בני־משפחותיהם בגיטו קופיצינצה ובסקאלה — הערת המערכת.

בשטח זה. זאת ועוד: ועד הקהילה ממלא גם את תפקיד ועד ביה"ס ובישיבות משתתף גם נציג חסידי העיר בועד הקהילה, ר' אבא איסרלש. עובדה זו נתנה כעין גושפנקה לביה"ס שהוא כשר גם למהדרין.

בלהט רב שיקעתי עצמי בעבודה. למרות התנאים הפיסיים הקשים היתה שמחת יצירה. (התנאים הפיסיים היו קשים מאד. העיר היתה עדיין חרבה בחלקה כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה, ולא היה בנין מתאים לביה"ס. נדדנו מחדר בתוך בית מגורים — תקופה מסוימת למדנו בחדר בביתו של הרב — לחנות שברחוב השוק ובמשך זמן מסוים גם למדנו בעליה שעל אותו אגף של בית הכנסת ששוקם איכשהו ושימש מקום תפילה).

כמעט כל ילדי העיר ביקרו בביה"ס העברי. „חדרים" ראויים לשמם ובעלי רמה כמעט ולא היו בעיר באותו הזמן, ולא קשה היה לשכנע את ההורים החרדים שישלחו את הנערים לביה"ס העברי. אמנם, כדי להשיג מטרה זו הבטחתי להורים ללמד את כתת הנערים במבטא האשכנזי „כדי שידעו להתפלל ולומר קדיש". ואמנם, במשך זמן מסוים היתה קימת כתת נערים ולמדנו עברית בעברית במבטא האשכנזי.

תלמידי ביה"ס התקדמו בלימודים והרגשתי צורך להוכיח את הדבר קבל עם ועדה. אחרי תקופת לימוד מסוימת הוזמנו ההורים אל ביה"ס לחזות בשעורים ובידיעות שרכשו ילדיהם בידיעת הלשון והתנ"ך, התלמידים עמדו במבחן והשמחה היתה רבה.

כאשר התקרב חג ט"ו בשבט, מן הדין היה להכין נשף מתאים שיהיה בו מריחה של ארץ ישראל. ברור, שאני חייב הייתי להיות היוזם, המפיק והבמאי.

מילא, חובה היא ואעשנה. אבל, על השירים מה יהיה? אני לא ידעתי לשיר ועאכו"כ שלא ידעתי להדריך את הילדים בשירה. בענין זה באו לעזרתי מצעירי המקום. וולקה אשכנז נגן את המנגינות, יהודית שינדלר לימדה את השירים ושמואל ויסמן היה המנצח. אמנם, לקראת הנשף הוא נרתע מהופעה פומבית וברגע האחרון נתן לי „קורס מזורז" בניצוח ואני נאלצתי לעלות על הבמה, כדי לנצח על השירה. וראה זה פלא — הילדים שרו וההורים נהנו.

בראש ועד הקהילה עמד יעקב יגנדורף. הוא היה מסור בלב ונפש לביה"ס העברי ועשה הרבה למען התפתחותו ושגשוגו. כמו כן ראה תמיד חובה לעצמו להגן על ביה"ס ועל המורה מפני מתנגדים ומשטינים. זכור לי מקרה מענין. כאשר מלאו 10 שנים לקיום פולין החדשה קוימו חגיגות בכל רחבי המדינה.

גם קהילת הוסיאטין סדרה אסיפה חגיגית בבית הכנסת. לאסיפה הוזמנו גם באי כוח השלטונות. בהתאם למקובל במקרים כאלה צריכים היו שני נואמים לנאום מעניני דיומא. אחד צריך היה לדבר פולנית, והשני אידיש. הנואם בשפה הפולנית אמור היה להיות עורך דין קשיש בשם גראבשייד, שלא נמנה על המחנה היהודי־לאומי, ואילו אני נתבקשתי ע"י מר יגנדורף לשאת את הנאום באידיש. אמנם, לא נתנסיתי עד אז בנאומים מסוג זה, אך לא יכולתי לסרב לראש הקהילה והסכמתי.

ביום המיועד התאסף בבית הכנסת קהל רב וגם נציגות של הציבור הפולני. מר גראבשייד נאם ראשון. והנה, קרה דבר שהרתיח את דמי הצעיר. הנואם הפליג בנאומו לראשית ההתישבות היהודית בפולין ולקראת סיום דבריו אמר בערך כך: וכאשר היינו מגורשים ככלבים, אספה אותנו פולין אל חיקה וכו' וכו'. הדימוי לכלבים מגורשים פגע מאד בגאוותי הלאומית, ומכיון שכעבור דקות אחדות עליתי אני אל הבמה, שיניתי את הנוסח המוכן אתי, ואף אני תארתי ע"פ דרכי שלי את ראשית בוא היהודים לפולין, תיארתי את המצב הכלכלי הקשה של המדינה באותה העת, ספרתי את האגדה על הזהב הרב שמסרו היהודים למלכות פולין (כיסו בדינרי זהב סוס על רוכבו ועל הרומח שבידו) וסיימתי בערך כך: אנו היהודים היינו זקוקים לאויר לנשימה וממלכת פולין היתה זקוקה לדם בעורקיה. שני הצדדים היו זקוקים זה לזה והמפגש היה לברכה לשניהם. ומשום כך, לא ככלבים כפופי גו, אלא (וכאן זקפתי קומתי) כאזרחים זקופי קומה ושווי זכויות נחוג היום את חג העשור יחד עם כל אזרחי המדינה ונרים קריאות לחיי הרפובליקה פולין, לחיי המרשל פילסודסדקי ולחיי שיווי הזכויות של היהודים בפולין. כאשר סיימתי את דברי, פרץ רעם של מחיאות כפיים סוערות. (רוב הצבור בהוסיאטין היה ציוני).

אך, רק יצא הצבור מבית הכנסת פרצה סערה אדירה. מר גראבשייד התפרץ בזעם וטען שדברי היו משום פגיעה בכבוד המדינה ובעצם הייתי ראוי למעצר ולמאסר, אלא שלמזלי לא הבינו הפולנים, שהיו בבית הכנסת, את דברי. אבל הרי זו שערוריה...

מיד נמצאו אחדים מהמחנה הלא ציוני שהחרו החזיקו אחריו וניסו ללבות אש נגדי.

כאן, הוכיח את עצמו מר יגנדורף כיהודי גאה. הוא דחה בכל תוקף את כל ההתקפות והגן עלי בכל סמכותו כראש הקהילה.

ומענין, הגנה מוסרית קבלתי מצד שלא פללתי כלל. בין הפולנים שהיו

באסיפה בבית הכנסת היה גם מנהל בית הספר הממלכתי. הוא ידע גרמנית והבין את דברי. כאשר הגיע אליו דבר הפולמוס הוא אמר שלדעתו אין כל הצדקה לכעסו של מר גראבשייד. והוא הוסיף ואמר: אילו הייתי אני במקומו של מר האפנר, הייתי גם אני מדבר כמוהו.

דיבורים כאלה מפי בר־סמכא כמנהל בית"ס הפולני, הרגיעו את הרוחות הסערה שככה.

בזכותו של מר יגנדורף היה לפולמוס הזה סיום מענין. כעבור חדשים מספר, בחג הפורים, הציע לי מר יגנדורף שאתלווה אליו ויחד נתרים בחלק מהעיר את הציבור לטובת הקהק"ל. התפלאתי במקצת, כי בדרך כלל היה זה תפקיד הצעירים לסובב בחג הפורים עם „הקופסה הכחולה". אך מטעמי כבוד כלפי ראש הקהילה לא נתתי ביטוי לפליאתי והסכמתי. מר יגנדורף בחר בשבילנו רחוב מסוים והתברר לי שזהו הרחוב שבו גר מר גראבשייד, אף ראיתי אותו מרחוק כשהוא מסתובב בגינה שליד ביתו ומטפל בצמחים. פתאום אמר לי מר יגנדורף: „בוא, נכנס אל מר גראבשייד ונבקש ממנו תרומה". נדהמתי ועניתי: הרי יודע אתה שאין מר ג. נוהג לתרום לקרנות הלאומיות, ומלבד זה הרי הוא כועס עלי וטרם סלח לי את נאומי בבית הכנסת. ענה לי מר יגנדורף: מה איכפת לך, אולי בכל זאת יתרום. ובנוגע לרוגז — אולי יתפיס. בכל אופן, לנסות הרי אפשר.

הסכמתי, נגשנו אל חצרו של מר ג., ברכנו אותו בשלום ובקשנו ממנו תרומה לקהק"ל, וכדרך אגב, הציג אותי מר יגנדורף ואמר: הרי זה המורה שלנו. מר גראבשייד נדהם ופנה אלי ברוגזה: ודאי שמעת שאני אינני יורם לקהק"ל ומלבד זה, איך אתה מעז לפנות אלי, אחרי שפגעת בי בנאומך בבית־הכנסת. עניתי לו שלא היתה לי כוונה לפגוע בו אישית, אלא כיהודי לאומי... כאן הפסיק אותי מר גראבשייד ואמר: בעצם, חוצפתך זו מוצאת חן בעיני. בוא, הכנסו הביתה, נשתה כוסית ונברר את הדבר בלי רוגזה. נכנסנו, שתינו כוסית ואני הסברתי מה שהסברתי. אחרי שסיימתי את דברי אמר לי מר גראבשייד: לא שוכנעתי שצדקת, אבל לכבוד חוצפתך אתרום הפעם לקרן שלכם, ותרם בעין יפה. נפרדנו בלחיצת ידים.

היום ברור לי שמר יגנדורף תכנן מלכתחילה את דבר ההתרמה בצוותא, מתוך רצון לנסות ולהביא לידי התפיסות בין מר גראבשייד וביני.

שנתיים עבדתי בהוסיאטין. כעבור שנתיים דחף אותי יצר ההתקדמות לעבור לעיר גדולה יותר, הקרובה למרכז — ללבוב.

ארבעים ושלוש שנים עברו מאז עזבתי את הוסיאטין ועדיין חיים בתוכי זכרונות וחוויות מהתקופה ההיא. אחת החוויות החזקות ביותר היתה תפילת „תשליך" המונית בראש השנה.

העיר הוסיאטין יושבת על שני עברי הנהר זברוץ. אי פעם בעבר (וכזאת היא גם היום, מאז סיום מלחמת העולם השניה) היתה זאת עיר אחת. כאשר רוסיה, אוסטריה וגרמניה חילקו ביניהם את פולין, חולקה העיר לשניים והנהר שימש גבול בין מלכויות, מלכות הצאר הרוסי ומלכות קיר"ה האוסטרי. אמנם, לגבי התושבים של שני חלקי העיר כמעט לא היה הגבול קיים כלל. בשביל תושבי הוסיאטין משני עברי הנהר היה המעבר כמעט חפשי לגמרי. המסחר פרח וכן גם קשרי החיתון. והנה, פרצה המהפכה הבולשביקית, גבולות ברית המועצות נסגרו כמעט הרמטית ותושבי שתי הערים, אשר שתיהן בשם הוסיאטין תיקראנה, מצאו את עצמם מנותקים לגמרי אלה מאלה. לא רק שאי אפשר היה לעבור את הנהר, גם להתקרב אליו אסור היה בתכלית האיסור. רק פעם אחת בשנה, בראש השנה, מותר היה ליהודים משני עברי הגבול לגשת אל שפת הנהר, כדי להתפלל תפילת „תשליך". והיהודים ניצלו כולם את ההיתר הזה. כל השנה ציפו ליום המיוחל.

בראש השנה הראשון שלי בהוסיאטין הרגשתי לקראת סיום תפילת מוסף כעין מתיחות בתוך ציבור המתפללים. מתיחות וכעין בהילות. לא הבנתי פשר הדבר. גם בשעת הסעודה הרגשתי, אצל מארחי, מתיחות מסוימת וכעין רצון לסיים מהר. הייתי כולי פליאה.

כאשר סיימנו לברך ברכת המזון אמר בעל הבית, ר' אבא איסרלש, נו, נלך ל„תשליך". כל בני הבית יצאו לדרך ואף אני הצטרפתי אליהם.

רק יצאנו מהבית ופליאתי גדלה שבעתיים. הרחובות מלאים אדם וכולם זורמים אל הנהר. היה לי הרושם שכל יהודי העיירה הולכים לכיוון אחד — אל הנהר. לא התאפקתי יותר ושאלתי: מה קרה, וכי כל בני הוסיאטין נעשו פתאום חרדים כל כך שכולם רצים לתפילת „תשליך?" מהתשובה שקבלתי נודע לי מהי תפילת „תשליך" בשביל יהודי הוסיאטין משני עברי הנהר.

לא עבר זמן רב וכל תושביה היהודים של הוסיאטין הפולנית עמדו דרוכים ומתוחים על שפת הנהר מזה, מצפים לבואם של האחים הקרובים־הרחוקים מהעבר השני. ובלב מכרסמת הדאגה; מדוע עוד לא באו? ואולי לא יתנו להם השנה לגשת לתפילת „תשליך"? כל העינים מופנות בציפיה ובערגה אל מעבר לנהר. והנה, אנחת רווחה. מרחוק נראו יהודים אחדים מתקרבים

והולכים, ואחריהם עוד ועוד. כעבור שעה קלה הייתי עד למחזה מרעיד לב ונפש. משני עברי הנהר עומדים יהודים מתוחים ודרוכים ומשתדלים, כל אחד, לגלות בעבר השני ידידים קרובי משפחה.

הקריאות בקול רם „מהתם להכא ומהכא להתם", השיחות המקוטעות ולא תמיד מובנות, מלאו שעה ארוכה את חלל האויר, ולאחר מכן באה אכזבת הפרידה המאולצת, והשיבה מהנהר העירה היתה מדכאה מאד.

ואני, ש„זר" הייתי במקום ולא היה לי בהוסיאטין הרוסית לא קרובים ולא ידידים, כל היהודים „שם" היו קרובים ללבי, והמראה שלהם בלבושם המרופט בעצם היום הקדוש, וקריאותיהם שנראו לי נואשות וכמעט חסרות תקוה, צבטו את לבי. ימים רבים הייתי חי מחדש את המחזה העגום, ואף עתה הוא עומד חי לנגד עיני.

מי יודע אם שרד מישהו מיהודי הוסיאטין הרוסית. רק מעטים מאד שרדו מהיהודים מהוסיאטין ש„מעבר מזה". בכל אופן, להוותנו הרבה, הוסיאטין היהודית, הוסיאטין ששושלת אדמו"ריים מפוארת מבית רוז'ין פארזה אותה, הוסיאטין זאת, אינה קיימת עוד.

שמואל ויסמן

עיירתי הוסיאטין

הקדמה

נגשתי לכתוב רשימה זאת המוקדשת לזכר יוצאי העיר הוסיאטין שנספו בשואה, מתוך פקפוקים מסוימים. קודם כל לא הייתי בזמן הזה בין העסקנים של העיר, שהם תמיד מיטיבים לדעת את המצב ויש להם יותר סמכות. הייתי נער אפור בין יתר בני הנוער ונסחפתי בזרם הכללי של הציונות והחלוציות, שעבר על העם היהודי בתקופה זו. גם קשיי פרנסה וקשיים משפחתיים אחרים היוו גורם לרצון של רוב בני הנוער להגר לאיזה שהוא מקום שבו אפשר לראות עתיד יותר טוב. התקופה הזו היתה תקופה מהפכנית של רוב העם היהודי. מי מוקדם ומי מאוחר — רובם ככולם שאפו לצאת את הגלות, ואם לצאת את הגלות, הרי מובן שאין ארץ אחרת מארץ-ישראל. בתקופה הזאת צצו ארגונים שונים שמטרתם היתה לעזור לבני הנוער להשתחרר מכבלי העבר ולראות את העתיד לפני עיניהם. הארגונים האלה עשו רבות למען עזרת בני הנעורים בפרט — כל תנועה יצרה לה גם אידיאולוגיה שלה וגם מסגרת ארגונית מסויימת, ואלה קשרו את האדם בעבותות של חינוך ונאמנות הארגון והתנועה. הארגונים השונים נהלו ביניהם התחרות על נפש בני הנוער ורתקו אותם אל מסגרות מחייבות, אשר נשמרו גם אחרי העליה לארץ.

אין אני מוסמך לספר או לשפוט על אותן התנועות הרבות שבראשן עמדו מנהיגים שונים. הרבה מהם נעלמו מעל פני השטח ורבים גם התכוצו והצטמצמו במציאות הארץ־ישראלית, אבל רבים עוד נשארו וממשיכים בדרך ההגשמה של האידיאלים הציוניים.

והנה לפניכם כמה דפים של רשמי העבר, אשר יכולתי לדלות מתוך זכרוני, ואם לא הצלחתי ביותר — הרי אתכם הסליחה.

זכרונות על העיר הוסיאטין

בבואי לכתוב על העיר בה נולדתי וגדלתי עד מלאת לי עשרים שנים, הרי כמה הערות על העיר עצמה:

אין לי ודאות מוחלטת ומוסמכת על פרוש השם הוסיאטין. אומרים שפרוש

השם הוא „הוסה" כלומר אוזים באוקראינית — אולי משם מסחר האוזים מהם היו מתפרנסים אנשי העיר היה נפוץ ביותר. אכן זוכרני שאמי, עליה השלום, היתה מתעסקת במסחר זה. היא היתה קונה אוזים בשוק מאת האכרים, שבאו לימי ה„ירידי", מכניסה אותם בכלובים, מפטמת אותם ואחר כך היתה מוכרת לקונים על פי משקל. האוזים היו שמנים מאד ואת השומן היו מורידים ומוכרים לחוד. עד היום נשאר בזכרוני טעמם של מאכלים שונים המטוגנים בשמן האוזים.

כפי שכבר אמרתי, אין לי ודאות מוחלטת בענין השם הוסיאטין — יתכן, שהשם הזה מקורו אחר. הרוסים למשל, היו קוראים לעיר „גוסיאטין", מפני שכידוע מבטאים ברוסית „ג" במקום „ה". אכן הוסיאטין היתה עיתה גדולה השוכנת על נהר זברוטש, המבדיל בין גליציה המזרחית לבין רוסיה. מהעבר השני של הנהר ישנה גם כן עירה ששמה „גוסיאטין", עכשיו כנראה נטשטשו ההבדלים ושני חלקי העיר מאוחדים לעיר אחת — מכיוון שחלק מגליציה שייך לרפובליקה האוקראינית. אני לא ראיתי את זה, אבל הגיעו הדברים אלי מפי השמועה של אנש העיר, שבאו אחרי השואה.

כידוע, היתה גליציה המזרחית שייכת פעם לאוסטריה, זה היה לפני מלחמת העולם הראשונה ובגמר המלחמה צורפה לפולין והיתה מכונה „פולניה הקטנה". אם כי בפרוץ מלחמת העולם הראשונה הייתי בן שש, עודני זוכר את מוראות המלחמה הראשונה ואת הפרעות שאנשי פטלורה היו עורכים ביהודים. נחרט בזכרוני מאורע עת חילים שכורים פרצו לבית ואבא שלי, עליו השלום, דחף אותם החוצה וסגר במהירות את הדלת. אנחנו הילדים הקטנים, הסתתרנו תחת המטות והחיילים ירו בדלת ורק במקרה לא פגעו באף אחד והסתלקו להם. אבל זה היה רק מקרה, שאף אחד מבני משפחתי לא נפגע. במו עיני ראיתי אנשים הרוגים במאורעות אלה. הבית שלנו נהרס בזמן המלחמה ואנחנו התגלגלנו מעיר לעיר, אבל אחרי המלחמה חזרנו ובנינו את ביתנו מחדש והתגוררנו בו עד עלית כל המשפחה לארץ ישראל.

אחרי המלחמה שוקמה העיר מחדש, אבל פחת בה מספר התושבים, את מספר התושבים שלפני מלחמת העולם הראשונה אמדו ב־8000 תושבים והיא היתה גם עיר מחוז ובעלת ערך מסחרי. היא גם היתה מפורסמת בזכות „הרבי" לבית רוז'ין, שהיה גר בה ועוד היום אני זוכר שלפני עליתי ארצה לקח אותי אבי אל הרבי, הציג אותי לפניו והוא אחל לי הצלחה. הרבי, עד כמה שאני זוכר, היה מתאכסן בביתו של ר' שלום ברנדס ושם היה גם עורך את השולחן

שלו, ואני הלכתי להסתכל ולראות איך החסידים היו חוטפים שיירים — אבל הרבה איני זוכר עוד. אולם חוץ מ„הרבי" וחצרו היו גם מוסדות תרבות אחרים. היה שם בית ספר מטעם „תרבות", שבו הייתי מבקר אחר הצהרים ולומד בו תנ"ך, ספרות ולמודים אחרים. נחרט בזכרוני מאד מאד המורה איידם ושעוריו בתנ"ך. אחרי למודי ה„חדר" הרגילים, שבו היה המלמד מורה חומש עם רש"י עם פרוש באידיש, הרי למודי התנ"ך בבתי הספר העברי היו אחרים

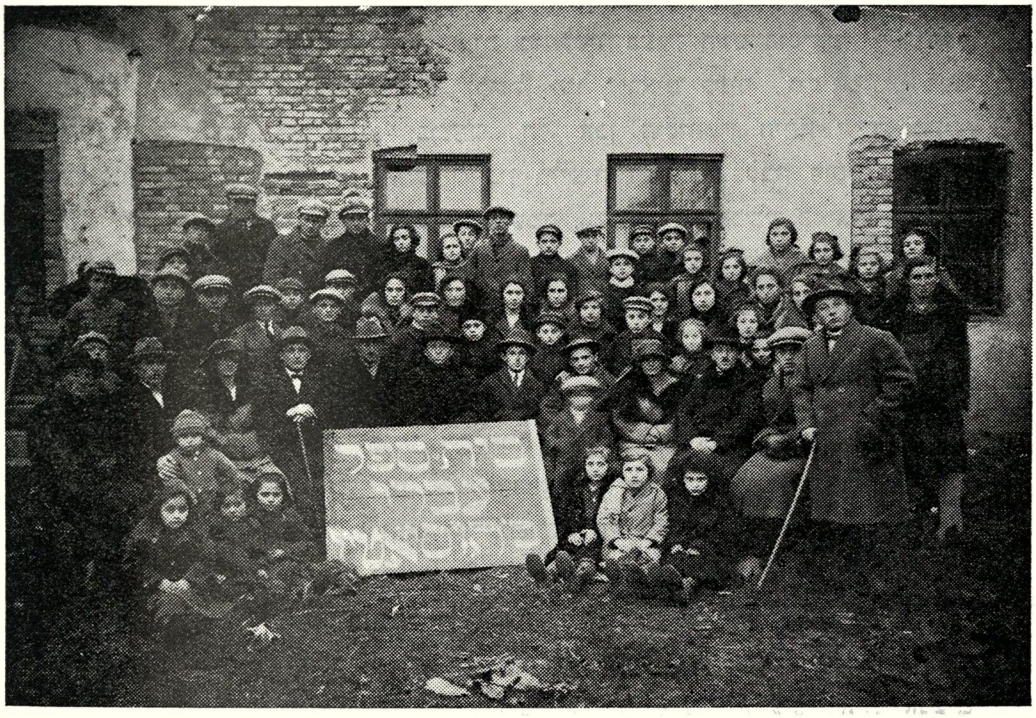

בית־הספר העברי בהוסיאטין עם המורה איידם
די העברעישע שול אין הוסיאטין מיט דעם לערער איידעם

לגמרי. ההסברים של המורה איידם היו מדעיים וכן הוא נקט בשיטת הלמוד — עברית בעברית. את המלמד שלי בחדר אני זוכר היטב. שמו היה ר' אליהו שרוגרוד, ואני נזכר בפלפול חריף שאולי היה מכוון אלי. והנה הפלפול: חריף פרושו באידיש „שארף" — „שארף" פרושו בעברית „חד", הפוך את האותיות „חד" ותקבל את המלה „דח" שפרושה האוקראיני הוא „גג", וראשי תיבות של גג — הם גוי גמור. מספיק אם כן, שהמלמד יאמר למישהו „אתה

חריף" וכבר יבין מה הכונה. כמובן שזהו מין פלפול, שאין בו הרבה מה להגיד, אבל אם אני נזכר במלמד שלי מלפני כל כך הרבה שנים, מעלה הבדיחה הזאת חיוך על שפתי. אבל — כבר אמרתי — שבהשואה לבית הספר „תרבות" שבו למדתי אחרי הצהרים, החדר המסורתי הוא קצת חיור, משעמם. בבית הספר היו נוהגים לערוך בשבת מסיבות מיוחדות עם הקראות, דקלומים וגם וכוחים על נושאים תנכיים, אחד הוכוחים שבו השתתפתי הנני זוכר היטב. הנושא היה ספר שמואל א'. היה אחד סניגור ואחד קטיגור ושניהם היו מרצים את דבריהם מי בעד ומי נגד ואחר כך היה בית המשפט מחליט מי זכה ומי הפסיד. אחרי המורה איידם שאותו אני זוכר היטב — היה עוד מורה אחד ששמו היה הפנר. הוא היה טפוס אחר, אותו אני זוכר בקשר לעליתי ארצה. אינני יודע איפה הוא עכשיו, אבל אחיו, שהיה מעסקני „גורדוניה" הוא חבר תולדה הרבה שנים.

בהוסיאטין היה גם כן קן „גורדוניה", זוהי הסתדרות נוער מיסודה של תנועת „התאחדות" שהיתה קשורה עם „הפועל הצעיר" בארץ ישראל. ב„התאחדות" היה פעיל בהוסיאטין אברהם יצחק בירנבוים שהוא היה גם עוזר ל„גורדוניה".

אני השתיכתי לקן „גורדוניה" בעיר עד עליתי ארצה. מבין המדריכים של הקן אני זוכר את ישראל בירנבוים, אחיו של אברהם יצחק, ואת ישעיהו לינציץ. היינו מתאספים בחדר מיוחד והיו מקריאים מדברי א. ד. גורדון ומתוכחים על נושאים שונים. היינו גם עורכים טיולים ליער שמחוץ לעיר ומבלים בחיק הטבע.

עץ מיוחד היה ביער זה, והיינו מכנים אותו „העץ הקדוש" — טעמו של כינוי זה לא זכור לי עכשיו — אבל יש להניח שהעץ הזה קיים עד עכשיו והיה מסתיר בתוכו זכרונות העבר של בני הנעורים. בקשר לקן „גורדוניה" שבעיר הוסיאטין הריני זוכר, שהייתי משתתף גם בכנסים של התנועה ובפרט אני זוכר את האספה המחוקקת הראשונה שהתכנסה בעיר לבוב — שם שמעתי הרצאות מפי פנחס לוביאניקר (לבון) ד"ר ישעיהו שפירא. הם היו הנואמים המרכזיים של הכנס ומכווני דרך התנועה. אני מזכיר שני שמות מפורסמים אלה של תנועת גורדוניה, רק מפני שהם מפורסמים עד היום, אבל היו שם עוד הרבה עסקנים ומזכירי סניפים שהם הוו אחר כך את היסוד של קבוצות גורדוניה שנוסדו בארץ. כך למשל, נטלו חלק פעיל בועדה זו מאיר מנדל, ישראל ביטמן ופרץ סלפטר, שהם היו אחר כך ממיסדי קבוצת כפר החורש,

שבה הייתי חבר הרבה שנים. עכשיו — אחרי הפרשה והפילוג במפא"י — הם רובם משתיכים לתנועת „מן היסוד" ואם כבר נגעתי בענין קן „גורדוניה" בעיר הוסיאטין, הריני נזכר באופן מיוחד בדב פרידמן, שהיה פעיל הרבה שנים במרכז „גורדוניה" ובעבודת הארגון של התנועה.

כשנשלחתי ע"י לבון לפעילות תנועתית בגליציה, הייתי שנה שלמה במחיצתו של דב פרידמן. אנחנו התגוררנו בעיר קרקוב, שבה היתה הלשכה המרכזית ומשם היינו נוסעים לביקורים בערים ובעירות של גליציה המזרחית והמערבית, מרצים איזה שהן הרצאות, מסבירים את עניני התנועה ועומדים בקשר מכתבים עם הסניפים. את דב פרידמן פגשתי כמה פעמים — הוא גם ביקר אצלי בכפר החורש, אבל הרבה זמן כבר לא פגשתי אותו. הוא כנראה מתגורר בחדרה ואינני יודע עכשיו את התעסקותו ואת עבודתו. יתכן שהוא עוד פעיל באיזה עניני תנועה, ואם כבר נגעתי בענין „גורדוניה" אני רוצה לציין, שבקבוצת כפר החורש היו שתי חברות יוצאות הוסיאטין: הילדה ברנדס וחיה שינדלר. בקבוצת כפר החורש היינו איפוא שלושה יוצאי עיר אחת. אמרתי כבר שקבוצת כפר החורש היתה בתחילה כמעט כולה מורכבת מיוצאי גליציה המזרחית, אבל במשך השנים התחלפו הרבה אנשים. אם הזכרתי את השם כפר החורש, שהיא קבוצה חקלאית מיסודו של איחוד הקבוצות והקבוצים והשוכנת בהרי נצרת, עלי להסביר משום מה אני מוצא קשר בין המקום הזה בארץ והעיר הרחוקה הגלותית הוסיאטין. קשר זה כרוך במקרה טרגי של המשפחה.

אני עליתי ארצה לבדי וכל בני המשפחה, כלומר: אבא ואמא ואחי משה קטן ממני בשנים נשארו בהוסיאטין. אחי השני אברהם התחתן וגר בחורוסטקוב עם משפחתו. בארץ הייתי חבר קבוצת „גורדוניה ג'". קודם היינו פועלים חקלאיים ברחובת ובנס־ציונה ואחר כך עברנו כולנו לכפר החורש, שם עסקנו בעבודת היעור של קרן קימת לישראל. באחד הימים קבלתי מכתב מחוץ לארץ מההורים וכאשר פתחתי את המכתב והתחלתי לקרוא בו, הדהימה אותי ידיעה, שלא יכולתי להאמין באמיתותה: כתבו לי שאחי משה התאבד בזרקו את עצמו תחת פסי הרכבת. לא ידעתי מה שנפל עלי. הייתי מדוכא ומדוכדך וכל הזמן הרהרתי, איך זה דבר כזה אפשרי. מאז המקרה הטרגי הזה עברו כבר שלושים שנה, וגם עכשיו אין אפשרות למצוא הסבר הגיוני למקרה זה. קשים הם תסביכי נפש האדם ואין לרדת לעומקם. משה היה אדם מוכשר — היתה לו נטיה בידיעת החשבון וגם בעל כושר עבודה. ספר לי, שלפני שהתאבד הלך לרופא ועד היום איני יודע מה יעץ לו הרופא. אחרי המקרה הטרגי הזה

היתה כל משפחתי מדוכאת עד עפר והיה הכרח להביא אותם ארצה. הקבוצה עזרה לי להשיג עבורם רשיון כניסה לארץ והם באו לכפר החורש. אני הייתי אז בגליציה מטעם התנועה והם, כלומר ההורים שלי, נסעו ארצה והתגוררו בכפר החורש. אחרי שחזרתי מחו"ל עזבו ההורים שלי את הקבוצה ועברו לגור בנהלל. מקרה טרגי זה חרוט בזכרוני עד היום. ספרו לי, שדבר זה עשה רושם מדכא בכל הסביבה, והאנשים מהסביבה אמרו שאין דרך אחרת לפני משפחתי מאשר לעלות ארצה. אחרי עליתם של הורי עלה גם אחי עם אשתו וילדיו לארץ ישראל. גם הוא התגורר זמן מה בקבוצת כפר החורש — עד שעזב והסתדר במקום אחר בארץ.

לעיר הוסיאטין היו גם מגיעים שליחים מארץ ישראל. עודני זוכר בישבי על ספסל הלמודים בבית הספר העברי, את בקורו של לביטוב מקרית ענבים ואת הרצאתו לפני בני הנעורים. אינני יודע בודאות אם מפני שקרית ענבים היא נוסדה על ידי גליצאים ולכן הוא בא אלינו, אבל דבר זה אינו מוריד ואינו מעלה. כמו כן אני זוכר היטב את בקורו של דוד שמטרלינג ז"ל מדגניה א'. אותו אני זוכר היטב היטב. את דבורו המתון ואת השיר שהוא למד אותנו, השיר הוא קצר, אבל שרים אותו לאט לאט, והנה המלים: „גמל גמלי, חבך אתה לי בזיפזיף". היו באים מדי פעם בפעם נואמים מהערים הגדולות, ואז היה הקהל מתאסף בבית הכנסת הגדול. הנואם היה עומד על הדוכן שלפני ארון הקודש ומשמיע את דברו. אם נזכרתי כבר בנואמים — יש לציין באופן מיוחד את ד"ר צבי הלר, שהוא היה ציר יהודי ב„סיים" הפולני והיה מבקר מדי פעם בעיר. אינני מכיר אותו באופן אישי, אבל עד כמה שאני נזכר, הוא היה אהוד מאד על ידי בני העיר, ואחרי נאום מוצלח היו נושאים אותו על כפיים.

נהוג בארץ, שבני עיר מתגאים באופן מיוחד באנשים יוצאי עירם, נהוג גם, שכל עיר מוציאה ספרים או חוברות על העיר, עברה, אנשיה ומנהיגיה.

אינני יכול להזכר באישים מחוננים או מנהיגים שהוציאה העיר הוסיאטין, אבל היתה בעיר פעילות ציונית, תרבותית ומעשית כאחד ואין ספק שהיו בה אנשים בעלי יכולת ארגונית וכן עסקנים מוכשרים. ברור שמקרב אנשי העיר ישנם בודאי כאלה, אשר יכולים להצביע על אנשים מחוננים. אני נזכר, שבין האנשים המוכשרים — נחשב אברהם יצחק בירנבוים — אביטוב עכשיו — שהיה קשור כעסקן מפלגת „ההתאחדות", אבל חוץ מאנשים בולטים באופן מיוחד היתה פעילות ציונית עחה. כמובן, שאם מדברים על אישים הכונה היא

„לאנשים חילוניים" כלומר עסקנים מודרניים, כי אישים יהודיים חשובים היו גם היו בעיר הוסיאטין. הרבי שהשתייך לבית ריז׳ין הוא היה מפורסם מאד, חסידים היו נוהרים אליו מכל מיני מקומות כדי לקבל ממנו את ברכתו. הוא היה גם עשיר, והיו אומרים עליו שנהג כמו מלך. והוא היה נוסע גם לוינה — עיר הבירה של אוסטריה ומבלה שם ויתכן שגם התראה פנים אל פנים עם הקיסר פרנץ יוסף. על כל פנים שושלת ריז׳ין היתה מאד מפורסמת ונהנתה מפופולריות גדולה בקרב שכבות העם השונות. בקשר לרבי מהוסיאטין אני נזכר במאורע זה: בבקרי פעם במירון על קברו של הרשב״י נתקלתי בכתובת על בית כנסת ובה מסופר שבית כנסת זה נבנה ע״י הרבי מבית ריז׳ין. מזה הסקתי את המסקנה שלרבי היה קשר עם ארץ ישראל עוד לפני היות הציונות בעולם. כמובן, שזה והיה בודאי בשטח הדתי וצריך להיות כך בתולדות חצרות הרביים השונים כדי לדעת מה הקשר המעשי בינם ובין התנועה הציונית החילונית.

אבל יהיה אשר יהיה, הוסיאטין היתה עיר ואם בישראל והיו בה אנשים בעלי מעש בכל שטחי הפעולה היהודיים. אולם אי אפשר להזכיר עיר בגלות מבלי להזכיר בה את הגויים, שלא מבני ישראל, אשר הם היוו את רוב האוכלוסיה. אם כן היתה העיר מאוכלסת משלושה עמים: פולנים, אוקראינים ויהודים. הנני נזכר בבית הספר הפולני, בו בקרתי ובו היו נוהגים ללמד שלוש שפות: פולנית, שהיא היתה השפה הרשמית והעיקרית, אוקראינית וגרמנית. את המקצועות העיקריים כמו חשבון, גיאוגרפיה, ספרות, טבע, היו מלמדים בשפה הפולנית, אבל התלמידים היו משוחחים ביניהם בבליל של שפות ובמיוחד בשפה האוקראינית. אנחנו היהודים היינו משוחחים באידיש. אבל היו תלמידים יהודים ששמרו על טהרת השפה הפולנית והיטיבו לדבר בשפה זו. המורים רובם ככולם היו לא יהודים, אבל היה מורה אחד לדת היהודית, שהיה נותן לנו שעורים בדת בשפה הפולנית — אני נזכר אפילו בשמו — היה זה איידל־שטין, בחור צעיר ונמרץ, שהיה מופיע כמה פעמים בשבוע ונותן לנו שעורי דת.

את שעורי הדת הקתולית היה נותן הכומר, ואחבי היהודים היינו משוחררים משעה זאת ויכולנו לעשות כל מה שעלה על דעתנו. אני לא יכול להתעלם ממורה אחד, מנהל הכתה שלנו ששמו היה יוזפצ׳יק. הוא התעניין בי באופן מיוחד ואמר לי פעם, שאני צריך להשתדל ללמוד הוראה ולהיות מורה. כאשר עליתי לארץ ישראל התכתבתי אתו וגם פגשתי אותו כשחזרתי לפולין.

כאשר גמרתי את בית הספר הפולני העממי של שבע כתות — עסקתי קצת

בנתינת שעורים לילדים מפגרים בלמודיהם בכדי להרויח משהו. הילדים האלה היו קצת קשי תפיסה, ואני עזרתי להם בהכנת שעורים. כנראה שמורי בית הספר הפנו אלי את הילדים האלה.

על כל פנים — התקופה הזאת של בית הספר הפולני היתה בשבילי תקופה של הכרות עם עולם הגויים. אינני יכול להזכר באופן מיוחד במה שקוראים אנטישמיות, כנראה שכן היתה נפוצה, מפני שהסיסמה „יהודים לפלסטינה" נשמעה לא פעם בחוגי בית הספר. גם ידוי אבנים בין ילידם יהודים וגויים היה די נפוץ, ולא אחד נפגע מישהו בראשו „ממשחק זה". אבל אפשר לזקוף את הדבר הזה „למשחקי" נעורים ולשובבות הטבועה בטבעם של ילדים. בתור תלמידי בית הספר היתה מוטלת עלינו החובה להשתתף בחגים הלאומיים של פולין. החג העיקרי היה השלישי לחודש מאי. היינו הולכים — מסודרים בשורות עם דגלונים לאומיים פולניים ושרים שירים לאומיים. אחר כך היה המורה עולה על הדוכן ומשמיע באזנינו נאום פטריוטי נלהב, אחריו היה הכומר משמיע איזו שהיא דרשה ומסיימים בסיסמא: תחי הרפובליקה הפולנית! יחי המרשל פילסודסקי! היה גם אולם מיוחד, שבו היו עורכים כל מיני נשפים ומסיבות — זה היה „הסוקול". כאן היו מתכנסים פני החברה הפולנית הגבוהה ועורכים מסיבות. אבל גם לחוגים יהודיים היו משכירים את ה„סוקול" לנשפים ולהצגות תיאטרון שונות.

אם הזכרתי את האולם הזה שקראו לו „סוקול" שפרושו נשר, אני צריך גם להזכיר, כי לעדה האוקראינית היה אולם לחוד שקראו לו „פרוסביטה", ובה היו מופיעות להקות תיאטרון אוקראיניות ועורכים שם מחולות ורקודים. העם האוקראיני היה מאורגן בקואופרטיבים, בעיקר אנשי החקלאות והיו מציגים אותו לשבח, כלומר את כושר ארגונם ואת המנהל שלהם, אבל מרכז המסחר העיקרי שאותו אני זוכר — הרי זה השוק ו„הירידים" שהיו מביאים המוני אכרים מכפרי הסביבה ומוכרים את תוצרתם.

לאחר שהעליתי על הדפים האלה כמה מזכרונות נעורי בעיר הוסיאטין, אני רוצה להגיע אל התקופה, זה לא הייתי כבר בעיר וגם אף אחד מבני משפחתי לא היה בה: זאת היא תקופת השואה. כבר כתבתי בראשית רשימתי על עליתי ארצה ועל עלית בני משפחתי. כלנו הגענו לארץ לפני תקופת השואה ויחד עם כל יתר בני עמנו בארץ שמענו פה על הזוועות ועל האימים, אשר השואה המיטה על עם ישראל מבלי הבדל עיר וארץ באירופה כולה.

בזמן המלחמה לא הגיעו אלי שום ידיעות מיוחדות חוץ מאשר בעתון

וברדיו, אבל בסוף המלחמה ולאחר נפילת ממשלת הזדון של גרמניה הנאצית התחילו להגיע אלי אי אלה ידיעות על העיר הוסיאטין.

אחרי השואה הגיעו ארצה איזה אנשים בודדים מעיר הוסיאטין, וביקר בכפר החורש אצלנו סליק קורנשטיין. שמעתי שגם אחיו של דב פרידמן — שמעון, הגיע דרך יפן והמזרח הרחוק לארץ ישראל. כידוע היתה תקופת מלחמת העולם השניה — תקופה שקטה בארץ. יהודים התגיסו לצבא הבריטי ויצאו להלחם באויב הרחק מגבולות הארץ. אמנם זה היה שקט שלפני הסערה של מלחמת הקוממיות שפרצה עם תום מלחמת העולם השניה, אבל בארץ גופא לא התרחשו דברים מיוחדים. שערי הארץ היו סגורים לפני עלית יהודים והשלטון הבריטי והערבי שמרו על גבולות הארץ ועל נמליה שיהודים לא יכנסו בה. רק אחרי מלחמת העולם השניה, כאשר החלו להגיע ארצה ראשוני שארית הפליטה ממחנות הרכוז, הזדעזעה הארץ כלה ושקטה רק אחרי ככלות מלחמת השחרור והקמת המדינה היהודית. אם הגעתי אל מלחמת העולם השניה עלי להזכיר, שמבין חברי הקבוצה התגיסו רבים לצבא.

מבני העיר שהתגיסו לבריגדה היהודית, אני זוכר את הילדה ברנדס. היא היתה חיילת והיתה מגיעה הביתה לבקורים מזמן לזמן. אני שמעתי שכל בני משפחתה בהוסיאטין נספו בשואה. היכן מתגוררת עכשיו הילדה אינני יודע, נזדמן לי פעם לפגוש את אחותה אטקה ברנדס בקבוץ דפנה. נראה שהיא שם חברה זה הרבה שנים.

דב אשל

רסיסים

פתח דבר

לבטים קשים ליוו את הוצאת הספר הזה, כפי שידוע לכל קוראי שורות אלה. טרחה רבה טרחו ידידינו ונכבדינו כדי להגיע רבים ככל האפשר לכתיבת זכרונות. לא פעם אחת הופנו אלי מבטי תוכחה ומילות קטרוג כאילו מחמק אנכי מחובה נעלה ולא מוכן לתת יד ושכם למפעל צנוע זה.

אולם אף אחד לא ידע כמה שעות הרהורים ביליתי על משכבי בנסותי להעלות זכרונות מהזמנים ההם ולשוא...

קטעים קטעם עברו את מוחי במהירות בזק ודבר לא הצטרף לתמונה שלמה.

משום מה, ביודעין או שלא ביודעין, נתקתי את עצמי מתקופת הגלות בנגוד לאמרתו המפורסמת של ד. בן־גוריון „שהיהודים יצאו מתוך הגלות אולם הגלות לא יצאה מתוכם".

ולא במקרה היה הדבר. שונה הייתי ממאות אלפי עולים חדשים, אשר הגיעו לחופי הארץ עם ראשית קום המדינה. למעשה אף רגע לא הייתי עולה חדש אלא בן חוזר, בן חוזר הביתה פשוטו כמשמעו. העובדה שהורי היו כבר בארץ לפני ושהיה לי בית אליו יכולתי להגיע עם רדתי מהמטוס, היתה אחד הגורמים החשובים אשר תרמו לבטול ההרגשה של עולה חדש בן הגלות. אולם הנתקותי מעולם העבר ומן הגלות לא היתה מצליחה אם לא הוכנתי לקראת החיים בארץ על ידי אבי ז"ל, אשר דאג לחינוכי העברי והציוני.

הכנה זאת והחינוך שקבלתי, הם שאפשרו לי מגע הדוק עם שליחי ארץ ישראל אשר פעלו במחנות פליטים באירופה אחרי מלחמת העולם השניה.

עבודתי אתם יחד ומגע חברתי אפשרו לי לספוג אוירה ישראלית לפני בואי ארצה, להרחיב את ידיעותי על הנעשה בארץ וללטש את העברית שלי המחוס־פסת. למעשה הרגשתי שם, בגלות, כישראלי לכל דבר, אשר רק מצפה להזדמנות לחזור הביתה.

לאט לאט נשכח ממני העבר הנורא ונפוצו הזכרונות. רק אפיזודות קטנות, פרט מפה פרט משם, רסיסים, רסיסים, זה מה שנשאר. והנה הם לפניך, קורא יקר.

הילדות

על חייהם הקשים של יהודי העיירות במזרח אירופה נכתב כבר הרבה מאד ועיירתנו לא היתה שונה ולא יוצאת מן הכלל מבחינה זאת. אולם הילדות היא תמיד התקופה היפה ביותר גם לילדי העיירה.

כלם הכירו את כלם — החל מרוזיה בליקשטיין שעל יד הנהר („הגשר") בקצה האחד של העיירה וגמר בלייב הרשקוביץ׳ שעל יד תחנת הרכבת בקצה השני. הלכנו לאותו בית ספר, שחקנו אותם המשחקים ואם לא תמיד כלם יחד, הרי קשה לומר שהיו הבדלים שכונתיים. ברור הוא שבגיל הילדות הקירבה הטופוגרפית היא שקבעה את חוג החברים הקרובים. אין פלא איפוא, שדוזיו לינדר ז״ל ואיזיו לנגר ז״ל היו ידידי מאז ומתמיד. הראשון בוגר ממני בשנה והשני צעיר בשנה. לשלישיה שלנו תמיד הצטרפו, כמובן, פה ושם ילדים נוספים למשחקים שונים. דוזיו ל. היה הוגה הרעיונות, אולם בגלל היותו עדין יותר מבחינה גופנית, היה מוסר לידי את המנהיגות בבצוע תעלולים שונים. כילד, אשר בילה את חופשותיו בכפר ובא לעתים קרובות במגע עם ילדי הגויים, הייתי אמיץ יותר ואולי זריז יותר.

באותה תקופה היינו קטנים מדי כדי לשחק כדורגל של ממש על המגרש הגדול של „חצר הרבי". שם שחקו „החברה" הגדולים — בני גילו של בן דודי מרדכי, ואנו הסתפקנו רק בהסתכלות מהולה בהרבה קנאה ובפרשנות „מקצועית". לעומת זאת היינו מוציאים את כל מרצנו במשחק כדורגל העשוי מסמרטוטים או במקרה הטוב, כדור גומי גדול על המגרש שעל יד ביתנו. פרט לחפשים הגדולים הרבה זמן לא היה לנו למשחקים. למעשה לא היה לנו יום בשבוע שכלו פנאי. ילד יהודי כמוני היה צריך ללמוד הרבה. לא די היה בהשכלה כללית, אשר קבלנו בבית הספר הממלכתי הפולני. רוב חברי המשיכו את לימודיהם בשעות אחה״צ בביה״ס העברי או ב„חדר".

בית הספר העברי של העיירה עבר גלגולים רבים. היו לו תקופות זהר וגם פרפורי גסיסה. ללא עורף ממלכתי או עורף צבורי רחב וללא פקוח ממרכז כלשהו. ובכל זאת זכרונות יפים ונעימים קשורים אצלי באותו בית ספר. משם ינקתי את כמיהתי לארץ אבותינו, שם למדתי את תולדות עמנו ואת צליליה הראשונים של השפה העברית. שם חלמתי חלומות על עליתי ארצה ועל עצמאות ישראל.

למרות היותו מוסד בלתי קבוע, גם מבחינת צורתו החיצונית וגם מבחינת

תוכנו הפנימי, השפיע עלי בית הספר העברי השפעה רבה מאד. לא היה לו בית קבוע, וכמעט כל שנה נדדנו למקום אחר. מורים רבים התחלפו בו מסיבות, שבתור ילד לא יכולתי להבינן. אולם למרות הכל רגש חם אופף את לבי כשאני נזכר בכל המורים הרבים ובכל הבתים השונים בהם שכן בית ספרנו.

תמיד ראיתי את אבי ז"ל מאחורי ביה"ס העברי של העיירה. יתכן שידיעותי לא היו מדויקות אך גם לא חשוב היה אז הדבר. זכור לי רק שאבא דאג מאד לבית הספר. בתור ילד היה לי רושם שהוא לוחם למען קיומו ורמתו. זכורים לי גם כמה בקורים שלו בביה"ס, דבר אשר היה מטריד אותי מאד. בכלל, כל פעילותו מסביב לביה"ס לא היתה לרוחי ויצרה אצלי מתח מסוים. קללתי את מר גורלי — מדוע אבא מכיר את כל המורים? מדוע אחדים מהם היו נוהגים לבקר בביתנו ותוך כדי משחק השחמט עם אבי היו מספרים על כל תעלולי בכתה?! וזאת עליכם לדעת, שלמרות החובה להיות תלמיד טוב והבקרת התמידית מצד אבא, לא הייתי מן התלמידים השקטים ביותר בכתה.

אינני יודע היום מאין שאבנו את כל הרעיונות וההמצאות כדי „לשגע" את המורה, אבל זה תמיד פעל ותמיד הייתי איכשהו מעורב בעסק. אולם, בנגוד לחברי, תמיד ידעתי שמעשי הקונדס ייוודעו לאבי לפני כל הורה אחר ולפני שאצליח להמלט למיטה מוקדם מן הרגיל בהעמידי פני עייף.

בית הספר העברי לא רק הקנה לנו לילדים חנוך עברי ואהבת ציון, כי אם גם שמש גורם תרבותי לכל קהילתנו הקטנה. היו אלה בעיקר ההצגות הצנועות בחגים שונים, אשר תרמו קצת אור והנאה לאפרוריות של חיי יום יום בגלות המרה. ההורים שאבו נחת מצאצאיהם על הבמה ושאר הקהל מחה כף לשמע שיר או דקלום עברי, מערכון או רקוד ולא חשוב היה כמה ואם הבינו. אנו הילדים צהלנו מרוב התרגשות בהיותנו כל כך חשובים ברגעים אלה.

לפעמים תמה אני מאין לקחו ילדי העיירה מרץ וזמן לכל פעילויותיהם. בכל ימי השבוע הלכנו לביה"ס הממלכתי הפולני לפני הצהרים ולביה"ס העברי אחה"צ או בערב. שעורים היו לנו ברוך השם משני הצדדים. בימי שבת המשכנו ללמד בביה"ס הממלכתי ובימי א' היה עלינו להתרוצץ בין חברים לכיתה, הגויים, כדי להעתיק מהם את שעורי הבית אשר נתנו בשבת כיון שלא כתבנו באותו יום בכיתה. בכל זאת מצאנו זמן למשחקים השונים גם בקיץ וגם בחורף. עונה, עונה ומשחקיה הקבועים כמעט.

פרט למשחקים היה עוד דבר אהוב עלי מאד והוא, להסתכל ולעקוב אחרי עבודת כפיים של בעלי המלאכה השונים. שעות יכולתי לבלות בנפחיה של

שכננו זיולקובסקי. אהבתי לעקוב אחרי עבודתו ועבודת עוזריו אשר בקצב אחיד הכו על הברזל המלובן כדי ליצור ממנו פרסה לסוס או חשוק לגלגל. אהבתי להקשיב לשיחות האכרים אשר חיכו בסבלנות לסיום מלאכתו של הנפח. ריח העשן, אשר מלא את הנפחיה, לחישת הברזל המלובן הטבול במים קרים, הלמות פטישים, פטפוטי האכרים וצהלת הסוסים, בכל אלה היה קסם מיוחד לגבי ילד יהודי קטן כמוני.

לעתים הייתי בוחר בבית מלאכתו של שכננו היהודי הרשיל „סטלמך". ריח מיוחד של עץ מילא את בית המלאכה הצפוף, מלא חלקי גלגלים וסרנים גמורים למחצה. הרשיל היה יהודי בעל מלאכה אמיתי, בריא בגופו וברוחו. בעל כתפיים רחבות וקול בס מהדהד. מעולם לא גרש אותי מבית המלאכה שלו אשר היה צפוף בלאו הכי. הוא אהב להראות לי ולהסביר את מעשי-ידיו. הוא הפכני כמעט שותף ליצירתו ע"י ההסברים והספורים שלו.

שונה לחלוטין היתה האוירה במחסן התבואה השכן של ברל לנגר. בעונת הסתו או החורף המוקדם, אחרי איסוף השעועית, הייתי מבלה שם ערבים ארוכים, מתבונן ומקשיב. מסביב לשולחנות ארוכים ישבו נשים ונערות בנות האכרים ומבררות את השעועית. אצבעותיהן הזריזות היו מעבירות במהירות פולי שעועית לכוון אחד ומסלקות את הפסולת כשהן מלוות את עבודתן בספורים שונים ומשונים. ועל פי רוב בשירת שירים אוקראינים נוגים.

אולם לא פחות מעניינת בשבילי היתה עבודתו של מגיד הסנדלר. אצלו הייתי תמיד מתעכב יותר מן הדרוש כשהבאתי זוג נעליים לתיקון. אף פעם לא הצלחתי לחזור הביתה בזמן אחרי שליחות מעין זאת.

גם היום, אחרי שנים כה רבות, כשהיה כבר צריך לפוג הקסם של אוירת הנפחיה או מחסן התבואה,נדמה כי ששעות אלה נתנו לי בגיל הילדות יותר הנאה ועושר רוחני מכל „המלאכים", „המכשפות" ו„המשכנעים" שבהם מלעיטה הטלוויזיה את ילדינו היום.

כך זרמו להם לאט לאט חיי הילדות שלנו בעיירה הקטנה כמימי הנהר זברוטש שעל גדותיו שכנה. אף אחד מאתנו, ילדי העירה, לא חלם בחלומותיו הפרועים ביותר מה גדולה תהיה השואה אשר ירדה עלינו בהגיענו לגיל המצוות.

ברל לאנגר (ניו־יורק)

זכרונותי

ברצוני למסור לקוראי ספר הוסיאטין על קורות תושביה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, תשעה באב תרע״ד. בראשית דברי עלי לציין את ההקרבה מצד יהודי רוסיה ואוקראינה לבוא לעזרתנו בצר לנו. הייתי אז ס״ה נער בן 15, המצב החמרי של הורי לא היה בכי טוב, גרנו בהוסיאטין הגליציאית בפרבר

משפחת ריכטר, בנו של ישכר. במרכז: ברל לנגר ואברהם איצי בירנבוים (אביטוב)

שהיה מאוכלס גויים ומעטים יהודים — אשר עסקו בכל צרכי חקלאות וגני פרי.

מיד עם פרוץ המלחמה התקיפו הרוסים את עיר הגבול, ומן היריות הראשונות נפצע מר ישפה, בעלה של באבע ישפה עמילת מכס מוכרת. הידיעה על פציעת ישפה נפוצה חיש מהר, ויהודים לקחו מקל נדודים ביד, לאן לברוח? מה לקחת? ומה להשאיר? כלי רכב מנין? הבהלה גדולה והחרדה לבאות. — גם הורי והמשפחה בין הנמלטים, תחנתנו הראשונה למנוחה ושנה היה הכפר שמיקוביץ, כפר ע״י צ׳ורטקוב, שם מצאנו אכסון במשפחה קרובה לנו.

חיל הצבא הרוסי הפרשים הקוזקים עסקו מיד בהצתות ושוד, והיה מה לשדוד, שותפים להם הגויים תושבי העיר — שכנינו.

לפי המפקד האחרון מנתה אוכלוסית הוסיאטין ס"ה 8000 נפש*. עם גמר השוד, הוצתו הבתים והשרפה השתוללה מספר ימים ללא מכבה, מי שנכנס לעירנו מחצית השנה לאחר השוד והשרפה — מצא עיר רפאים, ארובות זוקפות וקירות חורים שחורים משחור כתוצאה מהשרפה, נביחת כלבים ויללת חתולים. לאחר ונחנו בכפר שמיקוביץ עברנו לעיירה קרובה פרובוז'נה מתוך מחשבה להתפרנס מעבודה. הרוסים מתקדמים לעבר עיר המבצר פשמישל ובדרום פורעים ומשמידים עיירות, אחוזות ונחלות ועמהם הביזה והאונס. בכבוש מבצר פשמישל סבלו הרוסים אבדות נכרות והתקדמותם נעצרה, הואטה לעבר הרי הטטרים. העיירה פרבוז'נה, עיירה מצערת מפאת מספר רב של פליטים שנתוספו, צפיפות בלתי רגילה — פרצה בתוכה מגפת דיזנטריה, וכתוצאה מכך היו מספר חללים, ובתוכם אחותי בת ה־10, בזה נתנו קרבן ראשון למלחמה.

בחדש יוני 1915 נודע לנו על גזרת גרוש האומרת: כל יהודי הספר המתגוררים ליד נהר זברוץ' יגורשו, הם נשותיהם וטפם לסיביר הרחוקה. ועוד באותו יום הוקפנו פליטי הוסיאטין 200 משפחות בקרוב, ע"י קוזקים ומגלביהם בידיהם ע"מ להוביל אותנו לסיביר, מי ברכב ומי ברגל, לא הותר לנו לקחת מטלטלים פרט לצרור קטן אשר בלעדיהם אי אפשר — טלית ותפילין ובגדים. וכך הגענו לגבול פודבולוציסק, גם הוא ע"י הזברוץ'. תחנתנו הראשונה ללינת לילה וולוציסק מעבר הרוסי, וכאן עלי להזכיר שוב את הנוער היהודי מוולציסק והסביבה, אם כי גם הם מועמדים לגרוש, לא חסכו כל עמל ע"מ להמתיק לנו את הגלולה המרה, אם כי מאותו גרוש עברו כמעט 50 שנה עודני זוכר כאילו קרה זה היום, בכל עיירה וכפר בה נמצאו יהודים, עשו כל האפשר ובלתי אפשרי ע"מ לעזור, ולעתים בסכנת נפשות תחת המגלב של הקוזק או צ'רקס.

זוכר אני כיצד בחורים סטודנטים משכו עגלות ועליהן חביות מים ולחם לטף, בכדי לעזור לנחשלים — הופקעו ע"י הקוזקים עגלות כפריים ע"מ להוביל בהם נשים וטף. מתוך חשש של הפצת מחלות נאסרה עלינו חניה ע"י ישובים ובתוך ישובים, והפכנו לצוענים לנים בתוך העגלות, נשענים אחד על כתף חברו וחוטפים שינה.

14 יום נמשך המסע, כל אותו זמן לא ידענו מנוחה ובית, תמיד נחנו ע"י

---

* המספר לא מדוייק בהשוואה לנתונים הרשמיים. ראה עמ' 16 — המערכת.

יער או נחל. הגענו לפלך קיוב בליפוביץ שהיתה תחנתנו האחרונה, וכל אותה עת לא נחו ולא שקטו בני־הנוער היהודי והושיטו לנו כל עזרה הן ברפואה, בלבוש ובאוכל.

בליפוביץ הגיעתנו הבשורה כי יתכן ולא נשלח לערבות סיביר, 5 שעות שהיינו בקרבת העיר ליפוביץ ואמנם נתבשרנו כי שוחררנו ונשוב הביתה, הבשורה נתפשטה והשמחה היתה לאין שעור.

ושוב תכננו איך וכיצד לשלח אותנו לביתנו בנוחיות המקסימלית — תכנית שהיתה קשורה בהון תועפות. בדרך חזרה הביתה נשמרנו היטב ע״י חיילים וקוזקים בכדי למנוע ממאן דהוא למצוא דרך ע״מ להשאר ברוסיה. מענין לציין שמספר משפחות אשר להם קרובי משפחה ניצלו הודות לכך מהסבל של נדודים והתערבו בין קרוביהם. בהגיענו לגבול אוסטריה רוסיה — שוחררנו, והיינו חפשיים לחפש מקלט כל אחד בדרכו.

עד לשנת 1916 לא היה לי קשר עם יהודים מעבר הצד הרוסי, מתי מספר ידעתים בשמות, אם מתוך קרבת משפחה או חלופי סחר אשר עברו את הגבול לשם מקח וממכר, ביניהם הכרתי את מוידל מלר סוחר ביצים. אחי ישעיהו־שיקה ואני עסקנו במסחר על כל היוצא מזה, והאיש מוידל מלר היה סוכננו הראשי.

הודות לאמוננו בו גדל מסחרנו והקיף מספר גדול מאד של סוחרים. מתוך נסיוננו נוכחנו כי אמנם לא טעינו. המסחר התנהל על יסוד של אמון הדדי שהצדיק את עצמו, מגע מתמיד קשר אותנו עם משה׳לי רוזנברג ויוסף מלכיהס אשר עמדו בראש חברה מסחרית מסועפת גדולה.

שום חוזה בכתב — הכל על קדושת הדבור. קוים לדמותם:

משה׳לי רוזנברג נציג הפירמה, נחרת עמוק בלבי ולא אשכח את מסירותו ונדיבותו. טרגדיה איומה עברה על אחותו של משה׳לי רזנברג ויחיאל פוקס, כאשר היו בשליחות אלינו נתפסו ע״י הזנדרמריה הפולנית ונחשדו בריגול — אבדו כל עקבותיהם. לאחר חקירה ודרישה נודע לנו כי נורו ביער אשר בקופי־ציניץ ללא כל משפט. איצי בילקיס בעל אזרחות אמריקאית חזר למשפחתו, בהוסיאטין פרצה המלחמה ונסגרו הדרכים, וכך נשאר תקוע לכל ימי המלחמה, בפרוץ המהפכה ניסה לעבור את הגבול הוא ומשפחתו — נתפס, ועמדו להחזירו לצד הרוסי, הודות לקשריו של אחי שיקה עם השלטונות, שוחררה המשפחה והגיעו למחוז חפצם באמריקה.

בהמשך לזכרונותי, עלי למסור על טרגדיה משפחתית אישית הקשורה קשר הדוק בשואה הנאצית. בשנת 1919 התקשרתי לאהובת לבי, בתו של פיני בראס

הצבעי, בחורה בעלת יופי בלתי רגיל, עינים חולמות, תמירה ובעלת השכלה, בשנת 1921 קבלה המשפחה רשיון הגירה לאמריקה, רוזה אשר בינתיים נישאה לי, מיאנה להצטרף. נשארנו בהוסיאטין והסתדרנו יפה, בנינו בית והכל הלך למישרין, ביתנו היה פתוח לכל והכל הלך במסלול הנכון. נולדו לנו 2 בנות נחמדות ונתנו להם חינך יהודי לאומי ויש נחת. ויהי כאשר פרצה מלחמת העולם השניה אחר כבוש אוסטריה וצ'כוסלובקיה ע"י הנאצים, הרגשנו שהאדמה בוערת מתחתינו. הודענו הורים על רצוננו להגר לאמריקה, אך לא תמיד הרצון קובע. קיימות הגבלות הגירה לאמריקה, נורמות וכו'. בסוף 1938 קבלנו את הרשיון הנדרש להגירה, באנו לנרשה ע"מ לקבל את הרשיון, אך כאן עמדנו בפני שאלה — רשיון הגירה ניתן רק לראש המשפחה, קבלתי רשיון אשר תקפו שנה אחת, עמדה שאלה לנסוע לבד ולהשאיר את המשפחה בפולניה עד לעת מצוא. קבלתי טלגרמה דחופה מגיסי לבוא מיד שמא יאחר ולא אוכל כלל להגיע, היות והנאצים כוונתם לבכוש גם את פולניה.

עד עתה מצפוני אינו נותן לי מנוח, למה ומדוע עכבתי בעד אשתי להסתפח להוריה לפני נשואיה עמי ולהגר לאמריקה. ביגון ובצער רב הגיעתני השמועה כי רעיתי, אהובתי רוזה ושתי בנותי נספו ביחד עם כל שאר אנשי הוסיאטין — — —

(מתוך הספר „הוסיאטין־יזכור־בוך", ניו־יורק. המתרגם: א.י.)

היו, פעלו ואינם עוד

אליהו רייס

אליהו רייס יליד וחניך סטניסלב, עיר ואם בישראל. עוד בהיותו צעיר לימים, תלמיד הגימנסיה, הצטרף לתנועת צעירי ציון, והיה מן הפעילים ביותר, ובמיוחד בחוג תלמידי כיתתו בגימנסיה. להוסיאטין הגיע אחר נשואיו עם צילה הענוגה והתמירה למשפחת שלום מלצר, אשר שמש הרבה שנים מזכיר העיר ושרת שלושה ראשי עיר, ר׳ משה פוהורילס, אדולף לנדס ופיליפ קאוואלק. ר׳ שלום מלצר היה המשכיל בה׳ הידיעה ונאמן לתפקידו, עם זאת שומר מסורת וביתו בית יהודי טפוסי מהימים ההם. אין פלא שאלי רייס מצא חממה ביתית במשפחת מלצר וחיי משפחה כנים ונהדרים, אהבה תמימה ובנה משפחה לתפארת. בפרוץ המלחמה ושריפת העיר מצאה משפחת מלצר מקלט בסטניסלב. כאן הכירה צילה את אלי והוא נמשך אחריה להוסיאטין. אלי הביא עמו צרור של עסקנות צבורית ונסיון רב בעבודה קהילתית. אין פלא שמצא שער פתוח לניצול כשרונותיו. היה פעיל בכל שטחי הפעולה הצבורית, שליחה של ההתאחדות בועד הקהילה ובעיריה, הצטיין בפעילות רבה כעובד בבנק לאשראי לשקום העיר מטעם הג׳וינט. רייס ידע שפות וזה הביא תועלת לעבודתו הצבורית. מעורב עם הבריות, לבוש בקפידה ונאה הליכות, איש רעים מאין כמוהו. היה לי הכבוד להמנות בחוג המצומצם שלו וחבריו והייתי יוצא ובא במשפחת רייס. לא היה לי לצערי אפשרות להמשיך עמו בצותא בפעולה צבורית, רק מספר חדשים. הזמן דחק עלי לעלות ארצה. המכתבים שקבלתי מחברי היו מלאים תהילה ותשבחות לחבר אלי רייס, בשטח התרבות והחברה. הוא מת מספר שנים לפני השואה.

והנה באו הנאצים ועמהם האוקראינים ימ״ש ומחקו בית אלי רייס. אשתו צילה והמשפחה נספו.

יהא זכרם חרות באותיות אש של ימי הזוועה של הבסטיה הנאצית והאוקראינית.

ד״ר שמואל פלדמן ואחיו זלמן

ד״ר פלדמן נולד להורים מפשוטי עם, אביו ר׳ אברהם, מוכר סיד ותמיד בדרכו, הוא נמנה למנין המתפללים בבית ישעיהו איציק חברת אומרי תהילים,

התפלל עם הנץ, ויצא לעמלו. שמואל בן הזקונים חשקה נפשו בתורה ואביו מלא את חפצו. עליו אפשר לגמור את הפסוק „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה". היה מתמיד וגמר את הגימנסיה בטרנופול בהצטיינות. רצה ללמוד רפואה ולא עלה בידו, פנה למשפטים וקבל תאר ד"ר למשפטים.

במלחמת העולם הראשונה גויס לצבא האוסטרי ובקרב ע"י מבצר פשמישל נפל בשבי הרוסי בדרגת אובר־לויטננט — סגן אלוף. בפרוץ המהפכה שוחרר משביו וחזר להוסיאטין. התמחה כעו"ד מורשה וההצלחה האירה את פניו. לקח לאשה את אהובת נפשו חנה לבית ואלצר. ובשעת הפנאי פעל גם בעסקנות ציבורית. גאה ביהדותו ומעורב בין הבריות. גורלו כשאר יהודי העיירה עלה על קדוש השם ונהרג יחד עם אשתו ובתו היחידה ע"י הנאצים י"ש. גם את אמו הקשישה ואת אחותו, ואת כל משפחת ואלצר פקד אותו הגורל המר, הי"ד.

אחיו של ד"ר פלדמן, זלמן, היה איש תם וישר, עסק בצרכי ציבור, בעיקר תמך ביתומים ובילדי העניים, שלח ידו במתן בסתר ובמלבוש עירומים, תרם ביד נדיבה והתרים אחרים למען הקרנות הלאומיות. דאג לצרכי בית־הכנסת הקטן, בו שימש כגבאי ובמסירות יתרה פעל כחבר הוועד למען הקק"ל. הוא נהרג ביום השואה הגדולה יחד עם כל הגברים בהוסיאטין. הי"ד.

ר' אבא איסרליש

מתיחס למשפחת הרמ"א ר' משה איסרליש רבה של קרקוב. יהודי תלמיד חכם ועוסק במסחר, בעל חנות למכשירי חקלאות וברזל. אם כי לא היה ציוני אך, יש לציין, שלא הפריע ולעתים גם עזר, באיזו מגבית ציונית. דבוק בתורת השם, שומר מצוה קלה כחמורה. בונה משפחה להפליא. אשתו רחל בת ר' אלתר היתה עסקנית במוסדות חסד וסעד.

ביום ההרג הגדול נהרג הוא ומשפחתו, הי"ד.

ר' אברהם סאמט

יהודי משכיל וסוחר אמיד. חבר בועד בית הספר העברי. מיסד „המזרחי" בעירנו וזוכה להערכה כשליחו. משתף פעולה עם הנוער ועד לכל הנעשה בשטח העסקנות הצבורית. חבר בועדת קרן הקיימת וקרן היסוד. ציר לועידת „המזרחי"

בלמברג עוד בשנות העשרים הראשונות, ואם איני טועה אף נבחר לחבר המרכז.

ביום השואה הובל לטבח מאחורי הקלויז בקבר האחים הגדול, יחד עם בנו יחידו.

יעקב יגנדורף

יעקב יגנדורף מזכיר הקהילה האחרון, כהן בזמנו כראש הקהילה ורשם דף יפה בתקופת הנהגתו את המוסד הזה בהוסיאטין. יש לציין במיוחד את פעולתו למען הקופה לעזרה הדדית לסוחר הזעיר, לבעלי מלאכה ולכל הנצרך, כעין בנק לאשראי, סעיף הבנק הארצי לאשראי מיסודה של הג׳וינט האמריקאי. הודות לאשראי זה הקימו הריסות בתיהם אחר החורבן הראשון תרע״ד עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. כל פונה זכה לתשומת לב ונענה ביד נדיבה, וזה תודות לסבלנותם וסובלנותם של המנהלים ובראשם אנשי המרכז שבלמברג (לבוב) — ורשה: ד״ר צבי הלר, ציר הסיים הפולני והמהנדס יעקב ריזר ממנהיגי ההתאחדות.

יעקב יגנדורף נבחר לכהונה רמה זאת מטעם מפלגת ההתאחדות — גורדוניה. הוא התבלט כמנהיג למופת ולחם בקומה זקופה להגנת האינטרסים של אנשי קהילתו. כלפי השלטונות הפולניים היה איתן בדעתו ועורר כבוד.

יעקב יגנדורף בן למשפחה מסועפת, בית זלמן ובתיה יגנדורף, בעל בית מסחר לבדים ולהלבשה, נחשב לאמיד ומכובד. בניו היו: בן ציון, אהרן יעקב לייב, מנדל ובת אחת. כולם נהרגו ע״י הנאצים י״ש ויעקב הנזכר ביניהם ומשפחותיהם. רק צעיר בניו מנדל ניצל ומתגורר היום בקנדה. מנדל עבר כל שבעת מדורי הגיהנום, נדד ברוסיה ועד לסיביר הגיע. אחרי המלחמה חזר לפולניה ומשם לקנדה. ביקר פעמים אחדות בארץ ולא הצליח להשתקע בה. נחמתו, בתו באה מקנדה ארצה, התחתנה ובנתה ביתה ברחובות — אוד מוצל מאש. בתו של יעקב יגנדורף, אסתר ניצולת השואה, הגיעה ארצה ומתגוררת עם משפחתה בבאר שבע. היא ירשה מאביה תכונת העסקנות ופעילה בארגוני נשים, משתתפת פעילה בארגון יוצאי הוסיאטין ואף עודדה להוצאת קובץ זה.

משה פרידמן ומשה אמרייך

שני קטבים מרתקים של צפון ודרום, ועם זאת גדלו על אותה כברת ארץ אשר שמה הוסיאטין. האחד חנוכו וגדולו מתוך עוני ולחץ ואף מתחת לסף

העוני, ואילו השני בן יחיד מפונק, ביתם עשר ואשר. נתחיל מן הראשון, משה פרידמן, בנו של ר׳ נחום פרידמן, מוהל וחזן. בית מלא ילדים והדלות מציצה מכל חלון. עליו היו אומרים: אחר נשואי בת הוא יוצא ברווח גדול, הרי זכה בקפוטה חדשה, או בדרך משל „לאכול משמע בשר פרה, מאכלי חלב זה בבחינת צום, צום זה דומה למות ואצלי ב״ה הצום אורח קבוע בביתי״. משה הצטיין במיוחד שבו, משכיל ושואף לגדולת ועם זאת נשאר בעיירה אין לו כנפיים על מנת לעוף לכה״פ ללמברג לשנה שנתיים ולהשתלם. האמת היא כי חסרו לו מספר הכתרים על מנת לרכוש כרטיס נסיעה, וכך נשאר האינטיליגנט בעיירה, קורא בפני חבריו מספרי שלום עליכם, מנדלי מו״ס, משמש סופליר — לחשן בהצגות של חובבי תיאטרון ולפעמים בהופעת להקת גימפל בהוסיאטין. הוא מתודע אליהם והנו אורח מקובל בכל הצגה ומשמש לפעמים מחליף לשחקן או לחשן. משה פרידמן משמש מזכיר בהתאחדות ועוסק בצרכי צבור, דוגל בשפת האידיש כשפת הלאום אך זה לא מפריע לו בעסקנותו. ולעומתו — משה אמרייך בן מאיר ונכדו של העשיר טוביה קופרמן. גדל בכתונת משי, נשמר מכל משמר שלא יתבולל עם ילדי הרחוב. מורים ביתיים מחנכים. למד בגמנסיה ועם פרוץ מלחמת העולם הראשונה התגיס לצבא הקיסר. מלחמת הקיסר היא מלחמתו. נלקח בשבי הרוסי ועם תום המלחמה חזר מעוטר בדרגת סגן־לויטננט. עם תקומת אוקראינה תחת שלטון פטרושביץ, מתיצב לצבא אוקראינה ומארגן הגנה יהודית. אחר זמן חזר הביתה מיואש מכל. העיר חרבה, רק דרך פלא ביתם נשאר בחלקו שלם ועמו המרתף הגדול. משה אמרייך מצטרף לתנועת הנוער התאחדות צעירי ציון ופעיל מאד בעזרה לעלית החלוצים מאוקראינה. עוזר בהברחה וכו׳. בהשפעתו נמסר המרתף הגדול לרשות ההתאחדות על מנת לארגן שם הצגות חובבים, בהנהלת פליקס קורנשטין ומשה פרידמן.

באה השואה ושני הקטבים משה פרידמן ומשה אמרייך מצאו את מותם באותה שעה ובאותו יום. וקבורתם מאחורי הקלויז של האדמו״ר, בגבעה היורדת לנהר זברוץ׳, בקבר האחים הגדול.

יזכר שם שני חברי אלה בין שאר קרבנות הנאצים ועוזריהם האוקראינים ימ״ש.

בית נחום אלטשולר

נחום אלטשולר, בנו של מרדכי אלטשולר, סוחר עצי בנין נודע, היה בנו של פיביש דוד מילדי החטופים בימי הצאר הצורר. נחום נשא לאשה את פראדל

הי״ד, שנהרגה ע״י הנאצים במחנה השמדה ע״י קופיציניץ. בית נחום אלטשולר היה בית מסודר, חיי משפחה תקינים, ונחשב בין האמידים והמכובדים שבעיר. בית המסחר שלהם השתרע על מגרשים רחבי ידיים בעיר ומחוץ לעיר. בית אלטשולר היה ידוע בנדיבות לב, הנכנס רעב יצא שבע, השלחן ערוך תמיד והסועדים המה רבים.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, נחרב ביתם וכל רכושם עלה בשרפה, מקל הנדודים בידיהם ונודדים לעיירות הסמוכות. נחום אלטשולר וביתו קבעו את מושבם בחורוסטקוב. נחום אלטשולר אינו מתיאש גם בחורוסטקוב, שולח יד במסחר ותופס עד מהרה את מקומו המכובד. מסחרו מתפשט לעיירות הסמוכות קופוצינץ ופרוביזנה. עם תום מלחמת העולם הראשונה ועוד לפני זה בונים ביתם מחדש וההצלחה האירה להם פנים.

לנחום ופראדל אלטשולר 2 בנות: ייטה וצירל ובן פיביש. הבן מחונן בחוש מסחרי ויחסי אנוש, עוזר ליד אביו בפתוח המסחר. הם פותחים סניפים בחורוסטקוב וקופיצינץ, המסחר מסתעף. עם גרוש יהודי הספר ע״י הרוסים לסיביריה גם יהודי הוסיאטין בין המגורשים ומשפחת אלטשולר ביניהם.

בשנת תרצ״ו מת פתאם ראש המשפחה ר׳ נחום ז״ל, פיביש בנם מקבל לידיו נהול העסק ונעזר בהרבה בעצותיו של האדמו״ר מקופיצינץ, לפי המלצת האדמו״ר נפתח אשראי פתוח לעזרת פיביש הבן למען יוכל לשלם חובות ופתוח המסחר. פיביש לא נפל ברוחו, הבנות ייטה וצירל נישאות. הבכורה עוברת לסקאלאט והצעירה נישאת לבן עיר, ובונים בתים נפרדים בעזרתו של האח פיביש גם בנדוניה וגם במלוי כל צרכי ביתם בתקופה הראשונה לנשואיהן.

החיים הלכו במסלולם הנכון עד למלחמת העולם השניה 1939. הרוסים כובשים חלק מגליציה, והבולשביקים מחסלים את עסקי פיביש והוא שוב עומד מחוסר כל, ובאחרונה הנאצים השלימו אשר הרוסים החלו.

ההרג החל, פיביש ואחותו צירל מוצאים מחבוא סתר במזבלה, מקלט ארעי בבית ידיד נוצרי אשר שמר בל יאונה להם כל רע. כך הסתתרו משך שנה שלמה במקומות שונים, ותמיד תחת שכבה של זבל עד לאפיסת כחות, שם ישנו ושם עשו צרכיהם — כלו כל הקיצין, ועם זאת לא אבדה התקוה אולי ירחם ד׳, ואכן כך ניצלו מההשמדה. ייטה ביערות ע״י סקאלאט ופיביש וצירל במזבלה. לאחר השחרור המשיכו לחיות כמעט שנה בהוסיאטין, בדרך לא דרך הגיעו לשלזיה המזרחית, גם כאן מצא פיביש מוצא למצוא מחיתו ואף פרש מלחמו לאחרים, חברים וידידים. בשנת 1945 נשא לאשה את רוזה לבית קליינר

מקופוציניץ. בשנת 1952 עזב את גרמניה בדרך לארצות הברית.

שם הוא מפתח מפעל לקבלנות בנין ובמהרה תופס את מקומו המכובד, רוכש אמון הבנקים העומדים לעזרתו בהלוואות לבניה ומתבסס. פיביש אינו שוכח את מוצאו, הוא שואב את חיוניותו ממקורות לא אכזב של חנוכו המסורתי, נשאר נאמן וחי בתוך עמו. פעיל במגבית הארץ־ישראלית, מבקר בארץ כמעט מדי שנה בשנה, ותומך ביד נדיבה במוסדות המקומיים ובתי הכנסת. אחרי מות אחותו צירל הקים יד לזכרה בהושטת עזרתו הנדיבה להוצאת ספר יזכור להוסיאטין עיר מולדתו.

פייביש אלטשולר ורעיתו רוזה

משפחת ברנדס

יעקב והינדה ברנדס, מיסדי המשפחה המסועפת לענפיה, היו בעלי מונופול קיסרי למכירת טבק וסיגריות, בסיטונאות וליחידים, מחסן המכירה הראשית אף לבעלי זכיון־משנה הירש זוננשין ואחרים, וכן לכפרי הסביבה של אחוזות הגרף גולוכובסקי וקימלמן. למשפחה זאת היה גם זכיון למכירת משקאות חריפים וסחורות קולוניאליות ונוסף לזה היו בעלי־מרתפים לקרח. הברנדסים מנהלים את בתיהם ברמה גבוהה ונחשבים בין המשפחות המבוססות ביותר. הבכור יצחק עבר למגורי אשתו בקורולובקה — ואילו יתר הבנים נהלו את עסקיהם בהוסיאטין וחונים כלם בחסות הוריהם ואם כי כל אחד מבני המשפחה נהל את עסקיו הרי הקובעים בעניניהם היו ראשי המשפחה יעקב והינדה ז"ל. כיס כמעט משותף היה לכולם, — כל עוד ההורים בחייהם. אחר מות הוריהם בחר לו כל אחד את נתיבו בחיים.

הבן יהושע ברנדס מראשי הציונים בעיר ומשכיליה פתח בית מסחר מעדנים לסחורות מיובאות מארצות אסיה ואפריקה לעדיני טעם. הוא עמד בראש ועד בית הספר העברי שנפתח זה מקרוב לפני מלחמת העולם הראשונה ובתו יחידתו היא מן התלמידות המצטיינות ודוברות עברית.

הבן השני יוסף ברנדס — גם הוא בעל חנות לממכר יינות ומשקאות חריפים.

הבן השלישי הירש ברנדס ירש את המונופול למכירת טבק וסיגריות.

ואילו צעיר הבנים שלמה ברנדס המשכיל במשפחה קורא ומנוי לירחון „השלח" (אגב, היו בהוסיאטין רק שני מנויים לירחון זה בס"ה), הוא קבל חלק מהמונופול למכירת יינות ומשקאות, וכן בית חרושת למי סודה ומרתף לקרח.

עד למלחמת העולם הראשונה התנהלו החיים על מי מנוחות, אף בנו בית קומות, חומת לבנים וחנויות.

בתם היחידה של יעקב והינדה אלישבע התאלמנה בצעירותה ועמה בנה חיים רוט ולה חנות מכולת ובית דירות להשכרה. הבן חיים רוט עבד בבנק כפקיד בכיר ועסק בעסקי צבור. היה מזכיר האגודה הציונית „תיאודור הרצל" בראשות הבנקאי ובעל המלון אהרון רוזנציג. ערב פרוץ המלחמה היתה זו המשפחה המאושרת ביותר בין 400 משפחות שהצליחו לצאת את הוסיאטין ולברוח בעוד מועד לפני שואת המלחמה וחורבן בהוסיאטין.

יהושע ברנדס ומשפחתו הגיעו לווינה וכן אלישבע ובנה חיים. כל ימי המלחמה התגוררו שם. הירש ושלמה ברנדס ומשפחותיהם הסתדרו בבוהמיה. יוסף ברנדס ומשפחתו הגיעו לסטניסלב והסתדרו שם. עם גמר המלחמה ושוך הקרבות שבו הברנדסים להוסיאטין, פרט ליהושע ברנדס, אלישבע ובנה חיים רוט שנשארו בווינה.

יהושע ברנדס כציוני ותיק הגיע ארצה הוא, אשתו, בתם וחתנם והתישבו בירושלים. בירושלים נטש את העסקנות ומת בשיבה טובה ונקבר בעיר הקדושה בחלקת הר הזיתים הוא ואשתו הנדל ז"ל.

הירש ברנדס, שלמה ויוסף חזרו כאמור להוסיאטין, הקימו הריסותיהם, ונהלו עסקים כמקודם גם בימי שלטון הפולנים והאוקראינים, עד למלחמת העולם השניה.

בנו של הירש יעקב נמלט לרוסיה ועקבותיו אבדו. מת כנראה בערבות סיבירית. שתי בנותיו של הירש ברנדס הספיקו להגר לקנדה עוד לפני המלחמה, ואילו הירש ויוסף ומשפחותיהם נספו בשואה.

שלמה ברנדס ואשתו טובה בת קורולובקה מצאו את מותם בקבר האחים הגדול מאחורי הקלויז של האדמו"ר הי"ד, ובתם הקטנה סופיה נהרגה בגיטו קופיצ'ינצה. שלמה ברנדס ציוני מנעוריו שמש בועדים כלליים של עסקנות צבורית ולמען בית הספר העברי, נתן חנוך עברי לילדיו ושאף לעלות ארצה. בתו הבכורה הילדה חברת „גורדוניה" עלתה עם קבוצת גורדוניה ג' והיתה בין חברי ומיסדי קבוצת כפר החורש. במלחמת העולם השניה הצטרפה ע"פ צו המוסדות ליחידת נשים לוחמות בצבא הבריטי ושרתה במצרים. חזרה לקבוצתה ועם נשואיה לבעלה דוד ז"ל יצאה את הקבוצה ושמשה כמנהלת חשבונות במועצת הפועלות. בנה שלמה ע"ש ר' שלמה ברנדס, אדם מוכשר מאוד, משמש כפקיד בכיר בבנק. הבת השניה של שלמה אטקה גם היא עלתה ארצה, היתה חברת קבוצה בגליל ואח"כ שמשה כמדריכה במשק הפועלות בגבעתיים.

הבן שמשון גוייס ל„צבא האדום" ועם גמר המלחמה חזר ועלה אף הוא ארצה, וכיום חי בתל־אביב ועובד כפקיד בכיר במשרד ממשלתי. הוא בנה משפחה והולך בעקבות אביו לתורה ועבודה.

במכתב פרטי אלי מזכירה הילדה את הימים בהם שמשתי כמורה פרטי לעברית בבית הוריה, וראיתי את ביתם כבית שני לבית אבי, מזכירה אהבת הורים, את הבית — בית פשוט, אך מלא תוכן עשיר ביחס בהבנה בעזרה הדדית. אמא ז"ל מלאת חיים ומנהלת בית למופת, מכינה את בתה לצאתה

למושבת קיץ מטעם „גורדוניה". אבא בא מבית הכנסת בשעה 4.30 בבוקר אחר סליחות לפני רה"ש ומלווה את שתי בנותיו היוצאות לכפר להכשרה. וכן היא מזכירה, כיצד אבא שלה מקבל את המתחפשים לפורים ומחלק מתנות לכל אחד בנדיבות לב, וכיצד, בימי שמחת תורה יושבים ביחד אורחים ובני משפחה ונהנים ממעדני אמא שהכינה במו ידיה, וימי חנוכה וסדר פסח, מי יכול לשכוח? אהבה לאין קץ לכל הסובב אותם, והנה בא הסוף העגום — ואילו רק זכרונות כל מה שנשארו לנו.

משפחת הפחחים

בחלומי ואני רואה את הפחח הזקן, ממתפללי ותיקין בבית הכנסת של חברת הנושאים (נושאי המטה). הוא אב לשלושה בנים ובת אחת, שנישאה למשה מנדל גרינברג, פליט צבא הצאר, שברח להוסיאטין, התעשר ועלה במעלה המכובדים, מקורב לגרף גולוכובסקי ומשמש כמתווך החצר, חוכר הפרופינציה, ואחר שנים גם של מבשל השכר (הבירה).

נחזור לפחח. אחד משלושת הבנים זכה לסמיכות של רב ולרבנות לא הגיע, אך במשפחתו הנו רב. האב הזקן אינו פונה אליו אלא בלשון הרב. ישתה הרב, יאכל הרב וכו'. וכן אחיו.

הפחח הזקן חזקה לו להבדיל במוצש"ק. אחר מותו באו שני הבנים בריב חמור. ישראל ויונה רבים על הירושה, מי יבדיל בבא התפילה. הריב נמשך והגיע להתפרצות דמים. שנים לא דברו איש עם רעהו, ועם זאת שותפים לחנות הפחחות ולחריצותם אין גבול. עד מאוחר בלילה נשמעות דפיקות הפחחים ובהשכמה שוב אין איש מקדים אותם. עבודת רקוע הפחים נמשכת, וכל זה ללא הגה ודבור. דממה. ממשיכים להתפלל באותו בית תפילה, יושבים במקום אביהם לחליפין וכן בהבדלה, אך ללא אומר ודבור קל שבקלים.

אשרי תמימי דרך המוציאים את לחמם בזיעת אפים.

שלום קורנשטיין

לזכר

הורי פליקס ויוכבד

אבי פליקס קורנשטין ז"ל הגיע להוסיאטין לאחר נשואיו מעיר מולדתו, רימלוב בשנת 1922 ומיד הצטרף לפליטי הוסיאטין, 200 משפחות בערך, להקים הריסות בתיהם. אבי שהיה שרוי בעסקנות צבורית בעיר מולדתו, סגל לעצמו מהר מאד את הליכות הוסיאטין, ונכנס גם כאן לפעילות בעיקר ב„התאחדות"־„צעירי ציון", אשר ר' אברהם איצי עמד בראש ארגון זה וכל המסתעף ממנו.

אז התחילו ניצני החלוץ מאוקראינה לעבור דרך הוסיאטין והנוער הציוני נרתם לפעולות העזרה. הימים ימי תסיסה צבורית. פועלים למען הקרנות: קרן־הקיימת וקרן־היסוד, והעיקר לפני עיניהם הוא בית הספר העברי. הפעילים ביניהם: משה אלטשולר ז"ל אשר שמש כמזכיר, ואברהם איצי בירנבוים שביזמתו הברוכה נוסדה גם ספריה עברית ואידיש, וכל ספר שהופיע נרכש מיד. הספק העיקרי לספרות היה יהושע נייגעבורן הי"ד אשר בא פעמיים בחדש מעירו חורוסטקוב ואח"כ טרנופול ומכר לנו ספרים בתשלומים חדשיים, הנוער היה צמא לקריאה והספרן אברהם איצי בחר לכל אחד ספר לפי־טעמו.

היה גם פלג קטן של ציונים כלליים אשר בראשם עמד שמעון גינזברג

(כיום באמריקה) וגם של מזרחי, אשר בא-כוחם היה אברהם סמט, יהודי בר-אורין וברי-אבהין. בימים ההם היה שתוף פעולה מלא בין זרמי הציונות, ובועדי הקרנות והנהלת בית הספר שתפו פעולה בהרמוניה מלאה. המורה הראשון היה פליט חלוץ בשם קטיגרודסקי, אח"כ שמש כמורה זמן קצר אברהם איצי ואחריו בא המורה איידים ואחריו אבנרי. זה האחרון נמצא בארץ וכיום הוא מנהל בי"ס עממי בהרצליה. אבי ארגן חוג דרמתי של חובבים ומשה פרידמן בנו של החזן נחום פרידמן שמש כבמאי ומנהל הלהקה. אני זוכר יפה את החזרות, כיצד אברהם איצי ופולה רטהויזר שחקו בתפקיד של בעל ואשה, גם ויטה ברנדס השתתפה בהצגה הזאת, נדמה לי שהיא שחקה כמשרתת ומלאה את תפקידה בנאמנות למרות הפחד מפני הוריה האדוקים.

ראשי הקהילה נבחרו תמיד לפי השראתנו, כלומר מחברי ה„התאחדות", ביניהם היו: יחזקאל שכטר, חברנו יעקב יגנדורף הי"ד, משה אמרייך אשר שמש בצבא האוסטרי בדרגת סגן.

חיים הירש מורגנרוט, הסבא של ש. קורנשטיין

גם הוא היה פעיל מאד בהברחת החלוצים מעבר הגבול, ואביו מאיר אמרייך מסר לרשותנו את המרתף הגדול בו ערכנו את ההצגות, כאן יש לציין את הפעילה ביותר בחוג הדרמתי, היא אשתו של מנשה הלפרין. — אשה תמירה ויפה להפליא, שוברת לב הגברים, ונשמעים לה במשמעת ובמסירות ללא ערעור. אבי יזם גם הקמת בית העם ולצורך זה החליט לרכוש מגרש ע"ס

התחיבויות של לבנה רכוש המשפחה, התכנית נגנזה לזמן מתאים יותר.

אבי פעל גם כבא־כח של קרן העזרה לבניה ע״י הג׳וינט וכן כחבר ועד הבנק הקואופרטיבי להלואות למעוטי יכלת. אבי שלט יפה בשפות הפולנית והגרמנית ולא אחת שמש לפה כלפי השלטונות המרכזיים בשם יהודי הוסיאטין.

לדאבוני הגדול נרצח אבי ז״ל באכזריות ע״י הנאצים ביום הראשון לכבוש העיר וגם הוא מצא את קברו בקבר האחים הגדול בגבעה מאחורי הקלויז של האדמו״ר.

אמי יוכבד, בת חיים הירש, שורש מגזע מורגנרוט, היתה עקרת בית למופת. עוד ממגורנו הקודם ברימלוב, היתה פעילה בעסקנות צבורית, ועמדה לימין אבי בכל שטחי פעולותיו, טפלה בארגון ארועים חברתיים, ארגון המזנון וכו׳. כאשר עברנו להוסיאטין בשנת תרפ״ב, המשיכה בעבודה צבורית ועיקר התעניינותה היה בעזרה לספריה, והיא בעצמה מתמידה לקרוא בעיקר קריאת ספרות יפה. יעצה תמיד לחברנו יעקב יגנדורף הי״ד והמליצה על הספר הטוב שיש לרכשו עבור הספריה.

בימי הנאצים לאחר רצח אבי הוגלתה עם שאר הגולים לעיירה פרובוזנה, שם הקימו גיטו, ומכאן הוסעה ברכבת לבלזיץ, ושם מצאה את מותה בתאי־הגז.

בית אברהם (בומצי) אלטשולר

הבית במרכז העיר — בית אמידים, הצטיין במיוחד בהכנסת אורחים, — מהוה מרכז תרבותי, „כל דכפין יתי ויכול״. אברהם אלטשולר בקומתו הנמוכה היה זריז מאין כמוהו, חריף בשכלו ובשטף הדבור, הצטיין בכשר מסחרי, היה בין גדולי סוחרי העצים ובמחסניו היה כל בו. אשתו פרידה הי״ד היתה עקרת בית טובה ומשמשת כעזר כנגדו — בערבים הומה הבית ככורת, כאן שמעו חדשות העולם, היות ובבית אלטשולר מכשיר רדיו יחיד ואין שני לו, בין האורחים הקבועים נחרתו בזכרוני שמעון גינזברג, ד״ר ישפה ז״ל, פסח הורביץ, יעקב וליב יגנדורף ואחרים, — מן הצעירים יותר — לונק שורץ וכותב הטורים האלה. — כאן סדרו ישיבות של כל מיני ועדות צבוריות ושמעו דיני חשבונות מפי האחראים, ע״כ מסובים לשלחן, עקרת הבית ובתם יאנצי מגישות מאכלים מן המשובחים ביותר, פריידה משרה בביתה אינטימיות ושמחה, חדוה ודיצה.

בשנת תרצ״ח הגיעה להוסיאטין חוה לוביניקר ז״ל לבקור פרידה לפני

שובה לארץ ישראל, נסתה להשפיע שהמשפחה תכה שורש בארץ ישראל ע״י צרוף בנם יחידם מרדכי למשק בן־שמן, אשר היא חוה אחראית על החינוך שם. אברהם אלטשולר ז״ל כציוני נאמן החליט לשלוח את בנו יחידו מרדכי לארץ, תחנתו של מרדכי אלטשולר היתה ראשון לציון, שם השתקעה משפחת שינדלר ופישל ורבר ז״ל חברו של אביו, שימש כמזכיר הפועלים, מרדכי מצא מחסה ועזרה בבית פישל ורבר ז״ל ומשפחת שינדלר, עבד בפרדסים ובכל עבודה שנזדמנה לידו — שם פגש גם את בן עירו אבא ויסמן והוא הדריך אותו בעבודה.

עם הכבוש הרוסי היו בעירנו הרבה פליטים אשר מגמת פניהם מזרחה לרוסיה ביניהם בן־דור וקלמן לוין מקיבוץ משמרות. קלמן לוין נסה להשפיע לקבל את מרדכי לקבוץ משמרות, שם היו חברים אליעזר שפירא ואשתו, וכן מיכאל אלטשולר דודנו.

בשנת תש״א התגייס מרדכי לבריגדה העברית ושם פגש את בן עירו פנחס בירנבוים אשר קבל אותו תחת חסותו.

עם תבוסת הגרמנים מרדכי ועמו פנחס בירנבוים יצאו ע״פ צו הסוכנות היהודית מן הבריגדה — על מנת לרדת למחנות הפליטים, ניצולי ההשמדה ולארגן עליתם וכן מתן עדות. בנדודיו הרבים מצא מרדכי את דודו משה׳לי אלטשולר־אשל ועזר להעבירם לישראל. אחרי שובו ארצה הוא הלך להדרכה חקלאית לעזור לעולים חדשים להקלט בעבודה זו, ועד היום הוא ממשיך להדריך בחקלאות.

יזכר בית בומצי אלטשולר בין שאר קרבנות הנאצים.

תחת השלטון הסוביטי

אברהם בקר

הוסיאטין תחת השלטון הסוביטי (1939—1941)

ב־1 לספטמבר 1939 פרצה המלחמה בין גרמניה ופולין. בהוסיאטין קמה בהלה. הגיוס שהוכרז לא פגע כמעט בנוער היהודי, אך החיים כולם הפכו לתוהו ובוהו. אנשים רבים נהרו דרך קופיצ׳ינצה לזלשצ׳יקי, לעבר הגבול עם רומניה, לשם עקרה גם הממשלה הפולנית. להוסיאטין החלו להגיע יהודים פליטים מוורשה, שנתקעו בדרך מחוסר דלק למכוניותיהם או שהללו הוחרמו לצבא.

כל יום הביא בשורות־„איוב״ על ערים שנכבשו על ידי הגרמנים ועל פלישתם ההולכת ומתקרבת לגליציה. „המסע מזרחה״, מסע־הנצחון שלהם, המהול בדם ואש, הכניס פחד גדול בלב היהודים. ולא היה מנוס ממצב טראגי זה. עוד בתקופת השלטון החצי־פאשיסטי הפולני לאחרונה היתה בו האוירה מורעלת ומעופשת עד כדי חנק מחמת הרדיפות והגזרות, הפרעות באוניברסיטאות, ההחרמות וההשבתות על עסקי היהודים בערים הגדולות, נאומי הסתה של הגברת פריסטור, הידועה לשמצה, ושל שרים ומנהיגי מפלגות קיצוניות וראקציוניות. ועכשיו נוסף על כל אלה נשקפת סכנת מלחמה בכלל, והשעבוד לכובש הגרמני האכזרי בפרט. החיים היו מלאי פחד וצער, דאגה ומתח מכאיב ומציק.

עתה הגיע הפתרון.

בשבת, 16 לספטמבר בערב כבר אפשר היה לחוש שתנועה מסויימת החלה מעבר לנהר זברוץ׳. נדמה היה, כי הגיעו כוחות לשם תמרון או להגברת ההגנה נגד פלישת הגרמנים לארצם.

על דעת איש לא עלה הרעיון, שרוסיה הסוביטית מסוגלת להפר את החוזה על אי־התקפה הדדית שחתמה עם פולין ולדקור סכין בגבה דווקא, כשהיא מתבוססת בדם במאבקה הקשה והנואש נגד האויב הגדול ביותר לאנושות החופשית. אף כשנודע על הסכם־הידידות בין מולוטוב ובין ריבנטרופ מ־23 לאוגוסט 1939, לא האמינו שסטאלין עלול להיות שותפו של היטלר לחלוקת אדמת פולין ביניהם.

ביום א׳, 17 לספטמבר 1939, בערך ב־4 לפנות בוקר, אחרי ירי קצר הופיעו בעיר טנקים רבים וחיילים מ„הצבא האדום״.

היהודים יצאו לרחובות נדהמים ומופתעים למראה הכוח הצבאי העצום,

ה„סטאלינ"צים" (סוג זחלים), המשאיות הכבדות, התותחים הענקים, מכוניות־הירי ו„כלי־משחית" אחרים.

בהתפעלות הקבילו את פני החיילים, שנהרו בהמוניהם בלי הרף דרך גשר מאולתר על הזברוץ׳ בכיוון מערבה. בניגוד לפולנים הגאוותנים והשחצנים, נראו אנשי „הצבא האדום" כפשוטי־עם, המצניעים לכת, פועלים ואיכרים עמלים במדים לצורך השעה, בשרות העם והמדינה. פניהם שזופות מהשמש והרוח — דורכים בבוץ במעיליהם הארוכים והמלוכלכים ללא תשומת־לב לכל אי־נוחיות, ומבטלים כל דבר במלה אחת: ניצ׳אוו!" (לא כלום).

חיילים ואף קצינים בכל הדרגות שוחחו בפשטות טבעית, ללא התנשאות כלשהי, עם האנשים הסובבים אותם, בקוראם לכל אחד: „טאַווַאַרישץ׳" (חבר). הם הרבו לשבח את המשטר הסוביטי ולגנות את הסדר הקפיטליסטי של ה„פנים" (האדונים) הפולניים.

בכל זאת ניכר היה שהושם עליהם לנהל תעמולה. בהקשר זה אף לא היתה חסרה נימה הומוריסטית. על כל שאלה ענו בחיוב. כאשר נשאלו, אם איזה מצרך נמצא בברית־המועצות, ענו: „יסט אי או וואס בודיט" (ישנו וגם אצלכם יהיה). נמצא ליצן ששאל: „צרות או וואס יסט?" (צרות ישנן אצלכם?). התשובה היתה חד־משמעית: „יסט אי וואס בודיעט"...

היהודים נשמו לרווחה — החרב הנאצית אינה תלויה עוד מעל לראשם. אולם עם זאת העיקה דאגה חדשה על הלב. ידוע היה שתחת השלטון הסוביטי אין חיים יהודיים לאומיים — ואף חוק החרות הדתית לא קיים היה עדיין. שררה האימה, שמא נשאר כלואים לעולם מאחורי מסך הברזל מבלי יכולת להתאחד עם הקרובים שבחוץ לארץ.

בסופו של דבר היו שבעי־רצון. נוסף לזה, המאורעות הצפויים הגבירו את הסקרנות. הכל יהיה כה שונה: הסדר המדיני, השיטה הכלכלית והמשפטית, הפילוסופיה והמוסר.

על אף שידענו קצת על העוני השורר ברוסיה, היינו מביטים לא פעם בקנאה לעבר השני. פה בהוסיאטין הפולנית היה חושך ואף המאורות המעומעמים בבתים צריך היה להסתיר, והרי שם מבריקים הפנסים החשמליים בחוצות והעששיות בבתים. בשבתות בלילה ובימי א׳ אצלנו — דממה, דכאון, אין בידור ואין חדווה, והעיירה הרוסית — צהלה ושמחה, — צלילי מוסיקה והדי שירה נשמעים עד הנה. ב־1 למאי ראינו את ההפגנות עם דגלים אדומים, עם תמונות של מרקס, אנגלס, לנין וסטאלין (הרבה מאוד דיוקנות של סטאלין),

כרזות ענק ושיירות ארוכות של משאיות כבדות.

עדיין לא ידענו, מה שנתברר לנו כבר בימים הראשונים לשלטון הסוביטי כאן, כי שם חסר כל מצרך חיוני. (היתה נפוצה בדיחה: בברית־המועצות יש הכל, חוץ מכל דבר המתחיל ב־א (אלף), למשל א ברויט (לחם), א העמד (חולצה), א פאר שיך (זוג נעליים) וכו'...) אולם אצלנו, על אף הקשיים הכלכליים, חרף השפל הקיים, כל זה אמנם כן היה בנמצא. ובכל זאת למדנו זכות: עתה שעת מלחמה, שעת חרום, הכל למען החזית, למען הנצחון על האימפריאליזם הקפיטליסטי! ומאידך, מה נשגבים האידאלים! מה יפות הסיסמאות — „באנו לשחרר אתכם מתחת עולה של הממשלה הפאשיסטית של „הפאנים" (האדונים), אצלנו אין הבדל בין אוקראיני, פולני ו„יעברי" (יהודי), (המלה „ז'יד" אסורה בהחלט), כולם שווים. אנו רוצים להקים מדינה לאומית בצורתה וסוציאליסטית בתוכנה" וכיוצא באלה. לאומית — משמע אוקראינית. בכל הזדמנות הודגש שחרור אוקראינה המערבית כדי לצרפה לאוקראינה המזרחית עם קיוב כבירתה של הרפובליקה המאוחדת.

למען האמת, בימים ההם לא הורגשה כל הפליה כלפי היהודים. בצבא ראינו הרבה קציני יהודים, ליטננטים, מפקדים, גנרלים; במפלגה הקומוניסטית — יהודים במשרות גבוהות, באדמיניסטרציה האזרחית, במשפט, במשק, במוסדות חנוך ותרבות, בכל מקום נתקבלו בני־עמנו בלי קשיים הן בעבודה והן בהוראה, הן בלימוד והן בהשתלמות.

על ההשתתפות היהודית המרובה יחסית בחיים הציבוריים בברה"מ היו מספרים בדיחה, שמקורה בוודאי עוד מתחילת התקופה שלאחר המהפכה, ואולי יש בה גם איזה עוקץ אנטישימי מסויים: כידוע, השם של המדינה ברוסית הוא ס.ס.ס.ר.[1].

השאלה: למה שלושה „ס" ורק „ר" אחד בלבד?

התשובה: מפני שעל שלושה סרוליקים (ישראלים־יהודים) יש רוסי אחד...

מה בולט ההבדל בין המצב עתה וקודם! כידוע, תחת השלטון הפולני לא היתה ליהודים זכות כניסה למוסדות לימוד מסויימים, באוניברסיטאות שרר „נומרוס קלאוזוס" ואפילו „נומרוס נוללוס" (נתקבל מספר מוגבל או אפס). קבלת משרה ממלכתית היתה בלתי אפשרית. ובכלל היתה קיימת במדינה אבטלה.

---

1) ס.ס.ס.ר. — ברוסית: סאיוז סוביטסקיך סוציאליסטיצ'סקיך רספובבליק — ברית המועצות של הרפובליקות הסוציאליסטיות.

והנה עתה ניתנו אפשרויות בלתי מוגבלות ללמוד ולעשות ולהתפתח. הממשל החדש קיבל בקורת־רוח את שיתוף־הפעולה מצד היהודים, היות לפולנים לא רחשו אימון ולאינטליגנציה האוקראינית התייחסו בדרך כלל בחשדנות בשאיפות לאומיות ספראטיסטיות וקונטרבולוציוניות.

כמעט כל הנוער היהודי, שהיה מחונך על ברכי הציונות, נמשך עתה ל„קומסומול", ללא התנגדות מצד הוריהם, שפחדו מפני השליט החדש. ואכן לא היתה לצעירים האלה אלטרנטיבה אחרת. לרשותם עמד עכשיו האולם המפואר של ה„סוקול", בו נערכו נשפים, ריקודים, הרצאות, הצגות־קולנוע, מופעי־ספורט וכו', וכל זה על רקע תעמולה קומוניסטית כבירה. ניתנה להם האפשרות לבלות את הזמן בחופשיות שחבויה בה מעין פריקת־עול. קסם להם הסדר החדש.

היהודים מילאו ברצון את תפקידיהם בכל מקום, בו פעלו, וכולם היו מוכרחים לעסוק בשטח כלשהו. אי־אפשר היה להלך בטל.

היו יהודים בהוסיאטין (מספר לא רב) שהתבלטו במידה מרובה בפעילות פוליטית. הופיעו כנואמים באסיפות פומביות, שיתפו פעולה בנציונליזציה (הלאמה, החרמה לטובת המדינה) של רכוש היהודים, כביכול „בורגנים", למשל של סוחר או עורך־דין מבוסס ובעל־בית גדול יחסית. פעילים אלה עזרו גם בחיפושים אחרי נשק וחשודים כמתנגדי המשטר מבין הנוצרים. והפעילים היהודים האלה היו, כפי שאומרים, „יותר אפיפיוריים מהאפיפיור עצמו"... ללא תשומת לב אף כלפי קרוביהם ושכניהם וללא התחשבות בזה, כי מעשיהם כה דרסטיים עלולים לגרום רגשות אנטישימיות ונקמה נגד כל הציבור היהודי.

בהוסיאטין היה בחור, בן לשען עני ומטופל בילדים. כמה שנים לפני המלחמה ביום שבת קיצי אחד עבר הבחור הזה את הנהר זברוץ' לעבר הרוסים. שם נאסר ואחרי איזה זמן הוסגר לרשות הפולנית. בפולין הועמד למשפט ונידון למאסר במשך מספר שנים. כאשר חדרו הרוסים ופתחו את שערי בתי־הכלא ושחררו את כל האסירים, יצא לחופשי גם הבחור הזה וחזר הביתה. בהוסיאטין התבלט כמשתף פעולה אקטיבי עם השלטון הסוביטי.

ועוד דוגמה אחת: מיד אחרי חדירת „הצבא האדום" להוסיאטין, כינסתי כמזכיר הסניף „איחוד" (התאחדות־פוע"צ) את חברי הוועד להתיעצות חשאית בבעיה, מה עלינו לעשות נוכח המצב החדש. חבר אחד, אגב, אדם מוכשר, דרש בתוקף להפסיק פעילות כל שהיא, לשכוח מי ומה היינו, „לא יזכר ולא יפקד...". הבינותי שמסוכן להמשיך בוויכוח. בכאב לב נפרדנו. עוד בו ביום

נעשה הציוני־הסוציאליסטי הזה לעוזרו הראשי של מנהל ויושב־ראש של ארגון בעל חשיבות ממדרגה הראשונה. מאותו רגע לא באתי שוב במגע ומשא עם חבר־המפלגה שלי לשעבר.

עם נסיגת „הצבא האדום" עקרו שני אלה ועוד אחדים כמוהם וברחו לרוסיה.

באותם ימים נתקעה בהוסיאטין קבוצת שליחי א"י. על פרשת חייהם בעיירתנו מסופר באריכות במאמר מיוחד בספר זה, עמ' 241 ואילך.

— — —

כדאי למסור על עובדה המאפיינת ומבהירה, עד כמה היינו תמימים באמונתנו בתעמולה הסוביטית. בזמן השלטון הפולני קיים היה בהוסיאטין בית־ספר בן 6 או 7 כתות. במשטר הסוביטי מקובל בי"ס בן 10 כתות, הכולל גם קורס של בי"ס תיכון (גימנסיה או ליציאום). בוגר מוסד־חינוך כזה רשאי להכנס לאוניברסיטה או לבי"ס גבוה אחר.

ביודענו עובדה זו, התאספנו מספר משפטנים (חסרי־עבודה, היות בית־המשפט טרם היה מאורגן) ומורים יהודים, פולנים ואוקראינים והחלטנו ליסד גם כאן בית־ספר כנ"ל.[1] למנהל נתמנה הכומר האוקראיני, **ראצ'נקו, איש הגון מאוד,** מתקדם ואוהב־ישראל. לפני המלחמה היה בא במשא ומתן עם יהודים, מכר להם מתוצרות שדות הפארפיה (הכנסיה) שלו ומדבש שנרדה מהכוורות הרבות, בהן היה מטפל כחובב־אפיקולטורה (טיפול בדבורים) נלהב.

היות התלמידים ברובם היו יהודים, ובהסתמך על הסיסמאות, כי „אצלנו כל האומות שוות", הכנסנו מלבד פולנית ואוקראינית, גם את לימוד של השפה היידיש, אך כחובה רק לילדי עמנו. השתמשנו כמובן בכתיב המקובל בברית־המועצות, באותיות הסופיות העגולות, כדוגמת ה„עמעס" (אמת)[2]. „סאָפקאָלסאָפ" (סוף כל סוף) השגנו שווי זכויות: בבית־ספר ממלכתי בהוסיאטין לומדים יידיש בגלוי בכתה לעיני „הגויים"!

תקופת „תור הזהב" הזו לא ארכה ימים. אחרי זמן קצר הגיע מרוסיה „שקץ" צעיר, חצי־אנאלפאבית, אבל מיוחס גדול... „קומסומול" (חבר תנועת־נוער קומוניסטית) פעיל, והוא קיבל את ניהול בית־ספרנו.

הכומר ראצ'נקו הורד תחילה לתפקיד סגנו ואחרי־כן הודח לגמרי. לימוד

---

1) עם צוות המורים נמנה אחר כך גם ד"ר יוסף קרמיש, יליד סביבת פרובוז'נה. היום היסטוריון וחוקר ב„יד ושם".

2) שם עתון ביידיש.

של שפת־עמנו פסק מיד ובוטל. המורה למקצוע זה ולמקצועות אחרים נוספים, מחבר השורות אלה, לא נשא חן כבר מלכתחילה בעיני המנהל החדש והיה נרדף על ידו מאוד, משום שהיה „חוטא" בכמה עבירות: הוא יהודי „שוביניסט", ציוני פעיל ידוע, עורך־דין „בורגני", ונוסף לזה יש לו אשה, שברחה מרוסיה הבולשביסטית וכל משפחתה נמצאת באמריקה הקפיטליסטית. (בהקשר לזה היא אף נחקרה פעם במשך כל הלילה ב־נ.ק.ו.ד. (מעין שרות הביטחון).[3]

על הרמה האינטלקטואלית והרוחנית של מנהל מוסד לימוד וחינוך כזה מעיד המקרה הבא:

מלבד הלימודים בכתה הוטלה עלי החובה ללמד בערב את האנאלפאביתים, המועמדים לשרות בצבא, לקרוא ולכתוב אוקראינית ויסודות האריטמתיקה. הכנותי רשימת התלמידים הבאים בחשבון והגשתיה למנהל. כאשר הוא הבחין ביניהם את השם פלדמן (היה זה שם של בחור פחח), שאלני: „אטו זשציטניק פלדמן?" (הזה העורך־דין פלדמן?). שמו של ד"ר פלדמן היה מוכר לו, משום שביתו הוחרם וישב בו המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית, כלומר הרשות הגבוהה ביותר בעיר ובמחוז כולו.

לא יכולתי להתאפק ועניתי לו: מה? עו"ד שאינו יודע צורת אלף? מאין לך מחשבה כזאת? — אצלנו לא יתכן עו"ד ללא השכלה גבוהה וללא תעודה על סיום הלימודים בפקולטה לחוק ומשפט.

המנהל התרחק ממני ביתר כעס.

כאשר התלוננתי פעם לפניו, מדוע הוא מקפח אותי ואינו נותן לי ללמד מקצועות מתאימים, כמו לאחרים, שיש להם השכלה תיכונית בלבד ואף לא פדגוגית; השיב לי בכל תמימותו: „אבל לאלה יש מטורה"... היה לי הרושם, שהוא משוכנע שזאת היא תעודת השכלה הגבוהה ביותר.

המנהל לא רצה לשחרר אותי מעבודתי באמצע שנת־הלימודים ולהתפטר מרצוני אסור, וצפוי היה עונש חמור, לכן סבלתי ומשכתי כך עד החופשה הגדולה ואז עברתי לעבוד במקצועי, כי בינתיים התחיל בית־המשפט פעילתו הרגילה בהוסיאטין.

---

3) נ.ק.ו.ד. — ברוסית: נרודני קומיסריאט ונוטרינניך דיאל (משרד הפנים), אחרי זמן מה שינה את השם ל־נ.ק.ג.ב. — נרודני קומיסריאט גוסודרסטבנוי בזופסנוסטי, היום ק.ג.ב. (משרד ביטחון המדינה).

— — —

כבר מהתחלה הסתגלו היהודים למשטר החדש. למרות שלא היו פקודות רשמיות המגבילות או המשנות את סדר־החיים המקובל עד עתה, התנאים החדשים וכל המבנה הממלכתי גרמו במילא למשבר רדיקלי בחיי היהודים בכל צורותיהם. העבודה ההכרחית בשבתות ובחגים ואפילו ביום הכיפורים, נטלה כל אפשרות לתפילה בציבור. יש לזכור, שהשעון הוקדם בשעתיים וכל פעולה התחילה ב־8 בבוקר לפי השעון המוסקבאי, כלומר ב־6 לפי השעה המקומית, ובכן, כיצד אפשר היה להתאסף ל„מנין" באמצע הלילה ובכלל בקבוצה יותר גדולה? הלוא היתה צפויה סכנה גדולה מחשד לתנועה אנטי־מהפכנית.

כל התעסקות מפלגתית או ציבורית נפסקה מאליה. הפחד מפני ה־נ.ק.ו.ד. היה לאין ערוך. קיים היתה ההרגשה הכללית, שהחרות מחניקה ופוגעת. איש לא ידע, מה צפוי לו מחר. התחילו משפטים נגד אנשים חפים מפשע. בכל מקום־עבודה היתה קיימת השיטה של תיכנון ומכסת־עבודה. לא יאמן, כי שיטה כזו שלטה אף במשרד החקירה של פשעים פליליים. החוקר צריך היה לספק כמות מסויימת של „תיקים" לתובע המדינה, והוא — לבית־המשפט. ואם חסרה „עבודה" כדי למלא את המכסה, היו ממציאים. החוקר „גוזר תיקים לפי המידה, כמו זוג מכנסיים"... (הביטוי האוטנטי של „החוקר ודורש" שלנו, יהודי מקופיצ'ינצה, בעל־מכבסה לשעבר, קומוניסט). משתמשים בפרובוקציות, במלשינים ועדי־שקר. כל האמצעים הם כשרים, העיקר היה למלא את המכסה או אפילו למעלה ממנה „בלחימה בעברינות באזור".

אוי ואבוי למי שנפל בפחם. אי־אפשר היה כבר להתחמק ממנו נקי מעונש.

לדוגמה: במסעדה ממלכתית ישבה קבוצת־נוער כפרית ואכלה. ביניהם היה נער צנוע וישר, בן יחיד למשפחה אמידה. אחד מהחבורה, בלש, סוכן המשטרה החשאית, הכניס כף בכיס חברו, הבן היחיד והעשיר, ומיד הלשין עליו. כמובן, נמצאה „הגניבה" אצלו. שום טענה ומענה לא הועילו. ה„ראיה" היתה ברורה... ולמרות שהכף היתה מן הסוג הגרוע ביותר, מאלומיניום, וגם נסיבות אחרות עשויות להוכיח, שהוא לא „ביצע" את העבירה, מצוי כבר המסכן בסבך השטני.

בתנאים רגילים היה מעשה מעין זה הופך להלצה ומסתיים ודאי בצחוק ועליצות. אולם כאן נגמר הענין בצורה מרה. האומלל נאסר לאלתר, הועמד לדין ונענש במאסר על „גניבת נכס ממלכתי"...

ומקרה נוסף: יהודי בגיל בינוני, שמו היה, כמדומני, פאכמן מוואסילקובצה,

היה בעל משק עם כ־20 הקטאר[1] קרקע. ראשית הוחרם לו המשק והוא נרדף כ„קולק" (בעל־אחוזה, בורגני), אחר־כך, על סמך הלשנת שכירו לשעבר, נשפט והוענש למספר שנות עבודת־פרך בסיביר.

ועל ענין בעל רקע אנטישימי מובהק: מרת גליקמן, אם למספר ילדים, עמדה בתור לקנות כיכר לחם. „הגויות" דחפו אותה מכל הצדדים, העליבו אותה וכך התחוללה ביניהן קטטה. השוטר־הסדרן אסר את היהודיה, כי כולן העידו נגדה. היא הורשעה על „השתוללות והפקרות ברבים"... ונידונה לשנת מאסר על „חוליגניזם" (התנהגות פרועה).

והנה עוד דוגמה נוספת על היושר הסוביטי: בשעת עבודתו במאפיה (כמובן, ממלכתית, אחרת לא קיימת היתה) לקח לו נער עני לחמניה ואכלה, נמסר על כך למשטרה, הוא נאסר, הועמד בפני השופט (יותר נכון: שופטים, כי מלבד השופט המקצועי השתתפו עוד שני שופטים, „נציגי העם", שדעתם לא הכריעה כלל) ונענש קשות.

לעומת זאת בוצעו בימים ההם גניבות ומעשי־רמאות גדולים במספר מקומות. עשרות שקי־תבואה, קמח, סוכר וסחורות אחרות נעלמו מן המחסנים. רבים התחלקו בהם או במחיר הגבוה שנגבה לאחר שנמכרו בשוק השחור, רובם קומוניסטים, המנהלים והסגנים, המזכירים ומנהלי־החשבונות ועוזריהם, והללו לא באו על ענשם, יד הצדק קצרה מהשיגם... כמעט בכל המוסדות והאירגונים הוגשו דו"חות־שקר. ואם נמצא אדם ישר שלא היה רגיל לשיטת רמאות כזו והצהיר על האמת, איש לא האמין לו. כולם חשדו בכל. השוחד באמצעים שונים כגון בכסף מזומן, במתנות, בשרותים ומצד נשים — גם בשעשועים... היה בכוחו לפתוח דלתות שונות...

שרר אי־אמון הדדי. האבות פחדו לדבר בנוכחות בניהם. הלוא כבר ב„פיונר" (הסתדרות ילדים) הורו וחזרו והורו כי סטאלין הוא אביהם, הוא אבי כל האנשים מכל העמים, ורק לו צריך להשמע, הוא ואין שני לו.

המצב הקיים היה מתואר כך: בברית־המועצות נוסעים כל האנשים בעגלה, חלקם יושבים וחלקם האחר מתנועעים... וכן בפתגם הרוסי בחרוזים: „קטו ניה ביל — בודיט, א קטו ביל — ניה זבודיט" (מי שלא היה (במאסר) — יהיה, ומי שהיה — לא ישכח...).

---

1) הקטאר = 10 דונאם.

מעולם אי־אפשר היה לדעת, מאין תבוא הרעה, היכן פרושה הרשת, איך תפול בפח...

בינתיים הלך המצב והחמיר. מצרכי־מזון שהוכנו עוד מלפני המלחמה הלכו ואזלו, והמלאיים הגדולים של מוצרים שונים שנמצאו על־ידי הרוסים הוצאו והובלו מזרחה. המחסנים הגדושים התרוקנו. כל יום היו עומדים תורים ארוכים לפני ה„קואופרטיב" (מעין מכולת, חנות), כדי להשיג כיכר לחם, חפיסת סבון, ליטר נפט וכדומה.

על האכזבה במשטר הסוביטי, ביושרו ובצדקו מספרת הבדיחה הבאה:

השאלה: למה נקרא שמה של המדינה ס.ס.ס.ר. ?

התשובה: (ביידיש) ס׳איז נישט געווען, ס׳איז נישטא, ס׳וועט נישט זיין! רעד דיר נישט איין! (לא היה, איננו, לא יהיה, כלומר אל תשלה את עצמך).

ועל המחסור במצרכים החיוניים בארץ ככה התבדחו היהודים:

כל אימת שאומרים „כל" אין אוכלים לחם, כגון: כל חמירא (ליל־פסח), כל נדרי (ליל־כיפור) ו... כל־חוז (קולקטיב. חאז׳ייסטבו, משק משותף).

אדם שהיו לו קרובים בחו"ל, היה מנותק מהם. אי־אפשר היה להתקשר אתם ואף היתה סכנה להודות, שיש משפחה בארץ קפיטליסטית, כדי לא להחשד בריגול.

קשה היה לסבול את החנופה המוגזמת והמופרזת, את ההערצה והסגידה ואת הפולחן האישי לסטאלין. בכל אסיפת־עם היתה הנוכחות חובה. קודם כל היו בוחרים בנשיאות האסיפה באופן זה: בראש וראשונה היו בוחרים באותו האיש „החכם מכל אדם, אבי כל העמים", לאחר מכן — בכל חברי „הפוליט־ביורו" והסוביט העליון. הבחירה היתה, כמובן, באורח סימלי. נוסף לזה היו בוחרים בכמה מראשי המדברים ובאחד ובשניים מן ההמון כ„נציגי העם האמיתיים", ואילו את האחרונים כמעט תמיד מדלת־העם, מכיוון שככל יותר נמוכה היתה דרגת־העבודה, כן יותר גבוה היה היחוס „הפרולטרי". אחד מן הרשות היה מציע את רשימת־המועמדים ושואל: — מי בעד? התשובה — מחיאת כפיים סוערת. הוא שואל שנית: — מי נגד? — שתיקה גמורה. בקוראו את שמו של סטאלין, נשמעות מחיאות־כפיים ארוכות ותשואות חוזרות: „חי ז׳יבה!" (יחי). קריאת שמות „הגדולים" האחרים גם כן לוותה מחיאות־כפיים, אבל לא כל כך ממושכות, אולם שמות המועמדים המקומיים מלווה רק מחיאת־כפיים קצרה.

האיש המכבד את עצמו ואנין־הדעת לא היה יכול לשאת תהליך כזה. אדם בעל מצפון לא היה יכול להשתתף ב„עבודה זרה" כזו... לא ניתן היה להתחמק

מטקס דוחה זה, כי תמיד היו נועצות עיניים חודרות מתבוננות בכל הבעת הפנים ואזניים כרויות לשמוע ולקלוט כל רחש ולחש. מאותה סיבה צריך היה להקפיד, שתמיד יהיה מונח במקום בולט על שולחן־הכתיבה בכל משרד הספר הפופולרי ביותר „ההיסטוריה של ו.ק.פ.(ב.)"[1] מאת סטאלין. זה היה מעין „בייבל" של האמונה החדשה...

יש לציין, שכבר בתחילת הכיבוש הסוביטי בוצע מאסר וגירוש לסיביר של פולנים, חשודים בפטריוטיזם מובהק. שופטים, פקידים, קצינים, ראשי עיר ואנשי ציבור בולטים על נשיהם וטפם הוצאו במפתיע בלילה אחד מכל המחוז ההוסיאטינאי. וזמן מה לאחר מכן התחיל מרדף גם אחר אוקראינים לאומניים. בשעות לילה נתפסו אלה ע"י בלשי ה־נ.ק.ו.ד., שפעלו בעזרתה של כל הצמרת המפלגתית הקומוניסטית ואנשי־אמונה מבין אוהדי המשטר המקומיים. מהוסיאטין הובלו האסירים לבתי־סוהר שונים.

אז פחדנו, פן יגיע התור על יהודים, גם שמוע שמענו שממקומות שונים הוצאו והובלו לסיביר יהודים בהמוניהם, בעיקר מפליטי פולין, הכבושה ע"י הגרמנים. פחדנו, שמא גורל דומה יפקוד את היהודים, הידועים כציונים פעילים, עשירים, או מוחרמים, כל אלה כחשודים כאויבי השלטון.

לא אחת נדדה שנתי מטעם זה. ישבתי כל הלילה לבוש (אפילו בבגדים כפולים, ככל האפשר) עם המעיל ביד אחת ותרמיל־חפצים ומצרכים חיוניים ביד השניה, מוכן לכל. והאוזניים כרויות לכל רחש שבחוץ...

— — —

ברם חרף החיים הקשים ועל אף האכזבה המרה והמציאות הנמאסה תחת המשטר הרודני, המבוסס על צביעות ושקר ומושתת על שחיתות, דיכוי וטרור, עוד נשארה כעין נחמה פורתא („גם זו לטובה...") שלא נפלנו בלוע החיה הרעה, חית־הטרף הנאצית. עוד דעך זיק של תקווה, כי כשתסתיים המלחמה (אז בין הגרמנים ובעלות־הברית) תבוא על פתרונה גם בעית אזרחי פולין לשעבר.

איש לא תיאר לעצמו שכל כך מהר ינתקו היחסים בין שני הידידים, הרודן הגרמני והרודן הרוסי. צא ולמד, מה האירוניה של הגורל: בו בזמן שהמטוסים הגרמניים השליכו את פצצותיהם על תחנת־הרכבת בהוסיאטין, עוד עמדו שם קרונות, טעונות תבואות משדות האוקראיניים, מוכנות לצאת לגרמניה...

---

1) ו.ק.פ. (ב) — וסאסויוזניה קומוניסטיצ'סקיה פרטיה (בולשביקוב) — המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות.

ההתנפלות הפתאומית של הצבא הנאצי ביום א', 22 ליוני 1941, היתה, כפי שנמסר מאוחר יותר, הפתעה גם לסטאלין עצמו. הוא „החכם מכל האדם" לא רצה לשים לב לידיעות ולאזהרות המודיעין שלו על ההכנות ל„מבצע ברבארוסה" (המסע הגרמני לרוסיה). „המנהיג הגדול" שלא האמין לשום אדם וחשד בכל אחד בבגידה, המשיך לבטוח רק בבר־נש אחד בכל העולם, בעמיתו, היטלר, (כפי שזה גם מתואר בצורה כה אמנותית ע"י חתן־פרס נובל, אלכסנדר סולז'ניצין, בספרו המפורסם „במדור הראשון").

ביום הראשון, הנזכר לעיל, כאשר נפלו הפצצות הראשונות על הוסיאטין ופרבריה, קמה, כמובן, בהלה גדולה. אולם בשום אופן לא יכולנו להשלים עם המחשבה כי „הצבא האדום", המהולל ומשובח כל כך, לא יוכל לאויב, לא יצליח לבלום ולהדוף אותו ואף להכות אותו שוק על ירך. אך בחלוף הימים, נוכח המציאות המרה נגוזו כל התקוות והאשליות. קמה מבוכה גדולה. בראש וראשונה הוצאו לרוסיה נשות וילדי הפקידים הסוביטיים ואחריהם הגברים. יום ולילה, בלי הרף נמשכות שיירות של משאיות ומכוניות וכל מיני רכב צבאי ואזרחי מקופיצ'ינצה דרך הוסיאטין בכיוון אחד — מזרחה.

גם מספר קטן של יהודי הוסיאטין, כאמור, מצא מנוס בדרך זו.

ניתן היה לשאול את השאלה: למה יהודי הוסיאטין, שהיו כל כך קרובים לגבול, לא ברחו לרוסיה? לפי עניות דעתי, היו המניעים כדלקמן:

א) לא לכל אחד ניתנה האפשרות לעלות למכוניות שעמדו לרשותם של הפקידים האזרחיים הרוסיים שהיו בלאו הכי עמוסות על גדותיהן בנפש ובחפץ; והמשאיות הצבאיות גם הן היו מלאות וגדושות, ובהיותן בנסיגה עברו במהירות רבה בלי לעצור בעיר אף לרגע. ואילו השגת עגלת סוסים היתה גם היא בלתי אפשרית, משום שאף גוי לא רצה בשום אופן ופנים בנסיבות האלה לצאת את ביתו ולנסוע לרוסיה בתנאים הכרוכים בסכנה לנפשו ולסוסיו.

ב) בימים הראשונים לנסיגה היה הגבול עוד חסום ושמור כמו לפני כן, ואלה שניסו לעבור לצד השני ברגל, נדחפו ע"י החיילים השומרים ונאלצו לשוב לאחור.

ג) בתחילת יולי, כאשר למעשה לא היתה עוד עין מפקחת על הגבול, כבר לא היה כדאי לברוח, היה מאוחר מדי. הפלישה הגרמנית הקיפה במהירות בזק חלקי־רוסיה נרחבים בחדירת פלוגות צבאיות אל תוך מחנות „צבא האדום" ובכיתור עמדותיו. כתוצאה מזה, כפי שנפוצו שמועות, הגיע האויב כבר בימים הראשונים ליולי עד לב־אוקראינה. לכן לא ניתנו סיכויים למנוע את הסכנה.

ואם נגזר עליהם ליפול בידי הנאצים, סברו, עדיף ליפול במקום, מאשר בנכר.

ד) בהוסיאטין התגוררו כמה משפחות מפליטי ורשה והיו מקבלים מכתבים מקרוביהם, שתיארו את החיים בגיטו כניסבלים למדי ואף עודדו אותם לחזור הביתה, (אז עדיין לא היו „אקציות" (פעולות), הריגות המוניות בוורשה). ואחדים מהם נרשמו במשטרה כמבקשי רשיון יציאה בחזרה לחיק משפחותיהם. (אגב, מפני „החטא" הזה הובלו לסיביר). אף אחד לא היה יכול לתאר לעצמו שיבוא הרס ואבדון כל כך אכזרי. חשבו שבמקרה הגרוע ביותר יחיו בגיטו ויעבדו עבודה שחורה, וזה ודאי יארך זמן קצר וכך יחזיקו מעמד עד שתסתיים המלחמה במהרה, ואז תבוא על פתרונה גם בעית היהודים.

ה) מספר אנשים שהצליחו לעבור את הגבול והגיעו כבר עד לצ'ימירוביץ ואף רחוק מזה, חזרו, היות לא יכלו להשיג תמורת כל מחיר לחם ומים. בין החוזרים האלה היה גם שפירא מקופיצ'ינצה, קומוניסט, חבר מפלגה רשמי. מובן, כי אחרי שמועות כאלה היה קשה מאוד להחליט, אם לצאת בדרך כל כך מסוכנת.

ו) מלבד הסיבות האלה היו מניעים נוספים אחרים, כגון יחסי־משפחה הדוקים, כידוע, אצל היהודים. מי שלא רצה לעזוב את אמו החולה או זקנה ומי שלא היה יכול להיפרד מבן־משפחה יקר, שמסיבה זו או אחרת לא היה מוכן לעזוב את ביתו ולצאת לנידודים. גם היו אנשים שלא רצו ולא יכלו לוותר על רכושם, לנטוש אותו הפקר, וקיוו שלמרות הכל, יעלה בידיהם לשמור על נכסם עד ש„יעבור זעם". ואילו אנשים חסרי־אמצעים לא העיזו לצאת בידים ריקות לדרך ולהיות נע ונד.

בגלל סיבה זו או זו נשארה כמעט כל העדה ההוסיאטינאית במקומה חסרת־ישע, באין עצה ותבונה, רק עם שמץ של ביטחון: „אולי ירחם ?!"...

דב אשל

הנערים

ספטמבר שנת 1939. שנה ידועה לפורענות. השלכת הציתה את העצים בבוסתנים וביערות בכל צבעי האש. באותה שעה הציתה אש המלחמה את שדות פולין אשר הלכה והתפשטה לאירופה כלה. היתה זאת התפרצות אחרי שנות מתח, אשר אפילו אנו הילדים חשנו אותו היטב.

ידיעות מעציבות הגיעו אלינו מהחזית המערבית על התקדמות הגרמנים ומספר אין סוף של פליטים זרם מזרחה. צעירים יהודיים, אשר הגיעו אלינו ממערב בחסר כל, ספרו ספורי זוועה על תעלולי גייסות ס.ס. אף אחד לא יכול היה להעלות על הדעת, שזה עלול להתרחש גם אצלנו. ואמנם נדחה בוא השואה אלינו לשנתיים הודות לפלישה הסוביטית לפולין המזרחית.

הדבר בא באופן בלתי צפוי והפתיע את כלנו. ללא כוונה נהפכתי לגבור בעיני חברי באותו יום של פלישה והדבר כך היה: היו אלה השעות הקטנות שלפני עלות השחר, כשהתעוררתי לקול יריות והתפוצצויות פגזים. אבי ז"ל עמד עדיין בפיז'מה והציץ מבעד לוילון כדי לעמוד על פשר היריות. „אין זאת — אמר — כי אם הגרמנים הצליחו לצנוח כאן כדי לחסום כל דרכי הנסיגה לצבא הפולני". לא יכולנו להבין כיצד הגיעה המלחמה כבר אלינו לפינה הנדחת שעל גבולה המזרחי של פולין. ידענו כי פולין לא תחזיק מעמד זמן רב, אבל לא צפינו לבוא האויב כה מהר. ואמנם התכוננו לרעות. יום לפני כן החלטנו לאסוף את כל כלי הכסף ודברים יקרי ערך אחרים כדי להטמינם בקרקעית המרתף אשר בחצר. אולם לא סיימנו את המלאכה ולא הספקנו לטשטש את מקום המטמון. והנה נזכרה אמי (בשעת היריות) כי לא הושלמה המלאכה ופנתה למשרתת האוקראינית אשר בביתינו ואלי שמא נצא ונשלים את המלאכה במרתף. פתחנו בזהירות את הדלת, בחוץ בקושי הבקיע השחר ועדיין היה חושך. לפני שהספקנו להגיע לפתח המרתף שמעתי יריה וצעקות. מרוב בהלה פניתי בריצת בזק לכוון פתח ביתנו כשהמשרתת אחרי. כל עוד נשמתנו בנו טרקנו את הדלת מבפנים ולפני שהספקתי להסביר לאבי מה קרה כבר נשמעה הלמות הרובים בדלת. שתי הנשים אשר בבית עמדו חוורות ורועדות לפני הדלת ובקשו לחפות על אבי ועלי כשאחי הקטן פורץ בבכי. הדלת נפרצה ונראות תחילה 2 רובים מכודנים ואחריהם לתדהמתנו הגדולה לא גרמנים כי אם חיילים שונים לחלוטין.

אז עוד לא הבנתי מה הם אומרים אולם לפי הסימנים ידעתי שאבי ואני חייבים להרים ידיים ולצאת. כך עם ידיים מורמות הובילו אותנו כ־200 מטרים במורד הרחוב עד שהעמידונו על יד עמוד טלפון וכוונו אלינו את הרובים. היה זה בדיוק מול ביתו של עו"ד פלדמן, ואני לא ידעתי אז כי חברתי רנה פלדמן צופה מבעד לחלון ורואה את המתרחש ברחוב. הבטתי בפני אבי הלבנים כסיד ואחר כך בלוע הרובה המופנה אלי והחילותי לבכות. „למה זה יהרגונו אלה?" שאלתי את אבי אשר כמוני לא הבין את פשר הדבר. לא עברו דקות ספורות והנה הובילו לקראתנו גם את שכננו הרשיל „סטלמך" כלו רועד מפחד כמונו. אולם למזלנו הוא ידע קצת רוסית והחל לשאול מה פשענו. צוו עליו לשתוק עד בא הקצין. בינתיים ידינו על ראשינו והפחד מכרסם את לבנו. אחרי דקות אחדות, אשר נדמו לנו ארוכות כשעות, הופיעו 2 קצינים. אחד מהם הסביר להרשיל שכננו כי ירינו בחייליו ולכן נלקחנו בשבי. מובן שהכחשנו את האשמה הזו והתחננו על חיינו כי לא ברור היה לנו מה יהיה גורלנו. כנראה שהופעתנו עשתה רושם עלוב מאד על הקצין השני, אשר פסק כי לא נראה לו שאנו מסוגלים אפילו להחזיק רובה וצוה עלינו להוריד את הידיים. בינתיים התברר לקצינים הסובייטיים (מה שנודע לנו אחר כך) כי לא אנחנו אלא שוטרים פולניים מהבית הסמוך הם שירו על החיילים. באותו מעמד קבלנו את השעור הראשון בתורת הקומוניזם. נאמר לנו לא לפחד יותר, כי אין לנו עסק עם כובשים קפיטליסטיים אלא משחררים. הצבא האדום שהוא צבא של הפועלים והאכרים בא לשחרר אותנו מדכוי האצולה הפולנית. כדי להוכיח את כוונתם הטובה נתנו לנו קופסת גפרורים מתוצרת בריה"מ (הנחשב אז בעיניהם מצרך חיוני ונדיר) ושלחו אותנו הביתה. בטחוני חזר אלי ואחרי שעה אזרתי אמץ לצאת לרחוב ולהתבונן בשירות הבלתי פוסקות של כלי רכב צבאיים אשר זרמו מערבה.

לאט, לאט התמלאו הרחובות אזרחים. נדהמתי כשחלק מהם שמח ואחרים מביעים דאגה. ברחוב נתקלתי בחבורת ידידים אשר הקשיבו לסיפורה, המוגזם קצת, של רנה פלדמן על דבר מעצרי ע"י החיילים הרוסים. היא עצמה חבקה אותי בשמחה כאילו חזרתי מעולם האמת. כך לפחות נראיתי לה מבעד לחלון עומד שם עם ידיים מורמות מול לועי הרובים. מאחר שהרגשתי חשיבות מסוימת כנער ראשון בעיירה אשר דבר עם חיילים סובייטיים ובכלל אחד „אשר כמעט הוצא להורג", לא הזדרזתי להסביר לחברי מה קרה בדיוק. אולם לפרטים לא היתה חשיבות בעיניהם ולדעתם, כיד הדמיון הטובה עליהם, הייתי גבור מספיק כיוון שעמדתי מול רובים.

מאותו יום ואילך שונו חיי העיירה תכלית שינוי. השלטון הסובייטי החתים את חותמו על סגנון החיים היום יומיים. אמנם נבנה גשר חדש על הנהר זברוטש, אשר קשר את שתי העיירות הוסיאטין, אולם זו שבצד המזרחי נשארה חסומה בפנינו כפי שהיתה במשך כל השנים לפני כן. למרות ה„שחרור" מעול השלטון הפולני הקפידו השלטונות הסובייטיים על כך שלא נדע מה מתרחש בצד השני ועוד יותר שלא ידעו תושבי המזרח כיצד חיים אנו במערב. בעיירה ירד המסחר למחתרת והשוק השחור פרח. כל הסוחרים הצפינו והטמינו את כל שהיה ביכולתם כיון שהמחסור הגדול החל והמחירים האמירו מיום ליום. למעשה התנהל מסחר החליפין עם אכרי הסביבה אשר ספקו מצרכים עבור ביצים, עור, נעליים וכו'.

תושבי העיירה החלו לקבל השכלה פוליטית והשתתפות באסיפות עם נהפכה לחוק בלתי כתוב כשכולם מנסים להפגין נאמנות מופרזת לשלטון החדש. לנו, לנוער היו אסיפות אלה לבידור היחיד באותם הימים. רק מאוחר יותר הביאו הרוסים את הקולנוע לעיירה.

זכורה לי אסיפת־עם אחת בה נבחרה אשתו של טומקו „בוסי" („היחפן") לחברת הסוביט העליון של הריפובליקה האוקראינית: האסיפה התקימה באולם „סוקול" כשקירותיו מקושטים בתמונות ענק של המנהיגים ובסיסמאות מהפכניות. הנואמים נאמו בשפע של מעלות הדימוקרטיה והסוציאליזם הסובייטי כשכל נואם היה מסתיים בקריאות לכבוד המנהיגים. והנה הגיע תורה של ה„דפוטטית" שלנו לשאת את דברה. עד היום חידה היא בעיני כיצד הצליחה ללמוד את הנאום כי עד כמה שהיה ידוע לנו לא ידעה קרא וכתוב. אחרי עמל רב הגיעה לסיום ולברכות. בסגנון הקבוע זעקה בכל כוחה: „יחי החבר סטאלין!" והקהל אחריה יחי! „יחי החבר לנין!" והקהל נבוך אבל משיב בחסר בטחון יחי! (מה לעשות והרי הוא מזמן לא נמצא בחיים). לבסוף שכחה הנואמת שלנו את שם המרשל שתמונתו הענקית היתה תלויה על יד תמונת לנין והיא המשיכה לזעק „יחי זה שתלוי על ידו!!!" והקהל מסיים: יחי!. מי היה מעיז לחייך בגן עדן של סטאלין. רק לנו לילדים מותר היה לחייך ברגעים רציניים כאלה.

למעשה זכורה לי תקופת השלטון הסובייטי כתקופה יפה יחסית. אנו בני נוער הרגשנו חפשיים למדי. מאחר והחינוך היה חינם עד גיל 18 חזרו רבים לספסל הלמודים. רבים מאלה לא יכלו שנה או שנתיים לפני כן להמשיך בבי"ס תיכון פולני. היהירות של הנוער הפולני נשברה ואנו, הנוער היהודי, הצלחנו להתידד מהר יחסית עם בני הרוסים — בני המעמד העליון באותה תקופה. האנטישמיות הגלויה נעלמה מעל פני השטח ובטחוננו העצמי גבר. את כל

הצרות והקשיים של המשטר החדש לקחנו בהומור ולא חסרנו תעלולים גם בתקופה ההיא.

גם אז היה על פי רוב דוזיו לינדר מושך אותי לכל מיני מבצעים. הוא תמיד היה בעל ידיעות מ„מקור מוסמך" היכן ומה „יחלקו" למחרת היום. הכוונה באיזו חנות ממשלתית תהיה מכירה של מצרך זה או אחר כגון סוכר, נעלים או חולצות. דבר זה היה בעל חשיבות רבה באותם הימים, כי רק משכימי קום והראשונים בתור יכלו אחרי מאבק רציני להשיג את המצרכים.

אמנם אנחנו שנינו לא היינו דוקא מן הנזקקים ביותר לחולצה או נעל אולם ה„ספורט" הזה של השכמה ב־5.00 לפנות בוקר והעמידה בתור תוך מתח ומאבק להגיע או לא להגיע לדלת, הוא שהיה מושך כל כך את לבנו.

אולם שום דבר לא הסעיר את רוחנו והעסיק את מוחותינו כך כמו הרצון לדעת מה מתרחש מעבר השני של הנהר זברוטש.

הנסיון הראשון להסתנן לעיירה המזרחית עשינו בחג המהפכה. אחרי שהושלמה בנייתו של הגשר על הזברוטש, פשטה שמועה — היתה זאת בכלל תקופה של שמועות — כי „ביום המהפכה" יירשו השלטונות מעבר מפגש של בני משפחות משני צידי הנהר. מעיירות וכפרים שבסביבה זרמו אנשים רבים אשר קיוו להפגש עם קרוביהם אותם לא ראו שנים כה רבות. המון רב נדחק משני צידי המחסום שעל הגשר, ולחץ על חיילי משמר הגבול הסובייטי אשר תוגבר במיוחד באותו יום. התברר שהשמועות לא היו כל כך מדויקות כפי שזה בדרך כלל קורה לשמועות. לכן נשמעו צעקות ותחנונים מכל עבר, זה זועק: „תן לי לראות את אחותי אותה לא ראיתי כבר עשרים שנה!" וזה מתחנן: „אנא הרשני לעבור למספר דקות ולנשק לדודתי הזקנה ממנה נפרדתי לפני עשרים וכמה שנים!" וכו' וכו'. דוזיו ל. ואנכי החלטנו לנצל את ההזדמנות ויהי מה. תוך כדי דחיפות וזחילה בתוך ההמון מצאנו את עצמנו מהצד השני של המחסום, אולי לא היו החיילים מרגישים בנו בתוך ההמון שמהצד המזרחי של המחסום, אלא שבגדינו הטובים יותר העידו בנו שאין אנו שייכים לצד זה. בהתקרב חייל אלינו כדי למשוך בצוארנו לכוון ההפוך החלנו גם ליילל: „טובריש! רחם עלינו הרי זה עשרים שנה כבר לא ראינו את הסבתא שלנו הגרה בעיירה"! אתם יכולים לתאר לעצמכם איזה מטר של קללות ברוסית עסיסית ירד על ראשינו בני 14 הטוענים שכבר עשרים שנה לא ראו את הסבתא! קת של רובה עזרה לנו לעבור מהר מאד בחזרה לצד המערבי.

מאורע זה הגביר עוד יותר את תשוקתנו לראות את העיירה, אשר בצד

המזרחי. לא עברו שבועות מספר וחורף עז פקד את האזור. סופות שלג השתוללו בלי הרף והנהר התכסה שכבת קרח עבה. למרות המשמרות החלו להסתנן אלינו האמיצים שבנוער מן העיירה המזרחית כדי לקנות מצרכי מזון ולהבריחם הביתה. עסקי ההברחות החלו לפרוח לשני הכוונים למרות שהמשטר היה אחד. ושוב היה זה חברי דוזיו לינדר אשר לא הרפה מן הרעיון לנסות להסתנן לעיירה המזרחית. למרות הפחד הדבר קסם לנו מאד ומאחר שלא בהברחות חשקה נפשנו החלטנו שמטרת מבצע זה תהיה השגת ספרי לימוד רוסיים שחסרו לנו.

יצאנו שלושה חברים, דוזיו לינדר, סלי גרינברג ואנכי. בחרנו כמובן ביום סגריר במיוחד ומיד אחרי ארוחת הצהריים פנינו לדרכנו מבלי לגלות דבר בבית. רק חברים בודדים בכתה ידעו על תכניתנו. עברנו ללא כל קושי את הנהר הקפוא בחסות סערת שלג, והחלנו לטפס על המדרון של הגדה המזרחית שהיה די תלול במקום זה. בחרנו במקום הקשה מתוך תקוה כי אין שם שמירה קפדנית, כמו כן היה זה לא הרחק מבית הספר הרוסי. כנערים בני 13—14 היו דמיוננו עשיר מאד ושאפנו בטחון מעצם ההעזה שלנו. באמץ טפסנו צעד אחר צעד מול הרוח הצורבת את פנינו כשעינינו כמעט עצומות בגלל פתיתי השלג הנדבקים לריסים. היינו כמעט על הרכס כשפתאום צצה לפנינו איזו דמות וידה הימנית מורמת כאילו זורקת רימון. למעשה בקשי ראיתי את החלק העליון של הגוף בולט מעל קו הרכס כששמעתי את קולו של סלי ג. „חברה ס׳ איז בישט גיט!״ (חברה, זה לא טוב!) והחל לגלוש במורד הרכס ואנחנו אחריו. ירדנו מטרים ספורים והקשבנו דרוכים. אחרי דקות של מתח וציפיה לא קרה דבר. לא התפוצצות ואף לא צעקה, רק הרוח המשיכה ליבב. כשראינו שאף אחד לא בא אחרינו אזרנו אמץ לנסות לטפס שנית. הפעם החלטנו לפקח עינינו היטב כשנגיע למעלה. תארו לעצמכם את הרגשתנו כשעלינו למעלה, סוף כל סוף, וגלינו כי „זורק הרימון״ לא היה אלא פסלו של לנין כשזרועו מורמת ואגרופו קמוץ, כפי שהיה נוהג לנאום. שמחנו שלפחות אף אחד לא ראה אותנו בחרפתנו והחלטנו לא לספר על כך לאיש.

מנהל ביה״ס המקומי, אשר התגורר בבנין ביה״ס קבל אותנו ה„מערביים״ בסבר פנים יפות. אחרי כוס תה מהביל, שהיינו זקוקים לו מאד, מאד, שוחח אתנו על הנעשה בביה״ס שלנו ואנו בנמוס השבנו על כל השאלות. הוא שיבח אותנו על צמאוננו לדעת עד כדי סיכון לצאת לטיול ארוך ביום סופה כזה רק כדי להשיג ספרי למוד. הרי זאת היתה המטרה המוצהרת של המבצע. ברור

שקבלנו גם ממנו ספרים שונים ויותר מאשר שמחנו בהם בתור שכאלה הרי חשוב היה לנו להביא הוכחות לחברינו על הצלחת המבצע. השתדלנו לקצר בבקור כי היום החורפי קצר ואנו פחדנו מפני הדרך בחשיכה. המנהל הרוסי שכנע אותנו שכעת אין כל סיבה לפחד ואנו יכולים בשקט לעבור את העיירה ולסייר בה בדרכנו חזרה. לדעתו יתנו לנו לחזור הביתה דרך הגשר בגלוי שהרי אנו ילדים, אשר חשקה נפשם בתורה ובידינו ספרים ולא סחורה מוברחת חס ושלום.

מעודדים על ידי דבריו נפרדנו ממנו במצב רוח מרומם כשפנינו הביתה. הסיור בעיירה והצצה לצרכניה עברו בשלום עד שהגענו לאזור הגשר. עוד לפני שהספקנו להתקרב לבנין משמר הגבול נעצרנו ע"י חיילים, אשר הובילונו כאילו היינו פושעים מסוכנים. בתוך בנין המפקדה החל המשא והמתן עם הקצין. אנו בטענות שלנו כי אין כאן ענין הברחות אלא צמאון לדעת והוא בשלו. אולם ניכר היה כי הוא נבוך ואינו יודע מה לעשות בנו. כנראה „בפושעים" מסוג זה עוד לא נתקל. לבסוף החליט אחד החיילים שאין מספיק עצי הסקה והציע להעניש אותנו בשעת עבודה במרתף. הובטח לנו שאם נתפס עוד פעם יהיה עונשנו חמור ביותר. משום מה לא התיחסנו ברצינות לאיומים אלה.

החשיכה כבר ירדה על העיירה כשצעדנו מאושרים, כל אחד לביתו, ורק דאגה אחת מכרסמת בלבנו: מה נאמר להורים אשר ודאי כבר הרגישו בהיעדרותנו הממושכת. כיצד מסרנו לחברינו למחרת בבית הספר, על ההרפתקאות ובאיזו מידה הגזמנו בענין העונש במרתף, זהו כבר ספור בפני עצמו. רק זאת אוסיף עוד, כי הצלחתנו זו והרושם שעשינו על חברינו עודדו אותנו למבצע דומה נוסף אשר אמנם נכשל עוד בתחילתו.

למרות המחסור הכלכלי ולמרות דאגות הורינו היתה תקופת השלטון הסובייטי בשנים 1939/41 בשביל הנוער היהודי בעיירה תקופה טובה. אך פתאום הופסקה.

זרם הפליטים מן המערב אישר את השמועות על נסיגת הצבא האדום והתקדמותם המהירה של הגרמנים. מעטים בלבד העזו והצליחו להמלט לתוך הבלתי נודע מעבר לנהר זברוטש, מזרחה. רוב יהודי העיירה ציפו אמנם לזמנים קשים ביותר, אבל החליטו להשאר במקום. אף דמיון הפרוע ביותר לא יכול היה לחזות את גודל השואה, אשר עתידה היתה לרדת עלינו. רצה גורלנו המר והעיירה שלנו נפגעה הראשונה, לפני עיירות המחוז ובאופן אכזרי ביותר. יום אחרי כבוש העיירה על ידי קלגסי הנאצים פגה הילדות והנעורים — אלה, אשר נשארו בחיים היו למבוגרים תוך יום. המאבק האכזרי על הקיום החל.

אברהם בקר

שליחי ארץ-ישראל נתקעו בהוסיאטין*

לאחר סיום הקונגרס הציוני באוגוסט 1939 בז'נבה, שווייץ, יצאה משם קבוצת שליחי א"י העובדת לפולין לפעולה המתוכננת. הם הגיעו לוורשה ב־1 בספטמבר, יום פרוץ המלחמה העולמית השניה. מקץ שבוע ימים נתברר שלא ניתנה אפשרות לפעולה כלשהי והוחלט שעליהם לחזור לארץ. הם ניסו לנסוע דרך רומניה, אבל כאשר באו, בדרכים לא דרכים, לזלשציקי, הגבול כבר היה סגור. היות היו בידיהם דרכונים בריטיים ואף ויזה רומנית נתן להם קצין משמר הגבול רשיון נסיעה דרך מעבר הגבול בהוסיאטין עד לקמיניץ פודולסק, כדי שם להשתדל להשיג היתר־יציאה מרוסיה דרך אודיסה.

ב־26 בספטמבר נסעו ברכבת מזלשציקי לקופיצ'ינצה ובעגלות משם להוסיאטין. פה לא ניתן להם לעבור את הגבול ברשיון שהיה להם מזלשצ'יקי, אלא היה עליהם לחכות לרשיון ממוסקבה. הטיפול בענין זה מצד קציני משמר הגבול מגדודי ה־נ.ק.ו.ד. היה אדיב ואף ידידותי, ותחת חסותם עמדו לגבי השלטון המקומי.

בקבוצת השליחים זו היו שתי נשים ושבעה גברים, מהפעילים הבולטים בתנועת העבודה בכלל, וב„החלוץ" בפרט. ביניהם היו: ל. לויטה (איש הקיבוץ עין־חרוד), פ. בנדורי ז"ל (גבעת השלושה), חנה צוראבל־יעקבי (נען), משה מלמד (גליל־ים), אריה פיאלקוב־סגולי (אפק), גאולה מחניימי, ילידת הארץ וכו'.

הידיעה על שהותם של שליחי א"י בהוסיאטין הגיעה לחברי מרכז „החלוץ" שנמצאו אז בקובל וברובנה. בהקשר עם זה רשם ביומנו, מיום 25 באוקטובר, יודק'ה (יהודה הלמן), גם הוא מפעילי „החלוץ", כדלקמן: „ידיעה בלתי מאושרת אומרת, כי שליחי א"י נמצאים כולם בעיירת הגבול הוסיאטין", וזמן קצר אחרי כן: „הידיעה על השליחים בהוסיאטין מתאמצת".

מיד נעשו נסיונות למצוא קשר עם השליחים אלה. פעם אחת ביקרה אותם צביה לובטקין ופעם אחרת צפורה פלדמן, גם הן פעילות בתנועה החלוצית, הראשונה מ„פרייהייט" והשניה מ„גורדוניה"... היו אלה ביקורים חטופים, בין לילה אחד, לבל להפנות את תשומת־לב... העיקר, שהקשר לא ינתק.

---

*) כתבה זו מבוססת על הספר הנזכר להלן ועל מכתבו של ל. לויטה למחבר ושיחתו האישית איתו וכן על ג"ע מפי צפורה פלדמן, (ת"א), ארכיון המחבר.

מקץ חמישה שבועות של ציפיה בכליון עיניים, נתקבלו ממוסקבה ויזות־מעבר דרך אודיסה (רוסיה) בשביל כל השליחים. טרם צאתם מהוסיאטין נמסרו להם דרישות־שלום לקרובים שבא״י מאנשי הוסיאטין הבאים: ד״ר ישפה, רוטברג, פייקוביץ, ברנדס, מנדל הכט, בדיאן, בליקשטיין, פופל, אברהם (בומצי) ומשה אלטשילר, ד״ר גולדשלג, אייזנברג, קלמן שפירא ויצחק רמלר.

ביום 14 בנובמבר 1939 יצאו שליחי א״י את הוסיאטין. אוטו של הצבא האדום הסיע אותם לקמיניץ פודולסק, כדי להמשיך את דרכם ברכבת לאודיסה ומשם באניה לארץ־ישראל. הפרשה כולה וגלגוליה הרי היא רשומה בספר „בימי שואה — מפי שליחים ל,החלוץ״", שראה אור ב־1940, בהוצאת הקיבוץ המאוחד.

בספר זה תופסים את מחציתו דברי ל. ל. (הוא ל. לויטה) בכותרת „בדרכי עולם נסערות״ ופרק מיוחד מוקדש להוסיאטין. להלן אנו מביאים קטעים אחדים מתוך מאמר זה, המתאר בצורה פלסטית וכנה את עיירתנו בימים ההם.

ל. ל.

בדרכי עולם נסערות

(קטעים מן הספר „בימי שואה — מפי שליחים ל׳החלוץ׳״, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1940, עמ׳ 91—95. המחבר ל.ל., הרי הוא ל. לויטה)

... ואנו יושבים בעיירה, בהוסטין...

עיירה יהודית נמקה, עזובה ונידחת. בניה — כל צעיר וכל אשר כוח במתניו — עזבוה, לא מעטים עלו גם לא״י. בכל פנה, הדלות מבצבצת...

לביצה שוקעת זאת — מעון חלכאים, „דלי עם ואביוני אדם״ — טלטלנו הגורל בימי סערות עולם, לשבת בה, לגיל בגילה המועט ולהעצב בעצבה הרב...

כאן שמענו את ה„ברכות״ הרבות — ממיטב הלקסיקון העממי שבפי יהודיות „המפיק מרגליות״ — המלוות לעולמם את שליטי האתמול שהלכו „א בראך אף זיי״... „כל מה שבא עליהם הן בא בגלל מה שעוללו להמוני ישראל (ובמיוחד לישראל שבהוסטין)״...

ראינו את העיירה בעמידתה נדהמת ומופתעת בפני הכובשים החדשים, אשר בחרו בהוסטין למעבר צבאם הרב והציפו בהמוניהם הנוהרים את כל העיירה, את מבואותיה ומוצאיה. נדהמים הם עמדו היהודים בפני הכוח העצום ובפני היחס „המוזר״ אליהם מצד החיילים — ללא משוא־פנים, ללא התנשאות וללא זלזול, אדרבא — אדיבות וקשב ונכונות לעזור. כזאת לא ראו! „אין זה פאניע כלל״ — אומרים הזקנים. ותהלת ה„טאווארישצ׳עס״ בפי כל.

וראינום את היהודים — העיירה כולה — בבהילותם ובלהיטותם למעט פרנסה ו„עסקי מלחמה״. כל מי אשר חלון לו ודלת החוצה — פתחום לממכר לחמניות לבנות וביצים מבושלות. רבבות לחמניות לבנות זוללים החיילים האדומים. ואף הבעל־בתים שבעיר אף הם במשך הימים ויתרו על כבודם ופתחו את דלתם למכירת לחמניות וביצים. וחדרי־דירה (עד לחדרי המטות הגיעו) הפכו לבתי־תמחוי. יד כולם — גדול וקטן — בסחר וממכר. „אלץ איז א סחורה״. ויהודים נוסעים לצ׳ורטקוב ולסטניסלבוב ועד ללבוב ומביאים מכל הבא ליד ומוכרים במחירים מוגזמים, סוחטים פון טויט און פון לעבעדיג ו„אוגרים״ כספים. ובתוך סחף הספקולציה הם כל כך רחוקים מלחשוב את מחשבת המחר...

וראינום בהסתגלותם ל„תביעות הזמן״. הנה הם ממהרים לשלוח את ילדיהם לבית ספר, ששפתו היא אוקראינית, וכומר הוא מנהלו וילדי ישראל מהווים בו את הרוב של התלמידים. הנה הם „מפעילים״ את בניהם ובנותיהם בקומסמול.

הנה מיליציונרים יהודים, הנושאים את לבם לא"י ושולחים את ידם למסחר. הנה היהודי הצעיר... שב„אופרבה" הזמנית — מי שהיה אתמול יושב־ראש לועדה של הקרן הקיימת והיום הוא צועק בכל כוחו „יחי"!...

ובו בזמן, שמועות פשטו בעיירה — אי מזה הגיעו? — והן נמסרות מאחד לשני בשמחה, בחרדה ובתקוה ומכות גלים: „מדינה יהודית בארץ ישראל", „מיליון יהודים התקבצו לארץ מכל נידחי גולה ופליטי חרב", „בן־גוריון במוסקבה"... וכל זה נמסר בבטחון ובודאות, שאין לערער עליהם ולא ניתן להעקר מלב. לבות יהודים הכמהים למעט נחמה, ולו גם להשליה...

והנה, בית ה„סוקול" נפתח לרוחה להמוני העם. הצבא האדום עורך כאן נשפים לעם ו„סינמה בלש". והבית הוא ברשותו של הקומסומול. והקומסומול הוא ראשו ורובו ילדי ישראל — מאלה שאתמול היו בנוער הציוני, דברו עברית וחלמו על ארץ־ישראל. הם באים הנה „לבלות את הזמן" — כאן משחקים, שיחות, הצגות, תהלוכות. הנה הם מכינים הצגה ל־7 בנובמבר — היא כמעט מוכנה מקודם! — זאת ההצגה שהוכנה לי"א אדר, בשינוי נוסח בלבד...

והנה, כל העיירה כמרקחה — נפל דבר בהוסטין! — אף הוא מאותות הזמן: „בת ה„אפטייקער", נערה צעירה בת 17 נישאה ביום בהיר אחד לאיש — והוא גוי צעיר, קצין בצבא האדום, אשר עבר את הוסטין, ואף נארשו כדת וכדין ב„אופרבה הזמנית". בפעם הראשונה בתולדות הוסטין!

כך משתלבים יחד — הטרגי והקומי, המגוחך והמכאיב, המסכנות ויצר־החיים. **זעזועי עולם בהשתקפותם בהוי החיים של עיירה יהודית.**

בתהלוכת חג ב־7 בנובמבר הלכו אחרי פלוגות הצבא האדום ילדי ישראל בסך, מבוהלים ונבוכים מצעידתם בראש חוצות, קרועים ובלואים וחסרי דם, — „כל עקת הדחקות, דמי דלות מנוולת" בפניהם החוורים, בגופותיהם הכחושים, בכל הילוכם... ביום אשר ניתן להם חג! מפקד־הגדוד־האדום אשר לפניו עברה התלוכה, נבוך למראה התמונה הזאת: קדרות כזאת בתהלוכת ילדים, „פרחי־החיים"... הוא ניסה לעודד: „יתר שמחה חבריא"! ללא הד (אף את שפתו לא הבינו), ללא בת־צחוק של ילדות הם המשיכו לשרך את רגליהם הקטנות בשלוליות הבוץ של הרחוב — משה'לאך, שלמה'לאך, אידעלאך שטרוי רויך און פעדערלאך, ילדים ללא ילדות, ילדים לגלות מרה ולדלות שחורה — **ילדי ישראל.**

כך — כבתמונה סמלית — נחרתה בראייתי ובדמי הוסטין, **עיירה יהודית מזועזעת,** — ביום חגה של מהפכה גדולה, **עת מאשפתות יורם דל** — — —

— — —

חמשה שבועות ישבנו בהוסטין מנותקים מהעולם, רחוקים מבית, נתונים בין תקוה ויאוש. „עבר קציר, חלף קיץ, ואנחנו לא נושענו". סתיו ודלף, שלג ראשון נמס, שמים מעוננים ובוץ... חמשה שבועות בוצצנו בבוץ רחובות. התגוררנו בחדרים צפופים שברחוב השוק — תוך דחקות וזוהמה והמולת תגרנות. בתוך חלאת החיים והשממון.

רק בסוף הימים — עם קשרים שנקשרו — מצאנו לנו מקלט בבית מרוחק קצת משאון השוק, ויד טובה של „בעלת־בית" יהודיה. יד נאמנה ומסורה הרעיפה עלינו ברוב חן ופשטות קצת הרגשת בית, דאגה אמהית ונחת־מה. יבורכו מעט הזכות והרוך, ששרדו בתוך בצה סרוחה המעלה ירוקה, בזכותן של אמהות עבריות!

חמשה שבועות, מדי יום ביומו, היינו באים אל הגשר, אל האוטו האדום. מכאן נמסר הענין לקמניץ־פודולסק, מקמניץ — לקיוב, מקיוב למוסקבה. לא פעם חשבנו לעזוב את הוסטין זאת ולנסות את מזלנו בלבוב־רבתי (כך עשה חלק מנתיני חו"ל שהיו אתנו, והם עדיין תקועים שם) ולא לשבת כאן בתוך החור של עיירה קטנה, נתונים לחסד, „נקודת בקורת מעבר מקרית, ללא מוסד אוטוריטטי ואחראי. ולא זזנו מכאן ולא הרפינו. כעבור שבועיים וחצי קבלנו את ההוראה להעביר את דרכיותינו למוסקבה. נשארנו תקועים ללא תעודות (מה ערך בימינו לאדם בלי פספורט!) מבלי לדעת איך יפול משפטנו שם במוסקבה־הבירה ומה גורל צפוי לפספורטים שלנו ולנו (ולפי הדרכיות שלנו — כולנו שליחים ל„החלוץ" בפולין, ואחדים מבינינו מיוצאי רוסיה ומיוצאי מוסקבה עצמה, שישבו בבתי־אסוריה והוגלו בשעתם בגלל פעולתם הציונית במחתרת). מקץ חמשה שבועות — ואנחנו כבר אבדנו תקוה — חזרו אלינו הדרכיות ממוסקבה עם ויזות־מעבר דרך רוסיה (אודיסה). ונצ'לניק מהמטה של גדוד־הספר שבקמניץ־פודולסק בא במיוחד למסרם לידינו ולהסיענו באוטו אל מעבר לגבול הסוביטי.

חיש פשטה השמועה בעיירה. ויהודים רצו לקראתנו לבשר את הבשורה ולברכנו במזל טוב — „אף אונז געזאגט געוואָרן"... בחמימות ובקנאה — קנאת הרבים לאשרם של מעטים — נפרדו מאתנו אנשי העיירה. ודמעות רבות, דמעות יהודיות של צער ושל כיסופים, של אבדן המוצא ואבדן החלום, ליוו אותנו בדרכנו האחרונה אל הגשר. הם נפרדו מאתנו, כאילו נפרדו ממשאת־נפשם. הם נפרדו מארץ־ישראל.

אנו נפרדנו מימים שדמו לשנים, ימי טרוף ואסון ומרי היאוש. נפרדנו

מעיירה רחוקה וניידחת, אשר נתקעה באמצע דרכנו עלי־תהומות של חיים והשתלבה לתוך חייו וגורלו של כל אחד ונעשתה כל כך קרובה... על כל חלאתה וקדרותה, על כל עצבותה וכאבה. כאבה היה כאבנו — **כאב עמי**. על הגשר הזה עוד מעט וינתק הפתיל האחרון הקושרנו עם בית ישראל הגדול שבפולין, **עם המעיינות**. האמנם ישרף **הגשר** מאחורינו ?

בלילה בטרם שחר עמדנו בפעם האחרונה על הגשר שעל הזברוץ'. „אף שעתכם הגיעה" — קדמונו חיילי המשמר־הלילי של הגבול, בידידות ובחברות. „צאתכם לשלום !"...

יהודה אודסקי גולדשטיין

תשמש כתבה זו מצבה לזכר
אבי ואמי ז"ל הנאהבים והנעימים
בחייהם ובמותם לא נפרדו.

זכרונות מגלות רוסיה

מלחמת העולם השניה פרצה! אני אומר פרצה כי לא היה כל אולטימטום לפני זה, ביום ה־1.9.39 תושבי עירנו נשארו כולם במקומות מושבותיהם, היה מתח ופחד לבאות, המתינו לדברים נוראים אך איש לא העלה על דל שפתיו אשר בלבו — 17 יום חיינו בצפיה, מדי בקר הקפנו בעינינו את ההרים מסביב העיר לעבר הצד הרוסי לראות אם יש תנועת צבא, בשיחותינו באספותינו אמרנו כי הפולש הפעם יהא הרוסי־הבולשביק, יום ה־16.9.39 חל בשבת, במוצאי שבת נתך גשם עז, ובשכבי במיטתי שמעתי צרור יריות ממכונת יריה, אמנם היינו רגילים לשמוע יריות אך היו אלה יריות בודדות של חיל המשמר הפולני־והרוסי על כל רישרוש ירו, וזה בכדי להפחיד את המבריחים. ואני אז בימים ההם נער על סף ה־18 לחיי, לא יכולתי להרדם יותר, נקר במוחי כי דבר מה מתרחש, ליבי אמר לי כי הפעם נצטרך לקחת מקל הנדודים מחדש ולא נשוב עוד לעירנו ביתינו, עם עלות השחר בטרם בוקר שמענו דפיקה בדלת, אבי ז"ל הציץ דרך סדק הדלת וראה חייל פולני על נשקו מבקש מחסה, לא פתחנו את הדלת והחייל המשיך לרוץ. בשעות הבוקר המוקדמות הצצתי דרך החלון וראיתי כ־10 פרשים

דולגים על סוסיהם ועמהם דגל אדום, הבינותי כי זו התחלת הפלישה הרוסית, כעבור זמן נוספו עוד פרשים בדרכם לכנסיה הפולנית ומשם דהירה נחפזת לדרך העולה לקופיציניץ, מקום מרכז השלטון הפולני, לא שמעתי יותר יריות, יצאתי החוצה ועמדתי על פרשת הדרכים, הורדתי את כובעי לפני הפרשים לאות ברכה, אחד מהם כיוון את רובהו ממולי אך לא ירה, התושבים יצאו לרחוב להציץ בנעשה בין הבאים־הפולשים, ראינו הרבה קציניים בעלי דמות יהודית, הם פנו אלינו בדברי הרגעה, באמרם: לא יאונה לכם כל רע.

הטנקים והנשק הכבד עבר דרך הנהר על גשר בנוי סירות ומעברות, — אלפים אלפים נוהרים מי ברכב ומי ברגל בדרך לקופיציניץ ומשם לצ׳ורטקוב. לקראת הצהרים שמענו את המתופף מטעם העיריה (בימים ההם לא הודיעו הודעות דרך הדבקת כרוזים על הקירות) מזעיק את הקהל לשמוע הודעה מאת השלטונות, כי בשעה 5 לפנות ערב תתקיים אספת עם מטעם השלטון החדש, זקן ונער חייבים להופיע לאספה זו. בשעה היעודה התאספנו כל הנוער, מעט בעלי בתים מבוגרים וכן גויים מעטים, הופיע הפוליטרוק מעל במה עשויה ליד ככר מיצקביץ, את נאומו התחיל „אין אנו חייל כיבוש, אנחנו חייל שחרור, באנו לשחרר אתכם מעולם של האדונים, בעלי האחוזות הפולניים, — אצלנו שויון זכויות לכל אזרח וגר — מדינתנו רבת גוונים, עמים שונים שוכנים אחד ליד השני מתוך שלום ואחוה, אצלנו הביטוי „זיד״ כלפי יהודי קשור בעבירה פלילית, אנו קוראים ליהודים „עברים״. זקפנו גו ואילו הגויים, הרבאין דבר מפניהם.

הנוער ענד סרטים אדומים על שרוולי מעיליהם בכדי להוכיח נאמנותם לשלטון. כחדש נמשכה זרימת הצבא מהעבר הרוסי לצד הפולני לשעבר, יומם ולילה הופעלה הרכבת והזרימה נמשכה ללא הפוגות, ממש כחול על הים. בעלי העסקים פתחו את עסקיהם, והחיים חזרו למסלולם, היתה הרגשת הקלה לאחר שבועות של מתח, השלטון התבסס, היינו חפשיים ללכת לכל כוון גם למקומות שבימי הפולנים לא היתה דריסת רגל ליהודי, בית־העם הגדול הפולני („סוקול״) הפך למועדון הנוער לאספות ונשפי רקוד, האולמות קושטו בדגלים אדומים ותמונות המנהיגים וסטלין הגדול בראשם.

תוך פרק זמן התחילה החרמת הסחורות, בעיקר המסחר הסיטונאי, המסחר הקמעוני חוסל מעצמו, כל אשר נמכר לא באה כל תמורה. הבטלה עשתה את שלה והתחלנו לחפש מקורות פרנסה ע״י עבודה, התחיל מרדף אחר לאומנים פולניים ואוקראינים, ובשעות הלילה נלקחו לבולשת נ.ק.ו.ד. ונעלמו, לאן איש

לא ידע, מי לבתי סהר ומי לגרוש — הנוער התחיל להתנער מאשליות והחלו לחפש עבודה למחיתם ולמחית הוריהם, — פנינו לשלטונות ובקשנו עבודה, כותב הטורים הללו ועמי צבי באדיאן, רבקה פרנס, בלומה שינפלד ויוסף מקרובסקי נרשמו לקורס טלגרף, והובטח לנו עם גמר הקורס לקבל תפקיד בתחנת הרכבת, אשר בינתיים הפכה לתחנה סואנת ביותר, רכבות משא ונוסעים משך היום והלילה לכל כיוון לצד רוסיה ולצד גליציה. מקום לימודנו היה צ׳ורטקוב, למדנו שיטת מורס וכל עבודה הקשורה לטלגרף. עברנו בחינות ועם שובנו להוסיאטין קיבלנו עבודה בתחנת הרכבת.

בעזרת השלטונות התארגנו קואופרטיבים למלאכה, גם אבי ז״ל צורף לאחד הקואופרטיבים, שתי אחיותי עבדו כזבניות, מוכרות בחנויות ממשלתיות, היחס בין היהודים לגויים השתפר, מתוך סובלנות וסבלנות הדדית, מתוך ידיעה כי כולנו בסירה אחת. בעניני דת לא היתה כל התערבות, והיהודים המשיכו להתפלל בבתי הכנסת, ואילו הגויים בקרו בכנסיה, ועם זאת באספות נוער דובר נגד הדת הכמרים והרבנים, — נדרשנו להצטרף לתנועת הנוער קומסומול — ועשינו כנדרש. גם אני הייתי חבר בקומסומול וחבר המפלגה, החיים הסתדרו לאט לאט, מי בקואופרטיב ומי בסחר ממשלתי — מי שלא הצליח להסתדר חי חיי בטלה והתנוון מחוסר מעש ופרנסה.

ביום ה־22.6.41 בא הקץ לשלוותנו — פתאום נפלו פצצות על הוסיאטין. הנאצים פלשו לאוקראינה, שטפו במהירות כל הגבולות והגיעו גם אלינו. אני שעבדתי בתחנת הרכבת כטלגרפיסט קבלתי ראשון את מברקו של המרשל טומשנקו מיועד למפקד הצבא האזורי, בו מציע על גיוס כללי, המתיחות היתה ללא נשוא, עצבנות כללית לא רק בין היהודים אלא גם בשורות הצבא, כולל המפקדים. שמנו לב כי הגויים שינו בין לילה את יחסם אלינו. משפחות אשר היו קשורים לעבודה בממשלה קבלו רשיונות לעבור לצד הרוסים, כעבור יומיים שלושה ניתנה רשות לכל הרוצה ללכת עם הרוסים לצד הרוסי — הורי ואחיותי גם הם עזבו את העיר מתוך מחשבה כי הרוסים ינצחו, ולכן לא לקחו עמהם כמעט ולא כלום פרט לצרור קטן בידים. אבי בעל נסיון מבריחות קודמות מימי מלחמת העולם הראשונה, קבע אתי שבמקרה ואהיה נאלץ לעזוב את מקום עבודתי, המפגש המשפחתי באודסה אצל דודתי אחות אבי, — הצבא נסוג והמצב החמיר, הנסיגה היתה ללא סדר בריחה, מתוך בהלה תחת הפצצה מתמדת של האויריה הנאצית, ביום 3.7.41 שוחררתי מתפקידי וניתנה לי תעודת תנועה, הלכתי בעקבות הורי לצד הרוסי. לא היה לי רצון ללכת לבדי, באתי העירה ולא מצאתי

נפש חיה, היהודים שנשארו הסתגרו בבתיהם וחיכו לבאות, נפגשתי אם משהלי בדיאן ובקשתיו להלוות אלי, אך אביו וולף בדיאן אמר, אנו בהחלטה לא לצאת את העיר, אין שלטון בעיר וכל הישר בעיניו יעשה. נסיתי לשדל את בלומה שינפלד ואת משה הופריכטר, אך גם הם לא הצטרפו אלי בגלל הוריהם, — רצתי חזרה לתחנת הרכבת ועליתי על קרון בדרך לז׳מרינקה, תחנת רכבת מרכזית ע״י פרוסקורוב, הגעתי לפרוסקורוב, בפרוסקורוב היתה לנו משפחה, ירדתי העירה לחפש ולא מצאתי. שכנים אמרו לי, כי הם בתחנת הרכבת מחכים למסע לערבות רוסיה, חזרתי לתחנה וכאן נתגלה לפני שדה טבח, המונים המונים מרובים, יהודים פזורים בשטח התחנה וסביבה, ומלמעלה אוירונים מפציצים את הכל, דם בדם התערבב, חורבן והרס, המסילה נהרסה וקרונות רכבת עמוסים משא סחורות ואדם ללא כל אפשרות של התקדמות, ובחוץ גשם שוטף בוץ ודם, — את דודתי לא מצאתי, בלית ברירה התקדמתי ברגל וכך הלכתי משך כל הלילה, עליתי על קטר במהלכו והגעתי לז׳מרינקה. כעבור יומיים הגעתי ברכבת לאודסה, מצאתי את דודתי והתחלנו לחפש ביחד את הורי, אך לצערנו לא מצאנו אותם, אבדו אי־שם בדרך...

לאחר זמן נודע לי כי כולם אשר נשארו בחיים בתחנת הרכבת בפרוסקורוב נלקחו בשבי.

המלחמה התקרבה גם לאודסה, ולאחר שבוע של מנוחה גויסתי לצבא האדום, נשלחתי לקורס סמלים היות והייתי עובד ממשלתי מנוסה עם תעודות כשרות למהדרין, הסיעו אותנו באנית משא של פחם, שטנו בים השחור עד דנפרוסטוק, יקטרינסלב, על הדניפר. הנסיעה נמשכה בדרך לסטלינגרד ע״י הוולגה, כאן נפצעתי ונשלחתי לרפוי לאסיה התיכונית.

עם גמר המלחמה הייתי בסרטוב. שם נוסד ועד לחפושי קרובים, גם אני פניתי, לאחר מספר שבועות קבלתי תשובה לקונית „לא ידוע גורל משפחתך״. באו ימי הרפטריאציה, החזרת פליטים למקומותיהם. בשנת 1946 יצאתי את רוסיה ולאחר נסיעה של חודש ימים הגעתי לשלזיה הפולנית, שם הצטרפתי לקבוצת חוזרים במטרה להגיע לארץ, היות והייתי חניך „גורדוניה״ והעברית שגורה בפי, נתמניתי ע״י אנשי עליה ב׳ כמדריך קבוצת נוער „גורדוניה״, וכך החלו הנדודים. לקראת העליה עברתי את פולניה, צ׳כיה, אוסטריה ומכאן לאיטליה לעיר החוף „בארי״. שם הצטרפתי לקבוצות נוער אחרות ועמדנו להפליג באניה „מולדת״ לארץ מבטחינו. בחודש מאי 1947 התקרבה האניה לחופי הארץ ; האניה נתגלתה ע״י הבריטים, וכאן החל המרוץ עם הזמן, לאחר

תגרה קשה בה נפצעו מספר חברים, גם האנגלים נפצעו, אך הם עלו על האניה וכבשוה בכח הנשק הרב שהיה להם, העבירו אותנו לאניות הובלה (גם זה במלחמת אגרוף אחד מול השני), ונכנענו. אנחנו בדרך לקפריסין, שם שהיינו 22 חודש במחנות סגורים תחת חוטי תייל ומשמרות צבא. עם חיסול המחנות בקפריסין הגענו ארצה — נולדתי מחדש. נכנסתי לעבודה במשטרת ישראל ומאז אני ממשיך את שרותי, מתגורר בחיפה, בניתי משפחה וחי במדינת ישראל, מתוך תקוה לשלום, בארץ שלום של אמת, ישיבה בשלוה ללא מחריד.

בימי הרס והרג

אברהם בקר

כרוניקה על החורבן (1941—1944)

מבוא

התיאורים האלה מסתמכים על הרישומים שנעשו בשעתם ושהושלמו במחבואי אצל נוצרי אחרי החיסול הסופי של הגיטו בקופיצינצה (במחצית השניה לחודש יולי 1943) וכן על ההרשמות היומיות הבאות.

בעיר הזו אני הייתי מימים האחרונים לשלטון הסוביטי ובעת כל הזמן של הכיבוש הגרמני.

כל התאריכים והעובדות אושרו ע"י שלושת האנשים „האחים לצרה" שלי באותו בונקר ואלה הם: **סבינה** (בינציה) **האהן**, סטודנטית ביולוגיה באוניברסיטת־לבוב, פעילה קומוניסטית לשעבר, **משה רוטמן**, סוחר עשיר לשעבר, בעל בית גדול ונהדר, שהוחרם ע"י הסוביטים, אדם נבון, אוהד מפלגת החרדים „אגודת־ישראל", שניהם מקופיצ'ינצה, והשלישי **ראובן שפיגל**, בחור צעיר מגולי רומניה (בסארביה), מאיזה כפר קרוב לזלישצ'יקי, מעבר לגבול.

במרכז התיאורים תעמוד מכאן ואילך, כמובן, העיר קופיצ'ינצה, אולם יסופר גם על האירועים החשובים מכל המחוז לרבות הוסיאטין, במידה שהגיעו לידיעתנו.

א) בהוסיאטין

בשבת, 5 ליולי 1941 נכבשה חורוסטקוב (18 ק"מ מקופיצ'ינצה) ע"י הצבא הגרמני בראש פלוגות מחץ של ה־אס.אס. ומיד נורו שם 13 יהודים[1].

ביום א', 6 ליולי (י"א תמוז תש"א) פרצו הגרמנים להוסיאטין, התפתח קרב חזק עם הצבא הרוסי שהעמיד התנגדות מעבר לנהר זברוץ'.

אנשי ה־ס.ס. הפראים הרגו בו ביום כמעט את כל הגברים, לרבות ילדים בני 10 שנה, שהוצאו מן הבתים. לפי עדותו של ד"ר י. ישפה[2] עלה מספר הקרבנות ל־200 והשחיטות ארכו 3 ימים, אולם לפי רשימותי הנ"ל, על סמך עדים אחרים, ההריגות לא פסקו עד יום החמישי ומספר החללים היה 135. היהודים נאלצו לכרות בעצמם את הבורות. אבות קברו את בניהם ולהפך. הרציחות נערכו

---

1) לפי אחרים מספר ההרוגים היה 19—20, „ספר חורוסטקוב", עמ' 367 ו־370.
2) ד"ר ישפה — גבית עדות מיום 1 למרס 1959, מס' 1־728/19, „יד ושם", ת"א.

מחוץ לעיר וברחבת חצר הרבי[3]. בשעת מעשה שרפו הקלגסים הגרמניים את רוב הבתים היהודיים ובית־הכנסת ההיסטורי המפורסם.

למוחרת (יום ב', 7 ליולי) פרצו התליינים הנאצים לבתיהם של אביגדור הופריכטר ויעקב ברנדס, גירשו את אלה שישבו במרתף, ציוו עליהם להתייצב בשורה וירו בכל אחד במכונת־ירי. לאחר מכן שרפו את הבנינים על כל אשר בהם. בביתו של ברנדס נמצאו אז מלבד בני־ביתו, פיפה, בתו של נחמיה גינזברג ואשתו של מחבר הטורים האלה, עם אחותו קלרה, בת 13 שנה, המשפחה השכנה קופפרברג ועוד אנשים, ביחד 14 איש. כאשר מחבר רשימות אלה בא להוסיאטין כשבועיים אחרי המאורעות הטראגיים, עוד מצא כתמי־דם על סף־האבן בכניסה, השריד היחידי שנותר מכל הבית.

ההרוגים נקברו ע"י השכנים הנוצרים בקבר אחים בגן הקרוב. עדת־ראיה היחידה שנשארה בחיים, הילדה הבכירה של י. ברנדס, לא היתה מסוגלת בעצמה להסביר, כיצד קרה שהיריות פסחו עליה ולא פגעו בה. היא עדיין נמצאה בהלם וקשה היה להוציא ממנה דבר.

באותם הימים שוב נתגלה היחס האנושי כלפי היהודים מצד הכומר ראצ'נקו, האדם הנועז והאציל, הנ"ל. הוא הסתיר בביתו מספר יהודים בשעת ההריגות. בכנסייתו דרש בפומבי והטיף לא לגעת ביהודים לרעה. אבל הקריאות הללו בדרך כלל לא השפיעו על עדתו. היו רק מספר מקרים בודדים של עזרה לנרדפים. עורך־הדין האוקראיני, ד"ר סרפין איפשר לצעירה סבינה באדיאן להתקיים ולהשאר בחיים, והרופא מלינובסקי, עמיתו של ד"ר ישפה, המכובד על כולם, העניק לו ולמשפחתו מחסה ועזרה רבה.

לעומת זאת רוב רובה של האוכלוסיה האוקראינית, במקרה הטוב ביותר, התייחסה באדישות ליסורי היהודים. אולם באכזריות שאין כמוה התנהגה המיליציה (משטרה) האוקראינית „סיץ'". אגב, היא הוקמה בעיקר מאותם „השקצים" ששירתו ביתר מרץ וקנאות תחת השלטון הסוביטי את המשטר הזה בעובדם כמוסרים ובלשים.

בהוסיאטין ניצלו אז רק מספר גברים, יחידים שנמלטו והסתתרו בכפרים השכנים. מלבדם לא נותר בכל העיר אף אב אחד, אף אח אחד ואף בעל אחד. הנשים השכולות, האלמנות ויתומות נחטפו ונסחבו תכופות לעבודות קשות ונבזות.

---

3) בין הקרבנות היה גם העו"ד יעקב מונדשיין מטלוסטה, שעבד יחד עם כותב טורים אלה ב„קונסולטציה המשפטית" (משרד עוה"ד הסוביטי) בהוסיאטין.

עשרת הגברים שניצלו מן ההריגה עבדו במחנה בשם „נכשובלגר" מטעם „לופטגאוקומנדו/קיעב" שהיה בהוסיאטין ע"י תחנת־הרכבת. אחרי חיסולו עבר חלק מהם למחנה שני ב־לוסקי ושם עבדו עבודת־פרך בשדות בתנאים קשים מאוד. רק אחדים מהם לבסוף נמלטו ונשארו בחיים.

באוגוסט 1941 הוקם בהוסיאטין היודנראט עם שייקה לנגר בראשו. אדם פשוט זה היה, לפי עדותו של ד"ר ישפה, איש הגון.

במרס 1942 נגזר על כל שארית היהודים בהוסיאטין ובסביבה לעזוב את בתיהם ולהגר לפרובוז'נה. חלק עבר מיד ישירות לקופיצ'ינצה ואחרים הובלו בזמן מאוחר יותר (כמתואר להלן) יחד עם תושבי פרובוז'נה לגיטו המרכזי במחוז זה. שם הגיע גם ש. לנגר עם אשתו, בתו וחתנו ישראל זומרשטיין.

יושב־ראש היודנראט בקופיצ'ינצה, הרמן רולר קיבל את לנגר כעמיתו ומינה אותו בדצמבר 1942 לסגנו. אחרי זמן קצר פתאום סר חינו של רולר בעיני הגסטאפו והודח מכהונתו. במקומו נתמנה שייקה לנגר. אך לא ארכו הימים והוא נקרא לצ'ורטקוב ושם הוצא להורג במיתה משונה, הכלבים קרעו אותו לגזרים.

רולר שוב עלה לגדולה והועמד לראשות העדה בקופיצ'ינצה. היה חשד שרולר הלשין על המתחרה שלו שבגד בו, כביכול, קודם לכן.

היות מכאן ואילך היה גורל יהודי הוסיאטין כגורל אחיהם בקופיצ'ינצה, נתאר גם באופן כרונולוגי את המאורעות בעיר זו.

ב) בקופיצ'ינצה

ביום א', 6 ליולי 1941, בשעה 3 אחר הצהריים הופיעו ברחובות העיר הטנקים והאופנועים הגרמנים הראשונים, ואחריהם נמשכו ונהרו בלי הרף באין מפריע ובאין התנגדות כל שהיא במשך כמה ימים שיירות גדולות של חטיבות שונות.

הפלישה הגרמנית לקופיצ'ינצה לא הפתיעה איש. כבר ביום לפני כן לא נשאר בעיר אף חייל רוסי אחד, מלבד כמה מפגרים שאיבדו את יחידותיהם והסתובבו בעיר, ואולי עקרו בכוונה כדי להכנע לאויב, אך בינתיים ניסו לשלוח יד בביזה בבתי היהודים. באותו זמן התגללו בחוצות ספרים קרועים מספרות הסוביטית, תמונות המנהיגים הקומוניסטיים, ניירות מן המשרדים הנטושים שבעליהם לא הספיקו לשרוף טרם צאתם. בעיר שרר מצב של „לית דין ולית דיין".

בשעת כניסת צבאות הגרמנים ישבו היהודים בבתיהם במצב דכאון מאוד.

אבל לעומתם באופן שונה לחלוטין הקבילו את פני הכובש הנערים והנערות האוקראיניים. הם יצאו בתלבושת החגיגית (היה במילא יום ראשון) ובידיהם דגלונים נאציים ואוקראיניים וכן פרחים וכרזות. הם התייצבו בשני צדי הכביש ורופא אוקראיני שרק אתמול עוד היה הרופא הראשי שבמחוז ועוזר פעיל לשלטון הסובייטי, נשא עכשיו נאום ברכה נלהב לכבוד הצבא הגרמני.

עוד באותו יום פרץ איש אס.אס. לדירתו של אברהם אהרון האליצ׳ר, סוחר עורות לשעבר, וללא סיבה ירה בו והרגו. בו ביום הוציאו ה„שקצים״ מהמיליציה „סיץ״ מבתיהם כ־50 יהודים, גברים ונשים, והוליכו אותם למשרדים העזובים, אותם צריכים היו לנקות. היהודים נאלצו לבצע את העבודה בידים ריקות ללא מכשירים מתאימים. מאותו יום הפכה חטיפת יהודים ושעבודם בעבודות קשות ונבזות לשיגרה.

בימים הראשונים, על סמך הלשנה מפי אוקראינים, נורו 8 יהודים, 7 מהם כנאשמים בשיתוף־פעולה עם הקומוניסטים. ביניהם היה גם שפירא הנ״ל, החייט ואלאך, יהושוע רוזנטל והעו״ד הנריק אנדרמן. כאותו גורל טראגי פקד גם את 21 היהודים, חיילי „הצבא האדום״ שנפלו בשבי.

בשבת, 12 ליולי נגזרה גזירה, לפיה חייב כל יהודי מ־10 שנים ומעלה לענוד על השרוול הימני של כל לבוש מגן־דויד כחול על רקע לבן, וכן אסור ליהודי להופיע ברחוב בשעת מסעו של הצבא; על הפרת הפקודות האלה צפוי היה קנס בסך 500 זל. או מאסר.

בימים ההם הוקם היודנראט עם איציק אלי צלרמייר בראש. ארגון זה חייב היה להציג את הציבור היהודי בפני הרשות הגרמנית והאוקראינית, למלא את כל דרישותיהן של עבודות וחפצים ובכלל לבצע את כל הוראותיהן ופקודותיהן. יש לציין, כי האדמיניסטרציה האזרחית היתה בידי האוקראינים.

לאחר זמן קצר התארגן היודנראט מחדש ובראשו הועמד העסקן הציבורי, הרמן רולר. הוא הועמד מיד בפני נסיון גדול: על הקהילה הוטל מס־מלחמה (קונטריבוציה) גבוה שהיה לשלמו תוך ימים ספורים: 1 ק״ג זהב וכמה עשרות אלף זל. במזומנים. 12 איש נאסרו בבית־הכלא בצ׳ורטקוב כבני־ערובה עד שהיודנראט מילא את הדרישה.

בתחילת אוגוסט עברו ברגל דרך קופיצ׳ינץ כמה מאות איש, אנשים, נשים וטף, שגורשו ממקומות מגוריהם בהונגריה,[4] בוקובינה ובסרביה (ארצות כבושות

4) הד מגירוש זה אפשר למצוא ביומנו של הילדה היהודית מהונגריה, אווה הימן, תרגום בהונגריה, הוצאת „יד ושם״, 1964.

לשעבר ע"י הרוסים). הוליכו אותם מיליציאנטים אוקראיניים בראשונה להוסיאטין ומשם בחזרה לקופיצ'ינץ ואילו כאן מסרו אותם לרשות היודנראט. פליטים אלה סיפרו, כי בדרך מתו רבים מהם או נורו.

באותו חודש אב, ביום א' הגיעה קבוצת „נוער־היטלר" במשאיות ישר לבתי־הכנסת והמדרש, שפכו עליהם בנזין והדליקו אותם. ספרי־תורה רבים עלו באש.

בספטמבר הוצאו גזירות חדשות: 1) על כל דלת בכניסה לכל דירה יש להדביק פתק עם מגן־דויד גדול, (שאפשר היה לקנות בחנות־היודנראט ב־10 זל. או 100 רובל). 2) אסור לנסוע ממקום מגורים אחד למקום אחר ללא רשיון. על עברה הזו — עונש מוות. 3) אסור לחלוטין להכנס לשוק. עד אז עוד היה מותר לערוך קניות רק בשעות מ־11—2, כלומר לאחר שהנוצרים הספיקו לרכוש את מצרכיהם ונשאר מעט מאוד או לא כלום למכירה.

הפיקוח על השוק היה בידי שוטר־העיריה, האוקראיני, באלקו, שונא־ישראל מסוכן. הוא היה מתהלך במקל עבה בידו ומכה מכות רצח כל מי שנמצא בשוק (הוא כיכר־הרינק).

מידי יום היה על היודנראט לספק גברים ונשים לעבודות שונות. המועסקים הקבועים היו פטורים מלהתייצב במשרד היודנראט, אלא הלכו ישר למקום־עבודתם. המועמד ליום־עבודה היה רשאי לשלוח אדם אחר במקומו. כרגיל, היו משתכרים למלאי־מקום העניים, ברצונם להרוויח 10 זל. ומנת־לחם שהיודנראט היה מחלק בזמן הראשון רק לאלה שיצאו לעבודה ממשרדו.

פטורים מהתייצבות לעבודה במשרד היודנראט היו גם אותם בעלי־מלאכה, שעבדו עבור הצבא או הפקידים הגרמנים והאוקראינים. האנשים, בעלי עבודות קבועות, קיבלו תעודות מיוחדות שנחשבו „למזל גדול". הם האמינו והיו בטוחים שיהיו מחוסנים ומוגנים מפני העברתם למקום אחר או למחנה־עבודה. המפקח על העבודה מטעם הגסטאפו, דרינדה, בא לקופיצ'ינצה ובדק אישית את כל המועסקים מאותו חלק ואישר את תעודותיהם. אך לא עבר זמן רב עד שהמצב השתנה.

בשבת, וליתר דיוק, בליל־שבת, 8 לנובמבר 1941 לפי דרישתו של אותו מפקח, היה על היודנראט לספק יותר מ־200 איש לעבודה־כפייה במחנות טרנופול וקמיונקי ע"י פודבולוצ'יסק.

— — —

באותו זמן בערך הוקמה „האורדנונגס־דינסט" (שרות הסדר) או מיליציה,

שהיתה הזרוע המבצעת של היודנראט. הארגון הזה כלל 15—20 איש ותפקידו היה להשגיח על הסדר בגיטו ולהכריח אף בכוח למלא את כל ההוראות והפקודות. אחדים מהמיליציאנטים הצטיינו במיוחד בכוח גופני חזק ובאופי גס ואכזרי והתעללו ב„פושעים" כביכול. אמנם למיליציה הזו השתייכו גם מספר אנשים הגונים, אפילו רב אחד בשם שכנר מפרובוז'נה. הללו השתדלו להשפיע בדרך הסברה ושיכנוע, שהפרת פקודה כלשהי או סירוב לבצע פעולה כלשהי, עלול לגרום אסון לכל העדה, הם אף העלימו לא פעם עין במידת האפשר על עבירות.

השרות במיליציה נחשב לערבות הטובה ביותר להשאר בחיים. היתה דרושה פרוטקציה גדולה על מנת להתקבל ע"י רולר לחטיבה זו.

בתחילה עמד בראש „האורדנונגס־דינסט" דויד לוקר, סמל (סרג'נט) לשעבר בצבא הפולני, אבל הוא חלה מיד ומת. במקומו נתמנה יוסי'לה שמטרלינג. מנויו נעשה, כנראה, על פי דרישת הז'נדרמריה (המשטרה המקומית הגרמנית). שמטרלינג זה היה סוכן השרות החשאי ו„מוסר" אצל הפולנים. תחת הכיבוש הסובייטי נאסר בגלל „המעשים הטובים" האלה וישב בכלא בקיוב או חרקוב. כאשר הגרמנים כבשו את העיר הזו ושיחררו את כל האסירים, יצא גם יוסי'לה חופשי וחזר לקופיצ'ינצה, בה גרה אשתו עם הוריה (אגב, אביה היה מסגר ויהודי טוב והגון). כאן הוא מסר את עצמו כולו לשרות הגרמנים. כנראה קיבל תמורת „מעשיו" תגמול טוב, כי תמיד התהלך לבוש נאה ומקל־רכיבה בידו, שהשתמש בו לפעמים על גבו של יהודי או יהודיה...

ראש היודנראט רולר נהנה משרותו של שמטרלינג מפני שהיתה לו דריסת רגל למשרדים ממשלתיים ולפעמים היה יכול לפעול במה שהוא לטובה או לקבל ידיעה על איזו „אקציה" העומדת להתרחש.

לאחר זמן מה נעלם שמטרלינג לפתע והוברר, שהוא נהרג ע"י אדוניו, אותם שירת בנאמנות. אולי, לגביהם היה בעל ידע יותר מדי או שלא היו מעונינים יותר בשירותיו.

לאחר מכן נתמנה למפקד המיליציה אחיו של הרמן רולר, מאוריציו(?) רולר,עו"ד, אדם הגון אך קצת מיזאנטרופי וממורמר. (הוא נספה יחד עם משפחת רולר לאחר חיסולו של הגיטו בקופיצ'ינצה, ראה להלן).

בסוף נובמבר, כאשר הקור והכפור כבר העיקו למדי, הוכרחו כל היהודים, בגזירת עונש מוות, למסור לגסטאפו את הפרוות, כל בגדי־שער וכל חפצי־ערך, כגון תכשיטים, מטבעות וכלי־זהב וכסף, ואף מכשירי־מאכל מאלפקה ואלימיניום.

הדברים נמסרו במשרד היודנראט ללא שום קבלה.

באמצע דצמבר 1941 שוב נחטפו כ־25 איש למחנות־עבודה הנ"ל, וביניהם היו גם המועסקים הקבועים. מבצע דומה לזה התקיים גם ב־20 לפברואר 1942, ואילו הפעם נשלחו החטופים לבורקי ויעלקי בסביבת טרנופול־פודבולוצ'יסק. אמנם הלשכה לעבודות שליד הגסטאפו בצ'ורטקוב דרשה 71 איש, אך התייצבו, כאמור, רק — כ־25. ביום 6 למרס 1942 חפשו הז'נדרמריה הגרמנית והמיליציה האוקראינית ומצאו כ־20 איש מאלה שנדרשו ולא התייצבו קודם בעצמם, והוליכו אותם למחנה הנ"ל.

עברו שבועיים בלבד וקופיצ'ינצה נזדעזה מ„אקציה" המונית חדשה. ב־20 למרס הוצאו כ־150 איש לעבודה בפינוי השלג שהצטבר על הדרכים מחוץ לעיר. לפתע הגיעו הגסטאפו עם עוזריו הרגילים והובילו את כולם לצ'ורטקוב. שם ישבו הנחטפים 3 ימים בבית־הכלא בתנאים הגרועים ביותר, אחר־כך הועברו למחנה־עבודה בקמיונקי, פרט ל־50 איש, שנשלחו למחנה דומה בהלובוצ'ק. רק מעטים הצליחו לחזור הביתה וגם אלה שבורים ורצוצים.

— — —

הגרמנים, במגמתם להטעות ולהשלות את היהודים, רצו לשפר במקצת את רושם המאורעות האחרונים ולהעניק להם תקוות־שוא, כי בעצם אין בכוונתם להשמיד את היהודים.

לכן באותו חודש מרס הוקם ברשותם ע"י היודנראט סניף של „העזרה ההדדית". קודם היה שמו בגרמנית J.S.S., ר"ת Jüdische Soziale Selbsthilfe ואחרי כן שונה שמו ל־J.S.H. = Jüdische Soziale Hilfe

מכיוון שהכינוי הקודם יכול היה להקרא גם כ־ס.ס. יהודית...[5] לבסוף נקבע השם J.U.S. = Jüdische Unterstützungsstelle.

הארגון הזה ביצע פעולה נדיבה רחבה: פתח מטבח עממי, דאג והשתדל להעביר חבילות־מזון ולבנים לאנשים במחנות, גם שלח ביוזמתו חבילות דומות לעניים, בודדים וגלמודים ואף העניק תמיכה לחסרי־יכולת במקום. נוסף לזה ייסד בתי־מלאכה לחייטות, לתפירת־לבנים, לריקמת אריגים וכדומה. הארגון הקים גם אמבולטוריה (מעין מרפאה) לחולים ודיזנפקטור לחיטוי וטיהור בגדיהם של אסירי־המחנות.

---

5) כך גם לפי מיכאל ויכרט — „יידישע אלייניהילף 1939—1945", עמ' 50—53, ישראל, 1962.

כמנהל של אירגון זה נתמנה המהנדס יעקב זילברשטיין. מוצאו היה, כמדומני, מווילנה, בה פעל כעסקן למען ה„אורט" (הסתדרות להקנות מקצוע ממשי לבני־הנוער). אותו זמן הופיע בקופיצ'ינצה. הוא עמד בקשרים עם העסקן הציבורי הנודע, ציר לסיים (כנסת) הפולני ומנהיג ה„התאחדות" בגליציה לשעבר, ד"ר אברהם זילברשיין, אשר עסק אז בשוויץ בהצלת יהודים מהכיבוש הגרמני. המהנדס זילברשטיין קיווה לקבל ממנו מסמכי־נסיעה לחו"ל. בהקשר לזאת הוא נקרא לגסטאפו בצ'ורטקוב ושם נורה.

— — —

הגרמנים הרוצחים הכשירו אט־אט את הקרקע לחיסולם הסופי של היהודים. בראש וראשונה ריכזו את כל יהודי הסביבה למקום אחד בעיר גדולה יותר, כך, שכבר במרס 1942, כאמור לעיל, הגיע קצם של יושבי הוסיאטין, ואסילקובצה וכפרים אחרים. היהודים ממקומות אלה גורשו לפרובוז'נה. אותה גזירה חלה גם על היהודים מכפרים אחרים, כך שהיהודים מסביבת חורוסטקוב הוגלו לחורוסטקוב, ואילו מסביבת קופיצ'ינצה הוגלו לקופיצ'ינצה.

המגורשים נאלצו לעזוב את כל רכושם, בתיהם, גניהם, שדותיהם ואת האינוונטאר החי והמת שלהם. הנכסים הוחרמו ע"י הגסטאפו.

בחודש מאי פרצה בהלה חדשה. הפעם נחטפו כ־50 בחורות והובלו ל־ י א ג י ל נ י צ ה, למחנה־נשים, שעבדו בשדות הקוקסאגיז. היה זה מין צמח, שממנו ניסו הרוסים להוציא קאוצ'וק (פקק), ואחריהם המשיכו הגרמנים לטפל בזה, בראותם בו חומר בעל ערך צבאי לתעשיית גומי.

„אקציה" כזו התנהלה אז בכל גליל צ'ורטקוב.

הגיטו טרם הספיק להרגע ושוב ארעה „אקציה" חדשה. בסוף חודש יוני נחטפו אלה המועסקים בעבודות קבע שאפילו לא הסתתרו. הם הובלו למחנה עבודה סטופקי, גם הוא בסביבת טרנופול.

ב־17 ליולי נחטפו 36 איש מבין עובדי המפעל „ניעהוף", העסק בתיקון הדרכים, ונשלחו למחנה הלובוצ'וק. כמעט כולם ניספו, נורו או מתו מעבודת־הפרך, מרעב וממחלת־הטיפוס.

גם בגיטו קופיצ'ינצה גברו הרעב והמצוקה ביתר תוקף, היות הגיעו לכאן באוגוסט 1942 כ־200 זקנים וזקנות, בעיקר מדלת־העם, שגורשו מצ'ורטקוב.

— — —

התנאים במחנות הנ"ל היו קשים מאוד. האסירים עונו בלי הרף והוכו עד מוות. מידי יום נורו מספר אנשים ללא סיבה. אך עם כל זה אז עוד היו מחנות

אלה, כביכול, בעיקר מקומות עבודה. עדיין קיים היה יחס מסויים בין היודנראט והמחנה. המקשר המיוחד, אמיל גוטליב, היה מעביר מדי שבוע חבילות מזון, לבנים ודברי־דואר בשביל האסירים ומתנות יקרות למפקדים ומשגיחים. נזדמנה לפעמים האפשרות לפדות, תמורת תשלום שוחד, אסיר חולה, או להחליפו בממלא־מקום.

גל ההשמדה שהציף כבר ערים אחרות, התחיל להתקרב למחוז צ׳ורטקוב. בכל יום מגיעות מצד אחד שמועות נוראות ומאידך — מרגיעות. תושבי־הגיטו הקדימו רפואה למכה והכינו מקומות מחבוא וקיימו שמירה בלילות.

אם פקיד בכיר כלשהו הבטיח תמורת מתנות יפות, שלא תהיה „אקציה״ ואכן עברו כמה ימים בשלווה, כבר התעוררה התקווה, כי קופיצ׳ינץ תהיה יחידת־סגולה ותימנע מן הרעה.

אולם לרוע המזל, היו אלה רק השליות והבטחות־שוא.

— — —

ביום ד׳, 30 לספטמבר 1942, ג׳ דחוה״מ סוכות, אירע אסון מחריד. היה אז בוקר יפה במיוחד, השמש זרחה בזוהרה הסוף קיצי, האופייני כל כך לעונה זו בפולין. הלילה קודם עבר בשלום, האנשים החלו כבר להתכונן לצאת לעבודותיהם כרגיל. לפתע הוקפו כל הבתים היהודיים, לרבות אלה שעמדו מחוץ לרובע היהודי בפרברי העיר, בין שכנים נוצרים, ע״י הגסטאפו ועוזריהם הקבועים, ואילו הפעם גם ע״י מכבי־האש. המתנפלים חדרו לבתים, חיפשו בעליות ובמרתפים, בכל מקום האפשרי, הרסו בונקרים ושברו קירות והוציאו את כולם, אנשים נשים וטף. בראש וראשונה דרשו תחת אימת מוות למסור להם בו במקום את כל חפצי־ערך שהיו בידי החטופים, כגון שעונים, טבעות וכסף. לאחר מכן הוליכו אותם בשורות עד לכיכר־השוק, סמוך ליודנראט, (שנימצא בביתו של שפירא). מספר הנאספים הלך וגדל משעה לשעה. זקנים וחולים, נשענים על זרועות קרוביהם, השתדלו בכל כוחותיהם ללכת בצדם ולהסתיר את חולשותיהם בתקוותם, אולי יעלה בידם בכל זאת להשאר בחיים. אלה שלא יכלו או לא רצו ללכת עם הרוצחים או שניסו להמלט, נורו בו במקום. מספר מקרים האלה הגיע באותו יום ל־50.

כיכר־השוק (הרינק) היה מכוסה בהמון רב, אסור היה להזדקף, היו מוכרחים לשבת במשך כל הזמן על האדמה, וכמובן, תחת שמירה חמורה.

בשעות שלפני הצהריים הביאו הסדרנים היהודיים וחלקו לאנשים מים, פרוסות לחם ותפוחי־עץ. טיפול „אנושי״ זה, לפי פקודת הגסטאפו, היה בו משום סימן

והוכחה, כי מטרת המבצע היא רק הובלת היהודים למקומות־עבודה אחרים ותו לאו. הלוא בעצם נשא מבצע זה את השם התמים: „אויסזידלונג" (העברה).

רק אחדים, מעטים מאוד, שסיכנו את חייהם והעיזו להתחמק מתוך ההמון ולצאת מן המצור, הצליחו להמלט. (ביניהם היה גם מחבר רשימה זו).

בערך ב־5 בערב הובלו כל החטופים, למעלה מאלף איש לתחנת־הרכבת ומשם בקרונות מלאים על גדותיהם, כפי שנודע בזמן יותר מאוחר, לבלז'ץ, השוכנת בין ראווה רוסקה וטומשוב לובלסקי, בה היה תא־גז. איש לא חזר משם.

קודם לכן עוד בהיותם בתחנת־הרכבת בקופיצ'ינץ, הוצאו ונפרדו מההמון 70 גברים חזקים שנועדו למחנה יאנובסקה 134 בלבוב. שם נשארה רק מחצית מקבוצה זו והשאר הועבר למחנה בפלניצה, ואילו ב־15 לנובמבר שוב הוחזרו ללבוב, אבל לאחר ימים אחדים הוצאו שנית והובלו למקום בלתי ידוע. רק שניים מן הקבוצה הראשונה שנשארה במחנה־יאנובסקה, הצליחו להמלט. לאחר נדודים וטלטולים כשסכנת־מוות מרחפת בכל צעד ושעל, הגיעו בדרך לא־דרך, שבורים ורצוצים הביתה. (אחד מהם היה משה רוטמן הנ"ל).

ביום בו ארעה „האקציה" בקופיצ'ינצה התקיימו פעולות דומות גם בחורוסטקוב ופרובוז'נה, בזו האחרונה נמצאו, כאמור לעיל, רוב הפליטים מהוסיאטין.

בדיוק ב־6 בערב (הדייקנות הגרמנית!) נסתיימה ה„אקציה". מי שנחטף לאחר השעה הזו, אמנם שוחרר ע"י הגרמנים, אך נהרג ע"י המיליציאנטים האוקראיניים על חשבונם עצמם.

היודנראט היה מוכרח לשלם מחיר ארוחת־הצהריים של הרוצחים ולהעניק להם מתנות על „החסד" שעשו בהסתפקם רק במחצית האוכלוסיה היהודית בעיר זו ועל שחסו על חברי היודנראט, „שרות הסדר", הרופאים ומשפחותיהם.

למחרת, מיום 1—5 לאוקטובר נאלצו השרידים לאסוף ולמיין את החפצים, שנשארו מהקרבנות ולהעביר אותם למחסני־הגסטאפו. הפיקוח על העבודה היה חמור מאוד, בחור אחד מקופיצ'ינצה, שלבוש היה בבלויים ונפשו חשקה בזוג מכנסיים, נורה למוות בו במקום.

— — —

הגרמנים שהמשיכו במטרתם לרכז מספר גדול ביותר של יהודים במקום אחד על מנת שיוכלו ביתר קלות להשמידם, הוציאו גזירה חדשה: היהודים, שרידי ה„אקציות" מחורוסטקוב ומפרובוז'נה, וביניהם, כאמור, ההוסיאטינאים, חוייבו עד ליום 20 לאוקטובר להגר לקופיצ'ינצה.

הצפיפות נעשתה פה גדולה יותר. בכל חדר נדחפו 10—15 איש. עקב

הרעב והדחקות התפשטו מחלות ממאירות, בעיקר הטיפוס, כך שבמשך החורף מתו למעלה מ־200 איש. לא עבר אף יום ללא לוויה. מספר התושבים היהודים בקופיצ׳ינצה הגיע עתה ל־2700.

בדצמבר נזדעזע הגיטו מחמת רציחה חדשה. קצין ה־אס.אס. והגסטאפו וילי רוקס בא לפתע לקופיצ׳ינצה, פרץ לביתו של העו״ד כ״ץ והוציא אותו, את אשתו וילדתם בת־העשר ועוד מספר אנשים שגרו שם, ביניהם גם את הרבנית מקריבץ׳ עם בתה וחתנה, והוביל אותם לצ׳ורטקוב, שם נורו כולם.

סיבת המעשה הברברי הזה היתה הלשנה שהגברת כ״ץ קיימה קשרים עם יהודי רוסי מסתורי, שהופיע בימים ההם ברובע היהודי. היה חשד, שהוא חייל ,,הצבא האדום״ שעקר מהשבי הגרמני. ויש שאמרו, כי הוא נשאר בכוונה אחרי הנסיגה הסוביטית, כדי לארגן פעילות פרטיזנית.

לאחר ימים אחדים שוב הגיע לקופיצ׳ינץ אותו רוקס והרג 5 יהודים שפגש במקרה ברחוב בגיטו.

— — —

בחודש ינואר 1943 נחטפו ע״י המיליציה האוקראינית כ־20 איש, גברים ונשים על ,,חטאם״ היחידי, יציאתם החוצה בגיטו. הם לא ידעו, כי אסור היה לצאת מפתח הבית. החטופים נאספו בבית־הכלא בצ׳ורטקוב, אולם כעבור 8 יום שוחררו תמורת שוחד בסך 40.000 זל. אחד מקבוצה זו, מלך גלברד, מת מיד לאחר שובו הביתה.

בסוף פברואר נחטפו 20 איש למחנה־עבודה בהלובוצ׳וק הנ״ל.

כעבור שבוע שוב הוטל פחד גדול על הגיטו, כאשר מספר רב של עובדים (ואני בתוכם), שהתאספו בפקודת היודנראט ב,,ויז׳ניצר קלויז״ (בית־המדרש), כדי לצאת משם למקומות־עבודה שונים, הוקפו פתאום ע״י הג׳נדרמריה, מיליציה האוקראינית והיהודית. אי־אפשר היה לצאת מן המצור. האימה היתה גדולה. איש לא ידע מה יעלה בגורלו, האם כולם ילקחו לבית־הכלא בצ׳ורטקוב, או ישלחו למחנה כלשהו, או שמא הרוצחים יציתו את הבנין באש על כל אנשיו. בינתיים התנהל משא ומתן בין היודנראט והגרמנים. התוצאה: נלקחו רק 20 איש ואף הם שוחררו בדומה לאחרים תמורת מתנות יקרות, אך בתנאי, שהם מתחייבים לעבוד אצל **שרוט־ארפאסונגסטרופ** (אסוף נשק והעמסתו על הרכבת). אולם כעבור ימים ספורים, נחטפו כל אלה ואחרים, יחד 60 איש והובלו למחנה הלובוצ׳וק.

הפחד בגיטו הלך וגבר. מידי יום היו מגיעות בשורות־איוב על התרחשויות

איומות במקומות אחרים. בכל לילה התקיימו שמירה וכוננות, שמא תפרוץ „אקציה". לא נראה כל מנוס מן המצב. הדבר היחיד שניתן היה לעשות, וגם זה בקושי רב, היתה בניה, חיזוק ושיפור הבונקרים. אנשים, פשוטי־העם הוכיחו בקיאות רבה בתיכנון וביצוע מחבואים להפליא. נחפרו תעלות תת־קרקעיות, נבנו קירות, נפרדו ונחסמו חלקי מרתפים ועליות־גג, הוסתרו כניסות והותקן מעבר אוויר רענן מהחוץ ובמקומות אחדים אף אור חשמל.

החודש אדר ממשמש ובא. החורף הקשה ומלא התוגה מגיע לקיצו. האביב בא ויחד עמו תקוות חדשות. מתנחמים בדברי המישנה: „משנכנס אדר מרבים בשמחה", ומסיקים כי אכן תהיה שמחה רבה. אך המציאות הטראגית מכבה כל זיק של אשליה.

באפריל שוב התפשט גל־ההריגות ההמוניות בכל מחוז צ'ורטקוב. חלפו ימים של פחד ולילות של שמירה עם אזעקות־שוא והפתעות נעימות של רגעי־רגיעה. אך הדאגה מעיקה על הלב. על שפתי־כל מרחפת השאלה: מה יהיה?

הימים האחרונים שלפני חג־הפסח הולכים וקרבים. מתכוננים לקבל, ולו באופן צנוע מאוד, את החג היפה הזה. אפשר היה אף להשיג חבילת־מצות מקמח שחור בחנות־היודנראט אצל שפירא. אמנם יין לארבע כוסות לא היה, אבל לעומת זאת מרור... לא חסר לחלוטין.

בימים ההם מגיעות ידיעות משמחות למדי מן החזית: סטאלינגרד *, כוח „הציר" הפאשיסטי נשבר. בשדות־הקרבות התחולל מפנה ניכר לטובה. ובאביב חלו אפשריות יותר טובות ללחימה פרטיזנית.

חג־החרות הממשמש ובא עורר רגשי־מסתורין. מתעורר ומתעודד ה„ביטחון" היהודי הידוע. היו נשים שבדמיונן רקמו חזיונות, הן סיפרו חלומות על הישועה הקרובה, סיפרו רמזים ורזים... „זכותו של הצדיק מהוסיאטין תגן עלינו, זכותו של הרבי מקופיצ'ינץ תגן על עדתו, זכותם של כל הצדיקים ושל חג־החרות תגן, תגן... יקרה נס! בוודאי יקרה, מוכרח לקרות הנס!"...

— — —

אולם הנס לא קרה. לעומת זאת באה האכזבה המרה והנוראה ביותר.

היה זה ביום ה', 15 לאפריל 1943 (א' לחודש ניסן שנת תש"ג. בעלי־תקווה ואמונה פירשו: תחי שנת גאולה, אך בעצם היתה שנת גיהנום או שנת שואת גיטו) כבר בבוקר השכם הוקף הגיטו ע"י הרוצחים מ„זונדר־דינסט"־גסטאפו (שרות

* סטאלינגרד — סביב עיר־תעשיה גדולה זו ובתוכה התנהלו קרבות עזים מנובמבר 1942 עד תחילת פברואר 1943 בין הגרמנים והרוסים, שנסתיימו בנצחון רוסי מכריע.

מיוחד מצ'ורטקוב ועוזריהם הרגילים מהמקום. הפעם הצטיינה ה„אקציה" (השניה מן המנין) באכזריות מוחלטת שלא היתה כדוגמתה אף ב־30 לספטמבר 1942, שם השתדלו התליינים להעמיד פנים, כי כוונתם רק להעביר את היהודים למקום־עבודה אחר. אך הפעם בזלזול גלוי דרשו את חייהם בו במקום.

כמעט כולם בגיטו התחבאו, והקלגסים חיפשו, הפכו וחיפשו, שברו קירות, חפרו באדמה, הרסו מסתורים. היו מקרים, שאמהות חנקו במו ידיהן את עולליהן, כדי למנוע את גלוי־הבונקרים, שם ישבו יחד עם אחרים. החטופים הובלו קודם כל למשרד היודנראט — שם התיישבה מפקדת ה„מבצע" — ונגזל מהם כל דבר בעל־ערך שהיה בידיהם, לאחר מכן הובלו האנשים בשורות בנות־ארבע בכיוון היער קרוב לתחנת־הרכבת, לבורות המוכנים מראש (חפירות־הגנה מזמן המלחמה). הקורבנות הוכרחו לפשוט את בגדיהם, וכך ערומים, לכרוע ברך ולהתכופף מעל שפת־הקברים. הרוצחים ירו בהם ברובים ותת־מקלעים (מכונות־ירי), „בהעניקם" לכל אחד כדור אחד בלבד. הגרמנים קראו לזה „יריית־חסד"... וכך נפלו החללים לבורות, וביניהם אף כאלה שחיו עדיין.

סופר, כי חמדה שוורץ[6] וזוסיה אקרמן[7] הטיפו נאומי־מוסר קצרים לרוצחים, באומרן להם, שהגרמנים הם גיבורים רק נגד היהודים חסרי־מגן, אבל לבסוף הם ינחלו תבוסה, וכל מה שהם עושים עכשיו ליהודים, יעשה לנשותיהם וילדיהם.

על המלים הנועזות האלה עונו הגברות האמיצות ענויי גיהנום, שדיהן נכרתו בעודן בחיים, והן הוכו עד מוות.

בעת „האקציה" הזו ניספה גם הרב ההוסיאטינאי האחרון, ר' יעקב רינגל עם משפחתו, שנמצאו בגיטו מזמן הגירוש של היהודים מפרובוז'נה.

מספר הקורבנות הגיע הפעם ל־400, הגם רשמית בפרוטוקול נמסר (הודות למתנות היפות מהיודנראט) 600. „הסדרנים" היהודיים כיסו את קברי־החללים. לאחר הטבח ההמוני מוכרח היה היודנראט, כשם שעשה בפעם הקודמת, לשלם את הוצאות ארוחת הצהריים של הרוצחים וכן עבור הכדורים שנורו... רכוש ההרוגים וגם של יהודים אחרים הוחרם. רוב הבתים, ובעיקר על הכיכר (רינק)

---

6) חמדה שוורץ, בתה של אלמנה עניה בקופיצ'ינצה, היתה חיה לרוב בלבוב, שם התפרנסה משעורי־בית. נשואה למגר. שראגר, בוגר הפקולטה למשפטים והיושב־ראש האחרון של ז.א.ס.ס. (זוויונזק אקאדמיצקי סיוניסטוב סוציאליסטוב — אגוד אקדמאי של הציונים הסוציאליסטים ע"י המפלגה „אחוד", התאחדות־פוע"צ). בעבור „חטאיו" של עסקן ציוני וסוציאליסטי נאסר ע"י הרוסים והוגלה לסיביר. חמדה חזרה לקופיצ'ינץ וכאן מצאה את סופה הטראגי.

7) זוסיה אקרמן, בחורה אינטליגנטית, בת למשפחה מכובדת בקופיצ'ינצה.

נשדדו. גוי אחד קנה אותם מן העיריה במחיר מגוחך על מנת לפרק אותם ולמכור חלקים חלקים לצורכי־בנין.

— — —

על המרד בגיטו ורשה מ־19 לאפריל 1943 הגיעו לקופיצ׳ינצה רק ידיעות קלושות, וזאת ע״י עובדי הרכבת וספסרים נוצרים, שהיו מבריחים מצרכי־מזון, זהב ומטבע־זר לערים הגדולות.

לפי הדים אלה, הרגו היהודים מספר גרמנים וגיטו ורשה עלה באש. כישלון המרי המזוין היהודי נגד האויב הנאצי, עוד מילא יותר את לבבות היהודים בקופיצ׳ינצה אכזבה והתמרמרות.

נפוצו שמועות על תנועות פרטיזנים סוביטיים ביערות ובכפרים שבסביבה, וכי מזמן לזמן יצאו כוחות גרמניים מזוינים להלחם בהם, אבל יחד עם זאת סיפרו גם על הימצאות כנופיות אוקראינים לאומניים ממחנה בנדרה, רוצחי יהודים גם הם.

נעשו ניסיונות מסויימים לקשור קשר עם הפרטיזנים הרוסים. הרופא, ד״ר פסט (פרפה), יליד סביבת קופיצ׳ינצה, ועתה פליט מטלוסטה, יצא היערה על מנת להתגייס לשורותיהם, אך לא נודעו עקבותיו. היתה סברה, שהוא נהרג ע״י הפרטיזנים עצמם.

לעומת זאת, לתושב קופיצ׳ינצה, הרופא חיים אוקס־טהאלר, כן האיר המזל. גם הוא הלך ליער באותו זמן בערך, ואחרי המלחמה חזר הביתה בריא ושלם.

אגב, עצם הימצאות ביער היה צפוי עונש מוות. פעם אחת נפוצה השמועה, כביכול ממקור מהימן, כי עומדת לפרוץ „אקציה״. העו״ד ד״ר קלנפר וגוטפריד (אביו של העו״ד משה־מוזיה גוטפריד), שניהם חברי היודנראט ומקורבים לרולר, יצאו עם משפחותיהם וידידיהם ליער יאבלונוב הקרוב, כדי לשבת שם עד „יעבור זעם״. „האקציה״ דווקא אז לא בוצעה, אולם כולם נחטפו והובלו לגסטאפו בצ׳ורטקוב. כל מאמציו של היודנראט, לרבות הצעת פדיון בסכום גדול, עלו בתוהו. אעפ״י שלא היו מזוינים לחלוטין, נחשבו בעיני הגסטאפו כפרטיזנים, וכאלה אחת דינם היה למוות. הם נורו.

בשורות המיליציה היהודית היה, בין היתר, אדם אחד (בשם, כמדומני, קרמר), בעל־גוף אתלטי, עובד־נמל גדיניה־גדאנסק לשעבר. הלשינו עליו כאילו ברשותו אקדח. לא ידוע, אם נמצא אצלו נשק או לא, אך בכל אופן נאסר ונוצא להורג.

עובדות אלה בנוסף לגורמים אחרים השפיעו שלילית על תנועת פרטיזנים כלשהי בגיטו.

היו אמנם כמה בחורים שלחמו בשורות הפרטיזנים, אבל הם הגיעו לשם לא ישירות מקופיצ'ינץ, אלא מן המחנה קאמיונקי, כאשר זה הוצת ע"י הגרמנים ונשרף. אחד מהם בשם פרמיגנר חזר לקופיצ'ינצה לאחר השחרור. הגרמנים פחדו שמא יתקיפו הפרטיזנים את המחנות, יהרגו אותם וישחררו את האסירים, לכן העלו באש את כל ריכוזי־העבודה הנ"ל שבסביבת טרנופול יחד עם האסירים. החיילים ירו בלי הרף בקופצים מן הצריפים הבוערים. כך נספו עשרת אלפים יהודים מגליל טרנופול.[8]

גם משה פיינגולד, איש חורוסטקוב, מעיד על צורה זו של השמדת המחנה קאמיונקי ואף מצביע על חודש יולי 1943 ומספר הנמלטים בס"ה 10—15 איש[9].

ברם יצחק מילר מצ'ורטקוב, גם כן אחד מן הנמלטים ממחנה קאמיונקי, מוסר על חיסול אותו המחנה כדלקמן: ביוני 1943 הוציאו את היהודים לשדה, חפרו בורות וירו בכולם. נספו כ־4000 יהודים מחוז צ'ורטקוב[10].

— — —

מיד לאחר הרצח ההמוני הוכרז על גזירה חדשה: היהודים שגרים עדיין בפרברי־העיר, חייבים עד ל־1 למאי לעבור לגיטו הצר. וכאשר נסתבר שכולם היו כבר מרוכזים במקום אחד, הוצאה פקודה אחרת, לפיה חייב כל הגיטו להגר לטלוסטה. אולם הודות לשוחד בסך 100.000 זל. ששילם היודנראט, בוטל צו זה ולעומת זאת הוטל על יהודי בוצ'אץ'[11] לעקור עד 31 למאי לגיטו קופיצ'ינצה.

כתוצאה מכך הגיעו עתה מידי יום עגלות עם יהודים, ברובם עניים ושאינם מסוגלים לעבודה. הצפיפות והמצוקה ב„רובע היהודי" הלכו וגברו מאוד ויחד עם זאת גבר הפחד מפני „אקציה" חדשה. מספר היהודים מגיע ל־5000. ואכן מיד כאשר נסתיימה העברתם של יהודי בוצ'אץ' לקופיצ'ינץ, התחיל הרצח ההמוני החדש. היה זה ביום 3 ליוני 1943, ערב ראש חודש סיוון תש"ג, גם כן ביום ה' לשבוע. כמעט כל הבוצ'אצ'ים נלקחו שלל ובעיקר אלו מהמשלוחים

---

8) גבית־עדות של שמואל פלצמן מקופיצ'ינצה לפני הועדה ההיסטורית המרכזית ע"י הועד המרכזי של היהודים המשוחררים באזור האמריקאי בגרמניה, ארכיון „יד ושם", מס. 1260/100.

9) „ספר חורוסטקוב", כנ"ל, עמ' 370.

10) „ספר צ'ורטקוב", עמ' 322, חיפה—ת"א, תשכ"ז.

11) בוצ'אץ' — היא עיר מולדתו של הסופר העברי המפורסם, חתן פרס נובל, ש"י עגנון.

האחרונים, שאף לא הספיקו למצוא מקום בדירה. חפציהם, חבילות כסתות וצרורות התגלגלו עדיין ברחובות.

היה לילה יפה, חמים, והאנשים שכבו בחוץ, בחצרות, במסדרונים ובכל תא שאפשר היה למצוא. הפעם עלה לרוצחים המצוד בנקל רב. החטופים הובלו ישר ליער קרוב לבית־העלמין. ההרג בוצע באופן דומה לקודם, אלא ההבדל היה בכך, כי עכשיו נאלצו הקורבנות לכרות להם קבר במו ידיהם. קבוצה אחת כיסתה את קבר־השניה. בין ההרוגים היו רבים שטרם נפחו נשמתם. התהלכו שמועות שהאדמה התנשאה (יתכן מהויות הגוססים).

ידיעות האלה באו מעובדי הניקיון העירוניים, שלפי פקודת הגסטאפו, קברו את קבוצת הנרצחים האחרונה. מספר הקורבנות ביום הראשון בלבד של „האקציה" (השלישית במנין) הגיע ל־2700.

מעתה הלכו וחזרו מעשי ההרג כמעט מידי יום עד ה־11 ליוני. מיד למחרת הטבח הגדול, היינו ביום 4 ליוני, ראש חודש סיוון, נפלו כמאה איש; בימים א' ו־ב' (6 ו־7 ליוני) וכן גם בימים ה' וערב שבת (10 ו־11), הלוא הם ימי חג־השבועות, נמשכו הרציחות. בס"ה עלה מספר החללים בכל שמונת הימים האלה לארבעת אלפים. עתה לא נותרו בגיטו יותר מאלף איש.

ב־12 ליוני נעשו גדרות ושערים מקרשים מסביב לגיטו המצומצם, אולם כבר ב־15 לאותו חודש פקדה את הפליטים גזירה חדשה: עליהם להגר בתוך יומיים לצ'ורטקוב. כ־400 איש מילאו את הפקודה וכמעט כולם ניספו ב„אקציה" שם.

ביום ו' (18 ליוני) הוחלט להשאיר את הגיטו בקופיצ'ינצה עם 300 איש בלבד. (למעשה נשארו 400). השאר הוצא לעבודות חקלאיות באחוזות שבמחוז: באבורובשצ'יזנה, טלוסטנקי־לוסקי ובסביבת חורוסטקוב. התאריך האחרון להעברה לגיטו המוקטן נקבע ליום 25 ליוני.

בכל ה„אקציות" האחרונות כבר לא השתתפו היודנראט וה„אורדנונגס־דינסט". אלה שלא הצליחו להסתתר, הוצאו להורג. התלייניים לא התחשבו באף אחד. כל חברי היודנראט וכמעט כל „הסדרנים" נורו. ה„אובמן" (יושב־ראש) הרמן רולר עזב את העיר קודם לכן ויצא עם משפחתו לבונקר אצל נוצרי. אחרי כמה שבועות נתגלה מסתורם והם נורו בו במקום.

ב־12 ליולי נתמנה לראש־היודנראט שמואל קימל, איש חורוסטקוב, שהתגורר כאן מזמן גירוש היהודים משם, ומכיוון שהיה חבר היודנראט בעיר מגוריו, צורף גם בקופיצ'ינצה להנהלת הגיטו.

כהונתו בתפקיד החדש וקיום הגיטו המצומצם לא ארכו.

— — —

ב־20 ליולי (בשבעה עשר בתמוז !) 1943 התחיל החיסול הסופי של כל היהודים, הן בקופיצ׳ינצה, והן באחוזות. כבר אור ליום זה הושם מצור על הגיטו ע״י שמירה חזקה של גסטאפו ועוזריה. היהודים הסתתרו במחבואים. בבוקר השכם התחיל המצוד. בהעדר המיליציה היהודית שלחו הרוצחים הגרמנים קדימה את האוקראינים מחשש התנגדות. נשמעו קולות הפעם גם של צורר־היהודים באלקו הנ״ל ושל „פולקס־דויטשן״ [12] המקומיים אחרים הידועים. כלומר גם הם נתנו יד לשפיכת דם יהודי.

והימים ימי חום גדול. בחלק קטן של העליה, המחוצה קיר מוסווה, ישבנו כ־50 איש בפחד ובאימת־מוות. עברו יומיים. תחת גג מפח־אבץ לוהט נחנקנו מחום ומחוסר אוויר. כבר אזלו הלחם והמיים. נשים אחדות נאחזו התקפת היסטריה ושגעון. נשמע, כיצד נבקעו ונפרצו הבונקרים השכנים. לאזניים הגיעו יללות החטופים שנחשפו והוצאו להורג. נשמעו יריות ברחובות. אי־אפשר יותר להשאר פה. בערב, כאשר פסקה „האקציה״, מנסים את ההזדמנות האחרונה, היחידה: לצאת את הגיטו לצד ה„ארי״ ושם לחפש מקלט אצל מכר נוצרי. רק מעטים הצליחו להגיע למחוז חפצם, למטרתם, רבים נפלו בידי השומרים ונהרגו בו במקום.

מבצע החיסול פקד גם את העובדים בסביבה. מן מאת־העסוקים באחוזת באבורובשצ׳יזנה נהרגו 30, ו־70 הנותרים הוצאו ב־15 לנובמבר למקום בלתי ידוע, אך איש מהם לא חזר.

אלו, שהאיר להם המזל והגיעו לביתו של ידיד נוצרי, חיו גם הם כל הזמן תחת איום המוות. היתה נשקפת להם סכנה מתמדת. הגרמנים הבטיחו פרס לכל מי שיסגיר להם יהודי: ליטר י״ש וק״ג סוכר לגולגולת... היו גויים שהכניסו לבתיהם יהודים, אחר כך גזלו מהם את כל מה שהיה להם, והסגירו אותם בעצמם או ע״י קרוביהם או שכניהם לגסטאפו. מלבד זה, היו הגרמנים חוזרים על בתיהם של האיכרים ובודקים במחסניהם וגרנותיהם את התבואות שהוטל עליהן מס (קונטינגנט), ובהזדמנויות אלה גילו יהודים שהתחבאו שם. בהקשר לזאת נמצאות ביומני מהימים ההם הרשימות הבאות: בינואר 1944 נגלו מוניו דרסלר

---

12) פולקס־דויטשן — אנשים ממוצא גרמני שתחת השלטון הפולני התבוללו והיו לפולנים ואפילו לפטריוטים מובהקים, אולם תחת הכיבוש הגרמני נחשבו כגרמנים.

עם משפחתו, יחד 3 נפשות, אצל איכר בבאבורובשצ׳יזנה; הפחח שעיוביץ׳ ועוד 2 יהודים אצל הכומר פלבצקי (או רצישבסקי?) ומרת האליצ׳ר ושני בניה גם כן אצל איכר בכפר.

ד״ר רוזנשטוק עם משפחתו, בסך הכל 4 אנשים, התאבדו.

בחורוסטקוב נגלו 12 יהודים ונרצחו.

ב־7 למרס, כבר כה קרוב לשחרור, נורו יהודי אחד (שמו לא נמסר לי) והגברות רבקה פרייזינגר ופאני נגלר שנמצאו במסתור אצל האשה הנוצרית טארולובה.

— — —

מבין אלה שיצאו את הגיטו בליל חיסולו הסופי זכתה להצלחה יותר טובה קבוצתנו. המטרה היתה להגיע לביתה של ינינה (ינקה) סולצקה, ידידה הטובה של סבינה האהן.

סולצקה, עלמה בגיל לא כל כך צעיר, היתה בעלת־בית גדול עם גן ירקות ופירות בקופיצ׳ינצה ואחוזה קטנה בכפר קרוב, שהוחרם ע״י הרשות הסוביטית. ינקה נמנתה עם הצמרת של הציבור הפולני הפטריוטי בעיר.

חשכת ליל הקיץ הקצר התחילה להתדלל, כאשר הגענו לגנה. הסתתרנו בין גבעולי השעועית הגבוהים והרטובים מטל הבוקר, וסבינה לבדה התקרבה לדירתה של ידידתה הפולנית בזהירות הדרושה — בבנין זה גרו עוד 3 משפחות וביניהן אחת של ,,פולקסדויטש״ אנטישימי. בינקה מסרה לה בקיצור על מצבנו. ינקה הבהירה לה, כי היא מצדה נכונה להגן עלינו ככל יכולתה, אך היא פוחדת מפני דיירה האודק, לכן עצתה — שעליה לפנות ישר אליו בבקשה, שהוא יואיל לקבל אותנו.

פרנצישק האודק היה פקיד פולני בדואר והמשיך במשרתו גם בזמן הכיבוש הגרמני תחת פיקודו של קצין ה־אס.אס. (שהיה משתף פעולה ב,,אקציות״). זה האחרון חשב אותו ל,,פולקסדויטש״. השכבות, שלהן השתייכה סולצקה, לא רחשו לו אימון.

באין ברירה עשתה בינציה כעצת חברתה. היא נגשה לדירתו של האודק ודפקה בחלונו. בראותו אותה באפלולית השחר, נבהל מאוד. הוא הכיר אותה עוד מביקוריה אצל בעלת־הבית שלו.

בשעת ,,האקציה״ הקודמת ישבה בינקה מסותרת בתא־הפחם בבית הזה. באמצע היום נכנס שם האודק במקרה וראה אותה. בינציה פחדה מאוד, פן יסגירה, מיד ברחה משם, ומאז הוא לא הוסיף לראות את פניה. הוא היה

משוכנע, שהיא ניספתה והדבר העיק על מצפונו. עכשיו כאשר בינציה העירה אותו בהשכמת הבוקר משנתו העמוקה, הוא נבהל והשתומם בחושבו שאין זה, כי אם רוחה הופיעה לנגד עיניו...

בכל אופן לא נעם לו שיהודים יתגלו בחצרו ושפיכת דמם תקרה לפני ביתו. זמן רב להרהורים לא נותר. צללי הלילה הולכים ומתדלדלים. לאט, לאט נעשה אור היום. לכן הוא הסכים לתת לנו לעת עתה מחסה ארעי. הרשה לנו להכנס למרתף שעמד רחוק מבתי המגורים, לא סגר אותו במנעול, כלומר כאילו נכנסנו לשם ללא ידיעתו.

— — —

בחוץ נמשכו החיים כתקנם. מבעד לאשנב הקטן הגיעו אלינו ציוץ הציפורים, קולות עופות הבית השונים, צהלת הסוסים וכו'. מחרוזות קרני השמש הסתננו והאירו במקצת את קירות אבן האפורים של מקום המנוחה „המאושר" שלנו.

מפעם לפעם קלטנו הדי יריות. ידענו שאין זה ציד אנשים אחרי חיות, אלא להפך ציד חיות טורפות בצורת אנשים אחרי יהודים חפים מפשע.

במצב זה ישבנו (יותר נכון עמדנו, משום שהמרתף היה ריק לגמרי) עד הערב המאוחר. ינקה הביאה לנו לחם וחלב. גם האודק נכנס ובראש וראשונה ביקש ודרש שנלך מפה עתה כשירדה חשכת הלילה. אבל אחרי שיחה ממושכת עלה בידינו לשכנעהו, כי כדאי לו להחזיק אותנו ולעזור לנו להשאר בחיים. לאחר שהוסכם בינינו „שכר־הדירה", הוליך אותנו למחסן ששימש גם מקום דיור לעז ולעופות שלו. חלק אחד היה נבדל וחסום בקיר העשוי עצים מבוקעים. שם חפרנו בלילות בור לבונקר תת־קרקעי והתקנו כיסוי לכניסה מוסווה יפה. האודק עזר לנו לפנות את האדמה, הוציאה החוצה, פזרה וכסתה בזבל.

תחילה היתה סולצקה מביאה לנו אוכל תמורת תשלום סביר, ששולם לה ברצון ובתודה. אולם לאחר זמן קצר הסבירה לנו, כי אין ביכולתה להמשיך בצורה זו, היא מוכרחה לעזוב אותנו ולעבור למקום אחר, היא ממש חולה, עצבנית מאוד, איננה ישנה בלילות מפחד, שמא יגלו אותנו, היא אינה יכולה לשאת עוד מצב זה. עצתה היא, שנדבר עם האודק, שהוא יספק לנו גם את המזונות.

עשינו כדבריה ומעתה אנו תלויים בו בלבד. בידיו נתונים החיים והמוות שלנו. יחסו המסחרי כלפינו היה בדרך כלל הוגן וישר. לא חסרו גם רגעים קריטיים, כאשר דרש בתוקף במשך כמה ימים רצופים — וזה היה באמצע החורף — שנעזוב את המחבוא. הוא פחד, פן יגלו את מקלטנו בעת החיפושים

שנערכו תכופות אצל הנוצרים והוא יתחייב בנפשו. אבל אנחנו — לא היה לנו למי לפנות ולא היה באפשרותנו לצאת החוצה, על כל צעד ושעל ארבה הסכנה, סכנת־המוות. לכן לא זזנו ממקומנו והשתדלנו בכל האמצעים שהיו בידינו לשכנע אותו שלא יגרשנו.

הכרנו לדעת את חולשותיו. הוא היה מטבעו קצת הרפתקן וספסר. אנחנו נתנו לו ההזדמנות לצבור סכום כסף בטוח במטבע זר ונוסף לזה היינו אמורים לשמש לו כקלף טוב, כ„אטוט" לזכותו, כ„אליבי" להגנתו, לטהר את שמו בכל העולם, שהוא בעצם פעל בניגוד לנאצים, והא ראיה, כי חרף נפשו והציל חיי ארבעה יהודים. למען האמת יש לציין, כי הוא היה קתולי אדוק ומאמין ובעל מצפון, בחשבונותיו הכלכליים אתנו התנהל יחסית ביושר.

אחזקתנו היתה ממומנת בכספים של משה רוטמן. לפני פרוץ המלחמה הוא טמן באדמה כמה אלפים דולר. בהיותו במחנה־יאנובסקה (לבוב) כתב אלי ותיאר לי ברמזים וסימנים את מקום הסתר. הצלחתי להוציא את המטמון ותפרתי אותו במעילי. למחרת מעשה זה הגיעו, לאחר הלשנה, שוטרי־היודנראט, חפרו והפכו את האדמה על פיה, כמעט באותו המקום, אך, כמובן, לא מצאו ולא כלום...

הודות לכספים האלה יכולנו להציל נפשנו ועוד נפשות שני אנשים.

— — —

הנסיגה של הצבא הגרמני הולכת וגוברת.

בשבת, 11 למרס 1944 התעכבה בקופיצ'ינצה בדרכה חזרה מרוסיה חטיבה של גדוד־העבודה היהודי בצבא ההונגרי. אנשיה היו לבושים מדים וכובעים בדומה לחיילים ההונגרים, אך ללא כל ציונים; על מותניהם חגרו חגורות לבנות מברזנט ולא היה בידיהם כל נשק. תפקידם היה לבצע עבודות שחורות כגון חפירת ובנית בונקרים וברורות הגנה אחרים, וזאת במרחק של 30—50 ק"מ מחזית.

זמן מסויים קודם לכן, כאשר הצבא הגרמני פנה במסעו בכיוון מזרחה, כבר נחה בקופיצ'ינץ חטיבה כזו, ובדיוק אז התחוללו הריגות המוניות של היהודים. נראתה לנו מוזרה העובדה, כי בזמן שיהודי הגיטו מתבוססים בדמם, יושבים באותה עיר יהודים אחרים בשלום וחרב הגסטאפו אינה שולטת בם... היהודים ההונגרים היו נפרדים מהגיטו, לא באו אתו במגע ומשא.

והנה הפעם נזדמנה לפתע פגישה שלהם אתנו, ומעשה שהיה כך היה:

בשבת האמורה ישבנו מבוקר עד ערב ב„בונקר שבתוך בונקר" שלנו, כלומר

בבור מתחת לאדמה. האודק הזהיר אותנו, כי ז'נדרמים חוזרים על הבתים ובודקים ומחפשים חפצים שגנבו ממחסני הגסטאפו, שבינתיים חוסלו.

בערב שמענו שבעל־הבית פותח את המחסן (האוורווה). אני עליתי מן המחבוא התת־קרקעי למעלה להוודע מה חדש. האודק נכנס בחשכה ופנס חשמלי קטן בידו. הוא נגש אלי ובלחש סיפר, כי בביתו נמצאים ארעית „חיילים הונגריים". אחד מהם הודה שהוא יהודי ושאל אותו, אם ישנם יהודים בעיר ואיפה הם. האודק האמין ובטח בו והתוודה, שהנה בביתו ישנם כמה יהודים ואם „המאדיאר" חפץ לראותם, הוא יראה לו אותם.

הדבר לא מצא חן בעיני. יראתי, שמא זוהי פרובוקציה, תכסיס להוציאנו ולהסגירנו לגרמנים. אבל עדיין לא הספקתי לתת הסכמתי והנה התבלט מן החשכה וכאילו צמח לצדי חייל. נדהמתי וזועזעתי. הוא נפל על צווארי, חיבק ונשק אותי בלחשו ביידיש עילגת: „אני... יהודי... כמוך".

האלמוני שאל אותי על חברי. עודני חושד בו, חושבני, מילא, אני כבר נפלתי בפח, אבל אולי הם עוד יוכלו להנצל. אני עונה: אין שום אדם יותר. החייל מבין, כי אני עדיין פוחד ממנו, הוא מוציא את תעודת־זהות שלו ומראה לי. באור הפנס אני קורא: „אנטון רוזנברג, איזראעליט" (יהודי). אני משתכנע ומזמינו לרדת אתי למחבוא התחתון. הוא מתנשק גם עם שלושה האנשים האחרים ומציג את עצמו בפניהם. שמו היהודי הוא **אשר אנשל** ומוצאו מקלוזנבורג (רומניה, אחרי כן הונגריה), הוא מראה לנו צילומים ממשפחתו ומוסר ידיעות על המצב בחזית הרוסית. אנחנו מספרים לו על השמדת היהודים בגיטאות ועל מה שעבר על כל אחד מאתנו עד שהגענו למקום זה. האורח הנדיר התרשם מאוד. הוא נתן במתנה לביניציה מראה־כיס ולנו לוח שנת תש"ד. (למעשה נסתבר, כי בלוח שחיברנו לנו בעצמנו מן הזיכרון, היתה טעות ביום אחד).

למחרת הוא חזר ומסר את החדשות, כי טרנופול שוב בידי הרוסים. (העיר הזו עברה פעמים רבות מיד ליד). הוא סיפר על אודותינו לחברו, חייל בחטיבתו, וגם לו רצון רב לבקרנו. אנחנו מסכימים. בלילה הם באו שניהם, השני היה בחור צעיר ושמו פרידמן. גם הוא הציג בפנינו את תעודת־זהות שלו ותמונות ממשפחתו. הם הביאו לנו חתיכת גבינה „שווייצרית", פרוסת שומן־חזיר ומעט טבק. בתמורה אנו הענקנו להם 2 מערכות שחמט, מעשה ידינו, שחרטנו מעץ על מנת לבלות את הזמן.

האורחים הנפלאים שלנו שמחים, כי מכאן הם עומדים ללכת לסטניסלב ובתוך 5 יום יגיעו לגבול הונגרי, משום שבני־ארצם לא יוסיפו להלחם עוד. הם

נפרדו מאתנו בברכה חמה ולבבית, נשקו אותנו והבטיחו לכתוב וגם רשמו לנו במו ידיהם את כתובותיהם בהונגרית. אך, לצערנו, כעבור זמן מסויים נודע לנו, כי היהודים מגדוד־העבודה ההונגרי לא הצליחו להגיע הביתה, משום שלפני הגבול לארצם נהרגו ע״י הגסטאפו.[13]

ב־21 למרס בלילה הופצצה העיר קופיצ׳ינצה קשה כמה פעמים ע״י מטוסים רוסיים.

שמחנו מאוד כי הנצחון ממשמש וקרב, אך גם פחדנו, שמא נהרג טרם בוא הישועה. עם כל זאת ברכנו את הטייסים הסוביטיים ואיחלנו להם הצלחה מהירה במשימתם.

— — —

למחרת, ב־22 למרס 1944, בבוקר, לאחר ירי ארטילריה חזק, פרץ „הצבא האדום״ מחורוסטקוב דרך יבלונוב וכבש את קופיצ׳ינץ והוסיאטין.

תיכף התחילו להופיע יהודים בודדים שיצאו מן החורים החשכים.

אמנם כן אנו שוב בני־חורין. לא מאיים עלינו יותר כדור גרמני אך שמחתנו לא שמחה, היא מעורבת בעצב אחרי הקרובים והיקרים שנשמדו באכזריות כה נוראה ולא זכו להגיע אל הרגע הזה, שכל כך נכספו אליו. כמעט כל אחד מן הפליטים נשאר בודד וגלמוד ומחוסר־כל, שבור ורצוץ בגופו ומזועזע בנפשו, בלי לדעת, לאן פניו מועדות.

עתה מרגישים וחשים ביתר תוקף את האסון הגדול. כל זמן שכל אחד היה שרוי בעצמו בסכנת־מוות, כל מחשבותיו וכל מאמציו היו מכוונים במתח רב בכיוון אחד: להצלה ולנקמה. כל יום שעבר וכל לילה שחלף, היו נתח חיים נוסף. אולם עתה, בין אנשים נורמליים, רואים ביתר בהירות, מה רבה הטראגדיה היהודית. מעט היהודים מסתובבים כצללים, כל אחד מהם לבוש קרועים ובלויים, מדוכא ומבולבל. לא יודעים, מה לעשות ב„האוצר״ היקר — מעט חיים, שניצל במחיר של יגיעה ומאמץ עלאיים כל כך, מציפורני מלאך־המוות. מרגישים את עצמם זרים, כקנה רצוץ או כעלה נידף, ללא קרקע תחת רגליהם.

האומללים מתחברים ומתקרבים זה לזה, מתכנסים בקבוצות: אצל רופאי־השיניים הידועים, טייג ואשתו, אצל ד״ר גלזנר (רופא צעיר מחורוסטקוב, באחרונה

---

13) לפי הספר „שנה לאין קיץ״ מאת משה זנדברג, „יד ושם״, תשכ״ז, היו היהודים מגדוד־העבודה ההונגרי לבושים בבגדים אזרחיים ומצבם הכללי היה בכי רע, כבמחנות ריכוז נאצי. לכן סבורני, כי אולי אלה, שאני ראיתי בקופיצ׳ינצה, השתייכו לחטיבה מסוג אחר.

תושב קופיצ׳ינץ) ואשתו מיליטקה לבית רוזנבאום, ובביתו של יחזקאל זיידנברג, בעל חנות לחמרי ברזל לשעבר בקופיצ׳ינצה.

עדיין מפחדים לצאת החוצה בלילה מפני הכנופיות של בנדארובצים ובולבובצים, אלו הם טרוריסטים (מחבלים) אוקראיניים שלוחמים נגד הרוסים והורגים יהודים.

ב־3 לאפריל הולכת הפניקה וגוברת, הגיעו פליטים מצ׳ורטקוב, המספרים שהצבא הגרמני שוב נמצא ביאגילניצה — נאגוז׳נקה ומתפשט במחוז, ואף מתקרב להוסיאטין.

ב־4 לאפריל נראה המצב מסוכן מאוד. נפוצה שמועה, שגם צ׳ורטקוב כבר נפלה בידי השונא. שרידי היהודים האומללים עוזבים בבהלה את קופיצ׳ינצה ובורחים ברגל בכיוון גז׳ימלוב.

לאחר ימים ספורים כאשר הגרמנים הודפו והחזית התרחקה, חוזרים אחדים לאט לאט לבתים החרבים ושוממים. רק לאחר מספר שבועות ניתנה לי ההזדמנות לבקר בהוסיאטין ואז מצאתי שמכל הישוב היהודי נשארו רק האנשים האלה: ד״ר ישפה עם אשתו ובתו אולגה, משה׳לה אלטשילר, אשתו ובנו דוב׳ק, פייביש אלטשילר ואחותו צילה, נטקה, בת השוחט, דינה שארץ לבית שכטר, גיסתה יטקה עם אחותה בוזיה שמידט (שלושתן מוואסילקובצה), שיע׳קה קורץ, ד״ר אטקין, וטכנאי־שיניים מרקוס עם אשתו (מוצאם מטרנופול). יתכן שהיו עוד 2—3 אנשים, שאתם לא נפגשתי או שעליהם לא שמעתי.

(עד כאן לפי יומני)

— — —

נשארו בחיים עוד מספר אנשים מבין אלה שהיו מגוייסים ל„צבא האדום״ או שלפני פלישת הגרמנים הצליחו לברוח לרוסיה. רובם בנו את ביתם החדש במדינת ישראל.

זהו סך־הכל של הישוב ההוסיאטינאי המפורסם לשעבר, בעל־היסטוריה של 500 מאות שנות חיים ומאבק ושל הקהילה היותר גדולה ועתיקת־יומין שבעיר המחוזית קופיצ׳ינצה.

דברי הפרופ. דב סדן

(ממכתבו לעורך הספר, ד"ר אברהם בקר)

קראתי את מחברתך, שהואלת לשלוח אלי, ואף שדבריך, דברי התיאור על קורותיהן של שתי הקהילות הקדושות, הוסיאטין וקופיצ'ינץ, למראשיתן עד אחריתן, כתובים כדין וחשבון של עובדה המצטרפת לעובדה, כדרך צירופם של פרטי היסטוריה, כפי שהוא מצוי בספרות הכרוניקלית, נסערה נפשי עד היסוד בה, שאין לך דור בקורות הקהילה האחת והאחרת, שלא היתה בו פורענות, ודור אחרון הגדיל, שכל הפורענויות הקודמות היתה לאחריהן תקומת הקהילה האחת והאחרת, והפורענות האחרונה שהתרגשה על כל קהילות ישראל, שהיו כבושות בידי זרע עמלק־שבדור, מחתה את חיי־ישראל, ואך מעטים ניצלו, ואתה בכללם, ואילולא אתם ולא נודע, כפי שניתן להוודע מפיכם, איך נפלו אחינו ואחיותינו הקדושים לפני בני עוולה.

לכאורה אין לך מלאכה קלה מכתיבת כרוניקה לתומה. ואינו כן, וביותר אם הכוונה, ככוונתך שעלתה בלבך ואף בידך — לספר בלשון קצרה על שלושה מעגלים, כאילו היו מעגל אחד, המחייב נעימת־סיפור אחת. המעגל האחד — תולדות קהילה וקהילה בצלן של מלכויות מתחלפות, מלכות פולין הקדומה, וקיסרות אוסטריה ופלישת חילות רוסיה ושיבת צבא אוסטריה ושלטונה, ורשות אוקריינה הפרדקורדונית, וכיבוש עראי של גיסות ברית־המועצות, ושיבת שלטונה של פולין, וכיבוש־מישנה של גיסות ברית־המועצות, ופלישת קלגסי היטלר, וכל תמורה ותמורה צרתה צרה, וראשי מתייסריה בני אברהם יצחק ויעקב, עד בוא הצרה אשר לא היתה גדולה כמותה וממנה. המעגל האחר — לא חיי הקהילה אלא מיתתה, ביתר דיוק, מיתותיה יום־יום, מתוך התעללות והתאכזרות, הרעבה והכפנה, עינויים והשפלה, כחידושי המצאתם הסאדיסטית של כנופיות־הנבלים, כשאתה עם הרבים המתמעטים, מחמת ההריגות הרצופות, מתענה עמהם וכמותם וחוזה מבשרך הנכאב את אשר חוזים המון בית ישראל מבשרם הדווי. המעגל האחרון — לאחר רצח אחרוני הקהילה האחת והקהילה האחרת, כשאתה עם קובץ ניצולים, שמנינם כדי מנין אצבעות יד אחת, בבונקר שחפרתם בחצרו של גוי, שחמל עליכם מתוך רגש נדיבות וניצלתם מידי מבקשי נפשכם, שפישפשו בכל הסדקים והחורים ופסחו על מחבואכם.

לא, לא קל לספר על שלושה המעגלים בנעימה אחת, ואתה כן סיפרת,

ללמדנו, כי גם מה שנראה רחוק בזמן, גם מה שנראה קרוב ממנו, גם מה שנראה קרוב ביותר, הטיבת גורל אחת היא, גורל ישראל בעמים, וצריך ללמוד אותה וללמדה כחטיבת גורל אחת, כדבר התוכחה: ובגויים ההם לא תרגיע. (דברים, כח, סה).

ובקראי את דבריך, קמו לפני הגלילות, שבהם עברו ימי חייך בגולה — למן קהילת־הורתך וגידולך טרטקוב (ממנה באה, לפני דורי דורות, לעיר הולדתי, ברודי, משפחת טרטקובר המפורסמת באישיה); דרך עיר לימודך בגימנסיה סוקאל, (שבה נולדה סבתי מרת רוניה, שהזכרתה במכתבך אלי, ובה ישבו בני משפחתי, משפחת ר׳ ישראל אוירבך מצאצאי „הטור אבן״, והמשפחות המקורבות לה, ר׳ עזריאל פרוסטיג, שעל שם בנו יקרא יישוב סמוך לחיפה, יעקב מאיר לוי מצאצאי „הלב אריה״); עיר לימודך באוניברסיטה, לבוב, (שהיתה גם עיר לימודי ובה זכיתי לעמוד בראש תנועת „החלוץ״), עד ישיבתך בשתי הקהילות הנזכרות.

אכן הרבה נדדתי בסביבת הקהילות הקטנות למן סטרוסוב וטרמבובלה עד חורוסטקוב ויגולניצה, ישבתי שם בין חבורות החלוצים ודרשתי דרשות בבית־הכנסת לטובת „עזרה״, והן ניצבות עד עתה לעיני רוחי — עניות, מרודות, אך תוססות חיים וצמאות עשייה, וכן היו שתי שכנותיה, שאתה מתארן, הוסיאטין, שלא הורשיתי מטעם הרשות לבוא אליה, וקופיצ׳ינץ, שעברתיה הרבה פעמים.

קהילה ראשונה היתה ידועה בעירנו, ברודי, שהיו בה חסידים של צדיקי בית ריז׳ין, והם שונים משאר החסידים, ביחוד מחסידי בלזא, בהידור־לבושם ובנועם־נימוסיהם, אך נראה, כי חסידי הוסיאטין היו המיוחסים והבולטים שבהם, וסימנך כי חסידי בית ריז׳ין היה להם בעירנו בית תפילה אחד בלבד: די שאטינער (הוסיאטינער) קלויז, ברחוב הרכבת, ונשרפה בפלישת הרוסים הראשונה. ואף זאת: בעירנו ישב ישיבת־קבע נצר מבית ריז׳ין; הצדיק ר׳ חיים דוד מאנזון, בנו של ר׳ יוסף מאנזון מברדיצ׳ב, שהיה חתנו של ר׳ ישראל מרוז׳ין. הוא נקרא דער רבי ר׳ דודילי (דודיעלע), וחתונת בתו, מרת שרה׳לי, בעירנו היתה שם דבר — היא מתוארת בספרו של בן־עירי יוסף רוט Juden auf Wanderschaft (1927). וכן בספרי שלי „ממחוז הילדות״ (תרצ״ח). בנה של מרת שרה׳לי הוא ד״ר ישראל ווינשטוק, היושב עמנו בירושלים.

לעומת זאת לא נודע בעירנו ענין קופיצ׳ינץ מבחינת הרבי היושב בה, ודומה עלי, שלא היו בה מחסידיו, וכל מה שקלטתי בילדותי היה שבחה של העיירה, שיושב בה נינו של הצדיק מאפטא, שהיה נערץ על זקני העיר, ביחוד אלה שזקניהם זכו לראותו בעירנו, וכן על בני משפחת אבי, שכן אותו צדיק היה בין כותבי

ההסכמות לספרו של אבי זקן זקני, ר' יוסף משה המגיד מזלוז'ץ. וכן היו מספרים חסידי עירנו, שנסעו לחצרותיהם של צאצאי בית־ריז'ין ביחוד להוסיאטין ולטשורטקוב, כי בדרכם היו מזדמנים ברכבת עם שאר חסידי בית־ריז'ין ופעמים היתה הרכבת מלאה מהם, וכל הדרך כולה היו נוהגים כאנשים אחים, אולם בהגיעם לקופיצ'ינץ, היו יורדים ללוות את החסידים, שבאו לצדיק מקופיצ'ינץ, שהוא בחינת ענבי הגפן בענבי הגפן, שהרי הוא גם נינו של ר' יהושע השל מאפטא גם חתנו של ר' מרדכי שרגא מהוסיאטין, והיו הכל מרקדים ברחבי תחנת הרכבת, אולם כשנשארו חסידי טשורטקוב לבדם, היו מוסיפים לרקוד ובזמרתם מבליטים את ייחודם: „ווישיסטקע נאשי, סאמע נאשי, טילקאַ נאשי, נאַר נאשי, נאשי, נאשי, נאשי" (כולם שלנו, אך שלנו, בלבד שלנו, אין אלא שלנו, רק שלנו, שלנו, שלנו, שלנו)...

והייתי את ורע למשפחה נכבדה בקופיצ'ינץ, בית לוביאניקר, וביחוד לנבון שלהם, ידידי זליג, והרבה ניתן לספר בו ואף אספר בו, וכל משפחתו כראוי להם. עתה אך אעיר כי המעשים הרבים והמפוארים שעשו בני יוסף לוביאניקר, בעל „ברכי יוסף", הבנים זליג וצבי ופנחס והבת חוה, מצטרפים כדי אפופיאה, אך לענייננו עתה נסתפק בהערה, כי הם ושכמותם עדות נאמנה לכוחות העצומים שהיו גנוזים בקהילת יהודים קטנה, שכתבת את תולדותה וקינתה.

... איכה נשאת ... בעצמת יסורים כזאת, ועתה לא מילטת עצמך מפני זכרם במיפלט־השיכחה, אלא נצרת זכרם וכתבתם על ספר להיותם זכרון לדור ולדורות.

היהודים בהוסיאטין

עדותו של ד"ר י. ישפה

(ארכיון „יד ושם", ת"א, מיום 1.3.1959 מס. י־728/19)

העיירה הוסיאטין נהרסה כמעט כליל בימי מלחמת העולם הראשונה. מתוך אוכלוסיה יהודית שהגיעה לפני המלחמה ל־8000 נפש נשארו בערך 1800.* יהודי הוסיטין התפרנסו ממסחר תבואות, חנויות מכולת, דברי הלבשה ולא מעטים עסקו במלאכות שונות. משכיליה היו מעטים, מספר עורכי דין, רופאים ובוגרי אוניברסיטה בעלי תאר בפילוסופיה. אלה האחרונים התפרנסו ממתן שעורים פרטיים כיון שבמקצועם לא מצאו כל תעסוקה.

בתנאים אלה התפתחו החיים התרבותיים של העירה באופן איטי. בקרב הנוער היהודי היו נפוצות ומקובלות סיסמאות התנועה החלוצית ומספר צעירים הגשימו אותן על־ידי עליה ארצה במסגרת תנועת „גורדוניה". בתקציב של הקהילה היהודית היה תמיד כלול סכום מסוים כתרומה לקרן הקיימת. יושב ראש מועצת הקהילה היה בדרך כלל ציוני ושאר חבריה יהודים אורטודוכסיים.

הסוחרים האמידים ובעלי מקצועות חפשיים היוו את שכבת העילית בעיירה. שאר תושביה היו עניים למדי ומשפחות לא מעטות סבלו חרפת רעב. מדי שנה בשנה היו מחלקים לעניי העיירה סכומי כסף וכמויות של תפוחי אדמה אשר נתרמו ע"י בעל אחוזה יהודי קימלמן. תרומה זו היתה להם לעזר רב אולם העוני לא חוסל. עד מלחמת העולם השניה לא השתנו פני הדברים.

רצח יהודים עם כניסת קלגסי־היטלר

בהגיע השמועה על התקרבות הצבא הגרמני, אחזה חרדה ביהודי הוסיאטין. רבים השתדלו לברוח לעיירות הסמוכות וכפרים שבסביבה. אולם גם שם נפלו רבים בידי המרצחים האוקראיניים, כפי שזה קרה למשפחתו של שוחט העיירה. הוא ברח לכפר ניז'בורק ושם נרצח עם בני משפחתו ע"י איכרים אוקראיניים.

הגרמנים פלשו לעיירה בראשית חדש יולי 1941. בשלושת הימים הראשונים ערכו טבח בכל הגברים היהודיים אשר נמצאו, כולל ילדים מגיל 12 ומעלה. קלגסי ס.ס. רצחו אז כ־200 גברים.

הם הוציאו את קרבנותיהם מחוץ לעיר הכריחום לחפר קברים ואחר־כך

---

* המספרים אינם מדויקים בהשוואה לנתונים הרשמיים, ראה עמ' 16 — המערכת.

רצחום ביריות. רבים מן הגברים נרצחו בחצר הרבי. רק מעטים הגברים אשר נצלו מטבח זה הודות לבריחתם לעיירות הסמוכות.

ראוי לציון הכומר האוקראיני רצ'נקו בגלל התנהגותו האצילית. הוא הציל ממות בטוח מספר יהודים ביניהם את עו"ד ד"ר פלדמן והאופה פלשנר. שניהם נרצחו בתקופות יותר מאוחרות.

הכומר רצ'נקו היה מגן על היהודים בהזדמנויות רבות ופנה גם לבני עדתו כדי להשפיע עליהם להמנע מרדיפת יהודים. אולם הצלחתו לא היתה רבה כיוון שהמיליציה האוקראינית, אשר אורגנה ע"י הגרמנים, היתה מתעללת ביהודים בכל הזדמנות.

אני לכשעצמי יחד עם אשתי ובתי ברחנו תחילה לכפר ניז'בורק אולם היינו נאלצים לברוח משם נוכח האוירה העוינת של האוכלוסיה המקומית. מצאנו מקלט בכפר ליצ'קובצה.

אחרי גל הרציחות בשלושת הימים הראשונים של פלישת הנאצים ואחרי שגייסותיהם שטפו את העיירה והתרחקו מזרחה, חלה הרגעה יחסית בעיירה. הנמלטים החלו לחזור להוסיאטין. החלה תקופה קשה של עבודות כפיה שונות. בעיירה אורגנה מיליציה אוקראינית אשר היתה כפופה לשלטון גרמני שנציגו היה ה„קרייס האופטמן" ומקום מושבו בעיר המחוז צ'ורטקוב.

באוגוסט 1941 הוקם בעיירה ועד יהודי „יודנרט" בראשותו של הסוחר ישעיה לנגר. לנגר, יהודי הגון, אשר לא עשה רע לאיש, נפל בעצמו קרבן לאכזריותם של הנאצים, אשר שיסו בו את כלביהם, כפי שנודע לי מפי עדי־ראיה בצ'ורטקוב. — — —

היהודים בכפר ליצ'קובצה

בכפר ליצ'קובצה, בו מצאתי מקלט עם משפחתי, אומצנו ע"י הרופא המקומי, אוקראיני בשם מלינובסקי בנו של הכומר המקומי. הוא דאג לכך שאקבל עבודה בבית החולים שהיה במקום.

בכפר זה גרו כמה עשרות יהודים והם עדיין לא הרגישו את פגעי השואה באותה מידה כפי שהתנסו יהודי הוסיאטין. הגרמנים אשר היו בכפר היו חיילי משמר הגבול, אשר התנהגו באופן יחסי טוב ולא הציקו ליהודים כלל. אחד מהם בשם סטלברג (מוצאו מהמבורג) הודה בפני כי הוא שונא את היטלר. „האמן לי — טען — כמוני יש הרבה בגרמניה. אני יודע שאחרי המלחמה אצטרך

להתבייש במוצא שלי, לכן דאגתי לכך שיהיו לי מסמכים המעידים כי הנני ממוצא אוסטרי".

במיוחד רחם על יהודי יוגוסלביה, אותם הכיר מתקופה שלפני המלחמה. לדעתו היו הם הטובים שביהודים.

נחרט בזכרוני גרמני נוסף, גם הוא חייל. הוא בלה זמן רב בבית־החולים עקב איזו מחלה מדומה. פשוט היה ממציא מיחושים שונים כדי לא להשלח לחזית. כאשר החלו לחסל את שארית יהודי ליצ'קובצה ואנו התכוננו לעזוב את הכפר בסתר, פגשנו אותו חייל גרמני על מדרגות בית החולים. הוא העיף עלי מבט מלא צער והפליט: אתן לך עצה טובה, קח אתך מים לקרון הרכבת". אחר־כך החל להסביר לי שבקרונות בהם היו נוהגים להוביל את היהודים למחנות השמדה, היו מפזרים סיד אשר גרם למחנק וצמאון קשה. כיון שכך, הוא מייעץ לי לקחת אתי בקבוק מלא מים. לאור מצבנו החמור והאיום נשמעה עצתו של הגרמני מוזר מאד. אולם לרוע מזלנו רק עצות מסוג זה יכלו לתת לנו אפילו אותם הגרמנים אשר רחמו על היהודים.

במרץ 1942 נאלצו יהודי ליצ'קובצה לעזוב את כפר מולדתם ולנדוד לעיירות הסמוכות פרובוז'נה וקופיצ'ינצה. דבר דומה אירע גם לשרידי היהודים מהוסיאטין. גם אני קבלתי הוראה לעזוב את ליצ'קובצה יחד עם בני משפחתי. אחותי טובה, אשר עד אז היתה עמנו, הצליחה להשיג מסמכים מזויפים, נסעה ללבוב ושם הצטרפה לקבוצות פולנים שגלקחו לעבודות שונות לגרמניה.

הגיטו בקופיצ'ינצה

בגיטו אשר בקופיצ'ינצה בליתי כשלושה שבועות. — — — אלפי יהודים הצטופפו בגיטו זה בתנאי דיור קשים ומצב סניטרי נורא. אין פלא כי בתנאים אלה התפשטה מגיפת הטיפוס. בית חולים לא היה במקום ורופאים יהודיים אשר היו בגיטו, עזרו בסתר לחולים. מפחד מהשלטונות לא היו מדווחים על מחלת הטיפוס אלא שפעת. התמותה בתנאים אלה היתה גבוהה מאד.

בספטמבר 1942 התקימה ה„אקציה" הראשונה בגיטו זה. הדבר נודע לי מפי תושבי הגיטו אשר נצלו. אני לא הייתי שם כיון שעד אוקטובר 1942 שהיתי עדיין בכפר ליצ'קובצה. סופר לי אחר־כך כי תושבי הגיטו אשר נתפסו העברו בתוך קרונות משא נעולים למחנה השמדה בלזץ.

את החורף 43־1942 בילו תושבי הגיטו בפחד מתמיד מפני אקציות נוספות.

ידוע לשמצה באכזריותו היה איש ה־ס.ס. ושמו רוקס. הוא היה מגיע לעתים קרובות מעיר המחוז צ'ורטקוב כדי לסחוט מיהודי הגיטו דברי ערך שונים ובהזדמנות זאת היה נוהג לרצוח מספר יהודים. היה זה סדיסט וסוטה אשר התהלל תמיד באקדחו שבו רצח כבר אלפי יהודים.

בדצמבר 1942 הצלחתי לעזוב את גיטו קופיצינצה יחד עם משפחתי. באמצעות מתווך שלמתי ס"ך של —.5000 זלוטי למפקד המחוז (קרייסהאופטמן) וקבלתי רשיון מעבר ורשות לחזור לכפר ליצקובצה. בזמן שהותנו בליצקובצה ידענו מה התרחש בינתיים בגיטו קופיצינצה. ב־ונ 1942[1] הוכרזה העיר קופיצינצה כ„יודנריין". במשך ימים מספר נמשכו פעולות ההשמדה של יהודי הגיטו, אשר הוצאו מחוץ לעיר ושם נורו למות. את השרידים אשר נותרו איכשהו בחיים ריכזו במחנות עבודה קטנים ע"י פרובוזנה וליצקובצה. שם היה עליהם לעבוד עבודות חקלאיות שונות.

בסביבת מחצית נובמבר 1943 חוסלו גם השרידים האלה. בתי היהודים נהרסו כליל והאדמה נחרשה כדי שלא יישאר זכר לישוב היהודי. קלגסי היטלר התנכלו גם לבתי הקברות היהודים בגרמם הרס רב למקומות המקודשים. לא ניצל אפילו בית הכנסת המפואר והעתיק אשר בהוסיאטין. אתר עתיק זה הוכרז ככשמורה הסטורית ע"י שלטונות פולין אשר אף הקציבו סכום כסף למען שימורו.

„חוזה עתידות" מציל יהודים

בראשית הקיץ 1943 היו ימי שהותנו בליצקובצה, ספורים. יהודי הכפר נסיו לקשור קשר עם נזיר אחד ממסדר הפרנציסקנים אשר הבטיח לעזור. נאלצו כבר מזמן לעזוב את המקום והנה הגיע גם תורנו. ביודענו מה מצפה לנו הכנסיה של המסדר הפרנציסקני מצאה בהוסיאטין. ב־19 ביוני 1943 הגיע אותו נזיר עם חשיכה לביתנו ולקח עמו את אשתי ובתי. אני נשארתי באופן זמני בבית־החולים בליצקובצה למרות שהמקום הוכרז כבר כ„יודנריין".

בהגיעם להוסיאטין הוצפנו אשתי ובתי בעלית הגג של הכנסיה ונותרו שם במשך שבועיים. במשך אותו זמן ניזונו מצנימים אשר לקחו אתן והיו מקבלות מים בלבד. אחרי תקופה זו כנראה נמאס לנזיר התפקיד של מציל יהודים, ואולי היו גם גורמים נוספים, בכל אופן הוא הודיע לאישתי ובתי שבחוץ מחכה להם עגלה

---

1) טעות. צריך להיות: ביולי 1943 — המערכת.

רתומה לסוסים אשר, כביכול, אני שלחתי כדי להביאם לליצקובצה. עם רדת הלילה ירדו אשתי ובתי מעלית הגג ויצאו לרחוב אולם לתדהמתן לא מצאו לא עגלה ולא סוסים. המצב היה נואש ובלית ברירה פנתה אשתי לבעל הבית בו התגוררנו כשהיינו בהוסיאטין. הוא הסכים לקבלן ללילה אחד בלבד. למחרת הודיעו לעוזרת שלנו לשעבר אנילה מלקיביץ, אשר חיה אתנו במשך שנים רבות, את אשר קרה לאשתי ובתי. באותו זמן היא עבדה אצל מנהל אחוזתו של הגרף גולוכובסקי. בשמעה מה קרה הגיעה למקום ומשם הובילה את אשתי ובתי לליצקובצה. שוב היינו יחד. בסוף יולי היינו בכל זאת נאלצים לעזוב את הכפר כי שהותנו שם היתה מסוכנת כבר.

במשך ימים ספורים הסתתרנו באסם של אחד מתושבי המקום הפולניים. אח"כ הודיע לנו בעל הבית כי קרוב לודאי ישוכנו חיילים גרמניים בחצרו. הסיבה לכך היתה נעוצה בעובדה כי בסביבה הופיעו פרטיזנים רוסיים והגרמנים העבירו תגבורת למלחמה בהם. כמעט ברגע האחרון הצלחנו להמלט משם והגענו למכר פולני אחר אשר בכפר טריבוכובצה. אותו איכר בשם דרוזדה החביא אותנו בעלית־גג של ביתו במשך 3 ימים. באמצעותו שוב הודענו לעוזרת הנאמנה שלנו אנילה מלקיביץ על מצבנו. היא הופיעה ולקחה אותנו לאחת האכרות אשר היתה בזמנו בטפולי הרפואי ושמה זדביק.

כבר מזמן היה לנו הסכם עם אותה אישה שבעת צרה נוכל לפנות אליה. היתה זאת אישה דתיה מאד ובעלת אמונות טפלות. תכונות אלה היו צריכות להציל את חיינו. אישה זו גרה בכפר אולכובצ'יק ע"י הוסיאטין ומשם היתה מוכנה ללכת רגלי מרחק של עשרות קילומטרים לעירה בורשצוב אשר בה התגורר „חוזה עתידות", הנערץ על ידה, בשם מרקובסקי. אותו חוזה, שהיה יהודי משומד בשם מרגוליס, זכה לתהילה ופרסום בלתי רגילים בקרב איכרי הסביבה. הוא עסק גם ברפוי באמצעות צמחים שונים ומתן עצות רפואיות שנוות. בהתאם לאמונת הנזקקים היו דברי החוזה יעילים אך ורק כשהגיעו אליו רגלי. כח השפעתו בקרב האיכרים היה כה חזק שאפילו הגרמנים לא יכלו לו.

מספר פעמים רחפה עליו הסכנה בגלל מוצאו היהודי אולם הגויים הגנו עליו והיו מושיטים לו כל עזרה ומחבוא. בגלל פעילותו כמרפא היה לעתים מותקף ע"י הרופאים ואפילו נערכו משפטים נגדו. לפני פרוץ המלחמה הוא גר בניז'בורק. באחד המשפטים, בהם הופיע אותו מרקובסקי כנאשם, גרמתי לשחרורו ע"י מתן הסבר לשופט (אחד ממכרי הטובים) כי בפעולתו לא היתה כל עבירה על חוק.

האיכרה זדביק היתה מוכנה לתת לנו מקלט רק אחרי התיעצות עם החוזה הנערץ. לפי דבריו תנהג ומה יאמר כן תעשה. לשם כך יצאה ברגל מאולכובצ'יק כפר מגוריה עד בורשצ'וב. אנו נשארנו בינתיים בביתה מצפים בחרדה לתוצאות פגישתה עם החוזה.

מספורה הבנו כי אותו מרקובסקי שאל אותה לשם האיש שהיא רוצה להציל. כנראה שזכר אותי ואת אשר עשיתי למענו, כיון שהרגיע את האישה ואמר לה להיות שקטה ורגועה ולתת מקלט לי ולמשפחתי. גורלנו להשאר בחיים ושום דבר רע לא יקרה לנו ולא לה. כדי לחזקה באמונתה תלש מראשו קצת שערות שיבה והוסיף מספר מטבעות באמרו לה למסור לנו אותם כדי שזה יגן עלינו מכל צרה. נוסף על אלה מסר לה בקבוקון קטן מלא נוזל וצוה עליה להתיז ממנו מסביב לחצר ביתה. מחוזקת באמונתה חזרה האישה הביתה ובפיה הבשורה כי החוזה יעץ לה להציל אותנו.

שילמנו למצילתנו במה שיכולנו. היו לנו מעט כסף, תכשיטים ובדים. כשאזל לנו הכל, הביאה אנילה הנאמנה את הבד שקנינו לה פעם כדי שתתפור לה מעיל. בכל זאת האיכרה זדביק דרשה יותר ויותר עד שלבסוף יצאה בדרישה שנשלם לה בדולרים, אשר דרך אגב לא היו לנו. היה זה כבר נובמבר 1943. מדי פעם בפעם היינו מחליפים את מחבואנו. פעם שהינו אצל זדביק ופעם אצל אחותה. ילדיה של האחות ידעו לשמור סוד ולא גילו לאיש שבביתם אנו מסתתרים. כפי שציינתי היתה האישה דתיה מאוד וזה הציל את חיינו. לא העזה להעמיס על מצפונה את גורלנו ולא יכלה לגרשנו.

כך הצלחנו לעבור את התקופה הקשה עד לשחרורנו במרץ 1944.

גורל הנמלטים מהגיטו

בצורות שונות ניסו תושבי הגיטו להציל את חייהם. פעם, כשהייתי עוד בבית החולים בליצקובצה, נקראתי לחולה מסוים באחוזת סמולוסקובצה אשר בסביבה. החולה, אדם צעיר, עבד כפקיד מינהלי. שמו היה קספשיצקי. הוא התגורר בשטח האחוזה בדירה צנועה. יחד עמו התגוררה אחותו. אחרי הבדיקה התברר כי הוא חולה טיפוס ועליו להגיע לבית החולים. כשנודע לו הדבר פרץ בבכי ואמר: „איני יכול ללכת לבית החולים — אנוכי יהודי. שם תתברר זהותי ואז מותי בטוח". הוא המשיך וספר לי כי שמו רפופורט והוא נמלט מגיטו לבוב ואחותו המדומה היא למעשה אישתו אלא שבמסמכים המזויפים שמה שונה. המצב היה קשה והיה עלי לעשות משהו. החלטתי מהר וצויתי עליו

לומר כי קבעתי אצלו שפעת ועליו להשאר בדירתו עד שיבריא. אותו רפופורט נשאר בחיים.

לסבינקה בדיאן, בת ה־14 אבדה כל המשפחה בשעת האקציה האחרונה בקופיצינצה. היא נמלטה לעלית־גג והצליחה להסתתר מאחורי קרשים. שם מצא אותה שוטר אוקראיני. סבינקה החלה לבכות ולהתחנן על חייה. נכמרו רחמיו של השוטר והוא השאירה שם. בלילה ברחה סבינקה להוסיאטין לבית חברתה לספסל לימודים בתו של עורך־דין אוקראיני סרפין. משפחה זו אהבה מאד את סבינקה. הם סידרו לה מסמכים של נערה אוקראינית ויעצו לה להמלט לכפר כיתומה המחפשת עבודה. בדרכה סרה סבינקה אלינו בליצ'קובצה. תכניתה להמלט לכפר נראתה לנו כטובה ביותר. היא הצליחה לקבל עבודה באחד הכפרים כרועת־צאן וכך נשארה בחיים.

אחרי השחרור הופיעה בעירה משפחת אלטשילר אשר ניצלה וגם יהודים מבוצץ וטלוסטה.

החילים הרוסיים אשר בקרו בביתנו היו נדהמים לשמע ספור הצלתנו וספרו לנו שלא נתקלו ביהודים ניצולים לאורך כל הדרך.

עדות זאת נרשמה על־ידי מפי העד: ד"ר רבא (רבה)

הנני מאשר בזאת כי מסרתי את העדות לפי מיטב הכרתי: ד"ר ישפה.

(תרגם מפולנית ד.א.)

ימי השואה

דברי ימי הקהילה של עיירתנו הוסיאטין עקובים מדם. כבר בראשית קיומה סבלה הקהילה מעלילות דם ובשנת 1623 נשרפו שלושה יהודים על קידוש השם. במאה ה־18 רדף את יהודי העיירה ההגמון של קמנץ־פודולסקי ורק התערבותו של הגרף פוטוצקי, אשר היה אדון העיר, הגנה על בני הקהילה. יתכן שלא מקרה הוא כי בית הכנסת של העיירה נבנה בצורת טירה מבוצרת. אולי כך קיוו אבותינו למצא בו מקלט בעת צרה.

זכורים לי עוד הספורים של עדי ראיה על הפרעות שפרעו קלגסי פטלורה בתושבי העיירה. אולם כל הפרעות והרדיפות, אשר סבלה קהילתנו עד מלחמת העולם השניה הם כאין וכאפס לעומת השואה שירדה כחטף על בני העיירה עם כבושה ע״י הנאצים.

רק בדרך נס לא שהיתי בעיירה באותו יום נורא ואיום וכך נשארתי שריד ואוד אשר ניצל מהתבערה הגדולה.

בפרוץ המלחמה חזו המבוגרים ונבאו קרבות קשים בעיר. מתוך נסיונם ידעו כי עיירת גבול היא, השוכנת על הנהר ותהיה כאן התנגדות חזקה לפולש. וכך היה הדבר.

הצבא האדום הנסוג נסה בכל כוחו לעצור את הפולש הנאצי וגרם לו, כנראה, אבידות נכרות. דבר זה הרתיח את דמם של חיילי ס.ס. (פלוגות המחץ הנאציות הידועות לשמצה) אשר החליטו לנקום את דם חבריהם. כשסוף סוף לא יכול היה הצבא האדום להחזיק מעמד ונסוג מעבר לנהר זברוטש, החלה השתוללות של חיילי ה־ס.ס. אשר לא ידעה גבול. שום חוקים בינלאומיים לא חלו עליהם ובבוז גמור התעללו ושרפו חיים את השבויים הרוסיים אשר נפלו לידיהם. אולם זה לא הרווה עדיין את צמאון הדם של החיות הנאציות ואז כוונו את זעמם לעבר יהודי העיירה. עברו מבית לבית, הוציאו כל בן זכר מזקן ועד טף והובילום לטבח. בחצר הרבי נרצחו בדם קר, ביום ראשון לכבוש העיר, כל הגברים והילדים אשר נמצאו. ברב בתי העיירה הושלחה אש. אבל כבד וקדרות אפלה ירדו על שרידי הקהילה אשר התאלמנו והתיתמו. ואני אז בן 14 בקושי, מסתתר עם שאר בני משפחתי אצל גוי בכפר צ׳ברובקה ולא ידעתי דבר על אשר התרחש בעיר. הוכיתי בהלם כשנודע לנו מה קרה ובשובי עם שוך הקרבות לא מצאתי לי

מקום ונפשי לא ידעה מרגוע. ימים רבים לא יצאתי מפתח הבית. ברחוב אפשר היה לראות רק נשים וילדות עטופות שחורים. קשה היה לי לתפוס שלא אראה עוד את חברי למשחקים משנות הילדות. לעיירה חזרו המעטים שנצלו מטבח. מבני גילי, כך נדמה לי, חזר רק חברי ושכני יחזקאל שכטר — חצ'קלה. היינו שני נערים, שני נערים בודדים בקרב יתומות ואלמנות. שני נערים אשר בהופעתם עוררו בכי וקינה. לא יכולתי להישיר מבטי לעבר האמהות השכולות כאילו אשמתי כי נותרתי בחיים בשעה שבניהן נרצחו. בעולם זה, של אלמנות, אמהות שכולות ויתומות, הרגשתי כבריה משונה אשר לא שייכת למקום הזה. אולם המציאות ועובדות החיים גברו על הרגשות ואט אט התרגלו לכך שמספר גברים ונערים נותרו בחיים. והחיים האלה היו מעתה מאבק בלתי פוסק ומלחמת קיום אכזרית.

מחנה־עבודה גרמני בתחנת הרכבת בהוסיאטין
א דייטשער ארבעטס־לאגער ביי דער באן־סטאציע אין הוסיאטין

לא די היה לנאצים שטבחו את הבנים והבעלים אלא עוד הפכו את האלמנות והיתומות לשפחות. מעתה נהפכו שרידי העיירה למס עובד ובריות שמחוץ לחוק.

במחנה שעל יד תחנת הרכבת העבידו הגרמנים את אלה אשר נותרו בחיים. סמל נאצי מטורף, אשר כינה את עצמו „מיור" (מיג'ור) והיה אחראי למחנה, השתולל והתעלל בעיקר בבנות הצעירות. נעשו מאמצים רבים כדי לשחדו ולהרגיע את החיה המשתוללת אולם רק לעתים רחוקות ובממון רב ניתן היה הדבר. המחסור והרעב החלו להציק לנו. הרכוש המעט אשר ניתן היה להציל מהשריפה עבר לאט, לאט, לידי הגויים תמורת מזון שספקו לנו.

בינתיים הפעילו הגרמנים את תכנית ההשמדה. בשלב ראשון רוכזו כל האקדמאים שבמחוז לעיר המרכזית צ'ורטקוב ושם נרצחו. מטרת הגרמנים היתה להשמיד כל מנהיג פוטנציאלי וכל אדם חושב ומוכשר לקומם את בני עמו נגד הפולשים. לאט, לאט הגיעו אלינו השמועות על מחנות עבודה. מדי פעם בפעם הוטלו על הקהילות פקודות לספק מספר מסוים של גברים למחנות העבודה. במקרה והמיליציה היהודית אשר פעלה בגיטו, לא הצליחה לבצע את המשימה היו הגרמנים בלווי השוטרים האוקראינים פושטים על הבתים בחיפוש אחרי המסתתרים.

כל יהודי הכפרים רוכזו לערים שבסביבה. ככל שהלכה והתמעטה האוכלוסיה בעיירה עקב החטיפות ומקרי הרג היו מרכזים את השרידים מהעיירות בעיר מחוזית. כך נאלצו שרידי עיירתנו הוסיאטין לעזוב את בתיהם ולעבור לעיירה פרובוז'נה. היתה זאת שיירה עגומה של אלמנות ויתומים, אשר נאלצו לעזוב את המקום היחיד שבו הרגישו עוד קצת בטחון ואליו היו קשורים בזכרונות כה רבים.

הגברים הבודדים כעשרה במספר, אשר נצלו מההרג של יום הכבוש הצליחו, באמצעות שוחד, להשאר בעיירה כפועלים במחנה שעל יד תחנת הרכבת.

היה זה מחנה מיוחד במינו. כאמור היינו כעשרה איש ואם זכרוני אינו מטעני הרי היו אלה: אבי ז"ל, אלטשולר משה, אלטשולר פייביש יבל"א, גיסו גנדזו אאורבך, ישעיהו לינדר המכונה „שעיה דער רויטער" (ג'ינג'י), יעקב יגנדורף, פנחס רוזנבלום המכונה „פיני צ'רקס", מוניו פישבך, יחזקאל שכטר (חצקל'ה), ליב הרשקוביץ יבל"א ואנכי.

למזלנו הרב התחלפו מפקדי המחנה ואותו „מיג'ור" מזויף ומשתולל עזב ובמקומו באו שני אנשי צבא אחרים אשר אמנם היו נאצים, אבל אפשר לומר שהתיחסו אלינו במידה של הגינות וחסו על חיינו.

היה זה מחנה של שלל רב שנפל בידי הגרמנים אחרי הנסיגה המהירה של הצבא האדום. היו בו סחורות רבות מכל המינים. כל קיומנו שם ותפקידנו היו למעשה מלאכותיים. לא היתה שם כל עבודה חיונית לרייך הגרמני שתצדיק החזקה והצלת 10 יהודים. אולם שני הגרמנים הממונים עלינו סברו אחרת.

היה זה קצת בגלל השוחד שקבלו וקצת בגלל שקיומנו שם והעבודות היזומות הצדיקו את ישיבתם בעורף במקום להישלח לחזית. כך חיינו בדחק 10 פועלי כפיה במחנה המאולתר אשר על יד תחנת הרכבת בהוסיאטין, מנותקים משאר בני המשפחה אשר ישבו בגיטו פרובוז'נה.

לכל אחד מאתנו היו תפקידים שונים. אירע מזלי ונבחרתי, יחד עם חברי חצ'קלה שכטר, לשמש עוזר למכונאי רכב. היה זה מכונאי רוסי אשר התמצא היטב במלאכתו והצליח להרכיב מכוניות די טובות משפע הרכב המקולקל שהשאירו אחריהם הרוסים הנסוגים. ריח של בנזין וודקה תמיד נדף ממנו ופיו הפיק קללות רוסיות כמעין המתגבר. לעתים היה מקלל דקות אחדות מבלי לחזור פעמיים על אותה קללה. אנו הנערים אהבנו את עבודתנו הקלה יחסית. בוסף על הענין שבה, היתה התעסקות במכונאות מקלט נפלא מפני מצבי רוח רעים של מפקדינו הגרמנים. במקרים כאלה היו הם מחפשים להם פורקן לזעמם בהכותם ובהענישם אחד מבני המחנה. אנו שני הנערים היינו מסתתרים מתחת למכונית מפורקת למחצה ומעמידים פני עובדים קשה מאד. קשה היה להגיע אלינו אפילו בבעיטה וסטירת לחי לא כל שכן. כך היינו נצלים מצרות שונות.

פייביש אלטשולר היה הכלכלן שלנו. היו לו קשרים מסועפים עם תושבי הסביבה והוא הצליח לקנות מהם כל מיני מצרכים אשר חסרו לנו תמיד לקיומנו הדל. יעקב יגנדורף היה הטבח שלנו — תפקיד לא מן הקלים בהתחשב בכמות המזון שעמדה לרשותנו. מזלו של אבי ז"ל היה שידע גרמנית היטב והיה מצוי בתרבות זו לכן שמש למפקדנו עזר בעבודות משרדיות ורק לעתים נשלח לעבודה פיזית קשה. כל שאר החברים היו „חוטבי עצים ושואבי מים", לפעמים פשוטו כמשמעו. המצטיין במלאכות אלה היה פנחס ר. שקראנו לו בכינויו „פיני צ'רקס".

למרות הטרגיות שבמצבנו לא נעדרו לפעמים מצבים משעשעים. היה זה עפ"ר פיני אשר גרם לנו לחיוכים בשעות מצוקה אלה. הוא לא עשה זאת בכוונה וגם וודאי לא רצה להיות הדמות הטרגי־קומית של המחנה הקטן שלנו, אבל בעל כרחו היה כזה. מאחר והיה בעל גוף, היה סובל חרפת רעב יותר מכל אחד אחר. בכל הזדמנות היה מדבר על אוכל, דבר שהיה מרגיז ומשעשע גם יחד. היתה אמרה שגורה בפיו עליה היה חוזר פעמים אין ספור: „לו הושיבוני על יד שולחן שעליו ככר לחם בגודל שעון קיר עתיק ועשרה שניצלים, מבטיח אני לכם כי רק המזלג והסכין היו נשארים שם". כגודל תיאבונו היה גודל עצלנותו. למרות כוחו הפיזי הרב, שנא עבודה שנאת מות. הוא היה מנצל כל הזדמנות להתחמק מעבודה, גם אם היה הדבר מסבך אותו אח"כ בצרות צרורות עם

מפקדינו הגרמנים. רק דבר אחד היה מקובל עליו והוא, שטיפת רצפות בביתם של הגרמנים. הוא ראה את עצמו מומחה לדבר ופיתח שיטה מיוחדת למלאכה זו. חס וחלילה אם מישהו מאתנו העז לטעון שיודע לשטוף רצפה טוב יותר ממנו, כי אז היתה פורצת סערה. למלאכת השטיפה היה פיני זקוק לעוזר והוא היה קובע מי יהיה עוזרו, כי לכבוד רב נחשב הדבר בעיניו. להבחר על ידו לעוזר לשטיפת רצפה היה משול בעיניו כעליה לתורה למפטיר. אוי ואבוי היה לאותו עוזר, אשר טעה ולא הגיש לו את הסמרטוט הנכון. פיני היה דומה לרופא מנתח המושיט את ידו לאחות שתגיש לו את המכשיר הנכון. הוא היה מחלק פקודות. „סמרטוט מס׳ 1!" או „סמרטוט מס׳ 2!". תמיד היה מתלונן על העובדה שאנשים בעלי השכלה מתקשים להבין את שיטת עבודתו ומתבלבלים בהגשת הסמרטוטים הנכונים. ברור שדברים כגון אלה שמשו נושא לבדיחות ומתיחות שהוא היה גבורם הראשי. לעומת זאת שנא פיני לחטב עצים. דבר זה נעשה תמיד בסככה עשויה קרשים כשקיר אחד חסר בה וזה היה פתח הכניסה. פיני מסוגל היה לעמד זמן בלתי מוגבל כשבידיו המורמות גרזן מוכן לפעולה. כך היה עומד ועיניו בולשות את הסביבה כדי לגלות גרמני מתקרב. כנראה שאחד המפקדים גילה את הדבר ומאז נהפך הענין למשחק מחבואים ביניהם. לא עזרו כל הסברינו לפיני בל יסתכן וירגיז את הגרמני, לא עזרו הצעקות והמכות שקבל. הוא לחטב עצים לא אהב. פיני המשיך כדרכו לעמוד עם הגרזן המונף מעל לראשו, מוכן לפעולה והגרמני מסתתר בין המבנים השונים ומתקרב כדי לתפוס אותו בקלקלתו. לעתים היה הגרמני עושה סבוב גדול, מסתתר מאחורי הקיר של הסככה ומציץ היה בשעונו כל פעם כדי לבדוק כמה זמן מסוגל פיני לעמוד ללא מעש כשידיו מחזיקות בגרזן מורם. אנו העובדים בקרבת מקום פחדנו להוציא הגה וצפינו במתח למה שעלול היה להתרחש. אולם הדבר כנראה שעשע יותר את הגרמני מאשר הרגיזו והוא נהנה להתפרץ בצעקות וקללות כדי להבהיל את פיני, אשר היה מחויר כסיד ועובד כשד באותם הרגעים. רק לעתים רחוקות נגמר „משחק" זה במכות.

למרות עבודת הכפיה והרעב שהציק לנו היה מצבנו טוב יותר ממצבם של בני משפחותינו אשר בפרובוז׳נה. לא זכור לי כיצד ומתי הגיעה אלינו השמועה, אבל בא האסון הכבד גם על העיירה הזאת ורק מעטים מיהודי העיר נצלו מ„האקציה" זאת. כרגיל. רוכזו השרידים בעיר המחוז קופיצ׳ינצה ברובע מיוחד ובצפיפות איומה. בינתיים נחרץ גם גורלנו, גורל המחנה הקטן שעל יד תחנת הרכבת בהוסיאטין. ביום אחד קודר, אסף אותנו מפקד המחנה ובקול נרגש

הודיע לנו כי עליו לחסל את המחנה ולעזוב את המקום. הוא הביע צער על כך שלא יוכל להגן עלינו יותר ויעץ לנו להתפזר ולדאוג לעצמנו. ידענו כי עם חיסול המחנה חיינו נתונים בסכנה ולא נאריך ימים. אחדים מאתנו הצטרפו למשפחותיהם אשר נשארו בחיים עדיין ונמצאו בגיטו קופיצ׳ינה, אחרים חפשו מסתור ומחסה בין האכרים.

גורל גיטו קופיצ׳ינצה היה כגורל שאר העיירות. אחרי חטיפות למחנות רכוז, פעולות השמדה אחדות („אקציות"), מחלות ורעב נותרו רק בודדים בחיים. כל אחד וספור הצלה שלו. על פי רוב יכלו להנצל אלה אשר עדיין הצליחו לשמור על ממון כלשהו והצליחו לפתות אחד האכרים שיסתיר אותם. אולם בהרבה מקרים נרצחו אלה ע״י נותני המקלט ונפלו קרבן לתאוות הבצע של הגויים אשר גם רצחו וגם ירשו. מאחר שממון לא היה בידינו אפסה כל תקותנו להשאר בחיים. השנה היתה שנת 1943. קץ המלחמה נראה עוד רחוק למרות שברור היה כבר כי גרמניה הנאצית לא תחזיק מעמד. כל הגיטאות אשר בפלך וכנראה בפולין כולה כבר חוסלו ואוכלוסיתם הושמדה או נלקחה למחנות רכוז. שרידים מעטים שבאזור שלנו נאספו באחת האחוזות — לוסקי — שם מצאנו מקלט. מאחר ועבודת השדה היתה מרובה ופועלים לא היו בשפע הסכימו כנראה הגרמנים להשאירנו בחיים עד גמר העבודה החקלאית. באסם עזוב ישנו כמה עשרות ניצולים — נשים, ילדים וגברים בודדים. תשושים ורעבים היינו יוצאים בקר בקר לעבודת השדה וחוזרים עם שקיעת החמה. השתעשענו בתקוה כי המלחמה תסתיים ואנו נזכה לראות במפלת הגרמנים. משפחתי המצומצמת עדיין היתה שלמה, אבל דודי וכל משפחותיהם הושמדו באקציות השונות.

לילה אחד פשטה שמועה כי המשטרה האוקראינית עושה הכנות חשודות ורצוי להמלט מהמקום. לפני עלות השחר הרגשתי באוירה מחושמלת ובמתח רב בקרב שוכני המחנה, אשר כנראה לא עצמו עין כל הלילה. חרדה אחזה בכולנו ואנשים החלו לחמוק מתוך האסם אשר שמש לנו אכסניה. הורי, אחי הקטן יעקב הי״ד ואנכי עזבנו את המקום בחפזון ופנינו לשדות הקרובים. לא הרחקנו לכת, רק עשרות מטרים הפרידו ביניגו והאסם כשפתאם פלחו את האויר שריקות כדורים וזעקות איומות. בכל כוחנו שהיה עוד בנו פרצנו קדימה לתוך שדות הקמה כדי להתרחק מהסכנה. ידענו שזה הסוף. אין תקוה עוד. לא היה גם לאן לברוח, אולם יצר החיים חזק הוא ולמרות היאוש וחוסר התכלית שבבריחה, זחלנו לתוך הקמה כדי להסתתר מפני הרודפים.

הכדורים שרקו מעל ראשינו ולא שמנו לב לאן אנו פונים — העיקר להתרחק יותר ויותר. כולם התפזרו לכל עבר ונעלמו בערפילי הבוקר. תוך כדי ריצה התרכזתי רק בדבר אחד — לעקוב אחי הצללית של אבא. לא לאבד את הקשר! לא שמתי לב היכן אמא ואחי הקטן. עדיין היה חושך וערפל הזדחל מעל לשדות. מחוסר נשימה נפל אבי בתוך שדה חיטה ואני מטרים ספורים ממנו. לא היתה כל אפשרות לראות דבר מסביב. מרחוק נשמעו צעקות השוטרים ונביחות הכלבים. עד היום איני יודע מי נתפס ומי נרצח באותו ליל דמים. אחוזי חרדה שכבנו על הקרקע ללא תנועה כדי לא להתגלות. מעלינו העיר כבר הבוקר ולאט, לאט נראו השמים הכחולים מבעד השבלים שמעל ראשינו. הכל מסביב היה שקט, רק ציוצי הצפרים הזכירונו כי אין זה חלום. איני יודע כמה זמן שכבנו שם מוכי הלם ומחוסרי תקוה. התקרבתי בזחילה לאבי ואחזתי בידו. יאוש חנק אותנו — לא אמרנו דבר איש לרעהו, אבל ידענו כי מוטב היה לו נרצחנו עם כולם. רציתי למות ואני עדיין נער הייתי. פתאם כאילו חזר אליו קולו אחרי נצח, שאל אבי: „היכן אמא ויעקב?" „צריך לחפש אותם"! התאוששנו. הצורך לחפש ולמצא אותם החזיר לנו את הרצון לחיות, לפעול. היתה תכלית, היה טעם לנוע, לנשום, להתקיים! זחלנו בקוטר של מטרים ספורים בזהירות רבה כשאנו קוראים בלחש את שמותיהם. פתאום גילינו את אמא המומה לחלוטין ותשושה, שוכבת מכורבלת בתוך הדגן. היא לא ידעה היכן אחי הקטן. היא חשבה שהוא אתנו. הוא רץ אחרינו, היה עוד חושך וערפל, היו יריות, כלבים רדפו אחרינו וזעקות איומות פלחו את האויר, כל אחד נמלט על נפשו כשפחד מחריד דוחפו קדימה. רק אחרי השחרור נודע לנו מה קרה אז. בינתיים שכבנו שלושתנו בתוך הקמה תשושים מרעב ומצמא ומחכים ללילה שיבוא. ידענו כי לנו אין סכוי להמלט, אבל השתעשענו בתקוה כי לפחות אחי יינצל ויספר את קורותינו. הוא היה בלונדיני בעל עינים כחולות והיה סכוי שאחד האכרים שבסביבה ירחם עליו ויאספנו לביתו כרועה צאן ובקר. ידענו על מקרים דומים של ילדים בעלי מראה „ארי" אשר ניצלו. רק עם תום הכיבוש הנאצי נודע לנו מה מר היה גורלו של אחי הקטן יעקב הי"ד. איכר אוקראיני אכול שנאת יהודים רצח את הילד בשל חפן תרמילי אפונה אשר קטף בשדהו כדי לשבור את רעבונו. אמנם נשפט ונידון למות הרוצח כי היה ידוע כמנהיג כנופיות אשר נלחמו בסוביטים, אולם שום נקמה לא תנחם לב אם שכולה. אין נקמה ואין כפרה על דם ילד חף מפשע אשר נרצח בדם קר. אולם באותו יום לאחר ליל האימים התנחמנו בתקוה שיעלה בגורלו לעבור את השואה

ולשמש עד כי אשר ימסר לקרובינו בחו"ל מה התרחש. ביחס לחיינו אנו אפסה כל תקוה. חפשנו דרך למות כדי לא ליפול לידיהם של שוטרים אוקראינים אשר התעללו בקרבנותיהם ועינום באכזריות העולה בהרבה על זו של הגרמנים עצמם.

במשך היום הסתתרנו בקמה אשר הבשילה, גרעיני החיטה שמשו לנו מזון דחוק ובלילה נדדנו בשדות. מגמתנו היתה להגיע לכפר צ'ברובקה ולבקש מקלט אצל אחד האכרים — מכר ותיק של אבי. חשבנו שאולי גם אחי הצליח להגיע לשם. אחרי שלוש יממות הגענו לבית הקברות של הכפר והסתתרנו שם מתוך הנחה שאף אחד לא יחפש יהודים שם. אבא ז"ל הצליח איכשהו להגיע בלילה לביתו של האכר, אולם כל מה שקבל היה בקבוק חלב וככר לחם. על אחי לא ידע לספר דבר — היה זה בשבילנו סימן מעודד. האכר סרב בכל תוקף לתת לנו מקלט בסביבת ביתו. ידענו שזה הסוף. סמוך לבית הקברות עברה מסילת הברזל בה חלפה הרכבת פעמיים ביממה. זה נראה לנו כפתרון היחיד לגאול אותנו מסבל נוסף. מחשבות על התאבדות באותם הימים היו טבעיות ביותר ורבים התקנאו באותם בעלי יכולת אשר הצליחו להשיג גלולות ציאנקלי שהוא רעל מהיר מאד. אולם אמא בכל זאת פחדה מפני הרכבת ובקשה דרך אחרת כדי למות. ממילא הדבר לא ניתן לשליטתנו כי היה עלינו לחכות הרבה שעות עד בוא רכבת הלילה.

שכבנו בין הקברים בשתיקה ומהרהרים במות הגואל. הייתי בן 17 והרעב הציק לי נורא מאחר שימים כבר לא בא מזון ראוי לשמו לפי. היו לי הזיות על סעודה ומאכלים שונים ומשונים. שעות הצפיה והרעב העז מרטו את עצבי עד קצה הגבול.

השמש שקעה, רק השמים האדומים במערב האירו עוד את הסביבה. הרמתי את ראשי מעל לאחד הקברים וראיתי בית בודד מרוחק מהכפר לא הרחק מבית הקברות. לפתע תקף אותי דחף עז להסתכן, לנסות את מזלי פעם אחרונה בחיים ולהשיג קצת מזון אנושי.

רק פעם אחת, רק פעם אחת לפני המות, אחרי שנתיים של רעב כמעט מתמיד!

אמרתי לאבי שאנסה להגיע לבית הבודד ולבקש אוכל. נדברנו שאם יהיה שקט בסביבה ולא ישמעו את צעקותי, סימן הוא שקבלו אותי ואז גם הם יוכלו להסתכן ולבוא.

בחוץ כבר החל להחשיך כשהתקרבתי לחצר הבית. נביחות עזות של הכלב

הרתיעו אותי קמעה, אולם כשראיתי שהוא קשור לשרשרת העזתי להתקרב ולדפק בדלת.

בעל הבית, אשר פתח את הדלת, נראה נדהם אולם נתן לי לעבור בפרוזדור החשוך ולהכנס לחדר המגורים המואר. בעלת הבית, אשר הבחינה בי, נראתה כמוכת רעם. היא פלטה זעקה: „הוי יזוס קריסטוס, טו ז'יד!" (הוי ישו הנוצרי, זה יהודי) והתעלפה. איני יודע כיצד נראיתי אז אולם כנראה שדמיתי יותר לרוח רפאים מאשר לאדם חי. שני הבנים, אשר ישבו בחדר, טפלו באמם המעולפת ובעל הבית עמד נבוך באמצע החדר נועץ בי מבט מאשים כאומר: „ראה מה עשית, למה באת הנה בכלל". גם אני לא פציתי פה. במהרה התאוששה בעלת הבית ושאלתני מה רצוני. אמרתי לה שלא אטריד אותם בכלל ואסתלק מיד אבל לפני כן אבקשם להאכילני כי זה ימים לא בא אכל של ממש אל פי. היא הורתה לי להתישב על יד השולחן ופנתה למטבח. האב ושני הבנים המטירו עלי שאלות שונות כגון מי אני? מאין באתי? מה עבר עלי? היכן בני משפחתי? וכו'. בשעה שפלטתי תשובות מקוטעות היו עיני מופנות כל הזמן לכוון המטבח. כשהניחה בעלת הבית את הקערה המהבילה על השולחן התנפלתי על המזון כחית טרף. בני הבית ישבו מסביב והסתכלו בי בדומיה ובתמהון מעורב בחמלה. למזלי הגדול נקלעתי לבית טוב. היה זה ביתו של מנהל בית הספר הפולני בכפר. איש תרבותי ונוצרי אדוק אשר סבל לא מעט גם מהמשטר הסוביטי (נאסר והוגלה בזמנו) וגם ממשטר הנאצי. כשספרתי להם שאינני לבדי והורי נמצאים לא הרחק מסתתרים בבית הקברות, הסכימו להאכילם גם כן. מאחר ששרר שקט בסביבה הבינו הורי שהצלחתי והעזו גם הם להתקרב לבית. ברור שגם הם זכו לארוחה חמה כמוני.

אחרי כל זה נתנה העייפות את אותותיה ולא היה בנו כח לזוז. בעלי הבית רחמו עלינו והתירו לנו להתגנב לאסם שלהם כדי ללון בו לילה אחד. שם מצאנו ערימת קש גדולה, זחלנו לתוכה עד בלי הכר ונרדמנו.

כנראה היינו תשושים לחלוטין כי רק אחרי 36 שעות בקרוב הצליחו בני הבית למצוא אותנו בתוך הקש ולהעיר אותנו. בעלת הבית הביאה שוב סיר מלא תפוחי אדמה מהבילים ואנו חצי רדומים חשבנו כי זהו חלום. רק אחרי שסעדנו את לבנו חזרנו למציאות המרה ונזכרנו מה בעצם מצפה לנו. שוב התעורר הויכוח ביני לאמה האם לא פשוט וקל יותר להגיע למסילת הברזל מאשר לבקש חבל מבעל הבית. בינתיים הצעתי שנבקש ניר ועפרון כדי שנרשום בקצור את קורותינו

ונשאיר זאת בידי המשפחה שהיטיבה עמנו. קיויתי כי עם תום המלחמה ישלחו את מכתבנו לקרובים בארץ ישראל.

כשהובא לנו הנייר ניסה אבא לכתוב אולם אחרי שורות אחדות לא יכול היה להמשיך. אבא מסר לי את הנייר ובקש ממני לנסות ולהמשיך. אבא היה נרגש מדי. לי כנראה היה קל יותר בגלל גילי הצעיר. סיכמתי בקצור נמרץ מה התרחש בשנים 1941—1943 וכיצד נרצחו בני משפחתינו (מכתב זה שמור היה אצל בן דודי מיכאל אלטשולר). כשהופיעה בעלת הבית כדי לקחת את כלי האוכל ואת המכתב היא עדיין לא ידעה, כמובן מה טיבו ומה מטרתו. הסברנו לה מה בקשתנו, כי היאוש וחוסר המוצא מאלצים אותנו לשים קץ לחיינו. למשמע הדברים החוירה האשה ועזבה בחפזון את האסם. אחרי כרבע שעה חזרה עם בעלה. שניהם היו נרגשים מאד ומבוהלים. הגבר היה הראשון שפתח בדברים. בכל כוחו ניסה לשכנע אותנו כי זוהי לא הדרך הנכונה. כי זהו חטא, כי יש עוד תקוה. אפשר עוד להסתתר בשדות, טען, ולמצוא מזון פה ושם. בעלי הברית מתקדמים, דרום איטליה נכבש על ידם, המלחמה עשויה להסתיים תוך שבועות אחדים. כך המשיך בנימוקים שלו אולם לשוא. כל זה לא שכנע אותנו ביותר. ידענו שבעוד שבוע, שבועיים, אחרי הקציר לא יהיה מקום בשדות להסתתר בו וגם מזון לא נמצא. אנו דבקנו בשלנו ואמא גם בקשה אם אפשר לקבל מהם חבל. אז פרצה בעלת הבית בהתרגשות עצומה כשהיא כנוצריה אדוקה לא תמצא מרגוע עד סוף ימיה אם יצאו מביתה שלשה אנשים למות. יהיה זה על מצפונה אם לא ייעשה נסיון כלשהו להציל את חיינו. בעלה, איש יקר היה, תמך בה ובסוף סיכם: „אם כך הדבר, נמצא לכם מקום מחבוא אצלנו עד יעבור זעם".

לא האמנו למשמע אזנינו. ידענו כי הם לוקחים על עצמם סכון רב מאד ללא כל תמורה. היה זה דבר נדיר ובלתי רגיל. אנחנו, אשר זמן ממושך כל כך חיינו בצל המות, קשה היה לנו להאמין שיש עוד תקוה לחיים. פשוט כל הלך מחשבותינו היה בכוון אחר. קשה היה לעכל את התפנית החדה הזאת. פתאם יש תקוה! נוכל עוד לחיות! נוכל לראות במפולת הנאצים!

עוד היום, אחרי 30 שנה שחלפו מאז אותו רגע, אני מרגיש את הכאב בחזה אשר גרמה לי ההתרגשות העצומה שיש תקוה לחיים.

אחרי ששככה במידת מה, ההתרגשות של כולנו, טכסנו עצה. ברור היה לכולם שהאסם אינו מקום בטוח, לכן החליטו בעלי הבית להעביר אותנו לעלית גג שמעל לאורוה. שם בין אלומות החציר, בפינה נסתרת היה יותר בטוח.

באותו זמן קיוינו כולנו שזהו ענין של חודש חודשיים. התקדמות הצבא האדום בחזית המזרחית היתה מהירה וגם צבאות הברית באיטליה הדרומית נחלו כמה נצחונות. איש מאתנו לא פלל כמה זמן עלולה היתה המלחמה להמשך. עברו עלינו עוד חדשים רבים של פחד, רעב, מחלות וכל מיני הרפתקאות בלתי צפויות. מושיעינו הודו בפנינו אחר כך שלו ידעו כמה זמן המלחמה עוד תמשך לא היו מציעים לנו מקלט, אולם מאחר שכבר היינו שם, חייבים היו לסבול אותנו עד הסוף. לא רק שהם עצמם רעבו ללחם ולא היה במה להאכיל 3 נפשות נוספות, אלא שהגרמנים התנכלו להם מדי פעם בפעם בחפושים אחרי מזון מוצפן, דבר אשר העמיד את חיי כולנו בסכנה תמידית. קצר המצע מלהשתרע ולפרט מה עבר עלינו ועל מושיעינו באותם החדשים הארוכים מאוגוסט 1943 עד מרץ 1944. כשרעמו תותחי הארטילריה הסוביטית במבואות הכפר, זהו פרק מלא הרפתקאות ומסעיר בפני עצמו.

מדי פעם בפעם ספרו לנו בעלי הבית חדשות טובות מן החזית כדי להפיח בנו תקוה. והיום הנכסף הגיע. הרגשתי מחנק בגרוני כשלפתע שמעתי צלילים של השפה הרוסית בחצר. היו אלה חיילים סוביטיים אשר באו להשקות את סוסיהם. האוכלוסיה המקומית האוקראינית, היתה עוינת למשטר הסוביטי וכמשתפי פעולה עם הנאצים פחדה מפני הבאות. למרות העובדה שהצבא האדום כבר שחרר את המחוז שלנו עדיין אסרו עלינו בעלי הבית לצאת ממחבואנו. הם חששו מפני פגיעה מצד לאומנים אוקראינים אשר עדיין יכלו לרצוח אותנו וגם לנקום בהם על הצלת יהודים. האוקראינים חששו מפני ניצולים יהודים ונודעו לנו מקרים שבהם נרצחו יהודים כבר אחרי שנסוגו הגרמנים. רק שבוע ימים אחרי שהחזית התרחקה הרחק מערבה, הרשו לנו לעזוב את המחבוא אולם בקשה היתה בפיהם — בל נספר לאיש מי הציל אותנו פן יבולע להם. הפחד מפני נקמנותם ואכזריותם של האוקראינים היה גדול עדיין.

בבואנו לעיירתנו הוסיאטין מצאנו עוד ניצולים מעטים מאד. כולנו היינו עדיין בחרדה בגלל העבר והעתיד הבלתי ידוע. היינו מחוסרי כל ונתונים לחסדי הגויים אשר הכרנום. פה ושם קבלנו בגד כלשהו ומזון. המלחמה היתה עדיין בעצומה ולא היה מי שידאג לשיקום הניצולים הבודדים. הקצינים היהודיים אשר בצבא האדום ניסו לעזור לנו במיטב יכולתם.

לא זכור לי כיצד שוקמו והסתדרו אלה שנותרו בעיירה, כיוון ששבועיים אחרי שטעמתי את טעם החופש ובהיותי עדיין חולה, גויסתי לצבא האדום.

שלושה מכתבים* של נידונים להרג

מכתבים אלה נכתבו לאחר החורבן לד"ר ראובן שוגר ז"ל, עורך־דין נודע בתל־אביב ואחד ממיסדי פועלי־ציון בגליציה המזרחית, גיסו של מניק פוהורילס שנהרג הוא ומשפחתו על קדוש השם. מניק פוהורילס בנו של משה פוהורילס מי שהיה שנים רבות ראש העיריה ואחד העשירים בסביבה.

מכתב של ידיד פולני

זאגאן 16.7.46,

לאדוני הדוקטור הנכבד, ר. ש., בארץ־ישראל.

אני שולח לך בזה את המכתבים הכתובים בידי בני משפחתך, אשר קבלתי לפני מותם, בבקשה למסרם לידיך: אני עושה זאת באיחור, משום שרק לפני חודש הגעתי לאזורי פולין המערבית, ורק מפה אפשר לשגר את המכתבים באורח בטוח. עד זמן עזיבתי את אזורי פולין המזרחית לא יכולתי לשלוח את המכתבים האלה, לא היה לי כלל הבטחון שהם יגיעו לידיך.

מתאריך הדפים האלה נובע שהם נכתבו כמעט לפני מותם של בני משפחתך, בזמן השחיטה ההמונית של המרצחים ההיטלריים על אדמת פולין. אפשר להגיד שהם מתו מות גבורים, כי ביום החיסול ההמוני של היהודים — זה היה ב־12.6.42 — נפלו מידי התליינים 1760 איש, ביניהם ילדים בני ימים מספר; אך עמנואל, ברצותו לנקום את מות היקרים לו, ירה במשטרה שרצתה להוציאם מהבונקר; ובכדורים האחרונים שנשארו לו שם קץ לחץ משפחתו ולחייו הוא — כי לא רצה להיות מובל ע"י המרצחים למקום ההריגה ולעבור את ככל היסורים שלפני המות.

אני מציין, שעם מאנאק (עמנואל) חייתי בידידות לבבית עוד לפני 1939; ובזמן המלחמה, כשהוא גר ליד ביתי בבז'אז'אני, העמקנו עוד יותר את ידידותנו.

אי אפשר לתאר את האבל ששרר בביתי אחרי מותם — אך אין לתאר גם את הגיהנום שהם עברו שלושתם בזמן הכיבוש ועד מותם. יהי זכרם ברוך!

כמעט בשעות האחרונות של חייו, בצאתו מביתי, אחרי הפרדו מאתנו, השאיר אצלי, מלבד המכתבים המצורפים בזה, גם את צוואתו בצורת מכתב: חצי מרכושו למעני וחציו השני לחנה בארמאן, בתם של ריישרד ובארטה פרידאנטאל־בארמאן. מלבד זאת נמצאת בידי קבלה על לקיחת סוסים מטעם השלטונות

---

* נכתבו פולנית.

הפולניים מאז ושעוד לא נפרעה כולה. הואיל ולא היה בדעתי ליהנות מצוואתו זו, כי מה שעשיתי בשבילם נבע מתוך ידידות עמוקה ולא עלה בדעתי ככלל לקבל פרס על מעשי, הריני מבקש להודיעני למי אוכל לשלוח את הדברים לפי רצונם האחרון של עמנואל, רוזה וחולדה.

אם ירצה אדוני לדעת פרטים נוספים בקשר למות הטרגי הזה של משפחתו, אוכל לשרתו ברצון.

הנני גומר ברגשי כבוד

ס. צ'רבינסקי

מכתבה של הבת

האהובים עלי מאד!

תקף את כולנו בולמוס של כתיבת מכתבים לפני המות. אם למישהו מאתנו מכירים בחוץ לארץ — הריהו כותב ומאמין שמרצחינו יבואו פעם על ענשם. בשבילכם זה יהיה בלתי מובן — מכתב זה, מלים אלו והתמונות שהן מתארות, לא יחדרו להכרתכם. ואין זה מפליא אותי כלל, כי הרי גם אני, הנתונה במלוא הכרת הדברים האלה, אין ביכולתי להאמין באכזריות ממין זה.

איני יודעת אם אוכל למסור לכם, לפחות חלק המאה, מהמתרחש אצלנו זה שנתיים. אשתדל באופן חלקי ובכשרון דל להסביר לכם את פירושו של „אויסראֶ־טען" הידוע: ב־1 ביולי 1941 נכנסו הגרמנים ללבוב, ששם הייתי יחד עם אמא ואבא. לא אתאר לכם פרטים מזכרונות הזמן ההוא, כי על אף הזוועה שבהם נמחקו קצת מזכרוני. אזכיר רק את הבולטים ביותר: פוגרום האוקראינים בו נפלו במות עינויים אלפי אנשים. בכל עיר גדודי ס.ס. שעברו את העיר והשאירו אחריהם כמה מאות הרוגים עם הסימן ס.ס. החרות על פניהם בברזל מלובן. ועוד דברים דומים שרק בנס נצלנו מהם שלושתנו. ב־1 בספטמבר הגענו לבז'אז'אן, המקום בו נמצא איגו שלי. היינו מלאי תקוה שאולי בעיירה אפשר יהיה לשאת את הגיהנום הזה. שמחתנו לא ארכה הרבה. ביום הכיפורים נקראו כל הגברים מבני 18 עד 60 להיפקד. מספרם עלה ל־700. הם נכלאו. ביניהם היה גם איגו ואחיו. סיבת מאסרם לא היתה ידועה. דובר באופן כללי על מחנה כאשר הלכתי אחרי שלושה ימים ב־7 בבוקר להשיג תעודה בשביל איגו אצל רופא מכיר (באותו הזמן עוד האמנתי בשטויות כגון ועדות רפואיות וכו'), נתגלה לעיני מראה אשר הקפיא את דמי בקרבי. הרחוב היה מוקף מכל צדדיו, אנשי גיסטאפו ומבית הכלא העבירו אנשים למכוניות משא אגב מכות רצח, רק בעוון היותם

יהודים. היו 4 מכוניות כאלה, בכל אחת מהן 8 אנשי גיסטאפו ו־50 יהודים לערך. עמדתי וחכיתי, כי רציתי לראות עוד פעם את איגו. כעבור 30 דקות חזרו המכוניות לקחת מטען חדש. וכן 4 פעמים. את איגו לא יכולתי לראות בתוך ההמונים, אך ראיתי יאושם של אנשים אחרים. דודתי, לעולם לא אוכל להביע במלים את אשר הביעו עיני האנשים האלה, אשר הרגישו במותם המידי.

למחרת היום באו אכרים וספרו כי כולם נורו. איש מאתנו לא האמין. הרי השלטונות הבטיחו כי רק לעבודה לקחום.

במשך חצי שנה השליתי את עצמי שאולי בכל זאת יחזור אלי פעם איגו שלי. אך המכוניות שחזרו וטענו כמה פעמים הוכיחו לי שיש להאמין לאכרים. ב־18 בדצמבר, בחנוכה ניתנה פקודה ליודנראט לספק אלף איש, עם חבילות של 10 ק״ג. היה עליהם לנסוע לפודהאיצא. את היאוש בעיר אין לתאר, אך הרי אין זאת טרגדיה גדולה, כשצריך להחליף את מקום המגורים, ביחוד כשמושל המחוז בעצמו מטלפן לפודהאיצא ומזמין מקום לינה וארוחת צהרים בשביל אלף איש. שהאנשים האלה כלל לא הגיעו לפודהאיצא, כי אם נורו יחד עם המיליציה שהעבירה אותם — את זאת אין הכרוניקה מזכירה. זה נקרא בשם גירוש לפודהאיצא. ואח״כ חטיפות שונות למחנות, שהאנשים התגוננו נגדן בשארית כוחותיהם. מחנה — פירושו תקופת עבודה קשה שאין בכוח אנוש לשאתה, תקופת רעב נורא, מצוקה וטיפוס, הנגמרת במות ע״י יריה או תליה, כשהכוחות אפסו כליל.

עכשיו גם אנו עומדים על סף המות, שהוא גרוע משל אחרים, כי אנחנו מחכים לבואו, כשאי אפשר היה לשאת בזה עוד, החלטתי לנסוע בלי ה„סרט״ למידובה, בחברת האדון שבידו אני משאירה את המכתב הזה. תפסו אותי ומסרוני בידי המיליציה האוקראינית שאסרה אותי מחדש. ישבתי שלושה ימים ושלושה לילות שקועה במחשבות נוגות עד שלבסוף יצאתי שוב לאויר העולם באורח נס. כמה ימים אחרי זה נשברה רגלה של אמא, ושוב התחילו הגירושים. הדבר התחיל בוארשה, שהיו שם 500.000 יהודים, ונשארו 60.000, בלבוב מ־80.000 נשארו 16.000, בטרנופול ועוד בערים קטנות. וב־21 בספטמבר (היה זה יום יפה) הגיעה ה„אקציה״ אלינו. ישבנו במחסן מאחורי עץ, במקלט שארכו 120 מטר, 50 מטר רחבו, 1.30 גבהו, במשך 3 ימים ושני לילות והמות היה פעמיים לנגד עיני, כשנכנסו למחסן והיה די שירימו קרש אחד למעלה... הציל את חיינו בעל הבית, איש שממנו לא פללנו כזאת, באמרו שאין המחסן שייך ליהודים. ב־15 באוקטובר ציוו לנו לעבור לשכונה. הרגשתנו היתה כהרגשת

השועל הנופל במלכודת. במשך חודש וחצי היינו שרויים בפחד תמידי מפני אקציה, היינו קמים ב־5 בבוקר וכל מכונית גרמה להלמות־לב חדשה. ב־5 בדצמבר, שוב ביום חנוכה, העירו אותנו בצעקה: אקציה. ירדנו למקלט, אך ב־6 בערב גילו אותנו. היינו בטוחים שיסיעו אותנו למגרש ומשם הלאה, אך פתאום שמענו את המלים: „נעשה עסק" (בגרמנית). התחלנו לאסוף כסף וזהב ומה שלא מסרנו בעצמנו לקחו בכח. במשך שעתיים החזיקו אותנו במתיחות פחד המוות, בשחקם מחזות מסרט־גאנגסטארים „הרי אני איש ס.ס., שטן בבגדי אזרח, ואתם — יהודים". היה זה כמו בקולנוע, אלא אנחנו היינו המשחקים הראשיים. אחר כך לקח אותי אחד מהם למעלה וברצותו לבחון את אומץ־רוחי הידק את אקדוחו לראשי, וציוה לי לספור עד שלוש. הרי לא היתה לי ברירה — וספרתי; על כך קבלתי את התואר: נערה אמיצת־לב. שכחתי לכתוב לכם עוד, שלאקציות אלה קראו בשם גירוש לפולאסיה. היו נוסעים בקרונות־משא, מאה איש בקרון, בלי לחם ומים, גרוע מבהמות, אחר כמה ימים הגיעו לבאלזאץ (אם המפה הפולנית בידכם תמצאו את המקום מעל לראוארוסקה). שם היו מחסלים בזרם חשמל, על מנת לעשות מהגוויות סבון וזבל חימי. בודאי אינכם מאמינים לדברי. הנכם בטוחים שמשהו במוחי לא בסדר; אך לא, הכל אמת. בזמן אקציה כזאת הפיצו מודעות שביום זה וזה יהיה גירוש יהודים וכל ארי שיסתיר יהודי ייענש קשה. לכן תבינו, שלא הרבה אריים היו מוכנים לתת מחסה. אחרי ה„אקציה" של דצמבר הובטחה לנו מנוחה עד 15 במארס. אך איש מאתנו לא האמין בדבר, ובצדק, כי אם גם לא היו „אקציות" כלליות, הרי נהרגו בכל זאת כמה מאות איש באמתלאות שונות. רוב האנשים החולים בטיפוס נורו, אחרים נהרגו בגלל „פשעים" כגון, יציאה אל מחוץ לרובע, הסתרת ילד אצל ארי, מסחר בסתר (אם קנו שתי ליטרות חלב ו־10 ביצים), מסחר בכלל, ובלי סיבה כלל, פשוט — אם נזדמן מישהו לעין הרוצח. גם בעד זה שבזמן האקציה לא רצתה האם לגלות את מקום המקלט, שבו הסתתרו בעלה וילדיה. כפי שהנכם רואים לא חסרו סיבות.

ב־30 במארס, ב־1 וב־2 באפריל, אחרי פורים, עברנו את האקציה האחרונה שנקראה בשם גירוש. תפסו 300 איש, גברים, נשים וטף, העבירום לבית הכלא ואחרי שלושה ימים הובילו את הנשים והטף לבית הקברות וירו בהם. את הגברים לקחו למחנות. המחזות שהתרחשו אז אין לתארם. גם קשה יהיה לך להאמין אם אגיד לכם, שבשעת הובלת האנשים האלה דרך רחובות העיר נפלו רבים מהם מיריות שנורו לתוך ההמון.

עכשו גם אנו עומדים על סף המות, שהוא גרוע משל אחרים, כי אנו מחכים לו במלוא הכרתנו. ואין מנוס, אין רחמים. מה גדול הרצון לחיים — לעבור את זמן הסיוטים ולהוסיף לחיות, לצחוק לקראת השמש, לכל העולם ולחיות, לחיות.

הנני בת 23 שנה ובלבי פצע מכאיב זה שנה וחצי, ובכל זאת רוצה הייתי לחיות, כדי לנקום את המות והעינויים של איגו. אך אין הדבר אפשרי. ומשום זה הנני כותבת אליכם — שלפחות אתם תנקמו את מותנו הנורא. לכל כך הרבה אנשים יש רעל, ובכל זאת הם מרשים שיובילו אותם כצאן לטבח, כי עודם מאמינים באיזה נס שיצילם מידי צורריהם. לנו אין רעל, כי קשה מאד להשיגו כיום, ולכן אין לנו ברירה אחרת, כי אם להשתתף בלויתנו, לפשוט את בגדינו, לעמוד עם הפנים לצד הקבר ולחכות לכדור בעורף. אלך בודאי לבדי, כי אמא אינה יכולה ללכת, יסתדרו אתה בודאי בבית. ולאבא מחכה עוד המחנה. זה יקרה בודאי בחג הפסח — ויש להניח שזאת תהיה כבר האקציה של החיסול. אתם רואים, בזמן שאצלכם נשפך יין לרגל החג, אצלנו נשפך דם בני אדם אדום.

בתחילה נוצרו „יודנראט" ומיליציה, איש לא יכול אז לדעת לאילו מטרות ישתמשו בם. איש לא יכול להניח שהמיליציה תוציא יחד עם הגרמנים את האנשים בזמן האקציה ותקבור אותם בבית העולם. כמה אנשים נורו פחות מכדי שיוכלו למות ונורא מכדי שיוכלו לחיות. ועכשיו אלה המיליציאנטים, שרגש אנוש עוד נשאר בלבם, שוכבים חולים ובפיהם חזיונות־אימים על מה שראו — שרידי בני־אדם.

הנני כותבת וכותבת, אך בכל זאת לא עלה בידי אפילו במעט מן המעט למסור את אשר עבר עלינו כל אותו הזמן. הן לא אוכל למנות את כל התכוצויות הלב לפני כל אקציה מתקרבת; לא אוכל גם לתאר את הפחד האיום אז, כשנכנסו הגרמנים למחסן שלנו, או כששברו את מקלטנו. אין באפשרותי לתאר לכם את התמונות במקלט, כאשר הם לעגו לגברים שלנו על שאינם מגינים על נשיהם וילדיהם. לא תארתי לכם גם את כל הפרטים בין האקציות, את השוד שנקרא בשם חיפוש, שלקחו אז את הכל באמרם: „הרי בין כך ובין כך תמות". וביחוד לא אוכל לתאר לפניכם את פחד־הזוועה מפני המות. ובכל זאת הננו חיים עוד, לא נטרפה עדיין דעתנו, איננו בוכים ולא צורחים. הננו חיים, כאילו כל המתהווה סביבנו אינו נוגע לנו. עד הרגע האחרון של חיינו הננו צוחקים ושרים. ורק לפעמים, כשהמציאות מדברת אלינו בבהירות יתר, הננו שוכחים את הצחוק. דודי, לפני כמה ימים קראתי את מכתבך אלינו מזמן הרוסים, שבו אתה כותב: אפילו היטלר, סמל הנוולות, הרשע

והנבזות לא התנפל עד כה על כפרים (כתבת אז על התקפות אויר) ומה דעתך עליו כעת? המשום כך לא התנפל על כפרים, שזה היה בלתי מוסרי בעיניו, או אולי דומה שחבל לו על פצצות לכפרים?

ויוושקה, הנך עכשו בת 21; את בודאי נערה יפה וזריזה ודאגתך הרבה היא שלחברתך שמלה יפה יותר מאשר לך, או שבחורך בגד בך. האמיני לי שכל הדאגות האלה נעלמות בימים כאלה שלנו. עכשיו לא נשאר דבר חוץ מהחיים הערומים והמות הערום.

מכתבי כבר ארוך ואוכל להפרד מכם. האמינו לי שהייתי רוצה לראות את פניכם כשהמכתב הזה יגיע לידיכם. מכתבי זה הוא כרוניקה קצרה על בז'או'אן; בערים אחרות היה אחרת, יותר טוב יותר גרוע. בסטניסלבוב, למשל, לא עבר יום במשך 22 חדשים בלי „אקציה", עד היום שהכריזו עליה שהיא „נקיה" מיהודים. „בנקותם" את בולשובצא זרקו (האנשים היו במקלטים) פצצות, רמונים ודברים דומים. אפשר היה לכתוב עוד הרבה על נושא זה, אך אין לי סבלנות. עוד אני מקוה שמדברי אלה תוכלו ליצור לכם תמונה ברורה ממה שעבר עלינו עד יום מותנו. ועם כל זאת בטוחה אני שלא תוכלו להבין ולהרגיש את חיינו אלה, שכל זה יישטף מכם והלאה, כחלום בלהות, ומה מאד לא ארצה בכך... רוצה הייתי שתפרסמו בזמן ההכרעה מכתבים אלה (הם יהיו רבים), שהנקמה לא תהיה קטנה מעינויינו. אני מצרפת לכם חלק מעתון. הביטו, איזו אכזריות, רצחו 124 איש, מהם רובם נשים וילדים.

היו כולכם בריאים, תבלו בנעימים ואל תרעילו לעצמכם את החיים בשטויות. עכשיו הייתי יכולה להביט אחרת על החיים, אך נזכרתי בזה מאוחר מדי. עכשיו ידוע לי, שהכל הבל. והאביב כל כך יפה. מה נורא יהיה מותנו.

אני מנשקת את כולכם בחזקה, את כולכם יחד.

שלכם חולדה

שכחתי לכתוב לכם עוד על ענין אחד. יש עוד חלק של יהודים בעלי זכויות, אלה העונדים סרט עם האות W (wichtig) בשביל אלה בונים קסרקטינים, בם הם גרים בזמן החיסול בלי משפחותיהם. בעתיד ידברו בודאי על הקסרקטינים האלה כעל גילויי חסד בשביל היהודים שעבדו: הרי יש שם אמבטיות.

אך בודאי לא יראו לכם את המזון שנתנו, ושקסרקטינים אלה היו מוקפים גדר של שני מטרים עם תייל דוקרני. וגם לא יגידו לכם, שכאשר נעשים אנשים

אלה מיותרים הם נרצחים ככולנו. עוד יש טפשים המתנדבים למחנות, כדי להציל לזמן־מה את חייהם.

כשאזכור עוד במשהו אוסיף לכם.

נשיקות חמות

חולדה

מכתבה של האם

12 באפריל 1943.

יקירי ואהובי,

אני לא אוכל לכתוב כחולדה, אין כוחותי מספיקים לכך, אני עם עצבי המורעלים (אני מוסיפה להשתמש באבקות). זה כמה ימים שאני מרגישה בפנימיותי ומעל גבי את המות. אני חשה בדם, בפה, בשינים, על החזה. מכל העברים קורא לי המות. והאנשים כל כך מבקשים וקורצים לחיים. חולדה הצעירונת יכלה להציל את חייה; איש אחד רצה לקחתה אליו ולהסתירה. גערתי, בכיתי, שום דבר לא עזר — לא רצתה לנסוע. לא היה בה די כוח לעזוב אותנו ולהציל את נפשה. לא הספיקו עצביה וכוחותיה. ילדים יקרים! מה שעובר עלינו אין לתאר כלל במלים. התוכלו להבין את מצבנו, שבזמן שחולדה היתה חבושה בבית הכלא, הגיע הגיסטאפו כדי להרוג את כל הכלואים. קרה נס ואת חולדה שחררו. עתה אין אנו מצפים עוד לנס. הלכו 4—5 מיליונים וגם אנחנו נלך ביניהם. הייתי רוצה שהמכתב הזה יגיע אליכם. אילו ידעתי שרישרד נמצא אתכם הייתי שקטה יותר. תמיד רציתי להיות אתכם וביניכם הרגשתי טוב. והנגנו מתים ככלבים מחוסרי־בית, כחיה נרדפת. צמרמורת עוברת בכל עצמותי כשאני חושבת על זה. אני מתחמקת מהנושא הזה. אני משתדלת לשלוט בעצבי ככל האפשר אך אני מפחדת נורא מפני הרגע הזה. הלואי וניפול שלושתנו או שתינו יחד.

היו בריאים. אני כותבת את המלים האלה למען תדעו באילו תנאים חיינו ואיך מתנו. החיים נוראים, אך נורא מהם שבעתיים המות. אמנם לא חשובים בעיני חיי, בין כך ובין כך אינני מסוגלת לחיות עוד. ביוני 1942 פקעה עצם ברגלי, סיבוכים, ועכשיו אפשר לזרוק את הרגל. זה 8 חדשים שאינני יוצאת החוצה. אל אלוהים, החוצה! אני שמחה שלפחות אתם נמנעתם מזה. אני שמחה שהנכם חיים חיים מלאים וחפשיים. עלי עברו ארבע שנים קשות.

שתהיו עליזים, שקטים ומאושרים! חיו ונצלו כל רגע נעים! אני חובקת אתכם בפעם האחרונה והריני מנשקת אתכם בדמיוני ובחלומי (לעתים תכופות).

אחותכם, דודתכם, גיסתכם

רוזאלקה

היום חכינו לפעולת החיסול או שלפני החיסול. לא ידוע מפני מה שונתה התכנית. עוד יום אחד. תמיד חשבתי שיודעת אני לתאר במלים בהירות פלסטיות את אשר ארגיש ואראה. כל אותן המלים אינן אפילו בבואה־פורתא למה שעבר עלינו. אפילו ב־50 אחוזים אין אנו מתארים את זה. בגירוש, בעוני ודלות חיינו עד יומנו האחרון. גם מלבוב לא קבלתי דבר מקרובי. גורלם כגורלנו. אתם לא תאמינו בכל אלה. תוהו ובוהו בראש כשמעלים את הדבר על הדעת.

היום יעבור המכתב לאנשים האלה. אני נפרדת מכם עוד פעם ומנשקת אתכם ארוכות ובחזקה. חשבתי שאולי בכל זאת עוד אראה אתכם. קרה אחרת.

שלכם

רוזאלקה

מכתבו של האב

אהובי ויקירי,

חולדה ורוזאלקה כתבו על כל מה שעברנו. מה אני סח? אילו צריכים היינו לתאר הכל שעבר עלינו במלחמה זו ובפרט מ־22.6.1941, לא היו מספיקים כרכים רבים וגם אלה לא היו מכילים הכל. התוכלו לתאר לעצמכם חיים עם ברברים במשך 22 חדשים, שלא עבר אף יום בלי טראגדיה? מי שלא חי את זה בעצמו לא יבין זאת. אם תקראו פעם על מה שקרה פה — אל תחשבו שזאת היא איזו הזיה של מחבר, כי אם חלק ממאה או מאלף ממה שהתחולל כאן, כי איש אינו מסוגל להבין את נשמת היהודי. המחבר הארי ימסור לכם רק עובדות יבשות. האפשר להבין זאת, שאיש צועד בסך לקבורתו ולפני הקבר אומרים לו שיתפשט, כי חבל להם למרצחים על הבגדים. הרי אי אפשר להאמין בזה! ובכל זאת כך הוא.

מכל משפחתי נשארו רק יוסף ובנו, אך גם הם לא יאריכו ימים, כי בקרוב יערכו פעולה של „טיהור" פולין המזרחית מיהודים — ו„פעולה" משמעה שחוטפים אנשים, מובילים אותם לבית הקברות ויורים בהם.

בתנאים אלה בלינו 22 חדשים, התחבאנו והסתתרנו בבונקרים שונים, אך לבסוף גם עלינו להכנע.

זכרו, כאשר יבוא יום כריתת השלום אל תשכחו אז את אחיכם ואחיותיכם, ואותם המיליונים שנפלו בידי המרצחים ועשו כל אשר יהיה לאל ידכם, כדי לנקום את הדם הנקי שנשפך.

את המכתב הזה אנו משאירים אצל אנשים הגונים שהכרנו כאן, אשר עשו בשבילנו הרבה בלי כל תועלת עצמית. הם יוכלו למסור לכם מתי נרצחנו ואת מקום קבורתנו.

יכולנו להסתיר את חולדה, אך היא לא רצתה לעזבנו ועליה לדאבוני למות אתנו; מעשה לא נכון מצדה, כי לנו לא תעזור והרי היא יכולה להציל את עצמה.

היו בריאים ושלמים.

אני מנשק את כולכם בלבביות.

מאנאק

(מתוך „מבית אבא")

כך נרצחו

יהודית אשכנזי

אלמנתו של יוסף דוד אשכנזי, באה לכפר קריבנקה כתחום שבת מהוסיאטין על מנת לשבור רעבונה, והיא אשה למעלה משבעים. נזכרה כי פלוני האכר ופלוני נוסף חייבים לה כספים שהלוותה להם עד לקציר. נתפסה ע"י מכריה האכרים, הוכנסה לבית ובינתיים נחפר בור קבורה, רק יצאה מהבית לשאוף אויר, הוכנסה בכוח לתוך הבור, כוסתה באדמה בעודה בחיים. סופר שימים הרגישו בתנודת הקבר עד שנחנקה. הי"ד.

אליהו רבינוביץ

הסתתר בערמת קש בביתה של ישישה, אמו של המורה יוזפציק. שלוש שנים היה נסתר בערמת הקש. יומיים לפני בריחת הנאצים באו לקחת קש למושב בעגלה והנה גילו פרצוף יהודי. ללא שהיות ירו בו. מצא את מותו ממש על סף הגאולה. הי"ד.

ס. קורנשטיין

בני הוסיאטין בארץ ובתפוצות

על הקמת הארגון

לפני פלישת הנאצים לעיר־מולדתי, הוסיאטין, גוייסתי ל„צבא האדום", וכך ניצלתי מהשואה. בשנת 1946 הגעתי כ„מעפיל" באונית „וג'וד" לחופי ארץ־ישראל. כאן התחתנתי והקמתי משפחה.

כאשר שמעתי שליוצאי קהילות שונות יש ארגונים והם עורכים אזכרות לזכר קדושיהם, החלטתי לא לנוח ולא לשקוט עד שיקום גם ארגון יוצאי עירנו.

התקשרתי עם אחינו הותיקים, נסעתי ממקום למקום, בו גר בן־עיר, להציע לו את רעיוני, לקבל את תמיכתו. קבלתי עזרה מוסרית מבן־עירנו הנכבד, ר' אברהם איצי בירנבוים (היום אביטוב), ה„זקן שבחבורה" (לאורך־ימים) ולבסוף התאספנו לישיבות הראשונות בבית אביטוב ובבית מינה ברנדס ז"ל, שגם היא תרמה רבות להקמת הארגון. קראנו לאסיפה כללית של כל ההוסיאטינאים שבארץ. נבחר ועד בהשתתפותם של חברינו: אביטוב, אלעזר שפירא, מינה ברנדס ז"ל, אחותה ויטה והחתום למטה.

בראש וראשונה השתדלנו להקים מצבה ב„מרתף השואה" על הר־ציון בירושלים, גם השגנו מקרן הקימת חורשת־עצים ביער הקדושים והקימונו שם מצבת־זכרון.

יחד עם שפירא חיברנו רשימה של כל קדושי הוסיאטין, שנקראת בטקס האזכרה, הנערך מידי שנה באולם בתל־אביב בהשתתפותם של כמעט כל בני־עירנו, הבאים מכל פינות הארץ.

כחבר הועד דאגתי גם להוצאת הספר לזכרון קדושינו, שחרף כל הקשיים סוף סוף יצא לאור.

שלום קורנשטיין

דבר הארגון

עם הגיעם לארץ של ניצולי השואה הורגש הצורך להקים מסגרת ארגונית של בני־עירנו מתוך רצון להתאחד, הותיקים עם העולים החדשים, למצוא קשר עם אחינו, אמנם המעטים, אך פזורים בחו"ל, להקים מען מרכזי לכל יוצאי הוסיאטין וסביבתה ולהעלות בצוותא את זכרון בני־עירנו, הקורבנות הקדושים שנשמדו ע"י הקלגסים הנאצים.

בשנת 1950 נרתם בכל המרץ לענין הקמת הארגון בן־עירנו שלום (סלו) קורנשטיין, אחד מניצולי השואה, הוא נפגש עם חברים ותיקי הישוב; ר' אברהם יצחק בירנבוים (אביטוב), אלעזר שפירא, מינה ברנדס (אברמוב) ז"ל

מצבת זכרון ביער הקדושים בהרי ירושלים

ואחותה ויטה דרורי ובפניהם הציע את יוזמתו והם נענו לו בחיוב.

בית אביטוב ובית מינה שימשו כמקום למפגשים והתיעצויות, שם התוותה הדרך להקמת הארגון והמשך דרכו. במרוצת הזמן הצטרפו לפעילות הארגון משה'לה אלטשילר־אשל ז"ל ומרים לינציץ.

בראש דאגתם של חברי־הארגון היה להקים קודם מצבה לקדושי הוסיאטין ונטיעת חורשת עצים ביער הקדושים בדרך לירושלים ואחרי כן מצבה שניה כ„מרתף השואה" על הר־ציון בירושלים.

הארגון עורך מידי שנה בשנה טקס אזכרה ביום ההריגה הגדולה בהוסיאטין, הוא יום י"א תמוז (ביולי), בהשתתפותם של כמעט כל יוצאי עירנו הנמצאים בארץ. האירוע הזה משמש גם למפגש־רעים, לשיחת ידידים, לחילוף ידיעות

על כל מה שנתהווה במשך כל השנה בכל משפחה מבני־עיירתנו.

הארגון שלנו מקיים קשר הדוק עם אחינו, לצערנו, המעטים, ניצולי־השואה, שמצאו את מקום־מנוחתם בחו״ל. וכאשר מי שהוא מהם בא לבקר את הארץ, מתקבל על ידינו בסבר פנים יפות.

הארגון משתתף באזכרה המרכזית לשואה ביום הזכרון, כ״ז ניסן, הנערכת ביער הקדושים בירושלים ובאולם „היכל התרבות״ בתל־אביב.

בקיץ שנת 1962 עברה מזכירות הארגון הפעילה לידי יהודית ואברהם שינדלר בראשון־לציון. בראש הדאגה עמדה הוצאת ספר „יזכור״ לקדושי הוסיאטין. הרעיון נלווה בפסימיות לא מעטה. רבים טענו — להוציא ספר כזה אין באפשרותו של ארגון המייצג קהילה קטנה מבחינת היכולת הרוחנית והגשמית. אולם נרתמו לענין מספר שקדנים, והחיפושים אחרי מקורות השראה ומעוף היו לאין ספור — המטרה להשאיר זכר היסטורי לדורות הבאים היתה להם למוקד!

שוקדים, אביטוב ויהודית אוספים לקט אחרי לקט ומצרפים מלאי יקר לתוכן הספר. למימון הוצאת הספר עמדה לנו נדיבותו של בן־עירנו פייביש אלטשילר (היום בארצות־הברית), הוא הניח את היסוד הכספי הרציני ביותר, אליו הצטרפה גם סבינה באדין בתרומה הגונה ואחרים. וכך הגענו לסוף הדרך והספר נמסר לדפוס.

לא מעט יגע ופקפוקים, לא מעט לבטים נפשיים, לא מעט חשש של ביקורת הזולת — והכל נבלע בתוך תהום של אמונה כנה ויציבה.

הופעתו והצטרפותו של ידידנו, חברנו ובן־עירנו ד״ר אברהם בקר לארגון תרמה רבות, תזוזה החשובה ביותר נעשתה ע״י בריכוז, סידור ועריכת ספר זה — ממש נתרמה כאן מצדו עבודת־נמלים.

ועל מעשיו אלה שלוחה לו ברכת הארגון — כה לחי!

ועדת הארגון

אלה ניצולי השואה

אחרי שחרור הוסיאטין ע״י הסוביטים יצאו ממחבואיהם ושבו לעיר מגוריהם לשעבר רק מספר קטן של ניצולים, ואלה הם: ד״ר יצחק (איזידור) ישפה עם אשתו ובתו אולגה, משה׳לה אלטשילר (אשל) עם אשתו ובנו דוב׳ק, פייביש אלטשילר עם אחותו צילה, שיע׳קה קורץ, לייבל הרשקוביץ, נטקה שטרנזיס

בת השוחט, סבינה בדיאן, אסתר בת יעקב יגנדורף, טכנאי־השיניים מרקוס עם אשתו ועורך־הדין אברהם בקר.

שיעה׳קה קורץ מת זמן מה אחרי השחרור. פייביש אלטשילר ולייבל הרשקוביץ הגרו לארצות־הברית, סבינה בדיאן לקנדה, ומשפחת מרקוס לארץ אחרת, והיתר הנזכרים לעיל, עלו, מי במוקדם ומי במאוחר, לארץ.

יוצאי וסילקובצה: דינה שרץ לבית שכטר עם בעלה, גיסתה יטקה לבית שמידט עם אחותה בוז׳ה, שנצלו במקום מגוריהם, וכן אלכסנדר (סני) שכטר, שחזר מצבא הרוסי, יושבים היום בקנדה ובארה״ב.

עוד כמה הוסיאטינאים שהיו מגוייסים ל„צבא האדום״ או שלפני פלישת הגרמנים להוסיאטין הצליחו לברוח לרוסיה, ניצלו מהשואה, ואלה הם: צבי הרשקוביץ, מוניו לבנר ואברהם הלפרין (כולם נמצאים היום בארצות־הברית), מנדל יגנדורף (קנדה), דז׳ונק באזר (וורשה), אביו, עורך־הדין ד״ר באזר ואמו מתו ברוסיה, מרדכי (מוטי) הופריכטר חזר מרוסיה ומת בארץ, אשתו חיוסיה עם שני בניה נמצאים בארץ. גם מלכה זומר, ברוניה רצנשטיין(?), רבקה הורביץ, יהודה אדסקה־גולדשטיין, שלומה כ״ץ, שמשון בן שלומה ברנדס ושלום (סלו) קורנשטיין בנו את ביתם החדש בישראל.

ואלה יוצאי הוסיאטין ותיקי־הארץ:

ר׳ אברהם יצחק בירנבוים (אביטוב), יהודית שינדלר־ורדי, אברהם שינדלר, אלעזר שפירא, מרים לינציץ, ויטה ברנדס (דרורי), ברכה בירנבוים־ירון, חנה בירנבוים־איגר, ישראל בירנבוים, פנחס בירנבוים (בירן), חסיה בירנבוים־רוזן, מרדכי אלטשילר (אשל), מיכאל אלטשילר (אשל), פנינה רייזברג־אבן, יפה שינדלר־ברוקרשצ׳יק, חיה שינדלר־בייר, רחל לינצ׳יץ־גלוסקה, ישעיהו לינצ׳יץ, ברוך לינצ׳יץ (לינדר), הילדה ברנדס־פראנק, אטקה ברנדס־זילברבוים, משה הליצ׳ר, אטיה הליצ׳ר־זומר, ברכה ברנדס־ליפשיץ, שרה בדיאן־קרן, ברטה בדיאן־פוגל, אסתר גולדשטיין־פרסנר, אריה גולדשטיין, פישל הרשקוביץ, נילי שטרנזיס־הרמן, שמואל וייסמן, שלמה כ״ץ (לבנר), אסתר יגנדורף־נגר, אריה פישבך, שרה קליינר־קורנבליט, מניה זומר־גולוב, צבי קורץ, זהבה אלטשילר־רייטר, מרים ראטהויזר שושני, רגינה הורביץ־שבלבנסט, דולק שפרלינג, בלהה שפירא־שפרלינג, יצחק שרפשטיין, שמעון פרידמן, בלימה בדיאן־וייטמן, מרים וייס, יוסף אלטשילר.

הנפטרים בארץ

אמי — ברוינה בלומה ע"ה

אמי ברוינה בלימה נולדה בהוסיאטין בצום גדליהו תרל"ט לאמה בילה ואביה ר' משה חיים הופריכטר ז"ל, סבא משה חיים היה מיתומי גזרת הצבא —

ברוינה־בלומה בירנבוים, אמו של ר' אברהם יצחק בירנבוים (אביטוב)

חטיפת ילדים לצבא הרוסי, יותר נכון גזרת הנחטפים. בית הורי אמי נחשב לבית אמידים, ביתם פתוח לרווחה לכל נדכא ומר נפש, משלחנם לא ירד הלחם והמלח, הבית תמיד מלא אורחים קרואים ובלתי קרואים והמיחם להכנת התה

תמיד בפעולה. אמי ע"ה ירשה מהוריה את התכונה של עזרה לזולת וכך נהגה את ביתה כל ימי חייה, וגם עם עלית המשפחה ארצה לא שנתה ממנהגה, ידעה צער וסבל. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נדדה עם הנודדים הפליטים ועמה משפחה מסועפת, שלוש פעמים חזרה ובנתה על קנה את ביתה מחדש ושלוש פעמים לקחה את מקל הנדודים ביד. זכתה ובניה ובנותיה אשר עלו ארצה סללו לה את הדרך לקליטה בארץ ולעמוד בראש משפחה מסועפת בונה ונבנית.

לאחר מחלה ממושכת עצמה את עיניה ביום כ"ה אייר תש"ט. זכתה להיות במדינת ישראל שנה ומחצית השנה.

אברהם יצחק

מינה ברנדס־אברמוב

נולדה בבית הורים הקשורים בעבותות־אהבה לדת ולישראל. אביה, ר' שלום, נמנה על בעלי הח"ן שבחסידי הוסיאטין. ואם כי גדלה וחונכה בבית דתי לא הסתגרה בד' אמותיה והציצה גם אל יפיפיותו של יפת. מילדות התפתח בה חוש העסקנות ואישיותה בלטה ביחוד בימים שלאחר עליית הבולשביקים. ואמנם לאחר שקומץ יהודים קטן חזר לבנות מחדש את ביתו בהוסיאטין החרבה, ובתוכם משפחת ברנדס, החל שלטון הבולשביקים לרדוף את היהדות ואת הציונים. אז התארגנו באוקראינה קבוצות לעליה לארץ. הגבול בין רוסיה לבין פולין היה סגור לחלוטין. אין יוצא ואין בא. ועל אף סכנות הנפשות העיזה קבוצה קטנה לעזור לעליה ע"י חיפוש דרכים לעבור את הנהר זברוץ. המנוח ארזי עבר אז את הגבול כדי לגשור גשר לעליה ואנחנו, קבוצה מחברי צעירי ציון, הושטנו לו ללא ליאות יד עוזרת. מינה היתה בראש העוזרים במתן ציוד, תעודות, בגד חם ובעיקר בהעברת האנשים לעיירה קופיצינצה הקרובה שבה ניהל אז את הפעולה זליג לוביאניקר. הז'נדרמיה התחקתה אחר עקבותינו ולא אחת היתה צפויה סכנה שהמפעל ייפסק ואנו נישלח לבתי סוהר ללא משפט. אף על פי כן, הודות למסירותה של מינה ניצלנו. ומעשה באשה ותינוקת בידה שעמדה לעבור את הנהר זברוץ וחצי גופה כבר היה במים הקרים. על ידה היה שוטר פולני שהאיץ בה לחזור לעבר הגבול הרוסי והיה מכה אותה מכות קשות. למראה הזוועה נחלצנו, ומבלי לחשוב הרבה התנפלנו — קבוצה של 3 בחורים — על השוטר ופירקנו את נשקו. מינה היתה אתנו והוסיפה אומץ וזירוז,

והאשה ותינוקה עברו בשלום את הגבול. אנחנו נאסרנו. מפקד המשטרה, יהודי מומר, איים לירות בנו ללא משפט. אולם בקשרינו והשוחד הרב שנתנו — שוחררנו.

מינה עלתה לארץ ב־1925. מבנה גופה לא התאים לעבודה פיסית והיתה מדריכה. עם היווסד משק הפועלות בצפון ת״א הצטרפה לקבוצת חברים בראשות חנה צ׳יז׳יק להקמת משק עצמי. אח״כ עזרה בהקמת משק הפועלות בטבריה. היתה פעילה במפלגת פועלי ארץ־ישראל. כשחלתה למדה הנהלת חשבונות. עבדה במשרדי ויצ״ו והתבלטה כאישיות. לאחר מלחמת העולם השניה התמסרה לקבלת שרידי ההשמדה ובתוכם בני הוסיאטין. מחלתה הממארת גברה ובכ״ד אלול תשי״ד מתה בירושלים.

במותה נתיתמו בני עיירתה וחבריה מאישיות דגולה ומסורה.

בן־עיר

דבורה פריידנטל־לוביאניקר

דורה קראו לה בבית אביה, שהיה רחוק מציונות ומיהדות. משפחת עשירים, חוכרי אחוזות ובעלי אחוזות. חונכה על טהרת ההתבוללות. בפרוץ המלחמה העולמית ניטשו מכפר אחוזתם, טודרוב. דורה הגיעה לווינה. בגימנסיה, שם נפגשה עם חברים ציונים ובהשפעתם התקרבה ליהדות ודבקה בה בכל חום נפשה. חברה ב„השומר הצעיר״ ואחת מהעומדים בראש. לומדת בשקידה יוצאת מהכלל עברית והיסטוריה ישראלית.

ב־1918 חזרה לגליציה לבית הוריה בקופיצ׳נצה, וכאן התמסרה לפעולה ציונית־חנוכית רחבה. בהשפעתה נוסדו קבוצות ללמוד עברית והיסטוריה, נוסד קן „השומר הצעיר״. והימים ימי אחר המלחמה. בני הנוער שבו מן החזיתות ונפשם ריקה. דורה — במרכז החיים בעיירה. עוזרת לכל נצרך, מארגנת עזרה סוציאלית. אותה שעה מתחילה זריחת „החלוץ״ האוקראיני, קבוצת זינקוב, ויניצה, פרוסקורוב, באר. חלק גדול עבר דרך עירנו. והידים מלאות עזרה: למי תעודת מסע ומניעת החזרה לרוסיה, ולמי עזרה סתם. קבוצותיה לעברית ריכזו כמעט את כל הנוער, כולם סרים למשמעתה בכבוד ובהערצה. מקדישה מזמנה גם לסידור קורס לעברית למבוגרים באגודת „צעירי ציון״, וכולם לומדים בשקידה, ממי שהיה אובארלויטננט בצבא האוסטרי, עד השוליה של המסגר. דמוקרטית בהליכותיה ובנשמתה, חן אציל היה שפוך על פניה, ועל

הכל — שובבותה וצחוקה הטוב. עם כניסת הפולנים לגליציה והמאסרים הראשונים של „השומר הצעיר", החליטה לעלות ובשנת תר"פ הגיעה לארץ, לאחר טלטולים רבים עם ניצני העליה השלישית.

בארץ הצטרפה לקבוצת „השומר הצעיר", עבדה בכביש חיפה—ג'דה, חלתה בקדחת קשה והמשיכה. מאין רפוי מסודר נחלשה, והוכרחה לבסוף לצאת לריפוי לחו"ל. שבה לבית הוריה ואחרי מנוחה קצרה, חודש או חודשיים, חזרה לפעולתה הצבורית. ביזמתה נוסד „החלוץ בעירנו". הקבוצה נשלחה להכשרה לאחד ממכירי אביה.

בתרפ"ה שבה ארצה. לאחר זמן מה באה בקשרי משפחה. והימים ימי משבר בארץ. בעלה (זליג לוביאניקר) מחוסר עבודה והיא לומדת להיות אחות. עובדת חצאי ימים ומפרנסת את המשפחה, ועובדת גם בבית. דירתם — דירת חדר אחד — משמש בית הכנסת אורחים — ומפתם יאכלו ובחדרם ישנו חברים בני עיר וחברי קבוצתה. לא אחת יקרה שדורה שבה עייפה ורצוצה מעבודתה ואין מקום פנוי לשינה, והלחם שנשתייר מארוחת הבוקר, נאכל ע"י חבר רעב.

בעלת מזג טוב ופשוטה בהליכותיה. גם לאחר שהסתדרות המשיכה בחייה הפשוטים. ראיתיה בפעם האחרונה ביום צאתה לוינה ונהניתי מאור פניה. ידעתי את מחלתה והבעתי דאגה לנסיעתה. השיבה בצחוק: אין דבר, יש לי רצון חזק לחיים, ואשוב לבריאותי.

שנתיים התאבקה עם מלאך המוות ונוצחה. בעיר נכריה, בוינה, הוציאה את נשמתה בטהרה. כשבועיים לפני מותה אמרה לאיש שיחה אשר עמד לשוב ארצה: את ארצי לא אוסיף לראות, אשר בה השארתי את כוחי ואת מרצי. בטיוליך בארץ, אנא, עשה עמדי חסד אחרון — מסור דרישת שלום לחברי ולחברותי בעמק.

יהי זכרה ברוך!

אברהם יצחק

חוה ורדי־לוביאניקר

בפולין — פעילה בגורדוניה. אחר עלותה ארצה פנתה למשק פועלות, משם עברה והצטרפה כחברה לקבוצת שילר. מטעם הקבוצה נשלחה לכפר הנוער בן שמן כאם־בית לקבוצת נוער עולה מגורדוניה. לפולין נשלחה פעמיים ערב מלחמת העולם השניה מטעם בן שמן להעלות נוער מהתנועות החלוציות ארצה. י"ג ממיטב שנותיה הקדישה במוסד זה למיטב פעילותה־יצירתה כמחנכת נערצה. זכרה נצור בליבם של מאות חניכים מהם רבים — בתנועה הקבוצית.

מקדשת אמיתית בתמצית כחה וסולדת מכל סלוף ומגינוני העויות, בלתי מתפשרת עם עקרונותיה ואיש מלחמה במאבקיה. עצמאית בדיעותיה ונועזת בחישוף הפגימות במערכות צבור וביחסי אנוש. נושאת האימהות הגדולה ביחס לכל אדם, באשר הוא אדם וביחס לכל נערה ונער באשר נפתלים הם עם עצמם ועם קשיי החיים.

חווה לוביאניקר ורדי

סלחנית ורכה במגע עם כל יחיד על חולשותיו. שום דבר אנושי אינו זר לבינתה ולשפע אהבתה לקרוב ולרחוק. צופיה הליכות ביתה בחן ובחסד, והבית פתוח לרווחה לעשרות רבות מחניכות והפוקדות אותו לשאוב עצה ולגמול אהדה.

מתיסרת למראה הצללים ויודעת לשמוח בכל ניצוץ של אורה ובכל זיק של קידמה, אש התמיד של אמת ואהבה, — בה מקור כחה כמחנכת דגולה.

ידידיה ומוקיריה ובעיקר חניכיה שהיו לה כבנים וכבנות, ישאו את זכרה של חוה בנפשם פנימית כצווי מוסרי העומד מעל לזמן מעל לחיים ולמוות.

שולמית פורת
(מתוך אגרת לחנוך של אחוד הקבוצות והקבוצים)

ד"ר יצחק (איזידור) ישפה

רופא ותיק במקצועו, עדין־נפש ואציל־רוח, נוח לבריות ומסור ביותר לחוליו. בכל מקום שעבר יבדוהו והעריצוהו, וביחוד במקום עבודתו האחרון בראשון־לציון.

ד"ר איזידור (יצחק) ישפה

נולד ב־1891 בעיירה הוסיאטין בבית יהודי מסורתי אשר שימש בית־ועד ל„לומדים" במקום. באוירה זו ספג הרבה מן התודעה היהודית אשר הביאתהו לארץ חרף כל היתרונות והנוחות שנתנו לו מקצועו ועבודתו בנכר. הוא התחיל את לימודו ב„חדר", אך היה גם מהראשונים אשר קיבלו השכלה כללית נרחבת. את הגימנסיה גמר בטרנופול והמשיך בפאקולטה לרפואה שליד האוניברסיטה בלבוב. על אף שיבושי המלחמה הצליח להשתלם במקצועו בדיסלדורף שבגרמניה, חזר לעיר הולדתו, נכנס לעבודה כרופא ורוכש מיד את אהבתם ואמונם של כל אשר באו עמו במגע ובמיוחד של אלה שנהנו מטיפולו המסור. הוא התחבב עד כדי כך, שאחדים מתושבי הכפרים לקחוהו עם משפחתו תחת חסותם, החביאום

וכלכלום על חשבונם בכל תקופת שהות הגרמנים בעיירה על אף הסכנה שבדבר. כשנכבשו מקומות אלה על ידי ברית המועצות עקר עם משפחתו לשלזיה התחתית שסופחה לפולין ועם הגל הראשון של העולים האקדמאים עלה עם משפחתו (גם בתו היחידה רופאה וחתנו כלכלן נודע) לארץ ב־1958, התיישב בראשון־לציון ועבד באחת המרפאות של קופ"ח הכללית עד שעבר לפני זמן־מה לגור בחולון.

על אף גילו תיכנן להמשיך בעבודתו (ולו חלקית). והנה בא המות וחטפו לאחר מחלה קצרה, ב־3.8.1964 בבית החולים „אסף הרופא". בהלוייתו השתתפו רבים מחוליו ובני־עירו מכל הארץ.

א. בירנבוים

שרה אביטוב־בירנבוים

ילידת פרובוזנה העיירה שע"י הגבול רוסיה גליציה, גדלה וחונכה ברוח המסורת החרדית. בית הוריה ר' פייבל רינגל הי"ד היה פתוח לרווחה לכל

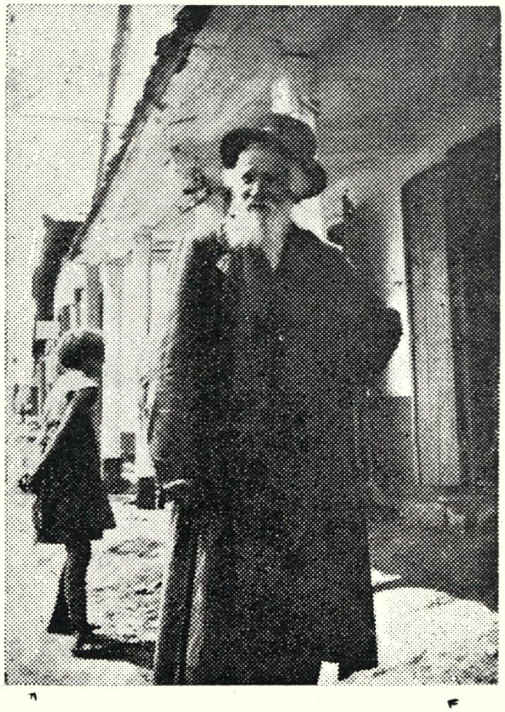

ר' פייביל רינגל מפרובוז'נה, אביה של שרה אביטוב

נצרך, ובמיוחד לתלמידי הישיבה של הרב הגאון הורוביץ הי"ד. אמה, חיה ז"ל, זויתה מפורסמת בפקחותה וחוש מסחרי מפותח, ולא במקרה שמשה בורר יחידי

שרה בירנבוים־אביטוב, אשתו של ר' אברהם י. אביטוב

בסכסוכי סחר. אביה ר' פיבל היה גבאי נצחי בבית המדרש, 42 שנה רצופות ללא כל ערעור. מאמה ירשה שרה ז"ל את חכמת החיים ותבונת השכל, שרה היתה מחוננת עוד מילדותה חן ושכל טוב. העיירה בדומה לעיירות הסביבה רובה

דרובה מאוכלסת חסידים. ברבות הימים התפתחה כאן תנועה ציונית ובראשה תנועת צעירי ציון גורדוניה — וגם שרה ז״ל נמנתה עם חבריה. היא חברה בעבריה, והעברית שגורה בפיה עוד מבית אבא. כאשר נישאה לאברהם יצחק אביטוב (בירנבוים) יבדל לחיים, הוחלט ביניהם להגשים את מטרת חייהם ע״י עליה לארץ ישראל — הלכה למעשה, ואחר החתונה עולה בעלה ע״מ לאחר זמן קצר וסדור ראשון להעלות גם את שרה. עקב המשבר בארץ, חוסר עבודה וכו׳ נדחתה העליה ושרה נפגשה עם בעלה רק לאחר 3 שנות פרידה, בשנת 1927.

שרה הסתגלה מיד לחייה הקשים של צמצום ועבודה קשה שאינה מכניסה די צרכה לפרנסת הבית, עם זאת בית בירנבוים פתוח לרווחה וחברים רבים מוצאים בבית זה פנים צוחקות, סעד ותמיכה. חברי ההגנה זוכרים אותה לטובה כאשר בלילות הארוכים הופיעה היא כמלאך עם קומקום וכוסות וככרות לחם מנה לכל חבר. היא שומרת על הנשק המעט שהיה בסליק.

ומעשה בנשק שהוסתר במטתה בחוליה, והבולשת האנגלית לא העיזה לחפש במיטת אשה חולה. בשנת 1929 נשארה משפחת בירנבוים בין היחידים שלא יצאו את נוה צדק. בגאון נשאה שרה בעול כל משימה שהוטלה עליה.

שרה אינה יודעת בטלה. רוב ימיה עסוקה; כאן תופרת, כאן מטליאה וכאן מיניקה בנה של אשה חברה אשר חלבה נמלט משדיה, שרה אינה יודעת לדחות. תמיד מוכנה לעזרת הזולת.

זכתה ושתי הבנות נישאו ונולדו נכדים נחמדים, והנה גם הבן נשא אשה והתבסס, נחת מכל הצדדים, ופתאום נעקרה באכזריות על סף האושר של סבא וסבתא. זכתה, והשתתפה במסיבה נאה לכב׳ בעלה שיצא לפנסיה במעמד מרובה והערכה כללית, אך הגורל המר לה יומיים לפני יום הולדתה ה־61, נפחה נשמתה ועצמה את עיניה לנצח; לצער כל מכיריה מיודעיה והמשפחה הענפה שהקימה במו ידיה ועמלה.

בן יחזקאל

לדמותו של ד״ר ישפה ז״ל

זכרתי אותו כרופא צעיר! יום אחד באתי למרפאה שלי בשכונה בראשון־לציון ובקשתי מספר לרופא המטפל בי, ענה לי הפקיד: הרופא שלך היום איננו, אולם קבלנו רופא פולני חדש, מבוגר, קחי מספר אליו ותהיי מרוצה מטפולו. סרבתי, „אין ברצוני כל פעם להחליף את הרופא״ — עניתי.

אותו בוקר היה עלי עוד להתעכב במרפאה עקב סדורים שונים, וראיתי רופא חדש מסתובב במסדרון וממתין לחולים, לא הכרתיו! דמותו השתנתה! זכרתי אותו כרופא צעיר — מאז עזבתי לפני שנים רבות את העירה בעלותי ארצה.

למחרת נפגשתי עם אחי אברהם והוא ספר לי: שד"ר ישפה הגיע ארצה והוא עובד אצלנו במרפאה. הוא חפש אותנו — מסרו לו בתל־אביב שמשפחת שינדלר מתגוררת בראשון־לציון. והוא מתעניין במגורין כאן. מיהרתי להפגש אתו ועם משפחתו.

עזרנו להם בקליטתם במקום וכך הם הפכו להיות תושבי ראשון־לציון ואני הפצינטית שלו וספרתי לו את כל הספור, איך סרבתי לקבל אליו מספר! יעכשיו שאלני הרופא: „את רוצה כן לקבל אלי מספר?" חייכתי...

מאז לא נתתי לו להתרוצץ בהפסקות לתל־אביב — היה בא לבתנו למנוחת צהרים, וכך נקשרו קשרים ידידותיים הדוקים עם משפחת יושפא כולה.

הוא הנחיל לי עצות רבות ומתורתו לא מעט נשאר לי. היה מספר על חייהם בתקופת השואה, — עד מאוחר היינו לא פעם יושבים סביב השולחן אצל יפה אחותי ומאזינים — לא אשכח לעולמים את טיפולו המסור לאמי בימיה האחרונים...

הם נשארו מספר שנים בראשון־לציון, בריאותו התרופפה והוא יצא לגמלאות ואז החליטו לעבור לחולון ליד בתם אולגה ומשפחתה.

בראשון הוא זכה לכבוד רב כרופא ואדם בקרב החולים ובמחוז קופת־חולים בקרב הרופאים והפקידים.

בריאותו לא עמדה לו ובחולון לא רוח הרבה נחת. בוקר אחד הגיעתנו הידיעה: „ד"ר ישפה איננו!"

בהלויתו השתתפו הרבה מידידיו ומוקירי וכן בני עירו לא מעטים.

יהי זכרו שמור בצרור עלים אלה!

יהודית ורדי (שינדלר)

לזכרו של משה אשל־אלטשולר ז"ל

נפטר ביום כ"ט סיון תשכ"ז, ונטמן בכפר־נוער „הדסים".

משה'לה, כפי שידענו אותו מנעוריו, בן זקונים לאביו ר' אלי־חנוך ז"ל מוסילקובצה, כפר־עיירונת (בקירוב 40 משפחות), עם שוחט קבוע במקום ומלמדים לחינוך הילדים.

בית ר׳ אלי־חנוך ז״ל נחשב בין האמידים ביותר בכפר, בביתם — גם „המניין״, ואורח המזדמן מן העיר — מקומו כמובן בבית ר׳ אלי־חנוך.

כאמור, משה׳לי ז״ל, בן־הזקונים, נולד בכתונת משי — פשוטו כמשמעו. אין דבר שימנעו ממנו; מיטב המורים מחנכיו, ועם התבגרותו נשלח העירה, שם רכש לו בקלות רבה השכלה ביתית־אקסטרנית בכל התחומים של לימודי חול ולימודי היהדות.

משה׳לה אלטשולר (אשל)

ברכשו לו את תורת ניהול החשבונות נכנס לעסקי מסחר משותפות עם אחיו וההצלחה האירה להם פנים. אחרי שנשא אשה התיישב בהוסיאטין. כאן נפתחו לפניו כל השערים לעסקנות ציבורית — שימש כמזכיר לכל מוסדות הקרן הקיימת וקרן היסוד, מזכיר ביה״ס העברי במקום ולמעשה מנהלו האדמיניסטר־טיבי, חבר נשיאות במפלגת „התאחדות צעירי ציון״, חבר ועד הקהילה וגם חבר במועצת העיר. הוא בנה את ביתו בהרחבה, כמנהג אבותיו — הבית פתוח לכל, ממש בית ועד לחכמים.

והנה פרצה המלחמה. הצורר הנאצי ימ״ש הגיע גם לפינה נידחת זו בגבול רוסיה־גליציה. הגזרות וההשמדות החלו. משה׳לי ומשפחתו החליטו משום מה להשאר במקום וגורלם מר־מר מאד. מסתתרים היו בכל מיני מקומות כשהם נודדים ממקום למקום, רעבים ורצוצים, עד שגמלה בליבם ההחלטה לשים קץ לחייהם. באחד הלילות, כשהם מנסים להימלט מיריות הצוררים האוקראינים,

תעה בדרכו הבן הצעיר — יעקב הי"ד. הוא נתפס אח"כ ע"י איכר אוקראיני אשר הרגו בשדה. בלי לדעת מה עלה בגורלו של הבן הצעיר, ציפו בני המשפחה בחשכת הלילה לבוא הרכבת, על יד הכפר ציברובקה, אשר תשים קץ לחייהם ותגאל אותם מהייסורים שנמשכו כבר שלוש שנים. השעות נמשכו, ודב — אשר סבל חרפת רעב זה ימים אחדים — החליט להסתכן ולצאת ממחבואו כדי, כפי שאמר, „לנסות למצוא אוכל לשובע לפחות פעם אחת לפני המוות".

הוא התדפק על דלתו של בית, אשר עמד מרוחק בקצה הכפר, ורצה מזלו שיהיה זה מנהל בית הספר הפולני, אשר ליבו לא נתן לו לגרש יהודי למוות. אחרי שאכל לשובע ביקש דב רחמים על הוריו וסיפר כי הם רעבים כמוהו ועומדים לשים קץ לחייהם. אותו פולני עשה חסד עמהם והרשה להם להסתתר באורווה של סוסו עד יעבור זעם.

כך ניצלו בנס, ומשך תשעה חדשים הסתתרו אצל הגוי החסיד. עם גמר המלחמה החלו לבנות את חייהם מחדש. עדיין המשיכו לנדוד ממקום למקום, ועם זרם הפליטים הגיעו לאוסטריה ומשם חיפשו דרך להגיע ארצה. זכו והגיעו לתחנה האחרונה — ארץ ישראל, אולם הבן הבכור דב עדיין נשאר במחנות הפליטים באירופה.

משה'לי ז"ל, בהיותו מנהל חשבונות מנוסה, מצא בסוף עבודה במוסד חינוכי „הדסים" ועמו מצאה עבודה גם אשתו. הבן דב — אשר הגיע מאוחר יותר ארצה הצטרף אליהם למוסד, בו הוא עובד כמחנך.

החיים מתנהלים שוב על מי מנוחות, אולם עם זכרונות עגומים.

מספר פעמים בקשתי ממנו לשבת ולהעלות בכתובים תולדותיו — סוד כמוס עמו — ולא עשה זאת וכך לקח עמו לקבר את טרגדיה חייו בעיתות המלחמה ולאחריה.

והנה יום אחד נודע לי כי משה'לי חביבנו קבל התקפת לב וחלה. אמנם הבריא והמשיך אבל ההתקפות חזרו, ובאה האחרונה ושמה קץ לחייו והוא בס"ה בן 68 במותו וע"כ דואב לבנו.

אהוב היה במוסד, וכל הנפגשים עמו — מחנכים, עובדים ותלמידים — כולם מהללים את יחסו לאדם ומסירותו למוסד.

יהי זכרו שמור עמנו.

אברהם יצחק אביטוב

בית משפחת לינציץ בהוסיאטין

במקביל לרחוב הראשי עומד לו הבית, בית לבנים דו־קומתי שדייריו נטשוהו ועזבוהו לעולמים...

בית דודי מרדכי ודודתי (אחות אמי) חנה לינציץ ז"ל. דודתי חנה, אמיצה ואשת חייל — משכילה ובעלת חוש מסחרי, דודי מרדכי, אדם תמים הליכות, שתקן וקפדן בתפילות ב„קלויז" של חצר הרבי.

הם עסקו במסחר — בעלי חנות מכלת בשוק, וגדלו את ילדיהם ברוח הציונות שפרחה בעירה.

מרדכי וחנה לינצ'יץ

בקומה העליונה של הבית שכן סניף „קופת גמילת חסידים" — ברבות שנים שכן כאן גם סניף התאחדות פועלי ציון.

פלוגות ההכשרה שהתרכזו בסביבת הוסיאטין ידעו את הכתבת של בית דודי — כל הקניות סופקו ויצאו מכאן. וכך גדלו ילדיהם, פעילים בכל השטחים של ארץ־ישראל העובדת ורואים את עתידם בחופי מולדת הקוסמים.

ישעיהו עובר הכשרה בבולכוב ועולה ארצה — סולל הדרך הראשונה לקבוצת גורדוניה בחולדה (ארבעים שנות חולדה ידעו לציין את צעדיו הראשונים).

מאז יציאתו של ישעיהו, אין מרגע בבית. בשנת 1936 עולה המשפחה ארצה ונקלטת בראשון־לציון תחילה, יותר מאוחר היא עוברת לרחובות ומכאן למשכנה האחרון תל־אביב.

הם עברו תלאות רבות וספגו לא מעט מיסורי אנוש... מרות הגורל פקד אותם, במלחמת העולם הראשונה נהרג בנם בכורם, אהרון ז״ל, עת סיורו עם חבריו בחורבות בית דודו בעירה. וכאן בארץ מלאך המות תלש מהם את בתם ברכה ז״ל, יפת התואר וענוגת הנפש...

יהודית ורדי (שינדלר)

ברכה לינציץ ז״ל

מבין גלי עבר רחוק צצה דמותה של ברכה. נערה יפת תואר, ערה ומשתלבת בחיי הנוער החלוצי עממי של אותה תקופה, המחפש דרכים מובילות לחופי ארץ המקסימים...

ברכה לינצ׳יץ

בהסתדרות גורדוניה מצאה פורקן ותוכן חיים. בשעותיה הפנויות השתתפה רצוף בפגישות הגליליות פה ושם ובמושבת הקיץ היתה בין הראשונים, כרבים דאז חיפשה דרך להגשמה חלוצית — עברה הכשרה בסמבור וב־1933 עלתה ארצה. ראשית חייה בנתה בכפר הנוער בן־שמן — כאן מצאה תוכן רב בהדרכה של קבוצת נוער, היתה פעילה בהגנה ובעזרה ראשונה — תוכן החיים של

אותם הימים.

מעטים השנים בהם רותה נחת בחיים — ערב פורים בשנת 1941, עת הדריכה את חניכיה להכנת מסיבת־חג התפוצץ פרימוס בוער ושם קץ לחייה הצעירים. אחיה אהרן נהרג גם הוא במפולת עוד במלחמת העולם הראשונה.

הידיעה על מותה הטרגי התפשטה חיש מהר ורבים מבני העירה וידידים ליווה בדרכה האחרונה...

מתחת לעצי ברוש עבותים בבית הקברות הישן בראשון־לציון מתנוססת מצבה צנועה — אבן גלמית מאבני בן־שמן — מתנת המקום כסמל לחייה המסורים למוסד הנוער. יהי זכרה שמור לעד!

י. שינדלר

מינה אברמוב לבית ברנדס

שלוש השנים האחרונות, מאז נותחה מינה לראשונה, היתה חיה ועובדת „כשחרב דמוקלס" תלויה מעל ראשה. במשך מחצית השנה האחרונה — מינה צמודה למטה בסבל ויסורים על־אנושיים. ראיתיה בתקופה הזאת פעמים אחדות וידעתי, כי קץ חייה של מינה קרב ובא. אולם כאשר הגיעתני הבשורה המחרידה על מותה — נשבר לבי. קשה להשלים עם אבדן אדם קרוב... המוח אינו תופס והלב מסרב להשלים. אנו יוצרים לנו אילוזיה על המשך חייהם. אנו מרבים לדבר עליהם, מזכירים אותם לעתים קרובות, הם חיים בלבנו, בתודעתנו, דמותם ניצבת לנגד עינינו כחיה.

היו זמנים כאשר לא היה כל הסכם עבודה עם ויצ"ו, כאשר לעבודה נכנסו בלי לשכת עבודה, אנשים בלתי מאורגנים בהסתדרות. מינה התמסרה בלב ונפש לפעולת הסברה בין העובדים, להחדיר בקרבם את הרעיון והערכים ההסתדרותיים. לזכות פעולתה זו של מינה יש לזקוף מספר ניכר למדי של חברות בארגוננו.

בועד הארצי היתה מינה אחת החברות המרכזיות. לא אחת התלבטה קשה בין רגש החובה לארגון ותפקידה בתור גזברית ראשית של ויצ"ו, שזה היה גם תפקיד הנהלתי. יושר לבה ובהירות שכלה הובילו אותה לרוב לדרך הנכונה. לא פעם הצילה מינה אותנו את הארגון וגם את הנהלת ויצ"ו במצבים קשים.

לאימון שמינה רכשה לה אצל ההנהלה, היה לה תפקיד מכריע בהקמת קופת התגמולים.

מינה היתה חלוצה, מטובי אישי העליה השלישית. חניכת צעירי ציון, היא קשרה את חייה בעבודת אדמה. היא היתה בין מקימות משק הפועלות בפתח־

תקוה, בין בונות משק הפועלות בצפון, ארגנה וניהלה משק פועלות בטבריה. ביום עבדה מינה יחד עם חברותיה בכל העבודות הקשות, ובערב מבלה את הזמן בלשכת העבודה ולוחמת על כל יום עבודה בכביש, בבנין וכד' לקיים את המשק ולקלוט חברות. בינתיים מינה חלתה בפלבריטיס והמשק חוסל. מינה נכנסה לעבודה בתנובה. ובהפסקת הצהרים עולה למעלה, לטבריה עילית, וסוחבת עציצים למכירה לכסות את הגרעון. כל פרוטה היתה קודש לכיסוי החובות.

כאשר מינה החולה הסתדרה בעבודה בתנובה, נקראה ע"י עדה פישמן ל„עיינות" לעזור לה בניהול החשבונות.

בעוד אין עבודה רצופה בחשבונות עובדת מינה בטוריה.

מיותר לומר שלאחר תקופה קשה של עבודה מפרכת מגיעה מינה לגבול אפשרויותיה להמשיך בדרך זו. ומחפשת עבודה במקצועה בהנהלת חשבונות.

זמן מה היא עובדת מטעם המרכז החקלאי בתור מרכזת משקי הפועלות בארץ. נדידה תמידית ממקום למקום מתישה את כוחותיה והיא אינה יכולה להמשיך יותר. באותה התקופה מינה מקבלת את העבודה בויצ"ו כמנהלת חשבונות. זה היה ב־1957.

זהו ציון קצר לדרך חלוצה אמיתית. דרך קשה מלאת סבל ויסורים אולם מלאת טוהר ושגב.

סלבה

דבורה אדלר־הליצר ז"ל — קוים לדמותה

בקיץ 1964 היא הלכה לעולמה בבית החולים קפלן ממחלה מונעת ריפוי.

בקרתי אותה בבית לבינשטין והיא מלאת תקוות להחלים מבלי להרגיש את אכזריות הגורל הניצב ואורב מאחורי גבה...

נקטפה ללא עת והשאירה; בעל, בן, נכדים, שתי אחיות ואח.

תמיד עליזה ושופעת חיים, רוח חג אופפה, חולין לא יכלה שאת, את רוח החג טרחה להשרות, לא רק בחדרי נפשה ובחדרי ביתה, אלא גם מחוצה להם. שמחת חיים וחכמת חיים נשתלבו בה למסכה אחת מרגינה מאז הגיעה בשנת 1929 ארצה.

היא נתפסה לנס־ציונה — למושבה הקטנה, לתושביה המעטים ולחדות היצירה מבראשית.

ביתה פתוח לכל, עולים, ידידים מחפשי דרך בקליטה ובהדרכה — היא ידעה סוד ההקשבה וכל מילה שיצאה מן הלב מצאה מסילות לליבה.

כזאת היתה דבורה!

עוד בצעירותה היתה הרוח החיה בעירתה בקרב הנוער, בבית הספר העברי ב„עבריות" ובמסיבות, מי עוד כמוה היה טורד ודואג להכנות לנשפים ולאירועי חג ?

דבורה הליצ'ר (השניה מימין) ע"י מצבת זכרון לקדושי הוסיאטין ביער־הקדושים

בגיל צעיר וכמעט הראשונה יצאה להגשים את רעיונה החלוצי. אחרי גלגולים בפלוגות הכשרה בבולכוב ולבוב — ולא רווחה נחת... היא שידעה רק טרדה ועמל — לא ניתן לה לקצור את יבול העונה... היא הלכה מאיתנו והשאירה חלל, מאחוריה, — קהל רב מידידיה מותיקי המושבה ובני עירה ליווה בדרכה האחרונה, יהי זכרה שמור לעד !

האחים ברוך ואלעזר לינדר ז"ל

נולדו בהוסיאטין, בניהם של בר ומרים לינדר. ברוך הבכור ואליעזר הצעיר.

עשרו את שנות הנדודים יחד עם כולם במלחמת העולם הראשונה, חזרו להוסיאטין ובנו את חייהם מחדש.

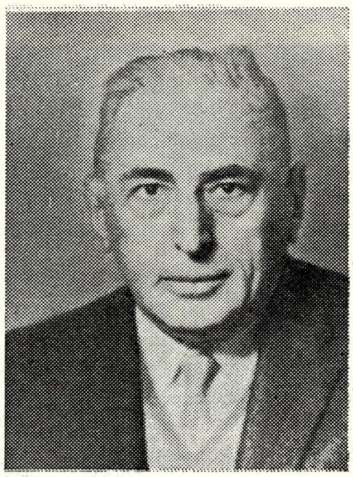

ברוך לינדר

ברוך התבגר — היה בחור יפה תואר ובגיל 18 החליט להגר לגרמניה שם נקלט בבתי המסחר של פרוות הידועים בליפציג של דודו מוריץ פפרבליט, — אחי אמו. כעבור מספר שנים גם אליעזר עבר לגרמניה.

ברוך הקים משפחה, שני בנים ובת נולדו לו, ועם פרוץ מלחמת היטלר נדדו לארצות־הברית.

אליעזר עלה ארצה ועבד כמנהל חשבונות במפעל למקררים בתל־אביב. כאן הכיר תיירת אמריקאית שברבות הימים היתה לו לאישה — איתה ירד לארצות־הברית ושם הביאו בת יחידה לעולם.

שניהם בקרו בארץ לאחרונה ושניהם חלמו עם צאתם לגמלאות לבנות את ביתם בישראל. אך מלאך המות מאחריהם ובשנת 1971 גמרו את חייהם זה אחר זה ממחלת הסרטן.

יהי זכרם ברוך ! יהודית ורדי (שינדלר)

מרדכי הופריכטר ז"ל

היה מעורב בחיי הצבור ובעיקר בצעירי ציון התאחדות, והיה בין הפעילים, בעזרה לעליה חלוצי רוסיה הצארית עשה רבות, היו לו קשרים עם המבריחים את הגבול, ושמו הלך לפניו.

מוטי היה מפותח בשכל בריא וחוש מסחרי, ותודות לכך הצליח במסחרו. התבסס ובנה את ביתו על מי מנוחות. נשא לאשה את אהובת נעוריו חיותה ונולדו 2 בנים מוצלחים.

והנה בפתאומיות נשבר מטה לחמם ורכושם נשדד תחילה ע״י הבולשביקים ואח״כ ע״י הנאצים והוא ומשפחתו החליטו לברוח לרוסיה, נדדו מעיר לעיר עד הגיעם לטשקנט — מקום רכוז לפליטי פולין וגליציה. עברו את אימי המלחמה ונצלו. עם חתימת הסכם רוסיה פולניה על החזרת פליטי פולין למקומותיהם, שב גם מוטי ומשפחתו, שהו זמן מה בהוסיאטין והחליטו להגר ע״מ להגיע לבסוף לחוף מבטחים ארץ ישראל, באו לשלזיה חבל גרמני אשר נכבש ע״י פולין, שם פגש חברים וידידים, ובדרך לא דרך הגיעו ארצה, מוטי ז״ל אשתו חיותה ושני בניו — קבלו שכון בעכו — הבנים בנו משפחות, ולכאורה אפשר להתחיל בחיים חדשים, אך הגורל המר המר לו, מוטי חזר מרוסיה עם מחלת סכרת — נפטר ונקבר בעכו.

יהא זכרו ברוך.

א. י.

ישראל רייזברג ז״ל

נמנה עם העסקנים הבולטים בתנועת ההתאחדות בהוסיאטין.

שימש ב״כ המפלגה בועדות קרן הקיימת וקרן היסוד וחבר הנהלת ביה״ס העברי. עלם צעיר מלא חדוה וחיים, ההצלחה האירה לו פנים, בא מן הכפר צ׳ברובקה לחיות חיי ע״ר, ואמנם מצא את מקומו בתוך הנוער התוסס וחי בעיר.

אמר ועשה, אם להיות ציוני הרי בהגשמה, וכך זנח את כל העשר שבבית ועלה ארצה בשנות העשרים האחרונות תרפ״ט—תר״ץ. ישראל הגיע ארצה כבעל משפחה, הוא אשתו וילדה קטנה. קשיי הקליטה ליוו אותו בדרכו, דוקא הוא לא הצליח להתבסס, אם כי כל הנתונים היו לצדו — קשרי משפחה וכו׳, אך כאמור הכל תלוי במזל, עבד בחברת „כרמל מזרחי״ וקבע את מקום מושבו בחיפה.

נפטר בחיפה ושם נטמן בבית הקברות שבמרגלות הכרמל.

זכרו ישמר בין בוני הארץ, דור שני למגשימים.

א. י. אביטוב

צילה גולדשטין לבית אלטשולר

שרידה מנצולי השואה עברה כל תלאות המלחמה. חדשים היתה קבורה במזבלה ביחד עם אחיה יבדל לחיים טובים פיביש, המתגורר כיום באמריקה וניצל. בדרך לארץ, היתה צילה במחנות פליטים ונישאה לליב גולדשטין, גם הוא בן עיר, בנתה ביתה בנתניה והיתה מרוצה. היתה ערה לכל פעולה צבורית וידה פתוחה לכל פושט יד, נדיבת לב וטובת מראה.

צילה גולדשטיין לבית אלטשולר

רצה הגורל וחלתה ותוך תקופה קצרה מתה, — ביום כ״ו תשרי תשל״א, ונקברה בנתניה עיר מגוריה, אשה צעירה רצתה לחיות וזה לא ניתן לה — אחיה פיביש הקים לזכרה מצבה נאה המשמשת גם מצבה להוריה ר׳ נחום אלטשולר ולבעלה מנשואיה הראשונים וילדתם שנספו בשואה.

יהא זכרה ברוך.

אברהם יצחק

מצבתה של צילה אלטשולר־גולדשטיין

רשימת בני העיר שנאספו לעמם בישראל

האדמו״רים מהוסיאטין:

האדמו״ר ר׳ ישראל פרידמן

האדמו״ר ר׳ יעקב פרידמן

האדמו״ר ר׳ יצחק פרידמן

אדלר דבורה

אשל (אלטשילר) משה

אביטוב שרה

אפלבוים־פלץ ברוניה בת גדליה

אלטשילר

בירנבוים יחזקאל ואשתו

ברנדס מלכה

ברנדס מינה

גולדמן יוסף

גולדשטיין צילה (לבית אלטשילר)

הופריכטר מרדכי

הופריכטר פנחס (פאַני), בנו

הרנקרנץ דב

וייסברוד משה

וייסמן אבא

וייסמן שלמה ואשתו

זיידנברג ברל׳ה

ישפה ד״ר יצחק

לינציץ מרדכי ואשתו

לינציץ ברכה

פישבך צילה בת לייב מסוכודול

פרנק דוד

רייזברג ישראל

שווגר ליפה בן יהודה

שווגר ליפא בן דוד

שינדלר בנימין ואשתו

יום כיפור תשל״ד

בצהרי יום כפור בשעה שהמתפללים התיחדו עם זכר יקיריהם בתפלת יזכור, לזכר חללי הנאצים י״ש, לזכר גבורינו שנפלו במלחמת הקוממיות, במלחמת קדש ומלחמת ששת הימים, זממו ארם ומצרים אויבינו הנצחיים, מיציאת מצרים עד ימינו, קשרו קשר וברית זדים להתנפלות פתע ולהשמידנו כעם. זממם לא עלה להם, ילדינו נכדנו הדפו בגופותיהם, הצעירים מתו מות גבורים והנחילו להם מפלה נחרצת. בין הנופלים הרבים מספור הי״ד נפלו בניהם של חברנו ישעיהו וברוך לינדר, ראובן חתנו של ישעיהו ובנו בכורו של ברוך בנימין הי״ד. נשארו ששה יתומים שתי אלמנות והורים שכולים.

מתו מות גבורים להגנת המולדת ובנין ארצנו, ברית דמים כרתנו עם הארץ הזאת, נקים הריסותיה נקבץ גלויות ונרחיב גבולותיה, צור ישראל יהיה בעזרנו, וישראל ישכון לבטח בארצנו. — זאת נחמתנו ותקוותנו.

א. א—ב

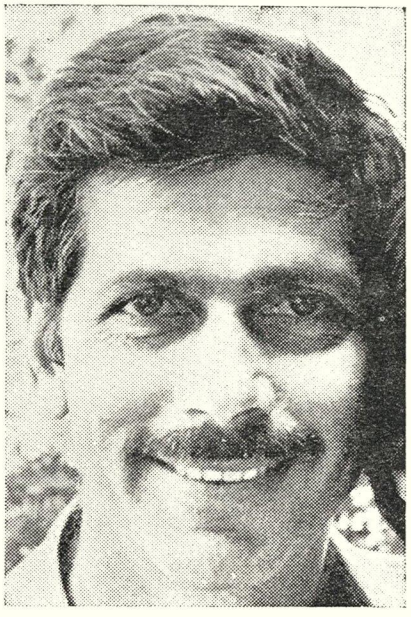

ראובן זכאי

בנימין לינדר

יזכור-בוך

צום פאראייביקן דעם אנדענק פון דער
פארטילקטער קהילה

הוסיאטין

און אומגעגנט

רעדאקטאר:
אברהם בעקער

בוך-קאמיטעט:
אביטוב אברהם יצחק, בעקער אברהם, ורדי (שינדלר) יהודית, לינצ'יץ מרים,
קורנשטיין שלום, שינדלר אברהם, שפירא אלעזר.

די מזרח־וואנט (פון דרויסן) פון רבינס קלויז אין הוסיאטין

צום אייביקן אנדענק!

מיט א הייליקן **ציטער** און א פארקלעמט הארץ טרעטן מיר צו צו דער דערמאָנונג און פאראייביקונג פון אונדזער ליבער, אומפארגעסלעבער און כמעט אויף דער גאנצער יידישער וועלט בארימטער, היים־שטאָט **הוסיאטין**, וואָס איז אזוי אכזריותדיק אָפּגעמעקט געוואָרן און איז מער נישטאָ...

מיר וועלן **דערמאָנען** דעם גלאָררייכן עבר פון אונדזער שטאָט, איר רייכע געשיכטע, זינט די עלטסטע צייטן ביז צום טראגישן חורבן און פארלענד.

מיר וועלן **געדענקען** די טייערע און איידעלע געשטאלטן, די רבנים און לומדי תורה, דעם רבישן „הויף" פון די הייליכע צדיקים פון דער ריזשינער דינאסטיע, וואָס זענען באקאנט און פארערט אין גאנצן בית־ישראל.

מיר וועלן **נישט פארגעסן** אונדזערע ברידער, וואָס האָבן מיט פלייס און מי געהאנדלט און געוואנדלט ערלעך און יושרדיק, ווי אויך די בעלי־מלאכות, די באשיידענע און פרומע האָראָפאשניקעס, וואָס האָבן מיט שווייס זייער ברויט פארדינט און אין דרך־הישר געגאנגען.

מיר וועלן **אָפּמערקן** די רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע אינסטי־טוציעס און זייערע געטרייע, איבער־געגעבענע עסקנים.

מיר וועלן **באווייזן** מיט ביטערע טרערן אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, קרובים און פריינט און די צארטע קינדערלעך, אלע די, וואָס זענען אומגעבראכט געוואָרן אויף קידוש השם און זענען צו קבר ישראל נישט געקומען און קיין מצבה איז זיי נישט אויפגעשטעלט געוואָרן.

מיר וועלן **ארויסהייבן** אונדזער טייערע יוגנט, אן איבערגעגעבענע און באגייסטערטע, וואָס האָט געטריי אוז מיט ליבשאפט געארבעט פאר ציון, געטרוימט און געקעמפט פאר דער אויפלעבונג פון יידישן פאָלק אין לאנד פון די אבות אויף יסודות פון פרייהייט און גערעכטיקייט, אָבער אליין נישט זוכה געווען צו זען די פארווירקלעכונג פון אירע שטרעבונגען און האָפענונגען.

מיר וועלן **דערמאָנען** אלע אייגווינער פון הוסיאטין און אומגעגנט, וואָס זענען דורך די דייטשע און אוקראיניש בעסטיעס אומגעבראכט געוואָרן מיט משונהדיקע טויטן, סיי דאָרט אויפן אָרט און אין די געטאָס פון פראָבוזשנע און קאָפּיטשינצע, סיי אין די פארשידענע ארבעטס־לאגערן און גאז־קאמערן און אויף יעדן אנדערן פלאץ, ווואהין זיי זענען פארטריבן, פארשיקט און פארוואָגלט געוואָרן.

זאָל דאָס בוך דינען ווי א באשיידענע **אַנדענק־מצבה** נאָך די פארטיליקטע פאר די קומענדיקע דורות. מיר זענען מתפלל, אז אונדזערע קינדער און אייניקלעך זאָלן עס ליינען און פון אים שעפן דעם באוסטזיין וועגן זייער בכבוד־קן אָפשטאם.

מיר צווייפלען, צי סאיז אונדז געלונגען ארויסצובערענגען אויף די דאָזיקע באשיידענע בלעטלעך אלע דערהויבענע ווערטן און די גאנצע אייגנארטיקע שיינקייט פון אונדזער **הוסיאטין,** וואָס איז דאָך געווען א שטאָט מיט א וועלט־נאָמען. פאר דער נישט־שלמותדיקייט, פאר די עווענטועלע בלויזן און אומפינקט־לעכקייטן, וואָס מיר האָבן ליידער נישט באוויזן אויסצומיידן, בעטן מיר אייך, ליבע ליינער, אונז מוחל צו זיין.

דער רעדאקטאָר

פון ווייטן עבר ביז דער
צווייטער וועלט־מלחמה

ד״ר גרשון לעווין

די טויטע שטאדט[1]

דעם בעפעהל אריבערצופאָהרען אין שפיטאָל נומער 389 האָב איך געהאלטען אין דער קעשענע און געפאָהרען בין איך נאָך נישט. ערשטענס האָב איך מיך דערמאנט אין דעם „קיימא-לן״ פון מיינע מאָהילעווער חברים, אז אויף א מלחמה בעדארף מען זיך נישט יאָגען. צווייטענס איז מיר גאָר פשוט געפלאצט א שטיוועל, איך ווייס נישט, צי פון עגמת נפש צי פון דער גרויסער בלאָטע, אָבער געפלאצט איז ער און א שטיקעל לעדער האָט מען נישט געקענט קריגען בשום אופן — מיר האָבען שוין דעמאָלט געהאט א „פריקאז״ צו מאכען זוילען פון האָלץ — קומען אין צוריסענע שטיוועל אויף א ניי אָרט, האָט עפעס נישט געפאסט,האָב איך געמוזט שיקען א שליח מיוחד קיין טארנאָפאָל נאָך א נייע פאָר שטיוועל, וועלכע האָבען דעמאָלט געקאָסט 42 רובעל. א חוץ דעם האָט זיך מיר נישט געגלוסט עפעס אוועקצופאָהרען נאָר צוליב איין טעם. ס׳איז שוין געווען פרילינג, די בלאָטע האָט זיך שוין געהאט אויסגעטרוקענט, פון דער ערד האָבען אָנגעהויבען ארויסצוקריכען די ערשטע גרעזעלעך, די פייגעלעך האָבען זיך א לאָז געטהון אין די הויך, נעהענטער צום הימעל און האָבען געזונגען גאנצע טעג שירה. איך בין געזעסען שעהנווייז לעבען וואלד און האָב מיך צוגעקוקט, ווי די מאמע נאטור וועקט זיך אויף לאנגזאם פון איהר ווינטערדיגען שלאָף. דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען בין איך געווען אום פרילינג אזוי נאָהענט צו דער נאטור און איך האָב מיך נישט געקענט זאט אָנזעהען. א חוץ דעם אלעם האָב איך געמוזט קודם כל געוואָהר ווערען וואו דער שפיטאָל שטעהט און צו דעם ציעל בין איך אריבערגעפאָהרען קיין פאָדוואָלאָטשיסק, וואו ס׳איז געווען א געוויסע קאנצעלאריע, וועלכע האָט מיך געזאָלט גוט אינפאָרמירען. ס׳האָט זיך אָבער ארויסגעוויזען, אז קיינער האָט דאָרט נישט געוואוסט, וואו דער שפיטאָל שטעהט. בין איך מיט א בריטשקע צוגעפאָהרען קיין וואָלאָטשיסק.

דער מהלך פון פאָדוואָלאָטשיסק ביז וואָלאָטשיסק איז אינגאנצען אפשר איין קילאָמעטער און פונדעסטוועגען, וואָס פאר א קאָלאָסאלער חילוק איז

1) אויסצוג פון זיין בוך „אין וועלט־קריג״, פארלאג „יהודיה״, וואַרשע, 1923, אין אָריגינעלן אויסלייג.

צווישען די צוויי שטעדטלעך. פֿאַדוואַלאַטשיסק ליגט הארט ביי דער באַהן און מאַכט אַן׳איינדרוק פֿון אַן׳אייראַפּאיישע, שטאַדט מיט טראַטוּאַרען, שעהנע בנינים, שולען, מיט א טעאטער וכדומה. וואַלאַטש סק אַבער ליגט פּיער וויאַרסט פון דער באהן און א חוץ בלאַטע פערמאַגט עס כמעט גאָר נישט.

וואו דער שפּיטאַל נומער 389 שטעהט בין איך אין וואַלאַטשוסק אויך נישט געוואָהר געוואָרען, איך האָב מיך נאָר דערוואוסט, אז ער געהערט צו דער זיעבעטער ארמעע און אז איהר שטאַב געפונט זיך אין הוסיאטין, מוז איך, הייסט עס, קודם כל פאַהרען קיין הוסיאטין. איך האָב מיך אַנגעהויבען צו פּאקען, אַבער מיינע קאַלעגען אין מאקסימאַווקא האָבען נישט געוואַלט אַזוי גיך זיך פון מיר שיידען האָבען זיי ביי מיר גאַנץ לייכט געפּועלט, אַז איך זאָל דאַרט איבערבלייבען נאָך עטליכע טעג, אַבער אמאָל ביי נאכט איז אַנגעקומען א דרינגענדע דעפּעשע פונ׳ם שטאַב פון דער זיעבעטער אַרמעע מיט א פראַגע, פּאַרוואָס קום איך נישט? מיר אלע האָבען זיך זעהר פערוואונדערט, ווייל די גאַנצע רוסישע קריגס־געשיכטע קען אודאי גאָרנישט אזא פאקט, אז מען זאָל זיך אין א שטאַב אינטערעסירען מיט אזעלכע נארישקייטען, ווי דאָס אַבפאַהרען פון א דאַקטאַר און אז מען זאָל אזש טעלעגראפירען דרינגענד. שפּעטער האָט זיך די זאַך ערקלערט גאָר פּשוט: דער אויבער־דאַקטאַר פונ׳ם שפּיטאל 389 איז געלעגען קראנק אויף א פלעקטיפוס כמעט אַהן מעדיצינישע הילף, ווייל אינ׳ם שפּיטאַל זענען געווען נאָר צוויי סטודענטען. אזוי גרופּענע: „זאאוריאד ווראטש". און דערפאַר האָט מען מיך בעדארפט אין לעבען.

איך האָב מיך הערצליך אַפּגעזעגענט מיט אלע, אפילו דער „באטיושקאַ" האָט זיך מיט מיר צוקושט, און בין אַרויף אויפן ערשטען בעסטען משא־צוג, וואָס געהט אַב קיין טאַרנאַפּאָל.

ס׳איז געווען א ווארימער, הערליכער פרילינגס־טאָג. דער הימעל איז געווען לויטער, אַהן א שום פלעקעל און ווען איך בין אַנגעקומען קיין טאַרנאַפּאָל, האָט זיך פונקט אַנגעהויבען אנ׳אַנפאל פון עסטרייכישע אראַפּלאנען אויף דעם באהנהויף און מען האָט זיי געענטפערט, פארשטייט זיך, מיט א שיסעריי פון אלע זייטען. דאָס איז נישט געווען געמאַכט ספּעציעל אויף מיין קבלת פּנים, ניין, אַזעלכע אַנפאַלען פלעגען זיך טרעפען אין טאַרנאַפּאָל געניג אָפט.

איך שטעה אַזוי לעבען וואגאַן, וואו ס׳ליגען מיינע זאַכען, ארום מיר און איבער מיר געהט אַ שרעקליכע קאַנאַנאַדע, אלע אַנדערע לויפען אריין אויפן באהן־הויף אַדער אין דעם פּאסאזשיר־צוג, וואָס איז גראַד געשטאנען. איך

ריהר מיך אַבער נישט פונ׳ם אַרט. וואוהין זאָל איך לויפען? דאַרט איז דען זיכערער? ערשט עטליכע טעג פריהער האָב איך געהאַט געלעזען, אז א באַמבע פון אנ׳אעראָפלאַן האָט דורכגעלעכערט דעם דאך פונ׳ם באהנהויף און האָט דערהרגעט אַ זשאַנדאַר און דעם קאַסירער.

אויב איהר זענט נייגיעריג צו וויסען, וואָס האָב איך געשפירט בשעת מעשה קען איך בעפרידיגען אייער נייגיעריגקייט: איך בין געשטאַנען ווי פערגליווערט, פערשטיינערט גלייך, ווי די מינדעסטע בעוועגונג קען מיך איבערפיהרען. אלע חושים זענען געווען, ווי אַבגעשטאַרבען, איך האָב געהאט נאָר איין געדאנק, אז אַט אַט וועט אראַבפאלען א באַמבע פונקט לעבען מיר און איך וועל אויפהערען צו עגזיסטירען. פאָר קיין שום אנדערע געדאַנקען איז אין מיין מוח קיין אַרט נישט געווען.

די אעראָפלאנען האָבען זיך ענדליך נגעהויבען אַבצוטראָגן. נאָכדעם, ווי זיי האָבען דערהרגעט אַ זעלנער מיט א קוה און די קאַנאַנאדע האָט ביסלעכווייז אויפגעהערט. די גאנצע געשיכטע האָט געדויערט אפשר צוויי—דריי מינוט, מיר אַבער האָט זיך געדאכט, אז עס האָט געדויערט אנ׳אייביגקייט.

איך הויב אָן צו זוכען א צוג קיין טרעמבאָוולע און ווער געוואָהר, אז עפעס אַ הויכער באהן־אינזשיניער קלייבט זיך מיט א ספעציעלען צוג גלייך קיין הוסיאטין, בכדי צו רעווידירען דעם וועג, וואָס איז דאָ נישט לאנג פעררייכט געווארען, נאָכדעם ווי די רוסישע ארמיע האָט דאָס לעצטע מאָל אַבגעטרעטען און האָט אלץ צושטערט. איך בין צוגעגאַנגען צום אינזשינער, וואָס איז געזעסען ביי אַ טיש און האָט אין א געזעלשאַפט געטרונקן טהע, און האָב איהם געבעטען, אז ער זאָל מיר ערלויבען מיטצופאָהרען. דאָס איז געווען אנ׳עלטערער הערר מיט אַ בלוי און בלאָה געזיכט, געסאָפעט האָט ער ווי אנ׳אסטמאטיקער. מיין פאָרשלאג האָט ער אַנגענומען פשוט מיט דאנקבארקייט „מיר בראָיכען טאָקי צו האָבן מיט זיך אַ דאָקטאָר" האָט ער געזאָגט און האָט מיר פאָרגעשטעלט זיין פרוי, אנ׳אויסגעפוצטע און אַנגעפודערטע יונגע דאמע, וואָס איז געזעסען דערלעבען און האָט אביסעלע געפלירטעוועט מיט אַ יונגען, שענעם אַפיציר. „מיר בראָיכען אַ דאָקטאָר, ווייל מען קאָן נישט וויסען, וואָס קען זיך מיט אונז אויפן וועג פאסירען" האָט ער געזאָגט מיט א שמייכעלע.

„וואָס אייגענטליך?" בין איך געווען נייגיעריג צו וויסען.

„וואָס קען מען וויסען?" האָט ער געענטפערט. „ס׳קענען זיין אעראָפלאנען.

ס׳קען פֿאַרקומען א בעגעגעניש פון צוגען. ווייל די סיגנאַליזאַציע איז נאָך נישט גוט אָרגאניזירט. ס׳קאָן זיין עפּעס אנ׳אנדערע קאטאסטראָפע, וועט קען וויסען ?״

די מעשה האָט מיר אָנגעהויבן נישט צו געפעלען. איך האָב נאָך געשפּירט טעם פון דער נאָר וואָס געוועזענער קאנאָנאדע. ,,אויב אַזוי״ זאָג איך איהם ,,איז אפשר בעסער פאַר מיר צו פאָהרען קיין הוסיאטין איבער פּראַסקוראָוו-יערמאָליניעץ ?״

דער אינזשיניער האָט מיר אָבער ערקלערט, אז יענער וועג איז נאָך אַנ׳ערגערער, ווייל די ליניע יערמאָליניעץ־הוסיאטין איז געלעגט געוואָרען אין גרויס איילעניש און דער צוג מאַכט דאָרט א וויאָרסט אין אַ שעה און האָט א מיאוסע טבע אראָבצוקריכען יעדע וויילע פון די רעלסען.

הכלל, פּערפּאלען ! פאָהר איך מיט איהם.

דער וועג איז געווען אַ הערליכער, צווישען בערג און וועלדער. אָבער ס׳איז טאקי באמת געווען סכנת־נפשות. די גאנצע ליניע איז געווען צושטערט און פערלאָזען, אויפן גאנצען וועג איז נישט געווען קיין איין גאנצער באהנהויף. מיר זענען געפאָהרען טריט ביי טריט און איך האָב געקענט זעהן לעבען פּלאַנט א סך סימנים פון באהן־קאטאסטראָפעס: ס׳זענען געלעגען איבערגעקעהרטע וואגאָנען, צעבראָכענע לאָקאָמאָטיוון און ס׳איז געווען א שפּאָרעוודיגע צאָהל... פּרישע קברים.

אויפ׳ן צווייטען טאָג ארום 12 בייטאָג — ס׳איז געווען דער דריטער אפריל — בין איך אָנגעקומען אינם עסטרייכישען הוסיאטין און אזוי ווי די בעאַמטע האָבען זיך געזאָלט צינויפקומען אין דער סאַניטאַריישער אָבטיילונג פונם שטאָב ערשט ארום פינף, בין אין געגאנגען בעקוקען די שטאָדט, אָבער נאָך אַ קליינער וויילע האָב איך מיך איבערצייגט, אַז קיין שום שטאָדט איז שוין נישטאָ, ס׳זענען נאָר געבליבען חורבות, פון וועלכע מען האָט דאָך גקענט אריסזעהן, אַז ס׳האָט דאָרט אמאָהל געשלאָגען אַ גאַנץ רירעוודיק לעבען.

שוין אויפן וועג קיין הוסיאטין האָט מען מיר דערצעהלט, אז דאָרט האָבען די קאָזאַקען גוט ג ע א ר ב ע ט, אָבער אַזא חורבן האָב איך מיר דאָך נישט פאָרגעשטעלט. איך בין פריהער אין מיין לעבען נישט געווען אין הוסיאטין, איך האָב קיינעם פון דאָרט נישט געקענט און דאָך האָבען זיך מיר געשטעלט טרעהרען אין די אויגען, וועו כ׳האָב דערזעהען, וואָס איז דאָרט געשעהען.

ביז הוסיאטין האָב איך פונם אידישען חורבן אין גאליציען נאָר ג ע ה ע ר ט,

זייענדיג נאָך אין וואַרשא אינ׳ם ערשטען יאָהר פונם קריג און שפּעטער אין מאקסימאָווקא און אין טארנאָפּאָל. אָבער די אלע שרעקליכע ערצעהלונגען, אלע צוזאמען, האָבען נישט געמאכט דעם אייגדרוק, וואָס דער חורבן אין הוסיאטין, וועלכען מיינע אויגען האָבען דערזעהן. הערען איז, ווייזט אויס, דאָך נישט דאָס, וואָס זעהען.

פון דער גאנצער אמאָליגער שטאָדט זענען געבליבען נאָר חורבות אָהן דעכער, אָהן פענסטער, אָהן פוסבאָדען, ס׳זענען איבערגעבליבען נאָר שטיקלעך וועגד, דאָס הייסט, נאָר די זאכען, וואָס איז שוין געווען אונמעגליך אוועקצוגנבענען, אפילו די לאמטערנעס אויף די גאסען זענען געווען האלב פערברענט, האלב פערניכטעט.

אפילו נאָך אנ׳ערד־ציטערניש וואָלטען אודאי געבליבען מעהר צייכענס אז דאָרט האָבען געוואָהנט מענשען.

די איין און אייניציגע געביידע, וואָס איז נישט חרוב געוואָרען, איז געווען די קאָטוילישע קירכע.

איך בין געגאנגען אויטאָמאָטיש, אייגער אָליין, פון איין גאָס אויף די אנדערע און האָב נישט בעגעגענט קיין לעבעדיגע נשמה. ס׳האָט זיך נישט באָוויזען אפילו קיין קאַץ, קיין הונד, כ׳האָב נישט בעמערקט אפילו קיין פויגעל־נעסט.

עפעס אַ טויט פערשאָלטען ווינקעל.

אָט זעה איך א גרויסע חורבה מיט גאָנץ הויכע וועגד. פון פאָרענט איז געבליבען א שטיקעל מגן-דוד פון ציגעל.

איך גיעה אריין.

ס׳איז אודאי א געוועזענע שוהל. אויף דער מזרח־וואנד זעהט מען נאָך א פירקאנטיגען פלעק, דאָרט איז אודאי געשטאָנען דער ארון־קודש. איך קוק מיך אום און ס׳ווערט מיר אוש קאלט פון עמפּערונג: מען האָט פון דעם אָרט געמאכט אַ קלאָזעט.

אָרום דער שוהל האָבען געמוזט זיין בתי מדרשים, ס׳זענען נאָך געבליבען עטליכע העברעישע אויפשריפטען, אָבער אָלץ פערוויסט און פאָראומרייניגט.

כ׳מוז מיך מודה זיין, אַז ערשט דעמאָלט און דאָרט האָב איך פערשטאָנען דעם „חורבן ירושלים", ווייל, לערנענדיג אין חדר די מגילת־איכה, אָדער זאָגענדיג אום תשעה באב קינות, פלעג איך שטענדיג מיינען, אַז ס׳איז אַ גוזמא. זעהענדיג אָבער, וואָס די רוסען האָבען אינ׳ם צוואָנציגסטען יאָרהונדערט

געמאכט פון הוסיאטין, האָב איך מיר שוין געקאָנט לייכט פאָרשטעלען, וואָס די רוימער האָבען געמאכט מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק פון ירושלים.

איך בין אָזוי ארומגעקראָכען צווישען די חורבות איינער אַליין עטליכע שעה, סזענען געווען מאָמענטען, וואָס כ׳האָב געמיינט, אַז ס׳איז עפעס אַ פּוסטער חלום, אַז איך פאַנטאַזיר אפשר און עס האָט זיך מיר דערמאָהנט אועלס טויטע שטאָדט אויף דער לבנה.

איך בין צוגעקומען ביז צו דער בריק אויפן טייך זברוטש, וואָס האָט געדיענט אַלס גרענעץ צווישען עסטרייך און רוסלאַנד.

אויף יענער זייט בריק הויבט זיך אָן דער רוסישער הוסיאטין. איך זעה שוין פון דער ווייטענעס די שטאָדט אויפן בארג, ס׳בלענדען שוין מייַנע אויגען די גרינע דעכער פון די הייזער און די צערקוועס.

אויף דער בריק האָב איך ענדליך דערזעהן א לעבעדיגען מענשען — אן אַלטען פּאָליציאַנט, וואָס איז מיר דאָסמאל געוועזען עפעס נישט אזוי עקעלהאַפט, ווי שטענדיג.

אינם רוסישען הוסיאטין האָב איך אויך דערזעהן חורבות פון אַבגעברענטע הייזער.

אויף אַ ווינקעל פון אַ געסעל איז געשטאַנען אַן אינוואַליד אין אַ צוריסענעם שינעל, א איד די יאָהרען מיט אן אויסגעשטעלטער האנד. איך האָב איהם געגעבען אַ נדבה און כ׳האָב זיך מיט איהם צוגעדט.

איך בין געוואָהר געוואָרען, אַז אין דעם זעלבען טאָג, וועו די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען, האָבען זיך די קאָזאקען אריינגעריסען אין עסטרייכישען הוסיאטין, האָבען אונטערגעצונדען די שטאָדט פון אלע פיער זייטען, די איינוואהנער האָבען זיי געהרגעט, בעגנבט, בעגזלט, פרויען און מיידלעך האָבען זיי געשענדעט, די קברים אפילו אויפן בית־הקברות האָט מען אויסגעגראָבען, מען האָט דאָרט געלד געזוכט.

„די אכזרים האָבען אפילו נישט געשוינט דעם קבר פונם הייליגען צדיק, דעם הוסיאטינער רבין ז״ל, האָט דער אָרימאן געענדיגט זיין ערצעהלונג און האָט טיף אָבגעזיפצט.

„הוסיאטין איז געווען אַ גרויסע האנדעלס־שטאָדט״ האָט דער איד נאָך א קלייַנער וויל מיר ווייטער דערצעהלט. „ס׳זענען דאָרט געווען גרויסע גבירים, בעלי־צדקות, א סך לומדים און אין עטליכע שעה איז פון אַלעם געווען א תל״.

„וואָס זענען דאָס פאר חורבות דאָ אינ׳ם רוסישען הוסיאטין?" האָב איך געפרעגט.

„דאָס האָבען די רוסען געמאכט ערשט פאראיאָהרען — האָט מיר דער אָרעמאן ערקלערט — ווי נאָר מען האָט אָננעהויבען צו רעדען אז די דייטשען קומען און אז די רוסען וועלען מוזען אוועקגעהן פון הוסיאטין, האָבען זיך די קאָזאקלעך געגומען צו דער ארבייט און קודם כל אונטערגעצונדען אידישע שיזער און האָבען אַלץ בעראָבעוועט און בעגזלט".

איך האָב זיך אָבגעזעגענט.

וועו דער אָרימאן האָט דערזעהן, אז איך נעהם די ריכטונג אין עסטרייכישען הוסיאטין, האָט ער מיר נאָכגעשריגען:

„איהר גענט אהין? כ׳וואָלט אייך נישט געראָטהען: א ט ו י ט ע שטאָדט!"

מיט א צעבראָכענעם גענמיט בין איך געקומען אין שטאָב, וואו איך בין געוואָהר געוואָרען, אז דער שפיטאָל 389 שטעהט אין קאָפיטשיניצע, נישט ווייט פון הוסיאטין.

איך האָב בעקומען די נויטיגע דאָקומענטען און בין אָוועק געפאָהרען.

הוסיאטין בחורבנה במלחמת העולם הראשונה חורבן־הוסיאטין אין ערשטן וועלט קריג

הוסיאטין ביזן יאר 1939

קאפיטל איינס

זינט די עלטסטע צייטן ביז 1772

הוסיאטין איז דער בשותפותדיקער נאַמען פון צוויי שטעטישע ישובים, אַפגעטיילטע איינער פון דעם אנדערן דורך דעם טייך זברוטש, וואָס איז געווען די נאטירלעכע און געזעצלעכע גרענץ צווישן דער אמאַליקער עסטרייכישער מאָנארכיע און דער רוסישער צארישער אימפעריע, ווי אויך שפעטער, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, צווישן פוילן און סאָוויעטן־פארבאנד. איין טייל הוסיאטין האָט געהערט צו גאליציע, לויט דער פוילישער אַפיציעלער באצייכע־נונג „מאלאָפאָלסקא ווסכאָדניא" און לפי דער סאָוויעטישער נאָמענקלאטור — מערב־אוקראינע. דאקעגן, די צווייטע טייל האָט געהערט צו דער רוסישער פּאָדאָליע און נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע (1917) — צו דער מזרח־אוקראינישער סאָוויעטישער רעפובליק.

און כאָטש מערב־אוקראינע איז אונטער דער סאָוויעטישער אָקופאציע (1940) אנעקטירט און אָפיציעל פאראייניקט געוואָרן אין איין רעפובליק מיט קיעוו אלס דער הויפט־שטאָט, איז דאָך דער דערמאָנטער טייך ווייטער, יעדנפאלס ביז צום אויסברוך פון דער דייטש-סאָוויעטישער מלחמה (1941), פארבליבן די שייד־ליניע צווישן די צוויי שוועסטער־שטעט. דאָס אריבערגיין אָן א דער־לויבעניש איז געווען שטראָפבאר, ווי דאָס „שווארצן" די גרענץ פון א צווייטער מדינה.

אדמיניסטראטיוו האָט די פוילישע הוסיאטין געהערט צום פּאָוויאט קאָפּיט־שינצע, קרייז טשאָרטקאָוו, וואָיעוודזטוואָ טארנאָפּאָל.

* * *

הוסיאטין געהערט צו די שטעט, וואָס האָבן א רייכע פארגאנגענהייט. הוסיאטין איז געווען אורשפרונגלעך א דאָרף, וואָס האָט זיך אויסגעשפרייט אויף ביידע ברעגעס פון זברוטש און געהערט צו די קעניגלעכע גיטער פון זיגמונט II אויגוסט, דעם לעצטן יאגיעללאָנער (1548—1572), אגב, א טאָלע־ראנטער צו די יידן. אין יאָר 1559 האָט ער דערלויבט, אז יאן סוויערשטש פון

אַלכאָוויץ זאָל זיין דאָרף „ווסיאטהין" פארוואנדלען אין א שטאָט און אים דערטיילט די געהעריקע פריווילעגיעס, ווי אויך דאָס רעכט אויף ירידים. א דאנק דעם האָט די שטאָט זיך שיין אנטוויקלט, ארויסרופנדיק קנאה פון די שכנותדיקע, וואָס האָבן זיך באמיט מבטל צו מאכן די דאָזיקע רעכט. דער ענין איז דערגאנגען צום קעניג, וועלכער האָט מיטן אורטייל פון 1567 באשטעטיקט זיין פריערדיקן דעקרעט לטובת הוסיאטין.

שפּעטער איז הוסיאטין אריבער צום אייגנטום פון דער שליאכטישער פאמיליע קאלינאָווסקי.

בעת דער הערשאפט איבער הוסיאטין פון מארצין קאלינאָווסקי, בראצלאווער וואיעוואָדע און העטמאן פון די פּוילישע חיילות, האָבן פאסירט צוויי טראגישע געשעענישן פאר די דאָרטיקע יידן.

מער ווי א האלבן יאָרהונדערט נאָך פאר די טרויעריק באריטמע כמיעלניצקי פּאָגראָמען אויף יידן (1648), טרעפן מיר שוין אָן אויף א קאָזאקישן אָנפאל אויף הוסיאטין.

מחמת א סכסוך מיטן דערמאנטן פריץ איז דורך זייגע דינער דערשלאָגן געוואָרן צום טויט אן אוקראיניש‌ער קירזשנער פון הוסיאטין. זיין זון סעמען נאלעווייקאָ, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן אן אָנפירער פון א קאָזאקישער אָפּטיילונג, וועלנדיק זיך נוקם זיין אין דעם מערדער פון זיין פאָטער, איז אין 1594 אָנגעפאלן אויף הוסיאטין, פארברענט דעם שלאָס, געהרגט זיינע באשיצער און געלאָזט די גאנצע שטאָט אויף רויב[1].

הגם די פּאראנענע מקורות (געשריבן דורך קריסטן) שטרייכן נישט אונטער די אויסווירקונג פון דעם פּאָגראָם אויף די יידן אין הוסיאטין, דאָך, קענענדיק דעם כאראקטער פון די קאָזאקישע איבערפאלן פון אנדערע צייטן און מקומות, איז ווארשיינלעך, אז אויך די יידישע תושבים האָבן דאמאָלס דאביי א סך געליטן.

און א לעגענדע דערציילט, אז ס'זענען שוין געווען יידן אין הוסיאטין נאָך אין 15־טן יאָרהונדערט. אויף זיכער איז באווּסט, אז אין 1577 איז אין הוסיאטין געצאָלט געוואָרן קאָפּשטייער 5 זלאָטעס[2]. אין 1578 האָבן דאָרט

---

(1) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom III, str. 222, Warszawa, 1882.

(2) פּראָפּ. מאיר באלאבאן — „לתולדות התנועה הפראנקית", חלק א', ז. 20, הוצאת „דביר", תל־אביב.

געווינט 4 יידישע משפחות און אין דעם, ד.ה. אין 16־טן י״ה איז אפילו אויסגעבויט געוואָרן א שול [3]. דאָס מיינט, אז די צאָל יידן איז שוין געווען א גרעסערע.

אין די צייטן פון דעם שליאכטיש־קלעריקאלן רעזשים אין פוילן אונטער זיגמונט III, ערשטן קעניג פון דער שוועדישער דינאסטיע (1588—1632), איז שטארק געשטיגן די כוואליע פון אנטיסעמיטישע העצעס און ס׳האָבן זיך געמערט די פּראָצעסן פאר ריטועלע מאָרדן [4].

אויך הוסיאטין האָט געטיילט דעם זעלבן טראגישן גורל.

פון די לעמבערגער שטעטישע אקטן (א.ג. קאסטרענסיא לעאָפּאָליענסיא) פון יאָר 1623 איז צו זען, אז די אייגנטימערס פון דער שטאָט הוסיאטין, האלשקא קאלינאָווסקא און איר זון, דער שוין דערמאנטער מארצין קאלינאָווסקי, האָבן באשולדיקט די דריי ברידער ניסן, שמואל און מארקאָ, זין פון שלמה פון דונאיגראָד, די פּאכטערס פון זייערע גיטער, אין האָבן געקוילעט קריסטלעכע קינדער. זיי האָבן די יידן ארעסטירט אין דעם הוסיאטינער שלאָס און געלאָזט משפטן דורך זייערע אייגענע ריכטער, אַפּאָגנדיק קאטעגאָריש די הייסע בקשה פון די יידן, זיי צו שטעלן פּאר אז אַפּיציעלן געריכט אין קאמענעץ.

דאָ דארף באמערקט ווערן, אז די קאלינאָווסקיס האָבן אויסגענוצט צום שלעכטן א דעקרעט פון דעם פריער דערמאנטן קעניג זיגמונט II אויגוסט פון 1549, לויט וועלכן די יידן זענען באפרייט געוואָרן פון דער יוריסדיקציע פון די שטאָטישע, מאגיסטראטישע געריכטן, מיינסטנס פיינדלעכע צו די יידן, און זענען געווארן געשטעלט אונטער דער יוריסדיקציע פון די קעניגלעכע וואָיוואָדעס, ד.ה. אונטערן שוץ פון קעניג אליין. אָבער די דאָזיקע פּריווילעגיע איז נאָר חל געווען אויף די יידן, וואָס האָבן געווויגט אויף קעניגלעכער ערד. דאקעגן די אנדערע, וועלכע האָבן געווויגט אויף שליאכטישער ערד, זענען געווען אין גאנצן אונטערן „שוץ״ פון די אַרטיקע פּריצים און אויך אונטערגעלעגן זייערע געריכטן [5].

די קרבנות פון דעם באהאנדלטן בלוט־בלבול זענען געפּייניקט געוואָרן מיט די שרעקלעכסטע טאָרטורן, מען האָט זיי געברענט מיט שוועבל און פּולווער, געשלאָגן מיט צעגליטע שינעס. לסוף, כאָטש זיי האָבן זיך נישט

---

3) פּראָפּ. מאיר באלאבאן — „יידן אין פּוילן״, ווילנע, 1930, ז. 263/4.

4) ש. דובנאָוו — „וועלטגעשיכטע פון יידישן פאָלק״, באנד 6, ז. 315, אויסגאבע פון אלוועלטלעכן יידּ. קולטור־קאָנגרעס, בוענאָס אייראס.

5) ש. דובנאָוו — ווי פריער, ז. 308.

מדה געווען אין קיין שום שולד, זענען זיי אַן א געהעריקער געריכטס־פארהאנדלונג, אַן עדותפארהער און אַן א פארטיידיקונג, געאַרן פאראורטיילט און דעם זעלבן טאָג פארברענט אויפן שייטער־הופן[6].

אין 1645 האָט דער דערמאנטער קאלינאָווסקי אויפגעבויט אויף דער רעכטער זייט פון זברוטש א פאַרטיפיקאציע, אויך דעם בערנארדינער קלויסטער, אויפ־געשטעלט מויערן ארום דער שטאָט און באפעסטיקט זיין שלאָס.

אין פרילינג פון יאָר 1648 (שנת ת"ח), אין דער צייט פון קעניג וולאדיס־לאוו IV (1632—1648), אין אלגעמיין א טאָלעראנטן צו די יידן, האָט באָגדאן כמיעלניצקי אַרגאניזירט די „ברידער אוקראינער" אַנצוהייבן א קאמף פארן פראוואָסלאוונעם גלויבן, פאר קאָזאקישער פרייהייט, קעגן די פריצים און די יידן. ער האָט אויפגעשטעלט מיליטערישע קאָמאנדעס, און געשלאָסן א בונד מיטן קרימער כאן, וואָס האָט זיך אונטערגענומען צו שיקן אים צו הילף גרויסע מחנות טאָטארן.

אין דעם זעלבן יאָר איז פלעצלעך געשטאָרבן דער קעניג וולאדיסלאוו IV און אין לאנד איז אנטשטאנען א מהומה מחמת דעם „אינטערעגנום" ביז מע׳האָט אין א האלב יאָר ארום אויסגעוויילט א צווייטן מלך. דערווייל האָט דאָס פייער פון קאָזאקישן אויפשטאנד ארומגעכאפט די גאנצע מערבדיקע אוקראינע, וואָלין און פּאָדאָליע. באנדעס קאָזאקן און אוקראינישע פויערים האָבן זיך א שאָט געטאָן איבער שטעט און דערפער און מ׳ט משוגענער רציחה געמאָרדעט יידן און פּאָליאקן[7]. אין מיטן מאי 1648 האָט די פאראייניקטע ארמיי פון קאָזאקן און טאָטארן אין דער שלאכט ביי קאָרסון צעקלאפט די פוילישע ארמייען פון פּאָטאָצקי און קאלינאָווסקי. דער לעצטער, א שווער פאוונדעטער, איז אריינגעפאלן אין געפאנגנשאפט צו די טאָטארן. זיין שלאָס איז געוואָרן צעפלינדערט, און די פארטיידיקער אויסגעהרגט. אויך די יידן אין הוסיאטין האָבן מסתמא נישט ווייניק געליטן.

אין 1651 האָט הוסיאטין זיך פארטיידיקט קעגן א נייעם קאָזאקישן אָנגריף

---

6) M. Bałaban — „Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku", str. 506—507, Lwów, 1906.

7) ש. דובנאָוו — ווי פריער, באנד 7, ז. 24 און 26.
אין בוך "Ogniem i mieczem" (מיט פייער און שווערד) פונעם בארימטן פוילישן שרייבער הענריק סיענקיעוויטש, ווערט אויך דערמאנט די שטאָט הוסיאטין בשייכות מיט די בלוטיקע געשעענישן פון יענער צייט.

און אין 1653 האָט די שטאָט אויסגעהאלטן במשך פון עטלעכע וואָכן א קאָזאקיש־טאָטעריש באלאגערונג.

אין 1652 איז מארצין קאליגאָווסקי צוזאמען מיט זיין זון סאמועל געפאלן אין דער שלאכט ביי באטאָהי.

אין 1655, אין דער צייט פון דער מאָסקווער־פוילישער מלחמה, וועלן אויפן רוסישן טראָן איז געזעסן דער צאר אלעקסיי מיכאילאָוויטש און אויפן פוילישן — דער קעניג יאן קאזימיעזש, איז הוסיאטין העלדיש בייגעשטאנען דעם שטורעם־אָנגריף פון די מאָסקאָוויטן.

* * *

אין 1672 אין קאמף מיט די טערקן, וואָס זייער הערשאפט האָט געגרייכט ביז כאָטין, קוים צוויי מיילן פון קאמינעץ פּאָדאָלסקי, האָבן די פּאָליאקן געליטן א שטארקע מפלה. לויטן בוטשאטשער שלום־אָפמאך פון דעם יאָר, האָט פוילן מוותר געווען אויף פּאָדאָליע און אוקראינע לטובת דעם פּייגט.

הוסיאטין איז פארנומען געוואָרן דורך די טערקן אין 1672, דאָן אין 1675 און שפּעטער אין יאָר 1680, (אין די צווישנצייטן אָפּגעשלאָגן דורך די פּוילישע חיילות), און איז פארבליבן אונטער דער טערקישער הערשאפט ביז 1699[8], וועלן לפי דעם שלום־אָפמאך פון קארלאָוויץ, איז פּאָדאָליע אומגעקערט געוואָרן צו פוילן.

בשעת די קאָזאקיש־טאָטעריש און טערקישע קאמפן אין דער געגנט האָט געווויילט אין הוסיאטין בכבודו ובעצמו דער פוילישער קעניג וולאדיסלאוו IV און שפּעטער זיין ברודער און נאָכפאָלגער יאן קאזימיעזש (1646—1668). ס׳האָט אויך איבערגעלאָזט א רושם דער דורכפאָר פון דעם רוסישן צאר פּיאָטר I (1682—1725) דורך הוסיאטין.

די טערקישע ממשלה איז, ווייזט אויס, געווען גינציק צו די יידן אין הוסיאטין, ווייל צו יענער צייט איז דאָרט אויפגעשטעלט געוואָרן די זעלטענע און בארימטע שול, געבויט אין דער פאָרעם פון א פעסטונג, ענלעך צו די פון לוצק, טארנאָפאָל, לובאָמיל, שאראָגראָד, בראָדי, לעשנאָוו, זשולקיעוו וכדומה, אָבער דאָך אנדערש פון זיי, וואָרעם זי האָט פארמאָגט אָריענטאלישע עלעמענטן, וועלכע מיר באגעגענען נישט אין אנדערע שולן אין פוילן.

וועגן דער אנטשטייונג פון דער שול איז אָנגעגאנגען א העפטיקער שטרייט.

Janusz i Czołowski — Przeszłość i Zabytki Województwa Tarnopolskiego, (8 str. 76, 1926.

לויט דער מיינונג פון פראַפ. באלאבאן, איז זי נישט איבערגעבויט געוואָרן פון „א קרעטשמע אַדער פון א גוט־הויף" (בית־עלמין), ווי עס האָט באשולדיקט דער קאמענעצער ביסקופ, נאָר זי איז דירעקט געבויט געוואָרן ווי א בית־התפילה. דער ביסקופ פון קאמענץ פּאַדאַלסקי, שעראקאָווסקי, האָט זיך וויניק געקומערט וועגן היסטאָרישן אמת. וועז ער איז, אַנפאנג 18־טן יאָרהונדערט געקומען קיין הוסיאטין, האָט ער פארפירט א פּראָצעס קעגן דער דאָרטיקער קהילה, געלאָזט פארחתמנען די שול, פונאנדערנעמען די מויער ארום דעם בית־הקברות און ארויפגעלייגט א שטראָף פון טויזנט דוקאטן אויף דער יידישער עדה[9].

אָבער דאָס מאָל האָבן די הוסיאטינער יידן געהאָט מזל, ווייל זיי האָבן זיך שוין געפונען אונטערן שוץ פון דער פאמיליע פּאָטאָצקי. די טאָכטער פון קאלינאָווסקי, די לעצטע פון דער משפחה, איז געווען קינדערלאָז און פארן טויט איבערגעלאָזט בירושה איר גאנץ פארמעגן דעם קרוב סטאניסלאוו פּאָטאָצקי, בעלזער וואָיעוואָדע. אזוי ארום זענען איבערגעגאנגען די גרויסע גיטער פון די קאלינאָווסקיס צו דער נישט וויניקער רייכער שליאכטישער פאמיליע פון פּאָטאָצקי. (1729) [10].

דער דאמאָלסדיקער מושל פון הוסיאטין, דער פּאָדאָליער וואָיעוואָדע גראף מיכאל פּאָטאָצקי, האָט זיך אָנגענומען פאר זיינע יידן קעגן די שיקאנעס פון דעם פּאָדאָליער ביסקופ. ער האָט באפוילן תיכף צו עפענען די שול און באפרייט די יידן פון דער געלט־שטראָף. עס איז אויסגעבראכן א סיכסוך אין א בריוו־אויסטויש צווישן דעם גראף און דעם ביסקופ. דער קאָנפליקט האָט אָנגעשפּארט אזש ביז צום לובלינער טריבונאל (1741). פּאָטאָצקי האָט פארשפּילט דעם פּראָצעס, אָבער די יידן זענען פאקטיש געבליבן ביי זייער שול, וואָרעם שעראָקאָווסקי האָט אין צווישנצייט איבערגענומען די בישאָף־שטעלע אין פּשעמישל [11].

אגב, אויך די דאָרטיקע יידן האָבן געהאָט פון אים געוג צו ליידן, ווייל ער האָט ארויסגעגעבן צאָלרייכע דעקרעטן מיט באגרענעצונגען פאר זיי [12].

* * *

נאָך דעם ווי פּאָדאָליע איז אומגעקערט געוואָרן צום פּוילישן קעניגרייך,

9) פראָפ. מ. באלאבאן — „יידן אין פּוילן", ווי פריער.
10) ווי פריער, Słownik geograficzny...
11) מ. באלאבאן — „יידן אין פּוילן", ווי פריער.
12) M. Schorr — "Żydzi w Przemyślu", Lwów, 1903.

האָבן א סך יידן אָנגעהויבן צו פּאַרלאָזן זייערע ווויינערטער אין רויט־רייסן (Rusé Czerwona, גאַליציע) און זיך באזעצט אין פּאַדאָליע, ווייל דאָרט אין געווען לייכטער צו פּארדינען פּרנסה, ווי אין די שטעט מיט א געדיכטערער יידישער באפעלקערונג.

דער ועד־המדינה פון לעמבערג (לוואָוו) האָט זיך באקלאָגט פּאַרן קעניג, אז מחמת דער פּארקלענערונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין דעם שטח, קען ער נישט באצאָלן דעם קאָפּשטייער. דער קעניג אויגוסט דער צווייטער האָט ארויסגעגעבן דעם 29־טן נאָוועמבער 1703 א באפעל אייַנצושליסן די פּאַדאָליער יידן אין דער שטייער־רשימה פון די יידן אין רייסן. אָבער אין 1713 האָט ער פּארעפענטלעכט א צווייטן באפעל, צו געבן די פּאַדאָליער יידן די זעלבע רעכט, וואָס אין רייסן, און זיי מאכן אומאָפּהענגיק פון דער אָנפירערשאפט פון לעמבערג אויך אויפן געביט פון צאָלן דעם קאָפּשטייער. אין 1717 האָבן די יידן פון רייסן באצאָלט קאָפּשטייער 33857 זלאָטעס און די יידן פון פּאַדאָליע — 8000, וואָס באווייזט, אז די יידישע באפעלקערונג אין דער לעצטער מדינה (פּראָווינץ) האָט באטראָפן כמעט א פערטל פון דער אין רייסן[13].

ס׳איז נישט באקאנט, די דאמאָלסדיקע צאָל יידישע איינווויינער אין הוסיאטין, ס׳איז נאָר באווסט אז אין 1721 איז באצאָלט געוואָרן דורך די יידן אין הוסיאטין קאָפּשטייער — 856 זלאָטעס.

נאָך אין 1549 איז דער דאָזיקער שטייער ארויפגעלייגט געוואָרן דורך דעם קעניג זיגמונט II אויגוסט[14] אויף אלע יידן (אויך אויף די טאָטערן און ציגיינער) אָן אונטערשיד פון געשלעכט און עלטער אין סכום פון איין זלאָטי. די באגרינדונג: די יידן דינען נישט אין מיליטער, איז זייער פליכט מיט געלט בייצושטייערן צו די גרויסע מלחמה־הוצאות, זיי נעמען צו די פּרנסות פון די קריסטן — זאָלן זיי טראָגן די לאסט פון אן אָפּצאל לטובת דעם מלוכה־אוצר. ס׳איז נאָך בפירוש געזאָגט געוואָרן, אז דער קאָפּשטייער באפרייט נישט פון צאָלן די אנדערע שטייערן, ווי פון פּארמעגן און איינקונפטן.

פון קאָפּשטייער זענען באפרייט נאָר די אָרעמעלייט און זויג־קינדער ביז 1 לעבנס־יאָר. צו ערשט איז דער דאָזיקער שטייער נישט געווען אָבליגאטאָריש פּאר די יידן, וואָס האָבן געווויינט אויף פּריצישער ערד, אָבער שוין אין 1552

13) מ. באלאבאן — „לתולדות התנועה הפראנקית", ז. 24.
14) ש. דובנאָוו — ווי פריער, באנד 6, ז. 309.

האָט דער סיים באשלאָסן אויפצומאַנען דעם שטייער אויך פון די דאַזיקע יידן.

אין אַנפאנג פלעגט מען מאכן ציילנוגען יעדעס יאָר, כדי פעסטצושטעלן דעם סכום פון קאָפשטייער, אָבער פון 1579 איז באשטימט געוואָרן א גלאָבאלע סומע און דער ועד ארבע־ארצות, וואָס איז דעמאָלט אנטשטאנען, האָט דעם סכום צעטיילט אויף די מדינות, (ווי רייסן, פאָדאָליע א"א), די מדינות — אויף די פּראָווינצן, די פּראָווינצן פון זייער זייט אויף די קהילות און די לעצטע — אויף די יחידים.

אין יאָר 1765 איז דורכגעפירט געוואָרן א צענז פון די יידן בשייכות מיט דעם קאָפשטייער, וואָס מען האָט ווידער געדארפט צאָלן לויט דעם סכום נפשות אין יעדער קהילה און נישט, ווי פריער, אן אלגעמיינע קוואָטע. דאמאָלס איז פארצייכנט געוואָרן פאר דער שטאָט הוסיאטין אליין — 1144 נפשות איבער 1 יאָר און 64 זויג־קינדער ביז 1 יאָר, בסך־הכל 1208[15], און מיט דער אומגעגנט — 1435 יידן.

צו יענער צייט זענען געווען אין הוסיאטין 160 הייזער אין יידישן באזיץ, דערונטער 54 אויפן רינעק־פּלאץ אליין.

* * *

אין דער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט, איז דער צייט פון דער פראנק־באווענונג, וואָס האָט באווירקט כמעט גאנץ פּאָדאָליע און דרום־גאליציע, האָבן זיך געפונען א סך פון זיינע אָנהענגער אין הוסיאטין און אין דער שכנותדיקער קאָפּיטשינצע.

אין 1755 ווען פראנק איז צוריקגעקומען פון טערקיי קיין פּוילן, האָט ער זיך קורץ אָפּגעשטעלט אין קאָפּיטשינץ. פון דאנען שטאמט אויך חיים בן משה, וואָס האָט באגלייט פראנקן אויף אלע זיינע וועגן און אומוואנדלונגען[16]. ער האָט פיגורירט אויף דער ליסטע פון די פארבעטענע צום צוזאמענפאָר פון דעם 20־טן יוני 1757 אין קאמינץ. דער דאָזיקער איז זיך צענויפגעקומען

---

15) ד"ר רפאל מאהלר — „תולדות היהודים בפולין", ז. 157 א"א, הוצאת הקיבוץ הארצי, 1946.

16) מ. באלאבאן — „לתולדות התנועה הפראנקית", ז. 137.
אין בוך „והאש השאירה אפר" פון א. ש. שטיין וועלט דערציילט, אז אין קאָפּיטשינץ האָט פראנק פארבראכט א נאכט מיט זיינע חסידים אין הויז פון וואָלף ליובין (ז. 95—97) און אז חיים „קאָפּיטשינעצער" האָט נאָכן שמד געהייסן מאטושעווסקי (ז. 281).

אויף דער פאַדערונג פונעם דאָרטיקן ביסקופ דעמבאָווסקי, דעם גרויסן שונא־ישראל, וואָס האָט פארלאנגט א ויכוח פון די ראשי הקהילות און רבנים מיט די סעקטאנטן, ד.ה. אַנהענגער פון שבתאי צבי או יעקב פראנק.

אין דער קאַנפערענץ האָט זיך אויך באטייליקט הוסיאטין צוגלייך מיט אנדערע שטעט פון פאָדאָליע. אלס פאָרשטייער פון הוסיאטין איז צוערשט איינגעלאדן געוואָרן הרב ר׳ יהושוע בר׳ מרדכי, וועלכער האָט זיך, אזוי ווי די אנדערע, אויף דער עצה פון ועד ארבע ארצות, נישט צוגעשטעלט. דער ביסקופ האָט אָבער נישט רעזיגנירט פון זיין פלאן און צום צווייטן מאָל זיי אויפגעפאָדערט צו קומען. אין דער נייער רשימה האָט ער באשטימט פון הוסיאטין דעם ר׳ משה בר שלמה, וואָס האָט דאָך נישט געוומען קיין אַנטייל אין דער דיסקוסיע.

מיר וועלן זיך דאָ נישט אָפשטעלן אויף דעם זייער לאנגן און פיינלעכן ויכוח, בעת וועלכן די טראדיציאָנעלע יידן האָבן געדארפט אָפווארפן די פאלשע באהויפטונגען און פארקריפלונגען פון די אָפטריניקע, פראָטעזשירטע דורך דעם בישאָף מיט זיינע מיטהעלפער. דער פסק־דין, ארויסגעטראָגן דורך דעם רעאקציאָנערן גייסטלעכן, איז געווען דער פאָלגנדיקער: די שולדיקע אין אָנפאל אויף די סעקטאנטן (אין לאנצקאָראָן) זענען באשטראָפט געוואָרן מיט שמיץ, די דאָרטיקע קהילה — מיט א קנס פון 5000 גילדן לטובת די „געליטענע"; אויף די פראנקיסטן אין ארויפגעלייגט געוואָרן די אויפגאבע צענויפצוזאמלען פון גאנץ פאָדאָליע אלע ספרים פון „תלמוד" און זיי עפענטלעך פארברענען[17].

קאפיטל צוויי

הוסיאטין אונטער דער עסטרייכישער הערשאפט (1772—1918)

ביז צו דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן (1772)[18] האָט הוסיאטין אדמיניסטראטיוו געהערט צום קרייז טשארנאָגרודעק און צו דער יוריסדיקציע פון

---

17) ש. דובנאָוו — ווי פריער, באנד 7, ז. 390.

18) אין דעם דאָזיקן יאָר, אגב, איז געבוירן דאָס אוראייניקל פונעם בעש״ט, דער גרויסער צדיק מיט דער טיף פאָעטישער נשמה, ר׳ נחמן בראצלאווער. היסטאָריקער פארבינדן אן עפיזאָד פון זיין לעבן מיט א מקום מיטן נאָמען הוסיאטין. אָבער עס איז א טעות צו מיינען, אז עס גייט אין דער באהאנדלטער שטאָט הוסיאטין. ד״ר י. צינבערג („די געשיכטע פון ליטעראטור בייַ יידן", באנד 8, ז. 134) שרייבט: „צי דרייצען יאָר האָט מען דעם יונגן נחמנען חתונה געמאכט און ער איז אריבער־

קאמינעץ פאדאלסקי, די קהילה איז געווען אנגעשלאסן אין ועד המדינה שבפודוליה.

מיט דער צעטיילונג פון פוילן איז אויך הוסיאטין צעשניטן געווארן אויף צוויי חלקים. דאס „שטעטל" (ווי מ'האט עס גערופן), אויף דעם לינקן ברעג פון טייך זברוטש איז אנעקטירט געווארן צו דער רוסישער אימפעריע, דאקעגן די שטאט אויפן רעכטן ברעג האט געהערט, אזוי ווי גאנץ גאליציע, צו עסטרייך און איז פון דאמאלס אן געווארן א גאר וויכטיקער האנדלס־צענטער צווישן גאליציע און פאדאליע: אפילו פון דער שכנותדיקער טערקיי און הויפטזעכלעך פון סאלאניקי, פלעגן יידן אהער קומען אויף די ירידים[19].

ארום יאר 1870 איז אין הוסיאטין אויסגעבראכן א מגפה פון דער חלירע־קראנקייט און פיל יידן צוזאמען מיטן רבין ר' מאטעלע האבן אויסגעוואנדערט קיין כארסטקאו, ווו די עפידעמיע האט זיך שוין געהאט אויסגעלאשן. דער רבי האט זיך דארט אויפגעהאלטן עטלעכע וואכן אין דעם גרויסן הויז פון זיין רייכסטן חסיד מיטן נאמען קלאר און געפירט „טיש" מיט א ברייטער האנט, אויפנעמענדיק חסידים און פארערער פון אלע זייטן[20].

געפארן צו זיין שווער, דעם עושר אין דארף הוסיאטין, נישט ווייט פונעם שטעטל מעדוועדאווקע".

ד"ר ש. האראדעצקי („החסידות והחסידים", ספר שלישי, הוצאת „דביר", ת"א, תשי"א, ז. י"ט) רעדנדיק וועגן דעם פרט, גיט אן: „...אין דארף הוסאטין..."

האנציקלופדיה העברית, באנד כ"ה, ז. 39, שרייבט בנוגע דעם: „...אין דארף הוסיאטין, נאך דעם איז ער אריבערגעגאנגען קיין מעדווידאווקא". (דאס לעצטע וואלט איז געשריבן מיט רוסישע בוכשטאבן).

ש. דובנאוו („תולדות החסידות", הוצאת „דביר", ת"א, תשכ"ז, ז. 291), באציענדיק זיך צו דעם זעלבן, גיט איבער: „וועז נחמן האט דערגרייכט דעם אלטער פון 14 יאר, האט מען אים התונה געמאכט פאר א פרוי פון קליינעס שטעטל מעדווידאווקא, וואס איז נאענט צו אומאן (קרייז קיעוו)".

און לאמיר נאך ציטירן אליעזר שטיינמאן („כתבי רבי נחמן", הוצאת „כנסת", ת"א, תשי"א, ז. 5), וואס דערציילנדיק וועגן דער זעלבער געשעעניש אין לעבן פון גרויסן צדיק, שרייבט ער: „...אין דארף הוסאטין... שפעטער האט ער זיך איבער־געצויגן אין שטעטעלע מעדווידאווקא".

פון די אלע ציטאטן איז קלאר, אז עס האנדלט זיך נישט אין אונדזער גאליציישער שטאט הוסיאטין און אויך נישט אין דעם שכנותדיקן, רוסישן שווידסטער־שטעטל, נייערט אין א דארף, גראד אויך מיטן נאמען הוסיאטין, אדער הוסאטין, וואס ליגט נאענט פון שטעטל מעדווידאווקא, ביי אומאן, אין קיעווער קרייז.

19) ד"ר י. צינבערג — „די געשיכטע פון ליטעראטור ביי יידן", באנד 8, ז. 14, אויסגאבע פון אלוועלט. יידי. קולטור־קאנגרעס, בוענאס איירעס.

20) פנחס שרלג — „בעיר מצער", א מאמר אין „ספר חורוסטקוב", ז. 32, תל־אביב, 1968.

אין 1872 איז הוסיאטין געווען, ווי שוין דערמאנט א וויכטיקער האנדלס־פונקט אויפן שליאך פון דער גאליצישער פאדאליע קיין רוסלאנד, אבער נאכן עפענען די באן פון טארנאפאל קיין פאדוואלאטשיסק (אויך א גרענעץ־שטאט מיט רוסלאנד), האט הוסיאטין אנגעווירן איר באדייטונג. ערשט אין 1882, וועו עס האט זיך אנגעהויבן די בוי פון דער באן־ליניע, וואס האט פארבונדן הוסיאטין מיט סטאניסלאוו, האט דארט ווידער אויפגעלעבט דער האנדל.

אין יענעם יאר איז געווען אין הוסיאטין אויף דער אלגעמיינער צאל באפעלקערונג 5514 (736 רוימ.־קאט., פאליאקן, 698 גריכ.־קאט., אוקראי־נער) — 3780 יידן[21].

לויט די פאראנענע סטאטיסטישע דאטעס, איז אין יאר 1900 אויף דער אלגעמיינער צאל 5373 איינווויינער אין הוסיאטין, געווען יידן — 3648. אין יאר 1921 (נאך דער מלחמה און חורבן!) — אויף 2104 תושבים בכלל — נאר 368 יידן, אבער אין גאנצן קרייז, דערונטער אויך קאפיטשינצע, איז דאמאלס געווען 7738 יידן אויף 8599 איינווויינער בכלל.

דאקענן אין דער רוסישער הוסיאטין איז אין 1847 געווען 229 יידן, אין 1897 — 1153 אויף 2831 תושבים בכלל, און אין 1923 — 546 יידן[22].

* * *

דער באקאנטער שרייבער און דראמאטורג ש. אנ־סקי[23], וואס האט אלס פארשטייער פון הילפס־קאמיטעט באזוכט געגענטן פון גאליציע, אקופירטע דורך די רוסן, דערציילט:

בשעת זיין באזוך אין יאר 1915 אין כארקאסטקאוו, האט ער זיך געטראפן מיט צוויי פראמינענטע יידן, פליטים פון הוסיאטין, הרב פרענקעל און ר' ליפא שוואגער. זיי האבן געהאט דארט א גרויסע בוכהאנדלונג און די רייכסטע אין גאליציע קאלעקציע פון אלטע, זעלטענע ספרים, מאנוסקריפטן און „יקר המציאות'ן". אין דער צייט פון פאגראם און שרפה, בעת דעם אריינמארש פון די רוסן, איז אלץ אוועק מיטן רויך. גאר ווייניק איז אפגעראטעוועט געווארן.

---

21) ווי פריער, Słownik geograficzny...

22) אנציקלאפעדיא יודאיקא, באנד 3, ז. 853, פעטערבורג, (רוסיש).
יעוורעיסקאיא ענציקלאפעדיא, באנד 6, ז. פארלאג אשכול, בערלין, 1931 (דייטש).

23) ש. אנ־סקי (שלמה־זיינוויל ראפאפארט) — „חורבן יהודים בפולין, גליציה ובוקובינה, חלק רביעי, ז. 382 און ווייטערע, הוצאת „שטיבל", ת"א. (איבערזעצונג פון יידיש).

א קליינעם טייל פון דעם איבערבלייב האָט אנ־סקי מיטגענומען קיין פּעטע־בורג פאר א דאַרטיקן מוזעאום.

אין קאַפּיטשינעץ האָבן זיך דאמאָלס אויפגעהאלטן זייער א סך פּליטים פון הוסיאטין. די צעשטערונג פון דער דאָזיקער שטאָט האָט נישט געהאט קיין גלייכן אין גאנץ גאליציע.

די עסטרייכישע הוסיאטין — שרייבט ווייטער אנ־סקי — מיט א באפעלקע־רונג פון א 1000 משפחות, איז געווען א רייכע, בליענדיקע מסחר־שטאָט מיט שיינע הייזער, עלעקטרישער באלייכטונג און גוטער קאנאליזאציע. עס זענען דאָרט געווען טעטיק 11 בענק, א נעץ פון קולטור־אינסטיטוציעס, עלעמענטארע און א מיטל־שולע.

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה, דעם 7־טן אויגוסט 1914, זענען די עסטרייכער אַריבער די גרענעץ און פאַרנומען די רוסישע הוסיאטין. דעם צווייטן טאָג, נאָכן קאַמף ביי האָראָדאָק, א 15 וויאָרסט פון הוסיאָטין, האָבן זיי זיך צוריקגעצויגן, און דעם 9־טן אויגוסט זענען די רוסן אַריין אין עסטרייכישער הוסיאטין און געמאַכט א שרעקלעכן פאָגראָם. עס זענען געווען עטלעכע טויטע. די פּויערים האָבן ראַבירט די יידישע געשעפטן. מע׳ האָט אַלץ אונטערגעצונדן. פון 700 הייזער זענען געבליבן גאנץ בלויז 29.

די רייכערע יידן, קרוב צו 400 משפחות, זענען באַצייטנס אַוועק קיין עסטרייך, הויפּטזעכלעך ווין, די איבערגעבליבענע 600 זענען אַנטלאָפן אין די דערבייאיקע דערפער און וועלדער און אין די שכנותדיקע שטעט, דערונטער א 120 פאַמיליעס קיין טשאַרטקאָוו, אַבער דער רוב קיין קאַפּיטשינצע.

ווען די יידן האָבן זיך ביסלעכווייז אומגעקערט אין זייערע חרובע היימען, האָט זיי א סך געהאָלפן דער ראָטמייסטער פון דער זשאַנדערמעריע פון דער רוסישער הוסיאטין, יעוועצקי, ער האָט געמאַכט רעוויזיעס ביי די גויים, אַפּגע־נומען די צוגערויבטע זאַכן, זיי אומגעקערט די יידן און באַשטראָפט די שולדיקע מיט תפיסה. יעוועצקי האָט אַרגאַניזירט א הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט געזאַמלט געלט אויך פון די קריסטלעכע גוט־באַזיצער און באַקומען שטיצע פון דעם הילפס־קאָמיטעט אין פּעטערבורג, קיעוו און אַנדערע אינסטיטוציעס.

ווען די הוסיאטינער פּליטים זענען געווויער געוואָרן ווועגן דער הילפס־אקציע, האָבן זיי זיך כמעט אלע א לאָז געגעבן צוריק אין זייער היים־שטאָט. היות די הייזער זענען געווען צעשטערט, האָבן זיי זיך באַזעצט אין די קעלערס אוּן א ביסל אויפגעריכט די חורבות. אַבער מחמת דער גרויסער ענגשאַפט איז

אויסגעבראַכן אַ מגפה פון טיפוס און אַנדערע קרענק. אַנפאַנג אַפּריל 1915 זענען פאַרוואַרפן געוואָרן דער קנאַטאקט און די באַווענונג צווישן ביידע שוועסטער־שטעט הויאַטין און עס האָט זיך אָפּגעשטעלט די הילפס־אַקציע לטובת די איינווויינער פון דער חרובער עסטרייכישער שטאָט. דערצו איז נישט לאַנג נאַך דעם, דעם 13־טן יוני, אַרויס אַ באַפעל, אז ביז 24 שעה מוזן אלע יידן פון דער עסטרייכישער הויאַטין, מער ווי 1500 נפשות, פאַרלאָזן די שטאָט. א סך פון זיי זענען אָנגעקומען קיין טשאַרטקאָוו, ווו מע׳ האָט זיי זייער ווארעם אויפגענומען, אָבער דער רוב — קיין קאָפּיטשינעץ. טראָץ דער הילף פון די קאָמיטעטן, האָבן זיי דאָ געליטן הונגער און נויט.

אין דער צייט איז הויאַטין נאָך מער צעשטערט און צעראַבעוועט געוואָרן, אין די מער ווייניקער אויפגעריכטעטע הייזער זענען אריין קריסטן.

אָנפאַנג 1916 האָט זיך פּאַרשפּרייט א ידיעה, וואָס איז אָפּיציעל נישט באַשטעטיקט געוואָרן, אַז די אַרויסגעטריבענע יידן מעגן זיך צוריקקערן קיין הויאַטין. עס האָבן נאָך נישט באַווילן דאָס אויסצופירן עטלעכע צענדליק משפחות און ס׳איז ווידער באנייט געוואָרן דער פּאַראַט. אָבער נישט געקוקט דערויף, זענען אהין אַרויסגעגאַנגען —אייגנציקווייז און אין געהיים א 100 פאַמיליעס. נאָך אַ מאָל מוזן זיי זיך ווי ס׳איז נישט איינאַרדענען אין די פוסטע קעלערס און אויסשטיין גרויסע צרות פון די קריסטן, וואָס האָבן דערווייל פאַרכאפּט דעם גאנצן מסחר און זיך אקעגנגעשטעלט דער באזעצונג אויפס׳ניי פון די יידישע פּליטים. אָבער טראָץ די אלע שטערונגען — פירט אויס אַנ־סקי — גרייטן זיך נאָך 250 משפחות (אַ 1000 מענטשן) צוריק צו קערן אין זייערע חרובע היימען. ביסלעכווייז פאַרגרעסערט זיך דער ישוב. אָבער דאָן איז געקומען אַ נייע, נאָך ערגערע גזירה:

שוין אין אָנפאַנג פון די קריגס־אָפּפאַראַציעס קעגן עסטרייך־דייטשלאַנד, האָבן דער הויפּטקאָמאַנדיר פון דער רוסישער אַרמיי, דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש און זיין שטאָב־שעף, דער באַקאַנטער יידנפיינטלעכער געגנעראַל יאַנושקעוויטש, אָנגעגנומען אַ באַשלוס, אַז די קאָמענדאַטן פון די באַזונדערע אַרמייען באַקומען דאָס רעכט אַרויסצוזעצן אלע יידן פון יענע ערטער, וואָס ליגן נאָענט צום פראָנט־שטח[24].

נאָך א שווערער מפלה, געצוונגען זיך צוריקצוציען פון גאליציע, האָט

24) ש. דובנאָוו — ווי פריער, באנד 10, ז. 420.

דער הויפט־קאָמענדאַנט פון די רוסישע חיילות, וואָס האָבן זיך אַ צייט אויפגעהאלטן אין קאָפּיטשינעץ,דער גרויספירשט מיכאיל אלעקסאנדראָוויטש, דער ברודער פון צאַר ניקאָלאי דעם 2־טן, אויפן סמך פון דעם באַשלוס, אַרויס־געגעבן אַ באַפעל צו דעפאָרטירן אַלע יידן פון די גרענעץ־געביטן קיין סיביר.

די הוסיאטינער יידן, די אזוי שווער געפּרוּוט און געליטענע, זענען געוואָרן נאָך אַ מאָל אַרויסגעריסן אַפילו פון זייערע חורבות און געטריבן אין שוידערלעכע באדינגונגען ביז דער שטאָט ליפּאָוויץ, קיעווער גובערניע.

נאָך דעם דאָזיקן גירוש איז די שטאָט הוסיאטין שוין געוצלעך חרוב געוואָרן. ערשט ווען די הויפט־אָנפירונג פון דער אַרמיי האָט איבערגענומען דער עטוואָס מער ליבעראַלער געגנעראָל בראָסילאָוו, זענען די אומגליקלעכע, אויף דער ענערגישער אינטערוועניע פון אייגנפלוסרייכע קרייזן, באַפרייט געוואָרן[25].

אין דעם זעלבן יאָר 1916 האָבן די רוסישע מאַכט־אַרגאַנען אָנגעהויבן צוריק צו שיקן דעפאָרטירטע גאליצישע יידן. אָבער די הוסיאטינער פאָרוואָגלטע זענען נישט געוואָרן אומגעקערט דירעקט אין זייער היים־שטאָט, נאָר קיין סקאָלאָט.

די צאָל פון די דאָזיקע רעפאטריאירטע הוסיאטינער צוזאמען מיט די פּאָדוואָלאָטשיסקער האָט באטראָפן בערך 4000. זיי האָבן זיך געפונען אין א שרעקלעכן מצב. די אליין אַרעמע קהילה אין סקאלאט האָט געמאכט אלע אָנשטרענגונגען, כדי צו פארשאפן א דאך איבערן קאָפּ פאר די היימלאָזע. מע' האָט אָריינגעזעצט צו 5—4 משפּחות אין איין צימער, דאָביי זענען אויס־געגנוצט געוואָרן אָלע בתי־מדרשים, מאָגאָזינען און אפילו שטאָלן[26].

* * *

דער באָקאָנטער מעדיקער און שרייבער, ד"ר גרשון לעווין, באָציענדיק זיך צו זיין רייזע אין סאָניטאָרן דינסט ביים רוסישן מיליטער, ווידמעט הוסיאטין א באָזונדער קאָפּיטל א.נ. „די טויטע שטאָט".

ער איז אהין אָנגעקומען דעם 3־טן אפריל 1916 צום שטאב פון דער זיבעטער ארמיי, וואָס האָט דאָרט סטאציאָנירט, כדי צו באקומען אינפאָרמאציע וועגן דעם שפיטאָל, צו וועלכן ער איז צוגעטיילט געוואָרן. ער שרייבט צ.א.:

---

25) בקי (בענדזשאמין) דיימאנד — אן ארטיקל אין „הוסיאטין"־יזכור־בוך, ניו־יאָרק, 1968.

26) אנ־סקי — ווי פריער, ז. 354/5.

„קיין שום שטאַדט איז שוין נישטאָ, ס׳זענען נאָר געבליבען חורבות, פון וועלכע מען האָט דאָך געקענט ארויסזעהן, אז ס׳האָט דאָרט אמאָהל געשלאָגען אַ גאנץ רירעוודיק לעבען...

פון דער גאנצער אמאָליגער שטאָדט זענען געבליבען נאָר חורבות אָהן דעכער, אָהן פענסטער, אָהן פוסבאָדען... נאָר שטיקלעך וועגד, דאָס הייסט, נאָר די זאָכען, וואָס איז שוין געווען אונמעגליך אוועקצוגענבענען, אפילו די לאמטערנעס אויף די גאסען זענען געווען האלב פארברענט, האלב פערניכטעט.

אפילו נאָך אנ׳ערד־ציטערניש וואָלטען אודאי געבליבען מעהר צייכענס, אז דאָרט האָבען געוואָהנט מענשן. די איין און איינציגע געבוידע, וואָס איז נישט חרוב געוואָרען, איז געווען די קאטולישע קירכע. איך בין געגאנגען אויטאָמאטיש, אייגער אליין, פון איין גאס אויף די אנדערע און האָב נישט בעגעגענט קיין לעבדיגע נשמה. ס׳האָט זיך נישט באוויזן אפילו קיין קאץ, קיין הונד, כ׳האָב נישט בעמערקט אפילו קיין פויגעל־נעסט.

עפעס אַ טויט פערשאָלטען ווינקעל.

אָט זעה איך א גרויסע חורבה מיט גאנץ הויכע וועגד. פון פאָרענט איז געבליבען אַ שטיקעל מגן־דוד פון ציגעל.

איך גיעה אריין.

ס׳איז אודאי א געווען שוהל. אויף דער מזרח־וואַנד זעהט מען נאָך א פירקאנטיגען פלעק, דאָרט איז אודאי געשטאנען דער ארון־קודש. איך קוק מיך אום און ס׳וועלט מיר אזש קאלט פון עמפערונג: מען האָט פון דעם אָרט געמאכט א קלאָזעט.

ארום דער שוהל האָבען געמוזט זיין בתי מדרשים, ס׳זענען נאָך געבליבען עטליכע העברעישע אויפשריפטען, אָבער אלץ פערוויסט און פאראומרייניגט.

כ׳מוז מיך מודה זיין, אז ערשט דעמאָלט און דאָרט האָב איך פערשטאנען דעם „חורבן ירושלים"... וואָס די רוימער האָבען געמאכט מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק"... [27]

אזוי איז ד״ר לעווין ארומגעגאנגען צווישן די חורבות עטלעכע שעה ביז ער איז צוגעקומען צו דער בריק אויפן זברוטש. ערשט אויף דער רוסישער זייט האָט ער געזען הייזער, געדעקטע מיט גרינע דעכער און צערקווענס. אָבער

27) ד״ר גרשון לעווין — „אין וועלט־קריג", פארלאג „יהודיה", וואַרשע 1923, ז. 71 א״וו, ציטירט אין אָריגינעלן אויסלייג.

אויך דאָרט האָט ער באמערקט עטלעכע חורבות. דאָס האָבן די קאָזאקן מיט א יאָר צוריק, ריכטנדיק זיך אויף א רוסישן ריקצוג פון דעם שטעטל, קודם כל אונטערגעצונדן יידישע הייזער און אלץ צעראבעוועט.

אויף דעם אָרט גיט דער שרייבער אויך איבער א שמועס מיט אן אָנגעטראָפענעם, עלטערן יידישן בעטלער, אן אינוואליד, וואָס ברענגט נאָך פרטים וועגן די געשילדערטע געשעענישן:

„אין דעם זעלבען טאָג, וועו די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען, האָבען זיך די קאָזאקען אריינגעריסן אין עסטרייכישען הוסיאטין... אוטערגעצונדען די שטאָדט פון אלע פיער זייטען, די איינוואָהנער האָבען זיי געהרגעט, בעגנבט, פרויען און מיידלעך... געשענדעט, די קברים אפילו אויפן בית־הקברות האָט מען אויסגעגראָבען, מען האָט דאָרט גענלט געזוכט... אפילו נישט געשוינט דעם קבר פונם הייליגען צדיק, דעם הוסיאטינער רבין ז״ל״.

מיט א צעבראָכן געמיט איז דער שרייבער און מעדיקער לעווין אָפגעפאָרן קיין קאָפיטשינעץ, וווּ עס האָט זיך געפונען דער גרויסער מיליטערישער שפיטאָל, פאר וועלכן ער איז באשטימט געוואָרן אויף ארבעט.

* * *

הוסיאטין, די גרענעץ־שטאָט, האָט געשפילט א וויכטיקע ראָל אלס טראָנזיט־פונקט און מקום־מקלט פאָר טויזנטער יידן, וואָס זענען אָנטלאָפן פון רוסלאָנד אין פאָרשידענע צייטן: פון די צאָרישע פאָגראָמען בעת אלעקסאָנדער דעם דריטן אין יאָרן 1882—1881, נאָך דער רוסיש־יאָפאָנישער מלחמה (1904/5) און אין די יאָרן פ״ן 1917 ביז 1923 ד.ה. זינט דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע ביז ס׳איז ענדגילטיק דורך אָן אָפמאָך פעסטגעשטעלט און הערמעטיש אָפגעשלאָסן געוואָרן די גרענעץ צווישן דעם ראָטן־פארבאנד און פוילן.

אויך א סך נישט יידן, רעוואָלוציאָנערן און אנטלאָפענע פון סיביר, זענען דורך דעם גרענעץ־פונקט אָריבער קיין עסטרייך, דאָקעגן פון עסטרייך איז געגאָנגען א שמוגל פון אומלעגאָלער ליטעראָטור, פרעסע, פראָפאָגאַנדע־מאָטעריאָל אד״גל קיין רוסלאָנד.

די פארמלחמהדיקע הוסיאטין האָט געהאט צו פארדאנקען איר בארימטקייט, מאטעריעלן וווילזיין און גייסטיקע חשיבות אויך דעם פאקט, וואָס דאָרט האָט זיך באָזעצט אין 1861 דער הרב הצדיק ר׳ מרדכי (מאָטעלע) שרגא פייוויש

פרידמאַן, ר׳ ישראל, דעם ריזשינערס[28] זון, און נאָך אים אין 1894 זיין זון ר׳ ישראל פרידמאַן[29]. זיי האָבן געפירט די הויפן אויף דעם מלכות ריזשינישן שטייגער, אויסשפרייטנדיק זייער השפעה נישט נאָר אויף צענדליקער טויזנטער חסידים פון עסטרייך און פון רוסלאנד, נייערט אויך אויף די שכנותדיקע, קריסטלעכע גוטבאַזיצערס. גאַנץ באַזונדער האָבן זיי אַנגעהאַלטן פריינדלעכע באַציונגען מיט דעם אייגנטימער פון די גיטער אין הוסיאַטין און אומגעגנט, הראביִ אַדאָם גאָלוכאָווסקי.

די אַדמיניסטראַטיוע באַהערדן האָבן זיך שטאַרק געריכט מיטן הוסיאַטינער רבינס הויף, הויפטזעכלעך, ווען ס׳האָט זיך געהאנדלט וועגן באקומען די אונטערשטיצונג פון די יידן פאַר דעם רעגירונגס־קאַנדידאַט צו די פאַרלאַמענט — אַדער מוניציפאַלע־וואַלן.

אין קעגנזאַץ צו אַ סך אַנדערע רביים האָבן זיך די הוסיאַטינער געפירט מעשה שררה. דעם שוין רואינירטן היסטאָרישן שלאָס, וואָס איז איבערגעגאנגען פון די קאָלינאָווסקיס, פאָטאָצקיס, וועריעשצינסקיס צו די גאָלוכאָווסקיס, האָט דער הוסיאטינער רבי אָפגעקויפט און אויפגעשטעלט דאָרטן זיין רעזידענץ[30]. דער בנין פון קלויז האָט געהערט צו די פרעכטיקסטע אין דער גאנצער געגנט. דער גרויסער הויף האָט ארומגענומען אַ סך שיינע הייזער מיט גוט געפלעגטע

---

28) ר׳ ישראל, אן אייניקל פון 5־טן דור פון דעם בארימטן רבין, ר׳ דב בער „המגיד" פון מעזריטש, דעם תלמיד און יורש פון בעש״ט, איז שוין יונגערהייט געוואָרן בארימט ווי א הייליקער צדיק אלס אדמו״ר אין זיין געבוירן־שטאָט פאָהאָראָבאָשטש (פראָבישטש) און שפעטער אין ריזשין (קיעווער גובערניע), — פון וואנען עס נעמט זיך זיין ביי־נאָמען „דער ריזשינער". ער האָט דאָרט געפירט א לוקסוס־ארטיק „הויף". פארדעכטיקט דורך דער צארישער פאָליציי אין קעניגלעכע און משיחישע אספיראציעס און שפעטער מחמת א מסירה אין זיין פארמישט אין א מאָרד איבער א יידישן מוסר, איז ער געזעסן 22 חדשים אין תפיסה אין קאמעניץ און אין קיעוו. ער איז געצוווּנגען צו וואנדערן פריער קיין קישיניעוו, דאן קיין יאסי און לסוף באזעצט ער זיך אין סאדיגורא (בוקאָווינע־עסטרייך), ווו ער פירט ווייטער א פרעכטיקן לוקסוסדיקן „הויף" אין אן אייגענעם פירסטלעכן פאלאץ, צוצינדיק צו זיך צענדליקער טויזנטער חסידים, וואָס באשענקען אים מיט גאָלד און זילבער, און ארויסרופנדיק באוווּנדערונג, אנערקענונג און גרויס רעספעקט אויך ביי אנדערע צדיקי־הדור און צווישן זיי דער רבי ר׳ אברהם יהושע העשל, דער „אפטער". דער רבי ר׳ ישראל האָט געהאט 6 זין, פון צווישן וועלכע דער רבי ר׳ אברהם יעקב האָט געשאפן דעם סאדיגורער אָפצווייג פון דער ריזשינער גזע, דער רבי ר ׳דוד משה — די טשאָרטקאָווער, און דער יונגסטער, ר׳ מרדכי שרגא פייוויש (ר׳ מאטעלע) — די הוסיאטינער דינאסטיע. (ד״ר האָראָדעצקי — ווי פריער, ז. ק״א א״וו.)

29) האנציקלופדיה העברית, באנד י״ג, ז״ז 894—895.

30) ווי פריער, Janusz i Czołowski — „Przeszłość...

געריטנער, מיט רחבותדיקע, סטיל־ארטיקע סאלאָנען. דער רבי פלעגט פֿאָרן אין אן אייגענעם גרויסן, עלעגאנטן פיאקער, געשפאנט מיט פיר שיינע, ראסאָווע פערד, אָנגעפירט דורך א פורמאן אין א ספּעציעלן מונדיר. פון דעם רבישן הויף האָבן געצויגן חיונה צענדליקער משפּחות, גבאים, חזנים, שמשים, משרתים, און דינסטן, אייגנטימער פון האָטעלן און פּענסיאָנען ווי אויך אנדערע. די שפּע איז געווען גרויס. יידן האָבן געהאָט פֿרנסה ברוח.

לומדות, חסידות און אַלגעמיינער ווילשטאַנד זענען געגאָנגען געפֿאָרט.

אָבער כאָטש די השפּעה פון חסידיזם איז דאָרט געווען גוואַלדיק און דאָס יידישע לעבן האָט זיך געפּירט שטרענג לויט דער תורה און מסורת, האָבן דאָך זיך שיון באָוויזן שפּראָצן פון השכלה און ציוניזם נאָך פֿאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיט דער צייט איז אנטשטאָנען אַ שטארקע ציוניסטישע אָרגאַניזאציע, אַ פּריוואטע גימנאזיע, א העברעישע שול, א פּאָלקס־ביבליאָטעק, עס האָט זיך אָנגעהויבן צו אָנטוויקלען אַ ברייטע געזעלשאַפטלעכע און קולטור־טעטיקייט.

ווי שוין דערמאָנט, איז הוסיאַטין באָלד אין אָנפאנג פון דעם ערשטן וועלט־קריג געפאַלן אַ קרבן פון דער רוסישער אינוואזיע. די גאנצע שטאָט איז חרוב געוואָרן. פון דעם שיינעם רבינס הויף זענען געבליבן בלויז הויפנס שטיינער.

דער רבי ר׳ ישראל פרידמאָן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט, ווי מע׳ האָט איבערגעגעבן, מיט דריי גרויסע „ליבעס״: אהבת השם, אהבת ישראל און אהבת ארץ־ישראל, איז מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אין 1914 אוועק קיין ווין [31].

---

31) מיר האלטן פאר נויטיק אויף דעם אָרט איבערצוגעבן די וויכטיקסטע אינפאָר־מאציעס וועגן דער דאָזיקער בארימטער רבישער „דינאסטיע״.

אין ווין האָבן זיך ארום דעם הוסיאטינער רבין קאָנצענטרירט טויזנטער חסידים און סימפּאטיקער. ער האָט אונטערשטיצט דעם רעליגיעזן ציוניזם און געוועזן נאָענט צו דער „המזרחי״־באוועגונג. אין 1937 איז ער עולה געוועזן קיין א״י און זיך באזעצט אין תל־אביב. דאָ איז דער רבי געשטאנען אין אן ענגן קאָנטאקט מיט די ישובים פון „הפועל המזרחי״ און די רעליגיעזע דערציונגס־אינסטיטוציעס. ער איז נפטר געוואָרן אין 1949, אלט זייענדיק 91 יאָר.

די פירונג פון „הוסיאטינער הויף״ אין תל־אביב האָט איבערגענומען זיין ברודערס זון און איידעם, דער רבי ר׳ יעקב פרידמאן, זון פון ר׳ יצחק פון באָהוש, וואָס אין באציונג צום רעליגיעזן ציוניזם איז ער געגאנגען אין די וועגן פון זיין גרויסן פעטער

די הוסיאַטינער אדמו״רים האָבן באַרימט געמאַכט איבער דער גאַנצער יידישער וועלט דעם נאָמען פון זייער אָפּשטאַם־שטאָט, אָבער סטאָביל שוין זיך אַהין נישט צוריקגעקערט, כאָטש נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך ווידער אָנגעהויבן זאַמלען אָ יידישער ישוב אין הוסיאַטין.

אָנהייב נאָוועמבער 1918 איז זיך צעפאַלן די עסטרייך־אונגארישע מאָנאַרכיע. אין הוסיאטין איז אנטשטאנען אן אוקראיניש הערשאפט. די ווייניקע דאָרטיקע יידן האָבן געהאַט אויסצושטיין שרעק און פחד פאַר פאָגראָמען בפרט אין

און שוער. נאָך זייענדיק אין זיין מחיצה אין ווין, האָט ר׳ יעקב שטודירט אייראָפּעישע שפראכן, פילאָזאפיע און מאטעמאטיק. ער איז נפטר געוואָרן אין 1957, אין עלטער פון 80 יאָר. (האנציקלופדיה העברית — כנ״ל).

זיין זון, ר׳ יצחק פרידמאן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכט מיט ענלעכע מעלות, ווי זיינע פאָרגענגער, איז געווען דער לעצטער צדיק און רבי פון דער „הוסיאטינער דינאסטיע״. ער איז נפטר געוואָרן אין 1968 און געקומען צו קבורה אין טבריה, ווו עס געפונען זיך אויך די קברים פון זיין זיידן רבי ישראל און זיין פאָטער רבי יעקב. (א. י. אביטוב — לקט רשימות ומאמרים, ת״א, תשל״ה, ז. 6).

עס זענען געווען נאָך גרויסע צדיקים אדמו״רים, אָפּשטאַמקע פון הוסיאטין, ווי דער רבי ר׳ מנחם נחום (ר׳ נחומ׳ניו), דער זון פון ר׳ שלום יוסף, דעם יונגערן ברודער פון רבין, ר׳ ישראל פרידמאן און איידעם פון דעם לעצטן. פריער איז ער געווען צוזאמען מיט זיין שוער אין ווין, שפעטער, אין 1937 האָט ער זיך באזעצט אין לעמבערג און אין 1943 אומגעקומען ווי א קדוש אין א נאצישן לאגער.

רבי משה (ר׳ משה׳ניו), א ברודער פון ר׳ נחומ׳ניו, און תלמיד פון זיין גרויסן פעטער, ר׳ ישראל פון הוסיאטין, איז געווען דער איידעם פון באָיאנער רבין. נאָך דער פטירה פון זיין שוער, איז ר׳ משה׳ניו דאָרט אויפגענומען געוואָרן אלס רבי. שפּעטער, אין 1925, האָט ער איבערגעפירט זיין „הויף״ קיין קראָקע. נאָך דער פטירה פון ר׳ מאיר שפּירא, איז ער געוואָרן דער גייסטיקער מנהיג און עקזאמ׳נאטאָר פון דער בארימטער ישיבה „חכמי־לובלין״. אין 1940 איז ר׳ משה׳ניו אריבער קיין טארנאָוו, פון וואנען ער איז אין 1943 צוזאמען מיט די דאָרטיקע יידן ארויסגעפירט געוואָרן דורך די נאצישׂ און אומגעקומען, לויט איין ווערסיע — אופן וועג אין וואגאָן, פול מיט קאלך און אלע זענען דערשטיקט געוואָרן. לויט א צווייטער — אין דער גאז־קאמער פון בעלזשעץ. (יצחק אלפסי — החסידות, ז. 36—40).

ר׳ יצחק מאיר העשעל, דער ערשטער קאָפּיטשיניצער רבי, איז געווען אן איידעם פון ערשטן הוסיאטינער רבין, ר׳ מרדכי שרגא פרידמאן. מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה אין 1914 איז ער אויך אוועק קיין ווין, ווו ער איז נפטר געוואָרן אין 1931.

אויך זיין זון, דער לעצטער קאָפּיטשיניצער רבי, ר׳ אברהם יהושע העשעל, געוופן ר׳ אברהמ׳ניו, איז א געבוירענער פון הוסיאטין. ארעסטירט אין ווין, אין 1938, דורך די נאצישׂ און א דאנק גרויסע השתדלותן באפרייט, האָט ער אויסגע־וואנדערט קיין ניו־יאָרק, ווו ער איז נפטר געוואָרן אין 1967 און געקומען צו קבורה אין טבריה נעבן דעם קבר פון זיין גרויסן פעטער, דעם רבין ר׳ ישראל פרידמאן פון הוסיאטין. (מנשה אונגער, ארטיקל אין „טאָג־מאָרגן־זשורנאל״, ניו־יאָרק, 19־טער נאָוועמבער 1967).

דער צייט פון די אָפּטע דורכמאַרשן און ריצקוגן פון די פּאַרשידענע אוקראַינישע און קאַזאַקישע כנופיות.

נאָך בערך א יאָר האָבן די פּאָליאקן פּארדרענגט די אוקראינער, אָבער זענען אַליין אויך נישט געבליבן ביי דער מאַכט און געמוזט אָפּטרעטן פּאָר די אַרייַנדרינגנדיקע כוחות פון דער „רויטער אַרמיי".

די לאָגע פון די יידן אונטער דער באָלשעוויסטישער הערשאַפט איז פון פּאָליטישן און זיכערקייטס־שטאַנדפונקט געווען אָ סך אָ בעסערע, אָבער פון עקאָנאָמישן — אָ שלעכטע, בעיקר מחמת מאַנגל פון פּרנסה־קוואָלן. דעריבער האָבן זיי אָלע אויסגעוואַנדערט אין אַנדערע שטעט, הויפּטזעכלעך קיין קאָפּי־טשינעץ.

קאַפּיטל דריי

הוסיאטין אונטער דער פּוילישער הערשאפט (1920—1939)

אין 1920 האָבן די פּאָליאקן אַרויסגעטריבן די באָלשעוויקן און אייַנגעשטעלט זייער מאַכט. אין הוסיאַטין האָט זיך אַנגעהויבן זאַמלען אָ יידישער ישוב. די געוועזענע תושבים האָבן זיך אומגעקערט פון פאַרשידענע ערטער. עס זענען אויך אַנגעקומען פּליטים פון יענער זייט זברוטש, אַנטלאָפענע פון דער סאָוויע־טישער הערשאפט. הייזער און קראָמען זענען אופּס׳ניי אויפגעשטעלט געוואָרן. עס האָט זיך געשאפן א קהליש לעבן מיט ציוניסטישע פּאַרטייען און נאַציאָנאַלע מוסדות. עס איז אויפגעקומען אָ גאָר אַקטיווע און שטאַרקע חלוצישע אַרגאַ־ניזאַציע. אָ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע האָבן זוכה געווען צו באַקומען סערטי־פיקאַטן און עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

* * *

מחמת דעם שטייגנדיקן עקאָנאָמישן קריזיס, וואָס האָט דערגרייכט זיין הויכפונקט בשעת דעם אַלוועלטלעכן פון יאָר 1929, איז געוואקסן די אַרעמקייט פון די יידישע מאסן אין פוילן. טויזנטער משפחות זענען געבליבן אָן פּרנסה און געווארן אויסגעשטעלט אויף „בעטל־ברויט". די דעסטרוקטיווע ווירקונג פונעם קריזיס אויף דער יידישער גאס איז געווען באזונדערס שטארק, סיי מחמת דער אנארמאלער סאָציאל־ווירטשאַפטלעכער סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקע־רונג (א. ג. „פּארקערטע פּיראמידע") און סיי צוליב דער העפטיקער אנטי־

יידישע באַיקאַט־אגיטאציע מצד א ברייטן אנטיסעמיטישן פראָנט, וואָס האָט ארומגענומען א גרויסן רוב פון די פּאָליטישע פאקטאָרן אין לאנד.

אין די שטעט און שטעטלעך פון גאַליציע, דערונטער אויך הוסיאַטין, איז נאָך צוגעקומען די אַלץ וואַקסנדיקע קאָנקורענץ פון די אוקראינישע „קאָאָפּעראַטיוון" און „סאָיוזן (פאַרבאַנדן).

כדי אַ ביסל צו פאַרלייכטערן דעם ביטערן געראָנגל פון דעם יידישן קליינהענדלער און בעל־מלאכה פאר זיין עקזיסטענץ, איז געשאפן געוואָרן מיט דער שטיצע פון „דזשוינט" (אמעריקען דזשויש דיסטריביושן קאמיטי), א גמילת־חסד קאסע, וואָס האָט דערטיילט קרעדיטן אויף צוגענגלעכע באדינגונגען און אַזוי אַרום פאַרהיטן נישט איין נויט־באַדערפטיקן פון אַ געצלעכן צוזאַמענ־ברוך.

הוסיאַטינער יידן האָבן באַקומען ספּעציעלע היפאָטעקאַרע קרעדיטן פונעם „דזשוינט" דורך דער Bank dla Spółdzielni (באנק פאר קאָאָפּעראטיוון) אין וואַרשע, אָפּטיילונג פאַר אויפבוי פון די הייזער, צעשטערטע אין דער מלחמה, כדי אויפצוריכטן זייערע חורבות. אָבער מחמת דער פארארעמטקייט האָבן א סך בעלי־חובות נישט געקענט נאָכקומען זייערע צאָלונגס־פארפליכטונגען. ס׳איז דערגאַנגען צו אַ שארפן קאָנפליקט מיט דער דערמאָנטער באַנק אין וואַרשע, וואָס האָט געדראָט מיט עקזעקוציעס און ליציטאַציעס. נאָר אַ דאַנק די מערערע אינטערוועניצן מצד דעם סיים־דעפוטאט, אדוואָקאט צבי העלער, איז געלונגען אויסצופועלן פארלייכטערונגען אין די צאָלונגען און אויסמיידן די סכנה פון בלייבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ.

צו די ט כטיקסטע לייטער פון דער קאָאָפּעראטיוו אין הוסיאטין האָבן געהערט: דער אידעלער ייד און לערנער ר׳ אברהמ׳ציע סאָמעט (רייכער שניט־סוחר און טוער פון דער „מזרחי") און אלי רייס, אן אינטעליגענטער מענטש, וואָס איז אויך געווען וויצעבירגערמייסטער פון דער שטאָט און פירנדיקער חבר פון „התאחדות", סוף צוואַנציקער און אַנהייב דרייסיקער יאָרן.

מיט דעם זעלביקן צוועק פון זעלבס־פאַרטיידיקונג זענען אַנטשטאַנען נאָך אליין־הילף־אַרגאניזאציעס, צ. א. דער סוחרים־פארבאנד.

ביי דער געלעגנהייט דאַרף ספּעציעל אונטערגעשטראָכן ווערן די בריט־האַרציקע פּאָליטישע און מאַראלישע הילף פון ד״ר העלער, וועלכער איז געווען דער געווייטער פאָרשטייער אין סיים פון דער געגענט, פון טשאַרטקאָווער קרייז. ער האָט נישט איין מאָל באַזוכט הוסיאַטין, אויפגעטרעטן מיט רעפעראַטן,

אויפגענומען בקשות און דאַן אונטערגענומען נויטיקע אינטערוועזן ביי די באטרעפנדיקע מאַכט־אַרגאנען. ד״ר העלער איז געווען דער אדרעס, צו וועלכן הוסיאַטינער יידן האָבן זיך געוואַנדן מיט אַלע זייערע פראַבלעמען. ער האָט יעדערן פּינקטלעך געענטפערט, אינפאַרמירט, געעצהט און זיך באַמיט ביי די געהעריקע אינסטאַנצן, אַז די בקשות זאָלן דערפולט ווערן אויף דעם בעסטן אופן.

* * *

ווען דער שרייבער פון די שורות האָט זיך סוף 1936, באַזעצט אין הוסיאטין, ווו ער האָט פֿראקטיצירט אדוואָקאטור, האָט די שטאָט פאַרגעשטעלט מיט זיך א קליינעם יידישן ישוב[32].

די סאָציאַלע סטרוקטור איז געווען טיפיש פאַר אַ יידיש שטעטל: ס׳רוב קליינהענדלער, בעלי־מלאכות, דאַרפס־גייער, כלי־קודש און אַ ביסל פראַפעסיאַנעלע אינטעליגענץ. די לעצטע האָט ארומגענומען עטלעכע אדוואָקאטן, 2 מעדיקער, 1 וועטרינאַר, 1 אַפּטייקער, 1 ציין־טעכניקער, 1 אַבסאָלווענט פון מאַטעמאַטישן פאקולטעט און עטלעכע בוכאלטערס, די מערהייט — נישט אקטיוו אין געזעל־שאפטלעכן לעבן און טיילווייז אס מילירט.

דער שטאָט־רב, ר׳ יעקב רינגעל, אַ זון פון אַ חשובן בעל־הבית און סוחר פון פראַבוזשנע, איז געווען אַן איידעלער מענטש, אַן אוהב את הבריות, און נישט גאַר פאַנאַטיש. אויך די רביצין, אַ טאָכטער פון הוסיאַטינער רב, ר׳ אלימלך פאָהאַרילע, וואָס האָט עמיגרירט קיין אמעריקע, איז געווען א סימפּאטישע און פאַרהעלטנישמעסיק פאַרגעשריטענע פרוי.

---

32) די געניע צאָל איז נישט באקאנט, נאָר לויט א רשימה פון די קדושים, צענויפגעשטעלט פונעם זכרון דורך א גרופּע לעבנגעבליבענע הוסיאטינער, קען מען זיך משער זיין, אז די אלגעמיינע צאָל יידן האָט פאר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה באטראַפן ביי א 500. צו דער הנחה קען מען אויך קומען, נעמענדיק אין אכט פאַלגענדיקע ארגומענטן: א) אין יאָר 1921, ווי שוין פריער אָנגעוויזן, האָט די יידישע באפעלקערונג באטראַפן 368 נפשות, ב) פון יאָר 3־1922 האָט זיך דער גרענעץ־שמוגל — א גאָר באדייטנדיקער פרנסה־קוואל — געוצלעך אָפּגעשטעלט. ג) די הערשנדיקע רעכטלעכע באגרענעצונגען פון באַ־וועגונג און באווינונג אין דער געגנט, א דעקלאַרירטער ווי א גרענעץ־זאָנע, האָט גיכער פארוואַריזירט אן עמיגראציע ווי אן אימיגראציע פון נייע יידישע איינווינער. דאָס אלץ האָט געווירקט, אז די דעמאָגראפישע אנטוויקלונג זאָל זיין פראַפאָרציאַ־נעל קלענער ווי אין אנדערע ערטער.

בראש פון דער קהילה איז געשטאנען ארטור רובינפעלד, א פענסיאנירטער מלחמה־אינוואליד, א פוילישער אונטער־אפיצער פון פילסודסקיס לעגיאנען. אדאנק דער פראקטיקע פון דער מאכט האט ער אויך באקומען דעם אמט פון מעטריקאל־פירער פאר זיך און א פאסטן פון א פונקציאנער אין מאגיסטראט פאר זיינס א פלימעניק. רובינפעלד האט זיך באמיט אנצוגיין ווי א פוילישער פאטריאט „פאר עקסעלאנס". אבער א פיל שענערער און באדייטנדיקער רעפרע־זענטאנט פון דעם מין יידן איז געווען דער דורך אלעמען געאכטעטער וועטערינאר, ד"ר לאנדפיש. זיין דערשיינען בעת די אפיציעלע נאציאנאלע פייערלעכקייטן דעם 3־טן מאי, דעם 11־טן נאוועמבער א. ד. גל., אין דעם מונדיר פון א פוילישן אפיציר אין ראנג פון א מאיאר, האט געמאכט א שטארקן איינדרוק און ארויסגערופן גרויס רעספעקט און דרך־ארץ.

כמעט דער גאנצער ישוב איז געווען ציוניסטיש געשטימט. דער רוב — מיטגלידער אדער סימפאטיקער פון דער פארטיי „התאחדות־פועלי־ציון". ס'האבן

בית הספר העברי בהוסיאטין
די העברעישע שול אין הוסיאטין

עקזיסטירט אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע, „גורדוניה", קאַמיטעטן פאַרן „קרן קימת" און „עזרה" (הילף פאַרן „החלוץ"), אַ פרויען־קאַמיסיע, אַ גמילות־חסדים־קאַסע, אַ העברעישע שול. עס זענען אויך געווען תורמים פאַרן „קרן היסוד".

ס׳איז געווען קענטיק א ירידה־צושטאַנד אויף אלע געביטן. די יידן האָבן בדרך כלל שווער געאַרבעט פאַר פרנסה. דאָס זאַמלען פאַר די ציוניסטיע פאָנדן אָדער פארהיימישע, געזעלשאפטלעכע צוועקן איז אָנגעקומען גאָר נישט לייכט. אויף צו אבאָנירן איין צייטונג פלעגן זיך צענויפלייגן 2—3 מענטשן. בעסער סיטואירט זענען געווען עטלעכע גרעסערע תבואה־ און שניט־סוחרים, אייגנטימער פון הורט־געשעפטן און אויך אַ טייל פון די מענטשן מיט אַ פרייען באָרוף.

די שטאָט בכלל איז געווען אָן אמתע „עיר נידחת". ס׳איז גאָר נישט געבליבן פון איר אמאָליקן גלאַנץ און פראַכט. ס׳איז דאָרט מער נישט געווען די ממשלה פון דעם רבין. דאָ פאָסט זיך אָנצווועגדן אַ מאמר פון רש״י: „יצא צדיק מן העיר, פנה הודה, פנה זיווה, פנה הדרה..."

ס׳האָט נישט עקזיסטירט קיין עלעקטריש ליכט אין די גאַסן און נישט אין די הייזער, ווי אויך נישט קיין קינאָ. אָפילו באָזיצערס פון ראַדיאָ־אָפּאַראַטן זענען געווען געציילטע, ווייל אָנצולאָדן די באַטעריעס, האָט מען זיי געמוזט שיקן קיין טשאָרטקאָוו. קיין פאָטאָגראָף איז דאָרט נישט געווען בנמצא.

עס זענען נישט פאָרגעקומען קיין שום טעאַטער־פאָרשטעלונגען און קיין פאָרווייַלונגען. נאָר איין מאָל אין די לעצטע יאָרן פאָר דער מלחמה האָט מען איינגעאָרדנט אַ חנוכה־אָקאַדעמיע מיט אַ באַל אין „סאָקאָל"־זאָל [33], געווויינלעך פלעגט מען דעם חשמונאים־יום־טוב אָפּמערקן אויף אַ פייערלעכער פאָלקס־פארזאמלונג אין שילעכל. (אחוץ דער גרויסער שיל איז געווען אויך א קליינער „בית־התפילה", אייגנאָרדנט אין אַ שטוב צווישן פריוואָטע הייזער און געשעפטן). כ׳ תמוז און אנדערע יאָר־צייטן האָט מען אָפּגעהאַלטן אין פאָרטיי־לאָקאָל.

* * *

אַ גאָר אייגנאָרטיקע, אויסערגעווויינלעכע אַטראַקציע איז געווען דער „תשליך" ביים טייך זברוטש, וואָס האָט ממש עלעקטריזירט דעם גאנצן ציבור.

דעם ערשטן טאָג ראש השנה, באַלד נאָך דער סעודה, פלעגט דאָס גאַנצע שטעטל יידן, קינד און קייט שטראָמען צו דער בריק, צום ווייטסטן ברעג פון

---

33) „סאָקאָל" — א פוילישע פאטריאָטישע געזעלשאפט.

דער פּוילישער טעריטאָריע, האָרט ביי דעם גרענעץ־טייך. גלייכצייטיק פּלעגן אַרויסקומען די יידן פון דער צווייטער זייט, פון דעם סאָוויעטישן שטעטל. נאָר די דאָרטיקע יוגנטלעכע האָבן זיך געהאַלטן אַ ביסל פון דערווייטנס. איין מאָל אין יאָר האָבן די יידן פון ביידע טיילן הוסיאָטין געהאַט די לעגאַלע מעגלעכקייט, אונטער דער דעק פון אַ רעליגיעזער צערעמאָניע, זיך צו זען, וועמען אַפילו נישט גאָר נאָענט. שטומע בליקן האָבן זיך געקרייצט. משפּחות, צעטיילטע זינט יאָרן, האָבן זיך דערקענט, באגריסט און געטיילט מיט די נייעסן פון זייער פּריוואטן לעבן, שרייענדיק הויך כלומרשט צו אַ דערביי שטייענדיקן מענטש, וואָרעם אַריבערעדן פון איין זייט צו דער צווייטער איז געווען שטרענג פאַרבאָטן.

אויפן ערשטן בליק איז באָלד געווען קענטיק דער אונטערשיד אין לעבנס־ניוואָ. אונדזערע פּרויען זענען אַרויסגעגאַנגען אויסגעפּוצט, ווי מע׳זאָגט „אין עסיק און אין האָניק״, דאקעגן די פון רוסלאנד — אין ביליקע קליידלעך, כאָטש זיי האָבן זיך אוודאי געפּלייסט אָנצוטון דאָס שענסטע, וואָס זיי האָבן פאָרמאָגט.

זייער רירנדיק איז געווען די סצענע, ווען די פון דער פּוילישער זייט און די פון דער סאָוויעטישער האָבן גלייכצייטיק און אויפן הויכן קול געזאָגט פּסוק נאָך פּסוק די תּפילה: „מי אל כמוך... ותשליך במצולות ים כל חטאתם...״ און צוזאמען מיט די ברעקלעך פון די קעשענעס זענען אויך געפאלן אין טייך הייסע טרערן פון אַלע פאָרזאַמלטע. טרערן פון פרייד און טרערן פון לייד. פון פרייד, וואָס נאָך אַ יאָר דערוואָרטונג האָט מען זיך ווידער געזען, און פון לייד, ווייל די באַגעגענישׂ איז אָזאַ קורצדויערנדיקע און אויף א געוויסער דיסטאַנץ. דאָס האָרץ פאָרקלעמט זיך אויפן געדאַנק, צי וועט מען נאָך אַמאָל דערלעבן אָזאַ געלעגנהייט.

אַן אומפאָרגעסלעך בילד: אויף ביידע ברעגעס פון אַ טייך שטייען קינדער פון איין פאָלק, פאראייניקט אין איין גלויבן, אין די זעלבע אידעאלן און צילן, אָבער דאָך אזוי טראגיש צעשיידט דורך דעם אכזריותדיקן גורל פון גלות; שטיקער פון איין גוף, צעזייטע און צעשפּרייטע צווישן פרעמדע, פיינדלעכע אומות.

* * *

די גרענעץ מיט רוסלאנד איז געווען הערמעטיש פארמאכט. טאָג און נאכט

האָבן דאָרט געוואָכט אָחוץ דעם גרענעץ־קאָרפוס (ק. א. פ.) [34] מונדורירטע און נישט־מונדורירטע פאָליציאנטן.

ס׳איז געווען פאַרבאָטן די באַוועגונג אין גאַס נאָך 9 אַזייגער אין אָוונט ביז 5 אַזייגער אין דער פרי. די זעלנער פון ק. א. פ. פלעגן פאַרהאַלטן יעדן איינעם, ווָאס האָט זיך אָן אַ דערלויבעניש געפונען אין דער צייט אין גאַס, אָפּפירן אין די קאזארמעס, און דאָרט איינזעצן אין א קעלער־ארעסט אויף א גאנצע נאכט.

די פענצטער האָבן געמוזט זיין פאַרהאָנגען, עס זאָל זיך נישט דורכלויכטן קיין שיין פון די לאָמפּן. בכלל האָט זיך געפאָדערט א דערלויבעניש פון סטאראָסטע אין קאָפּיטשינעץ אויף אָרײַנפאָרן קיין הוסיאטין און מכל שכן אויף צו באַזעצן זיך דאָרטן.

די וועכנטלעכע ירידים זענען געווען אין הוסיאטין פארהעלטנשמעסיק קלייניע. נאָר איין מאָל אין יאָר, יולי אָדער אויגוסט, פלעגט פאָרקומען אן „אָדפוסט", אַ מארק־טאָג, וואָס האָט צוגעצויגן טוזנטער פויערים פון דער גאַנצער געגנט. דאמאָלס פלעגן אויך קומען הענדלערס פון אַנדערע שטעט און אויסשטעלן זייערע „מציאות" — דער פּדיון פון דעם איינעם טאָג האָט א ביסל פארלייכטערט דעם שווערן עקאָנאָמישן מצב פון די היימישע קרעמערס.

אין הוסיאָטין איז געווען אַ געריכט פון דער ערשטער אינסטאַנץ. זיין קאָמפּעטענץ האָט זיך אויסגעשפרייט אויף א סך דערפער פון דער סביבה און די אוידיענצן, וואָס פאָרקומען כמעט יעדן טאָג, האָבן געבראכט פיל מענטשן אין דער שטאָט אריין, ווו זיי האָבן שוין אין איינוועגס אויך עפּעס איינגעקויפט. פון זיי טאקע האָט זיך בעיקר רעקרוטירט די קליענטעלע פון די שטעטישע ייִדן. אויף דעם אָרט איז כדאי צו דערמאָנען דעם פּרעסטיזשפולן ד״ר גראבשייד, נעסטאָר פון די אדוואָקאטן, א זייער אָנגעזעענעם ביי די גוטבאזיצערס פון דער געגנט. ווי מע׳ האָט איבערגעגעבן, איז ער געווען ערן־בירגער פון דער שטאָט הוסיאטין, און ביי א באזוך פון א הויכן רעגירונגס־ אָדער קירכלעכן דיגניטאָר, פלעגט ער, אַ פלאָמיקער אָראַטאָר, האַלטן די באָגריסונגסרעדע אין נאָמען פון אויפנעם־קאָמיטעט. די לעצטע צייט פאָר דער מלחמה האָט ד״ר גראבשייד געווינט אין ווין, ווו עס האָט געלעבט זיין פרוי מיט זייערע צוויי זין, באָרימטע מעדיקער.

זייער דערפאָלגרייך איז אויך געווען אַ צווייטער אָדוואָקאָט, דער ד״ר

34) ק.א.פ. — קאָרפוס אָכראַני פאָגראניטשא — די גרענעץ־וואָך.

שמואל פעלדמאַן. כאַטש נישט תמיד אַזוי גערן, האָבן די ריכטער דאָך געמוזט זיך מיט אים שטאַרק רעכענען אַדאָנק זיינע פעיקייטן און יורידיש וויסן.

אין הוסיאַטין ווי אַ גרענעץ־זאָנע איז די גילטיקייט פון אַ קויף־קאָנטראַקט אויף באָדן געווען אָפהענגיק פון א ספּעציעלער דערלויבעניש פון סטאראָסטע, וואָס איז אויסשליסלעך צוגעטיילט געוואָרן פּאָליאַקן און בעיקר די קאָלאָניסטן, מאזורן, וועלכע האָבן זיך מאסנווייז באזעצט אין דער געגנט. אגב, זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט נישט ווייניק יידן־האָס און אים דאָרט פאָרשפּרייט.

אין דער שטאָט גופא האָט געווינט אַ קליינע צאָל פּאָליאַקן, ס׳רוב באָשעפ־טיקטע אין געריכט־ווען, אין דער אָדמיניסטראַציע און עפּנטלעכער באָדינונג.

די באפעלקערונג פון די ארומיקע דערפער איז באשטאנען הויפּטזעכלעך פון אוקראינער. דאָרט האָבן געלעבט נאָר געצייטלט יידישע משפּחות. אייניקע פון זיי האָבן אַליין געפירט אַן אָגראָר־ווירטשאַפט אָדער אויפגעקויפט די דאָרפישע פּראָדוקטן, אנדערע ווידער האָבן געהאַט שפּייז־ און שניט־קרעמלעך. עס זענען דאָרט געווען אויך שמידערס און פּאכטערס אָדער אייגנטימער פון מילן און פעלדער. אגב, אין דעם דאָרף ליטשקאָווצע איז געווען דער אייגנטימער פון אַ גרויסן פּאַלוואַרק אַ ייד, קימעלמאַן. ער אַליין, שוין אַן אַלטער מאַן, האָט מערסטנטיילס געווינט אין לעמבערג און די לעצטע יאָרן פאר דער מלחמה זיך געשמדט אויף אַ פּראָטעסטאַנט, כדי, ווי מע׳ האָט געזאָגט, צו זיין פּטור פון צאָלן דעם קהילה־שטייער. געווען אויך א פּאל, ווען די פּאַרוואַלטער פון זיין גוט האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויסצופילן די צוואה פון קימעלמאנס פּאָטער צו צושטעלן יעדעס יאָר אַ געוויסן קוואָנטום קאַרטאָפל און אנדערע פּראָדוקטן פאָר די יידישע אָרעמעלייט פון הוסיאטין. ערשט וועו מיר האָבן פון ד״ר פעלדמאנס אדוואָקאטן־קאנצעלאריע, אין נאָמען פון דער קהילה, אריינגעטראָגן א קלאגע אין געריכט, האָט דער צד שכנגד באווילּיקט אויסצופירן דעם לעגאַט לויט דער פּארפליכטונג.

* * *

די באציונג פון דער שטעטישער קריסטלעכער באפעלקערונג צו די יידן איז אין אלגעמיין אוּן פּאַרמעל געווען א טאָלעראנטע. די באאמטע האָבן געזען געוואָסן פון קרעדיט ביים יידישן סוחר אוּן בעל־מלאכה. די פּוילישע ריכטער האָבן זיך גאנץ גוט געפילט יעדן נאָכמיטיק ביים טרינקען זייער פּלאש ביר אין חדר מיוחד פון בראנדעסע צוקערניע, כאָטש אידעיש זענען זיי נישט

געווען פריי פון אנטי־יידישע פאַראורטיילן.

די פויערים פון די דערפער זענען געשטאנען אונטערן איינפלוס פון די אוקראיניש קולטור־פאריינען „פראַשוויטא"; עס זענען אויפגעקומען, ווי שוין דערמאנט, קאַאָפּעראַטיוון, וואָס האָבן אויפגעקויפט דירעקט ביים פויער זייגע פראָדוקטן און אים געליפערט אלץ דאָס נייטיקע. דאָס האָט נאטירלעך געשאפן א שטארקע קאָנקורענץ פאר דעם יידישן דאָרפס־איינווינער (און אויך דאָרפס־גייער). דער האנדל מיט די גויים איז געוואָרן שטארק איינגעשרומפן.

בנוגע די קריסטלעך־יידישע באציונגען אין הוסיאטין איז צו פארצייכענען צוויי טראגישע געשעענישן: זומער 1929 האָט א גרופע חלוצים געארבעט אויף די פעלדער אין דאָרף קיערניטשקי. אין רעזולטאט פון א באליידיקנדיקער האנדלונג קעגן א חלוצה, איז אויסגעבראָכן א קריגעריי און א געשלעג צווישן די יידן און די קריסטלעכע פאָרנאלעס (טאָג־לענער, געדונגענע ארבעטער) און איינער פון די לעצטע איז אזוי פאטאל פארוונדעט געוואָרן, אז ער איז אויפן צווייטן טאָג געשטאָרבן. זעלבסטפארשטענדלעך, אז די חלוצים האָבן זיך נישט מתכוון געווען צו דערהרג׳נען דעם אָנגרייפער און די באדויענדיקע פאסירנוג איז געשען אומגערן. אָבער דער דאמאָלסדיקער נאָמינירטער בירגערמייסטער פון הוסיאטין, וו. טארנאָווסקי, האָט צוליב פערזענלעכע סיבות געוואָלט אויסנוצן דעם טראגישן פאל און איינאָרדענען אן עפענטלעכע לוויה מיט אן אָרקעסטער און הספד־רעדעס דווקא אין שטאָט, כדי צו העצן דעם המון קעגן דער יידישער באפעלקערונג אין הוסיאטין.

די יידן זענען געוואָרן בעהערשט פון א פאניק און עטלעכע פאמיליעס האָבן פארלאָזט זייערע היימען מחמת מורא פאר א פאָגראם.

אָבער די פאָליציי, נעמענדיק אין אכט די ערנסטקייט פון דער לאגע און די וואָרענונגען פון דער יידישער יוגנט צו שטעלן א פעסטן וויידערשטאנד, האָט פארבאָטן די דעמאָנסטראציע. דאָך האָט דער המון, וואָס האָט אָנטייל גענומען אין דער לווייה־פראָצעסיע, געמאכט פיינטלעכע אויסרופן קעגן די יידן, געוואָרפן שטיינער אויף א סך יידישע הייזער און אויסגעבראָכן שויבן.

נאָך דער פיינלעכער געשעעניש האָט דער יידישער ציבור אין הוסיאטין געמאכט אן אָנקלאגע אויף דעם דערמאָנטן בירגערמייסטער און געפאָדערט אים צו באזייטיקן. די באטרעפנדיקע פעטיציע איז אונטערגעשריבן געוואָרן דורך דער קהילה, הרב ר׳ יעקב רינגעל, קרעדיט־פארבאנד און דורך דעם רוב פון די יידישע הוסיאטינער איינווינער.

(מיר ברענגען באזונדער אן אויסשניט מיט די חתימות פון דעם אָריגינעלן דאָקומענט. אחוץ פיר אונטערגעשריבענע, דהיינו: פייוויש אלטשילער, ישראל בירנבוים, מענדל יעגענדאָרף און לייב כ"ץ, זענען אלע אנדערע אומגעקומען אין דער שואה).

די צווייטע טרויעריקע פּאַסירונג איז פּאַרגעקומען אין יאָר 1937 (אָדער 1938). ס'איז אויסגעפירט געוואָרן אין הוסיאטין א מאָרד איבער א יידישן פּאר־מעגלעכן סוחר, שיעלע ווינקלער. אין אן אָוונט, וועז ער האָט זיך געפונען איינער אליין אין זיין געשעפּטס־לאָקאל, איז ער דורך 2—3 באנדיטן דערשטאָכן געוואָרן אויף טויט.

די רוצחים זענען קיין מאָל נישט אנדעקט געוואָרן. מע' האָט אָנגענומען, אז דאָס זענען געווען אוקראיניש טערָאריסטן, וואָס האָבן געוואָלט רויבן געלט פּאר זייער אָרגאניזאציע.

די אלץ שטייגנדיקע אנטיסעמיטישע פּאָליטיק פון דער פּוילישער מאכט און איר דערנענטערנוג צו דער נאצישער דייטשער רעגירונג, די יידנהעצערישע רעדעס פון היטלער און זיינע מיניסטאָרן, די פּארברעכערישע מעשים קעגן די יידן אין דייטשלאנד, די „קריסטאל־נאכט", גירוש זבאָנש ן [35] אז"וו, האָבן שטאַרק געווירקט, אזוי ווי איבעראל, אויף די יידן אין הוסיאטין, די שטימונג איז געווען זייער א געדרוקטע. מע' האָט געפילט, אז עס רוקט אָן א פאטאליסטיש ב י י ז, קעגן וועלכן מען איז אָנמעכטיק און אומבאהאָלפן.

---

35) קריסטאל־נאכט — נאצישע פּאָגראָמען אויף יידן אין דייטשלאנד, דעם 9־טן און 10־טן נאָוועמבער 1938, בעת וועלכע ס'זענען אויסגעהאקט געוואָרן א סך שויבן אין יידישע הייזער און געשעפטן.

זבאָנשין — א גרענעץ־סטאציע אין דער געגנט פון פּאָזנאן, צווישן דייטשלאנד און פּוילן. דאָרט אהין, אויף דעם שטח פון „קיינעמס לאנד", זענען א־7000 יידן, פּוילישע בירגער, ארויסגעטריבן געוואָרן פון דייטשלאנד, א קורצע צייט פּאר דער „קריסטאל־נאכט".

צבי הערשקאָוויטש

צווישן צוויי וועלטן, צווישן צוויי מלחמות

געווען איז אמאָל א שטעטעלע אין טאָל צווישן צוויי בערג, צווישן צוויי וועלטן, אָרעם, האלב חרוב, שטיל און באשיידן, האָט דאָס שטעטל מיט שטאָלץ געטראָגן דעם גורל פון א יורד. אויף די האלב באַווויינטע גאַסן האָט זיך נאָך דאָ און דאָרט געזעען א שפור פון אמאָליקן גלאנץ און רייכטום. דאָ און דאָרט

א גרופּע יוגנטלעכע „פלאגערס", רעקרוטן צום פוילישן מיליטער־דינסט.
דער צווייטער פון לינקס איז צבי הערשקאָוויטש, דער מחבר פון דער באשרייבונג

האָט נאָך אָ ייד מיט אַן אויפגעריסענעם קאָפּ שפאצירט איבער די גאסן פון שטעטל און מיט זיכערקייט אין זיין גאנג, וואָס האָט דערציילט פון אמאָליקן גדלות, געווארט, אז אלע זאָלן אים אקעגן טראָגן דעם „גוט־מאָרגן".

אין עטלעכע יורדישע הייזער זיינען שוין לאנג פארזעסענע בתולות געזעסן און געווארט אויף זייער באשערטן. בחורים, וואָס האָבן שוין אליין געמעגט פירן

---

* די רעדאקציע האָט טיילווייז איבערגעלאָזט די אָריגינעלע טראנסקריפּציע פון דעם מחבר (צ. ב. ניט, זיינען, אנשטאט: נישט, זענען א"א).

זייערע זון צו דר חופה, זיינען נאך אלץ געווען באשעפטיקט מיט זוכן דעם פּאַסיקן שותף פאר דעם ביסל יאָרן, וואָס זיי איז נאָך פּאַרבליבן צו פירן אַ משפּחה־לעבן, ווי גאָט האָט געבאָטן.

טאטעס האָבן נאָך אלץ נישט פארשטאנען, אז זייערע זין לעבן שוין אין א נייער וועלט „ככל הגויים" — אַנדערש ווי זיי אליין האָבן ביז איצט געטאָן. מאמעס האָבן מיט פארקרומטע נעזער געקוקט אויף זייערע טעכטער, זענדיק זיי שפאצירן אין גאס מיטן „שניידערס בחור"... אלטע און נייע שטרעמונגען האָבן זיך צעגויפגעשטויסן אויף דער יידישער גאס, און דאָס שטעטל האָט אַלץ געלעבט און געוואָרעמט זיך אין דער שיינקייט פון דער אַרומיקער נאטור, אין דער גלאָריע פון דער נישט ווייטער פארגאנגענהייט און אין א האָפענונג אויף א שענערע צוקונפט.

הארט ביי דער גרענעץ פון צוויי לענדער, צוויי וועלטן, איז געלעגן דאָס שטעטל הוסיאטין. פון הינטן האָט זיך געצויגן דאָס נישט דערבאקענע, פוסטע און שטאָלצע האלב פאשיסטיש־שליאכעצקיש פוילן, (וואָס איז אַפּגעווישט געוואָרן אין צוויי קורצע וואָכן דורכן אכזריות'דיקן נאצישן רוצח) און אין פראָנט — האָט זיך רחבות'דיק צעלייגט די מדינה, וואָס האָט זיך אָפּגעטיילט מיט אן אייזערנער וואנט פון דער איבעריקער וועלט און מיט א שטילשווייגנדיקן בליק אראָפּגעקוקט אויף אונדזער שטעטל פון בארג, איבערן שמאָלן שטילן טייכל זברוטש.

אויף יענער זייט זברוטש איז אין האלב־טויטער שטילקייט געלעגן אויך א קליין שטעטעלע מיטן זעלבן נאָמען. מיר, פון דער פוילישער זייט, האָבן קיינמאָל ניט געוווצט קיין אנדער נאָמען פאר דעם „גוסיאטין" פון דער סאָוויעטישער זייט. וועג מען האָט געריידט וועגן „שטעטל", האָט יעדער פאָרשטאנען אז מע'מיינט דאָס שטעטל איבער דער בריק. די בריק... אמאָל איז דאָ געווען א בריטע הילצערנע בריק, וואָס האָט פאָראייניקט ביידע לענדער. גרויסע מסחרים זיינען געפירט געוואָרן צווישן דער ריזיקער רוסלאנד און דער קייזערלעך־קעניגליכער פּראָווינץ גאליציע... היינט זיינען בלויז עטלעכע שטיקער האָלץ פארבליבן שטעקן אין וואסער, ווי א זכר פון אמאָליקע צייטן...

איז זיך אזוי גלאָפן דאָס לעבן, שטיל, מאָנאָטאָן, אין שאָטן פון סאָוויעטישן ספּינקס, און מענטשן האָבן געדענקט, אַז אַזוי וועט עס שוין דויערן עד סוף כל הדורות. און דאָך... ניטאָ קיין אייביקייט אויף דער זינדיקער וועלט, אחוץ דעם באשעפער און די בלויע הימלען איבער אונדזערע קעפ. אפילו דאָס יורדישע לעבן פון שטעטל מיט זיין גלאָרייכער פארגאנגענהייט און נעבעכדיקער קעגנווארט,

איז, גלייך ווי א סך אנדערע יידישע שטעטלעך אין פוילן, אראָפּ פון דער מאפּע פון יידישן לעבן. און כאָטש עס איז געווען אַרעם און קליין, איז עס דאָך געווען מיינס, און דיינס. דאָרט האָבן מיר ביידע מיט פּארזשמורעטע אויגן די פּינצטערע־ליכטיקע וועלט צום ערשטן מאָל דערזען. דאָרט האָבן מיר אונדזערע ערשטע טריט געשטעלט, אונדזערע יוגנט חלומות געווען, אונדזער בענקשאפט צו ציון אין לידער אויסגעזונגען אין „האָראָס" אויסגעטאנצט. געווען איז עס א שטיק פון אונדזער לעבן, און היינט... היינט באלאנגט עס צום אמאָל. ניטאָ — און וועט מער קיינמאָל ניט זיין!

* * *

א ברייטער ווייסער שאָסיי קומט צעלויפן פון דער שכנותדיקער קרייז־שטאָט קאָפּיטשינצע, שטעלט זיך אָפּ ביי די חורבות פון אמאָל אַזוי גרויסן באנהויף. אנטקעגן איבער דער סטאציע רויט־ציגלט זיך דעם זיידע אלי׳ס גרויס הויז. אמאָל איז דאָ געווען א בעראק, רופט מען טאקע ביז היינט דעם אלטן ר׳ אלי „פונעם בעראק". אביסעלע ווייטער איז א גרויסער ליידיקער פּלאץ. גרויסע אייזערנע רעדער סטערטשען ארויס פון דער ערד און הויפּנס צעקרישלטע ציגל וואָלגערן זיך נישט אָפּגערוימטע ארום און ארום. דעם פּלאץ רופט מען דער טאָרטאק... א טאָרטאק איז דאָ אמאָל געווען... היינט איז א נאָמען פאָרבליבן.

לויפט זיך דער ווייסער שאָסיי, באגריסט זיך היימישלעך מיט די גרינע געטרעפער פון דער רעכטער זייט פון באנהויף און נידעריקט זיך צוביסלעך אראָפּ. ביים גרויסן בנין, וואָס טראגט ביז היינט דעם נאָמען „דער שפּיטאָל", איצט האלב אין חורבות און האלב פארנומען דורך דער מילטערישער גרענעץ־וואך, פארהאלט זיך דער וועג פאר א קורצער אָטעם־פויזע, כאפּט א בליק אויף רעכטס צום שטאָטישן צווינטער און לינקס צום יידישן בית עולם. רוקט זיך נאָך אביסעלע אראָפּ און צעטיילט זיך אין צווייען: אויף רעכטס ציט זיך די „גווישע" גאס מיט דעם גרויסן בנין פון דער אוקראיניישער „פּראָשוויטא", אינדערמיט — די גרויסע פּוילישע שול, לינקס אראָפּ לויפט די הויפּט גאס, דער אמאָליקער שטאָלץ פון יידישן הוסיאטין. צוויי גרויסע ספּירטוס לאָמפּן באַלייכטן די לאנגע גאס פון הויכע האָלצערנע סלופּעס.

עטלעכע נייע ציגלענע הייזער רויטלען זיך ביי די זייטן פון וועג. זיינען זיי אָבער געציילטע אויף די רואינען פון אמאָליקע בנינים. האלב איינגעהויקערט, טוליעט זיך לייבעלע פּאָפּעקס כאטקע צום שכנישן אייזערנעם פּלויט פון שלום בראנדעסעס עס הויז. שטיקער ליים פאלן פון די וועגט, דער שטרויענער דאך,

האלב אויסגעפליקט, פארגרינט און פארשוואַרצט פון יאָרן געטרייען דינסט, וואַרעמט זיין צעשויבערטע פלייצע צו דער ליכטיקער זון. ר׳ לייבעלע אליין, אין שווארצן קיילעכדיקן קאפעליוש און טלית קטן איבערן ווייסן, אַנקאָלנער־דיקן העמד, קריכט ארום צווישן די רייען זעק מיט פארשידענע תבואות, ציילט אויס די פרישע אייער פון דער פויערטעס קאָשיק און דינגט זיך שעה׳ן לאנג איבערן פערטל גראָשן — עד לא ידע... אליין דאַרף ער שוין קיין סך ניט האָבן, זיין יידענע קייעט שוין אויך קוים מיטן אַנצאָניקן מויל, אָבער כל זמן מ׳לעבט, דארף מען זיך דינגען...

אָן א זייט פון וועג, אראָפּ צום ראנד פון בארג, שטייט ר׳ ארקעס דירה׳לע. אין דער זייט זעען זיך נאָך די פונדאמענטן פון די אמאָליקע הייזער און מאגאזינען פון פעל, פון וועלכע ר׳ אהרן איז געווען דער באלעבאָס. אין שאָטן פון די רואינען האָבן די זין פון ר׳ ארקע מיט אייגענע הענט אויסגעבויט א שטיבעלע, צוגעטוליעט צום ראנד פון בארג און אוועק פון מענטשנס אויגן. ניטאָ דער אמאָליקער גלאנץ, ניטא די אמאליקע הייזער אוו מסחרים, דארף מען זיך אוו צווישן די היינטיקע אויפגעקומענע גבירים ניט שטופן...

אין סאמע פראָנט פון ר׳ ארקע׳ס שטיינערנער הייזקע, האָט זיך א גאָרטן צעבליט. אליין מיט אייגענע הענט פלאנצן די גאָלדמאנס קארטאָפל, קוקורודזעס און אנדערע גרינצייגן, וואָס פארלייכטערן דעם עול פרנסה און געבן באשעפטי־קונג דער משפחה ביים באארבעטן און ארָפּנעמען די פרוכטן פון גאָרטן.

לעבן נחום אלטשילערס האָלץ־לאגער האָבן זיך אריינגעקוועטש צוויי שטיי־נערנע שטיבער. פון פאָרנט שפּיגלען זיך צו דער זון צוויי באלעגאָלישע וואָגנ׳ס. מעכיל באלעגאָלע איז איינער פון די בכבודיקסטע און פארטרויאונגסווערטסטע יידן. טאָג איין, טאָג אויס, פארט ער ארויס פון שטאָט אין דעם ווייטן טשאָרטקאָוו אָדער נאָך ווייטערן טאָרנאָפּאָל, קויפט איין פאר די היגע קרעמער די נויטיקע ארטיקלען. זיין שוואָגער אלי׳ טוט אויך דאָס זעלבע, ער האָט שוין אפילו געלט אויסצולייען צו א סוחר. אָבער פרוווט מען אים איינמאָל אָפּנארן, וואָרט ניט האלטן, איז אויס מיט דער הלואה און אויס מיטן כבוד.

הערש סטעלמאך ווישט זיין קיילעכדיק גלאָנציק פנים, באקוקט א שפּאָגל ניי אויסגעטאָקט רעדל און באלעקט זיך א צופרידענער. וועגן פרנסה דארף הערש ניט זאָרגן, זיינע צוויי האָרעפאשנע הענט העלפן אים שפּייזן זיין גרויסע משפחה בכבוד.

פון ביידע זייטן פון דער הויפּט־גאס זעען זיך צוויי גרויסע תבואה־מאגאזינען.

ברוך ווייטמאן, א הויכער ייד א גבור און א גביר, טוט אַן די פּענסנע אויף דער גרויסער נאַז, שטופּט אריין די האנט אין זאק ווייסע פּאסאַליעס, וואָס א ייד, א קליינער תבואה הענדלער פון א דערבייאיקן דאָרף, האָט אריינגעבראכט, שלעפּט ארויס א פּולע זשמעניע, לייגט אריין איינע און א צווייטע פּאסאַליע צווישן זיינע קינסטלעכע ציין, צעקייעט זיי, און שפּייענדיק אויס בקול רם, ווארפט ער זיי אוועק אויף דער ערד... שמאלץ איז דאָס ? ? ? הא ? ס׳איז דאָך ווייך ווי... כ׳בעט אך איבער !

טאָג איין טאָג אויס דינגען זיך יידן מיט זייערע סוחרים איבער די פּרייזן, דינגען זיך פּויערים מיט די יידן, און דערווייל, דערווייל קייקלען זיך פּויערישע וועגעלעך בארג־אראָפּ אין שטעטל, שיטן זיך גאָלדענע קערנדלעך אין די ברעטערנע יידישע זאסיקעס, קלינגען טעלעפּאָנען : „האללאָ, לעמבערג ? ? ?". יידן לויפן, יידן זאָרגן, יידן קרעכצן, דערלייגן שטענדיק געלט... און לייגן צענויף שיינע נדנים פּאר די איבערדערוואקסענע טעכטער, האנדלען זיך איין זיידענע יינגערמאנטשיקעס, דאָקטוירים, פּראָפּעסאָרן, אָדער סתם יחוס־קינדער פּאר שנורן און איידעמס, שיקן זייערע קינדער לערנען אין גרויס־שטאָטישע גימנאזיעס און אוניווערסיטעטן, ריידן און טראכטן פון גאָט און עולם הבא, און כאפּן דערווייל אריין וויפיל ס׳לאָזט זיך פון דעם געשמאקן עולם הזה׳דיקן טיש. ווייל... דאָס לעבן איז קורץ, און וואָס מ׳גרייט זיך אָן אין ווינטער, האָט מען אויפ׳ן זומער !

* * *

צווישן הויכע שטויסן ברעטער און באלקעס, באווייזט זיך א שווארצער דארער קאפּעליוש. שטויב און שימל ליגט שוין אויף פּראנץ יאָזעפּס קבר. די עסטרייכישע מדינה ליגט אן איינגעשלונגענע אין היטלערס נאצישן בויך, אָבער ר׳ אברהם טראָגט נאָך אלץ דעם קיילעכדיקן צעלינדער. קוקט אויף זיינע בנים און מיט א טיפּן זיפּץ דערמאָנט ער די אלטע גוטע צייטן... „אי אי, אמאָל — האָבן יונגעלייט איבערגעקערט א וועלט, „געבאָוועט מאָווערן". שקאָלעס געסטראָיעט, ביים גראף אן ארענדע געגומען, די ראָגאטקעס געהאלטן... היינט... אי אי... זיצט איינער און שפּילט א גאנצן טאָג א „זעקס און זעכציק", דעם צווייטן זעט מען גאָרנישט, ער שלעפּט זיך ארום מיט א מויד גאָר... און דער דריטער, דער דריטער לעזט מעשה־ביכלעך ! וואָס שרייבט ער דאָרט דער פּארעך ?..."

אונטערן גרויסן בוים, וואָס ווארפט א קילנדיקן שאָטן אויף די פארחלש׳טע שטאָטישע ליידיקגייער, שטייט פיניע טשערקעס. זיין פון פנים רויטלט זיך אפילו אין שאָטן פון בוים. ער האָט שוין די גאנצע וועלט פארזאָרגט, פילסודסקי און סלאוועק, די ענדעקעס מיט דער פריסטאָראָווא, יאָ מלחמה, נישט מלחמה, בע, מע, אלץ איז רעטעך... דער עיקר — ווי טייער זיינען היינט „לאָקשן" ?... וועו איר זאָלט נישט דורכגיין אין גאס, שטייט פיניע אונטערן בוים, האלט זיין רעכטע האנט אין דער הינטערשטער קעשענע און קוועטשט א פעקל „גרינע בלעטלעך". דוכט זיך, קיינער האָט נאָך פיניע"ן נישט געזען טאָן א האנט אין קאלט וואסער, אָבער אויף פרנסה — האָט ער זיך נאָך קיינמאָל ניט באקלאָגט. אמת טאָקע, א גראָשן פאר קרן קימת האָט מען נאָך ביי אים נישט באוויזן צו באקומען, וואָסי, ער איז א סוחר ? זאָלן די קרעמער געבן !...

זיין פאטער, ר׳ לאָזער איז א גאסט אין שטעטל. א גאנץ קיילעכדיק יאָר פאָרט ער ארום איבער דער מדינה, און העלפט דעם בורא עולם, מזווג זווגים זיין. ביז היינט האָט ער נאָך קיין שידוך ניט צוזאמענגעפירט, אָבער א בריוול דארף מען דאָך שרייבן אין תשובה איז מען מחוייב צו געבן. טאָ גיט־זשע, ר׳ איד, א זלאָטע אויף א פאָסט־קארטל, טאָמער האָט איר נישט קיין מזומן, איז א פאָר מארקן אויך קיין באָוול ניט...

שטרעקט ער אויס יעדן שלום עליכם, ענטפערט מען מיט א ציגארעטל, א מאָל אויך מיט א קובא־ציגאר, און אז די הייליקע טעג טוען זיך באווייזן... קומט ר׳ לאָזער צוריק צו די היימישע ברעגעס. ער טראָגט מיט שטאָלץ זיין הויכן גוף, איינגעהילט אין א זיידענער קאפאָטע, קעמט די לאנגע בלאָנד־גרויע באָרד מיט די שפיצן פון די פעטע פינגער און שעפט נחת פון זייגע בנים ובנות... ווי אין פסוק שטייט. קיין עין הרע, אלע ווי פון איין שטיק געשניטן... כ׳וואָלט קיינעם נישט מקנא געווען צו קריגן א געלט פון איינער פון ר׳ לאָזערס טעכטער... אָבער פיינע, אנשטענדיקע, זיינען אלע, און מ׳העלפט דעם טאטן ארויס אין פרנסה אויכעט... טאָמער ווילט איר א מציאה׳לע, קענט איר קריגן א קאָלעקציע פיינע ציגארן און ציגארעטלעך, אלץ פון בעסטן מין (קיין פשוט׳ע נעמט ר׳ לאָזער נישט אין... קעשענע), איר קענט אויך קריגן פאָסט קארטלעך און אפילו מארקן, אז איר ווילט... שרייבן, זאָגט איר, האָט ר׳ לאָזער פארגעסן ? ווייס איך וואָס ! איז עס א זיווג — וועט שוין במילא זיין... אויב חלילה, נישט, טאָ פארוואָס זאָל ער זיין דער שלעכטער שליח... פארלאָזט זיך אויף ר׳ לאָזערן !

אויפן הויכן אייזערנעם פלויט, שטייט א גרויסער האָן, זייגע פליגל ברייט

צעשפרייט. ער שאָקלט מיט זיין רויטן קאם און דורכן שמאָלן שנאָבל גאָרגלען זיך ארויס האָנערישע ווערטער... פּאניע מעצענאסיע, וואָס איז דאָ־דאָ צו רעדן... שיין געווען, געלט געהאָט, אלץ איז געווען אמאָל. היינט זיינען מיר אלטע אָפּגעשמיסענע הושענות און מיר לעבן מיט זכרונות... דער אלטיטשקער דאָקטאָר גלעט דעם האָן מיט זיין ליבנדיקער האנט, קייעט דעם גראָבן ציגאר אין זיין פלייש מויל און ענטפערט מיט א שמייכל: „אי טי גלופּי מאציו!"...

* * *

ביי דער שטאָטישער קערניצע פאלט די גויאישע גאס ווידער ארייז אין שויס פון איר מאמען, לויפט מיט א ווייל ביזן צענטער פון שטאָט. דאָ צעטיילן זיך די וועגן ווידער. אויף רעכטס שפּאלט זיך אָפּ די קרעמערישע גאס און לינקס — דעם רבינ'ס הויף...

שוין יאָרן, אז דער צדיק האָט זיינע חסידים, זיין הויף און זיין רעביסטוע אריבערגעפירט קיין ווין. דער ריזיקער הויף ליגט אין חורבות. פון דער בארימטער קלויז איז בלויז דער פּאָליש פארבליבן. אין דעם קעלער פּראָווט זיין רעביסטווע ר' אלי' שארגראָדער, דער מלמד פון יינג און אלט. ער קייעט דעם שפּיץ פון זיין גרויער באָרד, קוקט אויפן הייפעלע תלמידים מיט א באדויערנדיקן בליק, און א שארף ררריישערדיקע קללה רייסט זיך ארויס פון זיין אָנ־צייניקן מויל... „א רררוח אין דיין טאטנס זון אררריין, דו שייגעץ אייניער! פוטבאָל גייט עס גאָר א יידישער בחור שפּילן, מיט אלע שקצים גלייך? הא?" א טיפער זיפץ רייסט זיך ארויס פון דער האָריקער צעכראסטעטער ברוסט... „אי! אי!... ניטאָ מיט וועמען א פּרק משנ'ות, א דף גמרא אָפּצולערנען... שיין דערלעבט, שיין"...

אז ס'קומט שמחת תורה, לעבט ר' אלי' אויף, נעמט א שיינע עטלעכע כוסות, כאפּט דעם גרעסטן ספר א ן זיין אלטער קרעפּקער האנט, זינגט און טאנצט, ווי אין די אלטע גוטע צייטן.

ר' אלי' זאָגט — ער איז אקאָרשט שמונה עשרה געוואָרן... ס'הייסט די ערשטע שבעים שנה רעכנט ער שוין נישט, א קיימא לן, פון אכצן יאָר און היינט פילט ער זיך ווי א חתן בחור. יאָ! ער איז דער חתן און די תורה איז זיין כלה... איז לחיים אידן, פריילעך זאָל זיין. כל זמן ס'איז נאָך דאָ כח און אביסל „זעקס און נייניציקער" — קען מען האָפן אויף ארוכת ימים...

* * *

אײנמאָל א יאָר קומט דער רבי פון ווין צופארן מיט א שטאָב גבאים. א מחנה נאָכשלעפנדיקע זיך חסידים באלעבט דאָס האלב טויטע שטעטל. ס׳איז ליהודים... אָט איז ארעלע יושב. א זקן, אייגעהויקערט, האלב בלינד, וואלגערט זיך אלע יאָרן אונטער די קלויזישע הרובעס. שאָקלט מיט זיין אויסגעקראָכן בערדל, דערציילט נסים פון „א׳ם אליין״ און ווינטשט זיך נאָך משיח׳ן צו דערלעבן. בערעלע משרת רוקט זיך, באלד אין פרימאָרגן, אריין אין הויז. שטרעקט אויס די הענט צום קאלטן אויוון און, רייבנדיק אייגע אין דער אנדערער, פרעגט ער, דער באלעבאָסטע... האָסט אפשר א גלעזעלע ווארעמס?... א מינוטקעלע ר׳ כערל, דאָס וואסער איז שוין קאלט, כ׳וועל עס דערווארעמען... — פארענטפערט זיך זיסל — ...ס׳מאכט נישט, ס׳מאכט נישט — ענטפערט ווידער ר׳ בערל... זאָל זיין קאלט, אבי ווארעמס...

אויפן בית עולם איז עמך... ישראל שוחט, אין גרויסן שווארצן סאמעטענעם קאפעליוש, מאָלט די „מאָלא״ס ווי א מילעכל און שטופט די גרייצערס אין דער זייטן־קעשענע פון דער ברייטער בעקעשע. צווישן א „קדיש״ און „אל מלא״ — דערמאנט זיך ר׳ ישראל אָן די בעלזער צייטן... געזעסן איז מען זיך אין א ישיבה, געלרנט תורה מיט א בעלזער נוסח, אפילו דער קוועטש מיטן גראָבן פינגער איז עפעס אזוי מה טוב ומה נעים׳דיק געווען... אי אי, ניטאָ די אמאָליקע צייטן... אקעגנאיבער דעם יינגן סרוליק איז אן אנדער ישיבה בחור׳ל געזעסן. מיט איין האנט געדרייט זיינע רויטע פאה׳קעלעך און מיט דער צווייטער, געמישט די בלעטלעך פון עפעס א טריפה־פסול... דוכט זיך חיים נחמן ביאליק — דער מחבר פון א העברעיש ביכל געווען, וואָס דער רויטער דארער ישיבה־בחור׳ל האָט זיך אזוי פאָסמאקעווענט דאמ׳ט... יע, יע, היינט איז אורי צבי גרינבערג א משורר ביי אידן, פירט די פאָליטיק ביי זשאבאָטינסקיס חבריא, און פאָכעט מיט זיינע שארפע ווערטער שוין ניט פון אונטערן בעלעמער... און זיין חבר סרוליק איז א חזן, שוחט, מוהל ומסדר קדושין ביי אידן אין פארוואָרפענעם שטעטל הוסיאטין...

צוזאמען מיט דער מחנה חסידים זיינען אויך געקומען סתם אידן און אידענעס, כאפן א ברכה ביים רבין און טאקע שוין ביי איין וועג זיין אויף קבר אבות. ר׳ וואָוויק, דער הויכער קלוגער אי׳ד, פירט ארום די געסט צווישן די פארוואָקסענע קברים און געפינט אויס טאטעס, מאמעס, ווייבער און מענער שהלכו לעולמם...

אַלע האָט ער זיי געקענט ביים לעבן, און אלע האָט ער זיי מיט זיינע הענט די שארבעלעך אויף די אויגן געלייגט. אזוי שוין יאָרן און יאָרן, אז ר׳ וואָוויק איז משמש די קהילה קדושה. א שמחה׳לע ביי אידן, איז ר׳ וואָוויק דער הויפט-מחותן, מאכט זיך, ל״ע, א מת־מצוה — איז ר׳ וואָוויק זיך מתעסק. שטענדיק איז ר׳ וואָוויק גרייט צו עבודת הקודש, זומער און ווינטער.

ביים אריינגאנג צום אוהל, וואו ס׳ליגט דער אלטער צדיק ע״ה, שטייען די אָר׳מע שלעפערקעס, די קלאָג-יידענעס און עטלעכע כלי קודש. א גאנץ קיילעכדיק יאָר ווארטן זיי אויפן פעטן ביסן. באווייזט זיך דער ערשטער טאָג פון חודש אלול, און ס׳גיט א בלאָז א קבר אבות לופטל — האלטן זיי שוין גרייט „מענה לשון״, און פארנעמען זייערע פלעצער, ווער ביים טויער, ווער ביים אוהל און ווער ביי דער זייט פון „מלא״־מאכער. די חיים־וואָלווענע האָט שוין איר חזקה. זי קען אלע אורחים ביי די נעמען, זי געדענקט אפילו ווי מ׳האָט דעם טאטע געהופן, א קלייניקייט — די חיים וואָלווענע... קיינער וועט ניט וואגן, איר חזקה אָנצורירן, טאָמער יאָ... בעסער טעשעפעט נישט, מיט דער חיים וואָלווענע...

פאר די קוויטל־שרייבער איז עס גאָר א גוטע צייט. יידן דארפן זיך אראָפריידן פון הארצן, ווייניק צרות דאָ ביי יידן. ר׳ יאנקעל דארף א טאָכטער חתונה מאכן, ר׳ משה האָט צרות מיט די בעלי חובות, ר׳ זרח האלט ביים אָנזעצן, אויף אלץ דארף מען א ישועה, איז — שרייבט מען. דער גרויסער קאסטן אינמיטן אוהל שלינגט איין הונדערטער טויזנטער קוויטלעך יאָר־יערלעך, און יידן האָפן געהאָלפן צו ווערן...

אין רחבות־ד׳קן הויז פון יאנקעלע ר׳ שלום׳ס זאָמען זיך די חסידים... ביי לאנגע טישן זיצט מען אויסגעזעצט און מ׳וואָרט צו הערן און זען דעם רבין.

מיט פאוואָלינקע, געציילטע טריט אין לאָק שטיוועלעך און אטלאסענער קאפאָטע, דערנענטערט זיך דער צד׳ק. אין ביידע זייטן די געטרייע גבאים ר׳ ליפא און ר׳ יאָסעלע. דער עולם שטעלט זיך אויף מיט דרך ארץ און ווארט... דער רבי׳ פארנעמט דעם אויבן אָן, גלעט זיין לאנגע, אויסגעפוצטע באָרד, און זיינע שטילע טיפע אויגען ווארפן קורצע בליקן אויף די פנימער פון די חסידים... ער זעצט זיך אוועק און דער עולם אויך. באווייזן זיך די סארווערס. מ׳דערלאנגט א טעלערל גאָלדענע־יויך. דער רבי נעמט דעם לעפל אין די פינגער, טינקט אים איין קוים קוים אין דער יויך און לאָזט אראָפּ דעם לעפל צוריק אין טעלער אריין. ווי א מחנה היישעריקן, גיבן זיך די חסידים א וואָרף אויפן טעלער, מ׳שלעפט

מיט הענט די לאַקשן, מ׳רייסט דעם טעלער צו זיך, יעדער וויל כאַטש טועם זיין פון רבי׳נס שיריים...

שטילער גייט עס צו ביים פּראַוועז זיך... דער גבאי לאַזט אריין בלויז אייניציקווייז. א קוויטל אין איין האנט און א פּדיון אין דער צווייטער. א הויפן דאַלארן און זילבערנע מטבעות ליגט פארן רבין אויפן טיש. קומט א ייד א באלעבאַס, לייגט ער אוועק א שיינעם פּדיון. דער רבי הייסט זיך אים זעצן, הערט אויס געדולדיק אלע זיינע טענות און וויינטשט אים אַפּ... דער אויבערשטער וועט העלפן. קומט אן אַרימאן, דערלאנגט ער „שלום״ מיט די שפּיצן פון זיינע איידעלע פינגער, נעמט אראַפּ א פּאָר מטבעות פון דעם הויפן און קוועטשט זיי אים אריין אין האנט. — גיי א היים, מרדכי בער... דער אויבערשטער וועט העלפן...

נאכן פּראַוועז זיך, טרינקען יידן א „לחיים״, מ׳וויינטשט זיך, אז וואַס דער רבי האַט געזאַגט, זאַל מקוים ווערן און מע׳קלויבט זיך אין וועג אריין צוריק אהיים, צו די אלטע מסחרים און אלטע צרות... ביז איבער א יאָר, אי״ה, דער אויבערשטער וועט העלפן. מע׳דארף לעבן מיט בטחון, ר׳ ייד...

* * *

צווישן רבינס הויף און דער קרעמערישער גאס, שטייט ווי א מחיצה — די סאַדע־וואסער־בודקע... אהער קומען אלע... יונגע — א ביסעל נייעס זיך דערוויסן, אלטע — נאָר א פערטעלע משקה, זיך דאַס הארץ צו דערקוויקן. א יידיש הויז טאָר ניט זיין אָן א ביסעלע משקה. איז א שמחה׳לע — איז לחיים, ח״ו א צרה — איז לחיים, ברענגט אן ערל עפּעס אריין אין שטוב, אויז ביי א גלעזל משקה תמיד לייכטער צוצוקלאפּן א געשעפּט...

אפילו חוה׳ס טעכטער מיידן נישט אויס ר׳ יאָסלס סאַדע־וואסער־בודקע. ווייבלעך קומען זוכן פארשפּעטיקטע מענער, אמאָל אן־אייגענעם, אמאָל סתם א הויז־פריינט. מיידלעך קוקן שעמעוועדיק אריין, צי דער בחור האַט זיך נישט אמאָל פארטענה׳ט און פארגעסן, אז זיין מיידל וואַרט אין עק פון גאס... דאָ פירט זיך א געניעור חשבון פון געלונגענע און נישט געלונגענע ראנדקעס, ווער אין וועמען ס׳האַט זיך פארליבט, ווער מיט וועמען זיך צעקריגט. וועמען מ׳האַט געזען פון דאַרטן... שפּעט ביינאכט ארויסגיין...

דארף דער שטייער־אינספּעקטאָר זיך באווייזן, ווייסט מען פריער ביי ר׳ יאָסלען... גייט א יידענע צו קינד, קומט מען צו ר׳ יאָסלען נאָר א לימענע, א מאראנץ.

ביי ר׳ יאַסלען קריגט מען אלץ. אביסעלע מאלאגא־וויין, און שליוואָוויץ, אפילו א גוט שטיקעלע געגדזענע סאלאמע מיט א פריש ווייצן־ראזעווע פון שיינע־ליבעס בעקעריי.

אוי, יידן — א מחיה!

* * *

אין דער אונטערשטער זייט פון דער סאַדע־וואסער בודקע, הויבט זיך אַן די סוחרישע גאס...

פון דער שיעלע׳כעס שפיצעריי שטעקן ארויס זייערע גענע שטרויענע, לאנגע העלדזער צוויי אויסגעדרייטע רייז־בעזעמעס. א שטיקל צעבראָכענער שפיגל באַבמלט זיך אויף א שטריקל ביי בענדיכע דער גלעזערינס פענצטער. סרול קרופניק קראצט דאָס שיטערע בערדל ביים ציילן פרישע אייער פון א פויערטעס קיישל. נעמט אַן אַיי אין קולאק, לויכט עס דורך קעגן דער זון און לייגט עס צו — צו א היפשן הויפן. די פויערטע לוידיקט אויס איר קיישל, נעמט ארויס א גרויסן הערינג פון א פעסל, קוועטשט מיט די פינגער, געפינט א מילכל אין הערינגס בויך און שמייכלט א צופרידענע... די כלאַפצעס וועלן זיך באלעקן!

פון איציעטעס געוועלבל טראַגט זיך א שארפער ריח פון רינדערנער לעדער און זוילן.

פון דיצעמענטענע געוועלבלעך הערט זיך חיים שוחט׳ס דינגענישי: „טשויעטע, א קילקאַ דאסטע...״ שוין אראַפגעלאַזט א העלפט פון פרייז און נאַך א קוועטש, און דער ערל מאכט זיך אלץ געפגר׳ט... וואַסי? ער האַט נישט קיין ממתקים... און הייבט גיי זיי אַ... קרעמער... פארלאַזט זיך טאקע ניט חיימ׳ל אויפן מסחר אליין, און העלפט זיך ארויס מיט אביסל חזנות, אביסל שחיטה און א „זמן כפרתינו״ ווארפט אויך אראַפ א פאַר גילדן, און אזוי מוטשען זיך יידן מיט פרנסה. פון די פיר טויערן הערט זיך א צארט־מעלאַדיש בעסאראביש נגונ׳דל... דער איידעמל אויף קעסט זיצט אין באזיע דער לאַפאטעכעס קראַם, ציפט זיין גענל שפראַצנדיק בערדל און קוויקט זיך מיט א שטיקעלע „עין יעקב״... די שוויגער שטייט פאַרטיפט אין א שמועס׳ל מיט איר שכנטע, יהודית׳קע, און ווען א פארבלאַנדזשעטער קונה באווייזט זיך אויפן שוועל פון קרעמל, הערט זיך פון צווישן די דפים פון פארגעלטן „עין יעקב״... נו אַ, אן ערלת, קונה... דאָס פארשטענדיקט ער זיך מיט דער שוויגער אין לשון קודש, ניט אויפהויבנדיק די אויגן פון ספר... ניט געפערלעך, די ערלת קען אויסווארטן ביז ער וועט ענדיקן

דעם דף, מ׳קען דאָך ניט איבערגיין פון לשון קודש צו לשון עכו״ם אזוי סתם צוליב פֿרנסה וועגן... און וועז ער איז פֿארטיק מיטן דף און די שוויגער מיטן מעשה׳לע, איז פון קונה שוין קיין שפּאָר ניטאָ...

צווישן ליימענע טעפּ, לאדישטשעס און האָלצערנע לעפּל זיצט איידעלע, די משוגענע... ס׳הייסט מ׳רופט זי אזוי, אָבער משוגע... מאכט זי אנדערע. אלץ קריגט איר ביי איידיעלען, א מאָסניצע צו שלאָגען פּוטער, טעפּ און לאדישטשעס פאר סמעטענע און זו ערמילך, א לאנגן האָלצערנעם לעפּל צו קוועטשען די בראבאָלעס פאר ווארעניקעס, א שטיקעלע פּערקאל פאר א קליידל, ליינוונט פאר ווינדעלעך, אָדער, מ׳זאָל ניט וויסן דערפון, פאר תכריכים, ל״ע, אלץ איז דאָ. איר דארפט ווארטן א מינוטקעלע ביז זי וועט זיך דערמאנען, ווו זי האָט עס באהאלטן, אמאָל — אין קעלער, אמאָל — צווישן הויפן קישנס און איבערבעטן אין שטענדיק צעוואָרפענעם בעט, אָבער ס׳דאָ, און ס׳א מציאה־כ׳לעבן... וואָסי? איר האָט אפשר קיין מזומן? ...זאָרגט ניט, מ׳וועט אייך באָרגן, איר׳ט שוין מערטשעם באצאָלן... אי וועט איר באצאָלן, פארלאָזט זיך אויף איידען, דערויף רופט מען זי דאָך איידיע די משוגענע... און אויב איר האָט א טאָכטער א פארזעסענע, איז זאָגט נאָר איידיען, זי וועט זי שוין פארשלייערן.

* * *

ס׳איז מארק־טאָג היינט אין שטעטל... יעדן דאָנערשטיק רייסן זיך אָפּ די פּויערים און פּויערטעס פון זייערע שווארצע פּעטע פעלדער, שטאלן, סטאָדאָלעס און פּאסטוויסטקעס און קומען אין שטעטל פארקויפן די פרוכט פון זייער מיפולער ארבעט. לייזער דער לאנגער, א איד א זקן, אין א שווארצן, קיילעכדיקן קאשקעט מיט א שטעקן אין האנט, גייט פון פּור צו פּור, שטופּט אריין א פּאָר פּינגער אין די שטרויענע זיצן פון די פּויערישע וועגעלעך און זוכט א מציאה׳לע. שוין לאנג פארגעסן האָט ר׳ לייזער, וועז ער איז א בן תשעים געוואָרן, אָבער מאכט א יעדן טאָג נאָך אלץ זיין רונדע אין אייגעם פון די ארומיקע דערפער. היינט דאָנערשטיק איז ער אויפן מארק מיט אלע תבואה סוחרים צוגלייך..

וועלוועלע לעפּשע, פּרעסטע מיט זיינע תאוה׳שע בליקן די שיינע פּנימ׳לעך פון די דאָרפישע שיקסלעך... ער קען זיי אלע און אלע קענען אים... ער רוקט זיך אזוי האלב־טאנצנדיק צווישן די וועגעלעך און זינגט זיך צו א לידעלע...

„...דאָ א כאפּ
דאָרט א לאפּ

א מחותן אומעטום...
כ׳דאנק דיר גאַטעניו,
וואַס כ׳בין א ייִד״...

לייזער און שלמה, די צוויי יידישע מארקזיצערס, פאַכן מיט די הענט, טרייבנדיק די זלידנע פליגן פון דעם הויפן אויבסט. די אלטע בילאַאוסקע רייבט אביסל טאבאק צווישן אירע פינגער, שטופט אריין טיף אין נאָז און גיט א הויכן נאַס... אפפפ־פציע... ,,נא זדראַוויע״ ווינטשן איר די שכנים, ענטפערט זי אויף מאמע־לשון ,,א שיינעם דאנק״... יאַרן לאנג זיצט זי דאָ אין מארק מיט מייערלעך, ציבעלעך און קנאָבעלעך. אלע באלעבאַסטעס קען זי ביים נאָמען. די מענאכעמקע, די סרולעכע, די אליעכע און די רעביצין... אָט איז כאנציע די פאַנפאַוואַטע מיטן גרויסן קיישל אויפן בויך... זי מישט און קערט איבער אלץ, וואַס ליגט זאַרגפעלִיק צוזאמענגעלייגט, שלעפט ארויס דאָס בעסטע, וואַס איר געפעלט און לאָזט קיין אנדערע ניט צו, ביז זי איז ניט פארטיק מיטן אייִנקויף. פאר כאנציען ציטערן די מארקזיצערס, אפילו די ביאלאָוסקע מיטן אייזענעם צלם אויפן הארצן וואגט ניט צו באנוצן איר מענה לשון. זי לאָזט כאנציען אויסקלויבן אלץ וואַס זי ווייל, און ווען כאנציעס גרויסער בויך שווימט אוועק מיטן קויש, שיקט איר די בילאַאוסקע נאָך א ברכה אין א ריינעם ערב שבת׳דיקן יידיש... אז וואקסן זאָל זי ווי א ציבעלע... מיטן קאָפּ אין ד׳ערד!

פון שלמה שענקערס גרויסן ביר־סאלאָן טראָגן זיך האלב הייזעריקע ,,קאַלאַמייקעס״. ביי א טישל זיצן עטלעכע פויערים, די העמדער צעשפיליעט, די האָר צעשויבערט. איבערגעקערטע פלעשלעך פון ביר און בראַנפן וואלגערן זיך אונטער די פיס, שטיקלעך ווייסע סאָלאָנינע גלאנצן מיט זייער פעטקייט. א גרויס שווארץ ראזעווע ברויט מיט א מעסער אין זיין קיילעכדיקן רוקן שמייכלט אראָפּ פון טיש מיט א פרישן געזונטן אויסגעבאקענעם פנים. פאניע שליאַמקו! דאיטע שטשע יעדען... הערט זיך אלעמאָל פון אפיר דעם טישל, און אז די שכורע שכורים האָבן שכור׳דיק געשכור׳ט,

האָבן שכור׳דיק געשכור׳ט, האָבן זיי — —

האָבן זיי אזוי לאנג געשכור׳ט ביז זיי זיינען געקומען אהיים מיט.. דער בייטש!..

* * *

פון דעם ברייטן מארק רייסט זיך ארויס א קליין זייטיק, פיציניונקעלע,

בארג־אריוף, בארג־אראָפּ־געסעלע. דאָס זיינען די „פאלאצן" און „גיטער" פון שטאָטישע באלמעלאָכעס און אביונים.

פון מאָשקעס שניידעריי טראָגען זיך צווייערליי קללות. א כאָפּטע קינדערלעך פון פארשידענעם עלטער פון עטלעכע, פריער פארשטאָרבענע מאמעס, יאָגן זיך ארום איבערן גרויסן ווארשטאט און שלעפּן איבערן האַלצערנעם דיל אויסגע־טרענטע ארבל, שטיקלעך פּאַטשעווקע און קעשענעס, פון וועלכע ר׳ מאָשקע דארף בכח גדול צענויפשטעלן אן איבערגעניצעוועטן מלבוש. דער טאטע שעלט מיט ביטערע קללות, די אלטע שוויגער (א מאמע פון א פריער פארשטאָרבן ווייב) שרייט זיך איבער מיטן איידעם, ביז די ערשט ניט לאנג אריינגעבראכטע אלטע מיידל־יינגע ווייבל טרייבט די קינדערלעך ארויס אין גאס, און ר׳ מאָשקע שלעפּט צענויף די לאכעס, ווארפּטע אריבער א פוס איבער א פוס און זינגט זיך צו א ניגונדל:

„בין איך מיר א שניידערל, א גוטער,
א גוטער...
ניי איך פאר ר׳ נתנען א פוטער,
א פוטער...
איך נעם ארויס די אלטע וואטע
און לייג אריין א נייע... שמאטע!"

צווישן א הויפן דעמבענע קלעצלעך זעט זיך משה באָדנערס הויכע, שלאנקע פיגור. ער הויבט הויף דעם ברייטן טאָפּאָר, פארוואָרפט אים ווייט הינטער זיך, און מיט א טיפן ממעמקים׳דיקן זיפץ פאלט דער שארפער טאָפּאָר אויפן גרעלן דעמבענעם קלעצל. שטיקער, גלייך אויסגעמאָסטענע, צעפליען זיך אין די זייטן. דאָס וועלן קלעפּקעס זיין. פון די קלעפּקעס וועט ר׳ משה פעסלעך מאכן, און גערעטענע ווייבער וועלן אין די פעסער אייגזויערן אוגערקעס און קוואסניצעס פאר׳ן ווינטער און פאר׳ן זומער. די באלעבאטים וועלן שלינגען די געברעטענע העלדזלעך און פארבייסן מיט א געשמאקער זויערער אוגערקע...

* * *

ביים פענצטער פון דער האלב פינצטערער, איינשטוביקער דירה, זיצט אן אייגעבויגענער, ר׳ יואל דער זייגערמאכער. א הויפן רעדעלעך און שפּינדעלעך ליגט צעוואָרפן איבערן טיש און ער מעסט און פּאַרט און קוועטשט זיי אריין אין א קיילעכדיקן רעמל. מאכט זיך אמאָל, אז די „יוצרות" — ווערן פארביטן...

נו איז וואָס ? ר׳ יואל האָט צייט, ער׳ט מערטשעם צערעכט מאכן. ער ארבעט און ארבעט ביגיעת כפיים א גאנצע וואָך, און וען די יואל׳עכע מאַנט א גראָשן אויף שבת, קריגט זי — א בייגל מיט א לאָך... קיין פרנסה איז טאקע ניטאָ. אָבער א פרומער ייד, ווי ר׳ יואל, טאָר ניט פארגעסן אז... „כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם"... איז ער זיך טאקע מתעסק מיט דער מצוה פון „פריה ורביה"... ארום דער יואל׳עכעס ברייטן לאנגן ראָק הענגען זיך אָן א צאָל קינדערלעך. מאמע, עסן, מאמע, עסן — מאָנען אלע אין איין קול.. די מאמע טרייבט די קינדער פון זיך אוועק און שיקט אירע הארציקע מענה לשון׳דיקע ברכות צו איר מאן. יואל קוועטשט דאָס שווארצע גלעזל אין זיין לינקן אויג און שמייכלט מיט בטחון... אָט, אָט, עט מען צענויפשטעלן דעם גרויסן וואנט־זייגער, וועט שוין מערטשעם זיין „פינאָסע"... בלויז א קליין, פיצקעלע רעדעלע פעלט נאָך אויס, ווו איז עס ערגעץ אהינגעקומען ? בערעלע, משה׳לע, פישעלע, ווו איז ס׳רעדעלע, הא ?...

פון צווישן דער מאמעס פאָלעס שטרעקט ארויס דאָס קעפעלע דער קלוגסטער פון דער חבריא... פישעלע זב׳טאָטשניק. ער ווינקט מיט די גנבה׳שע שווארצע אויגעלעך, און זוכט א וועג ווי אזוי זיך ארויסצושלייכן אין גאס. פון יענער זייט טיר ווו די שטראָפנדיקע האנט פון דער בייזער מאמע קען שוין ניט דערגרייכן, שרייט פישעלע אריין... מאמע, טאטע... כ׳האָב געמיינט אז ד׳דארפסט שוין ניט האָבן, אָב אך׳ס פארביטן פא א צוקעריקל.

* * *

פון פערלס בעקעריי, טראָגט זיך א געשמאקער זיס-זויערער ריח פון פריש געבאקענעם ברויט. טאקע דאָ אין שטעטל נאָך אנדערע בעקערס, פאראן אפילו א דייטשער בעקער, וואָס באקט שוין אין א מאָדערנעם אויוון, אָבער ביי פערלען קריגט מען נאָך אלץ א שטיקל געשמאק היימיש ברויט. דערצו איז פערל א טייערע כשר׳ע יידישע באלעבאָסטע, וואָס טראָגט, נאָך א שייטל אויפן קאָפּ. איז, אז איר ווילט א געבעקל ברויט פון פערל דעם רבינס-אויוון, מוזט איר עס פאָראויס באשטעלן.

* * *

פארנאכט. די אויסגעליידיקטע געסלעך, די פארהאקטע קראָמען מאכן שלום מיט גאָטס אייביקע געזעצן... ויהי ערב ויה בוקר, יום אחד. נאָך א טאָג איז אוועק, געלויבט הש״י דערפאר, טראכט ר׳ שמעון. ער שפאנט איין דאָס פערדל

אין וועגעלע, לייגט ארויף דעם צעבראַכענעם זיץ, און לאָזט זיך בארג ארויף צו דער באן. וואָס הערט זיך ר׳ שמעון, וואָס מאכט איר? — נישט קשה, נישט קשה — ענטפערט אלעמאָל ר׳ שמעון. די מיידלעך חתונה געמאכט, די בחורים ארבעטן אין דער בלעכעריי, און ער אליין טרייבט זיך דאָס פערדעלע יעדן אָוונט צו דער סטאציע און מאכט אויך א גראָשן... אַיי, טאָמער איז אביסעלע ניט פריילעך אויף דער וועלט... ניט קשה ניט, גאָט וועט העלפן. איין זאך נאָר פעלט אים, שימעלע בלעכער, איי וואָלט ער נאָך א פאָר מיידלעך געהאט אין שטוב... וואָלט ער זיי פארציקערט... צו יעדען איידעם האָט ר׳ שמעון ניט דערלייגט. נאָר ניט געזאָרגט. דער אייבערשטער וועט העלפן, זאָגט שימעלע בלעכער דער שטענדיקער בעל בטחון...

שבתי שטרויזאק, זיצט אויפן הארטן ברעטל פון פאָדערשטן זיץ און האקט מיטן גראָבן עק פון בייטש אין אויסגעדארטן, אויסגעקראַכענעם רוקן פון זיין קליאטשע. אין קול... מיט צוויי אויערן... די שקאפע רירט זיך ניט פון אָרט, גיסטו־ביסטו... טראכט זי זיך אפנים, מיט איר פערדישן מוח... שבתי קריכט אראָפּ פון וועגעלע, נעמט דאָס פערד ביים צוימל און רעדט צו זיך אליין... געהאָט א פערדל, גוט געארבעט, געשלעפט די פּשוינדלאך, אַיי א פערדאלע געווען, כ׳האָב עס שוין אפילו אויסגעלערנט, אז אָן עסן דארף א פערד אויכעט ארבעטן... נו וואָס־זשע טוט גאָט? נעמט עס און פגר׳ט אוועק אין מיטן דרינען... אָן אָרימאן זאָל ניט געבוירן ווערן!

* * *

א סאפּנדיקע, א קרעכצנדיקע שטעלט זיך די באן אָפּ אויף דער האלב טויטער סטאציע. צוויי מאָל א טאָג פּאַרבינדט זי דאָס שטעטל מיט דער איבעריקער וועלט. פון די צוויי דריטקלאסיקע וואגאָנען קומען ארויס עטלעכע שבת־יום־טוב׳דיק פארפוצטע יידן און יידענעס. שלעפן גרויסע פעקלעך איבערן זאמדיקן וואָקזאל, ווארפנדיק איבערגעשראָקענע בליקן אין אלע זייטן, ...צו אן אָדון זעט ניט... דער שפּיצל קען פארשרייבן פאר שלעפן צופיל מאסע מיט דער באן... אויף די הויכע טרעפלעך פון די וואגאָנען באווייזן זיך די מידע, איינגעבויגענע רוקנס פון די קוריערס. טאָג איין טאָג אויס, שלעפן זיי אָנגעלאָדענע רוקזעק אויף די שוואכע פלייצעס. באזאָרגן דאָס שטעטל מיט אלעם, וואָס מ׳קען דאָ ניט קריגן. דארף מען א רעצעפּטל, א פלעשל גוטן וויין פאר א חולה, א באטעריע צו א ראדיאָ, א ידידי-בריוועלע צו א סוחר, באזאָרגן זיי, די קוריערס. די נאכט

טרייבט זיי ארויס פון זייערע היימען און די נאכט ברענגט זיי צוריק. אזוי ארבעטן יידן אויף חיונה... וואָס טוט מען ניט צוליב פרנסה?...

* * *

ערב יום־טוב׳דיק אין שטעטל. יידן איילן זיך אין מרחץ. יונג און אלט טראָגט א שעפעלע און א בעזעמל. אין הינטערשטן גענסל, וווּ ס׳גענינען זיך די יאטקעס, שטייט אויך דאָס באָד. מרדכי, דער בעדער, וווּשט דעם שווייס מיטן ארבל און לייגט די גראָשנענס אין קעשענע. סאָמקע, דער שטאָטישער שבת־גוי, דרייט די גרויסע קאָרבע און וואסער שטראָמט אריין אין די פֿאָרצעלייענע וואנעס און אין דער אויסגעקאפלעטער מקוה, וואָס די אמעריקאנער לאנדסלייט האָבן געשיקט א מתנה.

אויף די העכסטע, ברעטערנע טרעפלעך פון שוויץ, זיצן יידן און שמייסן זיך מיט די בעזעמלעך... אַאאא אַ מחיה! יידן! נאָך א שעפעלע גיט, יידן — אוי געוואלט! אַ מחיה! עמיצער כאפט א דעמבענעם שעפל, שעפט אָן וואסער אין א גרויסן נאפט־פאס און... בוך... אריין אין פייערדיקן אויוון. א שטראָם געדיכטע, הייסע פֿארע זעצט ארויס פון אויוון. טראָפנס שווייס גיסן זיך איבער די אויסגעצוואָגענע פנימער, יידן שוויצן, שמייסן די רויטע פלייצעס און קוויקן זיך...

נאָכן שוויץ איז א מצוה צו גיין אין מקוה. א גאנץ יאָר איז שוער צו זיין אָפּגעהיט מיט טבילה, אָבער אין אן ערב יום־טוב איז קיין תירוץ ניט פֿאראן. ס׳מאכט ניט אויס, וואָס דאָס וואסער איז שוין אביסל בלויעלעך- שווארץ, אז ס׳קומט צו א מצוה, טאָר א יד קיין סך ניט טראכטן!

* * *

די אלטע גרויסע שול, וואָס טראָגט פיר הונדערט יאָר יידישע געשיכטע אויף אירע שטיינערנע מויערן, שטייט ביים ראנר פון בארג, און קוקט מיט אירע גרויסע, שטומע פענצטער־אויגן אויפן שטעטל און די מתפללים. אלט איז זי און קרוב און מיד פון צוקוקן זיך צו יידישע ליידן. וואָס פארא בייזעווינטן האָבן שוין ניט געבושעוועט דורך דער שול, אדור׳ן שטעטל. כמיעלניצקי מיט זיינע האָרדעס האָט געצילט אין דער שול-פּעסטונג, יידן האָבן זיך באהאלטן אין די שטיינערנע וועגט פון דער שול, געבראָכן די הענט און גערופן דעם רבונו של עולם צו הילף. האָט פּעטליורא צעלאָזט זיינע רוצחישע באנדעס, א הוליע טון איבער יידישע קעפ, האָט די שול ווידער געמוזט באשיצן אירע

מתפללים. און אז די פּוילישע האלערטשיקעס האָבן געשניטן יידישע בערד מיט שארפן פון זייערע שלאכעצקע באגנעטן, האָבן די גראָבע פעסטונגס־מויערן פון דער אלטער שול אויך קיין האָניג ניט געלעקט. וועז ס׳קומט א צרה אויף יידן, טיילט די שול זייער גורל. שטייט די שול און חורבות, קוקט אויף די מתפללים מיט שטימע בליקן און פון אירע דיקע וועגט רייסן זיך די יידישע געווייגען... מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה...

נאָכן דאוונען, וועז דער עולם שטייט שוין גרייט א היים צו גיין, דערהערט זיך א שטארקער קלאפ אין שטענדער... הערשעלע דער משוגענער, אן אויסגעפוצטער אין „עסיג און האָניג" קומט ארויף אויפן בעלעמער און צעלאָזט זיך מיט א קינדיש נעימות׳דיקן קול... אדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא... הערשעלע זינגט און דער עולם זינגט מיט. היינט איז זיין טאָג. א גאנץ יאָר פאָלגט הערשעלע די באלעבאטים און באלעבאָסטעס פון שטעטל, הערשעלע אהער, הערשעלע אהין... און הערשעלע פאָלגט. היינט אין הערשעלע באלעבאָס. ס׳א חוק אזא, אז ער זאָל זינגען „אדון עולם" איין מאָל א יאָר און די באלעבאטים מוזן נאָכזינגען מיט אים. מיט הערשעלען דארף מען זיך גוט לעבן, ערשטנס פאָלגט ער תמיד דיך א גאנג, צווייטנס... בעסער טשעפעט ניט.

* * *

גוט שבת! גוט יום־טוב! טראָגט זיך פון אלע זייטן. יידן גייען מיט לאנגזאמע, געצייטלטע טריט אהיים. מ׳לאדט זיך איין אויף קידוש און כיבוד און מ׳פארגעסט אָן די צרות און טאָג־טעגליכע מסחרים. ביי אָפענע טירן פון יידישע היימען שטייען מיט פארלייגטע הענט זייערע ווייבער... אן אמת׳ע אשת חיל, אן אמת׳ע אשת חיל, טראכט זיך א יעדער, דערזעענדיק די טישן באשטעלט מיט מעדני מלך. פיינער ווין רויטלט זיך ארויס פון פלעשל, ווייטרויבען גרינען ארויס פון טעלער און ווארטן אויף א שהחיינו. געפלאָכטענע קוילעטשן ברוינען זיך אונטערן אויסגעשטיקטן טישטוכל. אויף א פאָלמיסעק שטרעקט זיין אויסגעשטאָפטן בויך א געבראָטן גענדזל און פון ערב תבשולין־דיקן אויוון שמעקט ארויס א לאָקשענער קוגל, מיט זיסע געדזענע לעבערלעך. די פעטע מאכלים רייצן די נאָזלעכער, יידן זופן די גאָלדענע יויך און פארגעסן ניט חלילה, אז מ׳דארף באדאנקען דעם בורא עולם... א מחיה, לכבוד שבת, לכבוד יום־טוב...

בייטאָג נאָכן עסן כאפט דער טאטע א דרימל. דער זיידע גייט אין קלויז אריין, אריינקוקן אין א ספר און יונגווארג רוקט זיך ארויס בשתיקה פון הויז. די קליינע קינדער — מוז די מאמע אָפקויפן מיט א שטיקל לעקאָך, אביסעלע

איינגעמאכטס, אבי דעם טאטן פון שלאַף ניט אויפצוווועקן. א גאנץ יאָר וואַרטן די וועוּוריקעס אויף דעם יום טוב, א קלייניקייט עפעס? מע׳פארפוצט זיי אין די נייע שיכעלעך, פריש איבערגענוצעוועטע אנצוגלעך, יאנקל דער רופא טשימכעט אַפּ די קעפּלעך. און צו דעם אלעמען נאַך... קריגט מען אויך א נאש פון די סלאַיעקלעך... אין סתם א פּשוטן מיטוואָך וועט די מאמע קיין לעק איינגעמאכטס ניט געבן... פּארשטייסטו קינדלעבן... דאָס איז — אז מ׳זאָל נישט באדארפן — זאָגט די מאמע, הייבט פארן טאטנס ביסל שלאַף, מוז די מאמע באצאָלן.

* * *

די עלטערע יוגנט זאמלט זיך אין און ביי די לאַקאלן פון זייערע אַרגאניזאציעס. שמשון דער פייערדיקער, רוקט זיין קליין קאפּעליושל ארויף אויפן שפּיץ פון גרויסן קאַפּ און באווייזט באותות ובמופתים די ריכטיקייט פון גראָס־מאניזם. מיט זשאבאַטינסקין איז ער אביסעלע ניט שוה בשוה, אַבער דער רעוויזיאָניזם איז די אינציקע לייזונג פאר דער יידן־פראגע. משה׳לע באלעבאַס, פארויכערט זיך א „פּלאסקע", גיט א מהיכה־תיתא׳דיקן שמייכל, טרייסלט אַפּ דאָס אש פון פיין געפּרעסטן אנצוג, און מיט א רואיקן איבערצייגנדיקן טאָן דרי׳קט ער אויס זיין שטאנדפונקט... דער אלגעמיינער ציוניזם איז די פּארטיי פאר כל ישראל... שייקע דער רויטער, נעמט־ארויס א „ספּאָדט" פון א וועסטעל־קעשענע, רייסט אַפּ א דריטל, בעט קודם א פּאפּירל, פּארדרייט א דין ציגארעטל, און בעט א שוועבעלע צו פּארויכערן... א פּראָפּעסיאָנעלער לוידיק־גייער, דאָך — איז שייקע שטאָל און אייזן פּארן ארבעטער־ציוניזם. אמאָל געווען אויף הכשרה איז ער שטענדיק גרייט צו באגלייטן אנדערע קיין ארץ... הערט איר חבריא, וואָס האָט איר פון אייערע פּוסטע טענות, ...מיר — די ציוניסטישע ארבעטער־באוועגונג, זיינען די שטארקסטע אין ארץ ישראל און אויך אין פּוילן און דאָס איז דער בעסטער באווייז וועגן דער גערעכטיקייט פון אונדזערע אידייען...

פון דער זייט רוקט זיך אונטער א פּארשוין אין א זיידן בעקעשל, א סאמעטער קאפּעליוש באצירט זיין יונג אויסגעקראָכענעם קאַפּ, און קלייניע פּארשארטע פּאה׳קעלעך ליגן פּארגנב׳עט אונטער די אויערן. דאָס איז סרוליקל צאַץ... א ניט געבעטענער, א ניט געפּרעגטער, רוקט ער זיך איריין צווישן די יינגעלייט און לייגט אויך צו זייניע גראָשן... על שלושה דברים העולם עומד... גיט זיך סרוליק א לומדישן קוועטש. על גענלט, ועל גענלט ועל... גענלט... און מאכט צונישט די גאנצע ערנסטע דיסקוסיע פון די איבעריקע. אלע צעלאכן זיך

פון סרוליק׳ס נישט געשטויגן נישט געפלויגן־ווערטל און גייען אריין צו ר׳ יאָסלען נאָך א גלעזעלע סאָדע־וואסער.

* * *

פון הסתדרות גורדוניה טראָגן זיך יינגע זיסע שטימעלעך... אנו עולים ארצה, בשירה ובזמרה... אנו עולים ארצה... א קרענצל הענט איז פארפלאָכטן ארום די העלדזער און דער טאקט פון א לעבעדיקער האָרא שלאָגט ארויס א זייל מיט שטויב פון דער האָלצערנער פּאָדלאָגע...

אין א ווינקל זיצטט ישראל׳יק מיט א גרופּע. דער יונגער טיכטיקער אדוואָקאט ווידמעט זיין פרייע צייט צו בילדן די צוקונפטיקע חלוצים. ער לערנט מיט זיי היינט א קאפּיטל פון ירמיה...

וואָרעם אזוי האָט גאָט געזאָגט:

זע, איך ברענג זיי פון צפון לאנד,
און וועל זיי איינזאמלען פון די עקן ערד
צווישן זיי דעם בלינדן און דעם הינקעדיקן,
די טראָגעדיקע און די געווינערין אין אייגעם;
א גרויס געעזמל וועלן זיי זיך אומקערן אהער...

די יינגע ענטוזיאסטישע קינדער הערן זיך איין מיט גרויס אינטערעס אין די לעבעדיקע ווערטער פון גרויסן נביא... און זיי זעען זיך אליין שוין אויפן וועג צום גרויסן איינזאמלענים פון ישראל.

א גאסט האָט די גורדוניה היינט. שמואל הגלילי, דער היי־יאָריקער שליח פון מרכז, איז געקומען זיך זעען מיט די חברים. פון צווישן דער חברה איז ער אויסגעוואקסן שמואל. א פייערדיקער העברעאיסט אלע יאָרן, אייגער פון די ערשטע אוועק קיין ארץ, און איצט איז ער געקומען דערציילן, ווי ס׳לעבט זיך דאָרט די חלוצים אין די קבוצות.

ער אליין איז א פּאסטעך פון שאָף אין די בערג פון גליל. אָבער זיין פרייע צייט פארברענגט ער אין גרויסן זאָל פון דער ביבליאָטעק. שטודירט דאָרט און שרייבט ארטיקלען פאר די הסתדרות־זשורנאלן...

ער איז ניט דער אייניציקער, וואָס האָט פארווירקלעכט די תורה פון א. ד. גורדון: עבודה עצמית, בפועל ממש. ניטאָ כמעט קיין משפּחה אין שטעטל, וואָס זאָל ניט האָבן אירע זין און טעכטער אין די טאָלן און בערג פון יידישן היימלאנד. מיט טערען אין די אויגן האָבן די עלטערן באגלייט די קינדער אין

זייער וועג קיין ארץ. און די קינדער האָבן זייערע עלטערן מיט א ווארעמן „להתראות!" געזאגט. קורץ איז די צעשיידונג געווען. בלויז אין עטלעכע געציילטע יאָר האָבן זיך פאראייניקט א צענדליק משפחות מיט זייערע קינדער אין ישראל. קינדער האָבן באשלאָסן, אז ס׳איז צייט צו בויען דאָס לאנד, גענוג געווארט אויף נסים און זייערע עלטערן האָבן זיך געלאָזט איבערצייגען, אז ס׳איז בעסער צו עסן דעם חלק שור הבור און לויתן — אויפן אָרט, א לעבעדיקער, איידער זיך קאטשען אונטער דער ערד אזא ווייטן וועג, ווען משיח וועט קומען...

* * *

ניט אלע זיינען אזוי פארנומען מיט אידעאליסטישע חלומות און חסידישער דביקות. א טייל יוגנט כאפט זיך אראָפ אויף דער פּליאזשע. א שמאָל ריטשקעלע, וואָס פירט וואסער צו דער שטאָטישער מיל, דינט פאר א שווים-באסיין פאר די מער אויפגעקלערטע יונגעלייט און ווייבלעך...

עטלעכע מיטליעריקע ווייבער, ליגן אויסגעטוענע אויפן גראָז. מיט זייערע קליידער פארדעקן זיי כלומרשט זייער האלב נאקעטקייט... ס׳פאסט ניט, פארשטייט איר... אנדערע, מער ראָמאנטישע נשמות, זוכן שוץ און פארגעסונג אין די געדיכטע קשאקעס פון דערבייאיקן וואלד. אין גראָף גאָלוכאָווסקיס גראבניק טאָרן זשידקעס ניט אריינגיין, אָבער יוגנט פרעגט ניט קיין שאלות. מ׳גענפינט אומוועגן און הינטערוועגן, וואָס פירן אין שאָטנדיקע ביימער, און די יינגע הערצער זינגען דעם אייביקן שיר השירים.

* * *

אויף די גאסן, אין די הייזער פון אזעלכע שטעטלעך, זיינען אויסגעוואקסן און זייערע ערשטע שריט געשטעלט יידן פון א גאנץ יאָר, וואָס האָבן טיף אין הארצן געטראָגן ליבשאפט צו זייער גאָט, צו זייער פאָלק און צו דער גאנצער מענטשהייט.

אויף די זעלבע גאסן, אין די זעלבע הייזקעס, האָבן מיט יאָרן צוריק יידישע יונגעלייט, ווי פּנחס לוביאניקער, זיך געגרייט צו פארווירקלעכן זייערע עלטערנס צוויי טויזנט יאָריקן חלום. דאָ האָבן פאָעטן זייערע ערשטע העברעאישע לידער געזונגען, יצחק אריה בערגער, דער טייערער לערער, האָט געגרייט די צוקונפטיקע ישראלים צו רעדן א לעבעדיקן קלינגענדיקן עברית. ווען די תלמידים זיינען עלטער געוואָרן, האָבן זיי מיט דאנק און פרייד געשלונגען די געטאָקטע שורות פון דיכטער י. א. בערגער.

אין די קליינע בוידעם־שטיבלעך פון אונדזערע שטעטלעך האָבן צוקונפטיקע יידישע שרייבער און דראמאטורגן זייערע נעכט פארבראכט אין שפּינען דעם געוועב פון די ערשטע ראָמאנען. דער לאנג־האָריקער, טאלאנטירטער יונגער בנימין רעסלער האָט געברענט א וועלט מיט זיין אלזייטיקער פעאיקייט. קיינער האָט ניט געאנט, אז אלץ וויצט פארביי, ווי א חלום. איז גוט, וואָס כאָטש איינער פון די בארימטע לאנדסלייט האָט געווידמעט זיין פעדער אויפצולעבן פאר אונדזערע אויגן די שוין מער ניטאָ־איקע שטעטלעך. ס׳מאכט ניט אויס, וואָס זיי הייסן איצט יאנעווקע, ווילכיווקע, אָדער אנדערש. די לוי ברוידעסעס, קלארא ווינאָקורס און ראפאפאָרטס, ...דאָס זיינען מיר אליין, דאָס זיינען אונדזערע יוגנט־ליבעס, אונדזערע טרוימען , קאמפן, אנטוישונגען און האָפענונגען. געבענשט זאָל זיין די האנט פון קינסטלער, וואָס שטעלט דעם שטעטל אזא שיינע מצבה. דעם שטעטל, וואָס געווען איז אמאָל און וועט ליידער שוין מער ניט זיין...

די „תרבות״־שול אין הוסיאטין מיט דעם לערער י. א. בערגער
בית־הספר „תרבות״ בהוסיאטין עם המורה י. א. ברגר

אונטער דער סאוויעטישער
הערשאפט

אברהם בעקער

הוסיאטין אונטערן סאוויעטישן רעזשים (1939—1941)

דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 איז אויסגעבראכן די דייטש־פוילישע מלחמה. אין הוסיאטין איז אנטשטאנען א פארשטענדלעכע בהלה. די פאראַרדנטע מאַבי־ליזאציע האָט טאקע די יידישע יוגנט כמעט ווי נישט באריר, אָבער בכלל איז דאָס לעבן פארוואנדלט געוואָרן אין א כאאָס. ס׳האָבן געשטראָמט דורך קאָפּיטשינצע אָן א שיעור מענטשן קיין זעלעשטשיקי, צו דער גרענעץ מיט רומעניע, ווואהין ס׳איז אנטלאָפן די פּוילישע רעגירונג. עס זענען אויך אָנגעקומען קיין הוסיאטין יידן־פּליטים פון ווארשע, וואָס זענען געבליבן שטעקן אין וועג מחמת ס׳האָט זיי אויסגעפעלט בענזין צו די אויטאָס, אָדער די דאָזיקע זענען זיי קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דעם מיליטער.

יעדער טאָג האָט געבראכט נייע איוב־בשורות וועגן דעראַבערטע שטעט דורך די דייטשן און זייער דערנענטערנוג צו אונדז. דער בלוטיקער זיגערישער „מארש נאָך אָסטען" האָט אָנגעפילט מיט גרויס שרעק די יידישע הערצער. מען האָט אָבער, ליידער, נישט געזען קיין אויסוועג פון דער לאגע. אויך אָן דעם איז שוין לעצטנס אונטער דער פּוילישער האלב־פאשיסטישער הערשאפט די לופט געווען אזוי פארפּעסטעס, אז ס׳האָט ממש געשטיקט מחמת די רדיפות און גזירות, די עקסצעסן אויף די אוניווערסיטעטן און די פאָרגראָמען, די פּיקעטן פאר די יידישע געשעפטן, די העצעריש רעדעס פון דער סאָנאטאָרשע מאדאם פּריסטער, מיניסטאָרן אז״וו. איצט זענען נאָך צוגעקומען די גרוילן פון א מלחמה בכלל און די סכנה ארונטערצופאלן אונטער דער דייטשער אָקופּאציע בפרט. מע׳ האָט געלעבט אין פחד און אנגסטלעכער שפּאנונג.

פּלוצים איז געקומען אן אויפלייזונג.

שבת, דעם 16־טן סעפּטעמבער, אין די אָוונט־שעהן האָט מען שוין באמערקט עפּעס אן אומגעווייגלעכע באוועגנוג אויף דער צווייטער זייט זברוטש. מע׳ האָט געמיינט, אז דאָס זענען מאנעווערס אָדער הכנות צו פארטיידיקן די גרענעץ־ליניע קעגן עוועגטועלער אינוואזיע פון די דייטשן. קיינעם איז נישט איינגע־פאלן, אז סאָוו. רוסלאנד זאָל ברעכן דעם נישט־אָנגריף־פאקט מיט פוילן און איר אריינשטעכן א מעסער אין רוקן, גראָד וועו זי בלוטיקט אין קאמף מיט דעם גרעסטן שונא פון דער פרייער מענטשהייט. אפילו וועו ס׳איז שוין באוווסט

געווארן וועגן דעם פריינדשאפטס־אפמאך צווישן מאלאטאוו און ריבענטראפ פון 23־טן אויגוסט 1939, האט מען נאך אלץ נישט געגלויבט, אז סטאליז זאל זיין פעיק צו מאכן א שותפות מיט היטלערן און צעטיילן צווישן זיך די פוילישע טעריטאריע.

זונטיק, דעם 17־טן סעפטעמבער, 4 אזייגער פארטאג, נאך א קורצער באשיסונג האבן זיך באוויזן מאסן טאנקן און סאלדאטן פון דער „רויטער ארמיי".

די יידן זענען ארויס אין די גאסן, איבערראשטע פון דעם מעכטיקן קריגס־פאטענציאל, פון די „סטאלינעצ"ן (א סארט טאנקען), אוויאנען, ריזיקע לאסט־אויטאס, קאנאנען, מאשין־געווער און אנדערע כלי־משחית.

מיט באוונדערונג האט מען אויפגענומען די המונים סאלדאטן, וואס האבן געשטראמט און געשטראמט, דאכט זיך, אן אויפהער. אין קעגזאץ צו די שטאלצע, פארריסענע פאליאקן, האבן זיי געמכאט אן אייndרוק פון באשיידענע ארבעטס־מענטשן, וואס איצט דערפילן זיי זייער מיליטערישע פליכט. מיט פנימער, אפגעברענטע פון דער זון און פונעם ווינט, האבן זיי געטאפטשעט אין די טיפע בלאטעס אין זייערע לאנגע, פארברודיקטע שינעלן, באגאטעליזירנדיק אלע אומבאקוועמלעכקייטן מיט א „ניטשעוואנ!"

סאלדאטן און אויך אפיצירן האבן מיט פשטות, אן גרויסהאלטעריי, געשמועסט מיט די מענטשן, אנרופנדיק יעדן: „טאווארישטש". זיי האבן שטארק געלויבט די סאוויעטישע ארדענונג און קריטיקירט דעם קאפיטאליסטישן סיסטעם פון די פוילישע „פאנעס".

דאך איז קענטיק געווען, אז זיי זענען אינסטרואירט צו פירן פראפאגאנדע. ס'האט דאביי אויך נישט געפעלט קיין הומאריסטישע נאטע. אויף יעדע פראגע וועגן דער עקזיסטענץ פון א געווייסן פראדוקט אין סאוויעטן־פארבאנד, איז געקומען דער ענטפער: „יעסט אי או וואס בודיעט" (ס'איז דא און אויך ביי אייך וועט זיין). האט זיך געפונען א וויצלער און געפרעגט: „צרות או וואס יעסט?". די תשובה איז געווען א קאטעגארישע: „יעסט אי או וואס בודיעט"...

* * *

מע' האט פרייער אפגעאטעמט. ס'האט מער נישט געהאנגען די נאצישע שווערד איבערן קאפ. אבער גלייכצייטיק האט געגאגט אן אומרויק געפיל. מען האט דאך געוווסט, אז אונטער דעם סאוויעטישן רעזשים עקזיסטירט נישט קיין

נאציאַנאל יידיש לעבן — דאמאַלס איז נאָך אפילו נישט געווען קיין געזעץ וועגן רעליגיעזער טאָלעראנץ, וואָס איז ערשט שפּעטער ארויסגעגעבן געוואָרן. ס׳האָט באהערשט די מורא, אז מע׳ וועט שוין אויף אייביק אָפּגעשלאָסן אונטער דער אייזערנער מויער און מע׳ וועט קיין מאָל נישט קענען זיך פאַרייניקן מיט די קרובים אין אויסלאנד.

אָבער אין אונטערשטן סך־הכל איז מען געווען צופרידן. אחוץ דעם הָאָט דאָס נ י י ע, וואָס האָט אונדז דערווארט, אביסל געלאָקט און גערייצט דעם נייגיר. אלץ איז דאָך געווען אזוי אנדערש, די פּאָליטישע אָרגאניזאציע, דער עקאָנאָמישער און יורידישער סיסטעם, די אידעען און די מאָראל. פריער, פאר דער מלחמה, טראָץ דער באמערקטער אָרעמקייט, האָבן מיר נישט איין מאָל מיט קנאה אריבערגעקוקט אויף דער צווייטער זייט. דאָ, אין פּוילישן הוסיאטין איז געווען פינצטער, אפילו די ברענענדיקע קאנעצלעך האָט מען געמוזט פארשטעלן... און דאָרט בליצן די עלעקטרישע לאָמפּן אויף די גאסן און אין די הייזער. שבת און זונטיק — ביי אונדז -- א שטילקייט, א געהעמטקייט און א געדריקטע שטימונג, אָן אביסל פאַרווויילונג. דאקעגן אין רוסישן „שטעטל״ איז פריילעך, קלאנגען פון מוזיק און געזאנג דערטראָגן זיך ביז צו אונדז. דעם 1־טן מאי פלעגן מיר זען די מאניפעסטאציעס מיט די גרויסע פאָנען, מיט די פּאָרטרעטן פון מארקס, ענגעלס, לענין און זייער א סך פון סטאלין; ריזיקע טראנספּאָרענטן און קאראוואנען מיט שווערע לאסט־אויטאָס.

דאמאָלס האָבן מיר נאָך נישט געווסט דאָס, וואָס ס׳האָט זיך שוין באלד אין די ערשטע טעג ארויסגעוויזן, אז דאָרט פעלט אלץ פון די נייטיקסטע ארטיקלען פון ערשטן געברויך. (ס׳איז ארומגעגאנגען א ווינ: אין סאָוו.־רוסלאנד איז אלץ פאראן, אחוץ דעם, וואָס הייבט זיך אָן מיט „א״, ווי, למשל, א ברויט, א העמד אז״וו...). ביי אונדז, ווי אָרעם ס׳האָט אויסגעזען די עקזיסטענץ, איז דאָך דאָס אלץ יאָ געווען צו באקומען.

נישט געקוט דערויף, האָבן מיר געזוכט א זכות: ס׳איז מלחמה. אלץ פארן פראָנט, פארן זיג קעגן דעם קאפּיטאליסטישן אימפּעריאליזם... אָבער דערפאָר, וואָס פארא שיינע לאָזונגען! וואָס פארא דערהויבענע אידעאלן! — — „מיר זענען געקומען אייך באפרייען פון דער פאשיסטישער ממשלה פון די פּוילישע פּאנעס, ביי אונדז איז נישטאָ קיין אונטערשיד צווישן אן אוקראינער, א פּאָליאק און א יעוורעי (ייד), אלע מענטשן זענען גלייך, מיר ווילן שאפן א שטאָט, וואָס זאָל זיין נאציאָנאל לויט דער פאָרעם און סאָציאל לויטן אינהאלט״. נאציאָ־

נאל — האָט געהייסן: אוקראיניש. ביי יעדער געלעגנהייט האָט מען אונטער־ געשטראָכן די באפרייונג פון דער מערב־אוקראינע, כדי זי צו פארייניקן מיט דער מזרח־אוקראינע, מיט קיעוו ווי די הויפטשטאָט.

למען האמת, דאמאָלס האָט מען טאקע נישט געפילט קיין שום דיסקרימי־ נאציע. אין דער ארמיי האָבן מיר געזען־ א סך יידישע לייטענאנטן, קאָמאנדירן, אפילו געווארן; אין דער קאָמוניסטישער פארטיי — יידן אויף הויכע שטעלעס; אין דער ציווילער אדמיניסטראציע, אין דער יוסטיץ, אין די ווירטשאפטס־סעקטאָרן און אין שול־ווען, איבעראל זענען די יידן אָן שום שווערישקייטן אויפגענומען געוואָרן צו דער ארבעט און צום לערנען.

(אגב, ווען דעם פראָפאָרציאָנעל גרויסן אָנטייל פון יידן אין עפענטלעכן לעבן אין ראטן־פארבאנד איז ארומגעגאנגען א וויץ, וואָס שטאמט נאָך מסתמא פון דער ערשטער צייט נאָך דער רעוואָלוציע און האָט אפשר אויך א שטיקל אנטיסעמיטישן בייגעשמאק. ווי באקאנט, ווערט באצייכנט דאָס לאנד מיט די אינציאלן אין רוסיש: ס.ס.ס.ר.[1] פרעגט זיך א שאלה: פארוואָס דריי „ם" און נאָר איין „ר"? דער ענטפער: ווייל אויף דריי פרולקעס איז דאָ איין רוס...).

וואָס פארא בולטער קאָנטראסט אין פארגלייך מיט דעם מצב פון פריער!

ווי באוווסט, זענען די יידן אונטער דער פוילישער הערשאפט נישט צוגע־ לאָזט געווארן צו געוויסע סטודיומס, ס׳האָט געהערשט „נומערוס קלאוזוס" אָדער „נומערוס נוללוס" אויף די אוניווערסיטעטן. דער צוטריט צו א מלוכה־ פאָסטן איז פאר א יידן געווען פארמאכט. און בכלל האָט געהערשט ארבעטס־ לאָזיקייט אין לאנד. און דאָ האָבן זיך מיט אמאָל געעפנט ברייטע, אומבאגרע־ נעצטע מעגלעכקייטן פון באשעפטיקונג, פון בילדונג און אנטוויקלונג.

כמעט די גאנצע יידישע יוגנט, א דערצויגענע אין ציוויליסטישע היימען האָט זיך באלד געלאָזט אריינציען אין „קאָמסאָמאָל". זייערע עלטערן, אוודאי אויס מורא פאר פארפאָלגונגען, האָבן נישט געשטערט אין דעם. און קיין אנדערע אלטערנאטיוו איז פאר די יוגנטלעכע נישט געווען. צו זייער דיספאָזיציע איז איצט געשטעלט געוואָרן דער רחבותדיקער, שיינער „סאָקאָל"־זאל, אין וועלכן עס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן קולטור־אימפרעזן, טאנץ־אָוונטן, קינאָ־פאָרשטע־ לונגען, ספאָרט־איבונגען א.ז.ו. דאָס אלץ איז געווען באגלייט מיט אן אינ־ טענסיווער פאָליטישער אגיטאציע.

---

1) ס.ס.ס.ר. — סאָציוז סאָוויעטסקיך סאָציאליסטישיסקוך רעספובליק, ראטן־ פארבאנד פון סאָציאליסטישע רעפובליקן.

אונדזער יוגנט האָט באקומען די מעגלעכקייט צו פארברענגען אין אן אטמאָספער, א פרייע פון די אָנגענומענע קליינבירגערלעכע קאָנוונאנסן. עס האָט זיי געלאָקט דער נייער סדר.

די נייע מאכט האָט גערן אויפגענומען די מיטארבעט פון די יידן, ווייל צו די פּאָליאקן האָט זי נישט געהאָט קיין צוטרוי, און די אוקראינישע אינטעלי־גענץ איז זי חושד געווען אין נאציאָנאלע, סעפּאראטיסטישע און קאָנטררעוואָ־לוציאָנערע שטרעבונגען. די יידן האָבן דערפילט זייערע פליכטן ביי יעדער אר־בעט, ביי וועלכער זיי זענען אוועקגעשטעלט געוואָרן. און אלע האָבן געמוזט זיין באשעפטיקט. ס׳איז נישט געווען געמאָלט זיך ארומצודרייען ליידיק.

עס זענען געווען עטלעכע יידן, וואָס האָבן זיך פּאָליטיש זייער שטארק אנגאזשירט, ארויסגעטרעטן אויף עפענטלעכע פארזאמלונגען, געגומען אָנטייל אין דער נאציאָנאליזאציע (פארשטאטלעכונג, קאָנפיסקאציע) פון יידיש פארמעגן, פון די מ׳שטיינס געזאָגט, „בורזשוען", ווי א געוועזענער שניט־קרעמער, שוך־הענדלער, אָדער אביסל פארמעגלעכער אדוואָקאט. זיי פלעגן זיך באטייליקן אויך אין זוכונגען פון געוואָר און ארעסטן פון קריסטן, פארדעכטיקטע אין קאָנטר־רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט וכדומה.

די דאָזיקע יידישע קאָלאבאָראנטן זענען טיילמאָל געווען, ווי מע׳ זאָגט, „פּויפּסטלעכער ווי דער פּויפּסט", ר׳ קזיכטלאָז אפילו לגבי זייערע אייגענע נאָענטע, און נישט גערעכענט זיך מיט דעם, אז אזעלכע דראסטישע האנדלונגען קענען ארויסרופן אנטיסעמיטישע געפילן און וועלן זיך נוקם זיין אויף אלע יידן. אין הוסיאטין איז געווען א בחור, א זון פון א זייער אָרעמען זייגערמאכער, א מטופל מיט קליינע קינדער. א פּאָר יאָר פאר דער מלחמה איז דער דאָזיקער בחור אין א שיינעם, זומערדיקן שבת־פרימאָרגן אריבער דעם זברוטש אויף דער רוסישער זייט. דאָרט האָט מען אים ארעסטירט און נאָכן אָפּהאלטן א צייט, איבערגעגעבן דער פּוילישער מאכט. דאָ איז ער פארמשפט געוואָרן אויף א פּאָר יאָר טורמע. וועז די רוסן זענען אריין, איז ער גלייך מיט אנדערע ארעסטאנטן באפרייט געוואָרן און א היים געקומען. אין הוסיאטין האָט ער זיך ארויסגערוקט ווי אן אקטיווער מיטארבעטער פון דער סאָוויעטישער מאכט.

און נאָך א פאל: באלד נאָכן אריינמארש פון דער „רויטער ארמיי" האָב איך, ווי דער סעקרעטאָר פון סניף „אחוד" (התאחדות־פוע״צ), צענויפגערופן די מיטגלידער פון דער פארוואלטונג אויף א געהיימע בראטונג וועגן דער שטעלונג, וואָס מיר דארפן אָננעמען אין אָנבליק פון דער ניי געשאפענער לאגע.

איין מיטגליד, אגב, א פעיקער יונגערמאן, האָט קאטעגאָריש געפאָדערט, תיכף אויפצולעזן די אָרגאניזאציע און אָפשטעלן יעטוועדע טעטיקייט, פארגעסן וואָס מיר זענען געווען — „לא יזכר ולא יפקד"... איך האָב מיך אָריענטירט, אז ס׳קאָן זיין געפערלעך צו פירן וועגן דעם א ווייטערדיקע דיסקוסיע. מיט א ווייטיקלעך געפיל זענען מיר זיך פאנאנדערגעגאנגען.

נאָך דעם זעלבן טאָג איז דער „ציוניסט־סאָציאליסט" געוואָרן די רעכטע האנט פון דעם „האָלאָווא" (הויפט) פון א וויכטיק אמט.

פון יענעם מאָמענט אָן בין איך מער נישט געקומען אין בארירונג מיט מיין געוו. פּארטיי־חבר. די ביידע געשילדערטע „העלדן" און נאָך עטלעכע זייערס גלייכן זענען מיטן ריקצוג פון דער „רויטער ארמיי" אוועק קיין רוסלאנד.

* * *

צו יענער צייט איז א צאָל דעלעגאטן פון ארץ־ישראל געבליבן שטעקן אין הוסיאטין. נאָכן שליסן דעם ציוניסטישן קאָנגרעס, אויגוסט 1939, אין זשענעווע, שווייץ, האָט זיך א גרופּע שליחים פון ארבעטנדיקן א״י און דער חלוצישער באוועגונג געלאָזט קיין פּוילן אויף צו פירן זייער געפּלאנטע טעטיקייט. זיי זענען אָנגעקומען קיין ווארשע דעם 1־טן סעפּטעמבער, דעם טאָג, וועלכן די שטאָט איז באָמבארדירט געוואָרן דורך די דייטשן און עס האָט זיך אָנגעהויבן די שוידערלעכע מלחמה. נאָך א וואָך צייט איז קלאָר געוואָרן, אז ס׳איז מער נישטאָ קיין מעגלעכקייט פאר זייער ארבעט אין פּוילן און עס איז געפאלן דער באשלוס, זיך אומצוקערן אין לאנד אריין, דורך דער רומענישער גרענעץ. וועלן זיי האָבן זיך שוין, נאָך גרויסע שוועריקייטן און סכנת־נפשות, דערשלאָגן קיין זאלעשטשיק, איז שוין די גרענעץ געווען פארמאכט. היות זיי האָבן באזיצט בריטישע פּאספּאָרטן און אויך די רומענישע וויזע, האָט זיי דער אָפּיציר פון דאָרטיקן גרענעץ־פונקט ארויסגעגעבן א „פּראָפּוסק" (דערלויבעניש) צו פאָרן דורך הוסיאטין קיין קאמינעץ פּאָדאָלסק, כדי פון דאָרט זיך צו באזאָרגן מיט זער ארויספאָר־וויזע פון רוסלאנד דורך אָדעס.

דעס 26־טן סעפּטעמבער זענען די שליחים אָנגעקומען דורך קאָפּיטשינעץ קיין הוסיאטין. אָבער דאָ האָט מען זיי נישט אדורכגעלאָזט איבער דער גרענעץ, נאָר באפוילן צו וואָרטן אויף א דערלויבעניש פון מאָסקווע. דער „נאטשאלניק" פון דער גרענעץ־וואך (אָפּטיילונג פון נ.ק.וו.ד.) האָט ארויסגעוויזן א סך פארשטענדעניש פאר זייער לאגע און זיי באהאנדלט העפלעך און אפילו

פרייַנדלעך. ער האָט אַנגעהאלטן א פארבינדונג אין דעם ענין מיט קאמענץ, ווו עס האָט זיך געפונען דער שטאב פון דער גרענעץ־קאָנטראָל פון דעם קרייז. אונטער זיין שוץ זענען אָפּיציעל געשטאנען די שליחים לגבי דער לאָקאלער מאכט.

די גרופּע א״י־בירגער איז באשטאנען פון 9 פּערזאָן: צוויי פרויען און זיבן מענער, פון די אַנגעזעענסטע אקטיוויסטן פון דער ארבעטער־באוועגונג בכלל און פון דער חלוצישער בפרט. צווישן אנדערע זענען דאָרט געווען: ל. לויטה (קיבוץ עין חרוד), פּ. בנדורי ז״ל (גבעת השלושה), חנה צוראבל־יעקבי (נען), משה מלמד (גליל־ים), אריה פיאלקאָוו־סגולי (אפק), און גאולה מחניימי (א צברה).

די ידיעה וועגן זייער אויפנהאלט אין הוסיאטין איז דערגאנגען צו א צווייטער גרופּע שליחים און חברים פון מרכז „החלוץ", וועלכע האָבן זיך געפונען אין קאָוועל און אין ראָוונע. עס זענען ארויסגעשיקט געוואָרן קיין הוסיאטין צוויי חלוצישע אקטיוויסטינס, איין מאָל צביה לובעטקין („פרייהייט") און א צווייט מאָל צפורה פעלדמאן („גורדוניה"). זייערע באזוכן זענען געווען אייליקע, במשך פון איין נאכט, כדי נישט צו רופן די אויפמערקזאמקייט פון א „בייז אויג"... דער עיקר — עס זאָל אַנגעהאלטן ווערן די פארבינדונג.

נאָך 5 וואָכן פון שפּאנענדיקער, גורלדיקער דערוואַרטונג, זענען ענדלעך אַנגעקומען פון מאָסקווע די טראנזיט־ווייזעס דורך דער סאָוויעטישער טעריטאָריע קיין אָדעס.

פּארן פּארלאָזן הוסיאטין האָבן די שליחים מיטגענומען גרוסן פּאר קרובים אין א״י פון פאָלגנדיקע משפחות: ד״ר ישפה, ראָטבערג, פייגאָוויטש, בראנדעס, מענדל העכט, באדיאן, בליקשטיין, פּאָפּעל, באָמציע און משה׳לע אלטשילער, ד״ר גאָלדשלאג, אייזנבערג, קלמן שפירא און יצחק ראמלער.

דעם 14־טן נאָוועמבער האָבן די א״י־בירגער פּארלאָזט הוסיאטין. אן אויטאָ פון דער „רויטער ארמיי" האָט זיי אָפּגעפירט ביז קאמענץ און פון דאָרט זענען זיי געפאָרן מיט דער באן קיין אָדעס, ווו זיי האָבן זיך פּארשיפט קיין ארץ־ישראל.

די געשיכטע פון זייערע וואנדערונגען און איבערלעבענישן איז באשריבן אין בוך, „בימי שואה — מפי שליחים ל,החלוץ"', ארויסגעגעבן שוין אין 1940 דורך דעם קיבוץ המאוחד. אייניקע אויסצוגן פונעם קאפּיטל, געווידמעט הוסיאטין, ווערן געבראכט אין העברעישן טייל פון דעם ספר (זע ז. 243).

* * *

כ׳האלט פאר נייטיק איבערצוגעבן וועגן א פאקט, וואָס אילוסטרירט, ווי ווייט מיר זענען געווען נאיוו פארגלייבט אין דער סאָוויעטישער פראָפאַגאנדע.

אין די צייטן פון דער פּוילישער הערשאפט האָט עקזיסטירט אין הוסיאטין א מלוכה׳שע פאַלקס־שול פון 7 קלאסן. ביי די סאָוויעטן אָבער איז גילטיק דער סיסטעם פון א 10 קלאסיקער שול, וואָס איז אויך כולל דעם קורס פון א מיטל־שול ווי אונדזערס א גימנאזיע אָדער ליצעום. אן אביטוריענט פון אזא לערן־אנשטאלט איז בארעכטיקט אריינצוטרעטן אין אן אוניווערסיטעט אָדער אז אנ־דערע הויכשול.

וויסנדיק וועגן דעם, האָבן מיר, עטלעכע יידישע יוריסטן (ארבעטס־לאָזע, ווייל דאָס געריכט איז נאָך נישט געווען אָרגאניזירט) און לערערס, צוזאמען מיט אייניקע פּוילישע און אוקראיניש, זיך צענויפגערעדט צו שאפן אויך דאָ א 10־קלאסיקע שול [2]. אלס דירעקטאָר איז באשטימט געוואָרן דער אוקראיניש־ער גלח (!) ר א ט ש ע נ ק א, א זייער אנשטענדיקער און פאָרגעשריטענער מענטש מיט א ווארעמער באציונג צו יידן. (פאר דער מלחמה האָט ער געהאנדלט מיט זיי, פארקויפט פּראָדוקטן פון די פּאראפיע־פעלדער און האָניק פון די פילע בינען־שטאָקן. אפיקולטור (בינען־צוכט) איז געווען זיין האָבי.

היות די קינדער פון דער שול זענען געווען יידישע (דער רוב), פּוילישע און אוקראיניש און שטיצנדיק זיך אויף די לאָזונגען, אז „ביי אונדז זענען אלע נאציאָנאליטעטן גלייכבארעכטיקט", האָבן מיר אחוץ פּויליש און אוקראיניש, איינגעפירט אויך דעם לימוד פון דער יידישער שפּראך, אָבליגאטאָריש בלויז פאר דער גרופּע תלמידים. ס׳איז אָנגעוועגדעט געוואָרן דער אויסלייג מיט די רונדע סוף־אותיות לויטן מוסטער פון „עמעס" [3]. „סאָפקאָלסאָפ" (סוף כל סוף) האָבן מיר דערגרייכט די גלייכבארעכטיקונג: אין דער הוסיאטינער רעגירונגס־שול ווערט געלערנט יידיש עפענטלעך אין קלאס אין דער קעגנווארט פון די גויים!

די דאָזיקע אידיליע האָט לאנג נישט אָנגעהאלטן. נאָך א קורצער צייט איז אראָפגעקומען א „דאָרטיקער", אן אוקראיניש־ער יונגער שייגעץ, אליין א

---

2) צו דעם לערער־פערסאָנאל האָט שפּעטער אויך געהערט ד״ר יוסף קערמיש, אן אָפּשטאמיקער פון הוסיאטינער געגנט, היינט ה׳סטאָריקער און פּראָפעסער אין „יד ושם".

3) נאָמען פון א יידישער צייטונג.

האלבער אנאלפאבעט, אַבער מיט א גרויסן יחוס... פון אן אקטיוון קאַמסאַמאַלעץ, און דער האַט דאַס איבערגענומען די דירעקציע פון אונדזער שול.

דער גלח ראטשענקאַ איז לכתחילה געוואָרן אראַפגעזעצט צו דער ראַל פון א פארטרעטער און שפּעטער געצלעך באזייטיקט. דער לימוד פון מאמע־לשון איז תיכף אַפּגעשאפט געוואָרן. דער לערער פון דעם קעגנשטאנד (און פון נאָך אנדערע מאטעריעס), דער מחבר פון די שורות, איז פון אַנפאנג אַן אריינגעפאלן אין אומהן ביים נייעם דירעקטאָר און דורך אים שטארק פארפאַלגט געוואָרן, וואָרעם, אחוץ דעם „חטא" פון א יידישן „שאַוויניסט", האַט ער געהאט אויף זיך נאָך עטלעכע „זינד": באקאנט אלס ציוניסטישער אקטיוויסט, א „בורזשואזנער" אדוואָקאט, זיין פרוי איז אן אנטלאַפענע פון באַלשעוויסטישן רוסלאנד און איר גאנצע פאמיליע געפינט זיך אין דער קאפיטאליסטישער אמעריקע, (זי איז טאקע איין מאָל א גאנצע נאכט געפאַרשט געוואָרן דורך דער נ.ק.וו.ד.)[4].

וועגן דעם אינטעלעקטועלן ניוואָ און מענטאליטעט פון דעם אַנפירער פון אזא לערן־אנשטאלט זאָגט עדות דער דאָזיקער פאקט:

אחוץ די לימודים אין קלאס, האַט ער מיך באלאסטעט מיט דער פליכט אַנצופירן מיט א קורס פאר אנאלפאבעטן, „פּריזיוויניקעס" ד.ה. יינגען, וואָס דארפן גיין צו מיליטערדינסט. איך האָב דורכגעפירט א צענז פון די עוועניטועלע תלמידים און אים פאַרגעלייגט די באטרעפנדיקע ליסטע.

וועז דער „אינטעליגענטער" דירעקטאָר האַט דאָרט דערזען דעם נאַמען פעלדמאן (דאָס איז געווען פון א בלעכער־ארבעטער), האַט ער מיך געפרעגט: „עטאָ זאשטשיטניק פעלדמאן?" (דאָס איז דער אדוואָקאט פעלדמאן?). דער נאַמען פון ד"ר פעלדמאן איז אים ווארשיינלעך געווען באקאנט דערפאר, וויל זיין הויז איז געוואָרן נאציאָנאליזירט און דאָרט האַט געווינט דער ערשטער סעקרעטאָר פון דער פארטיי, דאָס מיינט די העכסטע אויטאָריטעט אין שטאָט און אין דער גאנצער געגנט.

איך האָב זיך נישט געקענט איינהאלטן און אים געענטפערט: — „וואָס? אן אדוואָקאט אן אנאלפאבעט? וואָס פארא איינפאל? ביי אונדז האַט אן

---

4) נ.ק.וו.ד. — נאַראָדני קאַמיסאריאט וונוטרינניך דיעל (אינערן־מיניסטריום, פאַליציי), שפּעטער געביטן דעם נאַמען אויף נ.ק.ג.ב. — נאראָדני קאַמיסאריאט גאָסודארסטוועניי בעזאפאַסנאַסטי (מיניסטעריום פאר זיכערקייט פון דער מדינה — זיכערקייטע־פאַליציי), היינט — ק.ג.ב.

אדוואָקאט געמוזט האָבן אוניווערסיטארע בילדונג, ענדיקן דעם יורידישן פא־קולטעט".

ער איז אוועק א נאָך מער ברוגזער אויף מיר.

דער דאָזיקער „פּעדאגאָג" האָט נישט געהאט קיין אנונג, וואָס איז מאטורא און וואָס אן אוניווערסיטעטס־דיפלאָם. וועג איך האָב זיך אמאָל באקלאָגט, פארוואָס ער גיט מיר נישט קיין געהעריקע קעגנשטאנדן צו לערנען, גלייך מיט אנדערע לערער, וואָס האָבן בלויז מיטל־שול־בילדונג (נישט דווקא פּעדאגאָגישע), האָט ער מיר געזאָגט מיט דער גאנצער תמימותדיקייט: — „נו, יאָ, יענע האָבן דאָך מאטורא"... פאר אים, זעט אויס, איז דאָס געווען דער העכסטער אטעסטאט פון בילדונג.

דער דאָזיקער „פּעדאגאָג" האָט נישט געהאט קיין אנונג, וואָס א מאטורא אליין זיך אָפּזאָגן האָט מען נישט געטאָרט, ס'האָט געדראָט א הארבע שטראָף. האָב איך אזוי ליידנדיק דערצויגן ביז די וואקאציעס און דאן איבערגעגאנגען צו דער ארבעט אין מיין אייגנטלעכער פּראָפעסיע, ווי אן אדוואָקאט, וואָרעם אין צווישנצייט האָט דאָס געריכט שוין אָנגעהויבן נאָרמאל צו פונקציאָנירן.

* * *

די יידן האָבן באלד פון אָנפאנג זיך צוגעפאסט צו דעם נייעם רעזשים. הגם ס'איז נישט געווען קיין אָפּיציעלע פּראָרדענונגען, וואָס זאָלן באגרענעצן אָדער ענדערן דעם טראדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער, האָבן אָבער די געשאפענע באדינונגען און די גאנצע מלוכה־סטרוקטור גורם געווען במילא א ראדיקאלן איבערברוך אין יידישן לעבן אין אלע זיינע פּאָרמען. די אָבליגאטאָרישע ארבעט שבת און יום־טוב, אפילו יום־כיפור, האָט אומעגלעך געמאכט צו דאוונען בציבור. מען דארף אויך געדענקען, אז ס'איז געווען פאָרויסגערוקט דער זייגער מיט 2 שעה און יעדע ארבעט האָט זיך אָנגעפאנגען א זייגער 8 אין דערפרי לויט מאָסקווער צייט, ד.ה. אייגנטלעך 6 אזייגער לויט דער לאָקאלער. ווי האָט מען דען זיך געקענט פארזאמלען אין מיטן נאכט צו א מנין און בכלל זיך צענויפקומען אין א גרעסערער גרופּע? — ס'האָט דאָך געשמעקט ממש מיט קאָנטר־רעוואָלוציע!

יעדע פּארטיי אָדער געזעלשאפטלעכע ארבעט האָט זיך פון זיך אליין, אויטאָמאטיש אָפּגעשטעלט. די שרעק פאר דער נ.ק.וו.ד. איז געווען אין לשער. מע' האָט געהאָט דאָס געפיל, אז ס'איז א פרייהייט, וואָס שטיקט און ווארגט. קיינער איז נישט געווען זיכער מיטן מאָרגן, מיטן פאָסטן און מיט דער פרייהייט.

אין יעדער אינסטיטוציע איז געווען אן „אויג", וואָס האָט נאָכשפּיאָנירט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פּראָצעסן קעגן אומשולדיקע מענטשן.

אויף יעדן ארבעטס־פּלאַץ האָט עקזיסטירט דער סיסטעם פון פּלאָנירונג און נאָרמע. ווי אומגלויבלעך דאָס זאָל נישט קלינגען, האָט אזא סיסטעם אויך גע־הערשט אינעם אויספּאָרשונגס־אמט פון קרימינעלע פּארברעכנס. דער „סליע־דאָוואטעל" (אויספּאָרשער) האָט געדארפט צושטעלן יעדן חודש א געוויסע צאָל „ספּראָווע" (ענינים) צום פּראָקוראָר און דער, פון זייט, צום געריכט. וען ס׳האָט אויסגעפעלט „ארבעט" צו דער „נאָרמע", האָט מען „פּאבריצירט"... דער אויספּאָרשער האָט „צוגעשניטן פּראָצעסן, ווי א פּאָר הויזן צו דער מאָס (אן אויטענטישער אויסדרוק פון אונדזער „חוקר ודורש", א ייד פון קאָפּיטשינעץ, א גענוי. וועשער, א קאָמוניסט — יאָ, ס׳איז טראגי־קאָמיש: פון א פּ ר א ל נ י ק איז ער איבערנאכט געוואָרן א פּ ר א ו נ י ק, א יוריסט...).

מע׳ באנוצט זיך מיט פּראָוואָקאציעס, מוסרים, פאלשע עדות — אלע מיטלען זענען כשר, אבי צו דערגרייכן און אפילו איבעריאָגן די „נאָרמע" פון „באקעמפן די פּארברעכערישקייט אין דעם געגעבענעם ראיאָן".

ווייַ און ביטער איז געווען דעם, וואָס איז אריינגעפאלן איז זייער נעץ. ס׳איז שוין אומעגלעך געווען זיך ארויסצופּלאָנטערן פון איר געצלעך אָן א שטראָף.

פּאר אן אילוסטראציע עטלעכע ביישפילן: אין א מלוכה־רעסטאָראן איז געזעסן א גרופּע דאָרפּס־יוגנט און צווישן זיי א שטילער, גאנץ פּיינער „שייגעץ", א זון פון אביסל א פּארמעגלעכער משפּחה. אייניער פון דער „חברה", א קאָנפידענט, וואָס האָט זיך געוואָלט באווייזן מיט עפּעס אן אויפטו, האָט אריינגשטעקט א לעפּל אין דער קעשענע פון זיין חבר, דעם רייכן בן־יחיד, און גלייך אים דענונצירט. פּארשטייט זיך, מע׳ האָט ביי אים די „גניבה" געפונען. ס׳האָט נישט געהאָלפן קיין שום טענה פון דעם אָנגעקלאָגטן. דער „באווייזן" איז דאָך געווען א קלאָרער... און כאָטש דער לעפּל איז געווען פון דעם געמיינסטן סאָרט, פון אלומיניום און אויך אנדערע אומשטענדן האָבן געקענט איבערצייגן, אז ער איז דעם „פּארברעכן" נישט באגאנגען, האָט זיך שוין דער אומשולדיקער געצאפלט אין דעם מאָנסטעריזן פּלאָנטער.

אין נאָרמאלע באדינגונגען וואָלט זיך אזא סצענע פּארוואנדלט אין א שפּאס און זיך פּארענדיקט מיט א הילכיק געלעכטער און יוגנטלעכער פּריילעכקייט. דאָ אָבער האָט דער ענין געהאָט א זייער ביטערן סוף. דער אומגליקלעכער איז

אויפן אַרט ארעסטירט געוואָרן, געשטעלט פּארן געריכט און באשטראָפט מיט טורמע פּאר „צו אייגענען זיך מלוכה־פּארמעגן"...

אַט איז א צווייטער פּאל: א מיטל־יעריקער ייד, דאכט זיך, פּאכמאן איז געווען זיין נאַמען, פון וואסילקאָווצע, האָט פּארמאָגט א 20 העקטאר פעלד, האָט מען זיי קודם כל „נאציאָנאליזירט" און אים געוודפט אלס „קולאק". שפּעטער, אויף עפּעס א מסירה פון זיינס א געוועזענעם פּראָבעק (ארבעטער), איז ער געמשפּט און פּארורטיילט געוואָרן אויף עטלעכע יאָר פּארשיקונג קיין סיביר.

א פּאקט מיט א בולטן אנטיסעמיטישן אונטערשלאג: א יידישע פּרוי, א מאמע פון קליינע קינדער, איז געשטאנען אין אן „אַטשערעד" (ריי) נאָך א לאבן ברויט. די גויה'ס האָבן זי געשטויסן און געשטופּט פון אלע זייטן און פּראָווא־צירט א קריג'רי. דער דיזשורנער מיליציאנט האָט זי ארעסטירט, אלע האָבן עדות געזאָגט קעגן איר און זי איז פּאראורטיילט געוואָרן אויף א יאָר טורמע פּאר „כוליגאניזם אויף אן עפּענטלעך אָרט".

און נאָך א מוסטער פון סאָוויעטישן יושר: אן אָרעם ייִנגל האָט בעת זיין ארבעט אין דער בעקעריי (פּארשטייט זיך, אויך א שטאטלעכער, קיין פּריוואטע אונטערנעמונגען האָבן דאָך נישט עקזיסטירט) אויפגעגעסן א זעמל, האָט מען אים געמסרט, געמאכט א פּראָצעס און הארב באשטראָפט.

אָבער אין דער זעלבער צייט זענען פּאָרגעקומען גרויסע גניבות און שווינדלעריייען אין פּארשידענע פּלעצער. צענדליקער זעק תבואה, מעל, צוקער, א.ד.גל. זענען ארויסגעפּירט געוואָרן פון די מאגאזינען. מיט די פּראָדוקטן אָדער אָפּגעלייזטן געלט האָבן זיך אייניגעטיילט די „גדולים", די דירעקטאָרן, ס'רוב קאָמוניסטן, זייערע פּארטרעטער, סעקרעטאָרן, בוכהאלטערס און אלע מיטהעלפּערס. זיי צו דערגרייכן איז צו קורץ געווען די האנט פון דער גערעכטיקייט.

כמעט אין אלע אינסטיטוציעס, אויף אלע ארבעטס־פּלעצער זענען געמאכט געוואָרן פאלשע באריכטן. אויב ווער פון „אונדזערע" איז נישט געווען געווינט דערצו און האָט אָפּגעגעבן אויפריכטיקע און אמתע דערקלערונגען, האָט מען אים נישט געגלייבט. אלע האָבן זיך באצויגן צו אלעמען מיט חשד.

דער כאבאר אין פּאָרם פון געלט און מתנות, באדינונג און מצד פּרויען אויך פון פּארווייַלונג... האָט געקענט עפּענען א סך טירן.

ס'האָט געהערשט קעגנזייטיקער אומצוטרוי. טאטעס האָבן מורא געהאט צו רעדן פּאר זייערע אייגענע קינדער. האָט מען דאָך שוין אפילו מיטן קליינווארג אין „פּיאָנער" (קינדער־אָרגאניזאציע) אייניגעחזרט, אז סטאלין איז זייער פּאָטער,

סטאלין איז דער פאָטער פון אלע מענטשן, פון אלע פעלקער, און נאָר אים דארף מען פאָלגן.

די עקזיסטירנדיקע לאגע האָט מען גאנץ טרעפלעך באצייכנט מיט די פאָלגנדיקע ווערטער: אין סאָוויעטן־פארבאנד פאָרן אלע מענטשן אין א וואָגן. איין טייל זיצט און א צווייטער טרייסלט זיך... ווי אויך מיט דעם פאָפולערן געגראָמטן שפריכוואָרט אין רוסיש: „קטאָ ניע ביל — בודיעט, א קטאָ ביל — ניע זאבודיעט" (ווער ס׳איז נאָך נישט געווען (אין תפיסה) — וועט זיין, און ווער ס׳איז שוין געווען — וועט נישט פארגעסן).

מען האָט קיינמאָל נישט געקענט וויסן, ווו ס׳איז אויסגעשפרייט די נעץ אויף אריינצופאלן.

דערווייל איז דער מצב געווָאָרן וואָס אמאָל שווערער. די לעבנס־מיטלען, צוגעגרייטע פאר דער מלחמה, האָבן זיך געמומען אויסלאָזן. די גרויסע רעזערוון פון פארשידענע פראָדוקטן, וואָס די רוסן האָבן אָנגעטראָפן, זענען דורך זיי מאסנווייז ארויסגעפירט געוואָרן קיין מזרח. ס׳פלעגן זיך פאָרמירן לאנגע רייען פאר יעדן „קאָאָפעראטיוו" (געשעפט) נאָך א ברייטל, א שטיקל זייף, אביסל נאפט אז״וו.

(די אנטוישונג אין סאָוויעטישן רעזשים איז פלאסטיש אויסגעדרוקט געוואָרן אין פאָלגנדיקן וויץ: פראגע: וואָס הייסט ס.ס.ס.ר.? — תשובה: ס׳איז נישט געווען, ס׳איז נישטאָ, ס׳וועט נישט זיין, רעד דיר נישט איין...).

און וועגן נאָטאָרישן מאנגל פון די נייטיקסטע לעבנסמיטלען אפילו אין דער דאָרפישער ווירטשאפט האָבן יידן אזוי געשפאסט: ווען מען זאָגט **כל**, עסט מען נישט קיין ברויט: **כל חמירא** (פסח), **כל** נידרי (יום כיפור) און... **כל**־כאָז. [5]

ווער ס׳האָט געהאט קרובים אין אויסלאנד, איז געוואָרן פון זיי אָפגעריסן. ס׳איז אפילו געווען א געפאר אויסצוזאָגן, אז מע׳ האָט פאמיליע אין א קאפיטאליסטיש לאנד, נישט צו ווערן פארדעכטיקט אין שפיאָנאזש.

ס׳איז שווער געווען צו דולדן דעם איבערגעטריבענעם, חניפהדיקן פערזאָנען־קולט פון סטאלין. אויף יעדער פאָלקס־פארזאמלונג — די אסיסטענץ איז געווען אָבליגאטאָריש — פלעגט מען ווייזן א פרעזידיום, וואָס איז באשטאנען קודם כל טאקע פון אים אליין, „דעם גרעסטן, דעם קלוגסטן, דעם פאָטערל פון אלע פעלקער", דאן פון אלע אָן אויסנאם מיטגלידער פון פאָליט. ביורא און העכסטן

5) קאָלכאָז — קאָלעקטיוונע כאז׳ייסטוואָ, קאָלעקטיוווע ווירטשאפט.

סאָוויעט, די אלע, פארשטייט זיך, סימבאָליש. צו דעם האָט מען צוגעגעבן עטלעכע פון די ראשי המדברים און אייגעם אָדער צוויי „אויטענטישע פאָרשטייער" פון דער מאסע, פונעם פאָלק, מיינסטנס די סאָציאל נידריקסטע עלעמענטן, למשל א גאסן־קערער, אן „אובאָרשטשיצע" (רוימערן) אז"וו, וואָרעם וואָס ערגער ס'איז געווען זייער ארבעטס־קאטעגאָריע, אלץ גרעסער דער „פראָלע־טארישער" יחוס.

די קאנדידאטן־ליסטע האָט פאָרגעלייגט א פאָרשטייער פון דער מאכט, פרעגנדיק: — „ווער איז דערפאר?" — דער ענטפער איז געווען — הילכיקע אפלויזן. ס'קומט באלד א צווייטע פראגע: — „ווער איז קעגן?" — א שטילקייט. ביים אויסרופן סטאלינס נאָמען הערן זיך גאָר לאנג דויערנדיקע אפלאָדיסמענטן און היסטעריש קולות: „כאי זשיווע!" (זאָל לעבן). דאָס נאָמינירן פון די אנדערע „גדולים" ווערט אויך באגלייט מיט הילכיקע, — און פון די לאָקאלע פאָלקס־פארטרעטער — מיט קורצערע אפלאָדיסמענטן.

א מענטש מיט אביסל זעלבס־באוווסטזיין און ערן־געפיל האָט נישט געקענט פארטראָגן אזא פראָצעדור, אזא „עבודה זרה"... און מיטמאכן דאָס האָט מען געמוזט, ווייל ס'זענען תמיד געווען אָנגעשטעלטע אויגן, וואָס האָבן אָבסערווירט און אויערן וואָס האָבן זיך אונטערגעהערט... מחמת דעם האָט מען אויך געמוזט אכטונג געבן, אז דאָס פאָפולערסטע בוך „די געשיכטע פון דער וו.ק.פ.(ב.)"[6] פון סטאלין זאָל תמיד ליגן אויף אן אָנגעזען אָרט אין אלע ביוראָען. יעדער איז דאָך מחויב געווען צו לייענען און לערנען די „ביבל" פון דער נייער רעליגיע...

ס'דארף באמערקט ווערן, אז שוין אין אָנפאנג פון דער סאָוויעטישער אָקופאציע זענען דעפאָרטירט געוואָרן קיין סיביר פאָליאקן, פארדעכטיקע אין נאציאָנאליזם. ריכטער, העכערע באָמטע, אָפיצירן, בירגערמייסטערס און באקאנטע געזעלשטלעכע פערזענלעכקייטן זענען, צוזאמען מיט זייערע פרויען, קינדער און אפילו קרובים, ארויסגעפירט געוואָרן אין איין נאכט פון גאנצן הוסיאטינער קרייז.

א צייט שפעטער איז אן ענלעכע אָבלאווע געמאכט געוואָרן אויף אוקראיניש נאציאָנאליסטן, פארדעכטיקטע אין קאָנטער־רעוואָלוציע. זיי זענען פון הוסיאטין אָפגעפירט געוואָרן אין פארשידענע טורמעס.

די אלע „פרעוועניטיווע" אקציעס זענען אויסגעפירט געוואָרן דורך אגענטן

---

6) וו.ק.פ. (ב) — ווסעסאָיוזנאיא קאָמוניסטישעסקאיא פארטיא (באָלשעוויקאָוו) — אלפארבאנדישע קאָמוניסטישע פארטיי.

פּארטיי, אַנפירער פון רעגירונגס־אפּארטאַט, און פון היימישע, אקטיוע קאַלא־באַראַנטן מיט דער סאָוויעטישער מאַכט.

עס זענען אויך דערגאַנגען שמועות, אז פון פּארשידענע שטעט זענען פּארשיקט געוואָרן קיין סיביר א סך יידן, בעיקר פון די פּוילישע „ביזשענצעס" (פּליטים).

אין אַנבליק פון די געשעענישן, האָבן מיר מורא געהאַט, אז ס׳קען אויך קומען די ריי אויף יידן אין הוסיאטין, אקטיווע ציוניסטן, רייכע און „נאציאָנא־ליזירטע", די אלע פּארדעכטיקטע אלס קעגנער פון הערשנדיקן רעזשים. נישט איין נאכט בין איך נישט געשלאָפן, נאָר געזעסן אַנגעטאָן (און דאָס אין דאָפּלטע קליידער, ווי ווייט מעגלעך) מיט דעם מאנטל אין איין האנט און א רוקזאק מיט די נייטיקסטע זאכן אין דער צווייטער, גרייט אויף אלעם. די אויערן — אַנגעשפּיצט אויף יעדן שאָרך פון דרויסן...

* * *

אָבער ביי דעם אלעם, ווי שווער ס׳איז געווען דאָס לעבן, ווי ביטער די אנטוישונג און ווי נמאס דער אזיאטישער און דיקטאַטאָרישער רעזשים, געשטיצט אויף צביעות און פּאלשקייט, אויף אונטערדריקונג און טעראָר, איז דאָך געווען א טרייסט, וואָס מען איז נישט אריינגעפאלן אין די לאפּעס פון דער נאצישער בעסטיע. ס׳האָט נאָך געטליעט א פונק פון האָפענונג, אז ס׳וועט זיך ענדיקן די מלחמה (דאמאָלס צווישן דייטשלאנד און די אלאירטע), וועט אויך זיין עפּעס א לייזונג פאר די פּארנומענע געביטן.

מען האָט זיך נישט פאָרגעשטעלט, אז אזוי שנעל וועט קומען צו אן איבערברוך אין די פריינדלעכע באציונגען צווישן דעם דייטשן און רוסישן דיקטאַטאָר.

אן איראָניע פונעם גורל: ווען די דייטשע אוויאָנען האָבן באָמבארדירט די באן־סטאציע אין הוסיאטין, זענען דאָרט נאָך געשטאנען פארלאָדענע וואגאָנען מיט תבואות פון די אוקראיניש פעלדער, וואָס האָבן געדארפט אָפּגיין קיין דייטשלאנד...

איז דאָך דער פּלוצימדיקער איבערפאל פון די נאצישע חיילות זונטיק, דעם 22־טן יוני 1941, געווען אן איבעראשונג, ווי מע׳ האָט שפּעטער איבערגעגעבן, אויך פאר סטאלינען אליין. צו די אינפאָרמאציעס און וואָרענונגען פון די אויסשפּיר־אָרגאנען וועגן דער צוגרייטונג פון דער „בארבאָראסא־אקציע" (דער

מארש אויף רוסלאנד) האָט זיך דער „קלוגסטער" פירער נישט געוואָלט צוהערן. פון דער נ.ק.וו.ד. מיט דער הילף פון מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער ער, וואָס האָט קיינעם נישט געטרויט און יעדן חושד געווען אין פאראט, האָט אָבער וויטער געגלויבט בלויז אייגעם אין דער גאנצער וועלט, דעם טיראן אדאָלף היטלער. (דאָס דאָזיקע ווערט אויך אזוי קינסטלעריש געשילדערט דורך דעם נאָבעל־פרייז־טרעגער, אלקסאנדער סאָלזשעניצין אין זיין בארימט ווערק „וו פערוואָם קרוגיע" — אין ערשטן קרייז).

* * *

דעם טראגישן טאָג, ווען ס׳זענען געפאלן די ערשטע דייטשע באָמבעס אויף הוסיאטין, איז אנטשטאנען א פארשטענדלעכע פאניק. דאָך האָט מען נישט געקענט שלום מאכן מיטן געדאנק, אז די אזוי גערימטע „רויטע ארמיי" וועט נישט באווייזן צו שטעלן אן עפעקטיוון ווידערשטאנד דעם שונא. אָבער מיט יעדן טאָג וואָס איז פארביי, זענען די דאָזיקע האָפענונגען אויסגערונען. ס׳האָט זיך געשאפן א געוואלדיקער כאָאס און בהלה. די פרויען און קינדער פון די פילע סאָוויעטישע אָנגעשטעלטע אין דער ערשטער ריי און נאָך זיי אויך די מענער, זענען מאסנווייז ארויסגעפירט געוואָרן קיין רוסלאנד. טאָג און נאכט האָבן זיך געצויגן אָן אויפהער, קאראוואנעס פון אויטאָס, מיליטערישע און ציווילע, פון קאָפיטשינעץ און אנדערע ערטער דורך הוסיאטין אין דער ריכטונג צו מזרח. אויך א קליינע צאָל יידן האָבן באווייזן צו אָנטלויפן אויף דעם וועג.

ס׳איז אפשר א חידוש, פארוואָס הוסיאטינער יידן זייענדיק אזוי נאָענט פון רוסלאנד, זענען נישט מאסנווייז אהין אנטלאָפן פאר דער אָנקומענדיקער נאצישער געפאר.

לויט מיין באשיידענער מיינונג, זענען די סיבות געווען פאָלגנדיקע:

א) נישט יעדער האָט געהאָט די מעגלעכקייט מיטצופאָרן מיט די אויטאָס, וואָס זענען געשטעלט געוואָרן צו דער דיספאָזיציע פון די רוסישע ציווילע באאמטע און זייערע משפחות, און וועלכע זענען אזוי אויך געווען איבערגעלאָדן מיט מענטשן און פּעק. די מיליטערישע לאסט־וועגענער, איבערפולטע און דערצו אין ריקצוג, זענען שנעל אדורך, נישט אָפשטעלנדיק זיך אין שטאָט. מיט פערד און וואָגן איז אומעגלעך געווען צו פאָרן — מע׳ האָט נישט געקאָנט באקומען פאר קיין שום געלט אזא געלעגנהייט.

ב) אין די ערשטע טעג פון ריקצוג האָבן די סאָלדאטן נישט אדורכגעלאָזט די ציווילע, וואָס האָבן געוואָלט צופוס אריבערגיין די גרענעץ און באין ברירה האָט מען זיך געמוזט אומקערן.

ג) אָנהייב יולי, ווען די גרענעץ איז מער נישט געווען באוואכט, איז דאָס אנטלויפן שוין געווען צווענקלאָז, צו שפּעט. אין דעם בליציקן פאָרויסמארש האָט די דייטשע ארמיי פארפלייצט אוקראינע, אריינשטעכנדיק זיך מיט קלינעס און צוואנגען און דערגרייכט קאמענעץ. אזוי ארום איז נישט געווען קיין אויסזיכטן אויסצומיידן די געפאר. אויב שוין ארונטערפאלן אונטער דער ממשלה פון שונא, איז גלייכער ביי זיך אין דער היים, איידער אין דער פרעמד.

ד) אין הוסיאטין האָבן זיך אויפגעהאלטן עטלעכע משפּחות, פּליטים פון ווארשע; פּלעגן זיי באקומען בריוו פון זייערע קרובים מיט באשרייבונגען פון גאנץ דערטרעגלעכע באדינגונגען אין דאָרטיקן געטאָ און אויך עצות אהיים צו קומען. קיין „אקציעס" זענען נאָך דאמאָלס נישט געהאט פאָרגעקומען. א טייל פון זיי האָבן זיך אפילו רעגיסטרירט אויף אומצוקערן זיך אין זייערע היימען און דערפאר ארויסגעפירט געוואָרן קיין סיביר. קיין מענטשלעכע פאנטאזיע האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלן, אז ס'וועט קומען אזא בארבארישע און טאָטאלע פארניכטונג. מען האָט געריכטנט, אז אין ערגסטן פאל וועט מען לעבן אין א געטאָ, שווער ארבעטן און אזוי וועט מען יאקאָש אויסהאלטן ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן, מן הסתם אין א קורצער צייט, און דאן וועט אויך געוויס געלייזט ווערן דאָס יידן־פראָבלעם.

ה) עטלעכע מענטשן, וואָס זענען שוין געהאָט אריבער די גרענעץ און דערגאנגען ביז טשעמעראָוועץ און נאָך ווייטער, האָבן זיך צוריק געקערט, ווארעם זיי האָבן נישט געהאט די מעגלעכקייט אפילו פאר גוט געלט צו באקומען א שטיקל ברויט און אביסל וואסער. צווישן די דאָזיקע איז אויך געווען א קאָפּיטשי־נעצער ייד, מיטן נאָמען שפּירא, א דעקלאַרירטער קאָמוניסט מיט א „פארטיי־ביכל".

נאָך אזעלכע גרוסן, איז שווער געווען זיך צו דעצידירן אויף אזא געפערלעכן וועג.

ו) אחוץ דעם זענען געווען נאָך פארשידענע מניעות: די גוט באקאנטע משפּחה־צוגעבונדנקייט ביי יידן; מע'האָט נישט געוואָלט איבערלאָזן אן אלטע מאמע אָדער א קראנקן פאמיליען־מיטגליד. און אויך נישט אויף הפקר דאָס

ביסל „האָב און גוטס", אין דער האָפענונג, אז ס'וועט זיך אייגעבן דאָס צו באשיצן „עד שיעבור זעם".

אנדערע ווידער האָבן נישט געהאָט קיין מיטלען און מיט ליידיקע הענט נישט געקענט זיך לאָזן אויף נע ונד.

מחמת דער אָדער יענער סיבה איז כמעט די גאנצע עדה הוסיאטינער יידן געבליבן אויפן אָרט, הילפלאָז, באין עצה ותבונה, נאָר קוים מיט א שוואכן שיין פון בטחון: „אולי ירחם"?!...

חורבן און אומקום

געדענקסטו ?

געדענקסטו נאָך, ברודער,
דאָס שטעטל אין טאָל,
ווו מיר האָבן ביידע
געלעבט דאָרט אמאָל ?

געדענקסטו דאָס וואסער
פון זברוטש, אָט דעם טייך,
ווו געבאָדן זיך האָבן
אי אָרעם, אי רייך ?

די שווארץ־פעטע ערד
פון ארומיקע פעלדער,
די זאפטיקע לופט
פון די סאָסנאָווע וועלדער ?

נישטאָ מער די גאסן,
די רחבות׳דיק ברייטע
און אויך נישט די געסלעך,
די שמאָלע, געדרייטע...

קיין חורבות אפילו
נישט זענען געבליבן,
אין אש און אין שטויב
איז געוואָרן צעריבן —

די שול, דער בית מדרש,
די חסידישע קלויז,
די אָרעמע כאטע,
ס׳באלעבאטישע הויז...

און קיינמאָל נישט זען
מיר וועלן שוין ווידער,
די טאטעס, די מאמעס
די שוועסטער און ברידער...

שטיל פליסט דאָס טייכל,
זיין גאנג נישט געענדערט
פון די אלט־גוטע צייטן;
נאָר בלויז — זיין קאָליר

פון בלוט פון קדושים
וואָס מאָנט נאָך פונווייטן...

אברהם בעקער

די כראניק פון חורבן (1941—1944)

הקדמה

די פאַלגנדיקע באשרייבונגען שטיצן זיך אויף מיינע פארצייכענונגען, בשעתו, דערגענצטע אין דעם באהעלטעניש ביי קריסטן אין קאַפּיטשינעץ נאַך דער ענטגילטיקער ליקווידאציע־אקציע פון דאַרטיקן געטאָ (אין דער 2־טער העלפט יולי 1943) און אויך אויף ווייטערדיקע טעגלעכע נאַטיצן.

אין דער דאַזיקער שטאָט בין איך געווען זינט די סאמע לעצטע טעג פון דער סאָוויעטישער הערשאפט און בעת דער גאנצער צייט פון דער דייטשער אָקופּאציע.

די אלע דאטעס און פאקטן זענען וועריפיצירט געוואָרן דורך נאַך דריי מענטשן, מיינע „אחים לצרה", פון דעם זעלבן בונקער. דאָס זענען געווען סאבינא (בינציע) האהן, א סטודענטקע פון ביאַלאָגיע אויפן לעמבערגער אוני־ווערסיטעט, געוו. אקטיוע קאָמוניסטקע, משה ראָטמאן, געוו. רייכער סוחר, בעל־הבית פון א גרויס הויז, וואָס איז דורך די סאָוויעטן נאציאָנאליזירט געוואָרן, אן אינטעליגענטער מאן, סימפאטקער פון דער פארטיי „אגודת־ישראל", די ביידע פון קאַפּיטשינעץ, און ראובן שפיגעל, א יינגער בחור, א פארטריבענער פון רומעניע, פון א דאָרף אויף דער צווייטער זייט גרענעץ, נישט ווייט פון זאלעשטשיק.

אין צענטער פון די שילדערונגען וועט איצט שטיין, נאטירלעך, קאַפּיטשי־נעץ, אָבער עס וועלן אויך געבראכט ווערן די וויכטיקסטע געשעענישן אין גאנצן קרייז, דערונטער אין הוסיאטין, אויף וויפל זיי זענען צו אונדז דערגאנגען.

1. הוסיאטין

שבת, דעם 5־טן יולי 1941, האָט די דייטשע ארמיי מיט דער ס.ס. בראש פארנומען כאַראַסטקאָוו (18 ק"מ פון קאַפּיטשינצע) און באלד דאָרט דערשאָסן 13 יידן. (אנדערע גיבן אָן די צאל 20—19 נפשות).[1]

---

1) „ספר חורוסטקוב", ווי פריער, ז. 367 און 370.

פון דאָרט האָבן זיי געשטראָמט און געשטורעמט אין דער ריכטונג פון טייך זברוטש.

זונטיק פאַרטאָג, דעם 6־טן יולי (י״א תמוז תש״א), זענען די דייטשן אריין קיין הוסיאטין. ס׳האָט זיך אנטוויקלט א העפטיקער קאמף מיט דער אָפּטרעטנדיקער רוסישער ארמיי, וואָס האָט ביים זברוטש געשטעלט א ווידערשטאנד. די צעוויל־דעוועטע ס.ס.־לייט האָבן דעם זעלבן טאָג אויסגעהרגט כמעט אלע מאנסבילן, עלטערע פון 10 יאָר, צוזאמען בערך 135. לויט אן עדותשאפט פון ד״ר איזידאָר ישפה האָט די צאָל באטראָפן ביי די 200 און די שחיטות האָבן אָנגעהאלטן דריי

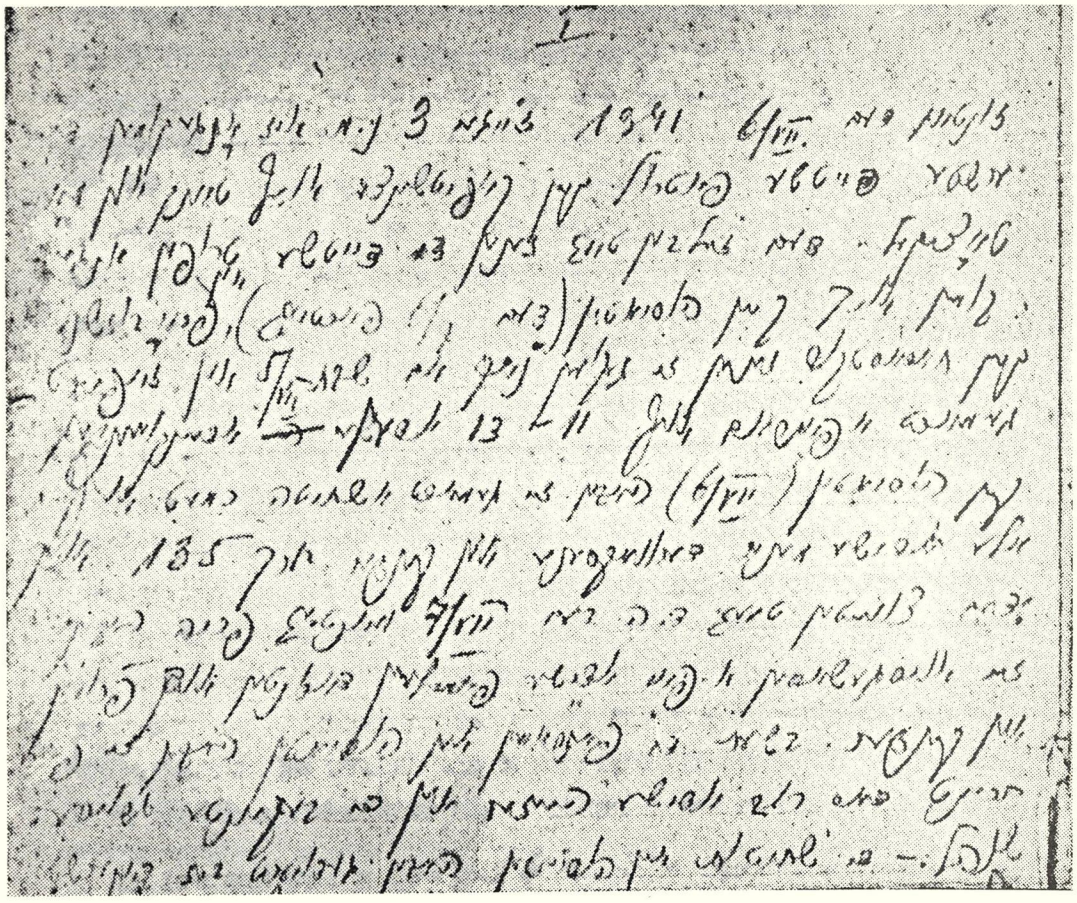

אויפצוג פון טאָג־בוך פון אברהם בעקער
קטע מיומנו של אברהם בקר

טעג[2]. די יידן זענען געווען געצוווּנגען אליין צו גראָבן די קברים, טאטעס האָבן באגראָבן זייערע אייגענע קינדער און פארקערט. די מאָרדן זענען פאָרגע־קומען אויסער דער שטאָט און אויפן רבינס הויף[3]. בשעת מעשה האָבן די דייטשן פארברענט דאָס רוב יידישע הייזער און די בארימטע היסטאָרישע שול.

דעם צווייטן טאָג, מאָנטיק דעם 7־טן יולי, זענען די נאצישע מערדער אריין אין די שטיבער פון אביגדור האָפריכטער און יעקב בראנדעס, ארויס־געטריבן אלע, וואָס זענען דאָרט געזעסן אין די קעלערס, באפוילן זיך אויסצושטעלן אין א ריי און מיט מאשין־געווער אויסגעשאָסן אייגעם נאָכן אנדערן. דאן האָבן זיי פארברענט די בנינים מיט אלעם, וואָס ס׳איז דאָרט געווען. ביי בראנדעסן אין הויז האָבן זיך דאמאָלס געפונען אחוץ זיין משפחה, אויך פּיפּע, די טאָכטער פון נחמיה גינזבערג און פרוי פונעם מחבר פון די שורות מיט זיין 13־יעריק שוועסטערל קלארא, די שכנותדיקע פאמיליע קופפערבערג און נאָך מענטשן, צוזאמען 14 פּערזאָן.

וועז דער אויטאָר פון דער דאָזיקער כראָניק איז אין 2 וואָכן ארום נאָך די טראגישע געשעענישן געקומען קיין הוסיאטין, האָט ער נאָך אָנגעטראָפן די בלוט־פלעקן אויף דער שטיינערנער שוועל ביים אריינגאנג — דאָס אלץ, וואָס ס׳איז געבליבן פון דעם גאנצן הויז.

די אלע דערמאָרדעטע זענען באגראָבן געוואָרן דורך גוויישע שכנים אין א ברודער־קבר אויפן דערבייאיקן גאָרטן. דער אייגציקער לעבן־געבליבענער עדות פון דער שוידערלעכער מאסאקרע, דאָס עלטערע מיידעלע פון די בראנדעסעס, האָט אליין נישט געקענט דערקלערן, ווי אזוי איז דאָס געשען, וואָס די קוילן האָבן זי אויסגעמיטן. וי האָט זיך נאָך געפונען אונטערן אייגדרוק פון דעם אויסטערלישן שאָק און ס׳איז שווער געווען עפעס מער פון איר ארויסצובאקומען.

צו יענער צייט האָט זיך ווידער אנטפלעקט די הומאנע באציונג צו די יידן מצד דעם שוין פריער דערמאָנטן, מוטקן און נאָבעלען גלח ראטשענקאָ. ער האָט ביי זיך אויסבאהאלטן א פּאָר יידן בשעת דער הריגה און אויך עפענטלעך, פון דער אמבאָנע אין קלויסטער, געראפן זיינע גלויביקע, נישט צו טון קיין שלעכטס די יידישע שכנים. ליידער אָבער האָבן זיינע פּאסטאָראלע ווערטער, אין אלגעמיין,

---

2) גבית־עדות פון 1־טן מערץ 1959, נר. י/728/191, יד ושם", ת"א. אָבער לויט מיינע באָטיצן האָבן די הריגות געדויערט ביז דאָנערשטיק.

3) צווישן די קרבנות איז אויך געווען דער אדוואָקאט יעקב מאָנדשיין פון טלולסטע, וועלכער האָט געארבעט צוזאמען מיטן שרייבער פון די שורות אין דער „יורידישער קאָנסולטאציע" (סאָוו. אדוואָקאטן־ביוראָ) אין הוסיאטין.

נישט געהאט קיין ווירקונג. עס זענען געווען בלויז געצייליטע פאלן פון הילף פאר די געזונדפטע יידן. דער אוקראיניישער אדוואָקאט ד"ר סעראפין האָט דער-מעגלעכט דער יונגעטשקער סאבינא באָדיאן צו בלייבן לעבן און דער אוקראי-נישער מעדיקער מאלינאָווסקי, א פאך-קאלעגע פון דעם באקאנטן און פרעס-טיזשפולן דאָקטאָר איזידאָר ישפה, האָט אים איינגעאָרדנט אויף ארבעט אין א דאָרפישן שפיטאָל און אויך געהאָלפן זיין פאמיליע.

דאקעגן האָט דער רוב פון דער אוקראינישער באפעלקערונג, אין בעסטן פאל, זיך פארהאלטן גלייכגלטיק צו די יידישע ליידן. אָבער גאָר ברוטאל האָט זיך אויפגעפירט די געשאפענע אוקראינישע מיליץ „סיטש". זי איז, אגב, מיינסטנס באשטאנען פון די זעלבע שקצים, וועלכע האָבן ערשט נעכטן אונטער דער באָלשעוויסטישער הערשאפט אייפערדיק געדינט דעם דאָזיקן רעזשים, ווי געהיים-אגענטן און מוסרים.

אין הוסיאטין זענען נאָך דאמאָלס געבליבן לעבן נאָר די געצייליטע מענער, וואָס האָבן זיך געהאט אויסבאהאלטן אין די שכנותדיקע דערפער. אויסער דעם איז שוין אין דער גאנצער שטאָט מער נישט געווען קיין טאטע, קיין זון, קיין ברודער, קיין מאן. די איבערגעבליבענע אלמנות און יתומות זענען געשלעפט געוואָרן צו שווערע און ברודיקע ארבעטן.

צען מענער פון די, וואָס זענען ניצול געוואָרן בשעת דער גרויסער הריגה, האָבן געארבעט אין דעם א.ג. „נאכשובלאגער" פון דער „לופטבאוקאָמאנדאָ / קיעוו", ביי דער הוסיאטינער באן-סטאציע. נאָך דער ליקווידאציע פון דעם דאָזיקן, זענען א טייל אריבער אין א צווייטן לאגער אין דאָרף לוסקי, ווו זיי זענען געווען באשעפטיקט ביי פעלד-ארבעט אין אויסערסט שווערע באדינגונגען; נאָר אייניצעלנע פון זיי זענען געבליבן לעבן.

אין אויגוסט איז געשאפן געוואָרן א יודנראט מיט שייקע לאנגער אלס „עלטעסטער". דער דאָזיקער פשוטער פאָלקס-מענטש איז לויט דער מיינונג פון ד"ר ישפה, געווען אן אָרנטלעכער[4].

מערץ 1942 האָבן אלע פארבליבענע יידן פון הוסיאטין און אומגעגנט געמוזט פארלאָזן זייערע היימען און אויסוואנדערן קיין פראָבוזשנע. א טייל איז גלייך אריבער קיין קאָפיטשינעץ, אנדערע זענען אביסל שפעטער צוזאמען מיט די פראָבוזשנער איבערגעפירט געוואָרן אין דעם דאָזיקן צענטראלן געטאָ פון

4) ד"ר ישפה — ווי פריער.

פֿאַוויאט. דאָרט אהין איז אויך געקומען שייקע לאנגער מיט זיין פרוי, טאָכטער און איידעם, ישראל זאַמערשטיין.

דער דאמאַלסדיקער „יודענעלטעסטער" פון קאַפּיטשינעץ, הערמאן ראַלער האָט לאנגערן אויפגענומען ווי א „פאך-קאַלעגע" און אים נאָמינירט (דעצעמבער 1942) אלס זיין פארטרעטער.

א קורצע צייט נאָך דעם איז ראַלער פלוצים אריינגעפאלן אין אומחן ביי דער געסטאפּאָ און באזייטיקט געוואָרן פון זיין אמט. אויף זיין אָרט איז באשטימט געוואָרן שייקע לאנגער. אָבער ס׳האָט נישט לאנג געדויערט און ער איז ארויס־גערופן געוואָרן אין דער געסטאפּאָ פון טשאָרטקאָוו, ווו ער איז אומגעבראכט געוואָרן אויף א שוידערלעכן אויפן: אָנגערייצטע הינט האָבן אים צעריסן אויף שטיקער. ראַלער איז רעהאבילירט און ווידער באשטימט געוואָרן ווי דער ראש פון דער קאַפּיטשיניצער עדה. ס׳איז געווען א חשד, אז דאָס האָט ער געמסרט זיין געוו. קאָנקורענט, וועלכער האָט אים געזאָלט פריער האָבן פאראטן.

היות אונדזערע בריידער פון הוסיאטין האָבן פון איצט אָן געטיילט דעם גורל פון די יידן אין קאַפּיטשינעץ, וועלן מיר אויך איבערגעבן כראָנאָלאָגיש די געשעענישן אין דער דאָזיקער שטאָט.

2. קאָפּיטשינצע

א) קורצער היסטאָרישער אריינפיר

די קרייז־שטאָט קאָפּיטשינצע (יידיש: קאַפּיטשינעץ) ליגט ביים טייך ניטשלאווא (Niczlawa), א 25 ק״מ פון הוסיאטין, 18 ק״מ פון כאָראָסטקאָוו, 16 ק״מ פון דער גרעסערער שטאָט טשאָרטקאָוו און איז אויך פארבונדן מיטן טראקט טרעמבאָוולא. אמאָל האָט די שטאָט קאָפּיטשינצע טאקע געהערט צום טרעמבאָוולער פּאָוויאט און אין אנדערע צייטן צום הוסיאטינער קרייז. קאָפּיטשי־נעץ האָט פארמאָגט א באפעסטיקטן שלאָס, ווָאס האָט אויסגעהאלטן מערערע באלאגערונגען און אטאקעס פון די טערקן און טאָטערן[5].

שוין אין 16־טן יאָר הונדערט איז קאַפּיטשינעץ געווען פארבונדן מיט דעם האנדלס־וועג, ווָאס האָט געפירט פון לעמבערג אויף מזרח און דרום־מזרח קיין

(5 Słownik geograficzny królestwa Polskiego, T, IV, Warszawa, 1883, str. 377.

טשאַרטקאָוו, זאלעשטשיקי טשערנאָוויץ (בוקאווינע — אמאָל עסטרייך, שפּעטער רומעניע, היינט סאָוויעט. אוקראינע) און ווייטער [6].

קאַפּיטשינעץ, ווי א טייל פון גאליציע, האָט געהערט צו עסטרייך.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה אין יאָר 1914 האָט קאַפּיטשינעץ געהאט מער מזל, ווי הוסיאטין. אוודאי האָט מען אויך דאָרט, ווי איבעראל, געפּלינדערט און געגזלט, רעקווירירט דירות און זאכן, געטריבן צו פּארש דענע ארבעטן אפילו אלטע און קראנקע יידן און אויך אין שבת און יום־טוב, שלאָגנדיק דערביי מיט די נאהייקעס. אָבער אין אלגעמיין האָט דאָ די רוסישע אינוואזיע נישט געמאכט אזא חורבן ווי אין דער שכנותדיקער הוסיאטין.

די קאַפּיטשינעצער איינווינער, ווי געטרייע עסטרייכישע פּאטריאָטן, האָבן פּייגט געהאט די צאריש ע „מאָסקאלעס" (רוסן) און האָבן גיכער געוואָלט אריין־

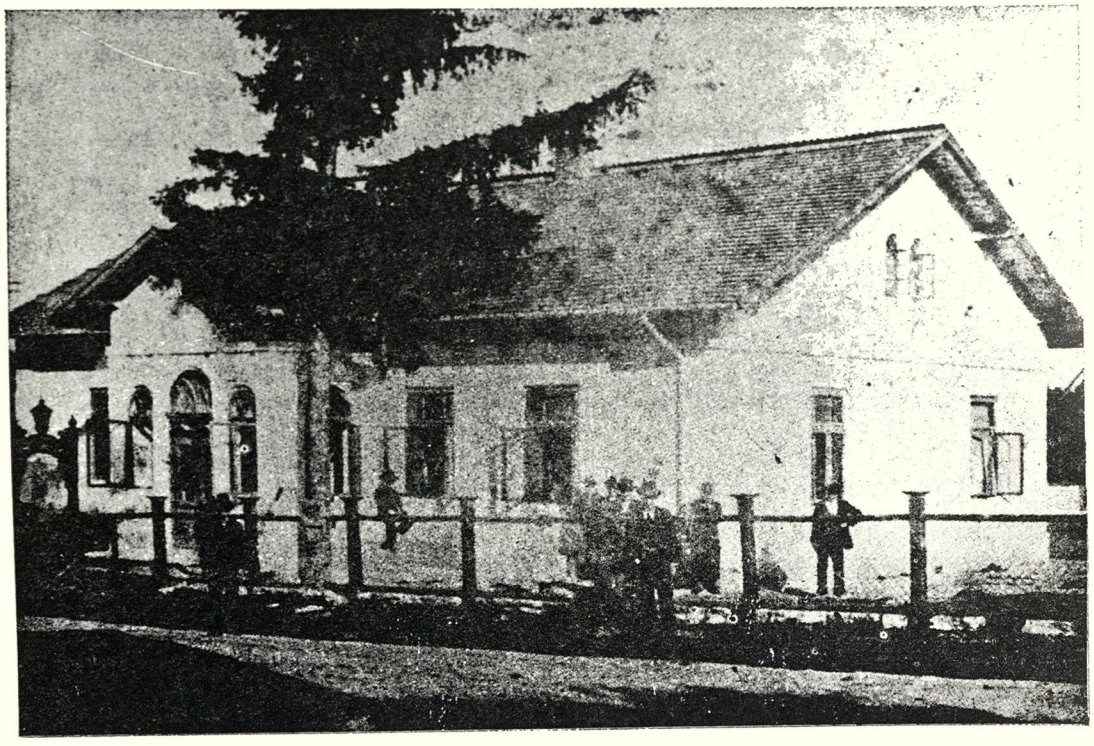

דעם רבינס הויף אין קאַפּיטשינעץ
חצר האדמו"ר בקופיצ'ינץ

6) M. Bałaban — Dzieje Żydów w Galicji, str. 393.

וואַרפן זייערע זילבערנע און מעשענע כלים אין טייך אריין, אייִדער די רוסן זאָלן זיי צונעמען.

וועָן די רוסישע ארמיי האָט אָקופירט די שטאָט, זענען די דאָרטיקע יידן זיך נישט צעלאָפן. נאָר דער באקאנטער אדמו"ר, דער רבי ר' יצחק מאיר העשל, ווי שוין דערמאָנט, איז באצייטנס אוועק קיין ווין צוזאמען מיט זיין בני-בית, מקורבים און עטלעכע רייכערע יידן.

די רוסן פלעגן כמעט פון יעדער אָקופירטער שטאָט ארויספירן עטלעכע יידן ווי „זאקלאדניקעס" (ערובניקעס) קיין סיביר, כדי אָפצושרעקן די איבערגעבלי-בענע, זיי זאָלן געהאָרכזאם און געטריי דערפילן זייערע אלע פאָדערונגען. אזוי זענען פון קאָפּיטשינער דעפאָרטירט געוואָרן די דריי פון די שענסטע באלעבא-טים: דער שטאָט-רב, דער רייכסטער סוחר און ר' יוסף לוביאניקער. זיי זענען פארוואָגלט געוואָרן אזש ביז צו דער אָזיערע באיקאל ביי דער כינעזישער גרענעץ[7]. ((א טייל פון די פארטריבענע, ווי שוין דערמאָנט, זענען אין 1916 צוריקגעשיקט געוואָרן קיין גאליציע).

בכלל איז דאָס יידישע לעבן נישט געשטערט געוואָרן און ס'איז דאָ געווען פארהעלטנישמעסיק רואיק. דעריבער זענען אויך געקומען א סך פליטים פון די שכנותדיקע ישובים: סקאלא, זאלעשטשיקי, און פון אנדערע ערטער, פון וועלכע מע' האָט די יידן ארויסגעיאָגט. אחוץ דעם, ווי שוין געזאָגט, האָבן אין קאָפּיטשינער געפונען א מקום מקלט א סך פליטים פון הוסיאטין.

אין קאָפּיטשינער איז געבליבן אומבאשעדיקט די שיינע שול ווי אויך עטלעכע בתי-מדרשים און „שטיבלעך". די צאָל יידן האָט באטראָפן 8—7 טויזנט אויף 10 טויזנט איינווינער בכלל.

ווי אין די מיינסטע גאליציש שטעטלעך, איז אויך קאָפּיטשינצע דער רוב

---

7) ר' יוסף לוביאניקער — עולה געווען קיין ארץ-ישראל צוזאמען מיט זיין טאָכטער חוה און זון זעליג אין 1924, איז דער פאָטער פון דער בארימטער משפחה לוביאניקער (לבון) אין ישראל, צו וועלכער עס געהערן צ.א.: א) צבי, וואָס איז געקומען אין לאנד אריין נאָך אין יאָר 1918 פון אמעריקע מיט דער יידישער בריגאדע, געווען פון די גרינדער פון דער „הסתדרות-העובדים" און איניציאטאָרן פון דער אקציע פאר פאָלקס-ווינונגען און מיטגליד פון תל-אביבער שטאָט-ראט; ב) זעליג — פון די גרינדער פון דער „צעירי-ציון" (התאחדות) — פארטיי אין קאָפּיטשינער און אין דער געגנט, שפעטער, אין לאנד — געהערט צו די אקטיוויסטן אין דער „הסתדרות", אין דער ארבייטער-פארטיי, אין „שיכון-עובדים" א"א; ג) פנחס — געווען געוועזענער געמעראל-סעקרעטאָר פון דער „הסתדרות" און זיכערקייטס-מיניסטער אין ישראל.

זליג לבון — „קורת-גג", ז. 20, תל-אביב, תשל"ד.

יידן געווען אַרעם. ווען נישט די הילפס־קאַמיטעטן פון קיעוו און פּעטערבורג (דער א.ג. „סאַיוז") וואָלטן זיי ממש אויסגעאנגען פון הונגער. די פּאַרשטייער פון די קאַמיטעטן, ד״ר לאנדער, האַמעלסקי און דער באקאנטער שרייבער און דראמאטורג אנ—סקי, האָבן געארבעט מיט מסירות־נפש און געטון אלץ, וואָס ס׳איז מעגלעך געווען, בכדי דאָס גאלט, די ביישטייערונגען פון די רוסישע יידן, זאָל אַנקומען אין די ריכטיקע הענט.

* * *

פּרילינג 1916 האָט זיך אין קאַפּיטשינעץ, ווי אויבן געזאָגט, אויפגעהאלטן דער גרויספירשט מיכאל אלעקסאנדעראָוויטש, דער ברודער פון דאמאַלסדיקן צאר ניקאָליי דעם צווייטן, מיט זיין סוויטע. ס׳איז דאָרט טעטיק געווען א גרויס מיליטעריש שפּיטאָל, אין וועלכן ס׳האָט א געוויסע צייט אויך געארבעט, זייענדיק אין מיליטערישן דינסט, דער באקאנטער יידישער מעדיקער און שרייבער ד״ר גרשון לעווין פון ווארשע, וועמען מיר האָבן טאקע צו פארדאנקען די שילדערונג פון יענע געשעענישן[8]. ער איז אהין געשיקט געוואָרן דורך דער סאניטארער אָפּטיילונג פון שטאב, כדי צו פארטרעטן דעם הויפּט־דאָקטער, וועלכער איז געווען קראנק אויף פלעק־טיפוס און טאקע קורץ נאָך דעם געשטאָרבן. אין זיין טויט — דערציילט ווייטער ד״ר לעווין — האָבן סיי יידן, סיי קריסטן געזען א שטראָף פון גאָט דערפאר, וויל ער האָט דערלויבט צו פארשוועכן דעם גאָר אלטן בית־הקברות, וואָס איז געלעגן אין שכנות פון דער פאַלקס־שול, ווו ס׳איז געווען אייגעאָרדנט דער שפּיטאָל. זיינע סאניטארן האָבן ארויס־געשלעפּט מצבות און מיט זיי אויסברוקירט דעם גרויסן הויף פון דעם בית־החולים און די ארומיקע געסלעך.

ד״ר גרשון לעווין האָט זיך שטארק באפריינדעט מיט דעם שטעטישן מעדיקער ד״ר ראָזענבוים, ביי וועלכן ער איז געוואָרן א יוצא ונכנס. ד״ר לעווין האָט זיך אָפּגעגעבן נישט נאָר מיט זיין ארבעט אלס ארצט און אדמיניסטראטאָר פון שפּיטאָל, נייערט אויך מיט כלל־זאכן פון דעם יידישן ישוב אין קאַפּיטשינצע. ער האָט באזוכט קראנקע און געגעבן מעדיצינישע און מאטעריעלע הילף. פאר זיינע צו נאָענטע קאָנטאקטן מיט די יידן, איז ער טאקע אָפּגערופן און איבערגעפירט געוואָרן אויף א צווייט אָרט.

---

8) ד״ר גרשון לעווין — „אין וועלט־קריג", ווי פריער, ז. 77 א״וו.

* * *

אַנפאנג נאָוועמבער 1918, ווען ס׳איז זיך צעפאלן די עסטרייך־אונגארישע מאָנארכיע, האָט קאָפּיטשינעץ, אדורכגעמאכט קודם די אוקראינישע הערשאפט, וואָס איז געווען באגלייט מיט רויב און גזילה, הויפטזעכלעך בעת די מארשן און ריקצוגן פון די פארשידענע קאָזאקיש־אוקראינישע באנדעס.

אויך די אלגעמיינע עקאָנאָמישע לאגע איז געווען זייער א שלעכטע. אין קאָנסעקווענץ פון דער מלחמה במשך פון פיר יאָר, זענען די פעלדער גאלעגן פארוויסט, נישט באארבעטע — די פּויערים זענען געווען מאָבילי׳זירט, פריער אין דער עסטרייכישער, און דאָן אין דער אוקראינישער ארמיי. דער אינווענטאר, די פערד און וואָגן — רעקווי׳זירט. ס׳האָט זיך געפילט א שטארקער מאנגל אין פּראָדוקטן פון ערשטן געברויך. דער האנדל איז געווען פאראליזירט געוואָרן אויך מחמת פעלן פון טראנספּאָרט־מיטלען און צוליב דעם אלגעמיינעם כאאָס. די, אונטער דראָונגען, איינגעפירטע אוקראינישע וועריטלאָזע וואלוטע — קאָרבאָ־וואנצעס און הריוונעצעס — האָבן נאָך מער פארגרעסערט די אָרעמקייט פון די יידן.

צו יענער צייט האָבן די יידן אין קאָפּיטשינעץ געלעבט אין גרויסער שרעק, בפרט בעת דער סטאציאָנירונג פון פּעטליורא און זיינע באנדעס. די ידיעות וועגן זייערע פּאָגראָמען איבער די יידן אין דער אוקראינע זענען שוין געהאט דערגאנגען אויך קיין קאָפּיטשינעץ. דער בלוטיקער אוקראינישער העטמאן מיט זיין שטאָב זענען אָנגעקומען אין שטאָט און באלד געפאָדערט, אים צו צושטעלן במשך פון איין נאכט א גרויסן סכום שפּייז־פּראָדוקטן, שטיוול אד״גל. אין קעגנטייל — וועט ער „דערלויבן זיינע מענטשן צו מאכן פּריילעך״... די יידן האָבן בשום אופן נישט געקענט נאָכקומען די אזוי הארבע פאָדערונגען, און היות זיי האָבן זיך געריכט, אז די פּוילישע ארמיי וועט אין קורצן דעראָבערן די שטאָט, האָבן זיי פּארלאָזט די היימען און זיך באהאלטן אויף די פעלדער ביז פּעטליורא מיט זיין מיליטער איז אוועק. אָבער פריער האָבן די וויילדע קאָזאקן אויסגעפירט רויבעריין אין עטלעכע יידישע הייזער, פארגוואלדיקט צוויי פרויען [9] און דערמאָרדעט דעם הוסיאטינער שוחט ר׳ הערשעלע.

* * *

נאָך א קורצער צייט האָבן די פּאָליאקן זיך צוריקגעצויגן און עס זענען אריין די באָלשעוויקעס. אלס מושל איבערן קרייז איז נאמינירט געוואָרן חיים

9) ז. לבון — ווי פריער, ז. 23.

שפּערלינג, דער ברודער פון דעם כּאַראַסטקאָווער בחור, וואָס איז, אלט זייענדיק 16 יאָר, אוועק קיין רוסלאנד און איצט צוריקגעקומען ווי א געגנראל אין דער שפּיץ פון אַפּטיילונג פון דער „רויטער ארמיי" און געוואָרן מיליטעריישער פאר־וואלטער פון זיין היים־שטאָט[10].

די פארוואלטונג פון דער קהילה איז אויפגעלעזט געוואָרן און אויף איר אָרט זענען באשטימט געוואָרן עטלעכע יידן פון דער „אונטער־וועלט", וואָס זענען דורך דער מאכט באטראכט געוואָרן ווי די אמתע „פּראָלעטאריער". עטלעכע פון די פריעדיקע עסקנים, צווישן זיי, זעליג לוביאניקער (היינט לבון) זענען פּאראורטיילט געוואָרן דורך א רעוואָלוציאָנערן געריכט אויף 15 יאָר „קאטאָרזשנע" ארבעט אין די קוילן־גרובנס אין דאָן־באס (געגנט פון טייך דאָן). אלס ראש־הקהל איז נאָמינירט געוואָרן לייב יאכנעס (קיינער האָט אים נישט געפרופן ביי זיין פאמיליע-נאָמען!). דאָס איז געווען א פּרימיטיווער מענטש, כמעט אן אנאלפאבעט, האָט ער אויסגעפּועלט די באפרייונג פון זעליגן מיט דעם באדינג, ער זאָל אים דינען געטריי אלס זיין סעקרעטאָר און געהילף אין דער אָנפּירונג פון דער קהילה.

* * *

אין 1920 האָבן די באָלשעוויקעס געמוזט פארלאָזן קאָפּיטשינצע און עס זענען ווידער אריין די פּאָליאקן. דאָס זענען געווען די טרויעריק־בארימטע חיילות פון געגנראל האלער, וואָס האָבן געשניטן די בערד און פּאות ביי יידן און בכלל זיך איזדיעקעווען איבער זיי.

אין דער, נאָך 150 יאָר אויפסניי אויפגעשטאנענער, פּוילישער מלוכה האָבן די הערשער, אין אלגעמיין, זיך באצויגן צו די יידן מיט שנאה און אומציטרוי אויך מחמת זייער כלומרשטער קאָלאבאָראציע מיט דעם קאָמוניסטישן רעזשים. עס זענען טאקע געווען א טייל יידן, בעיקר פון די אָרעמע שיכטן, וואָס האָבן סימפּאטיזירט מיט די באָלשעוויקן, זעענדיק אין זיי די דערלייזער פון דער מאטעריעלער נויט, די באפרייער פון פּאָליטישער אונטערדריקונג און רעטער פון פּאָגראָמען מצד די אוקראינער און זייערע שותפים, די קאָזאקן און טשער־קעסן.

אָבער די נייע מושלים פון פּוילן האָבן עס אנדערש פארשטאנען, אָדער געוואָלט פארשטיין. פאר זיי זענען אלע יידן געווען קאָמוניסטן. צו די נאָטאָרישע

---

10) „ספר חורוסטקוב" — ווי פריער, ז. 89—90.

„חטאים", וואָס זענען צוגעשריבן געוואָרן דעם יידישן פאָלק במשך פון דורות, איז איצט צוגעקומען נאָך איין „חטא": „זשידאָ־קאָמונא", דאָס הייסט: א יידן א קאָמוניסט איז אייגנס און דאָס זעלבע.

די געשאפענע לאגע און די דערוואכטע נאציאָנאלע שטרעבונגען האָבן באוויזן די יידישע יוגנט צו זוכן אן אויסוועג אין עמיגראציע בכלל און אין עליה קיין ארץ־ישראל בפרט.

אין קאָפּיטשינעץ האָט זיך דאמאָלס שטארק אנטוויקלט די ציוניסטישע באוועגונג מיט אלע אירע פּארטייען און שטרעמונגען, ווי אויך די אָרגאניזאציע פון „החלוץ". היות די דאָזיקע שטאָט איז געלעגן נאָענט פון דער רוסישער גרענעץ, האָט זי געדינט ווי א וויכטיקער טראנזיט־פונקט פאר די יידן, וואָס זענען אנטלאָפן פון ראטן־פארבאנד. ס'איז אפילו אייגנעשטעלט געוואָרן א פּאלעסטינע (א"י) — אמט אונטער דער לייטונג פון זעליג לוביאניקער, וואָס איז געווען דער פּראָנטוואָרטלעכער פאר דער איבערפירונג פון די יידן פון דער גרענעץ־זאָנע און זייער ווייטערדיקן טראנספּאָרט קיין א"י[11].

די לאגע פון די יידן אין קאָפּיטשינצע אונטער דער פוילישער הערשאפט ביז 1939 איז געווען אזוי ווי אין אנדערע שטעט און שטעטלעך אין מדינת־פוילן, אָבער דאָך א בעסערע אין פארגלייך מיט הוסיאטין, וואָרעם אין קאָפּיטשינעץ האָבן נישט עקזיסטירט די אויסנעם־געזעצן פאר א גרענעץ־זאָנע, ווי אין דער שטאָט ביים זברוטש. קאָפּיטשינעץ האָט דעריבער געהאט מער מעגלעכקייטן פון אנטוויקלונג. די באפעלקערונג אין אלגעמיין און די יידישע בפרט האָט זיך פארגרעסערט. די צאָל יידן אין 1931 האָט באטראָפן 2592 און פאר דער מלחמה — ביי א 3000 נפשות[12].

דער מצב פון די קאָפּיטשינעצער יידן אונטערן סאָוויעטישן רעזשים (1939—1941) איז געווען ענלעך, ווי אין הוסיאטין און אנדערע אָקופירטע שטעט און שטעטלעך.

ב) פּיין און אומקום

זונטיק, דעם 6־טן יולי 1941, זייגער 3 נ.מ., האָבן זיך באוויזן די ערשטע דייטשע טאנקען און מאָטאָציקלען אויף די קאָפּיטיניצער גאסן. נאָך זיי האָבן

---

11) ז. לבון — ז. 24.

12) די ערשטע צאָל, לויטן ביולעטין פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין ווארשע, נר. 61, 1967. די צווייטע — לפי דער עדותשאפט פון שמואל פּלאצמאן, ארכיוו פון „יד ושם", נר. 1260/100.

זיך געצויגן אַן אויפהער במשך פון עטלעכע טעג גרויסע מחנות פון פארשידענע מיליטערישע פאַרמאציעס, נישט אַנטרעפנדיק קיין שום ווידערשטאנד.

דער אריינמארש פון דעם דייטשן מיליטער איז פאר קיינעם נישט געווען קיין איבעראשונג. נאַך א טאָג פריער איז שוין נישט געהאט פארבליבן קיין סאָוויעטישער זעלנער, אחוץ עטלעכע מארודערן, וואָס האָבן אויסגענוצט די לאגע און געפרווועט רויבן ביי יידן. ס׳האָבן זיך שוין דאן געוואלגערט אויף די גאסן צעריסענע ביכער — סאָוו. ליטעראטור, די בילדער פון די קאָמוניסטישע גדולים, פאפירן פון די פארלאָזטע ביוראָען, וואָס מע׳ האָט נישט באוויזן צו פאר-ברענען. ס׳האָט געהערשט א צושטאנד פון „לית דין ולית דיין", נישט געווען קיין שום מאכט.

בשעת דעם אריינטריט פון די דייטשע מיליטערישע כוחות זענען די יידן געזעסן אין די היימען אין א זייער געדריקטער שטימונג און אנגסטלעכער דער-וואַרטונג. דאקעגן האָבן אוקראינישע שקצים און שיקסעס אין די יום־טובדיקע קליידער (ס׳איז דאָך אויך געווען זונטיק), מיט נאצישע און זייערע נאציאָנאלע פענדלעך, מיט בלומען און טראנספארענטן, זיך אויסגעשטעלט אין א שפאליר און אן אוקראינישער מעדיקער, ערשט נעכטן נאָך, דער סאָוו. קרייז־דאָקטאָר און אקטיוויסט קאָלאבאָראָנט, איז איצט ארויסגעטרעטן מיט א פייערלעכער באגריסונג.

באלד דעם ערשטן טאָג איז אן ס.ס.־מאן אריין אין הויז פון אברהם אהרון האליטשער, געווען. לעדער־סוחר, און אַן א שום סיבה אים דערשאָסן.

שוין דעם זעלבן טאָג האָבן שקצים פון דער אוקר. נאציאָנאלער מיליץ „סיטש" ארויסגעשלעפט 50 יידן, מענער און פרויען צו רייניקן די פארלאָזטע עפענטלעכע ביוראָען. די ארבעט האָט מען געמוזט מאכן מיט די בלויזע הענט אָן די געהעריקע מכשירים. דאָס כאפן יידן צו ארבעט איז געוואָרן א נאָרמאלע דערשיינונג.

אין די ערשטע טעג זענען, אויף א מסירה פון די אוקראינער, דערשאָסן געוואָרן 8 קאָפּיטשיניצער יידן, דערונטער 7 באשולדיקטע אין קאָמוניסטישער טעטיקייט. צווישן זיי איז געווען דער שוין פריער דערמאָנטער שפירא, דער שניידער וואלאך, יהושע ראָזענטאל און אדוואָקאט הענריק אנדערמאן. דעם זעלבן טראגישן גורל האָבן אויך געטיילט 21 יידן, סאָוויעטישע געפאנגענע.

שבת, דעם 12-טן יולי, איז פארעפענטלעכט געוואָרן די גזירה, אז אלע יידן, מענער, פרויען און קינדער, עלטערע פון 10 יאָר, זענען מחוייב צו טראָגן אויפן רעכטן ארבל פון יעדן מלבוש א בלויען מגן־דוד אויף א ווייסער באנד

און זיי טאָרן זיך נישט באווייזן אין גאס אין דער צייט פון דורכמארש פון דער דייטשער ארמיי. פארן נישט אויספירן די געזעצן האָט געדראָט א שטראָף פון 500 זל. אָדער ארעשט.

* * *

צו יענער צייט איז געשאפן געוואָרן דער „יודנראט" מיט איציק אלי' צעלער־מייר בראש. די דאָזיקע קערפערשאפט האָט געהאט די פליכט צו רעפרעזענטירן דעם ייד. ציבור כלפי דער דייטשער און אוקראיניישער מאכט, אנטקעגן קומען אלע פאָדערונגען פון ארבעטער און זאכן און בכלל אויספירן אלע זייערע פאר־אָרדענונגען. עס דארף באמערקט ווערן, אז די ציווילע אדמיניסטראציע איז געווען אין די הענט פון די אוקראינער.

קורץ נאָך דעם האָט זיך דער יודנראט רעקאָנסטרואירט מיט דעם באקאנטן נעזעלשאפטלעכן עסקן, הערמאן ראָלער אין דער שפיץ, און איז באלד געשטעלט געוואָרן פאר א גרויסן נסיון:

ס'איז ארויפגעלייגט געוואָרן צו צאָלן א שווערע קאָנטריבוציע: צושטעלן א קילאָ גאָלד און עטלעכע צענדליק טויזנט זל. א 12 יידן זענען געהאלטן געוואָרן אין קרימינאל אין טשאָרטקאָוו אלס ערובניקעס ביז די פאָדערונג איז דערפילט געוואָרן.

אָנהייב אויגוסט 1941 זענען דורכגעגאנגען, צו פוס, דורך קאָפּיטשינעץ עטלעכע הונדערט יידן, מענער, פרויען און קינדער, וואָס זענען ארויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע ווינערטער אין אונגארן, בוקאָווינע און בעסאראביע (פריער אָקופירטע דורך די סאָוויעטן). געטריבן האָבן זיי אוקראיניש מיליציאנטן פריער קיין הוסיאטין און דאן צוריק קיין קאָפּיטשינעץ, ווו די דעפּאָרטירטע זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין רשות פונעם יודנראט. אויפן וועג זענען א סך אומגעבראכט געוואָרן.

דעם זעלבן חודש אָב, אין א זונטיקדיקן טאָג, איז פלוצים אָנגעפאָרן א ספעציעלע אָפּטיילונג פון דער „היטלער־יוגנט", וואָס האָט אויסגעפירט דעם פאָלגנדיקן וואנדאלישן אקט: באגאָסן מיט בענזין און אונטערגעצונדן די שולן און בתי־מדרשים. פיל ספרי־תורה זענען אוועק מיטן רויך.

סעפטעמבער 1941 ווערן באקאנט געמאכט נייע פארארדענונגען: א) אויף אלע אריינגענג אין די יידישע ווינונגען מוז מען אָנקלעפן צעטלען מיט א גרויסן מגן־דוד, וואָס מע' האָט באקומען צו קויפן אין יודנראט פאָרן פרייז פון 10 זל. אָדער 100 רובל. ב) ס'איז פארבאָטן יידן ארויסצופאָרן פון זייערע

ווינערטער אַן א דערלויבעניש. פאר עובר זיין אויף דעם קומט טויט־שטראַף.

ג) יידן טאָרן זיך אבסאָלוט נישט ווייזן אויפן מארק־פלאץ.

ביז דאמאָלס איז נאָך געווען דערלויבט עפעס אייגצוקויפן אין די שעהן פון 11 ביז 2 נ.מ. ד.ה. נאָך דעם ווי די קריסטן האָבן זיך שוין געהאט באזאָרגט מיט די פּראָדוקטן, און ווען ס׳איז שוין גאָר נישט, אָדער וויניק וואָס, געבליבן צום פארקויפן.

די אויפזיכט אויפן מארק האָט געהאט דער פּאָליציי־דינער פון דער געמיינדע,

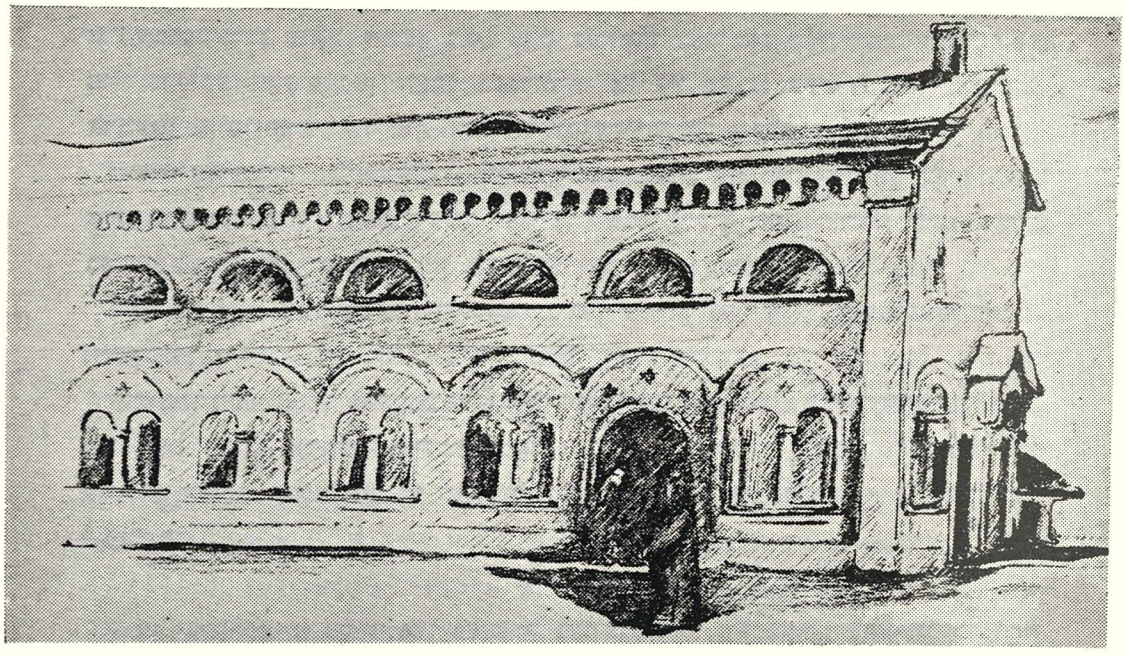

די אלטע שול אין קאָפּיצ׳ינעץ
בית־הכנסת העתיק בקופיצ׳ינצה

דער אוקראינער בעלקאָ, א געפערלעכער שונא־ישראל, וואָס איז ארומגעגאנגען מיט א גראָבן שטעקן און מערדערלעך געשלאָגן וועמען ער האָט נאָר אָנגעטראָפן אויפן ריינעק־פלאץ.

יעדן טאָג האָט דער יודנראט געמוזט צושטעלן מענער און פרויען צו פארשידענע ארבעטן. די סטאביל באשעפטיקטע אויף א געוויסן פּלאץ האָבן נישט געדארפט זיך מעלדן אין יודנראט, נאָר געגאנגען גלייך אויף דעם ארבעטס־אָרט. ד׳ פארפליכטעטע צו א טאָג ארבעט האָבן געקענט שיקן א צווייטע

פֿערזאַן. געווײַנלעך פֿלעגן זיך פֿארדינגען צו אזא פֿארטרעטונג די אַרעמע, וואָס האָבן געוואָלט פֿארדינען דעם לוין פון 10 זל. און אַן אומזיסטיקע פֿאַרציע ברויט, געטיילט אין דער ערשטער צייט דורכן יודנראט בלויז פֿאר די אַרויס־גייענדיקע צו דער אַרבעט.

באפֿרייט פון צושטעלן זיך אין יודנראט זענען אויך געווען די בעלי־מלאכות, וואָס האָבן געארבעט פֿאר די דייטשע מיליטעריש און אדמיניסטרא־טיוו באאמטע אַדער פֿאר די אוקראיניש דיגניטאַרן.

די מענטשן מיט א סטאַבילער באשעפֿטיקונג האָבן באקומען ספּעציעלע ארבעטס־קאַרטן, וואָס זענען באטראכט געוואָרן פֿאר א „גליק". די אייגנטימער פון אזעלכע דאָקומענטן האָבן געגלייבט, אז זיי זענען געשיצט פון אנדערע ארבעטן אויפֿן אַרט און פון ווערן ארויסגעפֿירט אין א לאגער.

דער ארבעטס־אינספּעקטאָר ביי דער געסטאַפּאָ אין טשאַרטקאָוו, ד ר י נ ד א, איז געקומען קיין קאָפּיטשינעץ, אליין קאָנטראָלירט און באטראכט די אלע באשעפֿטיקטע, ווערפּיצירט און באשטעטיקט זייערע „שיינען".

אָבער דער מצב פֿלעגט זיך אָפּט בייטן און קיינער איז נישט געווען זיכער מיטן מאָרגן.

שבת, דעם 8־טן נאָוועמבער 1941, האָט דער יודנראט, אויף דער פֿאָדערונג פון דעם זעלבן ארבעטס־אינספּעקטאָר, געמוזט צושטעלן העכער 200 מענטשן אויף צוואנגס־ארבעט אין די לאגערן פון טרנאָפּאָל און קאמיאָנקי ביי פּאָדווא־לאָטשיסק.

* * *

צו יענער צייט בערך איז געשאפֿן געוואָרן דער יידישער „אַרדנונגס־דינסט" אַדער מיליץ, וואָס איז געווען דער עקזעקוטיווער אָרגאַן פונעם יודנראט, אייגנטלעך פון דעם „עלטעסטן". די דאָזיקע קערפּערשאפֿט איז באשטאַנען פון 15—20 מענער, איר אויפגאבע איז געווען צו וואכן איבער דער אַרדענונג אין געטאָ און צו צווינגען, דורך אָנווענדן כוח, די פּינקטלעכע אויספֿירונג פון אלע פֿאראַרדענונגען און באפֿעלן.

געווען צוויישן זיי פֿארשוינען, פּיזיש קרעפּטיקע און מיט א ברוטאלן כאראקטער, וואָס האָבן זיך איזדיעקעווט איבער די כלומרשטע „פֿארבריכער", אָבער אויך אנשטענדיקע מענטשן, און אפֿילו א רב מיטן נאָמען שעכנער פון פּראָבוזשנע. די לעצטע האָבן זיך באמיט צו ווירקן דורך איבערצייגונג און אויפקלערונג, אז דאָס עובר זיין אויף א געוויסן פֿארבאָט קאָן ברענגען שאָדן דעם גאנצן ציבור;

זיי האָבן אויך אָפט געמאכט זיך נישט זאָרגן די „עבירות". דער דינסט און דער „מיליץ" איז באטראכט געוואָרן פאר דער בעסטער גווארענץ צו בלייבן לעבן. ס׳האָט זיך געוויטיקט גרויס פראָבלעמצייא, אז ראָלער זאָל באווילקן אימעצן אויפצונעמען אלס מיטגליד פון דער קערפערשאפט.

אין דער ערשטער צייט איז שוין פון דעם „אָרדנונגס-דינסט" געווען דוד לאָקער, א סערזשאנט פון דער פוילישער ארמיי. ער איז אָבער באלד קראנק געוואָרן און געשטאָרבן. אלס זיין נאָכפאָלגער איז באשטימט געוואָרן יאָסעלע שמעטערלינג. זיין נאָמינאציע איז ווארשיינלעך געמאכט געוואָרן אויפן יוונטש פון דער דייטשער זשאנדערמעריע. דער דאָזיקער שמעטערלינג איז געווען א געהיים־אגענט און מוסר ביי די פאָליאקן. אונטער דער סאָוו. הערשאפט איז ער פאר די דאָזיקע „מעשים טובים" ארעסטירט געוואָרן און געזעסן אין כארקאָוו אָדער קיעוו אין טורמע. וועו די דייטשן האָבן באהערשט די שטאָט און ארויס־געלאָזט אלע ארעסטאנטן פון די תפיסות, איז אויך יאָסעלע באפרייט געוואָרן און זיך אומגעקערט א היים קיין קאָפּיטשינעץ, ווו ס׳האָט געלעבט זיין פרוי מיט אירע עלטערן. (אגב, איר פאָטער, א שלאָסער, איז געווען אן אנשטענדיקער ייד). דאָ האָט ער זיך געשטעלט אין גאנצן צום דינסט די דייטשע פאָליציי־אָרגאנען, וואָס האָבן אים ווי א „פארפאָלגטן" דורך די באָלשעוויקעס זייער גערן אויפגענומען.

ווארשיינלעך האָט ער פאר זיינע „לייסטונגען" באקומען גוט באצאָלט, ווייל ער איז ארומגעגאנגען עלעגאנט געקליידט, תמיד מיט א רייט־שטעקעלע אין דער האנט, און עס אָפט באנוצט איבער א יידישער פלייצע...

דער יודענעלטעסטער ראָלער האָט זיך מיט אים באהאָלפן, צוליב זיין פרייען צוטריט צו דער מאכט, דער מעגלעכקייט אויסצווירקן אמאָל עפעס א טובה און אויך ארויסצובאקומען א ידיעה וועגן א פאָרשטייענדיקער „אקציע".

אָבער נאָך א געוויסער צייט איז שמעטערלינג אומגעריכט דערמאָרדעט געוואָרן דורך זיינע באלעבאטים, וועמען ער האָט אזוי געטריי געדינט. מעגלעך, אז ער האָט צופיל געווסט, אָדער זיי האָבן זיך שוין נישט מער געוויטיקט אין אים.

שפעטער האָט איבערגענומען די לייטונג פון דער יידישער מיליץ אדוואָקאט ראָלער, א ברודער פון הערמאן ראָלער. דאָס איז געווען א קאָרעקטער, נאָר אביסל א מיזאנטראָפישער מענטש. (ער איז אומגעקומען צוזאמען מיט דער גאנצער משפחה ראָלער נאָך דער ענטגילטיקער ליקווידאציע פון קאָפּיטשיניצער געטאָ).

* * *

סוף נאָוועמבער 1941, ווען ס׳איז שוין געווען שטארק קאלט, האָבן אלע יידן, אונטער דער דראָונג פון טויט־שטראָף, געמוזט אוועקגעבן זייערע פעלצן און פוטערנע מלבושים, ווי אויך אלע קאָסטבארע זאכן, צירונג, גאָלדענע און זילבערנע מטבעות און כלים, אפילו עסצייג פון אלפאקא און אלומיניום. דאָס אלץ האָט מען איבערגעגעבן אין לאָקאל פון יודנראט פאר דער גענטאפאָ אָן א שום באשטעטיקונג.

אין דער העלפט דעצעמבער פון ד.ז. יאָר האָט מען ווידער פארנומען א 25 מענער, דערונטער אויך אייניקע סטאביל־באשעפטיקע און זיי ארויסגעפירט אין די דערמאנטע לאגערן.

אן ענלעכע אקציע איז פאָרגעקומען דעם 20־טן פעברואר 1942, נאָר דאָס מאָל האָט מען די מענטשן פארנומען קיין באָרקי וויעלקיע, אויף דער ליניע טארנאָפאָל־פאָדוואָלאָטשיסק. לויט דער פאָדערונג פון דעם טשאָרטקאָווער ארבעטס־אמט, האָט דער יודנראט געדארפט איבערגעבן 71 מאן, ס׳האָבן זיך צוגעשטעלט בלויז עטלעכע און צוואָנציק.

פרייטיק, דעם 6־טן מערץ 1942, האָט די דייטשע זשאָנדערמעריע, צוזאמען מיט דער אוקראיניישער מיליץ, אויפגעזוכט די וואָס האָבן זיך דאמאָלס אליין נישט געמאָלדן און בערך 20 פון זיי אָפּגעפירט דעם צווייטן טאָג אין דעם אויבן דערמאנטן לאגער.

ס׳איז קוים פאַרבליי א צוויי וואָכן, און קאָפּיטשינעץ איז ווידער אויפגעטרייסלט געוואָרן מחמת א נייער מאסן־אקציע. דעם 20־טן מערץ האָט מען ארויסגעפירט א 150 יידן צו דער ארבעט ביים אָפּריניקן דעם שניי אויף די וועגן אויסער דער שטאָט. אומגעריכט אין אָנגעפאָרן די געסטאפאָ מיט זייערע רעגולערע מיטהעלפער און אלעמען פארנומען קיין טשאָרטקאָוו, ווו מע׳האָט זיי געהאלטן 3 טעג אין א קרימינאל און דאן אָפּגעפירט אין דעם שוין דערמאנטן לאגער קאמיאָנקי. 50 יידן פון דעם טראספּאָרט האָט מען איבערגעשיקט אין אן ענלעכן לאגער, קיין הלובאָטשאָק. גאָר א קליינע צאָל פון דעם טראנספּאָרט איז קראנק און צעבראָכן אהיים געקומען.

* * *

אָנגייענדיק מיט זייער אָפּנארעריישער און פארפירעריישער פאָליטיק, האָבן די דייטשן געוואָלט אביסל פארגלעטן דעם איינדרוק פון די לעצטע געשעענישן,

און איינשלעפערן דעם עולם מיט דער אילוזיע, אז עס דראָט נישט קיין פאר־
נ כטונג.

דעריבער ווערט אין דעם זעלבן חודש מערץ געשאפן ביים יודנראט א
פיליאלע פון דער J.S.S., ראשי תיבות פון Jüdicshe Soziale Selbsthiefe
(ייד. סאָציאלע אליינהילף), וואָס בייט שפּעטער דעם נאָמען אויף J.S.H.,
Jüdische Soziale Hilfe (ייד. סאָצ. הילף) און דאן אויף Jüdische = J.U.S.
Unterstützungsstelle (ייד. אונטערשטיצונג־שטעלע).

די דייטשע מאכט האָט געפאָדערט די ענדערונג פון דעם נאָמען J.S.S., ווייל
מ׳האָט עס געקענט לייגען Jüdische S.S. [13]

די אָרגאניזאציע האָט אנטוויקלט א ווויילטעטיקע ארבעט: געעפנט א פאָלקס־
קיך, פארזאָרגט דאָס איבערשיקן פעקלעך שפּייז און ווש פאר די לאגערניקעס,
אליין געשיקט אזעלכע זאכן פאר אָרעמע און איינזאמע ארבעטער, געגעבן שטיצע
די נויטבאדערפטיקע אין שטאָט. אחוץ דעם האָט זי געגרינדעט ווארשטאטן פון
שניידעריי, ווועשנייעריי, טריקאָטאזש א.א., געשאפן אן אמבולאטאָריע פאר קראנקע
און א דעזינפעקטאָר פאר די מלבושים פון די לאגערן.

אלס אָנפירער פון דער אינסטיטוציע איז באשטימט געווארן דער אינזשיניער
יעקב זילבערשטיין. ער האָט דאכט זיך, געשטאמט פון ווילנע, ווו ער איז געווען
א טוער פון „אָרט", און צו יענער צייט זיך באוויזן אין קאָפיטשינעס. אינזש.
זילבערשטיין איז געשטאנען אין קאָנטאקט מיט דעם באקאנטן געזעלשאפטלעכן
עסקן, געוו. סיים־דעפוטאט און פירער פון „התאחדות" אין גאליציע, ד״ר
אברהם זילבערשיין, ווועלכער האָט דאמאָלס אין דער שווייץ געפירט די רעטונגס־
אקציע פאר די יידן אונטער דער דייטשער אָקופאציע. דער אינזשיניער האָט
דערווארט פון אים דאָקומענטן צו קענען ארויספאָרן קיין אויסלאנד. בשייכות
מיט דעם איז ער ארויסגערופן געווארן צו דער געסטאפּאָ אין טשאָרטקאָוו, פון
וואנען ער האָט זיך מער נישט אומגעקערט. ער איז דאָרט דערשאָסן געווארן.

* * *

די דייטשע רוצחים האָבן ביסלעכווייז צוגעגרייט דעם באָדן צו דער פולשטענ־
דיקער ליקווידאציע. קודם כל האָבן זיי קאָנצענטרירט אלע יידן פון דער אום־
געגנט אויף איין אָרט אין א גרעסערער שטאָט. אזוי ארום איז שוין אין מאָנאט
מערץ 1942, ווי שוין פריער דערמאנט, געקומען דער סוף צו די יידישע ישובים

13) מיכאל ווייכערט — „יידישע אליינהילף 1939—1945", ז. 50—53, ישראל, 1962.

פון הוסיאטין, וואסילקאָוצע און אנדערע דערפער פון דער סביבה. די יידן פון די מקומות זענען פארטריבן געוואָרן קיין פּראָבוזשנע, צוזאמען מיט די פון די דערבייאיקע דערפער. די זעלבע גזירה איז אויך חל געווען אויף די דערפער ארום כאַראָסטקאָוו.

די ארויסגעטריבענע זענען געווען געצוונגען איבערצולאָזן זייער גאנץ פאר־מעגן, די שטיבער, די גערטנער און פעלדער, דעם לעבעדיקן און טויטן אינווענ־טאר. און דאָס אלץ איז קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דער געסטאפּאָ.

אין א צייט ארום, דהיינו אין חודש מאי, ברעכט אויס א נייע בהלה. דאָס מאָל האָט דער יודנראט פּארנומען 50 מיידלעך קיין יאגיעלניצא (יידיש: יא־גאָלניצע), אין א לאגער פון פרויען, וואָס האָבן געארבעט אויף די פעלדער ביים קאָקסאגיז. דאָס איז אזא פלאנץ, פון וועלכער די רוסן האָבן געמאכט פּרוון ארויסצובאקומען קאוטשוק און די דייטשן האָבן ממשיך געווען די עקס־פּערימענטן. דער דאָזיקער פּראָדוקט האָט געהאט ווארשיינלעך א וויכטיקע באדיי־טונג פאר דער ארמיי.

אזא „אקציע" איז דעמאָלט פאָרגעקומען אויך אין גאנצן טשאָרטקאָווער קרייז.

נאָך רעכט נישט באוויזן זיך צו בארואיקן פון איין „אקציע" און באלד איז אָנגעקומען א צווייטע. אין א פרייטיקדיקן טאָג, סוף חודש יוני 1942, איז געווען אן אָבלאווע אויף די, וואָס האָבן זיך געפילט אמזיכערסטן און זיך נישט באהאלטן, די סטאביל־באשעפטיקטע. מע'האָט זיי אוועקגעפירט אין אן ארבעטס־לאגער אין סטופּקי, אויך אין דער געגנט פון טארנאָפּאָל.

א ביסל שפּעטער, געוויער דעם 17־טן יולי, האָט מען צוגענומען 36 יידן, וואָס האָבן געארבעט ביי דער דייטשער פירמע „ניעהאָף" ביים פאריכטן די וועגן, און זיי פארשיקט אין דעם שוין אויבן דערמאנטן לאגער הלובאָטשאָק. כמעט אלע זענען אומגעקומען, — דערשאָסן געוואָרן אָדער געשטאָרבן פון דער שווערער ארבעט, פון הונגער און טיפוס־קראנקייט.

אויך אין געטאָ איז די ענגשאפט און דער הונגער געוואָרן נאָך גרעסער, מחמת דעם צופלוס, אין אויגוסט 1942, פון א 200 אָרעמע זקנים און זקנות, וואָס זענען ארויסגעטריבן געוואָרן פון טשאָרטקאָוו.

* * *

די באדינגונגען אין די דערמאנטע לאגערן זענען שוידערלעכע. יעדן טאָג זענען דאָרטן מערדערלעך געפייניקט און דערשאָסן געוואָרן א קלעכערע

מיט זיך פֿאַרגעשטעלט בעיקר ארבעטס־פלעצער. ס׳האָט עקזיסטירט א געוויסער קאָנטאקט צווישן דעם יודנראט און די לאגערן. דער ספּעציעלער פארבינדונגס־מאן, עמיל גאָטליב, האָט יעדע וואָך געפירט פּעקלעך מיט עסן־ווארג, וועש און פּאָסט פאר די פארחאפטעטע און טייערע מתנות פאר די אויפזעערס. עס איז אפילו געווען א מעגלעכקייט אויסצוקויפן פאר א סך געלט א קראנקן, אָדער אים לאָזן פארטרעטן דורך א צווייטן, א האָפענונג און אמאָל אויך א שאנס זיך צו באפרייען. אָבער נאָך ערגער איז געווארן, ווען די כוואליע פון די פארניכטונגס־אקציעס, וואָס זענען שוין פאָרגעקומען אין אנדערע שטעט, האָט זיך אויך דערגענטערט צום טשאָרטקאָווער קרייז.

יעדן טאָג זענען אָנגעקומען פארשידענע קלאנגען, שרעקעוודיקע און באלד בארואיקנדיקע. אויף יעדן פאל האָט מען געמאכט בונקערס (באהעלטענישן) און געהאלטן שמירה אין די נעכט.

ווען דער אָדער יענער פון די מאסגעבנדיקע קרייזן האָט פאר טייערע מתנות פונעם יודנראט פארזיכערט, אז ס׳וועט נישט זיין קיין „אקציע" און עס זענען טאקע אדורך עטלעכע רואיקע טעג, איז מען שוין געווארן האָפענדיק, אז קאָפּיטשינעץ וועט זיין אן אויסנעם און וועט אויסמיידן דאָס בייז.

ליידער אָבער זענען דאָס געווען פאלשע אילוזיעס.

* * *

מיטוואָך, דעם 30־טן סעפּטעמבער 1942, יום ג׳ דחוה״מ סוכות, איז געשען דאָס גרויסע אומגליק. ס׳איז געווען א גאָר שיינער, זוניקער פרימאָרגן. די פאָריקע נאכט אין אריבער אָן שום אינצידענטן, האָט מען זיך שוין אָנגעהויבן גרייטן אויסצופירן די נאָרמאלע ארבעטן פון טאָג. אומגעריכט זענען אלע יידישע הייזער, איינשליסלעך אויך אויף דער פּעריפעריע פון שטאָט, צווישן קריסטן, באלאגערט געווארן דורך דער געסטאפּאָ און זייערע שטענדיקע קאָלאבאָראנטן, דאָס מאָל מיט דער הילף פון דער פייערלעשער־קאָמאנדע. זיי זענען אריין אין די שטיבער, אויף די בוידעמער און אין די קעלערס, געגישטערט איבעראל, אויפגעריסן בונקערס, געהאקט וועגט און ארויסגעפירט אלע, יונג און אלט. ערשטנס האָבן די אָנגפאלער געפאָדערט, אונטער דער דראָונג פון טויט אויפן אָרט, אָפּצוגעבן די זייגערלעך, פינגערלעך און געלט, וואָס מע׳האָט געהאט ביי זיך און דאן געפירט די אומגליקלעכע אין רייען צום מארק־פלאץ, נאָענט פון יודנראט, (וואָס האָט געפונען אין הויז פּון שפּירא). די צאָל פון די צענויפגעטריבענע

איז געשטיגן פון שעה צו שעה. אלטע און קראנקע, אונטערגעהאלטענע דורך זייערע משפחה־מיטגלידער, האָבן זיך באמיט מיט אלע כוחות מיטצוגיין און צו האלטן שפּאן, אין דער הָאפענונג, אז אפשר וועלן זיי דאָך בלייבן לעבן. די דאָזיקע, וואָס האָבן נישט געקענט און געוואָלט מיטגיין אַדער געפּרווט צו אנטלויפן, זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. אזעלכע פאלן זענען געווען דעם טאָג א פינפציק.

דער מארק־פּלאץ איז געוואָרן באדעקט מיט א געדיכטער מאסע מענטשן, וואָס האָבן זיך נישט געטאָרט אויפשטעלן און נאָר געמוזט די גאנצע צייט זיצן אויף דער ערד, נאטירלעך, אונטער א שטארקער וואד.

ארום מיטיק־צייט האָבן די יידישע מיליציאנטן, אויפן באפעל פון דער געסטאפּאָ, ארויסגעבראכט עמערס וואסער, שטיקער ברויט און עפּעלעך די „הומאנע" באהאנדלונג האָט געדארפט בארואיקן די פּארצווייפלטע יידן, אז מע׳ פירט זיי טאקע אין אנדערע ערטער אויף ארבעט. די אקציע האָט דאָך געטראָגן דעם אומשולדיקן נאָמען: „אויסזידלונג".

נאָר אייגצעלנע, וואָס האָבן, איינשטעלנדיק זייער לעבן, געוואגט זיך ארויס־צודרייען פון דער מאסע, איז געלונגען צו אנטרינען. (צו די דאָזיקע האָט אויך געהערט דער מחבר פון דער כראָניק).

אין די שפּעטע נאָכמיטיק־שעהן זענען אלע, אריבער 1000 מענטשן, אָפּגע־פירט געוואָרן צו דער באן־סטאציע און אין פול־געפּאקטע וואגאָנען, לויט ס׳האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן, קיין בעלזשעץ, וואָס ליגט צווישן רײַוא־רוסקא און טאָמאשאָוו לובעלסקי, ווו ס׳איז געווען א גאז־קאמער. קיינער איז פון דאָרט נישט צוריקגעקומען.

פּריער, נאָך אויף דער קאָפּיטשיניצער באן־סטאציע, זענען אויסגעקליבן געוואָרן פון דער מאסע א 70 שטארקע מענער, פּארן „יאנאָווער לאגער" (אויף דער יאנאָווסקא־גאס נר. 134) אין לעמבערג. א העלפט פון זיי איז פון דאָרט אריבערגעפירט געוואָרן אין א לאגער קיין פּאלאָניצע און ארום 15־טן נאָוועמבער, צוריק קיין לעמבערג. אָבער אין א פּאָר טעג שפּעטער זענען זיי ארויסגעפירט געוואָרן אין אן אומבאקאנטער ריכטונג, אָן א שפּור.

פון דער עו־שטער גרופּע, וואָס איז פארשיקט געוואָרן אין יאנאָווער לאגער, איז, נאָך א פּאָר וואָכן, בלויז 2 קאָפּיטשיניצער יידן געלונגען צו אנטלויפן און צוריקצוקומען א היים, קראנקע אין צעבראָכענע. (איינער פון זיי איז געווען דער דערמאנטער משה ראָטמאן).

אין דעם זעלבן טראגישן טאָג פון דער „אקציע" זענען אויך פאַרגעקומען ענלעכע אין כאַראַסטקאָוו און אין פראַבוזשנע, ווו עס האָבן זיך געפונען, ווי שוין דערמאָנט, די הוסיאטינער פּליטים.

גענוי 6 א זייגער אין אָוונט (מיט דער דייטשער פינקטלעכקייט!) איז די אקציע געוואָרן אָפּגעשטעלט. געכאפּטע נאָך דער שעה זענען דורך די דייטשן באפרייט געוואָרן, אָבער דערמאָרדעט דורך די אוקראיניש פּאָליציאנטן אויף זייער אייגענער האנט.

דער יודנראט האָט גענומען באצאָלן פאר דעם סערווירטן מיטיק פאר די רוצחים און באשענקען מיט טייערע מתנות פאר דעם „חסד", וואָס זיי האָבן זיך באגנוגט בלויז מיט מער ווי א העלפט פון דער גאנצער יידישער באפעל-קערונג, שוינענדיק די יודנראט־מיטגלידער, „אַרדנונגס־דינסט", די דאָקטוירים און זייערע משפחות.

אויפן צווייטן טאָג נאָך דער „אקציע", דעם 1־טן אָקטאָבער, ביז דעם 5־טן פון ד.מ. זענען די ניצול־געוואָרענע יידן געווען געצוונגען צענויפצונעמען און סעגרעירן די זאכן נאָך די דעפּאָרטירטע און זיי איבערגעבן אין די מאגאזינען פון דער געסטאפּאָ.

די אויפזיכט איבער דער ארבעט איז געווען זייער א שטרענגע. א קאָפּיטשי־ניצער בחור, וואָס איז ארונגעגאנגען אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן, האָט זיך געוואָלט נעמען א פּאָר הויזן, איז ער אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

* * *

די דייטשן, אָנגייענדיק מיט זייער פּלאן פון קאָנצענטרירן וואָס מער יידן אויף איין אָרט, זיי לייכטער צו פארניכטן, האָבן איצט ארויסגעגעבן א נייע גזירה: די יידן פון כאַראַסטקאָוו און פון פראַבוזשנע (דערונטער אויך ד' הוסיא־טינער) מוזן ביזן 20־טן אָקטאָבער זיך אריבערציען קיין קאָפּיטשינעץ.

די ענגשאפט דאָ איז געוואָרן נאָך גרעסער. מע' האָט אריינגעזעצט צי 10—15 פּערזאָן אין איין צימער. מחמת הונגער און דחקות זענען אויסגעבראָכן עפּידעמיעס, הויפּטזעכלעך פון טיפוס, אזוי אז במשך פון דעםווינטער זענען געשטאָרבן העכער 200 מענטשן. ס'איז נישט פארביי קיין איין טאָג אָן א לויה. די צאָל יידן אין קאָפּיטשינעץ האָט דאמאָלס באטראָפן 2700.

אין דעצעמבער 1942 איז דאָס געטאָ אויפגעטרייסלט געוואָרן פון א נייעם מאָרד. ס'איז אָנגעפאָרן דער ס.ס. און געסטאפּאָ־אָפּיציר ווילי ר ו ק ס, אריין אין הויז פון דעם קאָפּיטשיניצער אדוואָקאט ד"ר כץ, פארנומען אים מיט

זיין פרוי און א 10־יעריק טעכטערל, ווי אויך נאָך אנדערע יידן פון דעם הויז, צווישן זיי דעם קריוווטשער רבס איידעם מיט זיין פרוי און שוויגער, די אלע אוועקגעפירט קיין טשאַרטקאָוו און דאַרט דערשאַסן. די סיבה האָט געזאָלט זיין א מסירה, אז די פרוי כ״ץ האָט געהאט קאָנטאקטן מיט א געהיימ־ניספולן סאָוויעטישן ייד, וואָס האָט זיך דאמאָלס באוויזן אין קאָפּיטשינעץ. ס׳איז געווען א חשד, אז ער איז א סאָלדאט פון דער „רויטער ארמיי״, וואָס איז אנטלאָפן פון דער דייטשער געפאנגענשאפט. לויט א צווייטער ווערסיע, איז ער בכיוון פארבליבן נאָכן ריכצוג פון די רוסן, כדי דאָ צו פירן א פארטיזאנער־טעטיקייט.

שפעטער א פאָר טעג איז רוקס ווידער געקומען קיין קאָפּיטשינעץ און דערשאַסן סתם אָנגעטראָפענע פינף יידן אין גאס.

* * *

אין יאנואר 1943 האָט די אוקראיניש מיליץ געכאפט א 20 יידן, מענער און פרויען, פארן אייזיקן „חטא״ פון ארויסגיין אויף דער גאס אין געטאָ. זיי האָבן נישט געווסט וועגן אזא פארבאָט. מ׳האָט זיי איינגעזעצט אין תפיסה אין טשאַרטקאָוו. נאָך אכט טעג זענען זיי פאר אויסקויף-געלט פון 40000 זל. באפרייט געוואָרן. איינער פון דער גרופע, מלך געלבארד, איז תיכף נאָך דעם געשטאָרבן. אין דער צייט האָט מען נישט געטאָרט ארויסגיין אויסער דער טיר פון הויז.

סוף פעברואר 1943 האָט דער יודנראט דורכגעפירט א לאגער-אקציע קיין הלובאָטשאָק. מע׳האָט דאמאָלס געכאפט א 20 מענער.

קוים א וואָך נאָך דער פאסירונג, און ווידער האָט זיך א גרויסע שרעק אויסגעשפרייט איבערן געטאָ. וועג א גרעסערע צאָל יידן (דערונטער אויך איך) איז, אויפן באפעל פונעם יודנראט, געווען פארזאמלט אין דער א.ג. „וויזשניצער קלויז״ ארויסצוגיין פון דאָרט צו די ארבעטס־פלעצער, זענען זיי פלוצים געוואָרן ארומגערינגל דורך די לאָקאלע דייטשע זשאנדארן, אוקראיניש מיליציאנטן און יידישע אָרדנער. ס׳איז אומעגלעך געווען זיך ארויסצובאקומען פון דער באלא־גערונג. אין דער פאניק האָט קיינער נישט געווסט צי מע׳וועט אלע אוועקפירן אין קרימינאל קיין טשאַרטקאָוו, אָדער ערגעץ אין א לאגער און אפשר גאָר אונטערצינדן דעם בנין מיט אלע מענטשן. דערווייל זענען אָנגעגאנגען פאר־האנדלונגען צווישן יודנראט און די דייטשן. דער רעזולטאט: מען האָט פאר נומען בלויז 20 מענער און אויך זיי זענען, אזוי ווי די איבעריקע, פארן פרייז

פון טייערע מתנות באפרייט געווארן מיט דעם באדינג, סטאביל צו ארבעטן ביי דער „שראַט־ערפאסונגס־טרופ" (אויפזאמלען און פארלאַדן אמוניציע אויף דער באן). אַבער א פאַר טעג שפעטער זענען די דאַזיקע און נאַך אנדערע געכאפטע, צוזאמען א 60 מאן אַפגעפֿרט געווארן אין שוין דערמאַנטן הלאַבאַטשיקער לאגער.

דאַס געטאַ האַט געלעבט אין פערמאנענטן פחד. יעדן טאָג זענען אַנגעקומען איוב־בשורות וועגן טראגישע געשעענישן אין אנדערע מקומות. יעדע נאכט האַט מען געוואכט און דערווארט, אז ס׳וועט אויסברעכן אַז „אקציע". מע׳ האַט נישט געזען קיין שום אויסוועג פון דער לאגע. דאַס אייגציקע מעגלעכע, הגם מיט שווערִיקייטן, אין געווען דאַס שאפן פון גוט פארמאסקירטע באהעלטענישן. יידן, פשוטע פאַלקס־מענטשן, האַבן ארויסגעוויזן אויסערגעווייגלעכע בקיאות אין פֿלאנירן אן אויספארטיקן בונקערס; מע׳ האַט געגראַבן אונטערערדישע קאנאלן, צוגעבויט וועגט, פארמויערט טיילן פון קעלערס און בוידעמער, פארשטעלט אריין־גענג און באזאַרגט מיט א גענוגנדיקן צושטראַם פון פרישער לופט, אין א טייל פאלן אויך מיט עלעקטריש ליכט.

ס׳האַט זיך דערנענטערט דער חודש אדר. דער שווערער, טרויעריקער ווינטער גייט שוין צו א סוף. עס קומט אַן דער פרילינג און מיט אים נייע האַפענונגען. יידן טרייסטן זיך מיט דער פאַפולערער פראזע פון דער משנה: „משנכנס אדר מרבין בשמחה". אַבער די טראגישע אויסזיכטלאַזע ווירקלעכקייט פארלעשט גיך אלע פונקען פון אילוזיעס.

אין אפריל 1943 האַט זיך ווידער צעגאַסן א כוואליע מאסן־מאַרדן איבער דעם גאנצן קרייז טשאַרטקאַוו. עס גייען אוועק אומרואיקע טעג און וואכע־דיקע נעכט פון פאלשע אלארמעס און דאן — אנגענעמע איבעראשונגען פון רעלאטיוו רואיקע מינוטן. עס דריקט דאַס הארץ די זאַרג, אויף אלעמענס ליפן הענגט די פראגע: וואַס וועט זיין?

עס דערנענטערן זיך די לעצטע ערב־פסח־טעג. יידן גרייטן זיך אויפצונעמען כאַטש אויף א גאַר באשיידענעם אופן דעם שיינעם יום טוב. מע׳האַט אפילו באקומען צו קויפן אין יודנראט־געוועלבל ביי שפירא א פעקל מצות פון שווארץ, ראזאַווע מעל. טאקע נישט געווען קיין וויין אויף ארבע כוסות, אַבער דערפאר האַט מרור... שוין גאַר נישט געפעלט.

אין דער צייט קומען אַן פון פראַנט פריידיקע ידיעות: סטאלינגראד*, די

---

* סטאלינגראד — ביי דער גרויסער רוסישער אינדוסטריע־שטאַט און אין איר האַבן זיך געפירט העפטיקע שלאכטן פון מיטן נאַוועמבער 1942 ביז אַנפאנג פעברואר 1943, וואס האַבן זיך פארענדיקט מיט א דעצידירנדיקער מפלה פון די דייטשן.

פֿאַטענץ פון דער „אקס" האָט זיך איינגעבראַכן. אויפן רוסישן פראָנט איז געקומען א וועגדונג צום גוטן. אין פרילינג זענען אויך פאראן בעסערע מעגלעכ־קייטן פון א פֿארטיזאנער קאמף.

דער אַנקומעדיקער פרייהייטס־יום־טוב רופט ארויס א מיסטישע שטימנוג. עס וואכט אויף דער יידישער בטחון. ביי א טייל ווייבער צעשפילט זיך די פאנ־טאזיע. זיי דערציילן וועגן חלומות פון א באלדיקער ישועה, גיבן איבער רמזים, סודות... דער זכות פון הוסיאטינער צדיק, פון קאַפּיטשיניצער רבין און פון אלע צדיקים וועט מגין זיין! דער זכות פון חג־החרות וועט ביישטיין!... עס וועט געשען, עס מוז געשען א נס!...

* * *

אַבער קיין נס איז נישט געשען און דאקעגן איז געקומען די ביטערסטע, די טרויעריקסטע אנטוישונג.

ס׳איז געווען א דאַנערשטיק, דעם 15־טן אפריל 1943, א׳ ניסן תש״ג. אַפּטימיסטן האָבן געטייטשט די ראשי תבות פון תש״ג: תהיה שנת גאולה, אַבער אין דער אמתן איז עס געווען א שנת גיהנום, א שנת שואת גיטו). שוין פון פריען פארטאָג איז דאָס געטאָ ארומגערינגלט געוואָרן דורך די רוצחים פון דער „זאַנדער־דינסט"־געסטאפּאָ פון טשאַרטקאָוו, ווי אויך דורך זייערע לאָקאלע מיטהעלפער. דאָס מאָל האָט די „אקציע" (די צווייטע לויט דער ריי) זיך אויס־געצייכנט מיט ריקזיכטלאָזער ברוטאליטעט, מיט נישט־פארשטעלטע כוונות, אנ־דערש ווי בעת דער ערשטער, פון 30־טן סעפּטעמבער 1942. דאמאָלס האָבן די מערדער נאָך געמאכט דעם אַנשטעל, אז עס האנדלט זיך נאָר וועגן אן „אויס־זידלונג" אין ארבעטס־לאגער. דאָס מאָל אַבער האָבן זיי מיט אַפּענעם צ׳ניזם געפּאָדערט דאָס לעבן פון יידן אויפן אָרט. כמעט אלע אין געטאָ זענען געווען באהאלטן, האָבן די תליינים געזוכט און גענישטערט, געהאקט וועגט, געגראָבן אין דער ערד און אויפגעריסן בונקערס. געווען פאלן, ווו מוטערס האָבן אליין דערשטיקט זייערע קינדערלעך, כדי נישט צו פאראטן די אַנוועזנדיקע.

די געכאפּטע האָט מען געפּירט צו ערשט אין ביוראָ פון יודנראט, ווו ס׳איז געזעסן דער שטאָב פון דער אקציע־קאָמאנדע, דאָרט ביי זיי צוגענומען אלץ וואָס זיי האָבן מיט זיך געהאט וועדטפולס און דאן זיי געטריבן אונטער א שטארקער שמירה אין רייען, צו פיר, צום וואלד ביי דער באן־סטאציע, צו די פון פריער צוגעגרייטע גריבער (מלחמה־שאנצן).

די קרבנות האָבן זיך געמוזט אויסטון געצלעך נאקעט און זיך אַנבייגן,

קניענדיק איבער די גריבער. מע׳ האָט זיי געשאָסן פון ביקסן און מאשין־געווער, „שענקענדיק״ יעדן נאָר איין קויל. די דייטשן האָבן דאָס געוואָלט „גנאדען־שוס״ אָן אזוי זענען די קרבנות אריינגעפאלן צו מאָל נאָך לעבעדיקע אין די מאסן־קבֿרים.

מע׳ האָט דערציילט, אז חמדה שווארץ[14] און זאָסיע אקערמאן[15] האָבן געהאלטן קורצע רעדעס צו די מערדערס, אז די דייטשן זענען נאָר העלדן קעגן די אומבאוואפנטע יידן, אָבער דעם קריג וועלן זיי פארשפילן און זייערע ווייבער און קינדער וועלן האָבן אן ענלעכן סוף.

פאר די דרייסטע און מוטיקע ווערטער האָט מען די פרויען אויף א בעסטיא־לישן אופן מאסאקרירט, אויסגעשניטן לעבעדיקערהייט די בריסטן און דערשלאָגן ביז צום טויט.

בעת דער דאָזיקער „אקציע״ איז אויך אומגעקומען דער לעצטער הוסיאטינער רב, ר׳ יעקב רינגעל מיט זיין משפחה, וועלכע האָט זיך געפונען אין קאָפּיטשיניצער געטאָ זינט דעם גירוש פון פראָבוזשנע.

די צאָל פון די קרבנות האָט באטראָפן א 400, הגם אָפיציעל אין פראָטאָקאָל איז אָנגעגעבן געוואָרן (אדאנק די מתנות פונעם יודנראט) 600.

די יידישע מיליץ האָט פארשאָטן די גריבער.

נאָך דער „אקציע״ האָט דער יודנראט, ווי דאָס פאָריקע מאָל, געמוזט נאָך באצאָלן דעם חשבון פאר דעם מיטיק־עסן און אויך דעקן די הוצאות פון די אויסגעשאָסענע קוילן.

דאָס פארמעגן פון די דערמאָרדעטע און אויך פון אנדערע יידן איז קאָנפיס־קירט געוואָרן. די הייזער אויפן רינעק זענען צעפלינדערט געוואָרן. א גוי האָט זיי אָפּגעקויפט פון דער געמיינדע פאר א לעכערלעכן פרייז אויף צו דעמאָ־לירן און פארקויפן דאָס מאטעריאל פאר רעמאָנט און בוי.

---

14) חמדה שווארץ, א טאָכטער פון אן אָרעמער אלמנה אין קאָפּיטשינעץ, האָט מיינכטנס געלעבט אין לעמבערג, ווו זי האָט זיך אויסגעהאלטן פון געבן לעקציעס. זי איז געווען פארהייראט מיט מגר. שראגער, אבסאָלווענט פון יורידישן פאקולטעט און לעצטער פאָרזיצער פון ז.א.ס.ס. (זוויאָנזעק אקאדעמיצקי סיאָניסטאָוו סאָציאליסטאָוו), אקאדעמישער פארבאנד פון ציונ. סאָצ. ביי דער פארטיי „אחוד״ (התאחדות־פוע״צ) אין לעמבערג. אלס אקטיוויסטישער טויער איז ער דורך די רוסן פארשיקט געוואָרן אויף סיביר. חמדה איז א היים געקומען קיין קאָפּיטשינעץ און דאָ געפונען איר טראגישן סוף.

15) אן אינטעליגענט מיידל, פון אן אָנגעזעענער משפחה אין קאָפּיטשינעץ.

* * *

וועגן אויפשטאנד אין ווארשעווער געטאָ פון 19־טן אפריל 1943 זענען אהערצו דערגאנגען גאָר קנאפּע ידיעות דורך די באן־קאָנדוקטאָרן און סתם ספּעקולאנטן, נאטירלעך, קריסטלעכע, וואָס פלעגן שמוגלען שפּייז-פּראָדוקטן, גאָלד און וואליוטע אין די גרעסערע שטעט. לויט די דאָזיקע קלאנגען האָבן די יידן דערשאָסן א פּאָר דייטשן און דאָס ווארשעווער געטאָ איז פארברענט געוואָרן.

דער דורכפאל פון דעם באוואָפנטן יידישן פארמעסט קעגן שונא האָט נאָך מער אָנגעפילט די הערצער פון די קאָפּיטשיניצער יידן מיט אנטוישונג און האָפענונגסלאָזיקייט.

מע׳ האָט געהערט וועגן א פּארטיזאנער־באוועגונג אין די ארומיקע וועלדער און אז פון צייט צו צייט לאָזן זיך ארויס דייטשע באוואָפנטע כוחות אויף אָב־לאוועס. עס זענען ארומגעגאנגען שמועות, אז אין א טייל דערפער גראסירן אוקראיניש נאַציאָנאליסטן, באנדעראָוצעס און עס באווייזן זיך אויך סאָוויע־טיש פּארטיזאנער. עס זענען געמאכט געוואָרן איינצעלנע פרווון פון אָנבינדן א קאָנטאקט מיט זיי. דער דאָקטער פּעסט, אן אָפּשטאמיקער פון קאָפּיטשיניצער געגענט און איצט א פּליט פון טלוסטע, איז ארויס אין וואלד, כדי זיך אָנצושליסן אין זייערע רייען. אָבער יעדע שפּור נאָך אים איז פארשוווּנדן געוואָרן. א סברה, אז ער איז דורך די פּארטיזאנער אליין דערהרגט געוואָרן.

דאקעגן האָט דער קאָפּיטשיניצער תושב, דער מעדיקער חיים אָקס־טהאלער געזאָט מער מזל. אויך ער איז אין דער זעלבער צייט אוועק אין וואלד און נאָך דער מלחמה צוריקגעקומען גאנץ און געזונט.

אגב, פארן בלויזן געפונען זיך אין א וואלד האָט געדאָט טויט־שטראָף.

איין מאָל האָט זיך געהאט פּארשפּרייט א ידיעה כלומרשט פון א גאָר זיכערער קוועלע, אז ס׳וועט אויסברעכן אן „אקציע״. אדוואָקאט ד״ר קלאנפּער און גאָטפריד (דער פּאָטער פון אדוואָקאט מאוריציאָ־מאָזשע גאָטפריד), ביידע מיטגלידער פון יודנראט און מקורבים פון ראָלער, זענען אוועק מיט זייערע פאמיליעס און גוטע פריינט אין דערבייאיקן יאבלאָנאָוער וואלד, דאָרט איבער־צוזיצן ביז ס׳וועט אריבער דאָס ביין. קיין „אקציע״ איז דאָס מאָל נישט פאָרגע־קומען, אָבער זיי אלע זענען געכאפט און אָפּגעפירט געוואָרן קיין טשאָרטקאָוו צו דער געסטאפאָ. עס האָט נישט געהאָלפן די אָנגעשטרענגטע אינטערוועניע פונעם יודנראט און קיין שום אויסלייז־געלט. הגם געוצלעך אומבאוואָפנט, זענען זיי באטראכט געוואָרן פאר פּארטיזאנער און דערשאָסן.

אין די רייען פון דעם „אַרדנונגס־דינסט" איז געווען צ.א. א קאַפּיטשיניצער ייִנגערמאן (זיין נאַמען — דאכט זיך — קרעמער) מיט אן אטלעטישער פיגור, א געוועזענער פּאַרט ארבעטער אין גדיניע־גדאנסק. מע׳ האָט אים געמסרט, אז ער באזיצט א רעוואָלווער. נישט באוווסט, צי האָט ער טאקע אזעלכן פּארמאָגט, יעדנפאלס איז ער דערמאָרדעט געוואָרן.

די פאקטן, אחוץ נאָך אנדערע גורמים האָבן אומעגלעך געמאכט א וואָסער ס׳איז פּארטיזאנער־באוועגונג.

עס זענען יאָ געווען עטלעכע ייִנגלעך, וואָס האָבן געקעמפט אין די רייען פון די פּארטיזאנער, אָבער זיי זענען אהין געקומען נישט דירעקט פון קאַפּיטשינצע, נאָר פון לאגער קאמיאָנקי, ווען דער דאָזיקער איז ליקווידירט געוואָרן דורך די דייטשן. אייגער פון זיי, פּרעמינגער, איז צוריקגעקומען אין זיין היים־שטאָט נאָך דער באפרייונג.

מע׳ דארף באמערקן: מחמת מורא, אז די פּארטיזאנער זאָלן נישט איבערפאלן די לאגערן, הרגענען די אויפזעער און באפרייען די פּארחאפטעטע, האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן אלע דערמאנטע לאגערן אין טארנאָפּאָלער געגנט צוזאמען מיט די מענטשן, וואָס זענען לעבעדיקערהייט פּארברענט געוואָרן. דאָס מיליטער האָט אָן אויפהער געשאָסן צו דיאַרויסשפּרינגנדיקע פון די ברענענדיקע בארַאקן. אזוי זענען אומגעקומען די לעצטע צען טויזנט יידן פון טאר־נאָפּאָלער קרייז[16]. אָן ענלעכע דערקלערונג וועגן דער פּארניכטונג פון לאגער קאמיאָנסקי האָט אָפּגעגעבן משה פיינגאָלד פון כאַראָסטקאָוו און אָנגעוויזן אויף דער דאטע פון יולי 1943, ווי אויך, אז ס׳האָבן זיך אָפּגעראטעוועט פון גאנצן לאגער בלויז 10—15 יידן[17].

דאקטער טשאָרטקאָווער, יצחק מילער, אייגער פון די אנטלאָפענע פון קאמיאָנקי, האָט אָנגעגעבן פּאָלגנדיקע וועגן דער ליקווידאציע פון דעם דאָזיקן לאגער: אין יוני 1943 האָט מען די יידן ארויסגעפּירט אויפן פעלד, אויסגעגראָבן גריבער און אלע דערשאָסן. עס זענען אומגעקומען ארום 4000 יידן פון טשאָרטקאָוו און ארומיקע שטעט[18].

---

16) שמואל פּלאצמאן, ג״ע, ווי פריער.
17) „ספר חורוסטקוב", ז. 370.
18) „ספר צורטקוב", ז. 322, תשכ״ז.

* * *

באלד נאָך דעם מאסן־מאָרד איז באקאנט געוואָרן א פרישע גזירה. די יידן, וואָס ווינען נאָך אויף דער פעריפעריע פון שטאָט, מוזן ביז דעם 1־טן מאי זיך אריבערטראָגן אין ענגן געטאָ. און ווען אלע זענען שוין געווען קאָנצענטרירט אויף איין אָרט, איז אָנגעקומען א נייער באפעל, אז דאָס גאנצע געטאָ דארף זיך „איבערזידלען" קיין טלוסטע. אָבער א אדאנק דעם כאבאר פונעם יודנראט, פון בערך הונדערט טויזנט זלאָטעס, איז די פאראָרדענונג בטל געוואָרן. דאקעגן האָבן די יידן פון בוטשאטש [19] געמוזט פארלאָזן זייערע היימען און פונעם 15־טן ביזן 31־טן מאי אויסוואנדערן קיין קאָפּיטשינעץ.

אין רעזולטאט דערפון קומען אָן פון דאָרט יעדן טאָג פורלעך מיט יידן, ס׳רוב אָרעמע און ארבעטס־אומפעיקע. די ענגשאפט אין „יידישן פערטל" וואקסט מוראדיק און דאמיט אויך די פּאניק פאר א נייער אקציע. די צאָל יידן באטרעפט שוין אריבער 5000.

און אזוי ווי ס׳האָט זיך נאָר פארענדיקט דאָס אריבערפירן פון די בוטשאטשער יידן קיין קאָפּיטשינעץ, איז שוין פאָרגעקומען א נייער מאסן־מאָרד.

דאָס איז געווען דעם 3־טן יוני 1943 ,ערב ראש חודש סיוון תש״ג, אויך א דאָנערשטיק. כמעט אלע בוטשאטשער זענען אריינגעפאלן, בעיקר די פון די לעצטע טראנספּאָרטן, וואָס האָבן אפילו נישט באווּזן צו געפינען א פּלאץ פאר זיך. די טלומעקעם בעטגעוואנד און פּעקלעך זאכן זענען נאָך געלעגן אויף דער גאס. ס׳איז געווען א שיינע, ווארעמע נאכט, זענען די מענטשן געשלאָפן אין דרויסן, אין די קאָרעדאָרן אָדער אין די קאמערן. די רוצחים האָבן דאָס מאָל געהאט א גאָר לייכטן פאנג. די קרבנות זענען אָפּגעפירט געוואָרן גלייך צום וואלד ביים בית־עולם. די עקזעקוציע איז פאָרגעקומען אויף דעם זעלבן אויפן, ווי די פריערדיקע. מיט דעם אונטערשיד, וואָס דאָס מאָל האָבן די יידן אליין זיך געמוזט גראָבן די קברים און איין גרופּע האָט פארשיט די צווייטע, צווישן די באגראָבענע זענען געווען א סך נישט דערשאָסענע. מע׳ האָט דערציילט, אז די ערד האָט זיך געהויבן (מעגלעך פון די קאָנוואולסיעס פון די גוססדיקע). די דאָזיקע ידיעות זענען איבערגעגעבן געוואָרן דורך די מוניציפּאָלע מיסטרייניקער און אָפּפאל־פירער, וואָס האָבן אויפן באפעל פון דער געסטאפּאָ באגראָבן די לעצטע אויס־

---

19) בוטשאטש — די געבורט־שטאָט פון בארימטן ישראלדיקן שרייבער, דעם נאָבעל פרייז־טרעגער, ש״י עגנון.

געהרגעטע יידן. די צאָל קרבנות פון דעם איינעם טאָג פון דער „אקציע" (דער דריטער לויט דער ריי) האָט באטראָפן 2.700.

פון איצט אָן האָבן זיך די מאַרד־אקציעס איבערגעחזרט כמעט יעדן טאָג ביז דעם 11־טן יוני: באלד אויפן צווייטן טאָג נאָך דער גרויסער מאסאקרע, ד.ה. דעם 4־טן יוני, ראש חודש סיון, האָט מען געכאפט ארום 100 יידן; זונטיק דעם 6־טן און מאַנטיק דעם 7־טן ווי אויך דאָנערשטיק דעם 10־טן און פרייטיק, דעם 11־טן, ביידע טעג שבועות, זענען אויך פאָרגעקומען הריגות, בסך־הכל האָט באטראָפן די צאָל קרבנות פון די 8 טעג בערך 4000 (פיר טויזנט).

נאָך דעם איז שוין געבליבן אין געטאָ נישט מער ווי א 1000 יידן.

דעם 12־טן יוני ווערן געמאכט פארצוימונגען און טויערן פון ברעטער ארום דעם געטאָ. אָבער שוין דעם 15־טן ד.ז.מ. פאלט אויף קאָפיטשינעץ א נייע גזירה: אלע יידן מוזן זיך פארנעמען קיין טשאָרטקאָוו במשך פון 2 טעג. ארום 400 האָבן טאקע אויסגעפירט דעם באפעל און זענען כמעט אלע דאָרט אומגעקומען בשעת דער „אקציע".

פרייטיק, דעם 18־טן יוני, ווערט באשטעטיקט א קליינער געטאָ אין קאָפיטשינעץ בלויז פאר 300 מענטשן (פאקטיש איז געבליבן 400). די איבעריקע ווערן ארויסגעפירט אויף ארבעט אין די פאָלווארקעס: באוואָרשטשיזנע, טלוסטעניקיע און ביי כאָרסטקאָוו. מע׳ דארף געדענקען, אז אין אָנפאנג האָבן די סאָוויעטן צעטיילט די נאציאָנאליזירטע פעלדער פון די גוט־באזיצערס צווישן די פויערים. שפעטער אָבער האָבן זיי אָנגעהויבן צו שאפן פון די פויעריש פעלדער — קאָלכאָזן און פון די שטאטלעכע — סאָווכאָזן. די דייטשע אָקופאנטן האָבן איבערגענומען די דאָזיקע גיטער אין זייער רשות אונטער דער פארוואלטונג פון א.ג. „ליגענשאפטן" און אין זיי איינגעאָרדנט ארבעטס־לאגערן.

דער ענטגילטיקער טערמין אריבערצוגיין אין דעם פארקלענערטן געטאָ איז געווען דער 25־טער יוני.

אין די אלע לעצטע „אקציעס" האָט זיך שוין נישט באטייליקט דער יודנראט מיט דעם אָרדנונגס־דינסט. ווער פון זיי עס האָט נישט באוויזן זיך צו באהאלטן, איז דערשאָסן געוואָרן. קיינער איז נישט געשוינט געוואָרן. אלע מיטגלידער פונעם יודנראט און כמעט אלע יידישע מיליציאנטן מיט זייערע פאמיליעס זענען דערמאָרדעט געוואָרן. דער „אָבמאן" הערמאן ראָלער מיט זיין משפחה האָט

בכלל פארלאַזט די שטאַט און אוועק זיך פארבונקערן ביי א קריסט. שפּעטער א פּאָר וואָכן זענען זיי דאָרט אנטדעקט און אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

דעם 12־טן יולי נעמט איבער די לייטונג פונעם יודנראט שמואל קימעל, וועלכער האָט זיך געהאָט באזעצט אין קאַפּיטשינעץ נאָכן גירוש פון כאַראַסטקאָוו און אלס געוועזענער יודנעלטעסטער אין זיין היים-שטאָט, האָט ער געהערט אויך דאָ צום יודנראט.

זיין ממשלה האָט אָבער לאנג נישט געדויערט, פונקט אזוי ווי די עקזיסטענץ פון דעם נאָר וואָס געשאפענעם קליינעם געטאָ.

* * *

דעם 20־טן יולי 1943, שבעה עשר בתמוז, האָט זיך אָנגעהויבן די ענטגילטיקע ליקווידאציע פון אלע יידן סיי אין קאַפּיטשינעץ, סיי אויף די פאַלווארקעס.

א נאכט פריער איז דאָס געטאָ באלאגערט געוואָרן דורך א פארשטארקטער וואָך פון דער געסטאפּאָ. די יידן האָבן זיך פארבאהאלטן אין די בונקערס. פארטאָג האָט זיך אָנגעהויבן דער געיעג. די דייטשן זענען געווען באגלייט דורך זייערע שטענדיקע קאָלאבאָראנטן, אָבער דאָס מאָל אנשטאט דער יידישער „אָרדנונגס־דינסט" האָבן זיי געשיקט פאָרויס די אוקראַינישע מיליציאנטן אויס מורא פאר א ווידערשטאנד. עס האָבן זיך געהערט אויך די שטימען פון דעם שוין דערמאָנטן צוגרר־היהודים, בעלקאָ און פון באקאנטע היימישע פאָלקס־דייטשן. הייסט עס, אויך זיי העלפן אין די הריגות.

עס זענען דאמאָלס געווען זייער הייסע טעג. אויף דעם קליינעם טייל פון בוידעם, אָפּגעצוימטן מיט א גוט פארמאסקירט וועטל, זענען מיר, א־50 מענטשן, אָפּגעזעסן אין טויט־שרעק צוויי מעת־לעתן. אונטער דעם צעגליטן דאך פון צינק־בלעך האָט מען זיך געדושעט פון היץ און פון מאנגל אין לופט. ס׳האָט שוין אויסגעפעלט וואסער און ברויט. ביי א טייל פרויען באווייזן זיך סימנים פון היסטעריע און וואנזין. מען האָט געהערט, וו׳ שכנותדיקע בונקערס זענען געוואָרן אויפגעריסן, די מענטשן ארויסגעפירט אויפן גאס און דאָרט דערשאָסן. ס׳איז אומעגלעך געווען ווייטער צו פארבלייבן אין אונדזער באהעלטעניש.

וועו אין אָוונט איז די „אקציע" געוואָרן איבערגעריסן, האָט מען געפרווט דעם לעצטן שאנס: ארויסגיין פון געטאָ אויף דער אריישער זייט און דאָרט זוכן א באהעלטעניש ביי א באקאנטן קריסט. דער רוב איז אויפן וועג אריינגעפאלן אין די לאפּעס פון דער וואָך און דערשאָסן געוואָרן. נאָר געציילטע האָבן זיך דערשלאָגן צו דער קריסטלעכער געגנט.

די ליקווידאציע־אקציע האָט אויך געטראָפן די יידן אין דער אומגעגנט. פון די 100, וואָס זענען געווען אין דעם ארבעטס־לאגער אויף דער באוואַרשׁוואַר־שציזנע, זענען 30 געהרגט געוואָרן אויפן אָרט, און די איבעריקע 70, דעם 15־טן נאָוועמבער — ארויסגעפירט אין אן אומבאקאנטער ריכטונג. קיינער פון זיי איז נישט צוריקגעקומען.

די יידן, וואָס האָבן שוין געהאט דאָס גליק בשלום אָנצוקומען צו א פריינטלעכן גוי, זענען אָפט געווען אויסגעשטעלט אויף גרויסע געפאָרן. די דייטשן האָבן צוגעזאָגט א באלוינונג, איין ק״ג צוקער און איין ליטער בראָנפן פאר אויסגעבן א יד. עס זענען געווען אזעלכע גויים, וואָס האָבן צוגענומען דאָס פארמעגן און דערנאָך אליין געמסרט די באהאלטענע יידן אָדער אונטער־געשטעלט א צווייטן, זיי צו שאנטאזשירן און א בערגעבן דער געסטאפּאָ.

אויסער דעם, פלעגן פאָרקומען רעוויזיעס אין די דערפער וועגן „קאָנטינגענט״ (שטייערן פון אגראר־פּראָדוקטן) און ביי די געלעגנהייטן זענען אריינגעפאלן פארשטעקטע יידן.

בשייכות מיט דעם האָב איך פארצייכנט אין מיינע נאָטיצן פאָלגנדיקס:

אין יאנואר 1944 איז אויפן פאָלווארק באוואַרשׁושציזנע אנטדעקט געוואָרן ביי א פויער מוניע דרעסלער מיט זיין פאמיליע, צוזאמען 3 נפשות. אן ענלעכן גורל האָבן געטיילט דער בלעכער שאיאָוויטש און נאָך 2 יידן, וועלכע זענען געווען באהאלטן ביי דעם גלח פעלוועצקי (אָדער ראצישעווסקי?) און די פרוי האליטשער מיט אירע 2 קינדער, פארשטעקט ביי א גוי אויפן דאָרף.

ד״ר ראָזענשטאָק מיט זיין פאמיליע, צוזאמען 4 פּערזאָן, זענען באגאנגען זעלבסטמאָרד אין זייער באהעלטעניש ביי א פויער.

אין כאָראָסטקאָוו זענען אנטדעקט געוואָרן 12 יידן.

דעם 7־טן מערץ, שוין אזוי נאָענט צום טאָג פון דער באפרייונג, איז דערשאָסן געוואָרן א יד (זיין נאָמען איז מיר נישט איבערגעבן געוואָרן) ווי אויך די פרויען רבקה פרייזינגער און פאני נאגלער, וועלכע זענען געווען באהאלטן ביי דער קריסטין, פרוי טארולאָווא.

* * *

צווישן די ווייניקע וואָס האָבן פארלאָזט דאָס געטאָ אין דער נאכט פון זיין ליקווידאציע, האָט א בעסער מזל געהאט אונדזער שוין דערמאנטע גרופּע. דער ציל איז געווען אָנצוקומען צו י א נ י נ א (יאנקא) ס א ל ע צ ק א, מיט וועלכער סאבינא (בינצ׳ע) האהן איז געווען זייער גוט באפריינדעט.

די סאָלעצקא, שוין נישט קיין ייִנג מיידל, איז געווען אן אייגנטימערן פון א גרויס הויז מיט א גאָרטן און סאָד אין קאָפּיטשינצע און פון א פאָלווארקל אין א שכנותדיק דאָרף, וואָס איז דורך די סאָוויעטן „נאציאָנאליזירט" (פאר־שטאטלעכט) געוואָרן.

יאנקא האָט געהערט צו דער עליטע פון דער פּוילישער פּאטריאָטישער געזעלשאפט אין דער שטאָט.

די טונקלקייט פון דער קורצער זומער־נאכט האָט שוין אָנגעהויבן צו ווערן שיטערער, ווען מיר האָבן דערגרייכט איר גאָרטן. מיר האָבן זיך פּארשטעקט צווישן די, מיט טוי־באדעקטע, הויכע שטאנגען פון די צוקער־שויטן און סאבינא איז אליין צוגעגאנגען צו דער ווינונג פון איר פּוילישער פרייַנדין. מיט דער געהעריקער פאָרזיכט קייט — אין דעם פּארטער־הויז האָבן געווויינט נאָך דריי פּאמיליעס דערונטער איינע פון א געפּערלעכן „פּאָלקס־דויטש", — האָט זי איר איבערגעגעבן וועגן אונדזער לאגע. די סאָלעצקא האָט דערקלערט, אז זי פון איר זייט איז גרייט אונדז צו געבן די ווייטגייענדיקסטע שוץ, נאָר האָט מורא פאר איר לאָקאטאָר ה א ו ד ע ק. בכן, איז איר עצה, זיך צו וועגן דירעקט צו אים, ער זאָל אויך באווילקן אונדז אויפצונעמען.

פ ר א נ צ י ש ע ק ה א ו ד ע ק איז געווען א פּוילישער פּאָסט־באאמטער, וואָס איז געבליבן ארבעטן אויף זיין שטעלע אויך אונטער דער אָנפירערשאפט פון א ס.ס.־אָפּיציר (אן אָנטיילנעמער אין די „אקציעס") און איז איצט אָנגעגאנגען פאר א פאָלקס־דייטש. די קרייזן, צו וועלכע ס'האָט געהערט סאָלעצקא, האָבן זיך באצויגן צו אים מיט אומצוטרוי.

באין ברירה האָט בינציע אויסגעפאָלגט די עצה פון איר געטרייער פרייַנדין. זי האָט אָנגעקלאפט אין פענצטער פון האודעקס צימער. וועג ער האָט זי דערזען אין דער פארטאָגיקער גרויקייט, האָט ער זיך שטארק דערשראָקן. האודעק האָט זי געקענט פון אירע אָפּטע באזוכן ביי זיין באלעבאָסטע.

ביי א פּריערדיקער „אקציע" איז בינציע געזעסן באהאלטן אין א קעמערל פון קוילן אין דעם הויז. אין מיטן העלן טאָג איז האודעק צופעליק דאָרט אריין און זי דערזען. בינציע איז גלייך אנטלאָפן און זינט דאמאָלס פאר אים פארשוווונדן. האודעק איז געווען זיכער, אז זי איז אומגעקומען, און הפנים ער האָט זיך געפילט שולדיק אין איר טויט.

איצט ווען זי האָט אים פלוצים פארטאָג אויפגעווועקט פון א טיפן שלאָף, האָט ער אויפגעציטערט, מיינענדיק, אז דאָס איז נישט אנדערש, נאָר איר גייסט...

עס אז אים אויך נישט געווען ניחא, אז אויף זיין הויף זאָל קומען צו בלוט־פארגיסונג. קיין סך צייט צו טראכטן איז שוין נישט געבליבן. די שאָטנס פון דער נאכט ווערן צערינען, עס ווערט אלץ העלער. דעריבער האָט ער באלד איינגעשטימט דערווייל אונדז צו געבן א באהעלטעניש. ער האָט דערלויבט אראָפצוגיין אין א קעלער, גאנץ ווייט פון די ווינונגען, אים נישט פארשלאָסן, ס׳זאָל הייסן, אז מיר זענען דאָרט אריין אָן זיין וויסן.

* * *

אין דרויסן איז אָנגעגאנגען א נאָרמאל לעבן. דורך דעם קליינעם פענצטערל האָבן מיר געהערט דאָס פריילעכע סווישטשען פון די פייגעלעך, דאָס גאָגערן פון עופות און הירזשען פון פערד. שנירלעך שטראלן האָבן זיך פארגנבט און באלויכטן די טונקעלע, געמויערטע וועגט פון אונדזער „גליקלעכן" מקום מנוחה.

פון צייט צו צייט זענען צו אונדז אויך דערגאנגען אָפהילכן פון שאָסן. מיר האָבן געוווסט, אז דאָס איז נישט קיין יאָגד פון מענטשן אויף ווילדע חיות, נאָר פארקערט — א יאגד פון ווילדע חיות אין א מענטשלעך געשטאלט אויף אומשולדיקע יידן.

אין דעם געווירבל פון קאָשמארע מחשבות שלענגלט זיך מ ר א סטראָפקע פון ביאליקס א שיר: „די זון האָט געלויכטן... און דער שוחט האָט געשאָכטן..."

אזוי זענען מיר געזעסן (אייגנטלעך געשטאנען, ווייל דער קעלער איז געווען געצלעך ליידיק) ביז שפעט אין אָוונט. דאן האָט יאנקא אונדז אריינגעבראכט ברויט און מילך. אויך האודעק איז אריינגעקומען און קודם כל פארלאנגט מיר זאָלן איצט אונטערן דעק פון דער פינצטערניש פארלאָזן דאָס אָרט. אָבער נאָך א לענגערן ארגומענטירן, ענדלעך איבערצייגט, אז ס׳וועט אים לוינען אונדז אויסצובאהאלטן און געאייניקט מיטן פרייז פון „דירה"־געלט, האָט ער אונדז איבערגעפירט אין א קאמער, וואָס איז אויך געווען באשטימט פאר א ציג און עופות. א טייל איז געווען אָפגעצוימט מיט א וואנט פון געהאקט האָלץ. דאָרטן האָבן מיר אין די נעכט אויסגעגראָבן א בונקער און געמאכט א גוט מאסקירטע עפענונג. האודעק האָט אָפגערוימט די ערד.

* * *

אין אָנפאנג האָט די סאָלעצקא אונדז באזאָרגט מיט עסן, פאר וועלכן מיר האָבן, פארשטייט זיך, געלט און מיט דאנקשאפט באצאָלט. אָבער נאָך א קורצער צייט האָט זי דערקלערט, אז זי מוז אונדז פארלאָזן און ארויספאָרן פון דאנען, ווייל אירע נעראוון האלטן מער נישט אויס; זי שלאָפט נישט גאנצע נעכט אויס

מורא, טאַמער וועט מען אונדז אנטדעקן. זי וועט עס נישט אויסהאלטן — האַט געזאָגט די איידעלע יאנקא און געראטן מיר זאָלן ערלעדיקן מיט האודעקן דאס ליפערן פון עסן. מיר האָבן אויסגעפאָלגט איר פארלאנג. פון דאמאָלס אָן זענען מיר געווארן פולשטענדיק אָפהענגיק פון אים, ווי דעם אייניציקן הער פון אונדזער לעבן אָדער טויט.

זיין באציונג צו אונדז, הגם א קאַמערציעלע, איז דאָך אין אלגעמיין געווען אן אנשטענדיקע. אמת, עס האָבן אויך נישט געפעלט עטלעכע גאָר קריטישע מאָמענטן, און דאָס אין מיטן ווינטער, וועו ער האָט אומבאדינגט און דרינגדיק געפאָדערט פון אונדז אוועקצוגיין. ער האָט מורא געהאט, מע׳זאָל נישט אנטדעקן דאָס באהעלטעניש בעת די רעוויזיעס און ער זאָל נישט דערביי קאַמפראָמיטירט ווערן. אָבער מיר האָבן נישט געהאט וואהין זיך צו ווענדן און בכלל נישט געקענט ארויסגיין פון בונקער אפילו איין שפאן, עס האָט דאָך געדראָט א זיכערער טויט. האָבן מיר זיך נישט געריכט פון אָרט, נאָר באמיט מיט אלע מיטלען אים צו בארואיקן און איבערצייגן, ער זאָל אונדז ווייטער האלטן. מיר האָבן אויך געוווסט וועגן זיינע שוואכע זייטן. ער האָט פארמאָגט אביסל אן אוואנטוריסטישע און ספעקולאנט־שע נאטור. מיר האָבן אים געגעבן די געלעגנהייט אָנצוזאַמלען אביסל געלט און גלייכצייטיק אן אטוט צו קענען שפעטער רעהאביליטירן זיין נאָמען, זיך פארטיידיקן קעגן עווענטועלע באשולדיקונגען אין קאָלאבאָראציע מיט דייטשן מיטן פאקט פון ראטעווען 4 יידישע לעבנס.

אחוץ דעם איז ער געווען א גלייביקער קאטאָליק און געהאט אביסל געוויסן. אין די רעכענונגען איז ער געווען פארהעלטנישמעסיק אָרנטלעך.

אונדזער אויסהאלט איז געווען פינאנסירט פון דעם געלט פון דעם דערמאָנטן משה ראָטמאן, וועלכער האָט געהאט באגרעָבן עטלעכע טויזנט דאָלער. ווען ער איז געווען אין יאנאָווער לאגער, האָט ער מיר שריפטלעך אָנגעווויזן מיט רמזים די סימנים, ווו דאָס געלט צו געפינען. מיר איז געלונגען עס ארויסצוגראָבן און באהאלטן — אייגענגייט אין מיין רעקל.

אגב, דעם צווייטן טאָג איז מען, דורך א מסירה, געקומען פונעם יודנראט זוכן דעם מטמון. מע׳האָט געגראָבן כמעט אויף דעם זעלבן אָרט, אָבער, נאטירלעך, שוין גאָר נישט געפונען...

א דאנק דעם קאפיטאל האָבן מיר פיר מענטשן זיך געקענט ראטעווען.

* * *

דער ריקצוג פון דער דייטשער ארמיי איז שוין געווען אין פולן גאנג.

שבת, דעם 11־טן מערץ 1944 האָט זיך אָפגעשטעלט אין קאָפּיטשינעץ אויף דעם צוריק־וועג פון רוסלאנד אן אָפּטיילונג פון דעם יידישן ארבעטס־באטאליאָן ביי דער אונגארישער ארמיי. זיי האָבן געטראָגן זעלנערישע מונדירן און ה טלען, אָן אָפּצייכענונגען, ווייסע ברעזענטענע גארטלען (פּאסקעס) און נישט געהאט קיין שום וואָפן. די פּאָרמאציע האָט געדארפט אויספירן פּארשידענע שווארצע ארבעטן אין א 30—50 ק״מ פונעם פראָנט, ווי גראָבן שאנצן א.ז.וו.

אויך פריער, אין דער צייט פון פּאָרויסמארש פון דער דייטשער ארמיי אויף מזרח, האָט שוין סטאציאָנירט אין קאָפּיטשינעץ אן אייגהייט פון אזא ארבעטס־באטאליאָן און גראָד דאמאָלס זענען פּאָרגעקומען מאָרד־אקציעס. ס׳איז געווען מערקווירדיק: בעת אין געטאָ האָט זיך געגאָסן יידיש בלוט, האָבן זיך געפונען אין א צווייטער טייל שטאָט יידן, אויף וועלכע די געסטאפּאָ האָט קיין שליטה נישט געהאט. די דאָזיקע אונגארישע יידן זענען געווען איזאָלירט פונעם געטאָ.

אין דעם דערמאָנטן שבת איז אומגעריכט פּאָרגעקומען א געשעעניש, וואָס האָט אונדז טיף באאיינדרוקט.

דעם טאָג זענען מיר געזעסן פון דער פרי ביזן אָוונט אין דעם „בונקער בתוך בונקער״, ד.ה. אין דעם גרוב. האודעק האָט אונדז געווארנט, אז זשאנדארן גייען ארום אויף רעוויזיעס וועגן די זאכן, וואָס מע׳ האָט צוגענומען פון די שוין ליקווידירטע דייטשע מאגאזינען.

אין אָוונט האָבן מיר געהערט אויפשליסן די קאמער (שטאל). איך בין ארויף פונעם אונטערשטן בונקער, כדי זיך צו דערוויסן עפעס נייעס. דער באלעבאָס איז אריינגעקומען אין דער פינצטער מיט אן עלעקטריש לעמפּל אין דער האנט און האָט מיר שעפּטשענדיק דערציילט, אז ביי אים אין הויז געפינען זיך אויף קוואָרטיר „אונגארישע זעלנער״. אייגער פון זיי האָט זיך אויסגעגעבן פאר אים, אז ער איז א יידּ און האָט זיך נאָכגעפרעגט, צי און וווּ עס געפינען זיך יידן אין שטאָט. דער קריסט האָט זיך פאר אים פארטרויט, אז ער אליין האלט טאקע ביי זיך עטלעכע יידן, און אויב דער „מאדיאר״ ווייל אזוי שטארק זיי זען, וועט ער זיי אים ווייזן.

מיר איז די זאך זייער נישט געפעלן געוואָרן. כ׳האָב מורא געהאט, אפשר איז עס א פּראָוואָקאציע אונדז ארויסצובאקומען. אָבער נאָך איידער איך האָב באוויזן צו געבן מיין הסכמה, איז שוין פון דער פינצטערניש ווי ארויסגעוואקסן נעבן מיר א סאָלדאט. איך האָב אויפגעציטערט. ער איז גלייך אויף מיר ארויפגע־

פאלן, געהאלדזט און געקושט, פליסטערניק אין א צעבראַכענעם יידיש: „איך ייד, גלייך דו".

ער פרעגט מיך אויף די אנדערע. איך האָב נאָך אלץ נישט קיין צוטרוי. כ׳טראכט: מילא, איך בין שוין אריינגעפאלן, אָבער אפשר וועלן זיי זיך נאָך קענען ראטעוון. איך ענטפער: מער איז דאָ קיינער נישטאָ. דער סאָלדאט זעט, אז איך היט זיך פאר אים, נעמט ער ארויס זיין אידענטיטעטס־דאָקומענט און ווייזט מיר. איך ליין ביים שיין פונעם לעמפל די אויפשריפט: אנטאָן ראָזענבערג, איזראעליט. דאָס איבערצייגט מיך. איך פארבעט אים אראָפצוגיין אין בונקערל. ער צעקושט זיך אויך מיט די אנדערע דריי מענטשן און שטעלט זיך פאָר. זיין יידישער נאָמען איז אנשל און ער איז פון קלויזענבורג. ער ווייזט אונדז אויך די פאָטאָגראפיע פון זיין פאמיליע, גיט איבער אינפאָרמאציעס וועגן דער לאגע אויפן פראָנט, און מיר אים — וועגן דער אויסטראָטונג פון די יידן אין די געטאָס און אויך אונדזערע פערזענלעכע טראגישע איבערלעבענישן ביזן אָנקומען אויף דעם איצטיקן אָרט. דער מערקווירדיקער גאסט האָט אונדז זייער באדויערט און מיטגעפילט. ער האָט בינטשען געשאָנקען א טאשן־שפיגעלע און אונדז א לוח פון תש״ד, (פון וועלכן עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז לויט דעם לוח, וואָס מיר האָבן זיך אליין פונעם זכרון פארפאסט, איז טאקע געווען א טעות אין איין טאָג).

אויף צומאָגנס איז ער ווידער געקומען און איבערגעגעבן די נייעס, אז טארנאָפאָל איז צוריק אין די רוסישע הענט. (די שטאָט איז געהאט איבערגע־גאנגען עטלעכע מאָל צום שונא). ער האָט וועגן אונדז דערציילט זיינעם א חבר, אויך א זעלנער, און דער האָט א געוואלטיקן חשק אונדז צו באזוכן. מיר זענען מסכים דערויף. ביי נאכט זענען זיי ביידע געקומען. דער צווייטער איז געווען א יינגער בחור מיטן נאָמען פרידמאן. אויך ער האָט אונדז געוויזן זיינע דאָקומענטן און פאָטאָגראפיעס פון דער משפחה. זיי האָבן אונדז געבראכט שווייצער־קעז און חזיר־פעטס, ווי אויך אביסל טאבאק. דאקענען מיר האָבן זיי באשאָנקען מיט 2 קאָמפלעטן שאך־פיגורן, וואָס מיר האָבן אליין אויסגעשניצט פון האָלץ פאר א צייט־פארטרייב.

זיי האָבן געזאָלט פון דאנען אָפפארן קיין סטאניסלאוו און אין א פינף טעג ארום דערגרייכן די גרענעץ פון זייער לאנד, וואָרעם די אונגארן ציען זיך שוין צוריק פון די קאמפן.

זיי האָבן זיך מיט אונדז וואָרעם און האַרציק געזעגנט, צעקושט און צוגעזאָגט צו לאָזן פון זיך הערן. ליידער אָבער, ווי מיר האָבן זיך אין א צייט

ארום דערוווסט, זענען די יידן פון דעם אונגארישן ארבעטס־באטאליאָן דער־מאָרדעט געוואָרן דורך דער גענטאפֿאָ, איידער זיי האָבן באוויזן זיך אומצוקערן אין זייער פאַטערלאנד[20].

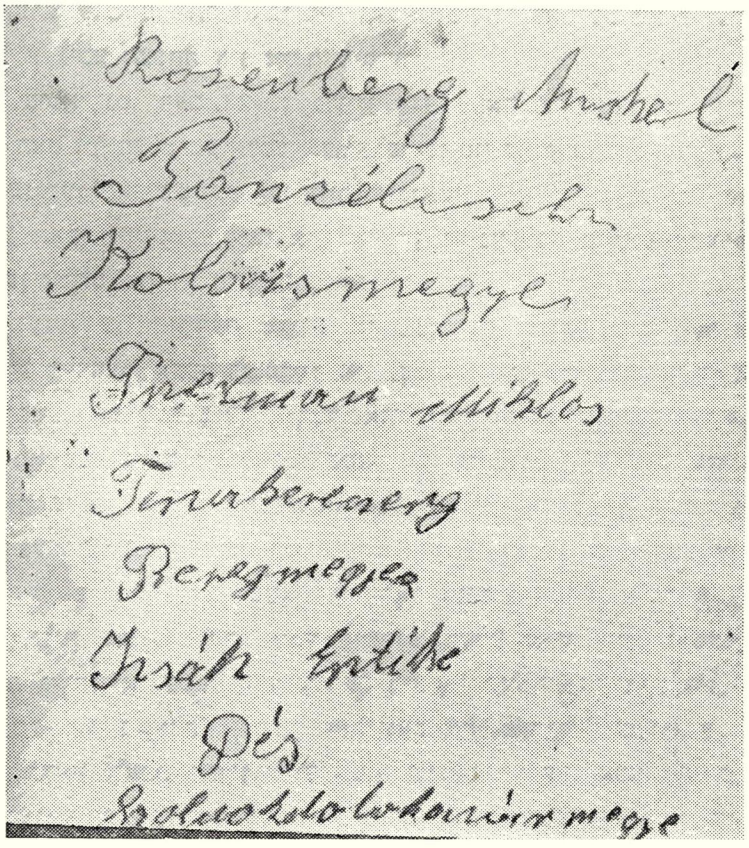

אייגנהענטיק אָנגעשריבענע אדרעסן פון 2 יידן פון אונגארישן ארבעטס־באטאליאָן
כתובותיהם של 2 יהודים מגדוד־העבודה ההונגרי, שנרשמו בכתב ידיהם

* * *

דעם 21־טן מערץ ביי נאכט איז די שטאָט עטלעכע מאָל העפטיק באָמבאר־

---

20) לויטן בוך „שנה לאין קץ" פון משה זאנדבערג, יד ושם", תשכ"ז, האָבן די יידן פון ארבעטס־באטאליאָן געטראָגן ציווילע קליידער און זייער מצב איז געווען שלעכטער, ממש ווי אין א נאצישן קאָנצ.־לאגער. דעריבער שאפט זיך ביי מיר א גאָר שלעכטער, ממש ווי אין א נאצישן קאָנצ.־לאגער. דעריבער שאפט זיך ביי מיר א השערה, אז די אָפּטיילונגען, וואָס האָבן סטאציאָנירט אין קאָפּיטשינצע, זענען אפשר געווען פון א אנדערער קאטעגאָריע.

דירט געוואָרן דורך רוסישע אַרמיי־אָפּלאַנען. מיר האָבן זיך זייער געפרייט, אז דער נצחון איז שוין אזוי נאָענט, אָבער גלייכצייטיק זיך געשראָקן, נישט צו ווערן געטראָפן ערב דער סאמע ישועה פון די באָמבעס, וואָס זענען באשטימט פאר אונדזערע שונאים. דאָך האָבן מיר געבענטשט די סאָוויעט־שע פליער און זיי געווונטשן א גיכע הצלחה אין זייער מיסיע.

אויף צומאָרגנס, דעם 22-טן מערץ 1944 נאָך א שטארקער ארטילעריע באשיסונג האָט זיך די רויטע ארמיי אדורכגעריסן פון כאַראָסטקאָוו דורך יאבלאָנאָוו און איינגענומען קאָפּיטשינצע ווי אויך הוסיאטין.

באלד האָבן זיך אָנגעהויבן צו באווייזן איינצעלנע אויסגעמאטערטע יידן, וואָס זענען ארויס פון די פינצטערע לעכער.

מיר זענען שוין ווידער פרייַ מענטשן. עס דראָט נישט מער די קויל פון דייטשע מערדער, אָבער די פרייד איז געמישט מיט טרויער, נאָך די נאָענסטע און טייערסטע, וועלכע זענען ליידער אזוי אכזריותדיק אומגעקומען און דעם געגארטן מאָמענט נישט דערלעבט. כמעט יעדער פון די שרידים איז געבליבן איינזאם און עלענד, אָן די עלעמענטארסטע מיטלען צום לעבן, פיזיש צעברָאכן, גייסטיק צערודערט, און נישט געווסט ווואהין צו ריכטן די ערשטע שריט.

איצט פילט מען נאָך שטארקער דאָס אומגעהויערע אומגליק. כל זמן מען איז אליין געווען יעדע רגע אויסגעשטעלט אויף טויט־געפאר, זענען אלע נערוון געווען אָנגעשפּאנט מיט דעם ביטערן קאמף פאר איין ציל: ל ע ב ן ד ע ר ל ע ב ן ד י נ ק מ ה. יעדער טאָג וואָס איז פארביי, יעדע נאכט — איז געווען א שריט לעבן. ארויסגעריסן פון שונאס לאפּעס. אָבער איצט, צווישן נאָרמאל לעבעדיקע מענטשן, זעט מען ערשט, ווי אויסטערליש ס׳איז די יידישע טראגעדיע.

דאָס הייפּעלע יידן דרייט זיך ארום ווי שאָטנס. יעדער פון זיי איז אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן, דערשלאָגן און פארווירט. מע׳ ווייסט נישט וואָס צו טון מיט דעם טייערן „אוצר״ — דאָס ביסל לעבן, וואָס מע ׳האָט מיט אזוי פיל מי און אָנשטרענגונג ארויסגעראטעוועט פון דעם מלאך־המות׳עס נעגל. מע׳ פילט זיך פרעמד, ווי אן אָפּגעהאקטע צווייג און אָן א באָדן אונטער די פיס.

די אומגליקלעכע טוליען זיך איינער צום אנדערן, האלטן זיך צוזאמען גרופּ־ווייז. ביים באקאנטן דענטיסט טייג און זיין פרוי, ביי ד״ר גלאזנער (א יינגער מעדיקער, שטאמט פון כאַראָסטקאָוו) מיט זיין פרוי מעליטקע ראָזענבוים און ביי כאסקעל זיידענבערג, געווי. אייזן־קרעמער אין קאָפּיטשינעץ.

ס׳איז ווייטער א מורא ביי נאכט ארויסצוגיין אין גאס, וואַרעם אין דער געגנט בושעוען באנדעראָווצעס און בולבאָווצעס, אוקראיניש נאציאָנאליסטישע טעראָר־באנדעס, וואָס קעמפן קעגן די סאָוויעטן און הרגענען יידן.

דעם 3־טן אפריל איז די פּאניק נאָך מער געשטיגן. עס זענען אָנגעקומען פּליטים פון טשאָרטקאָוו און האָבן דערציילט, אז די דייטשע ארמיי איז שוין ווידער אין יאגיעלניצא־נאגושאנקא.

דעם 4־טן אפריל האָט שוין די לאגע אויסגעזען העכסט געפּרלעך. געווען א שמועה, אז אויך טשאָרטקאָוו איז געפאלן. די טראגישע רעשטלעך יידן פּארלאָזן קאָפּיטשינעץ און אנטלויפן צו פוס אין דער ריכטונג פון גזשימאלאָוו (רימאלאָוו).

א פּאָר טעג שפּעטער, ווען דער פראָנט האָט זיך דערווייטערט, איז מען ביסלעכווייז צוריקגעקומען צו די חרובע היימען.

ערשט נאָך עטלעכע וואָכן האָב איך געהאט די געלעגנהייט צו באזוכן הוסיאטין און דאמאָלס פון גאנצן יידישן ישוב אָנגעטראָפן בלויז די פאָלגנדיקע פערזאָנען: ד״ר ישפּה מיט זיין פרוי און טאָכטער אָלגא; משה׳לע אלטשילער, זיין פרוי און זון דבעק; פייוויש אלטשילער מיט זיין שוועסטער צילא, נעטקא שטערנרזיס, דעם שוחטס טאָכטער; פרוי דינה שעכטער, פארהייראט שערץ; איר שוועגערין יעטקא מיט איר שוועסטער בוזיא שמידט; די אלע דריי פון וואסילקאָווצע; שיע׳קע קורץ; ד״ר עטקין און דעם ציין־טעכניקער מארקוס מיט זיין פרוי (אָפּשטאמיקע פון טאָרנאָפּאָל). מעגלעך, אז עס זענען געווען נאָך א 2—3 מענטשן, מיט וועלכע איך בין נישט געקומען אין בארירונג.

מיט דעם פארענדיקט זיך די כראָניק פון חורבן אין מיין טאָג־בוך.

* * *

עס האָבן זיך געראטעוועט פון נאצישן פארלענד נאָך עטלעכע הוסיאטינער, וואָס זענען געווען מאָביליזיט אין דער „רויטער ארמיי", אָדער האָבן באוויזן צו אנטלויפן קיין רוסלאנד פאר דער דייטשער אינוואזיע. קיינער פון זיי איז נישט געבליבן אין פוילן. דער רוב האָט אויפגעבויט זייער נייע היים אין ישראל.

דאָס איז דער סך־הכל פון דעם אמאָל בארימטן, 500־יעריקן, יידישן ישוב אין הוסיאטין און פון דער גרעסערער קהילה אין דער קרייז-שטאָט קאָפּיטשינצע.

צבי הערשקאוויטש

מיין חרוב שטעטעלע*

אין אווינקעלע פון גאליציע, אויסגעשפרייט צופוסנס פון א בארג, איז געלעגן דאָס שטעטעלע הוסיאטין, געטוליעט זיך צו די רחבות׳דיקע פעלדער און דעם שיינעם, גרינעם וואלד. ארומגערינגלט פון איין זייט מיט דעם טייכל זברוטש, האָט דאָס שטעטעלע געלעבט רואיק און באשיידן צווישן די לעצטע צוויי וועלט מלחמות.

דער צדיק האָט געפירט זיין „רעביסטוו״ מיט גלאנץ און פּראכט. זייז גרויסע חכמה און גוטסקייט האָט געוויעקט התלהבות ביי חסידים אוז רעספּעקט ביי די גויים. ניט זעלטן פלעגט פּאסירן, אז קריסמַן פלעגן קומען צום רבין בעטן עצות און א ברכה. דעם רבינס וואָרט האָט משפּיע געווען דאָס ארומיקע לעבן. פּאָליטיקער האָבן זיך געערעכנט מיט זיין מיינונג.

הויך פלעגן קלינגען די גמרא־ניגונים פון די אָפּענע פענסטער פון בתי מדרשים און שולן. ישיבה בחורים׳לעך, זיידענע יונגערמאנטשיקעס און קעסט איידעמלעך, האָבן טעג און נעכט געשארפט זייערע מוחות איבער די הארבע שאלות ותשובות און אין שטילע הארציקע תפילות אויסגעזונגען זייער פּאָלקס בענקעניש נאָך ירושלים...

דער אויסברוך פון ערשטן וועלט קריג האָט פארניכטעט די שטאָט, פארטריבן זיינע יידישע איינווינער, פארברענט און צעשטערט דעם רבינס הויף. דער רבי אליין איז אוועק מיט א הייפל חסידים אין דער דאמאָלסדיקער הויפּטשטאָט, ווין. אוועק איז מיט׳ן רויך דער גלאנץ פון שטעטל.

נאָכ׳ן סוף פון דער מלחמה האָבן זיך איינצלנע, אָרעמערע יידישע פאמיליעס צוריקגעקערט קיין הוסיאטין און אָנגעהויבען בויען א ניי לעבן אויף די חורבות פון דער אמאָליקער גלאָריע...

אמאָל האָט דער נאָמען פונעם שטעטל געקלונגען ווייט איבער שטעט און מדינות, ווו נאָר א יידיש חסידיש הארץ האָט געקלאפט. פונעם צענטער פון דער דאמאָלסדיקער עסטרייך־אונגארישער מלוכה ביז׳ן ווייטן וולאדיוואָסטאָק פלעגן יידישע פרויען גרייטן די פּעקלעך פאר זייערע מענער — די הוסיאטינער

*) די רעדאקציע האָט טיילווייז איבערגעלאָזט די אָריגינעלע טראנסקריפּציע פון דעם מחבר (צ. ב. ניט, זיינען, אנשטאט נישט, זענען, א״א).

חסידים, וועלכע פלעגן יאָר איין יאָר אויס פאָרן זיך „פּראוועז" ביים גרויסן הוסיאטינער רבין.

האָט דאָס שטעטל געקאָכט און געראָשט מיט די טויזנטער יידישער געסט, און פּרנסה האָט ניט געפעלט אין יידישע הייזער...

א נייער דור איז אויפגעוואַקסן, וואָס האָט נאָר געהערט דערציילן די וווּנדערבארע מעשיות וועגן אמאָליקן „הויף" אין דעם קאָכיקן יידישן לעבן... א נייער דור און נייע שטרעבונגען. די אָפּקלאנגען פון דער באלפור־דעקלאראציע זיינען שנעל דערגאנגען אויך צו דער יוגנט פון אונדזער פּאַרוואָרפן שטעטעלע און די קינדער פון די חסידישע טאטעס האָבן — מיט זייערע פּאָטערס התלהבות זיך אריינגעוואָרפן אין דעם נייעם „חסידות" — אין ציוניזם.

פון די חורבות פון דער אלטער גרויסער שול, וואָס האָט געשמ׳ט פּוז די צייטן פון פּוילישן קעניג סאָביעסקי אין 17-טן יאָרהונדערט, פון די צעשטערטע בתי מדרש־ם און דעם רבינס קלויז, האָבן זיך איצט געטראָגן ניגונים, שירי ציון.

...„אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה". קינד און קייט איז פארכאפט געוואָרן פון דעם געזאָנג און אין יעדן הויז האָט מען געריעדט און דיסקוטירט וועגן ציוניזם און עליה.

אויפ׳ן פארוואָרלאָזטן רבינס הויף האָבן זיך באוויזן יידישע בחורים און מיידלעך מיט אקער־אייזנס, לאָפּעטעס, קאָסעס און האָבן דאָס פארוויסטע פעלד צעאקערט, פארבויט און געשאפן די ערשטע יידישע פּארם שוין אין די צוואנ־ציקער יאָרן... אנדערע ווידער האָבן געזומען העק און זעגן, געגאנגען פון שטוב צו שטוב, און געבעטן, מען זאָל זיי דערלויבן צו לערנען די טייערע מלאכה פון „חוטבי עצים ושואבי מים"...

דאָס גאנצע שטעטל איז געוואָרן איין „נייע־חסידישע מחנה". די תורה׳ס פון ד״ר הערצל און מאקס נאָרדוי, י. ח. ברענער און ח. נ. ביאליק, האָבן פארכאפט די הערצער פון אונדזער יוגנט און זייער הייליקסטע שטרעבונג איז געווען: עולה זיין קיין א״י. אלטע טאטעס און מאמעס האָבן שטילערהייט געווישט די אויגן, פּאר בענקעניש — און פּאר נחת. זיי האָבן געפילט, אז זייערע קינדער זיינען זיך מקריב פּאר זיי, כדי צו זיכערן א מקום מקלט אויף דער עלטער און אפשר נאָך פריער...

די משפחות: שינדלער, ווייסמאן, האליטשער, רייזבערג, בירנבוים, בראנדעס, באדיאן א.א.וו. האָבן כמעט אינגאנצן אויסגעוואנדערט, ראטעוונדיק אזוי זייערע

נאָענטע פון שפּעטערדיקן אונטערגאנג.

ניט בלויז דער צווייטער דור הוסיאטינער יוגנט האָט זיך באצייטנס געכאפט צו פארווירקלעכן אונדזער צוויי־טויזנט־יאָריקן חלום. די עלטערן האָבן נאָכגע־פאָלגט זייער ביישפּיל. אלטע יידן, חסידים פון הוסיאטין, האָבן עולה געווען צו זייערע קינדער קיין ארץ־ישראל. און ניט בלויז זיי — אויך דער אלטיטשקער הוסיאטינער צדיק האָט באצייטנס עולה געווען מיט זיין הויז־געזינד קיין תל־אביב און ניט מיטגעמאכט דעם שרעקלעכן חורבן.

* * *

1939 באדייט דעם אָנהויב פון סוף פאר אונדזער שטאָט. דער אריינמארש פון די רוסישע חיילות אין מערב־אוקראינע, האָט איבערגעריסן די פעדים פון יידישן לעבן אין אונדזער שטעטל, דעם גייסטיקן, נאציאָנאלן און מאטעריעלן.

דעם 22־טן יוני 1941 האָט זיך אָנגעהויבן דער לעצטער אקט פון דער טראגעדיע פון יידישן הוסיאטין.

שוין דעם 6־טן יולי, האָבן די דייטשן און זייערע אוקראינישע משרתים צענויפגעטריבן 150 יידן אויפן רבינס הויף, זיי געצוואונגען אויסצוגרובן א גרויסן קבר און דאָרט זיי אלע דערשאָסן. בלויז אייניצעלנע איז געלונגען זיך צו ראטעווען אין די ארומיקע פעלדער און ביי גוטהארציקע חסידי אומות העולם.

אויסצוגן פון א בריוו, געשריבן פון פייוויש אלטשולער צום מחבר פון די שורות, קענען דינען בלויז ווי א שוואכער ביישפּיל:

„עס לאָזט זיך כמעט נישט איבערגעבן די שרעקלעכע צרות, וואָס מיר האָבן געליטן. עס איז כמעט קיינער ניט געבליבן. ווי נאָר די דייטשן זיינען אריינגעקומען, האָט מען אין שטאָט געהרגט 200 מענטשן, אלע מענער וואָס זיינען דאָרט געווען.

יאנקל בראנדעס, זיין פרוי און צוויי קינדער, די גינסבערגס שוועסטער און ווידער האָפריכטער האָט מען געהרג׳ט ביי זיי אין הויז. וואָלקע אשכנזי ליגט אין זאמל־קבר הינטער דעם רבינס הויז. ווידער אשכנזי און צוויי טעכטער זיינען אומגעבראכט געוואָרן ביי דער לעצטער אקציע אין קאָפּיטשינצע. זיין מוטער און איצ׳ע ראמלערס פרוי און קינד זיינען באפאלן געוואָרן פון אוקראינישע באנדיטן אויפ׳ן וועג קיין טריבוכאָווצע. די באנדע מיט באטשושקאן בראָש, איז זיי באפאלן און זיי באגראָבן לעבעדיקערהייט אויפן וועג.

פון אברהמ׳לע האָפריכטערס (קוליטש) פאמיליע איז קיינער ניט געבליבן. יוסף לינדער איז געשטאָרבן ביים גלח ראטשענקאָ, אים האָט נאָך געפעלט דריי

חדשים צו דער באפרייונג, אַבער ער האָט ניט געקענט אויסהאלטן... בעני לינדער מיט זוסי׳ס זון האָט מען געכאפט אין וואלד צוויי מאָנאטען פאר דער באפרייאונג און זיי דאָרט אומגעבראכט.

וואָס עס האָט פאסירט מיט שייקע לאנגער, — האָסטו מסתמא געהערט — איך האָב ניט דאָס הארץ צו באשרייבן...

די ערשטע אכט חדשים האָבן מיר, די לעבן־געבליבענע, געארבעט אין א לאגער. נאָכדעם האָבן זיך אָנגעהויבן סיסטעמאטישע אָבלאוועס. מען האָט געפירט קיין בעלזשעץ... צום פארברענען... אין איין אקציע האָט מען פארנומען מיין מאמע, קלמן שפירא׳ס פרוי און קינדער, פּיקהאָלץ, פרוי און קינדער, וויגדער קלינגער און משפחה, יאנקל קאנאריק און פרוי, שלמה כ״ץ׳ס פרוי און קינד א.א.וו.

נאָך דער אקציע האָט מען די פארבליבענע איבערגעפירט קיין קאָפּיטשינצע, ווו עס האָט זיך אָנגעהויבן די וויטערדיקע אויסראָטונג. מען האָט ווידער אוועק־געשיקט יידן אין לאגער יאנאָוו ביי לעמבערג, שייקע לאנגער און לייבעלע כ״ץ צווישן אָנדערע. וועו קאָפּיטשינצע איז שוין געווען געענדיקט, האָט מען די פאר־בליבענע עטלעכע יידן אוועקגעשיקט קיין טשאָרטקאָוו. דאָרט זיינען אומגעקומען מוני פישבאך מיטן ברודער, שייקע לינדער מיט דער שוועסטער, חייקע ראמלער מיט איר שוועסטער א.א.

רייזבערג׳ס פרוי און איר טאָכטער שפרה זיינען געפאלן אויפ׳ן וועג פון הוסיאטין קיין פראָבוזשנע, דער׳הרג׳ט פון א באָמבע.

...נאָכדעם ווי קאָפּיטשינצע איז געוואָרן „יידן־ריין״ האָבן מיר, א גרופּע יידן זיך אויסבאהאלטן אין די ליסקעס, פראָבוזשנע. מען האָט אונדז צוגענומען צו פעלד-ארבעט, פארזיכערנדיק, אַז מען וועט אונדז ניט טשעפּען ביז נאָכן פארענדיקן די ארבעט.

דאָרט זיינען געווען די פאָלגנדיקע: זוסי לינדער, בעני לינדערס פרוי, ד״ר פאוסט מיטן קינד, ד״ר פעלדמאן מיט דער פאמיליע, משה אלטשולער, פרוי און ביידע קינדער, מוני פישבאכס פרוי און קינד, חייקע ראמלערס טאָכטער, פּיניע שעכטערס טאָכטער מיטן מאן, עלוא וואלצער מיטן ברודער און איך מיט מיינע שוועסטער.

מיר האָבן געארבעט אין פעלד און געשלאָפן אין לאגער. מיר האָבן געפרווט אָנהאלטן קאָנטאקט מיט דער דרויסנדיקער געגנט. א היימשער פויער פלעגט אונדז צושטעלן צייטונגען און ידיעות. מיר האָבן שוין געווסט פון דעם טרויעריקן

סוף פון די יידן אין קאַפּיטשינצע און טשאַרטקאָוו און מיר האָבן געווארט אויף אונדזער סוף.

אין דער זעלבער צייט האָבן זיך אין דער געגנט באוויזן פּארטיזאנער. עס האָט זיך געהערט, אן קאַלפּאקאָווס אַטריאד איז אין די וועלדער, ארום קאַפּי־טשינצע. מיר האָבן ארויסגעשיקט מענטשן זיך מיט זיי צו פּארבינדן.

ליידער זיינען זיי צוריקגעקומען מיט גאַרנישט. שפּעטער האָבן מיר געהערט, אז די פּארטיזאנער האָבן פּארנומען די שטאָט טשאַרטקאָוו און מען קעמפט מיט די ס.ס.־אַפּטיילונגען. מיר האָבן ווידער געפּרווט אַנבינדן קאָנטאקט מיט די פּארטיזאנער אַבער אַן רעזולטאט. דערווייל האָט מען אַנגעהויבן שמועסן וועגן א נייער אקציע ביי אונדז.

אונדזערע פּאטראָלן אויף די וועגן האָבן געבראכט א ידיעה, אז שטורם־אַפּטיילונגען פון ס.ס. און אוקראינישע באנדיטן זיינען אויפן וועג. א סך פון אונדזערע זיינען זיך צעלאָפן אין די פּעלדער. ארום 3.30 פּארטאָג האָט זיך געהערט א שיסעריי ארום און ארום... ניטאָ קיין אויסוועג. מיר זיינען ארומגערינגלט. א טייל האָבן דאָך געפּרווט אנטלויפן. קובא אלטשולער איז געכאפּט געוואָרן ביים באנהויף אין וואסילקאָווצע און דאָרט האָט זיך פּארענדיקט זיין יונג לעבן. זוסי און מוסי לינדער זיינען געפאלן פון אוקראינער אויפן וועג קיין פּראָבוזשנע. מוני פישבאכס פּרוי מיטן ד״ר פּאוסט און קינד זיינען געפאלן דאָ אויפ׳ן אָרט.

די „אקצ׳ע״ האָט געדויערט ביז צוועלף בייטאָג. נאָך דעם האָבן זיך ווידער אויפגעזאמלט די רעשטלעך יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן ביי פּויערים אָדער אין פּעלד. עס איז צוריקגעקומען ד״ר פּעלדמאן מיט פּרוי און קינד, רבקה ראמלערס טאָכטער, עלזא וואלצער, דרעסלער פון וואסילקאָווצע מיט דער פּרוי און קאָהן פון קריווצענקע. די בעלי בתים פון פּאָלווארק האָבן אונדז ווידער פּארשפּראָכן, אז מען וועט אונדז שוין איצט זיכער צורו לאָזן ביז נאָך ענדע פון דעם פּעלד-סעזאָן און מיר, מיר האָבן געמוזט גלויבן...

די שלעכטע באדינגונגען, אין וועלכע מיר האָבן געלעבט, האָבן ארויסגערופן טיפוס. אין איין צימער זיינען געלעגן 36 מענטשן אָן מעדיצינישער אויפזיכט און אָן מעדיקאמענטן...

אויף א קופּע שטרוי אין א סטאַדאָלע, אָן בעטגעוואנד, אָן עסן, זיינען מיר געלעגן און געווארט אויף — דערלייזונג...

דאָס אייניציקע העמד אויפ׳ן לייב האָט מען יעדן טאָג אויסגעוואשן בגנבה,

ווייל, וועַן מען וואָלט באמערקט, אז מיר זיינען קראנק אויף טיפוס, וואָלט מען אונדז גלייך געשאָסן...

און אזוי האָבן די מערסטע פון אונדז פארלוירן זייער לעבן. בלויז געצוויילטע זיינען מיר געבליבן, ביז עס איז געקומען דער סוף פון קארטאָפל־סעזאָן. מיר האָבן שוין די קארטאָפל אראָפגענומען פון פעלד און מער האָט מען אונדז ניט באדארפט...

נאָוועמבער, דעם 20טן 1943, פיר אזייגער פארטאָג, האָבן דייטשן און אוקר־אינער ארומגערינגעלט אונדזערע סטאָדאָלעס און געמאכט א סוף צו די לעצטע פון אונדזער שטאָט.

ד״ר פעלדמאן, זיין פרוי און טאָכטער האָט מען שטארק טאָרטורירט, ווייל די פויערים האָבן פארלאנגט, אז ער זאָל זיי ארויסגעבן דאָס גאָלד, וואָס ער פארמאָגט.

איזי וואלצער איז א דורכגעשאָסענער געלעגן א גאנצן טאָג אונטער די טויטע קערפערס פון 35 יידן און האָט זיך שפעטער ארויסגעשארט און אוועק, אָבער ווו זיין געבויין איז אהינגעקומען ווייסן מיר נישט...

איך, מיין שוועסטער חייקע, ראמלערס טאָכטער און ד״ר קאָהן זיינען געווען באהאלטן אין איין בונקער און נאָר גאָט האָט פארשטעלט די אויגן פון די מערדער און מיר זיינען לעבן געבליבן״.

און פון דעם וווייטערדיקן באריכט פון פייוויש אלטשולער:

„נישט אלץ געדענקט זיך. נישט אלץ קען מען א פריינט דערציילן״.

* * *

מיין ליבער פאָטער, מוטער, צוויי ברידער און פרוי האָבן געטיילט דעם גורל פון די יידן אין קאָפיטשינצער געטאָ. אין וועלדל הינטער׳ן באנהויף ליגן זיי אלע אין איין ברודער־קבר. די אומשולדיקע נשמות זייערע שוועבן נאָך, ווו מיר זאָלן נישט זיין, דערמאָנען ביי אונדז: „זכור את אשר עשה לך עמלק!!״

איינער פון מיינע דריי ברידער האָט זיך ארויסגעראטעוועט פון דער „אקציע״, וועלכע עס באשרייבט פייוויש אלטשולער און האָט, נאך פערצן טעג ליגן אין פעלד אָן עסן און אָן וואסער, זיך געראטעוועט אין הויז פון א גוטן פויער אין טריבוכאָווצע.

ישראל זאַמערשטיין

געבוירן אין א דאַרף, אין דער געגנט פון הוסיאטין, ביי נישט קיין פאר־מעגלעכע עלטערן, איז געווען א ווייטער קרוב פון דעם באקאנטן מנהיג פון פוילישן יידנטום, ד״ר עמיל זאַמערשטיין, אַבער ער האָט קיין מאָל נישט געוואָלט זיך וועגדן צו אים נאָך פראָטעקציע.

ישראל האָט פארענדיקט א גימנאזיע, און נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט ממשיך צו זיין זיינע לימודים, שאפט ער זיך א פריוואטע שול אין הוסיאטין, ווו ער ווערט שנעל א ספעציאליסט אין צוגרייטן מיט דערפאָלג תלמידים צו די אייַנטריטס־עקזאמענעס אין מיטל־שולן.

אונטער דער סאָוויעטישער הערשאפט האָט זאַמערשטיין פארנומען אַן אָפיציעלע שטעלע פון א לערער אין דער 10־קלאסיקער שול, אין וועלכער ער האָט גענאָסן פון סימפאטיע מצד זיינע קאָלעגן און שילערס. ער האָט זיך אויסגעצייכנט אלס אָרנטלעכער מענטש און גוטער חבר.

פארוואָגלט אין קאָפיטשיניצער געטאָ, איז ער דאָרט בשעת אן ,,אקציע״ אומגעבראכט געוואָרן צוזאמען מיט זיין פרוי, לוסיע, טאָכטער פון ישעיה לאנגער, און אן אייַנציק קינד. הי״ד.

פישל האלפערין

א זון פון אַן אָרעמען זייגערמאכער, איז ער אין די אויסטערלישע באדינגונגען אונטער דער נאַצישער הערשאפט פרי רייף געוואָרן. זיין פאָטער יואל, מוטער פאָיע, ברודער משה און שוועסטער ריווטשע זענען אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים. דער עלטסטער ברודער, אברהם, איז פאר דער מלחמה אריבערגעגאנגען דעם גרענעץ־טייך קיין רוסלאנד. נאָכן אַפזיצן א צייט אין תפיסה, איז ער געוואָרן אומגעקערט קיין פוילן און דאָ ארעסטירט. מיטן אריַינטריט פון דער ,,רויטער ארמיי״ איז אברהם געוואָרן באפרייט אוּן א היים געקומען. וועמען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער ריקצוג פון די סאָוויעטן, איז ער אוועק קיין רוסלאנד. עס האָט אים צוגעשפילט דאָס מזל, ער איז געבליבן לעבן און ווויַנט היינט אין אמעריקע.

דאָס יינגסטע ברודערל פישלס, בערעלע, נאָך א גאָר קליין קינד, איז בעת די טראגישע געשעענישן אין הוסיאטין פארשוווונדן אָן שפורן.

פישל איז אזוי ארום געבליבן איינער אליין פון דער גאנצער פאמיליע. ער איז געווען א „שארף קעפל" און א זייער פלינקער. ער האָט זיך געשטעלט פאר א ציל צו נעמען נקמה אין די רוצחים פון זיין משפחה און פון יידישן פאָלק. מיט דער הילף פון גויישן פרייַנד, בויטשיק, האָט ער אָנגעזאמלט א היפש ביסל געווער, כדי דאָס אריבערצופירן אין וואלד און אָרגאניזירן א פּארטיזאנער גרופּע. אָבער דער גויישער „פרייַנד" האָט אים פּארראטן. פישל איז געפּייניקט געוואָרן דורך דער געסטאפּאָ, אָבער נישט געוואָלט אויסגעבן דאָס באהעלטעניש פונעם געווער. ער איז דערשאָסן געוואָרן. הי"ד.

פון און וועגן ניצול געוואלד

סאבינא באדיאן

געבוירן אין הוסיאטין, איז די טאַכטער פון יהושוע באדיאן און שרה לאנגער.

די דייטשע רוצחים האָבן אויסגעהרגט כמעט אלע יידן אין הוסיאטין, צווישן זיי אירע עלטערן און דריי ברידערלעך: עדזא, דוב׳צי און משה׳לע.

סאבינקא איז קוים 13 יאָר אלט געווען, ווען זי איז געבליבן איינע אליין. צום גליק האָט זי געהאט א גוטע פרייַנדין, די טאַכטער פון דעם אוקראיניש׳ן אדוואָקאט, ד״ר סעראפין. די געטרייַע חבר׳טע און אירע גוט־הארציקע עלטערן האָבן זייער ליב געהאט סאבינקאן און באשלאָסן זי צו באשיצן. זיי האָבן איר מיט דער הילף פון דעם יידן־פרייַנדלעכן גלח ראטשענקאָ אויסגעארבעט אן „אַרישן״ דאָקומענט אויפן נאָמען פון סטעפקא באכדאן און זי אוועקגעשיקט אויף א דאָרף אין רימאלאָווער געגנט, ווו זי האָט געמוזט אויספירן די שווערסטע ארבעטן בלויז פאר דעם ביסן ברויט. זי האָט אויך זייער שווער געליטן מחמת כסדרדיקן פחד צו ווערן אנדעקט אלס יידישע. נישט איין מאָל האָט זי געטראכט צו מאכן א סוף צו אירע יינגע יאָרן, אָבער דער שטארקער באגער צו לעבן האָט דאָך גובר געווען.

זי איז בייגעקומען אלע שווריקייטן און נאָך דער באפרייונג צוריקגעקומען קיין הוסיאטין. די פאמיליע ישפה האָט זי געוואָלט אדאָפטירן פאר זייער קינד, אָבער גראָד דעמאָלט האָט זיך באוויזן אין הוסיאטין איר קרוב, משה הירש, פון א שכנותדיקן דאָרף, וועלכער איז אויך צוזאמען מיט זיין שוועסטער ניצול געוואָרן פון דעם נאצישן פארלענד און אין 1945 האָט ער חתונה געהאט מיט סאבינקא.

נאָך לאנגע וואנדערונגען זענען זיי אָנגעקומען קיין קאנאדע, ווו זיי האָבן אויפגעבויט זייער גליקלעכע היים.

סאבינקא האָט זיך געראנגלט 13 יאָר ביז זי האָט געקענט האָבן א קינד. היינט איז זי א מאמע פון דריי זייער געראָטענע קינדער, וואָס האָבן באקומען א סאָלידע יידישע דערציונג.

באזונדערס ברענגען מיר אן ארטיקל, וואָס אירס א זונדעלע, א תלמיד פון 5־טן קלאס פון דער דאָרטיקער י. ל. פרץ־שול, האָט פארעפענטלעכט אין א קאנאדער צייטונג.

סאבינא האלט אָן אן ענגן קאָנטאקט מיט אירע לאנדסלייט פון הוסיאמין.

בעת איר באזוך אין ישראל, האָט זי געהאט א זייער רירנדיקן צונויפטרעף מיט זיי און אויך זיך ווארעם אַפּגערופן אויף דער אקציע צו פאראייביקן אונדזער היים־שטאָט אין דעם „ספר הזיכרון".

יהודית

מיין מאמעס טרויער

מיין מאמע איז געבוירן געוואָרן אין א שטעטל מיטן נאָמען הוסיאטין אין גאליציע. דאָרטן זענען נישט געווען קיין סך יידן און דאָס לעבן איז געווען זייער שווער. די מערהייט פון די יידן זענען געווען אָרעם. ס׳איז געווען פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה. טראָץ אלע שוועריקייטן האָבן די יידן געפירט א שיין טראדיציאָנעל לעבן. די קינדער האָבן געהאט א יידישע דערציונג און געלערנט העברעיש. זיי האָבן געלעבט נעבן וועלדער, בערג און טייכן. ווינטער פלעגט דאָרט זיין זייער קאלט. די יוגנט פלעגט הנאה האָבן פון גליטשן זיך אויפן אייז. זומער ווידער איז די לאנדשאפט געווען זייער א שיינע, פול מיט בלומען. די קינדער זענען געגאנגען שפּאצירן און אויך זיך געבאָדן אין טייך.

מיין מאמעלע מיט אירע ברידער האָבן ליב געהאט א סך צו שווימען און זייערע קינדער־יאָרן זענען געווען פול מיט פרייד.

וען מיין מאמע איז אלט געווען 13 יאָר, איז אויסגעבראָכן די שרעקלעכע מלחמה און מיין מאמעס עלטערן און אירע דריי ברידער זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאצישע רוצחים, ימח שמם.

וען מיין מאמע האָט מיר דערציילט וועגן אירע ברידער, האָב איך געווינט, ווייל זיי זענען געווען גוטע קינדער און געטרייע יידן. דער עלצטער פון זיי האָט זייער שיין געזונגען און בכלל איז די גאנצע משפּחה געווען גוט צענויפגעלעבט און גליקלעך.

די נאצישע רוצחים האָבן זייער לעבן אַפּגעהאקט און מיר האָבן זיי פארלוירן אויף אייביק.

איך פארשטיי זייער גוט מיין מוטערס טרויער, ווייל דאָס איז דער טרויער פון א סך יידישע מאמעס.

לייבל הירש

תלמיד פון 5־טן קלאס

י. ל. פרץ־שול אין ווינניפּעג, קאנאדע

א גאראטעווטער אין רוסלאנד דערציילט

איך בין א זון פון יואל און פאיע האלפערין, געבוירן אין הוסיאטין אין יאָר 1916 און געוואקסן צוזאמען מיט מיינע דריי ברידער: משה, פישל, בערל און מיין שוועסטער ריווציע.

די פינאנציעלע און וויסטשאפטלעכע לאגע איז געווען א שווערע. מיין פאָטער איז געווען א זייגערמאכער, אָבער דאָס קלייניע שטעטל אין גאליציע מיט אירע געציילטע צענדליקער משפחות האָט נישט געגעבן קיין סך מעג'עכקייטן נאָר עקזיסטענץ.

זייענדיק א מיטגליד פון דער יוגנט אָרגאניזאציע „גורדוניה", האָב איך פרי אָנגעפאנגען זוכן אן אויסוועג צו פארלאָזן דאָס שטעטל און רעאליזירן דעם חלוצישן געדאנק. איך בין אוועק אויף הכשרה אין טארנאָוו, אָבער לאנג בין איך דאָרט נישט פארבליבן. איך בין צוריקגעקומען אהיים און דאָ האָב איך פלוצלינג באשלאָסן אריבער צו גיין די גרענעץ קיין רוסלאנד, מ'האָט מיך דאָרט לאנג נישט געהאלטן און מיך איבערגעגעבן צוריק צו דער פוילישער מאכט. דאָ האָט מען מיך ארעסטירט און דאָס איז געווען כמעט אין דער צייט, וועו דער היטלער־קריג האָט זיך אָנגעפאנגן, אין יאָר 1939.

איך בין אָפגעריסן געוואָרן פון מיין משפחה און געקומען קיין רוסלאנד.

אין רוסלאנד בין איך געלאָפן גלייך מיט אלע ביז אין דער געגנט פון קיעוו, דאָרט האָט מען די יונגערע מענטשן מאָביליזירט און צוגעגרייט צו גיין אויפן פראָנט. איך בין אלט געווען 23 יאָר און מע'האָט מיך געשיקט גלייך אויפן פראָנט. איך בין באלד געוואָרן שווער פארוווונדעט — אין פנים און אין די אויגן. אין שפיטאָל האָב איך מיך באקענט מיט א יידישן דאָקטער, וואָס האָט מיר צוגעהאָלפן, איך זאָל מער נישט גיין אויפן פראָנט. איך האָב אים געזאָגט, אז איך בין א פילם־מעכאניקער, האָט ער מיר ארויסגעגעבן א באשטעטיקונג אלס אזא פאכמאן. מע'האָט מיך גלייך איינגעאָרדנט אויף ארבעט ביי פילם־באלייכטונגען אין די דערפער פון קאזאכסטאן.

אין איינעם פון די קאָלכאָזן אויף די בערג פון קאזאכסטאן האָט געארבעט א אידיש מיידל. איך האָב זיך מיט איר באקענט און חתונה געהאט.

מיין פרוי אסתר שטאמט פון ראָקיטנער געגנט, פאָלעסיע. מיר זענען אין יאָר 1945 געקומען קיין פוילן, דאָרט געווען ביז 1950 און פלאנירט עולה צו זיין קיין ישראל.

אָבער דער גורל האָט דעצידירט אנדערש און מיר זענען געפאָרן קיין אמעריקע, שוין מיט צוויי קינדער: איין טאָכטער, א געבוירענע אין רוסלאנד און א צווייטע — אין פוילן. אין די פאראייניקטע שטאָטן איז אונדז געבוירן געוואָרן א זון.

אין אמעריקע בין איך געווען א געוויסע צייט פרעזידענט פון אן אָרגא־ניזאציע „שארית־הפליטה" און זייער טעטיק אין ציוניסטישער ארבעט, הויפט־זעכלעך למען ישראל העובדת.

מיין פרוי און איך זענען שטענדיק גרייט פאר יעדער אקטיוויטעט לטובת מדינת־ישראל. אויף אונדזער איניציאטיוו זענען געוואָרן געקויפט אמבולאנסן פאר „מגן דוד אדום" און געשיקט קיין ישראל.

יעצט פלאנירן מיר אויפצושטעלן אין דעטרויט א בית־הזכרון לקדושי השואה.

מיר קומען פון צייט צו צייט קיין ישראל און יעדער באזוך איז פאר אונדז א דערמוטיקונג צו ווייטערדיקער ארבעט פאר אונדזער פאָלק און מדינה.

אברהם האָלפערין

דפי הנצחה
אנדענק בלעטער

רשימת הקדושים
שנספו בשואה

אל מלא רחמים, דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים. תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה. במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים את נשמותיהם של אנשים ונשים, ילדים וילדות, מעיר הוסיאטין והסביבה, שנהרגו, ושנשחטו, ושנשרפו, ושנטבעו, ושנחנקו, ושנקברו חיים בעיר הוסיאטין וסביבתה, בגיטאות פרובוז'נה וקופיצ'ינצה, במחנות המוות ובמאי־דנז ובכל מקום אחר. כולם קדושים וטהורים, ובהם צדיקים ארזי הלבנון וזהירי התורה. בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמותיהם. ה' הוא נחלתם. ויזכור לנו עקידתם, ויעמוד לנו ולכל ישראל זכותם. ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם. בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד ה' צדקתם. יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ונאמר אמן.

יזכור
את נשמות
הקדושים והטהורים
מהוסיאטין והסביבה

רשימה זו חוברה על פי הזכרון, ואנו מבקשים סליחה מאלה ששמות קרוביהם לא נכללו בה, משום שלא היו ידועים לנו.

הרשימה נערכה לפי סדר הא״ב, ולמעוניינים יש בכן האפשרות להוסיף שמות כאלה במקום שנשאר אחרי כל אות ואות.

די רשימה פון די קדושים איז צוזאמענגעשטעלט געוואָרן פון זכרון דורך מענטשן, וואָס זענען שוין צענדליקער יאָרן ווייט פון דער היים־שטאָט, און נאטירלעך האָבן געקענט געמאכט ווערן טעות׳ן, אומפינקטלעכקייטן און בלויזן, בפרט ביי די נעמען פון פרויען און קינדער.

מיר בעטן דערפאר אנטשולדיקונג ביי אונדזערע לאנדסלייט און באמערקן, אז די פאראינטערעסירטע קענען אליין צושרייבן דעם געהעריקן נאָמען נאָך יעדן אות באזונדער ביי זיך אין ספר.

דער רעדאקטאָר

שמותיהם של קדושי הוסיאטין והסביבה

נזכור את נשמות קדושינו הטהורים, הישרים והתמימים שהושמדו בידי הנאצים וגרוריהם בימי השואה.

א

אדסקה משה, אשתו, בנותיו ובנו
אורבך דב ואמו
אורבך חיים ואמו
איידלמן אברהם ואשתו
אייזנברג ומשפחתו
איסרליס אבא ומשפחתו
אלטשילר אברהם אשתו ובתו
אלטשילר אלימלך ואשתו
אלטשילר יעקב בן משה
אלטשילר פרדל
אלטשילר פרומה ובתה
אמרייך יטה וקרנצי
אמרייך משה ומשפחתו
אקשטיין וואלף ואשתו
אקשטיין יחזקאל ומשפחתו
אשכנז ויגדור ומשפחתו
אשכנז וולקי ומשפחתו
אשכנז יהודית והרש

ב

בדיאן וולף, אשתו ובנו
בדיאן יהושע, אשתו ובניו
בוכבינדר ואשתו
בזר ד"ר ואשתו
בלום אליהו ואשתו
בליקשטיין מקס ומשפחתו
בליקשטיין נתן ואשתו
בקר פיפה (לבית גינזברג)
בקר קלרה
בראונשטיין שלום ומשפחתו
ברטפלד ואשתו
ברמן חונה ואשתו
ברמן ישעיהו ונחמה
ברנדס חנה הינדה ויעקב
ברנדס יוסף ומשפחתו
ברנדס יעקב בן שלום ומשפחתו
ברנדס יעקב בן יוסף ומשפחתו
ברנדס שלמה, אשתו ובתם זוסיה
ברקוביץ צבי ומשפחתו
ברנדס יהודה
ברנדס יצחק

ג

גוטליב לייב
גולדמן אריה
גולדמן לייזר
גולדשטיין בנימין ומשפחתו

גולדשטיין (אשתו של לייב)
גולדשטיין ד״ר, מרת ובתה
גינזברג שרה רחל
גליקמן ישעיהו ומשפחתו
גלנץ יוסף ומשפחתו
גרינברג יעקב ומשפחתו

הכט עקיבא ומשפחתו
הליצר חסיה
הלפרן יואל ואשתו, בתו חנצ׳יה
ובניו משה, ברל ופישל
המר סוניה
הרש מעץ ומשפחתו
הרשקוביץ חיים אשתו זיסל
ובניו דב ועזר

ה

האהן יוסף ומשפחתו
האהן לייב ואמו
הופריכטר אברהם ומשפחתו
הופריכטר ויגדור
הופריכטר בסיה־פיגה
הופריכטר מאיר ומשפחתו
הורביץ לייב ומשפחתו
הורביץ מרדכי ואשתו
בניהם:
הורביץ חסיה
הורביץ שרה
הורביץ יצחק
הכט הרשל ומשפחתו
הורביץ פסח ומשפחתו
הורנשטיין אסתר ומשפחתה
הורנשטיין בוזי, אמו ואחיו
הכט מאיר ומשפחתו
הכט מנדל ומשפחתו
הכט יעקב שלמה

ו

ואלצר אהרון ומשפחתו
ואלצר גודל ואשתו
וואלך יונה ואשתו
וידרהורן מיכאל
וייטמן ברוך ואשתו
וייטמן פייביש ואשתו
וייטמן יוסף ומשפחתו
ויינר פרופ׳ ואשתו
ויינר ומשפחתו
וינטר יוסף ומשפחתו
וינקלר מרת ובנה
ויסברוט ואשתו
וסרמן, אשתו וילדיהם
ורטהיימר ישראל ומשפחתו

ז

זומר חיה ליבע והבנות בלה וגרינה

זומרשטיין ישראל ואשתו לוסיה וילדתם
זוננקלר אברהם, אשתו ושתי בנותיו
זוננקלר לייבל ומשפחתו

ט

טיטלר וולף ומשפחתו
טימר ומשפחתו
טפפרברג ומשפחתו
טוניס שמואל

י

יגנדורף בסיה
יגנדורף יעקב, אשתו ובתו סימה
יגנדורף לייב ומשפחתו
יגנדורף סוניה ובתה

כ

כהן מיכאל ומשפחתו
כץ אליעזר ואשתו
כץ ברכה ובנה
כץ יצחק ומשפחתו
כץ לייב ומשפחתו

ל

לבנר ברוניה ובנה
לופטר בסיה והמשפחה
ליבסטר יוסף ואשתו
לינדר בני ואשתו מוסיה
לינדר ישעיהו, ואחותו מלכה
לכמן ואשתו
לנגר בן־ציון ומשפחתו
לנגר זוסיע ובתה פרומציה
לנגר חיים ואשתו
לנגר ישעיהו ואשתו
לנגר רוז׳יה ובנותיה

מ

מגיד ומשפחתו
מונדשיין יעקב עו״ד
מונדשטיין דוד ומשפחתו
מונדשטין ובתה
מוניס ומשפחתו
מיזלס חיים ומשפחתו
מיזלס שמואל ואשתו
מלצר חנציה
מרגוליס זלמן ומשפחתו

נ

נוימן ברוך ומשפחתו
נוימן משה ומשפחתו
נוימן יצחק ואשתו

ס

סמט אברהם ומשפחתו

פ

פוהורילס איידל

פוהורילס צ׳רנה, מירל והאמא

פוהורילס שואל ואשתו

פולק נתן ואשתו

פופיל לייב

פייקוביץ

פישבך ובתה

פישבך מוניו ומשפחתו

פלדמן זלמן ואשתו

פלדמן שמואל ד״ר, אשתו חנה
ובתו רינה, אמו ואחותו

פלשנר מאיר ומשפחתו

פרידמן עמנואל ומשפחתו

פרידמן שמעון, הרש והאמא

פריינד מאטעס, אמו ואחותו

פרנס שבתאי ומשפחתו

צ

צורנברג שמעון ומשפחתו

צווייג הלל ואשתו

צלרמייער מרת

צלרמייער

ק

קורנשטיין פליקס ואשתו

קורץ עובדיה ואשתו

קורץ שרה

קורץ (אשתו של יהושע)

קימל לייב ומשפחתו

קימל מרדכי ומשפחתו

קימל משה ומשפחתו

קנרק יעקב ואשתו

קפלן ומשפחתו

קליינר פנינה

ר

ראובן ומשפחתו

רבינוביץ אלי משפחתו ואחיותיו

רובינפלד ארטור ואשתו

רוזנבלום לוזער אשתו והבנות והבן פיני

רוזנברג ומשפחתו

רוזנברג מרת

רוזן משה ומשפחתו

ראטהייזר פיליפ ומשפחתו

רוטברג

רייזר ומשפחתו

רייס ובנותיה

רינגל הרב ר׳ יעקב ומשפחתו

רמלר רחל

רצנשטיין רחל ובנה משה

רטשפרכר ובנותיה

ש

שוורץ זלדה

שוורץ ואשתו

שוחט ישראל ואשתו

שופלד בינה ובנותיה

שטרנקוקר אליהו ואשתו

שטרנזיס מאיר אשתו ושתי בנותיו

שכטר ומשפחתו

שנהולץ זוזיה ובנה

שניידר אבא ומשפחתו

שפירא קלמן ומשפחתו

שפל קלמן ומשפחתו

שפל ראובן ואשתו

שפל יצחק לייזער ובנו יעקב

שפרלינג גב'

שרפשפיץ מרדכי ומשפחתו

שרץ ואשתו, בתו ונכדו

שרץ בוזיה ובעלה

בסביבת הוסיאטין

אקסלרד ומשפחתו, כפר סידורוב

פכמן ומשפחתו, כפר סידורוב

יהודי כפר סידורוב

פישבך ובנותיו, כפר סוכודול

הרשלי ואשתו, כפר טשברובקה

יהודי כפר הורודניצה

שכטר פנחס

שכטר אריה (לייב'לה),

ואחרים מכפר וסילקובצה

יהודי כפר טלוסטנקה

יהודי כפר ליצקובצה

יהודי כפר קוצ'ובינצה

יהודי כפר קריבנקי

יהודי כפר רקוב קונט

יהודי כפר שידלוביץ

לזכר עולם

משפחת ר' נחמיה גינזברג ז"ל

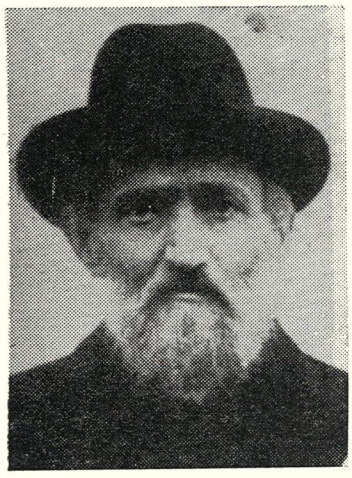

מרדכי קורנבלום

גיטל קורנבלום לבית גינזברג

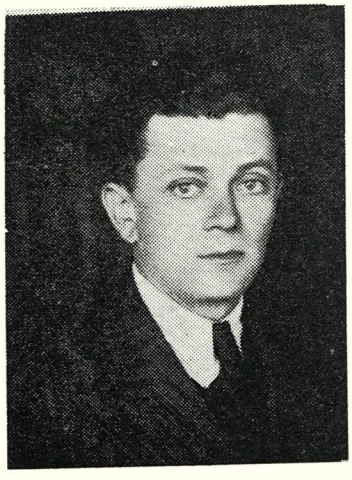

שמעון קורנבלום

פרידה לבית קורנבלום

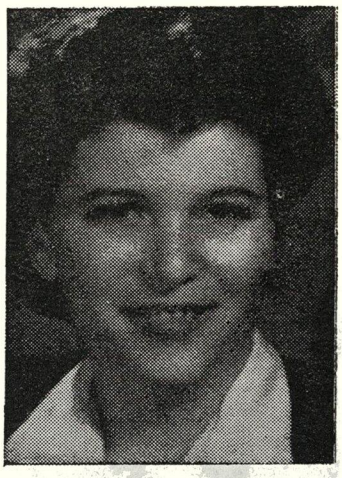

צ׳רנה קורנבלום

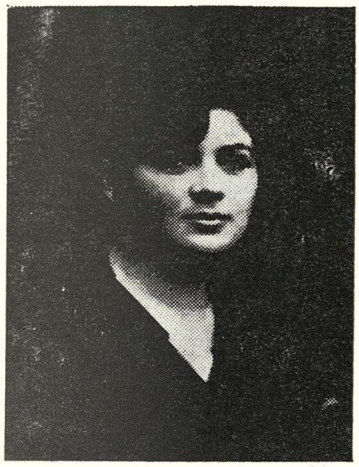

פיפה בקר לבית גינזברג

הריני מעלה את זכרם של חותני ר׳ נחמיה גינזברג מהוסיאטין שנפטר טרם זמנו וחותנתי מרת שרה־רחל גינזברג לבית פרידמן שהוצאה מגיטו קופיצ׳ינצה לבלז׳ץ; של אשתי פיפה לבית גנזברג ואחותי קלרה בקר, בת ה־13, שנהרגו יחד בהוסיאטין; של גיסתי מרת גיטל קורנבלום לבית גינזברג, בעלה ר׳ מרדכי קורנבלום, בנם שמעון, אשתו וילדתו, בתם פרידה, בעלה ובנם הרך נחמיה, כל אלה מקלוזנבורג (רומניה), שנספו באושביץ, ובתם צ׳רנה שנקטפה באיבה עקב מאסרה ועינויה באושביץ; ושל גיסיי שלמה וזאב (וועלוויל) שמתו טרם עת בארה״ב.

אברהם בקר

למשפחת אבי ע״ה

דודתי הרבנית דבורה הי״ד ומשפחתה
דודתי הרבנית חולדה הי״ד ומשפחתה
דודתי אשת חשו״ב רחל הי״ד ומשפחתה
דודי הרב הגאון ר׳ פנחס ובנו יעקב
רבר־בירנבאום איש האשכלות הי״ד

למשפחת אמי ע״ה

דודתי לאה ורמברנד הי״ד מזלשצוקי
דודי נטע ורמברנד הי״ד מזלשצוקי
דודי אברהם הופריכטר הי״ד מהוסיאטין
דודתי שרה הופריכטר הי״ד מהוסיאטין
דודתי בתיה פיגה הופריכטר הי״ד מהוסיאטין
בן דודי העסקן הציוני יהושע נייגובורן מטרנופול.

אברהם יצחק אביטוב

לזכר שארי, דודים ודודות שניספו בימי השואה הנאצית בשנים: תש״ב — תש״ג, 1943 — 1942

ע״י מצבת משה חיים הופריכטר, סבו של ר׳ אברהם יצחק אביטוב, עומדים: דודו אברהם הופריכטר, אמו ברוינה, דודותיו לאה ובתיה פיגה והמבתא ביילה

לזכר עולם

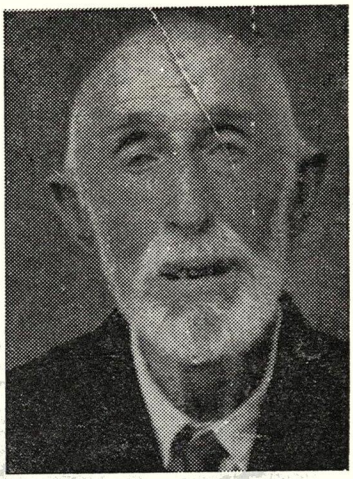

אברהם לינדר

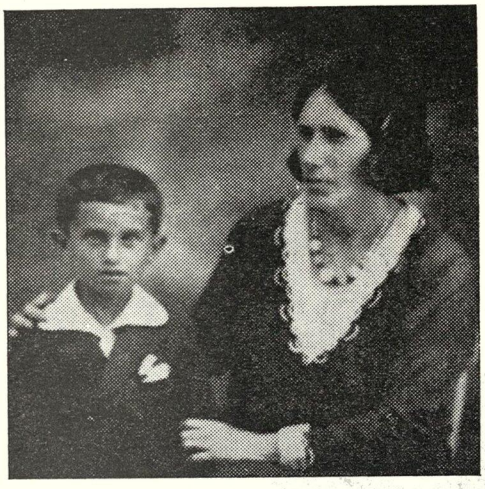

זוזיה לינדר וכנה דוד (דוזיו)

פרידה לינדר
יוסי ובנימין (בני) לינדר

מנציחה יהודית ורדי (שינדלר)

לזכרון נצח

אני רוצה להעלות את זכרם של חברי משנות הילדות והנעורים שהיו בתקופת הנאצים לקורבנות השואה. והם: מלציה לינדר, בוז'ה שרץ, אדאלה בדיאן ובעלה איז'י, ואריה (לייב'לה) שכטר.
יהי זכרם צרור בצרור עלים אלה!

מנציחה

יהודית ורדי (שינדלר)

לזכרה של משפחת ריזברג ז"ל

בתמונה: אבי יהושוע, אמי זיסל, אחותי שפרה כהן ובעלה מיכאל, בתם שולמית, בנם מוניו וכותבת השורים האלה פנציה, הבת הצעירה

בלב דואב וביגון קודר אני מעלה את זכר משפחתי היקרה שכמעט וכולה היתה לקרבנות הצורר הנאצי בתקופת השואה והגבורה.

אבי נפטר מיתה טבעית בשנת 1941.

אמי נפצעה פצעי מות וכתוצאה מכך נפטרה.

את אחותי שפרה עם ילדיה גילו באחד הבונקרים ושם מצאו את מותם.

גיסי מיכאל נהרג בחצר הרבי ומצא את מקומו בקבר אחים.

יהי זכרם שמור לעד!

פנציה

קלמן שפירא ואשתו ייטה

ילדם של קלמן ומשה שפירא

המנציח: האח אלעזר שפירא

לזכרון נצח

אלעזר (לוזר) רוזנבלום

מנציח
אלעזר שפירא

לזכרון נצח

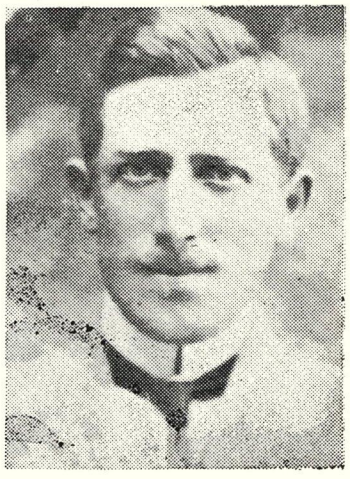

פליקס קורנשטיין, אבי של ש. קורנשטיין

מנציח
בנו שלום (סאלק)

לזכרון נצח

הורי: ר׳ חיים זיידה בר׳ פנחס האפנר, הלוי, ומרים בת הרה״ג ר׳ לייבלה ברנפלד מזלשצ״ק, ואחי פנחס.

מנציח

אבנר האפנר אבנרי

צום זכרון

פון מיינע נאָענטע, אומגעבראכטע דורך די נאצישׂ:
פעטערס שמעון און ישעיהו בעקער מיט זייערע משפחות — אין ווין,
פעטער נפתלי טענענבאום מיט זיין בני־בית — אין אַלעשיצע,
מומע יהודית כ״ץ פון טארטאקאָוו — אין גענאָ סאָקאָל.
מיינע הארץ־פרייַנד:
ר׳ יהושוע קראנץ, זיין פרוי רחל און טעכטער:
אלטע און מלכה — אין סאָקאָל,
פר׳ טשארנע ראָטמאן (פרוי פון משה ראָטמאן יבלח״א)
מיט אירע טעכטער: חיה־ליבע (קלארא) און רחל,
ארויסגעפירטע פון קאָפּיטשינעץ קיין בעלזשעץ,
ווי אויך אלע מיינע פרייַנד, חברים און חברות, פארטיליקטע אין דער שואה.

אברהם בעקער

קלארא ראָטמאן

תוכן — אינהאלט

מצבת זכרון . . . . . /

תולדות הוסיאטין

על הוסיאטין — ש. אנ־סקי 11
לתולדות הוסיאטין — אברהם בקר 13

הויות וחוויות

העיירה לפני מלחמת העולם הראשונה — א. י. אביטוב 39
„כלי־קודש" בהוסיאטין — א. בירנבוים . . . . . „ 68
מלמדים 71

האדמו"רים מהוסיאטין

האדמו"ר ר' ישראל פרידמן — אברהם יצחק בן־יחזקאל 75
ספיח — ישראל כהן 77
אור חופלא — הרב מרדכי פוגלמן 81
לבית ריז'ין — שי"ן 85
אמרות האדמו"ר מהוסיאטין — אברהם שטרן 88
מלכות בית ריז'ין — הרב אלתר מאיר 90
הרב הזקן מהוסיאטין — אי"א 93
האדמו"ר ר' יעקב פרידמן — א. בירנבוים 96
אדמו"רי הוסיאטין וחיבת ציון — אברהם אביטוב 99
גאולה נסית וגאולה טבעית 101
השושלת נמשכת — דונש 102
ממדותיו של ר' יעקב פרידמן — הרב אדמו"ר ר' שלמה פרידמן . 104
האדמו"ר ר' יצחק פרידמן — אברהם יצחק אביטוב 106

האחים הצדיקים 108
הרב בוימינגר — אי"א 110
האדמו"ר מקופיצ'ינץ ר' יצחק מאיר ובנו ר' אברהמ'ניו — א. בירנבוים . 112
הרב מרדכי שרגא העשל — אברהם יצחק 114
ר' שמעון פרידמן מהוסיאטין — עו"ד יעקב שאנן 116

התנועה הציונית בהוסיאטין

התאחדות בהוסיאטין — א. י. אביטוב 121
פרקי הסתדרות „גורדוניה" בהוסיאטין — יהודית ורדי (שינדלר) . . 124
עלית החלוצים — אברהם יצחק 131
חתימות לזכרון — א. ב—ר 132
במלאת 50 שנה לפריצת הדרך — א. י. בירנבוים 135
לחג חמישים שנה לעליה השלישית — ויטיה דרורי 145

אישים וזכרונות

דמויות מן העבר: ר' אליעזר ליפא שוגר, ר' יחזקאל בירנבוים, משה בר יוסף שוגר, ר' יצחק כהן, ר' נחמיה גינזברג ומשפחתו, מרדכי יעקב מקס ריכטר־הופריכטר — א. י. אביטוב 145
מבית אבי — ויטיה דרורי 156
תולדות חיי — אברהם יצחק אביטוב 160
בית הורי — יהודית ורדי ש(ינדלר) 173
ה„פלאגערס" — אברהם שינדלר 176
מזכרונותי — אלעזר שפירא 179
הייתי מורה עברי בהוסיאטין — אבנר אבנרי־האפנר 182
עיירתי הוסיאטין — שמואל ויסמן 190
רסיסים — דב אשל 199
היו, פעלו ואינם עוד: אליהו רייס, ד"ר שמואל פלדמן ואחיו זלמן, ר' אבא איסרליש, ר' אברהם סאמט, יעקב יגנדורף, משה פרידמן ומשה אמרייך, בית נחום אלטשולר, משפחת ברנדס, משפחת הפחחים — א. י. אביטוב 207
לזכר: הורי פליקס ויוכבד, בית אברהם (בומצי) אלטשולר — שלום קורנשטיין 216

תחת השלטון הסוביטי

הוסיאטין תחת השלטון הסוביטי (1939—1941) — אברהם בקר . . 223
הנעורים — דב אשל 235
שליחי ארץ־ישראל נתקעו בהוסיאטין — אברהם בקר 241
בדרכי עולם נסערות — ל.ל. 243
זכרונות מגלות רוסיה — יהודה אודסקי גולדשטיין 247

בימי הרס והרג

כרוניקה על החורבן — אברהם בקר 255
דברי הפרופ. דב סדן 278
היהודים בהוסיאטין, עדותו של ד״ר ישפה 281
ימי השואה — דב אשל 288
שלושה מכתבים של נידונים להרג 299
כך נרצחו — ס. קורנשטיין 307

בני הוסיאטין בארץ ובתפוצות

על הקמת הארגון — שלום קורנשטיין 311
דבר הארגון — ועדת הארגון 311
אלה ניצולי השואה 313
ואלה יוצאי הוסיאטין ותיקי הארץ 314

הנפטרים בארץ

אמי ברייגה־בלומה — אברהם יצחק 317
מינה ברנדס־אברמוב — בן־עיר 318
דבורה פריידנטל־לוביאניקר — אברהם יצחק 319
חוה ורדי־לוביאניקר — שולמית פורת 320
ד״ר יצחק (איזידור) ישפה — א. בירנבוים 322
שרה אביטוב־בירנבוים — בן־יחזקאל 323
לדמותו של ד״ר ישפה — יהודית ורדי (שינדלר) 325

לזכרו של משה אשל־אלטשולר — אברהם יצחק אביטוב 326
בית משפחת לינציץ בהוסיאטין — יהודית ורדי (שינדלר) . . . 329
ברכה לינציץ — י. שינדלר 330
מינה אברמוב לבית ברנדס — סלבה 331
דבורה אדלר־הליצר — קוים לדמותה 232
האחים ברוך ואלעזר לינדר — יהודית ורדי (שינדלר) 333
מרדכי הופריכטר — א.י. 334
ישראל רייזנברג — א. י. אביטוב 335
צילה גולדשטיין לבית אלטשולר — אברהם יצחק 336
רשימת בני־העיר שנאספו לעמם בישראל 338
יום כיפור תשל״ד — א. א—ב 339

החלק היידיש — יידישער טייל

צום אייביקן אַנדענק! 343

פון ווייטן עבר ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה

די טויטע שטאַדט — ד״ר גרשון לעווין 347
הוסיאטין ביזן יאָר 1939 — אברהם בעקער 354
צווישן צוויי וועלטן, צווישן צוויי מלחמות — צבי הערשקאָוויטש . . 383

אונטער דער סאוויעטישער הערשאפט

הוסיאטין אונטערן סאָוויעטישן רעזשים (1939—1941) — אברהם בעקער . 407

חורבן און אומקום

געדענקסטו? (ליד) — צבי הערשקאָוויטש 427
די כראָניק פון חורבן (1941—1944) — אברהם בעקער 428
מיין חרוב שטעטעלע — צבי הערשקאָוויטש 468
ישראל זאָמערשטיין — ש. קאָרנשטיין 474
פישל האלפערין — ש. קאָרנשטיין 474

פון און וועגן ניצול געוואָרענע

סאבינא באדיאן — יהודית 479
מיין מאמעס טרויער — לייבל הירש 480
א גערַאטעוועטער אין רוסלאנד דערציילט — אברהם האלפערין . . 481

דפי הנצחה — אנדענק־כלעטער

רשימת הקדושים — אל מלא 484
יזכור 485
שמותיהם של קדושי הוסיאטין והסביבה — די נעמען פון די קדושים (לויטן א"ב) 486
תצלומי־הנצחה — פאראייביקונג אין בילדער 491

MEMORIAL BOOK

HUSIATYN

Editor :
ABRAHAM BACKER

Co-editor of the Hebrew part :
ABRAHAM I. AVITOV

Members of the Book-Committee :
Avitov Abraham Isaac, Backer Abraham, Kornstein Salo, Linchitz Miriam,
Shapira Elasar, Vardi (Shindler) Judith, Shindler Abraham.

Printed in Israel, 1976

Published by Irgun Jotzei Husiatyn (Galizia) in Israel